

Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

III.

A kötet megjelenését a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma és a Tartományi Oktatási
és Művelődési Titkárság támogatta

Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

Ezer magyar biográfia a délszláv országokból

III.

P–ZS

Forum Könyvkiadó

P

PAÁL ANTAL (Nemesmilitics, 1818. január 4.–Zombor, 1899) – A hivatalnokoskodó és gazdálkodó köznemes, kétszáz–háromszáz hold föld birtokosa, akinek őse Komárom megyéből telepedett le a Zombor és Bajmok közt meghúzódó Nemesmiliticsre, a kései bácskai táblabíróvilág jellegzetes képviselője volt. Arról vált nevezetessé, hogy fennmaradt egy 1844 és 1867 között vezetett, 14 oldalas pénztárnaplója, amelyben aprólékosan és szenvtelenül vezette viszonylag módos háztartásának feltehetően minden kiadását. „A zombori vásáron vettem négy ökröt, 780 forint; szivar 40 forint; hat palack ásványvíz 4,30 forint; dohánypalántára adtam 1,45 forintot” – áll az egyik oldalon. A másikon egyik fővárosi útról számol be: „E hó ötödikén Pestre indulánk és oda Úrnapján szerencsésen feljutánk, hol nőm részére a következő holmikat vettem: egy fekete selemruhát, egy barna stráfos selemruhát, egy fekete atlasz mantilt, továbbá nyári kalapját újonnan átalakítottam és feldíszítettem, kapott egy napernyőt, féltucat fehér zsebkendőt, 3 pár kesztyűt, egy pár topánt és egy pár komotcipőt . . .”

Paál Antal pénztárnaplójáról Balog Gyula verbászi mérnök írt egy hosszabb ismertetőt (Hungarológiai Közlemények, 26–27. szám). Az idézett tétel alapján egy vagyont gyarapító, gyakran pörösködő, tárgyaihoz ragasz-

kodó, a kultúrára nem sokat költő, gyermekeit franciára és zongorázni tanító, utazgató, otthon újságot olvasó és pipázgató bácskai nemes ember alakja tárul elénk.

Kiadásait Baján kezdte vezetni, ahol a nemesi vármegye önkormányzata által választott tisztviselő volt: járási szolgabíró. Bejegyzéseiből kitűnik, hogy tagja volt a bajai Nemzeti Casinónak, s 1845-ben megvette A szolgabírói hivatal című kézikönyvet.

Naplóját 23 éven át rendületlenül vezette, s csak két ízben szakította meg, amikor az események beleszóltak csendesen folydogáló életébe.

A szabadságharc idején csaknem egyéves kihagyás van. Ekkor, vagyis 1849 februárjában a bajai fekete sapkás önkéntesek élén Zombor védelmére szített, de a szerb ágyútűz után a magyarok „vad futásnak” eredtek. A hadiszerencse majd csak tavasszal fordult, amikor Paál Antal, most már századosként, Szabadka alatt részt vett a győztes kaponyai ütközetben.

A bukás után csaknem egy évtizedig naplójával bibelődött, az iramló élet apró villanásait jegyezte le, majd az önkényuralom enyhülésével, az az, ahogy ő írja, „az 1860-ik évben beállott zajosabb élet folytán” öt évig elhanyagolta az anyagiak vezetését. Ekkor, vagyis 1860 és 1865 között az első alkotmá-

nyos alispán volt Bács-Bodrog vármegyében. Amikor visszavonult, újra szorgalmasan jegyzetel, mint írja is, „1865-től kezdve – újólág rendesen folytatni magam elhatározám”.

1867 márciusában végképp lezárult Paál Antal pénztárnaplója. Ekkor ugyanis újra alispánná választják, sőt több mint két évig a betöltetlen főispáni hivatalt is ellátta. A megyei monográfia szerint „a megyei kormányzói minőségben tapintatos és erélyes működést tanúsított”. Amikor 1871-ben nem őt nevezték ki főispánnak, sértődötten visszavonult birtokára, de ekkor már sem kedve, sem türelme nem volt, hogy az életéről is árulkodó pénztárnapló vezetését felújítsa.

PAJOR JÁNOS (Érsekújvár, 1765. ?–Szabadka, 1832. április 20.) – Huszonhét évesen került az 1792-ben induló karlócai gimnáziumba, Grósz János igazgatóval és Juhász Ferenc tanárral együtt alkotta az első tantestületet. Az első tanévet (1792/93) ő is, meg az iskola is közmegelegedésre fejezte be, a második tanév (1793/94) derekán azonban kitört a szerémségi (ürögi) kolera, mire a tanintézet tanárai és diákjai szétfutottak.

Pajor János meg sem állt Szabadkáig, s a többiektől eltérően nem tért vissza 1795-ben Karlócára. A pécsi tankerület igazgatója ugyanis kinevezte a szabadkai gimnázium világi tanárává.

A szabadkai gimnáziumot a ferencesek tartották, jöllehet nem tartoztak a tanító rendek közé. Ragaszkodtak erősen hozzá, de a város is támogatta őket, mert ők kevesebb költséggel működtették a tanintézetet a piaristáknál. Volt még egy hátrányuk, amit a város szintén elnézett nekik: nem volt megfelelő képzésük. A Ratio Educationis ugyan már

1777-ben előírta, hogy a középiskolai tanárok esetében kötelező az egyetemi végzettség és az államvizsga, de ezt évtizedekig nem tartották be. A barátok majd csak 1860-ban engedték ki kezükből az oktatást, és adták át a világi tanároknak.

Pajor János tizenhét évig (1795–1812) tanárkodott, húsz évig pedig (1812–1832) igazgatóskodott. Jöllehet ő volt a gimnázium első világi direktora, a ferencesek jelenlétét támogatta, s a város érveit is magáévá tette. Volt egy olyan időszak, amikor a tantestületének minden tagja kellő képesítés nélküli ferences volt, mintegy előnyt adva ezzel az egyházi megbízhatóság elvének a minőségi oktatás rovására.

Igazgatósága alatt két fontos esemény történt. 1818-ban, sok huzavona után, átadták rendeltetésének az új, s egyben az első gimnáziumi épületet, amelynek építését már 1792-ben elhatározta a város. A korábbi épületet a városi istállóból alakították át. A hitvány anyagból készült tantermek csakhamar romlásnak indultak: a tető beázott, a falak megüledtek és megrepedeztek, a mennyezetet gerendákkal támasztották alá, az ajtón, ablakon szabadon járt a szél, a padló pedig olyan rossz volt, hogy tisztítani sem lehetett, az egerek és patkányok tanyája volt. 1805-ben úgy-ahogy rendbe hozták, de 1816-ban már nem lehetett tovább halogatni az új épület építését. A város 250 000 téglát égettetett, 1818-ban pedig Vermes Lajos főbíró „mozsárdurrogás és zeneszó közt” elhelyezte az alapkövet, 1818. november 4-én az ünnepélyes venisancte után megkezdődött a tanítás az új gimnáziumépületben.

A másik fontos esemény 1820. október 7-én következett be, amikor a magyar nyelv, a tankerületi igazgató rendeleté-

re, melléktantárgyból fő tantárgy lett heti két órával. Pajor János vette át a tanítását, így aztán az egyik első magyar-tanárként is tisztelhetjük a mi tájainkon. Nem volt azonban tapasztalatlan ezen a téren, mivel nem kötelező melléktantárgyként tanította Szabadkán, de ezt tette Karlócán is, ahol a „lingua patriae”-t, azaz a haza nyelvét tanította a görögkeleti tanintézetben. Ezzel a döntéssel a magyar nyelv folytatta térhódítását, de a gimnáziumban, akárcsak a közéletben, csak 1845-ben vált hivatalossá.

Pajor János élete végéig tanította a magyart. „1832. április 19-én, nagycsütörtökön – írja városmonográfiájában Iványi István –, éppen midőn gyónni ment a templomba, az utcán gutaütés következtében lerogyott, és a következő nap meg is halt.”

PALÁGYI LAJOS (Óbecse, 1866. április 15.–Budapest, 1933. március 7.) – A Tisza-parti városban született, de még e „honosság” alapján sem sorolható az „óbecsei” költői körhöz Szulik József és Szász István mellé. Ők ketten munkásságukkal teljes mértékben a városhoz fűződtek, Palágyira viszont ez nem mondható.

Palágyi Lajos elszegényedett zsidó tanítói családból származott, eredeti neve Silberstein volt. Apja emellett még komor, összeférhetetlen természetű ember – „mosolytalan volt a ház, ahol a költő gyermekkorát élte”, mondja életrajzírója, Sporer János –, s jórészt emiatt is városról városra vándorolt, az egyik munkahelyről a másikra. Hat gyermeke volt, mint a hat más-más helységben született. Palágyi Lajos még csecsemőkorában elkerült Óbecséről, szülővárosához semmi sem kötötte, s nincs tudomásunk arról, hogy bármikor is felkereste volna.

Költőnk tízéves korában, 1876-ban Budapestre került, beiratkozott a Deák téri evangélikus gimnázium első osztályába, de félévkor kimaradt. Később már nem járt iskolába, részben évekig tartó betegeskedése miatt is, úgyhogy bátyja, Palágyi Menyhért, az egyetemi hallgató, a későbbi filozófus és irodalomtörténész segítségével művelte magát, örökös anyagi gondokkal küszködve.

Első költeményei 14 éves korában jelentek meg, 18 évesen pedig sordíjas újságíróként kereste kenyerét. 1889-től kezdve, rövid három év leforgása alatt, három verseskötetet jelentetett meg, önmagára, költészetére igen jellemző címekkel: Küzdelmes évek, Komor napok, Magányos úton. A múlt század kilencvenes éveiben az egyik legtermékenyebb író. Költészete a fővárosi proletáréletből, a nagyváros nyomorából sarjadt, s ő írta az első május elsejei verset is, amelyet aztán a munkásrendezvényeken országszerte szavaltak.

1895-ben megismerkedett Gyöngyösi Cecíliával, a színiakadémia végzős növendékével, aki nagy hatással volt rá, s pályájáról is lemondott, csakhogy új irányba terelje életét. Biztos jövedelemforrás híján csak három év múltán keltek egybe, amikor a kultuszminiszter irodalmi érdemeinek elismerésül tanári állást kínált fel neki, akinek semmilyen iskolai végzettsége nem volt. A hódmezővásárhelyi polgári főiskolában kezdett tanítani magyart és németet, ott írta egyik főművét, a Rabszolgák című drámai költeményt, amelyért akadémiai pályadíjat kapott. Könyv alakban 1902-ben jelent meg, a Nemzeti Színház pedig 1904-ben mutatta be, de erős szociális jellege miatt, külső nyomásra, csakhamar levették a műsorról.

Ettől kezdve már nem alkotott jelentősebbet, a rezignáltság teljesen hatalmá-

ba kerítette. A Tanácsköztársaság idején sem volt politikailag aktív, de ettől függetlenül „régi bűnei” miatt megfosztották tanári állásától, kizárták a Petőfi Társaságból. Az első világháború előtt és után teljes mellőzöttségben élt: a konzervatívok forradalminak, a nyugatosok művészetlennek, a szocialisták renegátnak tartották. A második világháború után némileg növekedett ázsíója, Csizmadia Sándorral és Farkas Antallal együtt emlegették a szocialista költészet első képviselői között.

PÁLINKÁS JÓZSEF (Torda, 1915. március 16.–Eger, 1987. november 19.) – A második világháború utáni pedagógusnemzedék egyik legismertebb alakja volt, középiskolai tanár, a szabadkai tanítóképző igazgatója, az ugyancsak szabadkai pedagógiai főiskola professzora. Ebben az időszakban bontakozott ki munkássága a tudományos kutatás terén is, több tanulmány és három könyv jelzi ennek eredményét.

A régi Jugoszláviában uralkodó tanulási feltételek miatt, egy kis vargabetűvel, Eszéken fejezte be a tanítóképzőt. Első kinevezése, 1939-ben, a zentai Stevan Nemanja Elemi Iskolába szólt. Ettől kezdve, tíz éven át, főleg a Tisza mentén tanítóskodott: Zenta mellett még a tanyavilágban, Adán, majd Csantavéren is.

1949-ben került Szabadkára, ahol csaknem negyedszázadon át gyakorló tanár a tanítóképzőben és a gimnáziumban. Történelem szakos tanári képesítését a belgrádi egyetemen szerezte 1954-ben. Közben történelmi tankönyveket fordít, kiegészíti azokat fontos tudnivalókkal a magyar nemzeti történelem köréből, rendszeres szemináriumi előadásokat tart a történelem szakos tanároknak, az Újvidéki Rádióiskola munkatársa, folyóiratokban publikál.

Mindenekelőtt azonban kitűnő előadó volt, diákjait gondolkodásra serkentette. Tudós tanárként él még ma is emlékezetükben. „Ne évszámokat sorolj nekem, hanem az események közötti összefüggésekről beszélj” – mondta nemegyszer tanítványainak, Szabó József szabadkai újságíró feljegyzése szerint, aki egyébként hagyatékának őrzője is. Tanári és életpályájának vége felé a neveléstörténeti kutatás munkahelyi feladatává vált. Ugyanis 1973 és 1976 között, azaz nyugdíjaztatásáig a szabadkai Városi Levéltár igazgatói tisztét töltötte be. Ezekben az években – persze korábban is, meg nyugdíjazása után is –, szorgalmasan bújta a hazai (szabadkai, zrenjanini, karlócai) és a külföldi (budapesti, kalocsai, szegedi) levéltárakat. Szűkebb kutatási területe Szabadka és környékének neveléstörténete volt. Az Életjel kiadásában jelent meg Szabadka népoktatása 1687–1918 című munkája. Tervezte megírni ennek a folytatását is, azaz Szabadka népoktatásának történetét 1918-tól napjainkig, de ez sajnos befejezetlen maradt. Tanulmányai az Üzenetben és a szakfolyóiratokban jelentek meg, többek közt ezek is: Koldusdiákok a szabadkai gimnáziumban, Diákélet a szabadkai latin gimnáziumban, Százéves a szabadkai zeneiskola, A szabadkai tanítóképző története, A vajdasági tanítóképzés 1868-ig. 1984-ben, az újvidéki Forum kiadásában jelent meg legismertebb műve Walter magisztertől a tudományegyetemig (Iskoláink rövid története) címmel. „Vajdaságban közel ezer éve állnak már fenn az iskolák. Vidékünk legrégibb iskolájának az 1028. év körül megnyitott csanádi iskolát tartjuk” – ezekkel a mondatokkal vezeti be összegező jellegű, úttörő munkáját. Ez a könyv fontos forrásmű, de ösztönzésül

is szolgál a további neveléstörténeti kutatásokra.

Egerben halt meg orvos fiánál, de Szabdkán temették el.

PÁLINKÓ FERENC (Tóba, 1926. január 15.–Tenerife, 1996. december 13.) – Tóbán született ugyan, de apja, anyja korán beköltözött Nagybecskerekre (akkor Petrovgrádba), úgyhogy ott nevelkedett, ezt tekintette választott szülővárosának. Itt járt iskolába, itt vette először kezébe a hegedűt, életének hangszerét. Sokszor gyalog ment Écskára, hogy órákat vegyen egy messze földön híres cigányprímástól. A zeneműveltség alapjait azonban a becskerei zeneiskolában sajátította el. 1941-ben a helyzet úgy hozta, hogy tanulmányait, állami támogatással, Budapesten folytathatta. Előbb a Nemzeti Zenede (ma Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola) növendéke volt, majd 1943-ban beiratkozott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolára, ahol Bisztriczky Tibor tanítványa volt. Amikor 1944 nyarán, Budapest bombázása során, megszakadt a tanítás, Újvidékre költözött, itt érte az összeomlás. Mozgósították a Népfelzabadió Hadseregbe, de a szerémségi frontra mégse vették be, hanem egy katonazenekarba került, s így megúsza a lövészárkok borzalmait.

Zágrábban folytatta tanulmányait, mégpedig a cseh származású Václav Humbnál, a híres zágrábi hegedűiskola megalapítójánál. Mesterével nagyon meg volt elégedve, a környezetével viszont annál kevésbé. Kiszökött Bécsbe, s ott diplomált, többek között Ricardo Odnoposoff, a virtuóz hegedűművek világhírű előadója és Willy Boskowsky előtt, aki majd később a Bécsi Filharmonikusok újrési koncertjeinek dirigén-

seként ugyancsak nemzetközi hírnévre tesz szert.

A nemzetközi zenei élet vándorának rögzös útjára lépett Pálinkó Ferenc is. Előbb osztrák, svájci, de leginkább német filharmóniai és rádiózenekarok koncertmestere lett, később pedig egyre több önálló hangversenye volt a „becskerei mesterhegedűsnek”. Karmesterként is világszerte fellépett. Ebben a tevékenységében Hans Swarowskynak, a bécsi Staatoper karmesterének, Louis Froment-nek, a párizsi Opéra-Qomique zenekari vezetőjének, de különösen Doráti Antalnak, a magyar származású amerikai dirigensnek a támogatását élvezhette. Ez az utóbbi a bostoni, a chicagói, a Los Angeles-i és a washingtoni zenekarok, de különösen a Londoni Szimfonikusok élén, meg a londoni Royal Philharmonic Orchestra „örökös karnagyaként” vált a nemzetközi zeneélet legendájává.

Pálinkónak nem sikerült feltornáznia magát a legmagasabb csúcsokra, de egy életen át a közelében volt. A Kanári-szigetek legnagyobb szigetén, Tenerifén telepedett le, innen járta a világot, több mint harminc országban hangversenyezett. Legtöbbször Németországban lépett fel meg Spanyolországban s a spanyol nyelvterületen, Dél-Amerikában. Főleg Mozart, Beethoven és Brahms műveit tolmácsolta, de sok más szerzőjét is. A zágrábi Jugoton nagylemezen kiadta egyik 1975. évi hangversenyének felvételét, amikor is Antonin Dvorák 9. szimfóniáját vezényelte a Philharmonia Hungarica élén (ez a zenekar Bécsben alakult a magyar ’56-os menekültekből).

Pálinkó az UNESCO tiszteletbeli diplomataja is volt, a bogotai és a Buenos Aires-i Egyetem pedig díszdoktorává, illetve tiszteletbeli tanárává avatta.

Senki sem próféta azonban saját hazájában: a magyar nyelvű szaklexikonok nem jegyzik nevét, így a Brockhaus Riemen zenei lexikon 1983–85. évi magyar kiadása sem, de nem találjuk a kanadai kiadású Encyclopaedia Hungaricában sem (1992–1996), amely pedig felvállalta a szétszórtságban élő vagy élt alkotók számon tartását is. Egyik utolsó nyilatkozatában (Családi Kör, 1995. október 12.) közölte, hogy „élve vagy halva, de visszatér Bánátba”. Így is történt, a becskerekai temetőben helyezték örök nyugalomra 1996-ban.

PALOTÁS IMRE (Magyarakanizsa, 1894. október 12.–Budapest, 1968. október 15.) – Sokgyerekes, szegény sorsú Tisza menti munkáscsalád első gyermekeként jött a világra. Nagyon ragaszkodott szüleihez, de apjával örökösen hadban is állt. Apja, istenhívő emberként, megadással és alázattal tűrte a nyomort, a felcseperedő legényke viszont lázadó természetű volt, a nagy szociális különbségek egyre jobban sértették érzékenységét. Az apa nagy aggodalommal nézte fiának szemléleti alakulását. „Jaj annak, aki a te utadra lép. Annak az útnak a végén a kárhozat van” – mondta neki, Palotás Imre tanúsága szerint.

Nyilván a nézeteltérések miatt is hamar kikerült a családból, volt favágó, bolti szolga, hólapátoló, téglahordó, kitanulta a kőművesszakmát, az első világháború idején tengerész volt Pólán (Pula). Mielőtt bevonult volna, megjelentek első írásai, a Népszava irodalmi mellékletében. Bresztovszky Ernő író és szerkesztő, Ady nagy híve, a Nyugat munkatársa egyengette útját, s biztatta önképzésre az autodidakta író. A világháború befejezése után is sokat publikált a munkássajtóban, főleg a Népszavában, de a politikába is besodródott: részt vett

a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezet belső frakcióharcaiban, ellenzéki-sége miatt kizárták a két szervezetből, mire csatlakozott Vági Istvánhoz, aki 1925-ben megalakította a kommunistákhoz közel álló Magyarországi Szocialista Munkáspártot, s aki később sztálinista csisztkák áldozata lett.

Palotás 1933-ban a nagy építőmunkássztrájk egyik vezetője volt, de ebben az évben jelent meg az Állványok alatt című kisregénye is, amelyet a hatóság betiltott, példányait elkobozta. „Ki ismeri az életet az állványok alatt? – kérdezi a szerző könyvében. – A nagy paloták születése körül emberek vonaglanak. Sorsok és életek kovácsolódnak a sora-kozó kövekhez. Fájdalmak és örömek, vágyak és illúziók születnek meg és hálnak el; fölvidító és tragédiás emberi történetek esnek, amíg az épülő ház tető alá kerül. Hadd szóljak néhány szót az életről, ami az állványok alatt vajúdik.” (A könyvről Kardos László írt a Nyugatban, Méliusz József pedig a kolozsvári Korunkban. Azonos címmel és novelláival kiegészítve 1952-ben, majd 1973-ban is megjelent.)

Az építőmunkások nagy sztrájkja után többször is bebörtönözték, úgyhogy az üldözések elől Franciaországba emigrált, az ottani magyar lapoknak, a Szabad Szónak és az Üzenetnek a munkatársa lett, a második világháború idején pedig a francia ellenállási mozgalomban a Petőfi-század politikai biztosa-ként vett részt.

1945-ben hazatért, a szakszervezetben töltött be vezető tisztségeket, majd nyugdíjasként a szakszervezeti mozgalom történetét kutatta, két kötetben kiadta az építő-, fa- és építőanyagipari dolgozók mozgalmának válogatott dokumentumait (1823–1945), s több munkásmozgalom-történeti tanulmányt publikált.

PAP PÁL (Perlasz, 1914. január 9. – Skradin, 1941. augusztus 15.) – A perlaszi ügyvéd, a későbbi újvidéki járásbíró fia korán félárva maradt. Özvegy édesanyja ekkor masamód lett: Újvidéken kalaposboltot nyitott, s így egészítette ki a csekélyke nyugdíját.

Pap Pál az elemit magyarul, a középiskolát pedig szerbül fejezte be, változó eredménnyel. Gimnáziumi osztályfőnöke azonban felfigyelt tanítványára, „szorgalmas, nagyon tehetséges és eszes, sokat olvas”, jegyezte be a naplóba.

Tizenhét éves korában érettségizett, s még ugyanabban az évben beiratkozott a belgrádi egyetem orvosi karára. Ezzel valójában gyorsan pergő életének utolsó évtizedébe is lépett. Az ifjú medikus kitűnően kezdte tanulmányait: a 157 hallgató közül ő az egyetlen, aki az első év kötelező vizsgáit már a júniusi időszakban letette.

Közben bekapcsolódott a forradalmi ifjúsági mozgalomba, s mint a légkörrel találkozó meteor, felizzott, s ettől kezdve fényes nyom jelzi életútját.

Teljes erővel vetette be magát az egyetemi hallgatók küzdelmeibe, sztrájkokat, tüntetéseket szervez, lapokat indít és ír, az Ifjúkommunista Szövetség belgrádi, majd szerbiai vezetőségének tagja. A lexikonok szerint 1934-ben vették fel az illegális pártba, életrajzírója, Vojislav Milin szerint már két évvel korábban, tizennyolc éves korában.

Húszévesen került először az Államvédelmi Bíróság elé, ekkor három évre ítélték. Büntetését a mitrovicai fegyházban töltötte le, az úgynevezett vajdasági szobában, Jovan Veselinovval, Žarko Zrenjaninnal, Szervó Mihállyal és másokkal. 1937-ben szabadult, s politikai tevékenységét Belgrádban és Vajdaságban folytatta. Itt bekapcsolódott az ak-

koriban alakult ifjúsági mozgalomba, az Ompokba, de befolyása még az újvidéki Református Körben is érezhető. 1938-ban az Ifjúkommunista Szövetség országos vezetőségébe került, Ivo Lola Ribar mellé, s még ugyanabban az évben illegitimitásba vonul. Szerbia falvaiban rejtőzködött, később Bánátba ment, majd két hónapig Szabadkán tartózkodott, Kek Zsigmond református lelkész lakásán. Itt részt vett a Híd szerkesztésében, a folyóiratban jelent meg nevezetes programadó cikke is, az Ár ellen című. „A mi vallott kötelességünk, munkánk és célunk népünk gazdasági, kulturális és társadalmi emelése, de mindenkor a szláv és egyéb itteni nemzetiségekkel egyetértve. Minden nemzeti és faji gyűlöletet elvetünk” – írta.

Szabadka után Zágrábba ment, ahol átvette a JKP Központi Bizottsága technikai apparátusának irányítását. Ilyen minőségben illegális lapokat adott ki, titkos rádióadót, három nyomdát működtetett, biztonságos illegális lakásokat rendezett be, kiépítette az illegális kapcsolatok rendszerét. 1940-ben ő szervezte meg a rendőrség orra előtt, több mint száz küldött részvételével az V. országos pártértekezletet. De nemcsak a delegátusok elhelyezéséről és biztonságáról gondoskodott, hanem az értekezlet jegyzőkönyvvezetője és előadója is volt, s tagja lett a párt huszonkilenc tagú új országos vezetőségének. Így aztán az 1941-es események őt is felkészülten érték. Augusztusban politikai biztосként Dalmáciába irányították, hogy szervezzon partizánosztagokat, de ő, aki annyira ügyelt mások biztonságára, magára nem nagyon vigyázott: banális körülmények között esett olasz fogságba. Az olasz megszállók nem tudták kit kerítették kézre, mert álnevre kiállított útlevele volt, de útítár-

sát jól ismerték, s mindkettőnél fegyvert is találtak. Ez elég volt ahhoz, hogy nyilvánosan kivégezzék őket.

PAPIK MIKSA (Temerin, 1884. október 1.–Makó, 1931. augusztus 27.) – Indulásának külső jelei azt sugallták, hogy egy rendkívüli szellemi képességű személy tűnt fel: érettségiző korában, tizennyolc évesen jelent meg első kötete (Versek és Tárczák, Újvidék, Ivkovics György könyvnyomdája, 1902), húszéves korában pedig a második (Hamu, Nagybecskerek, Pleitz F. Pál nyomdája, 1904).

A látszat ezúttal is félrevezető. Két lapos füzetecskéről van ugyanis szó (ami egymagában még nem is lenne hátrány), amelyben egymástól elütő műfajú és erőtlen hangú írások kerültek egymás mellé, szinte véletlenszerű sorrendben. Szecesszióskodó hangnemet ütött meg, de ez csaknem minden esetben közhelybe, szentimentalizmusba torkollt.

Csorba Béla, aki először ébresztette emlékéit (Temerini Újság, 1985. VI. 27.), írja, hogy „Lukijan Mušicki, Kováts Antal és Szirmai Károly mellett Papik Miksa nevét és művét is számon kell tartani helyi művelődéstörténetünknek, noha jelentőség és esztétikai érték tekintetében nem közelíti meg az előbbieket”. Csorba reminiscenciáit Ökrész Károly egészítette ki újabb életrajzi adatokkal és pontosításokkal (Temerini Újság, 1985. VII. 8.). A további kutatások nyomán már egy teljesebb kép alakult ki Papik pályaképéről. Gimnáziumi éveiben az Újvidék című lapban publikált, ahol tanára, a lapszerkesztő Zambauer Ágoston egyengette útját. Első kötetében valójában az itt megjelent írásait gyűjtötte egybe, amelynek kiadását a viszonylag jómódú apa, id.

Papik Miksa tette lehetővé, aki évekig a temerini bírói tisztet töltötte be.

Az újvidéki gimnáziumi érettségi vizsga után (1902) a bánáti Eleméren segédjegyző, majd Hegedűs János országosan ismert közigazgatási tanfolyamának hallgatója Nagybecskereken. Befejezése után Szerbittabére került segédjegyzőnek. Időközben szorgalmasan publikált a Somfai János szerkesztette Torontálban. Csakhamar megjelent a már említett második kötete is. „Apró elbeszéléseinek” válogatása azonban teljesen visszhangtalan maradt. A Torontál is csak előfizetési felhívását és a kötet megjelenésének híret tette közzé, de egy sorral sem méltatta. A két korona árú füzete is zömmel a nyakán maradt. A sikertelenség meg a háború miatt is újabb műveket nem jelentetett meg, majd csak a húszas évek legvégén tervezte munkáinak egy gyűjteményes kiadását, de a halál megakadályozta ebben.

Hivatali pályája sem volt sikeres: élete végéig segédjegyző maradt. Az első világháború után a megmaradt Magyarországra távozott, az ottani előrehaladásra nem sok remény volt: az olyan beamtterekkel, mint amilyen ő volt, Dunát lehetett rekeszteni. Előrehaladó betegsége szintén gátolta előremenetelét.

Az íráshoz újra meg újra visszatért. Bácskai és bánáti vadástörténeteit a Magyar Vadász Újságban tette közzé. A szabadkai Naplóban elbeszélésekkel jelentkezett. Rendszeres munkatársa volt a Temerini Újságnak. Nem sokkal halála előtt (1930 decemberében) a Szenteleky Kornél szerkesztésében induló A Mi Irodalmunk első számában megjelent a Mese a hűtlen fiúról című elbeszélése, s ezzel mintegy csatlakozott a „fáradt vidékiességet” képviselő szerzők sorába.

PAPP DÁNIEL (Moravica, 1868. február 11.–Budapest, 1900. augusztus 14.) – A modern novella egyik megteremtőjeként világította be meteorszerűen a XIX. század utolsó éveit, de irodalmi tárcáival fényes hullócsillaga volt a korabeli zszurnalisztikának is, kortársai „isten segedelméből” való hírlapírónak tartották. Rövid életének utolsó öt évében, valamilyen egészen csodálatos, koncentrált munkamódszerrel, kétszáznál több novellát, mintegy ezeröt száz cikket írt, két év alatt négy könyvet jelentetett meg – három elbeszéléskötetet (Marcellusz, 1898; Utolsó szerelem, 1899; Tündérak Magyarország, 1899) és egy regényt (A rátótiak, 1898). Kortársai nagy tisztelettel tekintettek tehetségére, termelékenységére, nagyra értékelték működését, de ez nem volt elég, a „hálás utókor” nagyon gyorsan hosszú évtizedekre elfelejtette.

A századvég „eltemetett irodalmából” a leghatékonyabban Főja Géza emelte ki részben irodalomtörténeti munkásságával (Nagy vállalkozások kora, 1943), részben pedig műveinek kiadásával. Ezek után a Kalangya is ébresztgette emléket: az 1944. májusi számában öt írás jelent meg róla, köztük Herczeg Jánosé, aki majd később is, időről időre, visszatér nagy elődéhez, aki mint írja is, „tündérkertet” látott a bácskai élet felszíne alatt (akárcsak ő, tegyük hozzá), ezt a „tündérkertet” az írói képzelet és kitűnő tehetsége eszközeivel ásta ki a „felszín alól”.

A „szellemi igazságszolgáltatás” újabb jelének tekinthetjük válogatott műveinek megjelenését (Muzsika az éjszakában, Nagy Miklós bevezető tanulmányával, 1957), Diószegi András méltatását az akadémiai irodalomtörténetben (A magyar irodalom története, IV. kö-

tet, 1965) és Juhász Géza monográfiáját (Papp Dániel, 1965). Az utóbbi szerző egyik megállapítása volt, hogy „irodalmunkban nincs még egy író, akinek életéről, származásáról, emberi és írói fejlődéséről, kibontakozásáról kevesebbet tudnánk”. Ő az életmű és az életrajz áttekintésével sok homályos részletet világított meg, de tisztázatlan kérdés utána is maradt bőven. Így Bori Imre is a titokzatos Papp Dánielről, életrajzának buktatóiról írt egy hosszabb közleményben (7 Nap, 1990. október 5-étől december 14-éig). Írásának ösztönző hatására Magyar László végre megnyugtató módon, anyakönyvi kivonattal hitelesítette születésének pontos dátumát (Magyar Szó, 1990. november 10.), amely körül oly sok zűrzavar támadt, hogy az 1922-ben megjelent Révai Lexikonon kívül talán nincs is még egy ismerettár, amely pontosan közölte volna. Valamivel később Magyar László még újabb életrajzi adatokkal is szolgált (Híd, 1991, 10. szám). Neki köszönhetjük, hogy most minden elhatárolás nélkül leírhatjuk: Papp Dániel 1868. február 11-én született – anyja Korapifiszky Anna, apja ismeretlen –, s hogy egy 1895-ből származó belügyminiszteri engedéllyel „a vezetéknev »Pap-ra lön átváltoztatva«.” Írónk azonban, mintegy megerősítve az életrajz buktatóiról szóló megállapításokat, már Zentán, 1876-tól, a gimnázium első osztályától kezdve Papp Dánielként (így, két p-vel) írja nevét, s a zombori gimnáziumi anyakönyvekben is ezzel a névvel van bejegyezve egészen 1885-ig, az érettségiig.

A sikeres kutatás feltűnést keltett meg örömet is szerzett, de ez inkább csak a szakkörökre korlátozódott, nem vált általánossá, így aztán nem is alakult át olyan energiaforrássá, amely esetleg a

217. számú moravikai szülőház falára elhelyezett emléktáblában vagy egy újabb gyűjteményes kötetben ölthetett volna testet. „Egy meghasonlott intelligencia még sohasem szült szobrot” – írta Papp Dániel is A rátótiak című egyetlen regényében. De lesz ez talán majd másképp is, ha több lehetőség és erő adódik az újabb kutatásokra, a gyűjteményes kiadásokra, a megemlékezésre. S nem is reménytelen az ügy, amíg középiskolásaink tanulják, hogy a XIX. század végén Papp Dániel fedezte fel Bácskát az irodalomnak, s olyan tehetséggel ábrázolta, hogy írói nagysága, az innen elszármazott írók közül csak Kosztolányiéval mérhető . . .

PÁRTOS GYULA (Apatin, 1845. február 6.–Budapest, 1916. december 22.) – A XIX. század derekán Fényes Elek írta le műépítészünk szülővárosának népességét: „Lakói igen szorgalmas, vagyonos emberek, híres kender, repczét termesztnek, ennek magvából olajat ütnek, selyembogarat tenyésztenek, a gyerekek szalmakalapot, az öregek korcz vesszőből kosarat fonnak, borral, fával, kenderrel kereskednek” (Magyarország geographiai szótára, 1851). Pártos Gyula gyermekkorát ebben a dolgos, buzgó környezetben töltötte, ahol nagyapjának szárazmalma, olajsajtolója, kenderfeldolgozója volt, apja, Adalbert Puncmann pedig ügyvédi gyakorlatot folytatott (fia 1877-ben változtatta meg a családi nevet Pártosra). A fiskálisfamilia később Nagybecskerekre költözött, úgyhogy Pártos Gyula már itt fejezte be a gimnáziumot, s munkába állt nagybátyja építési irodájában, ami aztán meghatározta életpályáját.

1865-ben beiratkozott a pesti József Ipartanodába, majd 1866-tól a berlini építészeti akadémián folytatta tanulmá-

nyait, ahol 1869-ben építészmérnöki diplomát szerzett. 1871 és 1896 között együtt dolgozott berlini diáktársával, Lechner Ödönnel, s ez a negyedszázad egyúttal a magyar építészettörténet egyik legfényesebb korszaka is. Kitűnő, egymást kiegészítő duót alkottak: Lechner Ödön volt a szárnyalás, a perzselő alkotói hév, Pártos Gyula pedig a precizitás, a megbízhatóság, az otthonról hozott szorgalom. Együttes munkájuk eredménye, egyebek között, a Váci utcai Thonet ház (1871–1872), a szegedi városháza (1881–1884), a budapesti Drexler-palota (1883–1884), a kecskeméti városháza (1892–1894), a pesti Iparművészeti Múzeum (1891–1896). Együttműködésük ezzel az utóbbi pompás épülettel zárult.

A mi tájainkon is együtt dolgoztak. Az ő művük a becskerekai megyeháza újjáépítése (1885–1887), de a legismertebb alkotásukat Szabadkán hozták tető alá: a Leovits-palotát. Ez Vajdaság első szecessziós stílusú épülete. A figyelmet „arányos homlokzatával, kapujával, saroktornyával, erkélyeivel és ívelt ablakaival, de főképp fugás téglákból kialakított falfelületével” hívja fel, amelyek „a kódíszítményekkel és a Zsolnayszerepek tarkaságával harmonikus egységbe olvadnak” – írja róla méltatója, Bela Duranci (A vajdasági építészeti szecesszió, 1983). Jóllehet a terveket együtt írták alá, szerzőnk főleg Lechner hozzájárulását emeli ki: „A Leovits-palota kétségtelenül a modern építészet előfutára, habár a francia reneszánsz példáira támaszkodik. E jelentős mű azt az építészti idézi, aki tudatosan kereste saját sajátos stílusát, és akinek munkásságától számíthatjuk a modern építészeti nyitányát.”

Pártos Gyula önálló munkái másutt is megtalálhatók. Néhány kisebb lakóház

és a zombori megyeháza átépítése (1880–1882) mellett a szerémségi Karlócan ő építette 325 000 aranykorona költséggel a középkori szerb kolostorok stíluslemeinek felhasználásával a szerb gimnázium impozáns épületét (1890–1891). (Több forrásmű a zombori színház tervezését és kivitelezését is neki tulajdonítja, de ő csak a pályázaton vett részt. Szülővárosának városházáját sem ő tervezte, mint ahogy azt olykor hiszik, hanem a város egy másik ismert építész szülötte, Reichle Ferenc.)

A századvégen és a századforduló táján Pártos Gyula budapesti villája az ottani társasági élet egyik központja volt. A háziasszony szerepében Bartolucci Viktória operaénekesnő tündökölt. A firenzei születésű kezdőre Verdi figyelt fel, és Aidájával bejárta Európa színpadait. Budapesten 1881-ben lépett a közönség elé, oly sikeresen, hogy az operaház szerződtette. 1890-ben lépett házasságra Pártos Gyulával, s elhagyta a színpadot. Öt gyermekük született.

PATAJ SÁNDOR (Tornó, 1862. március 29.–Budapest, 1935. ?) – Apjának a Krassó–Szörény vármegyei községben volt szatócsboltja, de a nagy konkurencia miatt – az osztrák–magyar államvasútnak a környékén üzemelő kőszén- és vasércbányái egyre jobban vonzották a kereskedőket – a jobb megélhetést kínáló Pancsovára költözött. Pataj Sándor (1881-ig Fischer) gyermekkorát és iskolaéveit e két település légköre, életmódja határozta meg: a románok lakta bányatelepülés és a szerb–német többségű, mozgalmas határörvidéki város.

Pancsován a hétosztályos főreáliskolát fejezte be, amely az ő idejében állt át a német tannyelvűről a magyarra, de, mint írja is, keringőzni még egy német

táncmestertől tanult a Trompeter Szálló nagytermében. Jogi doktorátusát Budapesten szerezte, s fiatal ügyvédként, 1887-ben, Zomborban telepedett le, a megyeszékhelyen, ahol csakhamar ismert közéleti ember lett. A Bácskában színikritikákat írt, politikai cikkeit a megyei és a fővárosi lapok közölték, s amikor szűknek érezte a teret, 1893-ban megindította a Zombori Hírlapot, annak szerkesztője volt 1897-ig. 1904-ig az induló szabadkai Bácsország külső munkatársa. Elnöki tisztelet töltötte be a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége Bács megyei választmányában, titkárit a zombori Ügyvédi Egyletben. 1907-ben megalakította a Bácsmegyei Munkás Takarékoszt, s annak első igazgatója lett. Az első világháború után Pesten telepedett le, s ügyvédi gyakorlata mellett a Pester Lloyd törvényszéki rovatát szerkesztette. Ezt megelőzően tiszteletbeli főügyész volt Bács-Bodrogban, megalakította és ügyvezető elnöke lett a Függetlenségi Párt megyei szervezetének.

Költőként egy életen át rendületlenül ontotta a verseket, sorra jelentette meg köteteit (Egy kritikus dalai, 1892; P. S. versei, 1900; Század vége, 1905; Nyár, 1906), de mélyebb nyomokat nem hagyott maga után. Az utóbbi, a Nyár című kötete „készült Bosnyák Ernő saját találmányú, szabadalmazott, több színt nyomó villanyos sajtóján Zomborban”. Irodalmi szervezőként is működött: Zomborban 1894-ben, egyik alapítója a rövid életű Tóth Kálmán Körnek, majd az 1906-ban létrehozott Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság titkára lett, szerkesztette Irodalmi Értesítőjét, évkönyvét. Egy életen át fordította Heinet, de sok babér nem termett részére. Több Laza Kostić-verset is átültetett magyarra.

Szakirodalmi munkákat is publikált (A vörös talár foltjai, é. n.; A végrehajtás új szabályai, 1908; Az új sajtótörvény, 1914), sőt még bölceleti tanulmányokat is írt (Philosophie mortis, 1911; Philosophie vitae, 1915), de maradandóbbat csak a politikai gondolkodás terén alkotott. 1904-ben megalapította az Igazság című köztársaságpárti és a radikális kispolgári-anarchista eszméket képviselő, hol Zomborban, hol Pesten megjelenő folyóiratot, s ennek húsz éven át szerkesztője volt. A szemlében sok délvidéki vagy annak is mondható szerző publikált, így Schmitt Jenő Henrik, Kalmár Antal, Lovászy Pál, Steuer György, Gráber László, Dudás Gyula, Kohlmann Dezső. Az irodalmi részben Ady és Komjáthy Jenő mellett Papp Dániel és Móra István munkái jelentek meg. Lőrinc Péter egyik könyvében egy fejezetet szentel a szerző-szerkesztőnek és folyóiratának Pataj Sándor „Igazsága” és igazsága címmel (Bácskai polgári politikai elmélet, 1880–1920, Szabadka, 1976). Ebben elismerő szavakkal méltatja az 1904-ben megjelent Magyar szocializmus című tanulmányát, amely röpiratként is megjelent. „A röpiratot író zombori ügyvéd, a radikális függetlenségi szárny formátumos alakja – áll a legújabb kori magyar történelmi összefoglalóban –, aki éveken át igyekezett Igazság című lapja köré gyűjteni a bal felé nyitásra hajló negyvennyolcasokat és negyvenkilencesekeket, 1904-ben a függetlenségiek és szociáldemokraták szövetségét hirdette. Az általános választójog elfogadásától a nemzetiségi kérdés sem riasztotta viszsza, és – akárcsak az agg Mocsáry – bízott abban, hogy a nemzetiségek Bécsben és nem Budapesten látják fő elnyomójukat . . .” (Magyarország története, 1890–1918, Budapest, 1978).

PATAKI ILONA (Županja, 1913. március 5.–Bergen-Belsen, 1945. február 2.) – A fasizmus áldozata a milliók közül Pataki Ilona, az újvidéki szerb gimnázium matematikatanárnője, aki diákjai révén került a népfelszabadító mozgalomba és vált annak részévé. Pataki Ilona egy sokgyermekes család sarja. A szülők a monarchia északi részeiből, Felvidékről és Kárpátaljáról kerültek erre a tájra. Az apa ruszin nemzetiségű volt, az anya szlovák. „Mi már ötkrajcáros magyarok lettünk” – mondja a Pataki család egyik tagja. Annak idején ugyanis az apa az állami vasút szolgálatába lépett, s ez kötelezően maga után vonta a névváltoztatást: a Paratunszki családnév helyett felvette a Pataki nevet. A belügyminiszterhez intézett kérvény ötkrajcáros bélyegilleték alá tartozott, innen a félig tréfás, félig komoly meghatározás.

A Paratunszki-Pataki házaspárnak kilenc gyermeke született, mindegyik más-más helységben, mivel a vasutasok áthelyezése gyakori volt. Pataki Ilona ikertestvérével Szlavóniában született. Az apa később Parragon, Újvidéken, Martonoson, majd újra Újvidéken hivatalnokoskodott, ezek voltak Pataki Ilona gyermekkorának és iskoláéveinek színhelyei is. Tanári oklevelét a belgrádi bölcsészeti karon szerezte, az első kinevezése Šibenikbe szólt: 1939-ben az ottani gimnázium szuplense lett. A következő évben Vukovárra került, 1941-ben pedig az újvidéki magyar gimnázium segédtanára. Ekkor 28 éves, útlevelének leírása szerint középtermetű, arca gömbölyű, szeme kék, haja barna. Akik ismerték, mondják, hogy legtöbbször klottköpenyt viselt, fehér bubigallérral. Szép könyvtára volt, sokat olvasott, különösen a francia költőket kedvelte, és eredetiben olvasta őket.

A nyelveket kitartóan és módszeresen tanulta: a magyar, szerb és francia mellett beszélt németül, olvasott angolul, tanulta az orosz és az esperantót, gyakorolta anyjának nyelvét, a szlovákot.

Pataki Ilonát 1942-ben nevezték ki az újvidéki szerb gimnázium rendes tanárává, itt vált a rokonszenvezőből végleg a népfelszabadító mozgalom aktív harcosává. Abban az időben Újvidéken mintegy száz ifjúkommunista működött, a mozgalom egyik fellegette éppen a gimnázium. A diákok figyeltek fel arra, hogy osztályfőnökük velük tart, együtt érez velük, így aztán egészen szokatlan módon került a mozgalomba: a 30 éves matematikatanárnőt az ifjúkommunista diáklányok aktívja vette fel soraiba. Ettől kezdve a tanárnő részt vett az akciókban, antifasiszta jelmondatokat írt a falakra, csaknem fél fizetésével támogatta a mozgalmat, gyógyszert szerzett be, és az illegális csatornákon Szerémségbe juttatta. Később az Antifasiszta Nők Szervezetének bizottságába került, ahol az alelnöki posztot bízták rá.

1944 áprilisában és májusában tömeges letartóztatások voltak Újvidéken, rendőrkekre került az illegalitásba vonult Pataki Ilona is. A katonai bíróság három évre ítélte, de ennek letöltésére már nem volt idő. A topolyai táborból Komáromba, onnan pedig Németországba hurcolták, a bergen-belseni haláltáborba, ahol tragikus körülmények között fejezte be életét. A tifuszbajrvány sok ezer áldozatával együtt jeltelen sírban temették el.

PATAKI LÁSZLÓ (Szabadka, 1916. július 13.–Szabadka, 1999. október 16.) – Mozdonyvezető öregapja még a Piller nevet viselte, de mivel a MÁV elvárta, hogy alkalmazottainak rendes

magyar neve legyen – ez Zágrábban, ahol szolgálatot teljesített, egyenesen követelmény volt –, 1891-ben, belügyminisztériumi engedéllyel, Patakira változtatta.

Az unoka, Pataki László is próbálkozott névváltoztatással: első színpadi szerepeiben Pinter László néven lépett fel, mivelhogy mérnök apja nem jó szemmel nézte, hogy medikus fia „a reflektorok fényében komédiáskodik”, s esetleg árnyat vet a Pataki névre, ahelyett, hogy a tankönyveket forgatná.

Ma már az elhagyott és a választott név csak családtörténeti adat, a Pataki név viszont fényesen ragyog, szépen cseng, s egybeforrt színháztörténetünkkel, annak csúcseit jelzi.

Pataki Lászlót ifjúkora óta vonzották a világot jelentő deszkák – 1937-ben lépett fel először a Nép körben, 1939-ben egyszerre négy darabban játszott, 1941-től újra műkedvelősködött –, de majd csak egy vargabetűvel jut a színészi pályára. 1935-ben beiratkozott a Zágrábi Egyetem Orvosi Karára. Tanulmányaival azonban nem haladt, könnyelműen múltak az évek. „Komoly emberek foglalkoztak velem és igyekeztek belőlem orvost, jó orvost faragni. Hogy nem sikerült, annak egyes-egyedül én vagyok az oka. Keveset tanultam, és kevés vizsgát tettem le . . .” – írja önéletrajzában (Elmúlt bizony a régi szép idő. Vázlatok egy életrajzhoz, 1996).

Hogy az orvosi társadalom veszített-e ezzel, nem tudhatjuk, az azonban bizonyos, hogy „elhullása” nagy nyereségére vált a színházművészetnek. Az indulásra ugyan még várni kellett, továbbra is „üresjáratú” évek peregtek katonáskodással, hadifogsággal, hivatalnokoskodással. A fordulat majd csak 1945-ben következett be, amikor Szabadkán megalakult a kisebbségi sorba süllyedt

magyarság első hivatásos teátruma, a Népszínház. Pataki László ekkor már csaknem harmincéves, s alapító tagként csatlakozott a társulathoz. A nyitó darabban, Balázs Béla Boszorkánytáncában Von Wemigerode alakját személyesítette meg. A darab rendezését is ő vállalta, szükségből, a két kiszemelt rendező, Nyáray Dezső és Garay Béla elmaradása miatt.

Egy rendkívül gazdag színházi pályavette ezzel kezdetét. Idézett önéletrajzában lakonikusan így összegezte működését: „Munkásságom mérlege: 114 szerep, 2500 fellépés és 60 rendezés.”

A sorhoz tartozik nyolc filmszerep is. Azok közé a színészek közé tartozott, akik már pusztán megjelenésükkel is betöltötték a színteret, ha pedig megszólt a mély basszusán, a nézőtérben senki sem vonhatta ki magát hatása alól. Szerepeit, szinte kivétel nélkül, szuggesztíven oldotta meg, különösen emlékezetes alakításokat nyújtott a drámai hősök megformálásában: Leone (Krleža: Glombay urak); Urbán Oliver (Krleža: Léda); Bicska Maxi (Brecht–Weill: Koldusopera); Lucifer (Madách: Az ember tragédiája); Zsigmond (Háy Gyula: Isten, császár, paraszt); Bánk bán (Katona József); Romulus Augustus (Dürrenmatt: A nagy Romulus); Jób (Tóth Ferenc); Shannon tiszteletes (Williams: Az iguána éjszakája); Szerebrjakov (Csehov: Ványa bácsi).

A XX. század második felének legmarkánsabb vajdasági magyar színészegénysége volt. Gerold László a nyolcvanéves mestert köszöntve írta a Kilátóban (Magyar Szó, 1996. VII. 13.): „Saját sugárzó ereje és tehetsége mellett a nagy színésznek szerencséire is szüksége van, nevezetesen arra, hogy legyen mellette, mögötte egy csapat, amely képes színvonalas előadásokat létrehozni.”

Patakinak megadatott ez a szerencse: a vele együtt felnövő szabadkai Népszínház adta meg életterét, hátterét. Egy életet töltött a társulattal (rövid topolyai és zombori kiruccanását nem számítva), csaknem minden jelentős szerepét itt alakította.

Az egykori sikertelen egyetemista egyetemi tanárként fejezte be pályáját: 1973-ban az újvidéki Művészeti Akadémia Színművészeti Tanszékének professzora lett. A fiatal színészek négy nemzedékét vezette ki . . .

PATAKY KÁLMÁN (Alsólendva, 1896. november 14.–Los Angeles, 1964. március 3.) – A világhírű operanékes családja Erdélyből, a szamosvölgyi Désből (Dej, Románia) telepedett át Alsólendvára, a „csinos dombsor” alján fekvő ősi kisvárosba, ahol apja állami polgári iskolai tanár volt, s helytörténeti munkákat írt. Fiát katonai pályára adta, s a fiú be is fejezte a pécsi hadapródiskolát, de nem vult be valamelyik vidéki kaszárnyába csapatszolgálatra, hanem énektanulmányokba kezdett, mert híre ment, hogy istenadta tehetség, ami az elkövetkező esztendőkből be is igazolódott.

1922-ben hőstenorként mutatkozott be a budapesti Operaházban Verdi Rigolettójában: a Mantuai herceget személyesítette meg, a sima modorú, táncban, bajvívásban, széptevésben jeleskedő uralkodót, aki azonban könnyörtelenül szétdúlja alattvalóinak családi életét egy-egy szerelmi kaland végett. Átütő sikere volt, ettől kezdve megnyíltak előtte Európa legtekintélyesebb operaszínpadai: a párizsi, milánói, római, londoni, stockholmi, bécsi, berlini, drezdai.

Korának egyik legnagyobb lírai tenorja lett, világszerte ünnepelték, olyan je-

lenség volt a XX. század első felében, mint Luciano Pavarotti a XX. század második felében. Tiszta csengésű, rendkívül kiművelt hangjával az olasz repertoár legkiválóbb tolmácsolója lett. Ideális Puccini-hős volt (Manon Lescaut, Bohémélet, Tosca), de Verdi híres operáit is mindenütt sikerre vitte (Traviata, Aida, A végzet hatalma). A Mozart-hősök megszemélyesítésében is utolérhetetlen volt, stílusérzéke, muzikalitása, játékkultúrája szinte eleve kijelölte erre a szerepkörre. A Mozart-operák tolmácsolásában nincs is párja a XX. században. Sok kitűnő alakítás mellett a Don Ottavio (Don Juan) és a Belmonte (Szöktetés a szerájból) tolmácsolásával érte el művészetének tetőpontját. Világhírének csúcspan, 1936-ban, a Salzburgi Ünnepi Játékokon Beethoven egyetlen dalművében, a Fidelióban énekelt Florestan szerepét nem más, mint Toscanini vezényletével. Operaénekesi pályafutása mellett kiváló oratórium- és dalénekes is volt. 1922-től magánénekesként, 1933-tól tiszteletbeli tagként állandó jelleggel fellépett a budapesti Operaházban, 1946-ban azonban Dél-Amerikába emigrált: előbb a Buenos Aires-i Teatro Colón tagja lett, majd Santiago de Chileben telepedett le. Végül, 1955-ben, Los Angelesbe költözött. Emigráns éveit és útvonalát részben egy „örökös emigráns”, Beregi Oszkár színművész szabta meg, akinek leányát 1929-ben nőül vette. Ő 1919-ben is, meg 1945-ben is kénytelen volt elhagyni az országot. Veje követte az ő példáját, s előbb Dél-Amerikába, majd Észak-Amerikába ment önkéntes száműzetésbe.

PAULER GYULA (Zágráb, 1841. július 5.–Badacsonytomaj, 1903. július 6.) – Szinte minden lexikonunk három

Paulert jegyezi: a nagyapát, az apát és az unokát. Ritka példa ez, amikor egy „történelminek” egyáltalán nem nevezhető polgári család három nemzedéken át kiválóságokat ad a közösségnek, lekötelezi az utókort. A nagyapa jogtudós, egyetemi tanár, igazságügy-miniszter volt, az apa kiváló történétíró, az unoka pedig nagy hatású gondolkodó, az egyik legnagyobb rendszeralkotó magyar filozófus. Mindhárman tagjai voltak a Magyar Tudományos Akadémiának, úgyhogy egy tiszteletre méltó tudóscsaládként tarthatjuk őket számon.

A történétíró és a főlevéltáros apja, Pauler Ákos, az első értelmiségi a családban, 1838 és 1848 között a zágrábi jogakadémia tanára volt. Elődjei pozsonyi nyereggyártók, kovácsok voltak, ő viszont már 22 éves korában jogbölcseletet, magyar közjogot adott elő a horvát fővárosban. Higgadt modoráért tiszteletben tartották, de gyökeret verni sem ő, sem családja nem tudott, egy kicsit mindig afféle elszigetelt „gyarmati” főtisztviselői státuszban volt. A horvát nemzeti célkitűzések előtt idegenül állt, így aztán „az illyr mozgalmak miatt állása küzdelmessé vált, azért saját kérelmére 1847 végén a győri kir. jogakadémiára helyeztetett át”.

Fia, Pauler Gyula is elszigeteltségben élt a zágrábi Duga ulica-i (Hosszú utca) lakás kényelmében, ahová apja magyarul tudó cselédeket hozatott Zalából. Iskolába se járt, az elemi otthon fejezte be apja felügyelete alatt. Kilencéves korában lépte át a győri gimnázium küszöbét, s ettől kezdve tanulmányai már rendes kerékvágásba kerültek. Oroszlánkörmét először tizenhét éves korában mutatta meg a Vasárnapi Újságban megjelent Zrínyi-tanulmányával. A történelemtudománnyal azonban mégis

csak egy vargabetű után – 1863 és 1874 között ügyvédi gyakorlatot folytatott – jegyezte el magát. 1874-ben nevezték ki országos főlevéltárnokká, s ettől kezdve egyrészt sokat tett az Országos Levéltár korszerű szervezeti megalapozása érdekében, másrészt pedig egymás után jelentette meg adatgazdag történelmi tanulmányait. Ezen a téren ugyan autodidakta volt, de ez semmit sem von le munkásságának értékéből, a szakmabeliek is fejet hajtottak előtte, ideális tudósként emlegették. Kortársai egyébként „apró termetű, kurtára nyírt, kerek fejű, peckes magatartású” emberként írták le, aki életében csak a munkát ismerte.

Már túl volt az élet derekán, amikor 1877-től nekifogott a régebbi magyar középkor kutatásához, s ettől kezdve 15 éven át jelentette meg búvárkodásának eredményeit az Árpád-ház korából. A korona 1893-ban került munkásságára, amikor két vaskos kötetben, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* címmel megjelent az azóta nélkülözhetetlen forrásmunkává vált alapműve. „A nemzet életrajzát volt szándékomban megírni a királyság három első századában” – mondta egy helyütt művéről.

Pauler Gyula az eredeti kútforrásokra támaszkodva, azok kritikai értelmezésével és a kor pozitívista szellemében írta meg könyvét, s ez a módszer kiállta az idők próbáját. Természetesen az újabb kutatások sok mindent más megvilágításba helyeztek, de az általa feltárt adatok száz év után is állnak, sőt megállapításainak, következtetéseinek, magyarázatainak, állásfoglalásainak nagy része is. A legújabb történeti munkákban is egy ilyen fordulattal szoktak hivatkozni rá: „Már Pauler Gyula rámutatott.”

1984-ben az egyik reprint sorozatban újra megjelent Pauler Gyula említett korszakos műve, mintegy jelezve, hogy változatlanul ott van a helye a legjobbak között, Marczali Henrik, Hóman Bálint, Győrffy György mellett.

PÁVEL ÁGOSTON (Vashidegkút, 1886. augusztus 26. – Szombathely, 1946. január 2.) – Pável Ágoston, illetve August Pavel a Vend-vidék szülőtte egy kisebbségi sorban élő nemzetiség fia, aki egy életen át megmaradt szlovénnek és kisebbséginek. 1918-ban mivel magyarul tanult és gondolkodott, Magyarországot választotta hazájának. Nem valami vigasztaló sors, tegyük hozzá, de jellegzetesen kelet-közép-európai.

Nyelvészként, néprajzusként, műfordítóként, szlavistaként elsősorban saját nemzetisége népi kultúrájának és irodalmának kutatója volt. Nemcsak peremvidékről jött tehát, hanem „perem-témákat” is állított tudományos érdeklődésének homlokterébe. Ez sem volt egy bizonyos szögől nézve valami épületes vállalkozás.

Feltehetően már ezért sem került soha olyan helyzetbe, hogy elképzeléseit maradéktalanul tető alá hozza, a nyugodt munkára sem az életfeltételek, sem a munkafeltételek nem voltak megadva, meg a két ország politikai viszonyának hullámszívei is többször kedvezőtlenül befolyásolták hosszabb távú vállalkozásait, így aztán Pável Ágoston életműve, sokoldalú munkássága ellenére is, torzó maradt.

Fiatalkorától foglalkoztatta a Mura-vidéki szlovén nyelvjárás problémája, több tanulmányát szentelte ennek a kérdésnek, de a szisztematikus feldolgozás elmaradt, főleg az érdeklődés, a támogatás hiánya miatt.

Ugyancsak egy életen át tanulmányozta a délszláv népköltészet magyar vonatkozásait, főleg a szlovén Mátyás-hagyományokat, s ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy Mátyás király alighanem „egy előbbi, talán mitikus szlovén hős” helyett lépett fel. Egy nagy Mátyás-monográfia tervét dédelgette magában több évtizeden át, de segítség híján mások megelőzték.

Álmai közé tartozott egy szlavisztikai tanszék is, amely lehetővé tette volna számára, hogy tudományos munkássága tehetségéhez méltóan bontakozzon ki a két szomszédos ország kölcsönös hasznára. Csak élete vége felé habitáltak magántanárrá a szegedi egyetemen, ott, az 1940-ben alakult délszláv–magyar nyelvi és irodalmi tanszéken kezdhette meg kapcsolattörténeti előadásait, amelyek azonban a háborús körülmények miatt csakhamar megszakadtak.

Ezekhez már csak ráadásként jött, hogy az idős korában, 1933 és 1936 között megjelent három verseskötetét a kortársak vagy langyosan fogadták, vagy visszhangjuk sem támadt.

Barátai és tisztelői jóval halála után, 1976-ban, Szombathelyen, hivatali működésének sokévi színhelyén, egybegyűjtötték és kiadták a folyóiratokba eltemetett írásait Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei címmel, mintegy igazolva, ki tudja hanyadszor, hogy a Pável Ágoston típusú emberekhez az elismerés rendszerint késve érkezik. Egy esetleges újabb válogatás bizonyára még jobban kidomborítaná Pável Ágoston jelentőségét a szlovén–magyar kulturális és tudományos együttműködés terén.

A két nép kölcsönös megismerését szolgálta műfordítói tevékenységével is. Amikor 1937-ben Pável fordításában és a Nyugat kiadásában megjelent

Cankar Jernej szolgálégyény című kisregénye néhány hosszabb novellájával együtt, a szlovén irodalmi közvélemény nagy meglepéssel nyugtázta a tényt, s nemsokára utána, mintegy viszonzásképpen, elkészült Madách Az ember tragédiájának szlovén fordítása. A magyarországi szlovén műfordító halála után a stafétabotot egy jugoszláviai magyar műfordító vette át, Bodrits István, aki mintegy 15 szlovén könyvet ültetett át magyarra.

PAVLOVITS JENŐ (Hódság, 1850. június 30.–Zombor, 1901. február 6.) – A régi bácskai világ egyik jellegzetes alakja volt. Egyetemi tanulmányai után megyei szolgálatba lépett. Előbb jegyzőként, majd árvaházi ülnökként futott be közigazgatási pályát, majd 1882-től, a jogi doktorátus megszerzése után zombori ügyvédként működött, s viszonylag gyorsan, a tüdővész áldozataként távozott az élők sorából.

Iskoláit Baján, Szabadkán és Szegeden fejezte be, jogi tanulmányait pedig Pozsonyban, Bécsben és Budapesten végezte. A magyar fővárosban a szegény és tehetséges szerb fiatalok görögkeleti alapítványi nevelőintézetének, a híres Tökölyanumnak a lakója volt. Ha valaki bejutott az aradi Sava Popović-Tekeli által alapított konviktusba, arról eleve azt állították, hogy ígéretes jövő elé néz. Pavlovits Jenő (Đeno Pavlović) is szépen indult, de végül is elvesztett a megyei élet útvesztőiben, beolvadt a középszerűségbe.

Már a Tökölyanumban is voltak irodalmi próbálkozásai, ott írta 22 éves fejjel első és egyetlen regényét (Kome se prašta, 1872). Sok hazafias és szerelmi tárgyú költeményt jelentetett meg a múlt századi szerb folyóiratokban. Barátja és kortársa volt Jovan Grčić-

Milenko szerb poétának, aki nagy hatással volt költészetére.

A zombori kör néven ismert irodalmi csoportosulás tagjaként – Radits György, Dömötör Pál, Mita Popović, Margalits Ede és mások mellett – a magyar és a szerbhorvát irodalmi kölcsönösséget ápolta igen kiterjedt fordítói tevékenységével. A szerb költőket tolmácsolta magyarul a Magyarország és Nagyvilág meg a Vasárnapi Újság hasábjain.

Legnagyobb vállalkozása Jovan Jovanović Zmaj Rózsák (Đulici) című versfüzérének áttünetése volt. Fordításait a Kisfaludy Társaság 1875 februárjában megtartott ülésén Greguss Ágost mutatta be a költő munkásságának 25. évfordulója alkalmából. „A fordítás gyakran vét a magyar szórend ellen, mindazonáltal igen élvezetes, zamatos olvasmánnyal gyarapítja szépirodalmunkat” – mondotta. A fordítások megjelentek a Kisfaludy Társaság Évkönyvében, majd Zomborban külön füzetben is a következő megjelöléssel: A Kisfaludy Társaság pártfogása mellett. A hatvan szerelmi dalt magába foglaló gyűjteményről, megjelenésének körülményeiről Káich Katalin írt egyik tanulmányában (Egy fejezet a magyar-szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből, 1875–1919, Zombor, 1975).

Manapság a szakkritika szigorúbban ítéli meg Pavlovits Jenő fordítói munkásságát. Így például az eddig legteljesebb magyarul megjelent Zmaj-válogatásba (Jovan Jovanović Zmaj: Hol megálltam . . . Forum, 1983) egyik munkáját sem vették fel. A szerkesztő és fordító Ács Károly szerint áttünetése nem vált „sem a költőnek, sem a fordítónak túl nagy dicsősége”. E kötet előszavában Mladen Leskovac is leszó-

gezi, hogy „ezek a régi fordítók vagy egészen gyenge költők, vagy – még gyakrabban – szerény dilettánsok, jó szándékú irodalomkedvelők csupán”, Bori Imre egyik gyűjteményes kötetében (Tanulmányok a magyar–dél-szláv irodalmi kapcsolatokról, Forum, 1987) azonban megállapítja azt is, hogy Pavlovits Jenőnek, Radits Györgynek, Dömötör Pálnak, s általában a zombori kör tagjainak fordítói próbálkozásai a maguk „szerény és alapjában véve »provinciális« módjukon egészséges kezdeményezéseknek voltak előfutárai”, azaz elsők között szolgálták a dél-szláv népek irodalmának magyar nyelvű megszólaltatását.

PÉCH JÓZSEF (Nagyvárad, 1829. január 4.–Budapest, 1902. november 17.) – A XIX. század nagy vízimérnökeinek sorába tartozik. Az országos vízépítészeti igazgatóság keretében, az általa létrehozott vízrajzi osztály vezetőjeként megteremtette a nemzetközi viszonylatban is mintaszerű vízjelző szolgálatot, a víz- és csapadékmérő állomások hálózatát. A Tiszán életre hívott megfigyelőtelepek naprakész adatai alapján készültek az első tudományosan megalapozott előrejelzések a Duna egész vízgyűjtőjében. „Abba a régi óhajtott helyzetbe kerültünk – állapította meg Péch József 1891. évi keltezésű jelentésében –, hogy jövő 1892. év tavaszán tényleg életbe léptethetjük a Tisza völgyében az árvízjelző szolgálatot, amidőn minden érdekelt hivatalt, társulatot és hatóságot a lehető leggyorsabb úton értesíthetjük az őket érdeklő vízállásról, valamint az őket netalán fenyegető árvízveszedelemről is.”

Talán mondani sem kell, hogy mit is jelentett a védelem szempontjából az a tény, hogy a baljóslatú adatokat idejé-

ben kézhez kapták a települések vezetői, s megtehették a szükséges intézkedéseket. Péch József egyébként már 1855-ben, a nagy tavaszi árvíz után kifejtette a Pesti Naplóban, hogy a Tisza menti települések hetekkel korábban megtudhatták volna, hogy „a Tisza rendkívül nagy lesz, ha lett volna valaki, ki ezt kötelességének tartotta volna velük tudatni”.

Péch József szakirodalmi munkássága is módfelett jelentős. Az 1902-ben megjelent Országos vízjelző szolgálat Magyarországon című könyve fontos összegező munka. A vízállás előrejelzése című tanulmányát lefordították németre és franciára. Ő írta az első gátvédelmi szakmunkát is (Gátvédelem, Gyakorlati kézikönyv vízimérnökök és gátvédők részére, 1892).

Pályájának elején és derekán részt vett a nagy dél-magyarországi vízimunkálatokban: kezdetben Katona Antal és Képesy József, a két neves torontáli vízimérnök munkatársaként, később pedig 1873-tól a Bega-csatorna hivatali főnökeként. Dél-Bánátban is dolgozott a Temespaulis és Árkod (Pavliš–Jarkovac) közti területet felölelő ármentesítő társulatnál. Temesváron megalakította és évekig vezette a temesvidéki Magyar Mérnök Egyletet. 1878 tavaszán a földművelődési minisztérium megbízásából megtervezte és létrehozta az újonnan megépített Ferenc József öntözőcsatorna (Kisszta-pár–Újvidék) mentén a Pusztapékai (Kosančić) Kincstári Minta-öntözőtelepet. Már az első évben biztató eredmények születtek. Az 1878–79. gazdasági évben a környéken gyengébb volt a termés, mint az előző évben, főleg a szárazság miatt. A péklai hozamok azonban a tavalyinál jobban fizettek, amit, Péch szavai szerint, „egyedül az

öntözési berendezéseknek lehet köszönni”.

Különösen a szója és a kender termesztése volt eredményes. A szója esetében „angol borozdás módon” öntöztek, a kender esetében pedig csak két vízvezető árok szolgáltatta a vizet, de még így is „igen szép kender termett, a legnagyobb szálak meghaladták a három métert”. Ez a két növény igazolta legjobban a kiváló vízimérnöknek már a tervezéskor kimondott prognózisát: „Az öntözéssel a legjobb évek termését lehet állandósítani.”

„Kíváncosnak tartanám – írja a Gazdasági Mérnökben megjelent cikkében –, ha hazánk minél több helyein lennének öntözőtelepek felállítva, hogy az elért eredményekről mindenki könnyen szerezhetne személyes meggyőződést.” Kívánsága sajnos nem teljesült: nemcsak az újabb mintatelepek létesítése maradt el, hanem a pusztapékai sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az öntözéses gazdálkodás azóta sincs kellőképpen kihasználva tájainkon. Egy nagy esély vált csaknem semmivé . . .

PECHÁN BÉLA (Verbász, 1906. december 10.–Verbász, 1986. szeptember 30.) – Életpályáját a festőművész apa szárnyalása, baráti köre, a kenyérkéréső fotográfus anyja józansága, a verbászi (most már egykori) Pechán-múterem légköre, sajátos varázsa szabta meg, úgy mondhatnánk, hogy eleve elrendelte. Már gyermekkorában modeltült ült apjának, ismerkedett az ásványi, növényi és vegyi eredetű festékekkel, az oldó- és kötőanyagokkal (kamaszos kíváncsisággal a női test titkaival is apjának rejtve tartott, de megtalált aktjain), a színkeverés titkaival, a titánfehér, az elefántcsontfekete, a kadmi-

um- és okkersárga, az angolvörös, a króm-oxidzöld találkozásáról a palettán. A grafitceruza is korán a kezébe került, szárnypróbálgatásaival apja 1913. évi verbászi kiállításának egyik szegletében a közönség is megismerkedhetett. A verbászi és a szabadkai gimnáziumi évek után – egy kis kitérővel: először orvostanhallgató lett – beiratkozott a müncheni Akadémiára, s elvégzése után (1927–1931) Verbászon telepedett le, a gimnázium rajztanára lett, selyemgyári művésztervezőként is dolgozott, s közben Verbász környékén, a csatorna mentén, a Telecskai-dombok táján festi hangulatos tájképeit. Németországban több önálló tárlata volt a két háború között, szülővárosában 1930-ban mutatkozott be.

Eleinte „a pedáns realizmus” jegyében készítette festményeit, ennek az időszaknak a csúcsát, tájképei mellett, a Csendélet rézüsttel (1935) című képe jelzi, amelyen „rendkívül anyagszerűen jelenítette meg és hozzáértően komponálta festői élménnyé a kerti veteményeket”. Alkotótevékenységének jól elhatárolható része az úgynevezett „füzfavariációk” is, amelyekben a csatorna menti füzesek világát teremtette újjá, a göcsörtös fatörzsek, a lehajló, sűrű hálózatot alkotó ágak vonaltobzódását jelenítette meg. Ennek a korszaknak az eredményeiről a Verbászi Kultúrház kiadásában megjelenő grafikai lapok tanúskodnak (Variacije na temu vrba, 1971). Bölcselkedő hajlama, a világ sorsa feletti töprengése a Quo vadis, genum humanum?! című sorozatában fogalmazódott meg. „Vajdaság művészetében, voltak egyes példái az egész emberiséget érintő művészi témaválasztásnak és felfogásnak, de még nem találkoztunk ilyen, az emberiséget érintő kérdéssorozattal, amit Pechán leg-

újabb képein láttunk” – írta Pechán Béla 1972. évi verbászi tárlata kapcsán Ács József a Magyar Szóban. 1960 és 1970 között a művésztelepek rendszeres látogatója volt, ekkor, mint ahogy maga mondta, „a modern művészetek térségében játszadoztam”. Életművét azonban úgy is fel lehet fogni, mint örökös (meddő?) küzdelmet, hogy kivonja magát az apa, a nagy előd hatása alól. Mint a Pechán-műhely örököse került be az apának és a fiának munkásságáról szóló kismonográfiába is (A két Pechán, 1982).

Utolérhetetlen mesélő volt, valóságos mesefa. Kerek, már-már legendába menő képzőművészeti-művelődéstörténeti históriákat tudott elbeszélni a régi idők-ből, amikor a mostani bácskai „montenegrói köztársaság” még német–magyar város volt. Nagy kár, hogy nem írta meg emlékeit, de amit ezzel elmulasztott, bőven kárpótolta az élőbeszéddel. Ezek alapján nem egy kiállítási katalógus, tanulmány, riport, könyv született – mások tollából. Bela Duranci több tanulmánya, az emlékezetes szabadkai Nagy István-tárlat meg Tolnai Ottó több esszé felé hajló jegyzete, életrajzi karcolata mögött az ő alakja áll, de e sorok írója is bőven merített az ő buzgó adatforrásából (Festők nyomában, 1990). Újabban mint regényalak elevenedett meg egy készülő bácskai trilógiában, ő a második kötet narrátora, a felnőtté váló Piehler Albert (Bordás Győző: Csukódó zsilipek, 1995).

PECHÁN JÓZSEF (Dunacséb, 1875. január 21.–Verbász, 1922. március 3.) – Félárva csodagyerekként tűnt fel a hazai németiség egykori dél-bácskai központjában, Palánkán. A rajzolgató inasfiút a város ünnepelt szülötte, a kor ismert festője, Eisenhut Ferenc vette

szárnyai alá, s 1890-ben beajánlotta a müncheni akadémiára. Tanulását először a módosabb palánkai polgárok tették lehetővé, 1892-ben pedig állami ösztöndíjat kapott. Ebben az évben azonban már kételyei is támadtak tehetségébe, önbizalma megingott. Hogy a válságot az akadémia konzervatív módszere, vagy mentorának hosszabb távolléte okozta, esetleg ennél még mélyebb okai is lehettek, azt ma már nehéz eldönteni.

Pechán József kiábrándultan hagyta el a bajor fővárost, s az egykori csodagyerek, rövid bécsi tartózkodás után, 1893-ban, visszatért Palánkára. Innen Újvidékre távozott, ahol az egyik Duna utcai fényképésznél kitanulta a szakmát. 1897–98 táján Verbászon találjuk a 22-23 éves fiatalembert: Atelier del Monte névvel fotóműhelyt nyitott, ahol olaj- és akvarell portrékat is lehetett rendelni. A vállalkozás jól bevált, anyagilag rendezett körülmények közé került, családot alapított.

Feleségének, Joeckel Teréznek bátorítására ismét ecsetet vett a kezébe, s egyik festményével, az Utolsó gyufaszállal, 1899-ben részt vett az egyik budapesti tárlaton. Végleges visszatérését azonban csak 1903-tól számíthatjuk, amikor a Póttartalékos című vásznával sikert ért el a Múcsarnokban, bár ekkor is álnéven szerepelt. Gátlásai ellenére a siker „feldobja”, újult erővel kapcsolódik be a képzőművészeti életbe. 1904-ben Hollóssy Simon müncheni magániskoláját látogatja, megjárja Párizst, Pesten műtermet nyit. Eleget tesz a nagybányai festőtelep meghívásának is, részt vesz a Művészház egyesülési mozgalmaiban, baráti köréhez tartozik Czóbel Béla, Rippl-Rónai, Kernstok Károly, Egry József, Ziffer Sándor, Medgyessy Ferenc.

Felemelkedése mögött felesége állt, aki sikeresen vezette a jól jövedelmező verbászi fotóműhelyt, és a fényképezőgép. Szinte minden ismert festményénél – a két fent említett kép mellett még a Bácskai szüret, a Vén kópé meg az Énekes gitárral esetében is – kimutatható, hogy több fénykép is megelőzte. Előbb mindig lencsevégre kapta a látványt, majd a műtermében, a fotográfia alapján, a kihagyás és a hozzáadás módszerével, megkomponálta a festményt. Egy helyütt írta is, hogy a művészet a természetben, az életben található, s hogy a művész „csak a folytonos kivonás útján jut az artisztikus alapértékekig. Ez az alapérték pedig nem egyéb, mint bizonyos ritmus, amely formák felépítésében, a színek kompozíciójában és a vonalak szintézisében nyilatkozik meg”. Ez az „elméleti megalapozottság” azonban nem gátolta meg abban, hogy portrékészítés során a vonalhálót, a rubrikázott fényképet is felhasználja.

Bela Duranci művészettörténész is írja (Ritmus és forma, Híd, 1992, 3. szám), hogy „Pechán festményeit egészen 1912-ig . . . a fényképszerű kompozíciók jellemzik”. Rajzai azonban „meggyőzően tanúsítják a szerző tehetségét . . .”. Több mint száz művel szerepelt az 1913. február 13-án megnyílt verbászi retrospektív kiállításon, amely a jugoszláviai magyar képzőművészet előtörténetének fontos eseménye. Bácska több városában is bemutatták, de szinte mindenütt visszhang nélkül maradt, jól lehet a gyűjteményes kiállítás legalább nyolc-tíz darabja a legjobbak közé tartozik, amit ezen a tájon alkottak. Életművének egésze azonban azt sugallja, hogy egy sajátságos bácskai torzóról van szó, a „szárnyszegett lendületről”, ahogy azt Szenteleky megfogalmazta.

Pechán József hagyatékát a verbászi Művelődési Otthon és a belgrádi Szépművészeti Múzeum őrzi. Pechán munkásságának, fiával, Pechán Bélával együtt, egy kismonográfia állít emléket (A két Pechán, Forum, 1982) Bordás Győző Fűzfásíp című regényének (1992) egyik főszereplője.

PECZE FERENC (Péterréve, 1900. május 25.–Péterréve, 1938. augusztus 9.) – Amikor megszületett, „a hárommillió koldus” táborát szaporította. Négyen voltak fiútestvérek: kettő elment papnak, kettő megmaradt mezőgazdasági bér munkásnak, „célszörű szövény embörnek”, ahogy azt a szegedi nagytájon nevezték a föld nélküli mezei munkásokat. Ezeknek az embereknek a munkaideje napkeltétől napnyugtáig tartott, azaz 12–14 órát, egy, esetleg másfél órás pihenővel. A választás némi lehetősége azonban nekik is megadatott, így lehettek havi béresek vagy summásbanda tagjaként cselédpótló idénymunkások a csókai Léderer-birtokon, elmehettek uradalmi vagy gazdasági cselédnek, esetleg szakmáynban is dolgozhattak, erdő- vagy rakodómunkásként, ház-, út- vagy vasútépítő vándor munkásként és kubikosként.

Pecze Ferenc, részben egészségügyi okok miatt is, megmaradt napszámosnak, azaz alkalmi munkát végző bér munkásnak, idényhez kötött arató- és cséplőmunkásnak. Ennek folytán csak nyáron dolgozhatott, télen pedig vegetált. Az ilyen agrárproletárok sorsa sohasem volt rózsás, de helyzetük időnként rosszabbodhatott. Pecze Ferenc rövid életében két meghatározó eseménysor is ilyen irányban hatott: az egyik a nagy gazdasági világválság (1929–1933), amely különösen a mezőgazdaságot sújtotta – zuhantak a terményárak,

csökkent a munkabér –, a másik pedig a Jugoszláv Királyság szakadatlan belső válsága (királyi diktatúra 1929-ben, királygyilkosság 1934-ben).

Volt még egy harmadik is: az idő tájt a kisebbségi sorban élő emberre könnyen rástütték a bélyeget: ha a nemzeti elnyomás ellen tiltakozott, akkor az irreidentizmus vádját, ha szociális helyzete miatt lázadozott, akkor a kommunizmus pecsétjét. Pecze Ferencre, a saját és társai helyzetén tünődő, közösségben gondolkodó emberre ez az utóbbi „szennyfolt” tapadt. 1926-ban ugyanis vezető szerepet vállalt a Mezőgazdasági Munkások Szövetsége helyi szervezetének megalapításában. Béremelést követeltek meg a munkássajtó szabadságát, május 1-je megünneplésének és a munkásotthon felépítésének jogát. A szervezet a Kommunista Párt befolyása alatt állt, Pecze is az illegális mozgalom tagja lett 1928-ban vagy 1929-ben, majd a több sejtből álló helyi szervezet titkára is. 1933-ban 46 tagja volt, több mint Szabadkának vagy Újvidéknek. Ezért a falu Vörös Pecellő néven fogalomként élt a két háború között.

Abt József, az egykori újvidéki szabómunkás, aki 1933-ban a bécsi pártközpontnak azzal a megbízatásával érkezett Bácskába, hogy újítsa fel a párt-szervezeteket, itt érintetlen, mély illegálisban működő pártsejteket talált, Pecze Ferencben pedig munkatársat. Együttes erővel érték el, hogy csaknem száz péterrévei földmunkás abban az évben természetben nyújtott téli segélyben részesült. Megindították a Vörös Segélyt, önkénteseket toboroztak a köztársasági Spanyolország védelmére, megszervezték az illegális irodalom terjesztését (magyar nyelvű anyagot kértek a bécsi központtól, de csak ígéretet kaptak), április 26-ára pedig Újvi-

déken, Szabadkán, Péterrévén, Adán, Topolyán, Feketicsen és Moholon egyidejűleg májusi röplapokat terjesztettek. Erre már felfigyelt a rendőrség is, mire Abt József illegális csatornákon külföldre távozott (1938-ban a sztálini csisztkák áldozata lett), a péterrévei szervezet pedig lebukott, csaknem minden tagját bíróság elé állították. Pecze Ferencet egyévi börtönre ítélték; letöltése után is hű maradt a mozgalomhoz, nagy hittel ragaszkodott utópista eszméihez, délibábos ábrándjaihoz. Ő a maga módján jót akart, a dolgozó ember helyzetén kívánt változtatni. Ennek érdekében 1935-ben újjászervezte a Mezőgazdasági Munkások Szövetségét. Már elhatalmasodott rajta a tuberkulózis, amikor Mayer Ottmár felhívására létrehozta a Híd folyóirat terjesztési bizottságát. Erről a munkáról azonban már csak hű élettársa, Pecze Franciska számolhatott be a Híd hasábjain, őt elvitte a tüdőbaj . . .

PEKLÓ BÉLA (Budapest, 1867. június 25.–Zombor, 1960. szeptember 15.) – A századvég építésze volt Újvidéken. Két, most is álló, jól ismert házával alapozta meg hírnevét: a főtéri Vasemberházzal és a Futaki úti, illetve JNA 79. szám alatti gimnáziumi épülettel. A Szabadság tér és a Njegoš utca sarkán levő kétemeletes épületet 1909 táján építette. „Hatásos sarokkúpulájával és az attika falmélyedésében levő felvertezett emberalakjával vonja magára a figyelmet. Az épületszerkezet hangsúlyos elemei közé tartozik még a mellékutcaiban levő három zárt erkély, a sarokrész feletti és a térre néző erkélyek . . . Az emeleteket az ablakok és a pilaszterek játékos elrendezése és a pártfalnak a kupola által összefogott ritmusa élénkíti . . . Egyetlen díszítőelem sem tűnik felesle-

gesnek, minden egyes részlet logikai kapcsolatban áll az összhatás funkcionális elemeivel” – így ír az épületről Bela Duranci művészettörténész (A vajdasági építészeti szecesszió, Forum, 1983). A könyv címével kapcsolatos, esetleges félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy a szerző megállapította: a szecesszió nem honosodott meg Újvidéken, így a Vasember-házat is orientális motívumok díszítik. A gimnázium masszív épületét 1908 és 1910 között emelte. Az imént idézett szerző szerint „amíg a Vasember-ház csak jelzésekben utal a modern, funkcionális építészetre”, addig a gimnázium „kétemeletes hatalmas épülettömb központi elrendezésű, piramis alakú tetőszerkezetével, két, sarokrész-re helyezett rizalitjával és szintenként sorjázó nagy ablakaival már a modern építészet előhírnöke”.

E két jellegzetes, Újvidék képéhez szorosan odatartozó építmény mellett Pekló Béla kézjeggyével látta el a város még számos utcáit. Így közreműködött a kórház építésében (1909–1912), tervezte a konzervgyárat és a repülőteret, ennek az utóbbinak a pénzelésében is részt vett. Még néhány újvidéki és péterváradai házról feltételezik, hogy az ő tervei alapján építették. Többen állítják, hogy fontos működési területe volt Karlóca is, bár ezt az állítást nem igazolja Pavle Vasićnak a karlócai műemlékeket leíró könyve (Umetnička topografija Sremskog Karlovca, 1979). Építészünk életműve tehát még nincs megnyugtató módon feldolgozva.

Pekló Béla más módon is kötődött Újvidékhez: édesapja, Pekló Jakab építészeti vállalkozóként együtt építette az újvidéki főtéri nagytemplomot Molnár Györggyel, s az ő tervezőirodáját vette át és fejlesztette tovább fia budapesti és müncheni tanulmányai után.

PENAVIN OLGA (Debrecen, 1916. július 15.–Újvidék, 2001. október 25.) – Az anyaországból áthelyezett pedagógusok, tisztviselők, vasutasok stb. 1944 őszén sietősen szedték batyujukat, s az előrenyomuló oroszok és partizánok elől elmenekültek vidékükről. Velük mentek sokan az őslakosok közül is, akik nem érezték magukat biztonságban. Borsy Olga, a szabadkai gimnázium magyar–latin szakos tanárnője viszont pont ezekben a veszélyes időkben mondott igent kollégájának, Penavin Elemér matematikatanárnak, s most már mint jugoszláv állampolgár – helyén maradt.

Így indult el sikerdús pedagógiai és tudósi pályáján Penavin Olga (Penavin Elemérné Borsy Olga), a nyelvjárás-kutató, folklorista és egyetemi tanár. Aki a XX. század második felében nálunk magyar nyelvet tanított, az mind, vagy csaknem mind az ő tanítványa volt, köztük Szeli István, Bori Imre, Juhász Géza, Jung Károly, Láncz Irén és még sokan mások. Ő mindenki számára a Tanárnő volt, még a kórógyi adatközlői is Thanaarné-ként tisztelték. „Mindenkinek öreganyja vagyok” – mondta előrehaladott korában.

Lőrinc Péter javaslatára került 1947-ben az újvidéki Pedagógiai Főiskola tanári karába, 1957-től az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának magyar lektoraként, 1959-től pedig az induló Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének docenseként a nyelvészet különféle diszciplínáira oktatta az egyetemi hallgatókat: egy ideig leíró nyelvtant, nyelvtörténetet és nyelvjárást tanított, a hetvenes évektől pedig modern nyelvészetet (1962-től rendkívüli tanár, 1967-től rendes tanár, 1984-től nyugdíjas).

Penavin Olga a kutatómunkát is korán kezdte: 1948-ban töltött először tíz na-

pot, a Tanárképző Főiskola hallgatóival együtt, a három nevezetes szlavóniai faluban: Kórógyon, Szentlászlón és Harasztin. Még debreceni egyetemi évei során mélyen a tudatába vésődtek Csűry Bálint nyelvészprofesszor szavai, aki e három falu kapcsán azt mondta, hogy Európában ez az egyik leghíresebb, a reformáció kezdete óta fennmaradt nyelvsziget, ott még a XVI. század nyelvén beszélnek az emberek.

Nos, ezen a vidéken gyűjtött vagy szervezte meg a gyűjtést Penavin Olga, így jött létre az életmű egyik ékessége: a szlavóniai népélet és néphagyomány valóságos enciklopédiája, a Szlavóniai (kórógyi) szótár 1968 és 1978 között kiadott három kötete Garay Ákos XX. század eleji fényképeivel. Azt, amit az elmúlt századok megőriztek, a legutóbbi háború során elpusztult. A „szent helynek” is nevezett Kórógyról (és a többi faluból) elmenekültek az emberek, szétszéledtek, eredeti nyelvüket elhagyva átvették a köznyelvet, s hazatérésük után zömmel ezt tartották meg. A régi emléket a szlavóniai szótár új kiadása is őrzi: a budapesti Nap Kiadó egy összevont, vaskos kötetben jelentette meg 2000-ben.

Penavin Olga gyűjtési területe fokozatosan kiterjedt a régi Jugoszlávia minden magyarlakta vidékére, ezt népmeseköttei is híven mutatják (Szélördög, 1971; Jugoszláviai magyar népmesék, I–II., 1984; A szépen zengő pelikánmadár, 1986; A jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény, I–II., 1993–1995). A szlavóniai szótárral és a népmesegyűjteménnyel népéletkutatásunkat alapozta meg.

Itt azonban nem állt meg. A jugoszláviai magyar nyelvjárásokról (Muravidék, Baranya, Szerémség, Szlavónia, Bácska, Bánát, a székely fálvak) tájnyelvi

atlaszokat készített. Megindította és jó-részt gyűjtötte, azaz írta is társszerzői minőségben a Vajdaság helységeinek földrajzi nevei című sorozatot, az adat-tár 18 kötete közül 11 az ő nevéhez is fűződik.

A szlavóniai gyűjtőutak eredményei közé sorolhatjuk tanulmánykötetét (Szlavóniai hétköznapiak, 1973), népköltészeti gyűjteményét (Kórogyi [szlavóniai] népballadák, balladás történetek, 1976) és néprajzi monográfiáját (Nagycsaládszervezet Szlavóniában [Kórogyon], 1981).

Folklorisztikai értekezéseit, cikkeit munkatársai gyűjtötték össze (Néprajzi tanulmányok, 1983), a népi meteorológiával kapcsolatos anyagát viszont maga rendezte sajtó alá (Népi kalendárium, 1988). Halála után jelent meg a Bácskai és bánati (népi) növénynevek (2002) című, ugyancsak sokévi gyűjtőmunkájának újabb eredménye.

Sok egyéb elismerés mellett a Magyar Néprajzi Társaság 1996-ban neki ítélte az életműért járó Györffy István Emlékérmét. Egyik legutóbbi nyilatkozatában önérzetesen és megelégedetten jelentette ki: „mindent megtettem, amit akartam . . .”

PERETZI MIHÁLY (Eszék, 1808. április 26.–Nagyvárad, 1865?) – Apja őrmesteri rangban gyógykovács volt, az eszéki várban a helyőrség lóállományának patkolását végezte. Olykor az állatorvosi munkákban is segédkezett, így aztán mi sem természetesebb, mint hogy fiát is erre a „biztos” pályára szánta: tizenhét évesen beíratta a bécsi állatorvosi tanintézet mellett működő kétéves gyógykovácsstanfolyamra. Annak rendje-módja szerint diplomát is kapott, de akkor, tizenkilenc éves fejjel, másként képzelte el életét. Nem patkol-

ni, hanem megülni kívánta a lovakat, s ezért 1828-ban huszárnak jelentkezett. A katonai pályán békeidőben nincs látványos előmenetel: húsz év alatt csak a hadnagyságig vitte. A szabadságharc azonban az ő életébe is fordulatot hozott. Nagyváradon, 1848 októberében, 56 főnyi szakaszával csatlakozott a honvédséghez. Szívvel-lélekkel tette ezt, mert lelkesítette a világszabadság eszméje. Az átállásnak azonban több külső jele is volt, így egyenruhájáról lefejtette a sárga-fekete zsinórzatot, s nemzeti korkárdát tűzött fel. De úgy is azonosította magát a magyar forradalommal, hogy a német származásra utaló Proetzel családi nevet Peretzire magyarosította.

A katonai ranglétrán gyorsan haladt felfelé: 1848 decemberében már százados, majd 1849 februárjától őrnagy, márciusától alezredes. Ilyen minőségben dandárnok Bem seregében, júniusban pedig már hadosztályt vezénnyel Vetter Antal altábornagy déli seregében, ugyanakkor megkapja ezredesi kinevezését is. Közvetlen felettese Guyon Richard tábornok, a IV. hadtest parancsnoka. Ő irányította a szabadságharc utolsó győztes csatáját, amely 1849. július 14-én, a Hegyes (Kishegyes), Szeghegy (Lovćenac) és a Bács-feketehegy (Feketics) közötti dombos térségben játszódott le, s hegyesi ütközet néven vonult be a történelembe.

Josip Jelačić horvát bán és császári altábornagy hadai azon a napon, hajnali háromkor, a meglepetés erejére számítva, rajtaütöttek a honvéd állásokon. Sem őrszemre, sem járőrre nem bukkantak, minden jel arra mutatott, hogy számításuk sikerrel jár. A némaság és a mozdulatlanság azonban feszült várakozást jelentett. Ugyanis Guyon idejében tudomást szerzett az ellenség szán-

dékáról, teljes készütséget rendelt el, s a Krivaja feletti dombokon titokban felállította ütegeit. A rejtett ágyúk, Peretzi közvetlen parancsnoksága alatt, a kellő pillanatban erős tüzet zúdítottak a gyanútlan magabiztossággal előrenyomuló osztrák ezredekre. Döntő csapásnak bizonyult ez: a meglepetés teljes volt, a hadrend felbomlott. Az osztrákok egy-két rohammal még próbálkoztak, de ezek is kudarcba fulladtak. Jelačić hadai nagy veszteségek árán hátráltak meg. A csata részletes leírását Virág Gábor adta meg egyik írásában. (A hegyesi csata: legenda és valóság. Üzenet, 1994, 5–6. szám.) A hegyesi győzelem kovácsa Guyon tábornok volt, de a nap hősei között kiemelkedő hely jutott a „rendületlen” Peretzi ezredesnek, aki személyes bátorságával is kitűnt: a már korábban megkapott 3. hadosztályú érdemjel mellé kiérdemelte a 2. osztályút is.

A bukás után Peretzit 18 évi várfogságra ítélték, a megtorlás súlyához sokat nyomhatott a latban a hegyesi csata is. Évekig sínylődött az olmtüzi vár jéghegy, salétromos falú kazamatáinak egyikében. 1856-ban kapott kegyelmet, s utolsó éveit Nagyszalontán töltötte járási állatorvosként, mivelhogy azokat a gyógykovácsokat, akik 1858 előtt kaptak diplomát Bécsben, egyenlő elbírálásban részesítették az okleveles állatorvosokkal.

PERJÉSSY LAJOS (Alsókálása, 1855 ?–Versec, 1918. szeptember 4.) – A XIX. és XX. század közti háromnegy évtized dél-bánáti művelődési életének ismert alakja – a tanár, a lapszerkesztő, a közéleti ember, az író, a festő. Felsorolni is sok, mi mindennel foglalkozott: a kisvárosi kultúra beamter-lelkületű mindenese volt.

A budapesti rajztanárképző végzett növendéke 1877-ben került Versec: előbb a polgári iskolában, később pedig az állami főreáliskolában tanította a szabadkézi rajzot és az ábrázoló geometriát.

Az 1885. év életének nagy fordulója volt. Ekkor alakult meg a Magyar Nyelvterjesztő Egylet, amely később átalakult Verseci Magyar Közművelődési Egyesületté, s megindult a Délvidék című hetilap: az előbbinek főtítkára, az utóbbinak főszerkesztője volt negyed századon át, azaz 1885-től 1910-ig.

Perjéssy a magyarosítás zászlóhordozója volt „a déli végeken”. Ennek eredményeit és buktatóit is jól érzékeltették a közművelődési egyesület 5., 10. és 25. évfordulója alkalmából kiadott füzetek, amelyeket Perjéssy adott közre. A legutóbbiban (A Verseci Magyar Közművelődési Egyesület története, 1885–1910) arról írt, hogy „a nemzeti-ségiekkal meg kell értetni, hogy magyarnak lenni nemcsak kötelesség, hanem dicsőség is”. Közli még azt is, hogy „az önkéntes magyarosodás” verseci példáján tanulhatnának a többi német ajkú városok, viszont a szerb lakosság esetében nem volt ilyen előrehaladás, mert az autonóm felekezeti iskolában „maradt minden a régiben”, vagyis a tanítási nyelv megmaradt anyanyelvűnek.

A Délvidék című lap, amely Perjéssy szavai szerint „Temesvártól lefelé a Dunáig az egyetlen magyar újság volt”, a művelődési egyesület szócsöveként működött, ami döntően meghatározta jellegét. Megjelenésének első éveiben itt bontogatta szárnyait Herczeg Ferenc, aki az „államnyelvet” a gimnáziumban sajátította el, s akkor már, verseci viszonylatban, „mindenkinél jobban tudott magyarul”.

Perjéssynek irodalmi ambíciói is voltak: előbb egy regényt írt (A tanítókisasszony regénye, Versec, 1884), majd elbeszéléseit gyűjtötte egybe, s 1901-ben Versecen jelentette meg saját illusztrációival. Ehhez az utóbbihoz az akkor már ismert Herczeg Ferenc írt előszót, illetve az ő szavaival élve: elkísérte őt „parnasszusi kirándulására”. Virágnyelven közölte, hogy „megtalálta benne a bánsági égboltozat azúrját, amely fényesebb a toszkániai égnél”, bár a valósághoz akkor állt közelebb, amikor a szerzőről azt mondta, hogy „életének legnagyobb szenzációit nem a valóságban, hanem olvasmányaiiban élte át”. (Sajnos, a szíves szó sem segített: az újvidéki Matica srpska könyvtárában e sorok írója olvasatlanul találta a kötetet, kilenc évtized után vágta fel felbontatlan lapjait.) Két tankönyvet is kiadott (Ábrázoló mértan, Budapest, 1884, Rajzoló geometria, Versec, 1885).

Herczeg Ferenc szavai szerint a Perjéssy típusú emberek fiatalon azzal jöttek e vidékre, hogy „visszahódítják Nagy Lajos örökségét, az ozorai és a macsói bánságot, tetejében még Rámát is”, később pedig „kedvesen bús filozofusokká” váltak, illetve esetünkben az történt, hogy „bús piktorrá” vált. Nyugdíjazása után többet forgatta az ecsetet, mint korábban, ebből a korszakból maradtak fenn művei. A Magyar képzőművészek Dél-Bánátban című verseci kiállításán (1974) négy akvarelljét állították ki, az 1991-ben megrendezett Vajdasági festészet, 1900–1944 című tárlat katalógusa pedig közli életrajzát, jegyzi egyik 1916-ban készített olajfestményét, de ez a kiállítás végső elrendezése során nem került a közönség elé.

PESTY FRIGYES (Temesvár, 1823. március 3.–Budapest, 1889. november 23.) – Közéleti és tudományos szereplésével, különösen pedig a magas szinten művelt helytörténet- és régiótörténetíráásával ezernyi szállal fűződik szűkebb pátriájához, ahhoz a vidékhez, amelyet a középkorban Temesköznek, a török után Temesi Bánságnak, később a Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krasó és Szörény megyéket magában foglaló Dél-Magyarországnak, újabban pedig Vajdaságnak és romániai Bánátnak neveznek.

A szabadságharc bukása, s néhány hónapi osztrák fogság után, 1850-től 1864-ig, a temesvári kereskedelmi és iparkamara titkára volt. Ilyen minőségben, közgazdasági jellegű cikkeiben bőven publikált bánáti vonatkozású adatokat, mert Torontál megye is a kamara hatáskörébe tartozott. Így sok hivatkozás van vidékünkre A dohánytermesztés a Bánságban, A selyemtermelés ügye a Bánságban című, s még jó néhány más, hasonló tárgyú cikkében. Feldolgozta Torontál történelmi földrajzának számos adatát is.

Külön érdemes felfigyelni arra, hogy a maga korában ő volt szinte az egyedüli szerző, aki az iparosítással úgy foglalkozott, hogy a mezőgazdasággal szemben is hangoztatta elsőbbségét. Sokat írt az ipari növények, a gabona és sok minden más termény feldolgozásáról – az egyik 1864-ben megjelent cikkének például ez a címe: Papírkészítés kukoricalevélből –, közben állandóan hangoztatta, hogy a feldolgozóipar nem függvénye a mezőgazdaságnak, a nagybirtoknak legkevesébé. Ezeket a nézeteket vallotta 1864-től is, a budapesti Első Magyar Iparbank titkáráként.

Ez idő tájt azonban érdeklődését már egyre jobban a történelemtudomány

kötötte le, így 1867-ben nagy része volt a Magyar Történelmi Társulat létrehozásában, s egymás után jelentek meg a ma is haszonnal forgatható tanulmányai, könyvei, annak ellenére, hogy megállapításai fölött óhatatlanul eljárt az idő (Temes megye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök, 1863; A perdöntő bajvívások története Magyarországon, 1867; Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon . . ., 1877; A szörényi bánság és Szörény vármegye története, I–III., 1878; Az eltűnt régi vármegyék, I–II., 1880). Ez az utóbbi 1988-ban reprint kiadásban újra megjelent.

Pesty Frigyes munkásságának még két „helyi” vonatkozását kell megemlítenünk. 1858 júliusában megindította a Delejtű című hetilapot, amely az egyik első magyar nyelvű újság volt a mi tájainkon, illetve ahogy Pesty Frigyes írja szerkesztői beköszöntőjében: „a régi Temesközt képzett megyékben, melyeket most a szokás erejével Bánságnak halljuk nevezni . . .” Ez az enciklopédikusnak nevezett újság elég gyakran jelentkezett torontáli hírekkel, tudósításokkal, mintegy pótolva a hírközlési eszközök ottani hiányát. Ekkor még Bácskában sem volt magyar lap, úgyhogy a Delejtűnek itt is hézagpótló szerepe volt: átvette az újvidéki szerb lapok egyik-másik hírét, vagy más forrásból adott közleményeket szabadkai, moravicai, pacséri és martonosi eseményekről.

Pesty Frigyes egy életen át dolgozott átfogó Helységnévtárán, amely azonban kéziratban maradt. 1864-től, a hatósági közegek, főleg a jegyzők közreműködésével gyűjtötte a kiküldött kérdőívekre adott, helyileg megírt válaszokat a helységek történetéről, földrajzi neveiről, az ehhez fűződő népi magya-

rázatokról. Ezek úgyszólván minden vajdasági településről is befutottak, fontos helytörténeti adatokat tartalmaztak, s részei a csaknem 29 000 válaszlévből álló gyűjteménynek, amelyeket az egykori megyék szerint csoportosítva, 63 kötetben az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őriznek. Ezek ismeretei nélkül egy itteni helytörténész sem boldogulhat, megjelentetésükkel pedig nagy adósságot törlesztene mind a tudomány, mint a könyvkiadás.

PETKOVICS KÁLMÁN (Csantavér, 1930. április 2.–Szabadka, 1998. április 23.) – A szocializmus gyermeke volt, annak minden előnyével és hátrányával. Kovácsinasként, tizenhét évesen megnyerte a Dolgozók 1947. évi tudósítóversenyét, 1948 elején behívták a szerkesztőségbe, s újságírói állást kínáltak neki. Még az évben egy féléves belgrádi hírlapírói tanfolyamra küldték, ahol a nyelvi nehézségek ellenére is kitűnően vizsgázott. E „gyorstalpalás” után végképp levetette kovácskötényét, és megkezdte sikeres riporter pályáját. Az idő tájt a fent leírt szabály volt az uralkodó: az új politika új embereket igényelt, mégpedig az agrárproletárok és a kézművesek sorából. „Munkásokból fogok újságírókat faragni” – hirdette rendíthetetlenül Kek Zsigmond is, a Magyar Szó nagy műveltségű főszerkesztője, s sorra hívta a redakcióba a becskerekai asztalost, a topolyai kosárfonót, a kikindai téglagyári munkást, a zentai szabólegényt, a szabadkai parasztasszonyt, az újvidéki illatszerest . . . Nos, egy ilyen hullám taraján, a fényes szelek szárnyán került a zszurnalisztika berkeibe Petkovics Kálmán is. Östehetség volt, de egy életen át továbbképezte magát. Ennek egyik formája a politikai főiskola, a másik a gyakorlat nevelőin-

tézete, a harmadik alighanem a legfontosabb, a naprakész tájékozódás az élet sok területén, beleértve a szellemi élet eseményeit, irányait is. Az ilyenfajta gyakorlat olykor félresikerült embereket is szült, „különbejáratú zseniket”, ő azonban, hála az önképzésnek, elkerülte a zátonyokat.

A szabadkai 7 Nap riportereként – a katonai szolgálati idő letöltése után, 1953-ban került oda – a kor egyik legjobb újságírói teljesítményét nyújtotta, irodalmi riportjainak gyűjteménye a hatvanas évek elején könyv alakban is megjelent (Fekete betűs ünnep, 1963). Az elkövetkező években a szociográfia felé tájékozódott, a műfaj legszebb hagyományainak szellemében a nagy társadalmi változások érzékeny megfigyelője és koronatanúja lett. „Bomlanak a régi életformák, foszlanak a társadalmi rétegek, és a régi, a változatlannak látszó külszín mögött a korszerű élet legégetőbb kérdései várják a megoldásokat, és mindez nem megy simán, sem egyszerűen, sem könnyen” – írta a bácskai falvak hol erőszakosan, hol természetesen változó világáról. Több mint tíz évig közölte tényfeltáró írásait, rendezte kötetekbe (Reggel ötkor fűtül a vicinális, 1977; A mostoha barázda, 1977), amelyekkel elemzéseinek higgadságával, gondolatainak gazdagságával, megfigyeléseinek pontosságával tűnt ki. Az utóbbi könyvéért Szenteleky-díjat kapott.

A későbbiek során már inkább a munkásmozgalmi dokumentumriportok, a „lírai történetírás” felé fordult (A tizen-nyolc nyárfa, 1970, 1980; Áprilistól novemberig, 1973; A kérdőjeles ember, 1975), meg a sporttörténelem (Régi szabadkai játékok, 1984) és a sajtótörténet felé (A 7 Nap útja, 1986). A kritika és az irodalomtörténet némi sajnál-

kozással vette tudomásul, hogy „hűtlen lett” az oly sikeresen művelt műfajhoz. A közírás és az irodalom veszteségét azonban mégse ez okozta, hanem a politikai szerepvállalása egy merőben „tévés csatatéren”, 1972 után, amikor az ország demokratizálódását, a dogmatikus erők mozgósításával, erőszakkal megállították. Petkovics Kálmán ettől kezdve gyorsan haladt a pályán (1972-ben a 7 Nap főszerkesztője, 1974–76 között a Forum vezérigazgatója, 1976-tól a tartományi pártvezetőség hivatásos funkcionáriusa lett). A sajtóban a retrográd káderpolitika szálláscsinálója lett, a lapok szerkesztéspolitikájának társadalmasítása címén a demokratikus vívmányokat számolta fel.

Néhány év múltán csalódottan vonult vissza a közéletből, az ország összeomlását, az autonómia elvesztését saját kudarcaként élte át. Nyugdíjas éveit önpusztító magányban töltötte, egy sort sem publikált.

Magára vette az általa is épített világ romba dőlésének minden terhét, elkese-redett emberként ennek súlya alatt rop-pant össze.

PETRICH ANDRÁS (Mitrovica, 1765. november 25.–Buda, 1842. október 2.) – „Mikor a XIX. század beköszöntött, Magyarországon nagy csönd uralkodott a festészetben” – ezzel a mondattal vezette be A modern festészet kialakulása című tanulmányát Petrovics Elek, amely a Domanovszky-féle ötkötetes művelődéstörténet egy fejezeteként jelent meg. Ugyanez a szerző más helyütt így fogalmazott: „A XIX. század első felének az volt a hivatása, hogy újra megindítsa a szunnyadó művészeti életet.” Nos, ennek a képzőművészeti szempontból szegényes korszaknak egyik jelentős művészalakja

volt Petrich András. Nem volt ugyan hivatásos festő – katonai pályán érvényesült, a tábornokságig vitte –, de képzőművészeti munkássága nem volt ismeretlen kortársai előtt. A Tudományos Gyűjtemények 1820-ban így emlékezett meg róla: „Fő Hadi Strázsamester, a Vátzi katonai Akadémiának igazgatója, Képiró, Rézmetsző, Táj-Rajzoló, hanghíves, főképpen pedig Földképész (Mappeur) és Fekvés-Rajzoló (Situations-Zeichner) . . .”

A szerémségi Mitrovicán született. Egy másik forrás Zimonyt tünteti fel születési helyként, de az előbbi adat a pontos. A szegedi piarista gimnáziumba járt, az egyik ottani iskolai anyakönyv bejegyzése szerint Croata, Nobilis, azaz horvát nemzetiségű és nemesi származású, s ez nagyjából minden, amit eredetéről, ifjúságáról tudunk. Ő maga, nyilván a diákevek hatására, nemegyszer szegedinek vallotta magát. Később is felkereshette a várost, mert akvarelljei közül egy 1810-ben keletkezett munka is fennmaradt, amelyen kilenc nőt és férfit ábrázol szegedi népviseletben.

Fennmaradt művei alapján pályájának további állomáshelyeit is rekonstruálni lehet. Mérnökkari tisztként térképeket készített Orsova és Belgrád környékén, később Vácott és Budán dolgozott, majd Salzburg környékén háromszöges földméréseket végzett, de eljutott Svájcba és Olaszországba, Dalmáciába és Galíciába is. Munka közben és után, főleg saját kedvtelésére, sokat festetett, rajzolgatott, mégpedig vadregényes tájakat, városképeket, alakos városi életképeket, etnográfiai pontosságú falusi jeleneteket. A tájfestő hadmérnökök és katonatisztek nem ismeretlen figurái a kornak, ilyen volt Karacsay Fedor ezredes is, aki száz színes vedutát festett az adriai városokról.

Petrich egyik legszebb, 1819-ből származó színezett rézkarca Pestet és Budát ábrázolja a Gellért-hegyről nézve. A két városhoz, különösen Budához módfelett ragaszkodott, élvezte élénk színházi életét és általában a reformkor kulturális pezsgését. Már a váci Ludovicium vezetőjeként lakást tartott Budán, majd amikor altábornagyként nyugalomba vonult, végleg itt telepedett le. Mozgalmas életet élt, hol Bécsbe, hol a Balatonra utazott, olykor országos körutakat tett. Kiterjedt baráti köréhez tartozott Kisfaludy Sándor, meg öccse, Károly is, továbbá Wesselényi Miklós, Podmaniczky Sándor, s az első magyar festőnő, Stetter Teréz. Barátait gyakran meglepte egy-egy akvarelllel, de mivel termékeny volt, lakásának fala is tele volt tájképekkel. Julia Pardoc angol író nő meglátogatta őt otthonában, és a *The City of the Magyars* (A magyarok városa) című könyvében feljegyezte, hogy Petrich műveinek gazdag gyűjteményét több mappában őrzi, csak az egyikben 460 képet számolt meg. Ezek közül egy válogatást könyomatosan ki is akart adni, de erre sajnos nem került sor, a gyűjtemény Petrich halála után elkallódott. Jelenleg csak mintegy 60–70 művét tartja számon a művészettörténet. De ennek alapján Petrichet már régóta nem tartják csak „kedves műkedvelőnek” vagy „jó képességű dilettánsnak”, hanem a XIX. század utolsó harmadában kialakuló nagy képzőművészeti korszak egyik fontos úttörőjének, a „diadalmas nemzedék” előfutárának.

PETRIK PÁL (Szabadka, 1914. május 20.–Szabadka, 1996. november 16.) – Az első tanítómestere szobafestő apja volt, akinek meg nem valósult művészi ambíciói is voltak, de a piktorságnál

többre nem vitte. Egy templomfestőnél dolgozott, otthonában, a téli hónapokban, a falra kifeszített csomagolópapíron faszénnel angyalokat és szenteket rajzolt, majd kipingálta lakásuk minden szegletét. A mennyezetet kazettás beosztásúra tervezte, alakos ábrázolásokkal, virágmintás díszekkel töltötte meg, a gangra tájképeket festett erdőrészekkel, szarvasokkal, faluvégekkel. Önálló mesterként azonban nem érvényesült, még akkor sem, amikor az üveg után nyúlt . . .

Petrik Pál ilyen miliőben nevelkedett. Apja mellett kitanulta a szakmát, majd egy címfestőnél inaskodott, egy tanfolyamon pedig elsajátította a kirakatrendezést is. A második világháború során a felemelkedés minden útja lezárult előtte, alkalmi munkákból tengődött, moziplakátokat festegetett. A második világháború utáni változás nagy fordulatot hozott életében. Állandó munkához jutott, 1945-ben részt vett – Almási Gáborral, Sáfrány Imrével, Vinkler Imrével, Ivan Tikvickivel, Marko Vukovićyal és Kubát Józseffal – a Hangya András vezette képzőművészeti tanfolyamon, 1947 őszén pedig, Sáfránnyal és Vinklerrel, felvételi vizsgára jelentkezett a belgrádi Képzőművészeti Akadémián. Mindhármukat felvették. Petrik ekkor már harmincéves, családja van, tanulmányait minisztériumi ösztöndíjjal fejezte be.

A diplomálás után, 1951 őszén a szabadkai Népszínház alkalmazta először díszletfestőnek, majd díszlettervezőnek, s ezzel képzőművészeti pályája egy egészen új területen bontakozott ki. Első önálló munkájával 1953. április 30-án mutatkozott be Dario Niccodemi Hajnalban, délben, este című színművében, s ettől kezdve több mint 200 díszletet tervezett. A szabadkai színház

aranykorának meghatározó alakjává nőtte ki magát, Dévics Imre művészeti igazgatóval és Virág Mihály rendezővel a társulat három döntő egyéniségét képviselte, a „láthatatlan triászt”.

A kritika meghatározása szerint „puritán díszleteket” tervezett, szigorúan ragaszkodott ahhoz a szakmai szentenciához, hogy „a díszlet és a jelmez a drámai mű hatását, az előadás ritmusát és a színész mozgását szolgálja”. A legjobb díszleteket a Brecht-szövegekhez készítette (Kaukázusi krétakör, Kurázi mama, Koldusopera), de ezek mellett még egy sereg figyelemre méltó alkotása volt (Arisztophanész: Nőuralom; Csehov: Sirály; Tóth Ferenc: Jób, Madách: Az ember tragédiája; Katona: Bánk bán; Deák Ferenc: Áfonyák; Háty Gyula: Mohács; Williams: Az iguána éjszakaija; Dürrenmatt: A nagy Romulus).

A díszlettervezés mellett és közben állandóan festett, egyik tisztelője szerint „csöndes békével, szelíd belső derűvel”, ahogy élt is. Nem tartozott a hangeszt, önmagát örökösen adminisztráló művészek közé, szerénysége már-már legendás volt. Fél évszázados pályafutása során legtöbbször a képzőművészeti és a közélet háttérében maradt, de közben megalkotta a vajdasági festészet egyik megkerülhetetlen fejezetét. Munkáin eleinte az akademizmus, a posztimpresszionizmus jegyei kerekednek felül, majd eljutott a formabontás ingoványos területére. Ehhez nagy lendületet adott neki az 1952-es induló Zentai Művésztelep, majd később a topolyai, részben a becsei is. Harminc éven át látogatta a kolóniákat, ezeknek „örökös tagja”, úgy is mondhatnánk, hogy művésztelepi festő volt. Szabadkai díszlettervezői elfoglaltsága, műtermi magánya után a művésztelepeken bontakozott ki, barátkozott festőkkel,

irányzatokkal, új művészeti elvekkel, amit aztán kamatoztatott is műtermi magányában. Végül is kísérleti festő lett, gondolatiságát, eszmei világát nonfiguratív eszközökkel fejezte ki. Emlékeztetése „homokképei” (Tolnai Ottó szerint „nagy mennyiségű homokot kubikolt képeire”), de kísérletezett papírral, grafitral, fával, műanyaggal, üveggel. Ezeket az utóbbiakat, az üvegcserepeket, falapra ragasztotta, s így hozta létre egyik ciklusát Széttört illúziók címmel.

Petrik Pál díszletterveinek kiállítása 1977-ben volt az újvidéki Forum Klubban. Képzőművészeti munkásságának retrospektív tárlatát Újvidéken és Szabadkán rendezték meg 1979/80-ban, művésztelepi műveiből Zentán nyílt kiállítás 1996-ban, a művész 80. születésnapja alkalmából (a Zentai Városi Múzeum nyolcvan munkáját őrzi).

PETROVICS PÁL (Eszék, 1760. december 10.–Nagybecskerek, 1840 körül) – Az egyik legrégebbi, hazai származású torontáli vízmérnök. Ősi horvát határőrtiszt családjaként került a XVIII. század hetvenes éveinek derekán az első, Pozsony melletti kamerális főiskolába, a szenci Collegium Oeconomicumba, ahol a kincstári szolgálat nyelvén, azaz németül kezdte meg tanulmányait. Ez a gazdasági-ügyviteli tanintézet 1763-ban nyitotta meg kapuit, azzal a feladattal, hogy a felvilágosult abszolutista államnak számvitelben, pénzügyigazgatásban, illetve a gyakorlati vízmérnöki vagy építési feladatok végzésében jártas szakembereket neveljen. Az iskolaépület 1776-ban leégett, s jórészt azért nem újjírtották fel, mert akkorra már megérett a szakosítás, a kincstári hivatalnok- és mérnökképzés szétválasztásának gondolata. A kor-

szerű mérnökképzés megteremtésére majd csak 1782-ben, az Institutum Geometricum megalapításával került sor, addig ezt a feladatot továbbra is a szombathelyi egyetem és a bécsi hadmérnöki akadémia, a Therezianum látta el.

Petrovics Pál is a Mária Terézia alapította hadmérnöki akadémián fejezte be tanulmányait, s így császári tisztként rendelték ki a temesközi vízimunkák irányítására. Ott már 1716 óta, Mercy kormányzó vezetésével, nagyszabású folyamszabályozási, lecsapolási és térképezési munkálatok folytak, úgyhogy Petrovics ezeknek folytatására kapott megbízatást, Kosztka János temesközi és Kiss József bácsi vízmérnök kortárstaként. A XVIII. század végén és a XIX. század legelején felvett, s a budapesti Országos Levéltárban őrzött térképei után ítélve évekig a Bánság déli részében dolgozott. A Temest szabályozta, a már meglevő csatornák – a két moravicai, a berzavai és a Teréz-csatorna, más néven a verseci csatorna – megújításán fáradozott, s folytatta az alibunári mocsár s a vele összefüggő illancsi mocsár lecsapolását. Ennek az utóbbinak vízmentesítése, kiszáritása egy évszázadot ölelt fel, maradványai még a XIX. század végén megvoltak. Tapasztalatait, javaslatait Vízépítményi jegyzetek címmel egy Bécsben, 1835-ben kiadott, magyar és német nyelvű könyvben összegezte. (Teljes címe: Vízépítményi jegyzetek, mint sok esztendei tapasztalásból gyűjtött pótlékok. Annak elérésére, hogy szinte hét négyesegű mérföldre terjedő igen termékeny földek a kártékony vízáradásoktól nem nagy költséggel megóvattassanak és a hajózás ezen tájjékain a versetzi, alibunári és illancsi mocsároknak, a Terézia-csatornák célirányos használása által, az itt hajózható Temes vízéig,

mely Ópavánál és Pancsovánál a közel levő Dunába szakad, elérettessék. Ezt mindazoknak, kiknek honuk művelődése, a közegészség, gazdaság és kereskedelem tekintetéből szíveken fekszik, ajánlja. Egy tájék földképpel és a javallott vízhárító s hajókázható csatornának hosszában és keresztben előterjesztett rajzolatával.)

Élete vége felé a Duna és a Tisza szabályozására tett „hazafias javaslatot igen nagy s országos hasznok megszerzésére”, amelyet 1839-ben, Budán adott közre. Ebben vízimérnöki felméréseket sürgetett Pest, Csongrád és Bács-Bodrog megyékben, több csatorna építését indítványozta „a Dunából Tiszába vezető . . . hajókázható Ferencz Csatorna mintájára”, azzal a végső céllal, hogy Buda, Pest és a többi Duna–Tisza közí város a jövőben „az áradásoktoli megvédése” lehetséges legyen, a szabályozással pedig számos vízgazdálkodási és közlekedési kérdés lekerüljön a napirendről.

Petrovics Pál a reformkori mérnökgeneráció egyik kiemelkedő, de elfelejtett tagja munkásságának felmérésével még adós a szakirodalom.

PETROVICS SZVETISZLÁV (Újvidék, 1894. január 1.–München, 1962. október 18.) – Kétéves kora óta Budapesten nevelkedett, a II. kerületi főreáliskolában érettségizett, majd 1913-ban beiratkozott a József Műegyetem gépészmérnöki karára. Tanulmányait nem fejezte be, részben mert aktívan atletizált a Műegyetemi Athletikai és Football Clubban (MAFC), részben pedig az első világháború kitörése miatt. A frontszolgálat után felcsapott moziszínésznek – főleg izmos, arányos felépítésű termete és jó megjelenése bátorította fel erre.

1920 és 1925 között Budapesten és Bécsben szerepelt a mozgó némajátékokban, 1927-ben pedig már Berlinben, Münchenben, Párizsban és Hollywoodban folytatta sikeres pályáját, most már a hangosfilmekben. A rövid amerikai kiruccanás után visszatért Németországba, ahol 1931 és 1941 között forgatott, a második világháború éveiben pedig Budapesten állt a kamerák elé, majd visszatért Németországba, s ott fejezte be karrierjét.

Sohasem tartozott a világsztárok közé, de az tagadhatatlan, hogy ő volt a legnagyobb európai mozicsillag, aki a XX. század első felében ezekről a mi tájainkról került a filmvilág csúcsaira. Nemzetközi karriert futott be, sikeresen átívelt azon a törésvonalon is, amelyet a hangosfilm megjelenése okozott. A Rudolf Valentino típusú hősszerelmek szerepkörében lépett fel. Amikor az olasz származású színész váratlanul és fiatalon elhunyt, Hollywood vele is megpróbálta betölteni a keletkezett űrt. Rex Ingram ír származású rendező, aki Rudolf Valentinóval is dolgozott, Petrovics Szvetiszlávval játszatta el az egyik, a filmcsillagnak szánt szerepet (Allah kertje, 1927), de a közönség még mindig az ellenállhatatlan latin hősszerelmest siratta, s nem fogadta be felkínált utódját.

Több mint negyvenéves pályafutása során száznál is több filmszerepe volt. A néma korszakban legnagyobb sikereit Balogh Béla filmjeiben aratta (Hegyek alján, 1920; Lengyelvér, 1920; Veszélyben a pokol, 1923), de a később világhírűvé vált Garas Mártonnal is dolgozott (Farsangi mámor, 1921).

A két háború között a német–osztrák–francia filmpiacon érvényesült. A legnagyobb német filmszínésznek partnere volt, így Eggerth Mártának (A

carevics, 1933; Havaii rózsája, 1933), Brigitte Helmnek (Manolescu, a szélhámosok királya, 1928), Maria Cebotarinak (Lányok fehérben, 1936), Brigitte Homeynek (Ellenségek, 1941). Ez az utóbbi két évre rá, 1943-ban, játszotta el híres szerepét a Münchhausenben: II. Katalin cárnőt személyesítette meg. Petrovics elég sok kommersziális filmben is játszott (Kényes válóok; Bárki vagy, szeretlek, Asszonyok parádicsoma; Csókvásár; Moszkvai nász). A második világháború éveit Magyarországon töltötte, és főleg korosodó, de még nem elvetnivaló gavallérokat személyesített meg. Rodriguez Endre filmjeiben is játszott (Életre ítélve, 1941; Machita, 1943; Kalotaszegi madonna, 1943), de szerepet vállalt Radványi Géza és Nádasy Kálmán egy-egy filmjében is (Európa nem válaszol, 1941; Magdolna, 1941). Az 1943-ban készült Kalotaszegi madonna (egy festőművész – Sárdi János – szerelmi románc a Kalotaszeg tájain) újvidéki bemutatóján ő is részt vett, hosszú évek után ez volt az első találkozása szülővárosával. A második világháború után újra Ausztriában és Németországban filmez, legnagyobb sikerét azonban egy francia filmben érte el: az új hullám néven ismert irányzat egyik legnagyobb rendezőjének, Louis Malle-nak ismert alkotásában lép fel (Felvonó a vérpadra, 1957).

PEWNY IRÉN (Zimony, 1866. április 17.–Budapest, 1916. december 29.) – A XIX. század két utolsó évtizedében aratta nagy sikereit a világ operaszínpadain, abban az időben tehát, amikor a hangrögzítés gyakorlata még gyermekcipőben járt, hiszen Edison csak 1878-ban szabadalmaztatta a gramofon őset, a fonográfot. Nincs kizárva azonban,

hogy a kilencvenes évek elején Amerikában vendégszereplő Pewny Irén hangját megőrizte egyik-másik ősi viaszhenger vagy acélkorong, de erről nincs tudomásunk. Persze az is lehetséges, hogy őt is utolérte a korábbi korszakok énekeseinek sorsa: csak a színlapok, az újságkivágások, díszlet- és jelmeztervek őrzik emlékét.

A gazdag zimonyi kereskedőcsaládból származó énekesnő 15 éves korában került a bécsi konzervatóriumba, ottani tanulmányait fényes eredménnyel zárta: a tantestület egyhangúlag a nemzedék legjobbjának kiáltotta ki a fiatal szopránt, és aranyéremmel tüntette ki. Az elismerés megnyitotta előtte a legismertebb európai operaházak kapuit. Egy-egy idényben énekelt a hamburgi, a frankfurti és a hannoveri dalszínházban, a müncheniben pedig három évet töltött, s főleg a Wagner-operákban lépett fel: a Lohengrinben, a Tannhäuserben, a Bolygó hollandiban. Gustav Mahler, aki 1888-tól 1891-ig a pesti Operaház igazgatója volt, és a Mozart- és Wagner-kultúra meghonosításával szerzett nagy érdemeket, nagy gondot fordított a fiatal tehetségek felkarolására. Pewny Irént is hívta az Operaházhoz, de az együttműködésre akkor nem kerülhetett sor, mert már aláírta az amerikai vendégszereplésről szóló szerződést. A kilencvenes évek legelején a New York-i szimfonikus zenekarral, amelynek élén Damrosch Walter állt, nagy amerikai hangversenykörutat tett, majd egy ideig a Metropolitan vendég-énekes volt.

1894 végén tért haza, és Budapesten hangversenyezett, a korabeli sajtó megfogalmazása szerint „üde hangjának melegségével és ritka szép magasságával” elragadtatta a közönséget. Ekkor azonban, 29 éves korában, férjhez ment,

és a bácskai származású Futtaki Wilhelm Gyulával, a kor egyik legismertebb hírlapírójával élt. Együttélésük tragikusan ért véget: Futtaki Gyula hat héttel egybekelésük után hirtelen meghalt. Fél év múltán a fiatal özvegy folytatta énekesnői pályáját: Szilágyi Erzsébet alakját személyesítette meg Erkel Ferenc Hunyadi László c. művében, mégpedig olyan sikerrel, hogy az Operaház azonnal szerződtette. Ettől kezdve, azaz 1896 és 1902 között, ő volt az Operaház vezető énekesnője. A kiváló zenei képességgel, nagy hangterjedéssel és kitűnő mesterségbeli tudással rendelkező operadiva, Szilágyi Erzsébet mellett, nagy sikerrel formálta meg F. Sz. Oscar szerepét Az álarcosbálban, Juliskát a Jancsi és Juliskában, Neddát a Bajazzókban, Mimit a Bohéméletben, Leonórát A trubadúrban, Évát A nürnbergi mesterdalnokokban. Sikeres pályafutása során több mint nyolcvan szerepben lépett fel, 1902-ben, 36 éves korában visszavonult, s ettől kezdve csak a koncertpódiumokon énekelt, olykor-olykor. Pancsovai születésű húga, a hat évvel fiatalabb Pewny Olga szinte azonos pályát futott be néniével, úgyhogy a XIX. század és a XX. század elején a Pewny nővérek neve fogalommal vált Európa akkori zenei életében.

PIROS JÓZSEF (Nagyatád, 1841. ?–Ótátrafüred, 1903. augusztus 6.) – Apja iparra szánta, de ő, nyilván családjának és környezetének hatására, a zenét választotta: az anyja titokban hegedűt vásárolt neki, s már tizenkét éves korában az egyik nagyatádi cigányzenekar tagja lett. Kaposvár a következő állomáshely, majd Pécsre kerül, ahol tizennyolc éves korában másodprimás, közben zeneórákat is vesz, úgyhogy ta-

pasztalt és részben képzett zenészként is, huszonkét éves korában, átvehette a szigetvári bandát, amelynek élén majd hét évet töltött.

Meglett korában, 1875-ben, amikor már messze földön híres primás volt, több bácskai nábob hívására Szabadkán telepedett le, s „egyszerre meghódította az ottani közönséget”. A zimankós hónapokban az Aranybárányban játszott, amely a híres-hírhedt téli mulatozások színhelye volt. Szabadka krónikása szerint az egyik egyhetes duhajkodás után „kidőlt Piros Józsi bandája, trombitásokért kellett menni”. Tavasszal, Kosztolányi szavai szerint „az úri nép hallgatja a cigányzenét, és áll az esti korzó”. A nyári hónapokban, az egyre ismertebb és népszerűbb fürdőhelyen, Palicson muzsikált. A város 1877-ben „a helybeli első hangász-zenekarral” kötött szerződést, amelynek értelmében Piros József köteles volt június 1-jétől augusztus 31-éig sétazenét adni. Elsőbbségét elismerték zenésztársai is. Id. Bodrits István ezekkel a szavakkal pályázta meg 1881-ben a palicsi munkahelyet: „Piros József, a helybeli első zenekar vezetője Margit-szigetre szerződven, utána mi vagyunk elsősorban, mint helyben működő társulat, hivatva a nagyközönségnek zenét szolgáltatni.” Nótaszerzéssel is próbálkozott, de a sikeresebb kortársainak, Dankó Pistának és Fráter Lorándnak az árnyékában maradt. Három nótafüzete maradt fenn: Agárverseny-csárdás, Bécs, 1879, meg két évszám nélküli kiadványa, a Dorottya-induló és Petőfi hét megzenésített költeménye. Ez az utóbbi Gaál Ferenc zeneszerző közreműködésével készült.

Külön fejezete életének a József főherceghez fűződő barátsága. A lovastábornoknak és ismert ciganológusnak gyak-

ran muzsikált alcsuti kastélyában. A főherceg közbenjárására került el 1884-ben a Margit-szigetre, ahol a kor kiválóságainak és vendégeinek játszott, így a perzsa sahnak, a szerb királynak, a bolgár fejedelemnek, de két ismert francia zeneszerzőnek is. Clément Delibes-nek és Jules Massenet-nek. A főherceg protezsálása nyomán indul el 1890-ben angliai és amerikai hangversenykörútjára. Levélben hatalmazta föl, hogy „József főherceg magyar zenekara” címmel lépjen fel. Indulás előtt a 49 éves mester feleségül vette a 22 éves Sefcsits Annát.

A két évig tartó turné után ismét itthon folytatta sikeres pályáját: szabadkai otthonából cserkészte be az országot. Palicson is gyakran játszott, mivelhogy, mint ahogy azt az egyik korábbi kérvényében írta is, „társaságommal együtt hozzájárulni kívánok a palicsi idény élénkítéséhez, és ha lehet, Palics emeléséhez . . .” A szabadkaiaktól pedig a Népszínházban rendezett nagyszabású hangversenyével búcsúzott el.

1901 nyarán a már korábban jelentkező emésztő betegség levette lábáról, utókezelésen Ótátrafüreden töltött két-három hónapot. Felépülése után egy nyári idényt még végigmuzsikált a Margit-szigeten. 1903-ban újra a Magas-Tátrában keresett jobbulást, ezúttal azonban sikertelenül . . . (Magyar László kutatásai alapján).

PIROVITS ALADÁR (Alsólendva, 1860. augusztus 8.–Budapest, 1943. szeptember 11.) – Szlovén–magyar vegyes házasságból származott, gyermekkorát és iskolaéveit a hegyen épült nagy Bánffy-várkastély tövében töltötte, meg a Mecsek alján mint a pécsi főreáliskola növendéke.

Pirovits Aladár eredetileg vízimérnöki pályára készült, de később a nagyvárosok csatornázására és vízellátására szakosította magát, azaz egy szűk szakterületre. Tanulmányait 1886-ban fejezte be a budapesti műegyetemen, s még ebben az évben a főváros szolgálatába lépett.

Különféle minőségben vett részt azoknak a hatalmas századvégi létesítmények üzembe helyezésében, amelyek ma is a budapesti csatornarendszer alapját képezik. 1893-ban adták át rendeltetésének a Soroksári úti szivattyútelepet, 1896-ban pedig a nagykörúti és a Duna-parti főcsatornákat, s ezzel megszűntek a szenny- és csapadékvizek beömlőnyílásai a Duna belterületi részén. A nagy haladástól eltekintve, a többi város helyzetét is szem előtt tartva, Pirovits még a 20. század elején is arról írt, hogy „közcélu intézeteket, nagyszabású középületeket, sőt mostan már kultúrpalotákat, aszfaltutakat, vilamos világítást is találunk városainkban. Szóval a modern irányban való haladás minden látható jelét megtaláljuk ott, csak a legfontosabbakat nem – az egészségügyi intézmények, a városrendezés legfontosabb szervei tünetileg hiányzanak” (Hazai városaink egészségügye városcsatornázás és vízellátás tárgyában, különös tekintettel sajátos hazai viszonyainkra és a tudomány mai állására, Budapest, 1903).

A városokat élő organizmusnak tekintette. „Egy város szervezetében – írja – a vízvezeték az ütőerek szerepét tölti be, a csatorna pedig a vivőerek munkájára hasonlítható.” Még ott is, mint például Budapesten, ahol jól oldották meg a csatornázást, hiányzik az üzemképes karbantartás. „A csatornákat valósággal a pócegödörök rendszere szerint kezelik, mert elhagyják izzaposodni . . .”, azaz

„minden ápolás nélkül” hagyják, s csak akkor kapkodnak fűhöz-fához, amikor a rendszer már teljes rekonstrukcióra szorul (Budapest csatornázása, 1910). Több vidéki város vízvezetékének és csatornahálózatának tervét készítette el (A városcsatornázás és a vízellátás főbb elvei, Miskolc, 1905), a kor legjobb megoldásainak szellemében, így 1913-ban az újvidékit is. A szennyvizet a város alatt szándékozta a Dunába vezetni, amelyet azonban előbb ülepítő medencében kívánta megtisztíttatni. A csatornák tisztítására légsűrítő telepet tervezett (az Aradon már működő mintájára), amely időnként, sűrített levegővel bomlasztotta volna fel az üledéket. Sajnos, a világháború kitörése tárgyatlanná tette a kérdés korszerű rendezését. 1918 és 1941 között gyorsan fejlődött a város, kialakult a családi-házasságok hálójára – vízvezeték és csatornák nélkül. A helyzet csak a második világháború után kezdett javulni, de a főcsatorna szennyvize ma is a város szívében ömlik a Dunába.

PITKÓ LINA (Hajdúszoboszló, 1846. október 10.–Szabadka, 1880. március 3.) – Az alföldi kertes városok egyikében jött a világra. Apja gazdatiszt volt Angyalfázán, anyja gondos nevelésben részesítette, énekelni, táncolni, zongorázni tanította. Innen, a tiszántúli Hajdúságból került a közeli „kálvinista Rómába”, a híres-neves debreceni kollégiumba. Az iskolai rendezvényeken tűnt fel szerepléseivel, énekével. Az agilis Reszler István színigazgató is felfigyelt az ifjú tehetségre, s kieszközölte az iskolaigazgatótól, hogy statisztaként – nem néma szereplőként, hanem énekesként a dalkarban – fellépessen társulatában, amely akkoriban, a múlt század hatvanas éveiben, országos híru opera-

előadásokat tartott Debrecenben. Saját zenekara is volt.

Reszler Istvánnak eleinte jól ment Debrecenben, egy ideiglenes színházban működött a Péterfia utcában. Itt léptette fel kóristalányként a 18 éves Pitkó Linát, majd később, 19 éves korában kisebb szerepekben is, de most már az 1600 férőhelyes kőszínházban, amely Skalnitzky Antal tervei szerint épült, 1865-ben nyílt meg. Hiába alapította meg Reszler István színigazgató az operajátszást Debrecenben, a kőszínház fenntartásának nagy költségei aláásták anyagi erejét, s csődbe jutott.

Pitkó Lina, akit a színjátszás vírusa addigra már teljesen „megfertőzött”, a vándortársulatoknál kapott alkalmazást, évekig járta az országot, jóllehet a szülők több ízben megkísérelték „jobb belátásra” bírni, ő azonban végképp Thalia istennő szolgálatába szegődött. Elsőrendű drámai, társalgási és vígjátéki szende lett belőle, de jól megállta helyét az operettekben és a vígoperákban is. Az 1871–72-es évadban Szabadkán lépett fel a Színügyi Egylet Társulatában, amelynek „művezetője” Takács Ádám kolozsvári színész volt.

Pályájának egyik fontos állomása Pest. Miklósy Gyula társulatához szerződött, akinek először sikerült annyi pénzt keresnie, hogy a fővárosban színházat építtethetett belőle. 1872 októberében nyitotta meg a nyári üzemre szánt István téri Színházat (a mai Klauzál téren), közben a városligetben is átalakított egy színikört.

Nos, az István téri és a városligeti társulathoz szerződött az akkor már tapasztalt, 26 éves Pitkó Linát. Főleg a kor népszerű francia szerzőinek vígoperáiban, történelmi bohózataiban meg az énekes, táncos darabokban lépett fel, így Casildát személyesítette

meg átütő sikerrel az Auber-Scribe francia szerzőpár Az ördög része című dalművében, Nellit Joseph Mélesville drámaíró Rögeszme és örütség című darabjában meg Emiliát Victorien Sardou korai munkájában.

Sajnos a szépen indult pesti szereplés nem folytatódhatott, mert az István téri színház 1874 januárjában leégett. Miklósy Gyula tönkrement, Pitkó Lina pedig újra a vidéki vándortársulatokhoz szerződött.

Utolsó állomáshelye Szabadka volt, az 1879–80-as idényben, amikor egy aszszonydirektor állt a vendégszereplő társulat élén: Erdélyi Marietta. Ez volt egyúttal életének utolsó stációja is.

1880 januárjában halálos betegen még fellépett Shakespeare III. Richárd című királydrámájában. Molnár György játszotta a címszerepet, Pitkó Lina pedig ugyancsak férfiszerepben lépett fel: IV. Edward királyt személyesítette meg. Őt a szerep szerint is betegen vezették be, s kísérték vissza.

PLANK FERENC (Nagybecskerek, 1796. április 22.–Eger, 1874. szeptember 27.) – Több közhasznú városi intézmény alapítója. Nevét a róla elnevezett Plank-kert őrzi, ő ajándékozta meg Becskerek közönségét ezzel az idővel összezsugorodó, nem túlságosan gondozott parkkal, jóllehet többször „átkeresztelték”, akárcsak a várost, mintegy példázva régi földrajzi neveink sorsát ezen a tájon.

Ő azonban nem volt olyan kertépítő típus, mint több kései utóda, köztük Csihás Benő, az ostorfákat telepítő zombori polgármester, vagy a valóságos botanikus kertet teremtő törökkánizsai Tallián Emil. Plank érdeme az, hogy az egykori becskerekai erdő Bega felé lenyúló részét – a mai Amerika ne-

gyed táját – átalakította parkká, és átadta a nagyközönségnek. Keletkezéséről, sajnos, kevés ismeretünk van. Az 1989-ben megjelent Kertek & Parkok című Forum-kiadvány (Németh Ferenc: A becskerekai Plank-kert) szerint: „az akkori divatos népkertek mintájára készült. A park közepén egy szépen mintázott körönd állt, amelyből több irányban sétányok vezettek. A kert végében állt egy néhány méter magasságú domb (másképpen »hegy«) két, dísznek épített »vártoronnyal«. (Ma már csak az egyik létezik.) A domb tulsó felén folytatólagosan helyezkedett el az üvegház és a kertészlak.”

A több mint 150 éves parkot eredeti alakjában nem sikerült megőrizni, területe is jócskán összezsugorodott, még jó, hogy „a városfejlesztő” telekpolitikától ennyit is sikerült megvédeni, eltűnt azonban az üvegház és a kertészlak, de lebontották az 1833-ban alakult becskerekai kaszinó erkélyes, tornyos épületét, amelynek olvasó-, bál- és biliárdterme is volt, valamint a mögötte meghúzódó kádfürdőt, amelynek fafűtésű fürdőkályháiban melegítették a két kerékre szerelt hordókban szállított Bega-vizet. Mindkettőt Plank Ferenc építette a park részeként, s csekély ellenszolgáltatás ellenében egy helyen lehetővé tette a művelődést, a szórakozást, a felfrissülést. Egyikben sem volt „szabad a belépés a vendégek emberséges köszöntése nélkül”, s szabály volt az is, hogy „mindenki kerülje a vitatkozást, különösen a hit tárgyában, mert ez a lyceumba való”.

Plank Ferenc egyébként „vagyonos gyógytárl tulajdonos”, azaz patikus volt, aki tekintélyes családi vagyont is örökölt korán elhunyt kereskedő apjától, de anyjától is, aki újabb ingatlanokkal gyarapította javaikat. Az ötvenes évek-

ben, alighanem anyja halála után, vagy onát pénzzé tette – a parkot is ekkor testálta a városra –, s európai körútra indult. Utazásai során tekintélyes régiséggyűjteményre tett szert volt mesterek festményeiből, iparművészeti tárgyaiból. Már elmúlt hatvanéves, amikor megnősült egy életet habzsoló egri ifiasszonnyal, aki költekező kedvét nem tudta féken tartani. Anyagi romlását előnytelen haszonbérleti vállalkozásokkal próbálta megállítani, de belebukott, gyűjteményének nagyobb része is elúszott. Ekkor a még mindig szemrevaló asszony is faképnél hagyta, ami végképp megtörte az egyébként „erőteljes, patriarkális külsejű” Plank Ferencet.

PLEITZ F. PÁL (Regensburg, 1804. július 6.–Nagybecskerek, 1884. december 26.) – Az ősi bajor urbánus központban, szülővárosában tanulta ki a nyomdász mesterséget, majd a kor céhszabályai szerint vándorútra kelt – frenteléssel gyarapította tudását Németország kitűnő nyomdáiban. Peregrinus módjára az országhatárokon túl is eljutott, s Bécs és Pest érintésével Temesváron állapodott meg, ahol az ottani nyomdában csakhamar jól fizetett vezetői állásba került.

1845-ben nyomdaalapítási kérelemmel – nagybecskereki székhellyel – a helytartótanácsához fordult, majd elutasítása után, 1846-ban, közvetlenül az uralkodó elé járult esedező alázattal. I. Ferdinánd 1847. augusztus 18-án eleget tett kérelmének, s császári pátenssel megengedte Pleitz F. Pál hívének, hogy „mint jó erkölcséről és ügyességéről ajánlott és elegendő vagyonnal is ellátott egyén . . . Torontál megyében fekvő Nagybecskerek mezővárosban könyvnyomtató intézetet állíthasson . . .”

E becses szabadalmi levelet a Városi Múzeumban őrzik.

A Pleitz-nyomda 1847 őszén kezdett el működni, egy 1847. október 14-én keltezett jegyzőkönyv szerint a megye kilencven pengő forintot utalt ki „a himlőoltási ívek nyomtatásáért”. Az első könyvet, Bárány Ágoston Temes megye emléke című történelmi munkáját, 1848 elején nyomtatta.

A szabadságharc után főleg német nyelvű kiadványok hagyták el a Pleitz-nyomdát. 1850-ben adta ki először a Deutscher Hauskalendert, amely ettől kezdve évtizedeken át megjelent. A helyi Bettelheim könyvkereskedésben egyébként 22 különböző naptár volt kapható, köztük szerb, román és magyar nyelvűek is.

1854-ben a Pleitz-nyomda litográfiai intézettel, azaz könyomással bővítette tevékenységét. Ebben a részlegben három nyelven készítették a megrendelt névjegyeket, színes meghívókat, céhleveleket, prospektusokat, színlapokat, kereskedelmi árjegyzékeket, továbbá albumokat, a kasírozott fényképek minítés fedőrétegét és sok más nyomdai terméket.

Nagy érdemeket szerzett magának a Pleitz ház a lap- és könyvkiadás terén. Az ő kiadásában jelent meg 1851 januárjától az első vajdasági hetilap, a német nyelvű Gross Betschkereker Wochenblatt. A magyar nyelvű Torontál csak 1872 áprilisában indult hetilapként, majd 1892-ben áttért a napi megjelenésre, ugyancsak elsőként a Vajdaságban.

A Pleitz ház könyvkiadói tevékenységét az 1887-ben indult Történelmi, Nép- és Földrajzi Könyvtár című sorozat fémjelzi, amelyben csaknem nyolcvan vas-kos, lexikon formátumú kötet jelent meg, Szabó Ferenc szerkesztésében.

Ebben főleg külföldi szerzők történelmi munkái jelentek meg fordításban, illetve átdolgozva, kiegészítésekkel ellátva. A Pleitz-nyomda történetére, kiadótevékenységére több, a Torontálban, illetve a Híradóban megjelent közlemény utal. Az utóbbi időben többen is foglalkoztak a Pleitz-vállalkozás művelődéstörténeti jelentőségével (Dániel György: Régi torontáli kiadók, 7 Nap, 1973. VIII. 31.; Lőrinc Péter: A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán, Újvidék, 1978). Eddig legteljesebb történetét, levéltári kutatásai alapján, Németh Ferenc írta meg (A torontáli tipográfus, kézirat, 1994).

PODOLSZKI JÓZSEF (Feketics, 1946. július 28.–Újvidék, 1986. szeptember 11.) – Ifjú titánként, költőként, prózaíróként jelentkezett a hatvanas évek derekán és végén – verbászi középiskolásként, újvidéki egyetemi hallgatóként –, szinte berobbant az irodalmi életbe, úgyhogy 1970-ben egyszerre két kötetrel mutatkozott be (Gyanú, elbeszélések; Hinta, verseskötet), s még ugyanabban az évben elsőként megkapta az akkoriban alapított Sinkó-díjat. A kritika szerint beatköltőkre emlékeztető, erős érzelmi töltésű, tiltakozásokkal teli, formaszegény versekkel indult. A szenvedélyes szóáradat azonban már a következő kötetében (Koponyatörés, 1974) csitulni kezdett. „Benyomom a fejem a csöndbe”, fogalmazta meg a költő. Bányai János a hangváltás, az útkeresés tényét így kommentálta: „Problémává vált számára a vers, a vers anyaga, a szó, a vers formája, minden, amit korábban figyelembe sem vett. Egy kísérletező, sokfelé érdeklődő és sokfelé tájékozódó költő szólal meg ezekben a versekben, néhol a régire emlékeztető érdes és kemény hangon, néhány vers-

ben játékosan és ötletesen . . . helyenként az intimitás köreibbe zárkozva”.

Kötetei az elkövetkező években megritkultak, újabbakkal majd csak a nyolcvanas évek első felében jelentkezett. Idejének, erejének egy részét, talán éppen nagyobbik hányadát, az újságírás, a publicisztika kötötte le. 1967 és 1983 között az újvidéki Képes Ifjúság, 1984–1986-ban pedig a szabadkai 7 Nap munkatársa. Terepjáró újságíró volt, jól ismerte a vajdasági világ hétköznapijait, köznap sztereóit. Hiteles riportokat írt, érzékeny és termékeny közíró volt. „Közlök, vagy nem közlök, nem túlságosan érdekel. A dolgokat úgy kell megírni, ahogyan vannak” – jelentette ki többször is.

Hornyik Miklósnak, a Képes Ifjúság főszerkesztőjének harcos- és eszmetársa volt. Baráti és nemzedéki köréhez tartozott, amely az elmúlt évek tanúsága szerint, egy elveszett nemzedék jegyét öltötte magára, mivelhogy a korai halál tizedelte soraikat, s elszaporodtak közöttük a derékba tört pályák, a kallódó életek. Podolszki József a nyolcvanas évek első felében hadat üzent csaknem az egész itteni literatúrának, rohamot indított a Híd ellen, hadakozott az Új Symposionnal. Egyéneket perzselt meg kritikai lángszórójával, a „gondosan sterilizált” irodalmi és szellemi élet jelenségeit tűzte tollhegyre. Ezen a téren még halála után is több hónapos vihart kavart egy folytatásban közzétett, posztumusz cikkével (Tanár úrék leszámolnak, 7 Nap, 1989. 10. és 17.).

A nyolcvanas években megjelent könyvei (Barna, versek, 1982; Kitérő, versek, próza, hangjátékok, 1985; Át, versek, posztumusz kötet, 1988) a leiggadás, az elmélyülés folyamatát tükrözi. Ezekre a változásokra különösen a gyógyíthatatlan betegség ténye, a köze-

li elmúlás élménye, a létfeltétel kiszolgáltatottság felismerése hatott. Utolsó évét Zadarban töltötte, szorongva, a talajvesztettség és a hontalanság tudatában. „Itt reszketek a világmindenségben / és sírok is / mint kinek / nincs más fegyvere / saját elpergő könnyein kívül” – írta a költő. Az Adria partján, az ősi Zárában keletkezett Mediterrán dalokat és a többi hátrahagyott verseit magába fogláló könyvét a kritika együttérzéssel, elismeréssel fogadta. „Posztumusz kötetét nem a halál szépíti meg, hanem amit a halál ellenében felmutatott” – írta Utasi Csaba (Híd, 1988. 5.).

PÓLEN BÉLA (Ürményháza, 1911. május 21.–Veszprém, 1992. december 1.) – Német szülők gyermeke volt, apja, a kántortanító, egy szintizta délbánáti magyar faluba került, fia magyar iskolába járt. Apja kívánságára a verseci gimnáziumba iratkozott, s ezzel megkezdődött az elmagyarosodott Pólen Béla „visszanémetesítése”. Egyetemi tanulmányai során újra nyelvet váltott: Zágrábban fejezte be a teológiát, a bánáti egyetemi hallgatók részére alapított egykori konviktus, a Crisinum (Körösi Márk esztergomi kanonok nevéből) lakójaként.

Belgrádban szentelték pappá 1935 januárjában. Még az évben Kikindán és Becskereken káplánkodott, 1936-ban adminisztrátor Tiszaszentmiklóson (Ostojićevo), majd 1943-ban Kisoroszon (Rusko Selo) lett plébános, ahol híveinek többsége magyar volt (2000 magyar, 150 német, 20 horvát).

Valamivel több mint egyévi szolgálat után, 1944 októberében, németként, lágerbe került, miután elutasította jóakaróinak azon szándékát, hogy magyaroként kimentsék onnan. A többiekkel együtt, puszta kézzel, répát szedett a fa-

gyos földből, kirendelték favágásra vagy istállótakarításra. Egyházi személyként még „külön elbírálásban” is részesült: egy álló héten át beállították a kivégzésre „ítéltek” ötvenfőnyi csoportjába, de a veszthelyre való indulás előtt kiharcolták a sorból.

1944 decemberében még egy nagy fordulat következett be életében, több száz fiatalabb, munkára alkalmas táborlakóval együtt bedeszkázott marhavagonba került, s húsznapos keserves utazás után Ukrajnában találta magát, az 1024-es sorszámmal viselő szerebjanszki internálótáborban.

A visszavonuló katonaság által felrobantott, elárasztott szénbányákban állították őket kényszermunkára. Előbb a törmeléktől szabadították meg a tárnák bejáratát, a hátukon hordták ki az omladékot, majd lécekből összetákolta létrákon ereszkedtek le a több száz méteres mélységben fekvő szénrétegekhez, s a kitermelt szenet, gépek hiányában, ugyancsak kézi erővel juttatták a felszínre.

A negyven-ötven fokos hideg éjszakákat a fűtetlen barakkokban töltötték, az éhség, a betegség (vérhas, tifusz) tizedelte soraikat. A pokroc négy sarkánál fogva naponta cipelték a halottakat, és legurították őket a jeltelen sírgödörbe. Így aztán, öt év múltán, a 650 főnyi bánáti csoportból csak 230-an tértek haza. De nemcsak a legyőzöttek kerültek ilyen rabszolgasorba. Sok millió „győztes” is a szovjet „javító-nevelő” kényszermunkatáborokban sínylődött, mint ahogy azt a világ megtudhatta Szolzsenyicinnek a hatvanas években megjelent dermesztő lágerszociográfiáiból (Ivan Gjeniszovics egy napja, A Gulág szigetcsoport).

Pólen Béla is végigjárta ezt a poklot. A túlélést erős fizikumának köszönhette.

Ő is a többiekkel ledolgozta a maga tizenkét óráját, bár olykor tolmácsként, muzsikusként, zongorahangolóként is hasznosította magát. A szénfejtés és -lapátolás után zenekart szervezett, dalárdát, színiegyüttest hozott létre, Gogolt fordított, operetteket írt és rendezett. Naplót is vezetett magyarul, szerbül, latinul, amit elkoboztak tőle. Titokban vasárnapi miséket tartott, lent a tárná mélyén szentbeszédeket.

Valójában hitével, humorérzékével, műveltségének kamatoztatásával vésszelte át a kegyetlen éveket, mint ahogy az emlékezéseiből is kiviláglik. Ezeket Bécsben adta ki, előbb németül, majd magyarul is („S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig.” Ötévi száműzetésem története, 1991).

1949. november 3-án szabadult a lágerből, s november 19-én, Bécsben, édesanyja tárt karokkal várta. Ettől kezdve Ausztriában lelkészkedett, 1988-ban vonult nyugdíjba. Egy magyarországi látogatása során érte a halál, Leopoldsdorfban temették el.

POLGÁR ANDRÁS (Újvidék, 1891. október 18.–Belgrád, 1941. július ?) – A XX. század elején, asztalossegéd korában ismerkedett meg a munkásmozgalommal, s felcsillanó érdeklődéssel vette tudomásul, hogy az Asztalos Segéd-munkások Szakegylete, ahová beiratkozott, és a famunkások országos szervezetének sajtószerve, az Asztalosok Szaklapja, amelyet olykor kezébe vett – egyidős vele, abban az évben alakult, illetve jelent meg, amikor ő is megszületett. Ez is egy kicsit hozzájárult ahhoz, hogy a vele „egyívású” érdekszervezethez egy életen át hű maradjon.

Polgár András az első világháborúban frontkatoná volt, 1917-ben orosz fogdába esett, s onnan vöröskatonaként

tért haza Újvidékre. Itt aztán 1919-től 1928-ig, szinte minden munkásmozdulásban részt vett. Így, 1919 júliusában Pálincás Simon újvidéki házában részt vett az illegális Pelagić-szövetség megalakításában, egy évvel később pedig a magyar szervezett munkásokat képviselte a vajdasági párt- és szakszervezet alakuló értekezletén, s a szervezet felügyelőbizottságának tagja lett a szabadkai Takács Józseffel és a kikindai Fa Józseffel. Később az országos mozgalomokból is kivette részét, kezdve a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt vukovári megalakulásától az 1928-ban megtartott drezdai kongresszusig. Főleg a szakszervezetben működött, így 1927–28-ban a Független Szakszervezetek vajdasági bizottságának elnöke volt, de fontos tisztséget töltött be az illegális pártban is.

Polgár András sok idejét áldozta a magyar munkásság beszerzésére. Elvállalta a népes Földmunkás Szövetség elnöki posztját, amelyben főleg magyar napszámosok, felesek, uradalmi cselédek tömörültek. Sokat bábáskodott a Belgrádból Szabadkára került a Szervezett Munkás című lap körül. Haraszi Sándor, a tényleges főszerkesztő munkatársai közé tartozott, Somogyi Pállal, a lap költőjével egy sejtben működött, Lőrinc Péter visszaemlékezéséből (Pirkadás, 1976) tudjuk, hogy részt vett a Hid-mozgalomban is.

Folyamatos jelenléte a munkásmozgalomban természetesen feltűnt a hatóságoknak is, nemegyszer letartóztatták, még többször maradt munka nélkül. Ilyenkor sánta asztalok, bicegő székek javításával tartotta fenn magát. A családján belül csakhamar nézeteltérések keletkeztek: várandós hitvestársa útban levő gyermekének békés életet kívánt, s ezért férjét arra próbálta rávenni, hogy

hagyja abba a politikát. Amikor erre nem sikerült rávennie, elvált tőle, világ-ra jövő kislánya sokáig nem is tudta, ki az apja. Polgár András olykor-olykor csak „tisztos távolból” láthatta az utcán játszadozó gyermekét. Az ilyen drámák gyakoriak voltak az aktivista családokban, a házasság felbomlása után a férfiak rendszerint a pálinkásüveg után nyúltak, az alkohol rabjai lettek. Polgár Andrást nem ilyen fából faragták, kiheverte a tartós sebeket hagyó krízist, s ott folytatta, ahol abbahagyta.

Az 1929-es monarchista diktatúra bevezetése után külföldre emigrált, illegálisan élt Magyarországon és Csehszlovákiában, majd a Szovjetunióba ment. Ottani tartózkodása az egyébként is sok titkot rejtő életének egyik legkevésbé ismert fejezete, a szovjet titkos irattárak adhatnak csak választ a sok kérdésre.

1938-ban, az Anschluss idején, Ausztriában találjuk, onnan csakhamar hazatért. 1940 januárjában több hónapra a bileíci gyűjtőtáborba zárták, de mindjárt kiszabadulása után azoknak a személyeknek a névsorába került – Steinfeld Sándorral, Vértess Árpáddal, Branislav Bajičtyal, Jakša Damjanovval és Žarko Milankovval –, akiket biztonsági okok miatt újra gyűjtőtáborba kellene zárni. Az újvidéki Báni Hivatal okmánya szerint Polgár András „külföldön a legfelsőbb kommunista fórumoknak volt a tagja, és feltehető, hogy Szovjet-Oroszországban tartózkodva propagandista tanfolyamot is végzett”, s ezért nagy veszélyt jelenthet „az itteni munkáskörnyezetre, különösen a magyarokra nézve”.

1941. június 22-én, amikor Németország megtámadta a Szovjetuniót, Polgár András azonnal Belgrádba utazott, feltehetően egy titkos megbízatásának téve eleget, de ott a Gestapo csapdájába esett, s csakhamar kivégezték.

PONGRÁCZ JÁNOS (Egyházasdengeleg, 1426. október ?–Buda, 1476. december 22.) – Mátyás király unokatestvéreként fényes pályát futott be, maga a család azonban már a XII. században feltűnt, ősi fészük Pongrácfalva volt (Pongracovce, Szlovákia). A történelmi források, megkülönböztetésül a népes Pongrácz család többi tagjától, Dengelegi Pongrácz Jánosként emlegetik.

A Pongráczok, a Hunyadiak régi híveként, katonai kíséretükkel együtt 1458 januárjában részt vettek azokban a tömeges köznemesi mozgalmakban, amelynek eredménye Hunyadi Mátyás királlyá váló kikiáltása volt. Mátyás később meghálálta híveinek támogatását, ezen belül pedig megkülönböztetett figyelmet szentelt familiájának: jelentős birtokadományokkal, fontos kormányzati posztokkal jutalmazta őket. Így a három Pongrácz unokatestvér közül az egyik a kolozsmonostori apátság kormányzója, a másik udvari pohárnokmester, a harmadik pedig, Pongrácz János, három alkalommal volt erdélyi vajda (1462–1465; 1468–1472; 1475–1476), egyszer pedig szörényi bán (1466).

Amikor 1463-ban Mátyás király a főhaddal Jajca ostromára indult, Dengelegi Pongráczot küldte ki a Délvidék őrzetére. Ő ezt sikeresen teljesítette, a temesi részekre betörő török hadat megállította és szétszórta. Mátyás több birtokadománnyal méltányolta szolgálatát, így 1464-ben neki ajándékozta az akkor Csongrád megyéhez tartozó, falunak nevezett Szabadkát. Itt uradalmat szervezett, várkastélyt építtetett, erről egy, a kapu felett található, latin nyelvű felirat tanúskodik, mely szerint „ezt az épületet az Erdélyi vajda és örökös gróf Nagyméltóságú Dengelegi Pongrácz János Úr és felesége emeltették az Úr 1470. esztendejében”. Valójában kettős célt szol-

gált: egyrészt az uradalom központja volt, vastag falú lakótoronnyal, magtárakkal, másrészt pedig vizesárokka, palánkkal körülvett katonai erődítmény is, azaz váracs, amely része volt a Mátyás által kiépített három törökellenes védelmi vonal egyikének. Már Iványi István várostörténete és a Tormásy Gábor plébániatörténete is megbízható módon tájékoztat az épületegyüttes létrehozásáról és sorsáról, az újabb kutatók azonban sok részlettel gazdagították ismereteinket a várkastélyról (Ulmer Gáspár, Szekeres László, Györe Kornél, Magyar László, Blazovich László, Bela Duranci, Ritz Péter). Nagyobb építészeti jelentősége ugyan nincs, de helytörténet szempontjából kivételes fontosságú: ezzel a háromemeletnyi magas, vastag falú épülettel indult meg Szabadka városiasodása, s ennek körvonala rajzolódik ki Szabadka két legrégebbi látképén, az 1697-ből származó tollrajzon és színes vedután. Nem tudjuk, hogy Pongrácz János járt-e az új épületben, ha igen, akkor csak rövid ideig élvezhette, mert 1476-ban meghalt. Ezt megelőzően 1474 szeptemberében Nápolyban tartózkodott, ahol Beatrixnak és Mátyásnak a lányos háznál megtartott esküvőjén a magyar királyt képviselte. Az ötven főüzből álló küldöttség 529 lovas kíséretében meg a nápolyi királylány 350 főből álló szvitje, sok viszontagság után, 1476 novemberében Székesfehérvárra érkezett, ahol megtörtént a koronázás, majd a ceremóniát decemberben Budán folytatták egy reneszánsz uralkodóhoz méltó fényűzéssel. 22-én volt a menyegző, ezen a napon Pongrácz János életlenül összeesett. Halálát eltitkolták, a király is csak később értesült róla. Sírköve a ma Romániához tartozó Tövisen (Teiuș) van.

POPOVITS FRIGYES MIRKO

(Zimony, 1863. január 5.–Budapest, 1928. szeptember 11.) – A szülővárosában elvégzett reálgimnázium után tanulmányait a Zágrábi Kereskedelmi Akadémián folytatta és fejezte be. Egy bécsi bank tisztviselője lett, amelynek nagy textilérdekltségei voltak a Monarchia több városában. Egészen fiatalon kinevezték egy bánáti textilkon-szern bécsi osztályvezetőjévé. Innen, néhány év után, Pozsonyba helyezték mint textilgyári aligazgatót, de hamarosan visszahelyezték az osztrák fővárosba, akkor már igazgatói minőségben. Még nem volt harmincéves, amikor mint ismert és elismert kereskedő Budapestén telepedett le. A rendkívül mozgalmas, több évtizedes kereskedelmi pályafutásának vége felé Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter 1906-ban kinevezte a Magyar Áruforgalmi és Értékmegállapító Bizottság elnökévé és kereskedelmi tanácsossá. Hatvanadik születésnapján megkapta a főtanácsosi címet is.

Profán dolgai mellett, kedvtelésből, de nagy szenvedéllyel bélyeggyűjtéssel is foglalkozott. Végül is ez tette a századforduló utáni évtizedben legendás alakká, miután az 1909. évi Első Magyar Országos Bélyegkiállításon, majd az 1911. évi bécsi nemzetközi kiállításon is magyar bélyegritkaságok gyűjteményéért nagy aranyéremmel tüntették ki. „A bélyeggyűjtés éppoly régi – mondta egyik későbbi nyilatkozatában –, mint maga a bélyeg. Magyarországon 1871-ben adták ki az első bélyeget, a Ferenc József-fejes, könyomatú, első kiadás hat darabját, magam is már azóta gyűjtök bélyeget. Bár így sem lehet soha egy bélyeggyűjtőnek azt mondanía, hogy gyűjteménye teljes, mégis büszkeséggel mondhatom, hogy az én gyűj-

teményem a legtokéletesebb gyűjteménye a magyar bélyegeknél . . .”

Az önérzetes filatelista nyilatkozatát – „a magyar bélyeg apostolának” is nevezték – a szakértők egész sora erősítette meg, leszögezve, hogy gyűjteménye „nemcsak a legrégebb magyar postabélyegeket, hanem az összes eddigi kiadás próbanyomatait is tartalmazza”. Egy újságcikk szerint (Magyarság, 1930. április 29.) „az 1871-ből való, könyomat útján készült bélyegek egyik-másik példánya nemhogy egy, de több száz példányban, használt és használatlan állapotban, négyes tömbökben, szalagokon, eredeti borítékban látható”. Egyik különgyűjteménye megőrizte az 1871. évi legrégebb magyar bélyeg 39 különféle tervrajzát is.

Egyedülálló gyűjteményét a magyar állam, két részletben, 1916-ban és 1918-ban megvette a leendő bélyegmúzeum részére. Az elsőért 200 000 korona, a másodikért 90 000 korona összegű postai értékjegyet adott cserébe.

Poppovits Mirkónak az volt a kívánsága, hogy a bélyegmúzeumban őrizték meg a gyűjteményt felbontatlanul, a maga teljességében, úgy, ahogy azt ő megalkotta, s tüntessék fel a nevét is.

A bélyegmúzeum megalapítását maga is szorgalmazta, de erre az új postaépület elkészülése után, majd csak 1930. április 28-án került sor. Ő ezt már nem is érte meg. Eleinte tiszteletben tartották a gyűjtemény egységére, felbonthatatlanságára vonatkozó kérelmét, de később elálltak ettől. „A Bélyegmúzeum alapját képező Poppovits-féle világhírű magyar különlegességi gyűjtemény részekre, darabokra való bontása, a keletkezett hiányok pótolhatatlansága megbocsáthatatlan bűn és ma már helyrehozhatatlan” – írja életrajzírója, Zsovár Katalin (Bélyegmúzeumi Szemle, 1988. 1–2.).

POROSZKAY IGNÁC (Bódvaszilas, 1819. november 12.–Nagybecskerek, 1869. november 9.) – A XIX. század második felének egyik nevezetes vízmérnöke volt, aki különösen szakirodalmi munkásságával tűnt ki.

Az Institutum Geometricumban szerzett mérnöki oklevelet 1840-ben, s rövid Pest megyei tartózkodás után Zomborban kapott kinevezést az ottani bácskai kincstári uradalomhoz. Kiss József nagy művének, a Ferenc-csatornának a közelsége teljesen megigézte a fiatal vízmérnököt, s arra ösztönözte, hogy tervet készítsen meghosszabbítására „Bezdánytól Pestig”. Erről először 1846-ban írt a Hetilap című újságban A bácskai csatorna könnyen meghosszabbítható Pestig címmel, majd a következő évben egy hosszú című tanulmányában kidolgozta annak részletes tervét is (A Ferenc-csatorna Pestig hosszabbításának haszna, hasonlítva az 1840-ik évi 38-dik törvénycikkben országosan pártolt pest–szegedi csatornához, pest–temesvári vasúthoz, gőz- és közönséges dunai hajózáshoz; – és figyelve a vukovár–fiumei vasút ide vonatkozó hatására. A hosszabbítás térképével és hosszszelvényével, Pest, 1847).

A néhány százezernyi hold mocsár lecsapolása és a mintegy milliónyi hold öntözése mellett a javasolt csatorna hasznát így ecsetelte: „A Dunán egy 6000 mázsás hajóval Bezdánytól Pestig szállítani most legalább 700 pengőforintba kerül, a csatornán legfeljebb 10 pengő forintba kerülend . . .” A jövő lehetőségeit pedig így csillantotta fel: „Ha e csatornán 4000 lóerőnyi malmok és gyárak létesülendének, ezekben az egész Bánát és Bácskaság nyers termése, megőrölthetetik, finomíttatik és finomítva jutand Pesten által a világpiacra . . .”

A szabadságharc kitörése, majd a Bach-korszak ideje nem kedvezett az effajta nagy vállalkozásoknak, de Poroszkaynak később sem volt szerencséje. „Húsz éve ólta fejtegetem a Ferenc-csatorna hosszabbításának hasznát, fájlalom, mindeddig sikertelenül” – írta néhány évvel halála előtt is. Elképzelése Dunavölgyi csatorna néven csak 1925 és 1931 között valósult meg az általa javasolt nyomvonalon, csak hogy a kiindulópont már nem „Bezánynál” volt, hanem Bajánál. Sajnos, az elégtelen vízvezető képesség, a lecsapolt szikes területek hasznosításának nehézségei és az aszályos évek miatt nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, úgyhogy a nép körében csak Átok-csatornának nevezték. A második világháború után szinte teljesen átépítették.

Poroszkay Ignác a múlt század hatvanas éveinek elején Nagybecskereken telepedett le. 1864-ben kidolgozta Torontál vármegye ármentesítő csatornáinak tervét, 1867-ben pedig megvalaszttották a megye főmérnökévé.

A megye székhelyén, Nagybecskereken folytatta szakirodalmi munkáinak megjelentetését, ezek közül a Pleitznyomda kiadásában megjelent művei közül említjük a következő hármat: Vélemény Magyarország vasúthálózati tervéről Pest, Bács és Torontál megyék szempontjából, 1867; Felelet Nagybecskerek város közönségének vasúti emlékiratára, 1867; Melyik csatorna volna hasznosabb és mint lehetne olcsó és tartósabb vasutakat építeni, 1868.

PRANDT ÁDÁM IGNÁC (Pétervárad, 1739. február 12.–Pest, 1817. július 15.) – A XVIII. század második felében a kiváló hazai orvosprofesszorok és gyakorló gyógyászok egész sora mű-

ködött Magyarországon és határain túl is. Jantsics Gabriella kutatásai alapján (Magyar orvosok arcképei, 1990) említjük Gyöngyösi Pált, a pétervári tengerészeti kórház sebészét, aki az orosz orvosképzésben is részt vett, s Katalin cárnő udvari orvosa volt, továbbá Mátyus Istvánt, a marosvásárhelyi tisztifőorvost, a *Diaetetica* (1762, 1787) című könyv szerzőjét, aki már a maga korában megállapította, hogy a betegséget jó diétával is meg lehet előzni; Hedvig Jánost, a lipcsei orvoskar tanárát, a botanika professzorát; Csapó Józsefet, Debrecen főorvosát, aki a Kis gyermek isputálya (1771) című első magyar nyelvű gyermekgyógyászati munkájában százféle gyermekbetegséget írt le; Benkő Sámuel, Borsod megye főorvosát, az első magyar kórboncolót (több mint száz boncolást végzett) és az első magyar orvostörténeti helyrajz szerzőjét (*Topographia oppidum Miskolcz historico-medica*, 1782); Rác Sámuel, Nagybánya kamarai és városi főorvosát, az élettan egyetemi tanárát, akit a magyarországi tankönyvirodalom megalapítójának tekintenek.

Nos, a híres korabeli orvosok e korántsem teljes listájába tartozik a pétervárad-i Prandt Ádám Ignác is. Apja mesterember volt a Schwabendörffel telepen, amely a várfalak mellett lapult meg. A fia is itt járt iskolában. Kilencéves korában az iskola diákjaival és szüleivel részt vett azokon az ünnepségeken, amelyeket 1748 elején rendeztek abból az alkalomból, hogy a túlsó parton fekvő, Pétervárad-sánc nevű mezővárost Mária Terézia Újvidék néven, szabad királyi város rangra emelte.

Prandt ösztöndíjjal került a császárvárosba, s ott 1768-ban orvostdoktori diplomát szerzett. Nemzedékének legjobb medikusa volt, tanulmányait kitüntetés-

sel fejezte be, így aztán nem csoda, hogy két rövid asszisztensi év után ki-nevezték a nagyszombati egyetem 1770-ben induló orvoskarának élettani és gyógyászati tanárának.

A bécsi mintára megszervezett karon öt tanszék nyílt, amelyeket, a már említett Prandt mellett, Schoretich Mihály (patológia), Trnka Vencel (anatómia), Winterl Jakab József (kémia és botanika) és Plenck József Jakab (sebészet) töltött be. Az új orvoskar mind az öt tanára a bécsi egyetemről került ki, s közülük csak kettő volt magyarországi származású (Schoretich veszprémi, Prandt pétervárad). Külön ki kell emelnünk a botanikus és kémikus Winterl Jakab munkásságát, aki a vegyészet ipari hasznosításával is foglalkozott. A Palicsi-tó vizének 1782. évi elemzésében nemcsak a gyógyászat, hanem az üveggyártás és a festőipar fejlesztésének lehetőségeire is rámutatott. Az ő szakvéleménye alapján létesült a Palicsi-tó sótartalmának hasznosítására az első hazai „szódagyár-részvénytársaság”.

Az orvosi egyetemen, ahol egyébként a gyakorlati kiképzés háttérbe szorult, a diploma megszerzéséhez öt tanulmányi év kellett. Külön szerveztek egy két-éves sebész-mesteri tanfolyamot a sebészcéhek felszabadult növendékei részére, 1772-től pedig rövidebb, egy éves gyógyszerészeti tanfolyamot. Fennállásának első évtizedében 55 orvost, 211 sebészt és 43 gyógyszerészt bocsátott ki falai közül.

A nagyszombati egyetemet, az orvosi karral együtt, 1777-ben Budára helyezték. Prandt Ádám 1813-ig tanított az egyetemen, a könyv valakban is megjelent (1768) disszertációja mellett más munkáit nem ismerjük. Több megbízási időben betöltötte a dékáni tiszte-

1774–75-ben pedig az egyetem rektora is volt.

PREISZ HUGÓ (Ruma, 1860. szeptember 21.–Budapest, 1940. július 5.) – Édesapja Baranyából elszármazott német nyelvű kántortanító volt, aki negyven évig működött a szerémségi mezővárosban. Preisz Hugó is anyanyelvén, németül tanult az elemiben, s apja csak 11 éves korában íratta át magyar iskolába: két évet tanult a Ruma közelében fekvő Szolnok nevű Pejácsevich-féle pusztán a magyar uradalmi cselédek gyermekei részére felállított népiskolában.

1873 őszén beiratkozott a kalocsai jezsuita gimnáziumba, de a két első év után Újvidéken folytatta tanulmányait, ahol időközben, 1873-ban megnyílt a magyar főgimnázium. Itt is tett érettségi vizsgát 1880-ban. A természettudományokat Bruck Ferenc tanára kedvelte meg vele, aki a gimnázium megalakulásakor a budapesti József-műegyetem volt magántanáráként került az újonnan megalakított tantestületbe, 1881–88 között pedig a rövid életű újvidéki kereskedelmi iskola igazgatója volt.

Preisz Hugó tanárának, Bruck Ferencnek a biztatására iratkozott a budapesti orvostudományi egyetemre, ahol 1885-ben orvosdoktorrá avatták. Eleinte a sebészet felé tájékozódott, 1889-ben az Egyetemi Sebészeti Klinikán műtőorvosi oklevelet szerzett, a régi lexikonok még „operatorként” emlegetik. „Igazi hivatását csak akkor ismerte fel, amikor külföldi tanulmányútján (1890–91) Drezdában, Berlinben, Lyonban és Párizsban megismerkedett az akkor kibontakozó bakteriológia módszereivel” – írta róla egyik tanítványa. Ekkor Berlinben például Robert Kochnak, a kor egyik leghíresebb bacilusvadászának

kurzusát hallgatta. De tanulmányútjának többi állomásán is Európa legjobb kutatóitól tanult, úgyhogy amikor hazatért, 31 éves korában rábízta az Állatorvosi Főiskola akkor létesített bakteriológiai intézetének vezetését. Ettől kezdve életének hátralevő részét ennek az új tudománynak szentelte, a mikrobiológia úttörője lett hazájában.

Az Állatorvosi Főiskolán másfél évtizedet töltött, majd 1906-tól átvette a budapesti egyetem orvosi karának bakteriológiai tanszékét: ő lett az első bakteriológus professzor! Ezt a posztot huszonöt évig töltötte be, azaz tanított, írt, tudományos kutatásokat végzett. Az MTA tagjává 1912-ben, illetve 1923-ban választották.

Eredményei közül csak néhányat sorolunk fel. Elsőnek említjük, hogy kilenc tanítványa került valamelyik egyetemi tanszék élére. Tudományos munkássága számottevő: eredményeit csaknem 70 tanulmány és öt könyv őrzi, köztük néhány alapmű. Kortársai, de az utókor is őt tekintette „a magyar bakteriológia ősi kútforrásának”.

Idősebb korában nagy érdeklődéssel fordult a „baktériumfalók”, azaz a fágkutatások felé, tanulmányozta azoknak a mikroorganizmusoknak az életjelenségeit, amelyek a baktériumok parazitáiként előidézik azok bomlását. A gyakorlati feladatok elől sem menekült: megszervezte a diftéria elleni szérumgyártását, az első világháború idején pedig a kolera és a hastífusz elleni oltóanyag-termelést.

PROKOPY IMRE (Zombor, 1873. szeptember 8.–Budapest, 1944. június 1.) – A XIX. század vége felé, 1897-ben, ügyvédi irodát nyitott szülővárosában, s ettől kezdve a fiatal fiskális közéleti szerepet is vállalt. Előbb az iroda-

lom és a művészet felé tájékozódott: a Bácskában közölte tárcáit, majd 1903 és 1905 között részt vett azokban a mozgalmakban, amelyek az 1893-ban megalakult, de csakhamar elhalt Tóth Kálmán Kör helyett egy életképesebb megyei írói egyesülés megeremtését szorgalmazták. Erre 1905-ben került sor, amikor megalakult a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. Az 1909-ben indult, rövid életű társasági közlönynek, az Irodalmi Értesítőnek egyik szerkesztője lett, Pataj Sándor mellett. Amíg Gozsdu Elek irányította a zombori Szabad Lyceum Egyesületet, tevékenyen részt vett annak munkájában, egyik 1906-ban megtartott előadásának címe A színészet és a színpad történetéből.

Később, különösen az első világháború után, már politikusként, közíróként, kisebbségi szakértőként érvényesült. A magyar kormány, 1919-ben, a lemondott Balogh Ernő helyett Prokopy Imrét nevezte ki Bács-Bodrog főispánjává, de ekkor már érvényben volt az I. katonai körzet parancsnokságának utasítása, mely szerint erélyesen meg kell akadályozni a magyar köztisztviselők hivatalba való bevezetését. Ez történt Prokopy Imrével is, aki ugyan megkísérelte főispáni installációjának ünnepélyes megtartását, de a beiktatás „heroikus tüntetésbe” fulladt, Prokopyt pedig internálták.

A húszas években, az 1922. szeptember 17-én megalakult Magyar Párt főtitkáráként kiemelkedő politikai szerepet vállalt. Az elnyomás, a jogfosztottság kezdő időszaka volt ez, különösen a magyar iskolaügy került válságos helyzetbe: a magyar tanintézeteket bezárták, az oktatókat elbocsátották vagy a déli vidékekre helyezték át, a tanítóképzés megszűnt, a diákok beiratkozási

jogát névelmezéssel korlátozták, kártérítés nélkül államosították az egyházi iskolákat, lehetetlenné tették a magániskolák beindítását, a megmaradt iskolákban a tanítók, tanárok titokban tanították a magyar történelmet.

Nos, ezekre és még más sérelmekre keresett orvoslást a Magyar Párt, s személy szerint Prokopy Imre is. Sorra írta helyzetelemző vezércikkeit a szabadkai Hírlapban, tényfeltáró tanulmányait a folyóiratokban, kilincselte a hivatalokban, 1927-ben a kormányfőnél deputációzott Várady Imrével és Strelitzky Dénessel, amely, mint lenni szokott, sok ígérettel és kevés eredménnyel járt.

1927-ben, amikor a türésnek és a szenvedéseknek halálos csendje borult a Vajdaságra, Magyarországra távozott, s szavai szerint, minden erejét „a revíziós mozgalom szolgálatába állította”. Mint a jugoszláviai magyarság sanyarú helyzetének jó ismerője, 1929–33 között összesen húsz panaszt terjesztett be a Genfben székelő Népszövetség titkárságára. A megalapozott, dokumentumokkal alátámasztott petícióiban a jugoszláviai magyarság sérelmeit, a zaklatások és az üldözések sok-sok kiáltó esetét tárta fel. Ezek azonban elmerültek a népszövetségi eljárás útvesztőiben, a győztes nagyhatalmak képviselőinek szemében a vesztes országok, népek, kisebbségek panaszai elhanyagolhatóak voltak. „A Népszövetség semmit sem tett arra vonatkozóan – írja Csuka János (A délvidéki magyarság története 1918–1941, Bp., 1995) –, hogy a kisebbségek sorsán enyhítsen, és egyetlen olyan intézkedése sem volt, még ebben a legsúlyosabb időben sem, amelyekből arra lehetett volna következtetni, hogy a legcsekélyebb mértékben is segíteni akar a jugoszláviai magyar iskolákon.”

Prokopy Imre húsz petíciója, továbbá publicisztikája és a folyóiratokban megjelent több tanulmánya (Magyar Kisebbség, Lugos, szerk. Jakabfy Elemér; Magyar Szemle, Bp., szerk. Szekfű Gyula, Kalangya stb.) fontos, eddig még össze nem gyűjtött hiteles dokumentuma a jugoszláviai magyarság politikatörténetének.

1941 után, már súlyos betegként, vizszatért Zomborba, és az 1943-ban megalakult Szenteleky Társaság ügyvezető elnöke lett (díszelnök Herczeg Ferenc, társelnök Szirmai Károly), s ilyen minőségben úgymond politikai „felügyeletet” gyakorolt az irodalom felett.

PÜSPÖKY ANNA (Nagybánya, 1855. április 20.–Temesvár, 1913 körül) – Egy régi erdélyi színészcsalád sarja. Apja, id. Püspöky Imre segédszínész és színházi szabó Kolozsváron, Aradon és Debrecenben. Testvérei is egytől egyig teátristák. Legtöbbre bátyja, Püspöky Imre vitte, aki 11 éves korától fellépett a debreceni színházban, majd ügyelőként, vándorszínészként bejárta az egész országot, s a vidék egyik legjobb operettkomikusa lett. Felesége és leánya is Thalia istenasszony szolgálatában állt.

Püspöky Anna a család első képzett színésze volt. Huszonkét évesen, 1877-ban fejezte be az ország első színésziskoláját, a Festetics Leó gróf által alapított pesti Színitanodát, s még ugyanabban az évben a győri színházhoz szerződtette Mannsberger Jakab, aki később magyarosította a nevét, s Mosonyi Károlyként vonult be a színháztörténetbe. 1878 és 1881 között Sztupa Andor első önálló társulatához szegődött, amely Temesvár, Arad és Szeged térségében portyázott. Mindkét direktor a legigényesebb társulati vezetők sorába

tartozott, csak a legjobb színészeket szerződtették, színvonalas produkcióikról váltak ismertté. Ebből következettünk, hogy tehetséges színésznő lehetett, ha már kiérdemelte két neves igazgató figyelmét. Szerepeit, sajnos, nem ismerjük, a színházi lexikonok nem jegyzik a nevét, a zombori, újvidéki, zentai és szabadkai színházi monográfiák szerzői sem tudnak róla. A vidéki lapok elsárgult lapjain lehetnek nyomok róla, de nem sok, mert 26 éves korában férjhez ment, s elhagyta a pályáját. Az ő esetében tehát megszakadt a családi tradíció: hűtlen lett a színpadhoz, az ismeretlenséget, a polgári élet zárkózottságát vállalta.

A félbeszakadt pálya emlékét egy anekdotaszerű romantikus história őrizte meg. Az történt ugyanis, hogy a Sztupa-társulat fehértemplomi vendégszereplése során egy 17 éves gimnazista lángra lobbant a 25 éves primadonna iránt, verset írt hozzá, s ezt vakmerően el is küldte címére.

A kamasz poéta az elkövetkező években ismert prózaíró lett, írófejedelem, aki aztán pályájának vége felé pompás emlékezéseiben – minden elbeszélésfaj-

ta őseben –, megóvta a feledéstől a színpadtól korán megvált Püspöky Annát.

„Postán elküldtem neki első versemet – írta –, és pár nap múlva két sort kaptam tőle, hogy látogassam meg. A fogam vacogott az izgalomtól, mikor bekopogtattam az ajtaján.

– Maga írta azt a verset? Hány éves? Kicsit korán kezdi, nem?

Leültetett, és megkérdezte, van-e még több ilyen versem. Van . . . Valamennyit elolvastatta velem, végül pedig így szólt:

– A versei gyöngék, de kedvesek. Az a kedves bennük, hogy hozzám írta. Most pedig menjen haza, és ne jöjjön el többet, nem hinném, hogy a mamája megörülne, hogy maga ilyen társaságba jár. Hogy valami haszna mégis legyen a kalandból, hát megcsókolom . . .”

Csakugyan megcsókolta. Herczeg Ferenc – mert ő volt az a fehértemplomi gimnazista –, egy életen át őrizte a pillanat varázslatos hangulatát, s még hetvenéves korában is így írt róla:

„Püspöky Anna! Úgy emlékszem reá, mint egy szívfájdítóan bájos emlékképre, a komoly metszésű profilját talán ma is le tudnám rajzolni . . .” (A Várhegy, 1933)

R

RÁCZ ILONA (Zombor, 1897. szeptember 3.–Budapest, 1985. május 6.) – Szülővárosában érettségizett az első világháború első évében a Trefort utcai főgimnáziumban, amelyet az 1868. évi nemzetiségi törvényből fakadó kötelezettség alapján Trefort Ágoston kultuszminiszter alapított a bácskai szerbesség részére 1872-ben. Amikor 1914-ben Rác Ilona kiváló eredménnyel befejezte középiskolai tanulmányait, már magyar tannyelvű volt (a többség akkor is „gondoskodott” arról, hogy a kisebbségek jobban érvényesülhessenek az életben). Nem kevésbé volt sikere a zeneiskolában is: kitüntetéssel fejezte be. Vele egy időben érlelődött egy másik zombori zenetehetség, Kiss Lajos, aki ugyan három évvel fiatalabb volt, de pályájuk során több érintkező pontjuk is volt, így népzeneekutatóként 1960 és 1969 között együtt dolgoztak a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjában. Sorsuk is jellegzetesen vajdasági: Rác Ilona az első világháború után kényszerült elhagyni szülőföldjét, Kiss Lajos a második után . . . Rác Ilona 1921-ben kitüntetéses zongoratanári képesítést nyert. A zeneszerzést, zeneelméletet, zongorát és a magyar népzenei Bartók Bélától (1916–1919) és Kodály Zoltántól (1917–1919) tanulta. Évekig a Székesfevárosi Felsőbb Zeneiskolában tanított, amelynek megszervezése, kiépítése Kacsóh

Pongrácz nevéhez fűződött. Előbb középiskolai képesítést nyújtott, utóbb a felsőfokút is.

Több mint másfél évtizedes tanári működés után, 1938-ban gyökeresen megváltozott az élete. Bartók Bélától, Kodály Zoltán közvetítésével, a következő üzenetet kapta: Hajlandó volna-e az akadémiai népzenei anyag rendezésében részt venni? Egy ilyen felkérést nem lehetett elutasítani – nem is volt oka erre –, s így Kerényi György zeneszerző mellé került, akit már korábban azonos feladattal bíztak meg. Mindketten Bartók tágas dolgozószobája mellett kaptak helyet. Bartók 1934 óta, az MTA megbízásából dolgozott a magyar népzene sajtó alá rendezésén. Rác Ilona is Bartók klasszifikálása és felügyelete alatt sorolta három csoportba a mintegy 65 000 darabból álló gyűjteményt: régi stílusú dallamok (pentaton); új stílusú dallamok (150–180 évesnél nem régebbiek, tánclelésű, visszatérő dallamszerkezet); az előbbi kettőbe nem sorolható dallamok (idegen népek dalai, a nép körében elterjedt műdalok stb.). Élményeiről, tapasztalatairól Bartók Béla utolsó éveiben a Magyar Tudományos Akadémián címmel emlékezett meg (Magyar Tudomány, 1961. 6.).

Akkoriban Bartók Béla egyensúlyát már teljesen felborította az egyre közelebb és fenyegetőbb fasiszta hullám, amit ő „náci méreg”-nek nevezett, s ami végül

is arra készítette, hogy az Akadémia nyújtotta anyagi biztonságot felváltsa az emigráció teljes bizonytalanságával. A Magyar Népzene Tárának kiadására Bartók Béla és Kodály Zoltán még 1913-ban tett javaslatot. A kiadvány-sorozat első kötete azonban csak 1951-ben jelent meg, Kodály Zoltán védőszárnyai alatt. Addig a gyűjtés, lejegyzés, rendszerezés és feldolgozás kemény munkája folyt, sok-sok buktatóval és meg nem értéssel övezve. Rácz Ilona ennek a felbecsülhetetlen értékű, európai jelentőségű munkának volt egyik kiváló részese. A szakma nagyra értékelte a csendes tudós hozzájárulását, szélesebb körben azonban „ismeretlen katona” volt és maradt.

RÁCZ KÁROLY (Sarkad, 1842. július 29.–Nagybecskerek, 1912. július 23.) – 1868-ban császári rendelet született a németbánsági határőrezred Dél-Bánátban levő dunai és temesi rétjeinek ármentesítéséről. Ennek érdekében a Titeltől Kovinig terjedő térségben 1869-ben hét falut telepítettek, azzal a szándékkal, hogy a letelepültek a kapott föld ellenében elvégzik a szükséges árvédelmi munkákat. A hét telepítvényes község a következő volt: Albrechtsdorf, a mai Sefkerin táján; Eisenheim, a mai Belo Blato, azaz Erzsébetlak mellett; Königsdorf, a mai Opolo vidékén; Gizellahain, Borcsa közelében; Marienfeld, a mai Vojlovica szomszédságában; továbbá Ivanovo és Gyurgyevo, Pancsova alatt.

Nos, az egyik új telep, Albertfalva református magyar gyülekezete 1869-ben Rácz Károlyt választotta lelkipásztorává, mivelhogy ezen a kietlen vidéken missziós feladatnak is tekintették a szolgálatot. Debrecenből, a kálvinista Rómából került a világ végének is te-

kinthető eklézsiába, miután Debrecenben és Bécsben befejezte a teológiát, s hosszabb tanulmányutat tett a híres egyetemi központokba: Halléba, Jénába, Wittenbergbe és Göttingába. A Duna árterületén fekvő új megbízatási helyén három évet töltött, a lelkészi teendők ellátása mellett a tanítói állást is betöltötte. 1872-ben tért vissza Debrecenbe, ahol a híres református kollégium segédkönyvtárosa lett. A következő évben meghívták lelkésznek Bánfalvára (Békes m.), ám itt családját tragédia sújtotta: három hónap leforgása alatt meghalt felesége és két gyermeke. Ettől kezdve a vidéki gyülekezetek csendjébe temette magát, sőt 1883-ban újra rászánta magát, hogy egy frissen telepített falu lelkészi posztját vállalja el: a Krassó-Szörény megyei Szapáry-falvát (Tipari, Románia). Közben folytatta egyháztörténeti tanulmányait is: levéltári kutatásokat végzett, s gyakran publikált az egyházi és a világi lapokban. A legismertebb, ma is számon tartott művében a XVIII. századi vallásüldözések, a rekatolizáció időszakának történetét dolgozta fel. Könyvének három kiadása jelent meg, minden alkalommal újabb s újabb adatokkal kiegészítve (A pozsonyi vésztörvényszék áldozatai 1674-ben, Sárospatak, 1874; második, bővített kiadás, két füzetben, Lugos, 1889; harmadik kiadás: Lugos, 1909). A pörnek több mint 700 protestáns lelkész és tanító vádlottja volt, a katolikus vallás és a császár megsértésével meg hazaárulással vádolták őket, bár valójában csak azért kerültek a két érsekből és négy püspökből álló különbíróság elé, mert protestánsok voltak. A vádlottakat száműzték, börtönbe vetették, a töretleneket várfogságra ítélték, közülük 42-t vasra verve Nápolyba szállították, s eladták gályarabnak.

1889-ben a becskerei Torontálban arról cikkezett, hogy Mátyás király nem Kolozsváron született, hanem Hollosváron (Kikinda környékén, Szilágyi Erzsébet birtokán), s Hollosvár csak téves olvasat alapján minősült Kolozsvárnak. Feltevésének azonban a történészek között nem volt visszhangja. Élete vége felé fel akarta dolgozni a dél-bánáti Duna mente „elsodort falvainak” történetét. 1912-ben felkereste azt a vidéket, ahol a XIX. század hetvenes éveiben megkezdte lelkési pályáját, de a hét telep helyett csak kettőt talált: Ivanovót (Sándoregyháza) és Gyurgyevót (Székelykeve), a többi elmosta a szinte évenként ismétlődő árvíz. Hazafelé menet Nagybecskereken érte utol a halál, s ott is temették el.

RÁCZ VILMOS (Kúla, 1848. április 4.–Zombor, 1887. augusztus 30.) – Az első bácskai mezőgazdasági szakíró és lapszerkesztő Debrecenben és Keszthelyen végezte tanulmányait, majd egy évet töltött Zürichben és Berlinben, ahol az ottani egyetemeken előadásokat hallgatott. Az egyik torontáli nábob titkáráként bejárta Olaszországot is, s az öntözéses gazdálkodást tanulmányozta. Ő maga sem volt szegény ember, apja egy tehetős kúlai vállalkozó.

Tanulmányai és utazásai után Szabadkán telepedett le, mivel ezt a várost, a pest–zimonyi vasútvonal miatt a keleti kereskedelem egyik fontos góciának tekintette. 1877-ben Szabadkán gép-, termény- és állatkiállítást szervezett. Abban az időben ő volt a Bács-Bodrog megye Gazdasági Egyesületének titkára. Ugyanebben az évben szülővárosában, Kúlán képviselővé is megválasztották.

A gazdaság, de főleg a mezőgazdaság fejlesztésének ügyét azonban leginkább

a közgazdasági szaklapok, folyóiratok alapításával, fenntartásával szolgálta, s mint szorgalmas szakíró, tollával is.

1877-ben, a már említett szabadkai kiállítás idején a Szabadka és Vidéke hetilap keretében létrehozta a Közgazdasági Közlöny című, havonta kétszer megjelenő szakmellékletet. Kolozsi Tibor sajtótörténeti kutatásaiból tudjuk, hogy ennek a lapnak csak a 9. száma maradt fenn, s ez a példány az Országos Széchényi Könyvtárban található.

1879-ben, vidékünk első gazdasági „lapjának” örökébe a Bácskai Gazdasági Közlöny lépett, amely alcímének meghatározása szerint „megyei értékű folyóirat a földművelés, ipar és kereskedelem köréből”. Ennek szerkesztője és kiadója szintén Rác Vilmos volt. A Bácskai Gazdasági Közlöny 1880-ban átalakult vegyes tartalmú hetilappá Bácskai Közlöny címmel, amelynek szerkesztését egy ideig Milkó Izidor látta el.

Rác Vilmosnak még egy lapalapítását ismerjük: 1884-ben Zomborban kiadta a Délvidék című háromnyelvű lapot. Ez tekinthető a vidékünk sajtógyakorlatából ismert többnyelvű lapok őseinek, de akkor sem volt nagyobb eredménye: többet ártott, mint használt.

Rác Vilmos e lapoknak nemcsak kiadója és szerkesztője volt, hanem egyik legszorgalmasabb munkatársa is. Számos mezőgazdasági tárgyú szakcikket publikált – az állattenyésztésről, a téli takarmányozásról, a szőlőbetegségekről. Emellett statisztikai és egyéb kutatásokat is végzett. Munkáit is saját kiadásában jelentette meg Budapesten, Szabadkán és Zomborban. 1879-ben Bács-Bodrog megye mezőgazdasági viszonyainak felvétele címmel, 1882-ben Növénytermesztési viszonyok a Bácskában, 1884-ben Közgazdasági viszo-

nyok a Bácskában, 1885-ben pedig A magyar búza a nemzetközi piacon címmel adta ki tanulmányát.

Szerzőnkben, akit fiatalon, nem egészen negyvenéves korában ragadott el a halál, a bácskai gazdasági szakírás úttörőjét tisztelhetjük, mert ezen a tájon ő alapította meg az első gazdasági folyóiratot, s a gazdasági szakirodalom első rendszeres művelője is volt.

RADICS GYÖRGY (Szabadka, 1846. február 26.–Zombor, 1886. március 4.) – Műfordító, lapszerkesztő, gimnáziumi igazgató volt, de a „hálás” utókorral nem sok szerencséje volt. Életpályájának két szakaszát, a szabadkait és a zomborit, egymástól elszigetelten tanulmányozták és mérték fel, ennek folytán életművét is egyoldalúan mutatták be: kevésbé jelentős szakaszait és eredményeit helyezték előtérbe.

Rövid életének zsúfolt eseményei – mindössze negyven évet élt – két, egymáshoz közeli bácskai városra korlátozódtak. Az egyikben született, történelmet és földrajzot tanított, a másikban pedig köziskolai direktorként meghalt. Az egyikben is, a másikban is Bácska névvel hetilapot indított: Szabadkán 1871. január 1-jén, Zomborban pedig 1878. július 7-én. A szabadkai Bácska Szép Ferencnek az 1848-as zivataros időkben megjelent Honunk Állapota után az első magyar újság a mai Vajdaság területén, a zombori Bácska pedig az egykori megyeszékhely első huzamosabb ideig megjelenő lapja.

Mindkét városban, de főleg Zomborban figyelemre méltó irodalmi és művelődési tevékenységet fejtett ki. Szabadkán 1873-ban Bácskai emlény címmel adta ki verseinek és fordításainak gyűjteményét, Zomborban, több más munkája mellett, a szerb népköltészet reme-

keit fordította és tette közzé a fővárosi és a vidéki lapokban, majd 1882-ben, Rigómezei dalok címmel könyv alakban is. 1884-ben füzetsorozatot indít A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben címmel. Az első füzetet Hunyadi Jánosnak szentelte, a másikat Mátyás királynak. Radics György közírói, pedagógiai munkássága is számottevő, de ennek tanulmányozása még hátravan.

Nevét legtöbbször a kapcsolattörténeti tanulmányokban emlegették (Káich Katalin: Egy fejezet a magyar–szerb–horvát irodalmi kapcsolatok történetéből, 1975; Dávid András: Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök, 1978; Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok, II., 1984; Bori Imre: Tanulmányok a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokról, 1987). Radics György életművét legrészletesebben Veselínovics Sulc Magdolna méltatta (A szerb–horvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében, 1982), éppen ezért nála a legszembetűnőbb, hogy csak a zombori Bácskáról tesz említést, holott az elválaszthatatlan a korábban megjelent szabadkai Bácskától. A két Bácska megjelenésének ténye már megtalálható a Szinnyei-lexikonban, de említést tesz róluk mindkét megyei monográfia is, a Borovszky-féle egyértelműen, a Dudás-féle nem egészen szabatosan.

Jóllehet a Radics-életmű eddigi megközelítése nagybárá irodalomközpontú volt, sem az 1963–64-ben kiadott Irodalmi Lexikonban, sem az 1994. évi Új Magyar Irodalmi Lexikonban nem kapott címszót, de kimaradt az Életrajzi Lexikonból is.

Radics irodalomtörténeti jelentőségét, munkásságának korlátaival együtt, megnyugtató módon tisztázták a kap-

csolattörténészek, ugyanez azonban nem mondható el sajtótörténeti, művelődéstörténeti szerepléséről. Ezen a téren még nem „méretett” meg kielégítő módon. Így Kolozsi ismert könyvében (Szabadkai sajtó 1848–1919) már munkájának jellege miatt is csak a szabadkai Bácskával foglalkozott, a vele kapcsolatos tényeket közölte. A magyar sajtótörténet viszont (A magyar sajtó története, II., 1985) egyáltalán nem tesz említést Radics Györgyről, a kettős lapalapítás tényéről nem vesz tudomást, csak azt közli, hogy a Bácska 1871-ben jelent meg, de megjelenési helyként tévesen Baját jelöli meg.

A tájékozatlanság a jugoszláviai magyar forrásmunkák fel nem használásából fakad, de fényt vet mindez az itteni kutatások elégtelenségére is. A további bűvárkodások minden bizonnyal éppen Radics György sajtótörténeti jelentőségét, úttörő szerepét fogják majd kidomborítani, annak az újságírónak és lapszerkesztőnek az alakját, aki kétszeri lapalapítással, a szabadkai és a zombori Bácska elindításával ismételten megkísérelte „... a megye jeleseit, a közügyek iránt érdeklődő fiait egy szép koszorúba fűzni”.

RADÓ IMRE (Pécel, 1885. július 31.–Auschwitz, 1944. ?) – A polgári életben tisztviselő volt, hiteles könyvvizsgáló, vagyis a könyvelést és az ügyvitelt ellenőrző szakember. Mielőtt revizori munkájához látott volna, felhúztta a klottból varrott könyökvédőjét, s bűvárként belemerült a számok tengerébe. „Zseniális számoló volt, zseniális könyvelő, nem volt olyan Augiász istálló a legelhanyagoltabb vállalatban sem – ha betette a lábát, mint könyvszakértő –, hogy órák múlva nem simultak volna kezéhez a számok – írta

róla emlékezéseiben kor- és tolltársa, Majtényi Mihály (A magunk nyomában, 1961). – Ezt a zsenialitását jól megfizették, és ő az így szerzett jövedelméből nem házat vagy negyven láncc földet vett, hanem az egészet – megírodalmasította. Látszólag haszontalan utazásokra költötte, segített bajba jutott író társain, nyomdáért talpalt, könyvsorozatokot importált és könyvárusító hálózatot épített ki, és igyekezett az irodalmi csúcsok összeegyeztethetetlen és hajlíthatatlan gleccsereit mégis egymás felé fordítani . . .”

Az idő tájt a két „legjegesebb” irodalmi tömörülést Fenyves Ferenc Naplója és Szenteleky Kornél Kalangyája képviselte. Radó, mint a lap illusztris külső munkatársa a Napló köréhez tartozott, de kapcsolatot keresett és tartott az ellentáborral is, az irodalom ügyét pártolta itt is, ott is.

Ő már, Szentelekyt megelőzve, 1920-ban, a Napló regény- és tárcapályázata zsűritagjaként, támogatta a fiatal tehetségek indulását, a Napló 1923. évi Almanachjával pedig bizonyítani is kívánta, hogy van jugoszláviai magyar irodalom, ellentétben szerkesztőtársával, Dettre Jánossal, aki azt vallotta, hogy „vajdasági irodalom nincs, vajdasági irodalmat teremteni kell . . .”

Radó Imre tehát, vállalva a kisebbségi sorsot, egyik bábája volt a jugoszláviai magyar irodalom születésének, s egyúttal összekötő kapocs is azok között, akik eltérően ítélték meg első lépéseit, eredményeit. Tekintélyét azonban elsősorban alkotói munkájával vívta ki: ő volt a két háború közötti időszak egyik legtermékenyebb és legsikeresebb novella- és regényírója.

Még nem töltötte be a húszat, amikor a Pesti Hírlap közölte első novelláit. Amikor 1909-ben, zsebében a pénz-

ügyminisztériumban tett számvevői vizsgával, Szabadkára költözött, már két pesti megjelenésű novelláskötete volt (Nősülő férfiak, 1908; Mézeshetek az esküvő előtt, 1909).

A két háború között regényeivel keltett feltűnést és alapozta meg hírnevét (A riport, 1918; Az akarat szárnyán, 1925; Kató csillagot akar, Marosvásárhely, 1927). Színműírással próbálkozott egy olyan korban, amikor Jugoszláviában nem is volt hivatásos magyar színház (Esküvő előtt, 1912; Áram, 1934).

Elgondolkodtató jelenség, hogy egy olyan jelentős szerzőnek, mint amilyen Radó Imre volt, több műve is kiadatlanul lappang a lapok és a folyóiratok hasábjain (Mélypont alatt, Kalangya, 1933–35; Szélcsend panzió, Napló, 1938–39; Visszavonom az életemet, kisregény, Kalangya, 1939). Még egy egyfelvonásos is „folyóirat-temetőben” nyugszik (A modell sír, Kalangya, 1942).

A maig könyv alakban meg nem jelent regénye, a Mélypont alatt, az életmű egyik csúcát jelzi. Szirmai Károly a megjelenés után „túlméretezettnek” minősítette, Bori Imre irodalomtörténetében úgy fogalmaz, hogy „... néhány önállósulni akaró regényvilágból áll . . .”, Utasi Csaba pedig „ma is olvasható stílusban kimunkált” műnek mondja.

Radó Imre Mayor Józseffel, a Napló újvidéki munkatársával együtt az ottani Chevra Kadista megbízásából megírta az újvidéki izraelita közösség történetét is (A noviszádi zsidók története, 1930). Más téren is közel állt a zsidó intézményekhez, így titkára volt az ország legnagyobb izraelita jótékonyági közületének, a szabadkai Singer Bernát Zsidó Szeretetház Egyesületnek. A zsidóüldözések során az auschwitz-i haláltáborban veszett nyoma.

RAICHLE J. FERENC (Apatin, 1869. február 23.–Budapest, 1960. április 12.) – Ha valaki nálunk szecessziót mond, akkor elsősorban Raichle J. Ferenc műépítészre és művére, az egykori szabadkai magánpalotájára gondol, a Képzőművészeti Találkozó, a képzőművészeti galéria mai épületére. Annak voltunk tanúi az utóbbi három-négy évtizedben, hogy ez a művészettörténeti fogalom szinte egybeolvadt ennek a szerzőnek egyetlen alkotásával. Hogy ez így történt, azt Bela Duranci művészettörténésznek köszönhetjük, az ő kutatásai nyomán került a köztudatba a Raichle-palota és építője, ő emelte ki a nevet is, az életművet is a múlt feneketlen sülyesztőjéből, s tette fontos művészettörténeti ténnyé, megkerülhetetlen művelődéstörténeti adattá. Kutatásainak eredményét több tanulmányban tette közzé, ezek A vajdasági építészeti szecesszió (1983) című könyvében is helyet kaptak.

Műépítészeti tanulmányait Budapesten fejezte be 1891-ben. Pályakezdése rendkívül sikeres, s csaknem teljes egészében Szabadkához, illetve Bácskához fűződik, a korabeli lapok „szabadkai építészként” emlegették. A 26 éves fiatalember először 1895-ben, a főutcai Nemzeti Szálloda épületét újította fel nagy szakértelemmel, a következő évben befejezte a szegényházat, felújította a mai Városi Könyvtár barokképületét, kialakította a Nemzeti Kaszinó palotáját, majd sorra következett a többi ismertebb műve; a szabadkai honvédlaktanya, a topolyai neogótikus templom, a pancsovai banképület, Conen Vilmos palicsi villája, az apatini városháza . . .

1907-ben fejezte be a bábapusztai, a mai Aleksa Šantić-i Fernbach-kastélyt, amely a szabadkai Raichle-palotával

együtt védelem alatt áll, mintegy jelezve a kiváló vajdasági architektus munkásságának két legmagasabb csúcsát. Ez idő tájt építésmérnökünk, miután anyagilag teljesen megbukott, már elköltözött Szabadkáról Szegedre. Eladta híres palotáját, dobra került a nagy gonddal megválogatott belső berendezés is, a sok szép stílusbútor, az értékes festmények, szőnyegek, dísz- és használati tárgyak, de elúszott a téglagyár, a sertéshizlalda, a tejgyár is, amelyek a sikeres évek mellékszerzeményei voltak. A kiváló építész ugyanis vakmerően, egy lapra játszva gyanús vállalkozásokba bocsátkozott, s ez okozta vesztét. Ettől kezdve csak mint építészeti vállalkozó működött, önállóan többet, tudomásunk szerint, nem tervezett, s elfeledten halt meg. Bela Duranci fedezte fel, s kutatásai nyomán munkássága építészeti hagyományaink fontos részévé vált, de bekerült a magyar szecesszió történetébe is. Ezt a helyet, mint már volt róla szó, mindenekelőtt két épület tervezésével és felépítésével érdemelte ki: a bábapusztai Fernbach-nyaralóval és saját házával, a nevét viselő szabadkai Raichle-palotával. Ez az utóbbi, amely életrajzírójának megfogalmazása szerint, „egy kifogástalan ízlés harmonikus és mértéktartó produktuma”, ma is szinte „Szabadka első háza”, a város legszebb épülete, ami nem kis szó, mert Szabadka a századforduló táján a szecessziós építészet fontos műhelye volt, amit a városháza, a zsinagóga, a palicsi épületegyüttes is bizonyít. Nos, Raichle Ferenc ilyen konkurenciában érdemelte ki az elsőséget.

RAKODCZAY PÁL (Pest, 1856. január 15.–Szentendre, 1921. június 6.) – A magyar színjátszás egyik nagy alakja, ha nem is kísérte mindig szerencse,

megértés és siker. Kitűnő színész volt, de gyenge alkata, színtelen hangja megakadályozta őt abban, hogy a legnagyobbak közé emelkedjen. Mint társulati igazgató a magyar és a külföldi klasszikusok népszerűsítésével szerzett érdemeket és erkölcsi elismerést. Az ember tragédiáját több mint ötvenszer tűzte műsorra. Jómaga, Hont Ferenc közlése szerint, „868-szor lépett fel 39 kisváros közönsége előtt”. Shylock, Lucifer, Mefisztó, Lear király stb. szerepében. Önálló társulata, rövid megszokásokkal, 1887 és 1900 között volt. Az igényes repertoárt, a díszletek és jelmezek korhűségét az anyai örökség tette lehetővé, 1900-ban azonban, anyagi okok miatt, már fel kellett oszlatni truppját. Tanári állást vállalt, utolsó éveit anyagi gondok nyomorították. Megbecsült szakíró is volt, színháztörténeti munkákat írt, több színpadi szerző és színész életrajzát dolgozta fel (Jászai Mari mint Elektra, 1891; Prielle Kornélia élete és művészete, 1891; Szigligeti Ede élete és költészete, 1901; Katona József élete és költészete, 1901; Egressy Gábor élete és kora, 1911). Társulatával többször szerepelt Bácskában is. Káich Katalin (A zombori magyar színművészet története . . ., 1975; Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története . . ., 1983) és Gerold László (Száz év színház, 1990) kutatásai alapján rekonstruálni lehet itteni működését. Az 1887/88-as idényben Zomborban vendégszerepelt együttesével, a műsoron Shakespeare, Molière, Katona József, Madách Imre művei szerepeltek a megkerülhetetlen operettek, népszínművek mellett. 1892/93-ban, az előző évi sikertelen próbálkozás után „előleges színházi jelentésével” elnyerte a szabadkai színügyi bizottság kegyét. Törekvéseit így fogalmazta

meg: „... a budapesti színházak minden fajú újdonságain kívül, miknek mielőbbi megszerzéséről jó eleve gondoskodtam, bizonyos időközökben magasabb színműveket hozok színre, melyeket évek óta nagy érdeklődéssel kultiválok... A darabok megválasztásában fő szempont volt, hogy mindenik történeti korszak képviselve legyen egy-egy remekművel. A néző így rövid idő alatt az antik világ, a középkor, a renaissance s a barokk építészetét és viseletét látja a színpadon feltüntetve”.

Rakodczay a Bánk bánnal nyitotta meg az idényt, de ígéretéhez híven Shakespeare-ciklust hozott színre (Julius Caesar, Lear király, A velencei kalmár, Macbeth, III. Richárd), meg bemutatta Goethe Faustját, Lessing Bölcs Náthánját, Molière Tartuffe-jét is. A lapok dicsérték a korhű díszleteket és jelmezeket, az előadások „előkelő színvonalát”, de a jövedelmét mégis az operettek hozták: a Luxemburg grófjának 19 előadása volt, a Lear királynak három.

A többhavi szabadkai tartózkodása során színészként fellépett Zomborban és Újvidéken is. A megyeközpontban a III. Richárd címszerepét tolmácsolta, meg Teleki Lászlónak, az egyművű drámaírónak a szomorújátékában, A kegyencben játszott. Újvidéken 1893 telén csaknem megbukott: a tervezett három előadásból egy elmaradt, egyet a közönség érdektelensége miatt az első felvonás után megszakított, s csak A velencei kalmárt játszotta végig fél ház előtt. Rakodczay a „színházi szabadversenyben” végül is alulmaradt, de a színháztörténet a vidéki Shakespeare-kultusz terjesztőjét tiszteli benne, meg a klasszikus repertoár szorgalmas és kitartó művelőjét.

RANICH ISTVÁN (Szabadka, 1746. február 28.–Baja, 1808. ?) – A szegedi ferencesek a török uralom idején nemcsak a város határain belül látták el a lelkipásztori feladatokat az elmenekült papság helyett, hanem azon túl is – Felső-Bácskában, Észak-Bácskában –, dacolva a tilalmakkal és üldöztetésekkel. Az oszmánliak ugyanis csak a koldulást engedélyezték számukra, de ők ennél sokkal többet nyújtottak, s ezért közülük többen is „az igaz hitért vérükkel festették a szögedi mezőket s határokat”. 1687-től, mintegy leányegyházat alapítva, ők látták el a letelepedő bunyevácság – az akkori nyelvhasználat szerint a „dalmaták”, a „katolikus rácság” – lelki gondozását is.

1699 után, amikor a karlócai békével Bácska is I. Lipót uralma alá került, megindult az egyházmegye újjászervezése, de a szabadkai plébánia még sokáig – részben „szerzett jogként”, részben a kalocsai érsekség engedélyével – a ferenceseké maradt.

Az első világi papot csak 1773-ban nevezték ki Ranich István (Stipan Ranić) személyében. Előbb is megtörténhetett volna, de a ferencesek nem szívesen engedték ki kezükből az egyre több jövedelmet hajtó egyházközséget.

Ranich István a helyi bunyevácságból emelkedett fel, a kalocsai papnevelde elvégzése után több Duna–Tisza-közi faluban és mezővárosban káplánkodott, majd a kalocsai érsek, leküzdvé a szabadkai ferencesek évtizedes ellenállását, őt nevezte ki a szabadkai plébánia élére, s négy káplánt rendelt alá.

Mivel továbbra is sok borsot törtek az orra alá, Ranich módszeresen hozzáfogott, hogy a ferenceseket a zárda négy fala közé szorítsa, sőt amikor Mária Terézia 1773-ban kihirdette a jezsuita rend felszámolásáról szóló pápai bullát,

betiltásukért is sikraszállt. Erre azonban csak II. József idején került sor, amikor a „kalapos király” 1782 januárjában rendeletet hozott, mely szerint 1786-ig fel kell oszlatni a szerzetesrendeket, így a franciskánusokét is. Ranich ezt személyes győzelmének is tekintette, de az öröm nem sokáig tartott, mert a király a halálos ágyán sok egyéb határozatával együtt ezt az utasítását is visszavonta.

Ranich lelkes jozefinista volt, ugyanolyan türelmetlen is, mint maga a császár. II. Józsefnek szinte minden intézkedését támogatta, így az önkormányzati jogok megnyirbálását is, amivel nézeteltérésbe került a városi tanáccsal. A hivatalos elismerés azonban nem maradt el. Kinevezték apáttá, apostoli protonótáriussá. Ő nyitotta meg a mai Vajdaság területén, Újvidéken az első teljes katolikus középiskolát, a királyi gimnáziumot. Latin nyelvű megnyitóbeszéde füzetként meg is jelent, amelynek címe magyar fordításban így hangzik: Beszéd a királyi gimnázium ünnepi felavatásán, amely Újvidék szabad királyi városban hangzott el 1789. szeptember 1-jén.

1790-től, II. József halála után helyzete teljesen megingott, megszűnt az a politikai háttér, amely lehetővé tette oktanakarnokoskodását. 1793-ban valósággal elűzték Szabadkáról. Távozásának az egyház azonban hivatalos kérést adott: helyet cserélt a bajai Lukács János plébánossal.

RATTKAY GYÖRGY (Nagytábor, 1612. ?–Zágráb, 1666. szeptember 1.) – A horvátországi, 1793-ban kihalt Rattkay család őse Rattkay Benedek Pál magyar köznemes volt, aki Mátyás király halála és a sikertelen trónörökösödési harcok után is Corvin János hű

embere, familiárisa maradt, s elkísérte őt Horvátországba, ahol ura elfoglalta a kárpótlásul kapott horvát báni hivatalt. Mátyás király fia Krapinában rendezte be udvartartását, a köréje seregülő új és régi nemesség úgy tekintett rá, az örökös bánra – a horvát nyelvhasználat szerint Ivaniš Korvinra –, mint egy új dinasztia alapítójára, amelynek szárnyai alatt majd újjáéled a régi horvát királyság, s nem alárendelt, hanem alkotó része lesz a magyar királyságnak.

Ebbe a körbe tartozott Rattkay Benedek Pál verbováci vezérő kapitány is, aki szolgálataiért 1502-ben megkapta Corvintól a zaborjei Desinić falu melletti nagytábori várkastélyt a környező településekkel együtt, amely kibővítve, részben átépítve ma is áll. Az új szerzeményt azonban nem sokáig élvezhette, mert 1503-ban meghalt. Corvin János hű emberét a lepoglavai pálos kolostor templomának szentélyében temettette el, ahova egy évre rá őt is elhelyezték a szomszédos kriptában.

Nos, ennek a Rattkay-ösnek a dédunokája Rattkay György (Juraj Ratkaj), aki korán a jezsuita rendbe lépett, Grazban és Bécsben tanult. Utóbb világi pap lett: zágrábi kanonok, majd kalocsai nagyprépost. Két rokona és eszmetársa, Zrínyi Miklós és Péter oldalán részt vett a törökellenes küzdelmekben, majd tábori papként, Frangepán György vezérlete alatt, a harmincéves háborúban is.

A Zrínyiek 1648-ban őt protezsálták a megüresedett zágrábi püspöki székbe, ezt a kezdeményezést azonban az udvari ármánykodás megghiúsította, mintegy bizonyítva ezzel, hogy a Zrínyiek befolyása is csökkenőben volt. Ettől kezdve pályafutása elakadt, majd derékba is tört. Ehhez nemcsak a Zrínyiekhez fűződő kapcsolataival, hanem történetírói munkásságával is hozzájárult. Egyik

könyvében (*Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, Bécs, 1652), az ellenreformáció szellemében ugyan, de a holland protestáns források felhasználásával támadta a germán befolyás térhódítását Horvátországban. A német protestánsok kíméletlenül megtámadták, s nyilvánosan el is égették könyvét. A Zrínyiek ellentáborába tartozó zágrábi püspök a botrányt jó alkalomnak találta, hogy Rattkaytól véglegesen megszabaduljon: megfosztotta kanonoki állásától és jövedelmétől. Egy Zágráb melletti falucska plébánosaként, testileg és szellemileg megtörve halt meg.

Az imént említett, horvát–szlavón–dalmát bánokról írt munkájában említést tett Corvin János lepoglavai sírjáról is, az ő feljegyzései alapján sikerült végül teljes bizonyossággal azonosítani a sírt, amelynek lapjáról nagyrészt lekopott a felirat.

Rattkay Györgynek ugyan magyar ősei voltak, de a család idővel elhorvátosodott. Ettől függetlenül a Szinnyei-féle lexikon még számon tartotta, de a XX. századi ismerettárakból és irodalomtörténetekből már kihullott. Neve az Új magyar irodalmi lexikonban – a továbbélés titkos útjait példázva – újra felbukkant. „A Zrínyiek híve és a török elleni küzdelem következetes képviselője. Ellenreformációs gondolkodású és többnyire leplezetlenül protestáns- és magyarellenes. Mégis a Kárpát-medence művelődésének jeles alakja” – áll a lexikonban.

REHÁK LÁSZLÓ (Mokrin, 1922. május 21.–Szabadka, 1994. november 10.) – Politikus és egyetemi tanár, a jugoszláviai magyar újságírás sokéves tisztségviselője a XX. század második felének, a titói korszaknak jellegzetes

alakja volt, szinte megtestesítette ennek az éranak minden jó és rossz oldalát. Ennek folytán ellentmondásos életművet hagyott maga után. Egy lengyel származású, észak-bánáti értelmiségi család sarja volt, apja ismert kikindai ügyvéd, aki befolyása révén kétszer is megmentette őt az igazságszolgáltatás elől, miután gimnazistaként részt vett az ifjúkommunista mozgalmakban. 1945-ben fordított helyzet állt be, de az ifjabbik Rehák, ha jót akart magának, csak szemtanúja lehetett apja meghurcoltatásának.

A Budapestről hazakerült, 24 éves egyetemi hallgató az újvidéki tartományi agitprop-bizottság kötelékébe került, s ilyen minőségben a Kek Zsigmond vezette Magyar Szó politikai és ideológiai ellenőrzésével bízták meg. Ő ezt a feladatot buzgó cenzorként végezte el, úgyhogy amikor az előző főszerkesztő az 1948. évi tájékoztató irodás csisztkák során lebukott, őt nevezték ki helyébe. Ettől kezdve politikai pályája felfelé ívelt, így a Szerbiai Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja lett. Publicisztikájában a Házunk táján című rovatában a „seperjen mindenki a maga háza előtt” jegyében a magyar nacionalizmussal számolt le, de gyakran nem tett különbséget a nemzeti és a nemzetieskedés között, ami aztán ellenszenvet váltott ki.

A titói rendszer liberalizálódásával a sajtóban is friss szelek kezdtek fújdogni, ezeket a folyamatokat, beleértve a Magyar Szó szakmai nagykorúsodásának menetét is, magáévá tette, támogatta. Fontos irányító szerepet töltött be a magyar sajtót, a könyvkiadást és a nyomdai tevékenységet egybefogó Forum ház létrehozásában. A hatvanas években, sok egyéb elfoglaltsága mellett, befejezte félbemaradt egyetemi ta-

nulmányait, a politikai tudományok doktora lett. Értekezése könyv alakban is megjelent (A kisebbségek Jugoszláviában. Fordította Kollin József, 1967). Ettől kezdve egyre jobban látta, hogy az elmélet és a gyakorlat, a proklamáció és a valóság között nagy szakadék tátong, különösen a nemzetiségi kérdés esetében. Megdöbbenve szemlélte a tömeges beolvadás árját. Ennek okait kutatva, felismerte a hivatalos párt- és állami politika kétszínűségét, úgyhogy végül is, egyik sorstársának szavai szerint, „elveszítette minden illúzióját a kisebbségi kérdés szerb típusú megoldásában”.

Egy másik könyvének előszavában (Nemzet, nemzetiség, kisebbség Jugoszláviában, Budapest, 1988) egy lépéssel tovább ment. „A kisebbségi lét világlajelenség . . . – írja –, sok országban nem ismerik el az ott élő nemzeti kisebbségek létezését, vagy csak annyiban, hogy durva faji hátrányos megkülönböztetésekkel és elnyomással járó kizsákmányolásnak vetik alá. A nemzetiségi kisebbségek helyzete általában kedvezőtlen . . .”

A tudós fejtegetéseit a politika nem jó szemmel nézte, a nemzetiségi politika következetlenségeinek, a szerb nacionalizmusnak a bírálatát pedig egyenesen rossz néven vette, úgyhogy a törés elkerülhetetlenné vált: a magas rangú pártfunkcionárius megbízatás nélkül maradt. A szakadás azonban mégsem volt olyan végzetes, hogy derékba törte volna induló egyetemi pályafutását: a szabadkai Közgazdasági Karon szociológiai tanszékvezető tanár lett. 1971-től, csaknem húsz éven át szerkesztette a *Létünk* című társadalmi és tudományos folyóiratot is. Nyugalmazott egyetemi tanárként, mintegy folytatva a hatvanas években kifejtett dél-bánati poli-

tikai tevékenységét, a VMDK tagja lett, később átpárolt a VMSZ-be, miközben ellátta a szabadkai Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöki tisztét is. Rehák László a titói korszakban többször változtatta alapállását, végül magával a rendszerrel került szembe. Életét, pályafutását a fordulatok láncolataként is felfoghatjuk. Így megtette az utat az egypárti cenzortól a liberális lapszerkesztőig, a nacionalizmus egyoldalú ostromozásától a nemzeti érdekek igenléséig, a Kommunista Párttól a VMDK-ig, az aparatsiktól az egyetemi katedráig, az ideológustól a tudósig, az istentagadótól az istenhívőig.

REHATSEK EDE (Ilok, 1819. július 2.–Bombay, 1891 végén) – Egy erdészeti tisztviselő fiaként született. Apja az 1791-ben meghozott első erdészeti törvény értelmében, illetve annak 1807. évi módosítása után a Fruška gora-i erdőhivatal első vezetője lett, azzal a feladattal, hogy útját állja az erdőpusztításnak, s gondoskodjon tervszerű kiaknázásáról, felújításáról. A harmincas évek elején a pécsi erdőfelügyelőségre került, a fia ebben a városban fejezte be a középiskolát.

Rehatsek Ede matematikát tanult a pesti egyetemen, mérnöki diplomát és latin szakos tanári oklevelet nyert, s kitűnő érzékkel sajátította el a nyelveket: az otthonról hozott német, magyar és horvát meg az egyetemen birtokba vett latin, francia és angol mellett érdeklődéssel fordult a keleti nyelvek felé, a perzsát, az arabot és a hindit tanulta meg, úgyhogy végül is az orientalisztikánál állapodott meg. Egy franciaországi észak-amerikai kitérő után, 1847-ben, 28 éves korában már Indiában találjuk, ahol a bombayi Wilson-college matematika- és latintanára lett. Három év

után ugyanott az egyetemen arab, perzsa, latin és francia nyelvet és irodalmat tanított. Orientalisztikai tanulmányait, könyveit németül és angolul írta, s németországi és angliai folyóiratokban tette közzé, illetve az ottani kiadóknál jelentette meg. Részletesebb bibliográfiáját még Szinnyei közölte irodalmi lexikonában. Előszeretettel fordított perzsából, így többek közt átültette angolra Szádinak, a perzsa irodalom klasszikusának XIII. században keletkezett Gulisztánját (Rózsakertjét), amely Faludy György szerint, aki újabban társszerzőjével együtt élesztgette emlékét (Faludy György–Eric Johnson: Jegyzetek az őserdőből, 1991), a legjobb angol fordítás, mert elhagyta a „kor viktoriánus cicomáit”, mintegy „kitalálva”, hogy milyen lesz az angolok nyelve száz évvel a halála után.

Rehatsek aszketikus életmódot folytató, így aztán tanári fizetéséből, írói és fordítói munkásságából jelentős összegeket takarított meg. A XIX. század hetvenes éveiben otthagyta az egyetemet, s csak a tudománynak élt. Vallástörténeti tanulmányokat írt a kereszténység és az iszlám viszonyáról, a Nagy Sándor-mítoszról és sok minden másról, így öt kötetben jelentette meg az ismeretlen perzsa forrásmunkákat.

„Töve-roskadt viskóban” élt Bombay nyomornegyedében, pénzének egy részét régi és új tudományos munkák beszerzésére fordította. Az angol gyarmatosoktól, illetve a nyugati civilizációból csak az aránytalanul magas első kerekű kerékpárt, a velocipedet vette át, ezen karikázott hetente többször a piacra. Csak ezzel a járművel tűnt ki a kulik tízezrei közül. Ő volt egyébként az első európai, akit halála után, hindi szokás szerint, sok virággal feldíszített nyitott kocsin szállítottak a máglyára.

Könyvtárát, sok meg nem jelent kéziratát az indiai Általános Benniszülött Könyvtár (Native General Library) gondjaira bízta, több mint 30 000 rúpiát pedig, alapítványként, a szegény sorsú indiai fiatalok iskoláztatására hagyományozta.

Faludy György idézett könyvében közli társszerzőjének egyik bombayi levelét is: „Rehatsek kéziratai, ha ugyan száz éven át túléltek India klímáját, feltehetően az ország számtalan levéltárának vagy archívumának valamelyikébe kerültek, ahol a katalogizálatlan iratcsomókat a mennyezetig halmozzák fel . . . Az egyetem legöregebb tanára . . . nem hallott soha Rehatsekről, sem pedig az Általános Benniszülött Könyvtár nevű mitikus intézményt nem ismeri. Abba-hagytam a kutatást . . .”

REINER IMRE (Versec, 1900. augusztus 18.–Lugano, 1987. augusztus 21). – Sokoldalú művész volt, szobrászattal, festéssel próbálkozott, falmetszőként és illusztrátorként tűnt fel, reklámgrafikusként érvényesült, hogy végül is világszerte elismert betűművésszé váljon, a nyomdai betűk elismert és sikeres tervezőjévé, írástörténeti és grafikai szakművek szerzőjévé.

Tizenöt éves korában hagyta el a verseci gimnáziumot és a szülői házat, beállt az erdélyi faszobrászok és kőfaragók közé abban a reményben, hogy egyszer majd híres szobrász válik belőle. 1918 után Budapestre költözött, de két év múltán onnan is továbbállt: Frankfurtban és Stuttgartban továbbképezte magát, az utóbbiban rendezte meg első kiállítását is.

A nyugtalan vérű fiatalember 1923 és 1925 között az Egyesült Államokban is szerencsét próbált, de az ottani viszonyok nem kedveztek a modernizmus

felé hajló művészetének, úgyhogy ki-
ábrándultan tért vissza a vén Európába,
1927-ig Párizsban élt, majd első sikere-
inek színhelyére, Stuttgartba. Itt készí-
tette el első nagy sikert elért betűtervét,
a Meridiant, amely a talp nélküli lineá-
ris antikvák családjába tartozik, s rek-
lámbetűnek különösen alkalmas. Az el-
következő években már ezen a téren
bontakozott ki alkotói tevékenységének
fő iránya, bár a szobrászatról, az il-
lusztrálásról, a fametszésről és a réz-
karcról sem mondott le.

1930-tól végleg Svájcban telepedett le,
s itt egymás után alkotta meg híressé
vált betűtípusait, mégpedig legismer-
tebb németországi, hollandiai és fran-
ciaországi betűöntődék megrendelésé-
re. Közben képzőművészeti kiállítások-
at is rendezett, festményei, rézkarcai,
fametszetei díszes albumokban és mú-
zeumokban kaptak helyet. Több szak-
könyv, tanulmány szerzője. A nyomdai
betűtervezésen kívül betűmintalapokat
is tervezett, huszonhét táblája egyik
könyvében jelent meg (Alphabeta,
1947). A legmodernebb kísérleteit adta
itt közre, így egy perspektíva nélküli
árnyékírást, amely a korszerű festészeti
törekvésekhez hasonlóan szabadulni
igyekszik a perspektíva ábrázolásának
kötöttségeitől.

A nemzetközi osztályozás mintegy két-
ezer betűtípust ismer. A fényszedés, il-
letve a számítógépes szerkesztés külön-
böző változatainál nincs szükség öntött
betűkre – ezek a berendezések általában
digitalizált betűképekkel dolgoznak –,
de a betűtervezés, a betűművészet sem-
mit sem veszített jelentőségéből.

Reiner Imre betűtípusai a klasszikus
kompozíciótól a stilizált és szabad fan-
tázia sugallta megoldásokon át az
absztrakt stílusú formákig terjednek.
Ezek között az utóbbiak között a vona-

lak geometrikus játékát alkalmazó vagy
növényekre emlékeztető, sőt absztrakt
festmény hatását keltő betűformákkal
is találkozhatunk.

Leghíresebb és legelterjedtebb betűtí-
pusairól Szántó Tibor egyik munkájá-
nak segítségével adunk áttekintést (A
betű, 5. kiadás, 1986).

A Velencei antikvájának alapjául a ró-
mai Traianus-oszlop lábazatán levő kő-
be vésett kapitálisokat (nagybetűket)
vette alapul. Igen jelentősek a kézírást
utánzó betűtípusa: a Symphonie nagy-
betűi feltűnően lendületesek. A Reiner-
Script elsősorban a reklámtipográfia
követelményeinek tesz eleget, ezzel va-
lójában a művész kézírását rögzítették
ólombetűbe. A Bazár dinamikus jelle-
gű, ecsetvonásos betű, a Musztang vi-
szont a tárgyilagos és hagyományos
könyvbetűk kontrasztos kiegészítése. A
Contact a francia tipográfia könnyed
vonalvezetését idézi.

Reiner Imre korán elhagyta tájainkat, a
kapocs szerepét Boldizsár Iván újvidé-
ki grafikus, kalligrafikus és betűtervező
töltötte be. Kapcsolatukat a kölcsönös
megbecsülés hatotta át.

REMETE KÁROLY (Zenta, 1912.
október 25.–Szabadka, 1997. január 9.)
– Meglett férfikorában, harmincnégy
éves fejjel váltott foglalkozást: feladta
zentai boltját, s feleségével, R. Fazekas
Pirivel együtt, felcsapott hivatásos szí-
nésznek. Mint egy vérbeli szerencsejá-
tékos, bementa a „va banque”-ot, azaz
egy lapra tett mindent, s nyert: az egy
éve fennálló szabadkai Népszínház
szerződtette az 1946/47-es évadban. Az
idény egyik nagy sikerében, a János vi-
tézben már együtt játszott feleségével,
aki Iluskát személyesítette meg, ő vi-
szont Bagónak, a trombitásnak a szere-
pében mutatkozott be. Még a szerepta-

nulással sem volt nagyobb gondja, mert műkedvelőként már felléptek a János vitéz zentai bemutatóján.

Remete Károly, leszámítva azt a röpke egy évet, amelyet az ötvenes évek derekán az Újvidéki Rádióban töltött, mindvégig a szabadkai Népszínház tagja volt. Több mint harminc évet töltött deszkáin, onnan is vonult nyugdíjba 1978-ban. Ennek folytán „öslényként” tartották számon, az alapító tagok sorába tartozott, azok közé, akik az amatőr státusból léptek át a hivatásos színészek közé.

Egyik oszlopos tagja lett az együttesnek, hol rutinosan, hol tiszteletre méltó átváltozással személyesítette meg a drámai és a vígjátéki karakterszerepeket. Mintegy 140–150 fő- és mellékszerepet játszott. Az egyik legsikeresebb alakítását Bernard Shaw Az ördög cimborája című darabjában adta, a címszereplő Richardot személyesítette meg. De emlékezetes szerepe volt még Geronte (Molière: A botcsinálta doktor); Kukucs Ali basa (Huszka Jenő: Gül Baba); John (Sartre: A tisztességtudó utcalány); Thereus (Shakespeare: Szentivánéji álom); Frangepán (Háy Gyula: Isten, császár, paraszt).

Kitűnő epizodista is volt, a legjobbak közé tartozott a vajdasági magyar színjátszásban. Nagy jellemábrázoló képességével elérte, hogy nyúl farknyi szerepeivel egy-egy percre megtöltötte a színpadot, rövid jelenéseivel is légbört és hangulatot tudott teremteni. Az egyik ilyen bravúros teljesítményét Örkeny István Tóték című színművének egyik mellékszerepében nyújtotta.

Halála alkalmából a nekrológírók az utolsó bohémától is búcsút vettek. Valóban, ha nem is viselt széles karimájú kalapot vagy pettyes Lavallière-nyakendőt, a társasági élet kedvelt alakja volt, sudár természetével, méltóságteljes

járásával, zengő orgánumával hozzátartozott Szabadka képéhez. A fröccsöző, zsugázó, vígan élő emberek típusához tartozott, a színházi klubban, a sarki kiskocsmában, a vasúti restiben érezte igazán jól magát, ott is a publikumnak élt, színpadnak tekintette az egész világot. Tavasszal, igazi gavallér módjára, ő hozta az első virágszálat az együttes hölgytagjainak, de jutott a körön kívüli szépasszonyoknak is.

Gyakori hőse volt a színházi anekdotáknak. Amikor az együttes a szlavóniai Szentlászlón vendégszerepelt az Esőcsináló című vadnyugati tárgyú darabbal, ő miután befejezte jelenését, úgy beöltözve, csillagos seriffjelvényrel a mellén, két colttal az oldalán átsetált a kocsmába, és falrepszítő mély hangon fröccsöt rendelt. A vendégek riadtan húzódtak a fal mellé . . .

A nyolcvanadik évében járt, amikor beismerte, hogy bonviván szerepre most már nem a legalkalmasabb. „Még ha tavaly hívtak volna” – tette hozzá hamiskásan . . .

RÉPÁSSY MIKLÓS (Hejőkeresztúr, 1864. július 18.–Budapest, 1955. július 16.) – A folyók szabályozásának egyik következménye vidékünkön is az volt, hogy megszűnt a korábbi halbőség, amikor a Tiszába, némi túlzással szólva, fele víz, fele hal volt. A XIX. század hatvanas-hetvenes éveiben már kötelezték a folyami bérlőket, halászokat, hogy fogásuk nagyobb részét a helyi szükségletek kielégítésére fordítsák, nehogy „a közönség hal dolgában fogyatkozást” szenvedjen. Friss hal azonban így is egyre kevesebb volt, több forrásból tudjuk, hogy ez idő tájt „Bánátban nagy keletje volt a bálákban kötegelt halaknak”, azaz a Szegedről szállított hasított, sózott, szárított, olykor füstölt halnak.

Ezzel egyidejűleg, a hiány pótlására, villámgyorsan terjedni kezdett a mesterséges haltenyésztés. Écskán az uradalmi Fehér-tóban már a múlt században rendszeres haltenyésztést űztek, ahogy azt Herman Ottó egy ízben megfogalmazta: „a haltermő ősi rétségek gazdasági keretbe való foglalásával”. A tó vizét „aként újították meg, hogy a Bega magasabb vízállásakor a tóba a vizet be, majd kisebb vízálláskor onnan kieresztették”. A gondozott állóvizeknek az ilyen természetű használata a Bega szabályozásával lehetetlenné vált, ezért gondoskodni kellett, hogy a tógazdaságot más módon lássák el oxigéndús folyóvízzel. A feladat megoldására az 1887-ben alapított Országos Halászati Felügyelőség kitűnő szakemberei – Landgraf János, Répássy Miklós és Corchus Béla – kaptak megbízást, akik a probléma nyitját egészen újszerűen, szakmai innovációval – egy körszivattyú beállításával – oldották meg.

A maga nemében korszakos ötlet gyakorlati megvalósítása Répássy Miklós mérnökre hárult, aki 1906-ban megalkotta és működtetni kezdte az újdonságszámba menő rendszert, úgyhogy a mai értelemben vett écskai halastó – Európa legnagyobb ilyen rendeltetésű létesítményre – 1907. január 1-jétől megkezdhette a termelést.

Répássy Miklós, a már említett Landgraf Jánossal és Corchus Bélával együtt, a halászati ügyek legnagyobb szaktekintélye lett, de különösen a XX. század elején, amikor átvette az Országos Halászati Felügyelőség vezetését, 1921 és 1924 között pedig a Földművelődési Minisztérium Vízügyi Főosztályának élére került, s államtitkári címmel ment nyugdíjba.

Szakíróként és szakszerkesztőként is nagy tekintélyt vívott ki magának.

1912-től 1923-ig ellátta a Halászat folyóirata szerkesztését, ebben rendszeresen jelentek meg az ő tanulmányai és cikkei is. A magyar halászati szakirodalom legjelentősebb művelői között tartják számon, könyveit (Halászatunk és haltenyésztésünk, 1902; Édesvízi halászat és haltenyésztés, 1902; Édesvízi halászat és halgazdaság, 1914; Édesvízgazdaságok, 1924, ma is haszonnal forgatják a szakmabeliek. Ezekben nemcsak általános tájékoztatót nyújtott, hanem gyakorlati útmutatást is adott a halastavak tervezésére, a műszaki berendezések kialakítására, a halasítás mértékére, a mesterséges tenyésztésre alkalmas halfajták kiválasztására, a lehalászás és a szállítás módozataira.

RÉTI ÖDÖN (Zalaszentiván, 1871. október 4.–Budapest, 1938. április 12.) – Nevét nem jegyzik sem a XX. század első felében kiadott irodalmi és általános lexikonok, sem az irodalomtörténet, jóllehet szépírói tevékenysége a századfordulótól a húszas évekig bontakozott ki, mégpedig – tegyük hozzá nyomatékkal – a nagy tekintélyű Nyugatban! Még az olyan kitűnő gondossággal szerkesztett ismerettárból is kimaradt, mint amilyen az 1929-ben kiadott Zsidó Lexikon, amely pedig oly pregnáns módon szemlélteti a zsidóság hozzájárulását a magyarság szellemi értékeihez, s amely előszavában külön is hirdeti, hogy „téglaíra kell szétszedni az ezer esztendő épületét, és meg kell írni külön-külön mindene téglának a történetét”. Ez a kicsinyke rész, ez a vakolatszemecke azonban valahogy kihullott belőle: Réti-ről sem eredeti, sem választott nevén nem történt említés.

Emlékét először Péter László élesztgette, azzal, hogy műveiből gyűjteményes kötetet szerkesztett, s ellátta azt tájé-

koztató-értékelő bevezetővel (Furcsa népség, Szeged, 1957), majd a felejtés gyűrűjét a Magyar Irodalmi Lexikon (1965) törte át. A határ innenső felén Bori Imre vette fel a fonalat, s A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetében Ambrus Zoltán és Balázs Béla mellett hozta szóba nevét, azaz azok között említi, akik „tájaink életén ihletődtek”. Legutóbb néhány címszóval helyet kapott Páll Sándor becsei bibliográfiájában is, mint olyan szerző, aki egy ideig a városban élt és dolgozott.

Réti Ödön Dunántúlon egy sokgyermekes, szegény családban született, apja Rosenberger Bernát falusi szatócs és fuvaros volt, anyja, Kaufmann Rózsa pedig tizenegy gyermeket nevelt fel, s vezette a csöppnyi falu nem túlságosan forgalmas boltját. A középiskolát Zalaegerszegen fejezte be, Pesten a mintarajziskolába iratkozott, ahol Székely Bertalan volt a tanára. Rajztanárként egy-két évet töltött a Pozsony megyei Szencen, Becsén – 1896–97-ben –, Brassóban, majd Aradra került, ahol megnősült, és hosszabb időn át tartózkodott. 1919-ben, az összeomlás után Szegedre ment, bekapcsolódott az ottani irodalmi életbe, Móra Ferencsel és Juhász Gyulával barátkozott, frissen megjelent könyvét a fiatal József Attila méltatta a Makói Friss Újságban. Elhatalmasodó idegbajára falusi csendet tanácsoltak orvosai, ezért Mátyásföldre költözött, amely csak a háború után vált Budapest XVI. kerületévé. Ott is halt meg egyre rosszabbodó állapot után, elborult elmével.

Réti Ödön Aradon kezdte irodalmi pályáját, első írásai az ottani lapokban jelentek meg, de csakhamar a Nyugat munkatársa lett, mégpedig barátjának, Beck O. Fülöp grafikusművésznak, a Nyugat-embléma tervezőjének prote-

zsálására. A bemutatkozás sikeres volt, ettől kezdve Ignotus, Osváth Ernő, Fejő Miksa, Gellért Oszkár egyengette útját, biztatta levélben, ösztönözte élőszóval. A Nyugatban jelent meg először folytatásokban a Zorka című regénye, amelyben becsei élményeit foglalta egybe, a kisváros érzékletes világát rajzolta meg. Alaptémája egy szerb diáklány és egy magyartanár reménytelen szerelme, de e mögött a nemzetiségi összeférhetetlenség parázslík, hol hamu alatt izzóan vagy éppen lángolva. Színműveit is a Nyugatban publikálta (Karen, Viora), s ott jelentek meg nemes veretű, a romantikát, a realizmust és a naturalizmust olykor kitűnően ötvöző novellái, amelyeknek számottevő része bácskai és bánáti ihletésű. A novellák színhelye Becse, Törökbecse, Arad, a Tisza mente, a torontáli puszta, hősei pedig a szerb kereskedők, gátőrök, gazdasszonyok, a román parasztok, bejárónők, a magyar hivatalnokok, uradalmi cselédek, azaz kisebbségi és elesett sorsú emberek. Ezekből egy ma is frissen ható, talán még felfedezés-számba menő válogatás jelenhetne meg.

RÉVÉSZ ERNŐ (Bajmok, 1862. december 24.–Szabadka, 1911. május 29.) – Lassan, ügyel-bajjal fejezte be a jogot Budapesten, már 32 éves volt, amikor 1894-ben megkapta diplomáját, és ügyvédi irodát nyitott Szabadkán. A késedelem okát főleg szociális helyzete magyarázza: az apa postamesteri fizetéséből nem jutott a zavartalan tanulásra, a szegedi érettségi után beállt kézbesítőnek a bajmoki postára, hogy összekuporgassa a filléreket. De nemcsak erről volt szó: érdeklődése megoszlott a jog és a költészet között, 1891-ben már megjelent első – és egyben utolsó – verseskötete.

Amint megnyitotta ügyvédi irodáját, életének egy mozgalmas periódusa következett. Szakmai téren a sajtóban közölt szacikkeivel, az ügyvédi szervezetekben viszont a betöltött tisztségekkel öregbítette hírnevét: 1897-ben a szabadkai ügyvédi kamara titkára, 1898-ban pedig a Magyar Jogászegylet országos igazgatóválasztmányának a tagja.

A helyi sajtómozgalmakban is benne van: a híres sajtóbeli zsidó trió – dr. Csillag (Stern) Károly, dr. Blau Géza és dr. Révész (Fischer) Ernő – tagjaként indította el az első napilapot Szabadkán. Először 1896-ban, egy sikertelen kísérletük volt a Bácskai Naplóval, de a következő évben, 1897-ben Bácskai Hírlap címmel már életképes, hetente négyszer megjelenő lapot hoztak létre, amely 1902-ben állt át a napi megjelenésre. A vállalkozást a „triász” fémjelezte: főszerkesztő dr. Csillag Károly, társszerkesztő dr. Blau Géza, főmunkatárs dr. Révész Ernő.

Gyógyíthatatlan betegsége, felboruló kedélyállapota, közszereplésének csekély visszhangja letörte élet- és munkakedvét, s 1900-ban kivált a szerkesztőségéből. 1902 és 1904 között még elvállalta a Jogélet című új hetilap szerkesztőbizottsági tagságát, de ettől is kiábrándultan elpárolt, magába roskadt, elhagyatottan halt meg. „Egy tipikusan szabadkai tragédiát kísérünk ki az ő életével a temetőbe” – így búcsúzott tőle a Bács megyei Napló, a környezetével való meg hasonlítását pedig „a legnagyobb szomorúságnak, a legkeserűbb siratni való dolognak” minősítette.

Sokan csak a nekrológból szereztek tudomást arról, hogy Révész Ernő költő is volt. Már 18 éves korától jelentek meg versei a budapesti Vasárnapi Újságban, de az 1891-ben kiadott Rigmusok című

verseskötete után már csak prózai munkáit gyűjtötte egybe (Úton-útfélén, 1901). Az egyik legnagyobb elismerés volt számára, de talán az utolsó is, hogy Endrődi Sándor kitűnő antológiájában, az 1895-ben megjelent Magyar költészet kincsházában kilenc munkáját vette fel. Innen vettük az „epigrammatikus költő” négysorosát: „A szenvedés tisztító tűz, / De korántsem a gyöngének: / Az érc tisztul a kohóban, / Szalmaszálak mind elégnek.”

RÉVÉSZ HUGÓ (Bajmok, 1873. december 11.–Boksánybánya, 1916. december 21.) – A bajmoki postamester fiaként jött a világra, gyermekkorában maga is sokat segédkezett apjának a kézbesítésben, a postaszákok kezelésében, mivel a levélküldemények akkor már vasúton érkeztek, s nem postakocsin, amelynek kürtje egy-két évtizeddel korábban még házuk előtt szólalt meg. Neki egyébként is könnyebb dolga volt. A család vagyoni helyzete az ő idejében már úgy alakult, hogy időben befejezhette főiskolai tanulmányait.

Révész (1891-ig: Fischer) Hugó Zentán, Szabadkán és Baján fejezte be a középiskola hat osztályát, s ezzel a végzettséggel 1890-ben beiratkozhatott a négy évfolyamra bővült pesti Állatorvosi Akadémiára, amelyet a mai Állatorvostudományi Egyetem elődjeként tartanak számon. Az állatorvosi diplomát 1894-ben szerezte meg, 21 éves korában, az akkori szóhasználat szerint „barom orvos” lett.

Időközben azonban egy rendhagyó esemény történt életében: főiskolai hallgató korában, 1892-ben, 19 évesen megjelent Szabadkán a Bácskai dalok, mesék című könyve. Néprajzi érdeklődése középiskolás korában ébredt fel benne, s jegyezni kezdte a népdalokat, mesé-

ket, s ezeket tette közzé gyűjteményében. Tizenhárom mese mellett főleg új keletű szerelmi, katoná- és juhászdalokat közölt, meg néprománcokat is, ahogy az újabb típusú balladákat nevezte. Ezekben népünk ponyvaszerűen kidolgozta a gyilkosságtörténeteket, halálos baleseteket. Nála a cséplőgépbe esett lány nem Farkas Julcsa, hanem Peszterkő Mária. Hősei a bácskai falusi legények, lányok sorából kerültek ki: Lezsák Jóska, Borbás Annus, Koró Marcsa, Sugár Laci, Pusztapista, Galus Samu. A két utóbbi már a betyárballadák szereplője, az egyikük így énekel: „Alsó-Bácska, Kúla község a hazám, / Betyárnak szült engem az édesanyám!” Egy másik így csipkelődik: „Keresd, gazda, a lovakat / Militicsi nagy hegy alatt, / Militicsi nagy hegy alatt, / Édes magú meggyfa alatt.”

Külön csoportot alkotnak a gúnydalok. Az egyik a bajmoki lányokkal incselkedik: „Patikáros, patikáros, jöjjön ki, / Három pakli pirosítót hozzon ki, / Három pakli pirosító nem drága, / Hej, Bajmokon minden kislány használja”, a másik egy zentai „úrilányt” figuráz ki: „A zentai bíró lánya / babot főzött vacsorára, / Savanyú lett, mint az író / Egye meg a szolgabíró.” A könyvet Székely Simon adta ki, akinek megkerülhetetlen szerepe volt Szabadka művelődési életében: papír- és könyvkereskedése, nyomdája volt, lapot adott ki, könyvkiadással foglalkozott, 1877-ben pedig ezerkötetes kölcsönkönyvtárat is nyitott. 1900-ban csődbe került. „Sokkal nobilisan vezetett az üzletet, csak jó könyveket ajánlott megvételre a publikumnak – írta ekkor Milkó Izidor –, semhogy sokat kereshetett volna.”

Révész Hugó 1897-ben, több mint kétévi állatorvosi gyakorlat után, jogot nyert, hogy államvizsgát tegyen, s ő ezt

meg is tette, mert ez jogosította fel, hogy törvényhatósági vagy állami szolgálatba lépjen. Az első kinevezést, még ugyanabban az évben, megkapta: a Krassó-Szörény megyei Boksánbányán lett járási állatorvos. Ő is, akárcsak bátyja, tüdőbajban szenvedett, a Koch-bacilusok hamar elgyötörték tüdejét: 43 éves korában halt meg.

RIEGER DEZSŐ (Szeged, 1888. március 19.–Omszk, 1919. június 2.) – Népes családjának őse egy német katonamészáros volt, aki a XVIII. század derekán telepedett le a Felsővárosban, szaporítva a tömegesen érkező, de gyorsan asszimilálódó idegenek számát. A család egyre több mészárszékre tett szert. Saját nevelésű szarvasmarhát vágta és mérte ki. A bérelt pusztákon tartott gulyák feleslegét értékesítették, azaz tőzsérkedéssel is foglalkoztak. Rieger Dezső, a familia egyik kevésbé módos ágának leszármazottja nem folytatta az ősi foglalkozást: 1910-ben, tanítói oklevéllel a zsebben, a szabadkai tannyilágban kapott nevelői állást. A szabadkai Bácsmegyei Naplóban érzéletes írásokban számolt be arról, amit a györgyéni határban, a Krivaja partján, a Kaponya térségében vagy a Tavankútpusztá táján hallott, látott. Nem kis megütközéssel tapasztalta, hogy „a csárdától tizenöt méterre két acélsinpár kigyózik, és rajta gözerővel száguld a huszadik századbeli újkor . . . a tanyán, a csárdában semmi változás!” Megdöbbenéssel figyelt fel az alkoholizmus terjedésére („pálinkásüveg áll az ablakban, dugó nélkül”), a gyermekhalandóság növekedésére, az egészségvédelem szinte teljes hiányára („kuruzsló az úr, orvosokat nem hívnak”).

Nagy érdeklődéssel „fedezte fel” a népi hiedelemvilág megannyi jelenségét:

gyűjtötte és leírta a mágikus eljárásokat, a babona temérdek furcsaságait, a népi orvoslás tapasztalati tényeit, a szerelmi varázslatokat, a házasságkötési hiedelmeket, a születéshez és a halálhoz fűződő tévhiteket, a hazajáró lelkekről kialakított képzeteket: „Nálunk itt a tanyán úgy a bunyevácoknál, mint a magyaroknál egyaránt szokás alkonyat felé kinyitni az ajtót, és a kicsikét magára hagyni, hogy a meghalt anya bemelessen megszoptatni gyermekét. Némely helyen kilenc napig tesznek így . . .”

Nem egy írásban számol be a rontó tudománnyal rendelkező asszonyok, a boszorkányok praktikáiról, sepegéseiről, bűbájosságáról („a boszorkányok [visticák] éjjélkor szoktak megjelenni, macska, kutya, láng képében, s utolsó kakaskukorékolásra eltűnnek. A magános embert éjjeli időben összekarmolják. Ha az anyának elapadnak éjjel az emlői, a boszorkányok voltak nála szopni. Az ilyen anya tejével megnedvesített gyermekinget akaszt a közeli fára, s a boszorkány nem mehet be többé a tanyára”).

Rieger Dezső a szabadkai Bács megyei Naplóban közzétett írásait csakhamar begyűjtötte és kötetbe rendezte (Fehér tanyák. Rajzok a szabadkai tanyavilágból, 1911). Kármán Józsefnek, a verbászi tiszteletesnek egy jóval korábban megjelent munkája mellett (A babonáról, Zombor, 1877) ez volt a második ilyen jellegű kiadvány tájainkon. Az egyiket is, a másikat is haszonnal forgathatják a népi hiedelem gyűjtői és kutatói, jóllehet a szakkiadványok egyiket sem jegyzik.

A Bács megyei Napló 1911/12-ben négyoldalas önálló mellékletként közölte a Nyomorfi című regényes elbeszélését is.

Rieger Dezső pályáját az első világháború törte ketté. 1915-ben fogságba esett, s éveket töltött Omszkban, az Irtyis és az Om folyó találkozásánál, a transz-szibériai vasút mentén fekvő városban, ahol a legnagyobb oroszországi fogolytábor volt. Eleinte a folyami kikötőbe érkező uráli farönköket osztályozta, majd korrektorként a Forradalom című magyar hadifogolyújságnál dolgozott. Kolcsák fehérgárdistái végeztek vele, amikor 1919 nyarán elfoglalták az orosz-ázsiai főkormányzóság székhelyét.

RIGYICAI KOVÁCS JÓZSEF (Hort, 1826. április 6.–Merano, 1889. december 10.) – A XIX. századi földbirtokos, szőlészeti és gyümölcsészeti szakíró ugyan az ősi családi fészekben, Horton született (a rigyicai előnév mellett olykor még a horti előnevet is viselte), s távol a Duna–Tisza-közétől, a napsugaras, gyümölcs- és szőlőtermeléséről híres olaszországi Meranóban halt meg, de azért ízig-vérig bácskai volt, a Kígyó-ér melletti rigyicai birtokán (1905 és 1922 között Regőce) élte le nem túl ságosan mozgalmas életét. Ezt csak a gyakori külföldi tanulmányutak tették némileg változatossá. Ügyvédi oklevelet szerzett, de gyakorlatot nem folytatott, képesítése csak arra volt jó, hogy jobban eligazodjon a megyei közgyűlések ágas-bogas tárgysorozatában.

A háromezer holdas birtokát vezette, amelyet még nagyapja, a Grassalkovits hercegi család gödöllői uradalmának egykori igazgatója vásárolt 1801-ben. A család őse egyébként a XVII. század legelején szerezte nemességét, tagjai pedig a végvári harcokban tűntek ki lovassági hadnagyokként, főleki kapitányokként.

A birtok keretében több mint 200 holdas szőlőgazdaság volt, egy időben pe-

dig – a szabadságharc előtti évtizedekben – az ország egyik legnagyobb faiskoláját mondhatta magáénak. Nagy sikerrel termesztette és nemesítette például a kajsziparack-csemetéket, ahogy írja is egy helyütt: „jó kelte végett (két-szeres árat fizettek érte) nagy mennyiségben szaporítottam”.

A nemesítést nem a szokásos módon, a szilvaalanyra végezte, hanem „a vad kajsziparackmagról növesztett vadoncára”. A csonthéjas magokat eleinte egy zombori kereskedőtől szerezte be hordószámra, akihez „a Bács megyének telecskai emelkedésén terjedő szőlőkben levő nagy vad kajsziparackok tulajdonosai hozzák leginkább ezen magvakat, amelyeket ő aztán jó haszonnal küldözget a likörgyárosoknak Olaszországba”.

A gyors növésű kajszi ültetését még az utak szegélyezésére is tanácsolta, mivel „magasságukkal a tölgyekkel vetekszenek” és „virágjuk színével, a termésük bőségével az utas szemét nem kissé kétértéktethetik”. A termés különféle ismert felhasználása mellett még a fa hasznára is felhívja a figyelmet: „... ha utóbb megvénülván fejsze alá kerülendnek, az asztalosoknak keresett deszkákat szolgáltatnak bútorokhoz, melyek politúrozva, a mahonit igen megkísértik, minek tanulságul nálam két almárium szolgál...”

Rigyicai Kovács József szorgalmas munkatársa volt a nagyobbrészt akkoriban induló szaklapoknak, így a Kerti Gazdaságnak is, amely a Kertészeti Társulat Közlönyeként jelent meg 1857 és 1863 között. Előfizetőket is gyűjtött a lapnak szép számban, úgyhogy egyik cikkében le is szögezhetette, hogy „sehonnet oly lelkes nyilatkozatok nem érkeztek a társulat ügye iránt, mint Bács és Torontál megyékből, elannyira, hogyha az ige mindenütt úgy válik testté, ak-

kor a Kertészeti Társulat virágkoszorúja e két megye leend”.

Később a Gazdasági Lapokba, a Falusi Gazdába, a Magyar Kertészetbe is írt, főleg szőlészeti és gyümölcsészeti tapasztalatairól számolt be (Szőlőművelési javítások, Némely észrevétel az Izabella szőlőfajok iránt, A levéltetűk elleni bizonyos szer, A némethoni gyümölcstermelésről, A szőlőkarók hasznáról), olykor azonban más jellegű beszámolókat is közölt. Így 1861-ben leírta Latinovits Lajos borsodi birtokának százholdas faiskoláját – 20 holdon gyümölcsfát, 20 holdon díszfát, 60 holdon pedig akácfát nevelt –, de képet adott az egykor kopár, homokbuckás, most pedig a fásítás által virágzóvá tett gazdaságról. Érzékletes szavakkal ecsetelte a Lombardiára emlékeztető, végelethatalatlan, út menti eperfasorokat, s elmondta, hogy a birtok 16 holdas parcellákból áll, melyek közt „erdőknek látszó határszegési ültetvények” húzódnak meg.

Egyik-másik 1862-ben írt cikkében közli, hogy „Bácsmegye áldott rónaföldjén kítűnő mennyiségben” megte-rem a kerti vetemény, így a káposzta is. Futakon és másutt termesztik, de sehol sem olyan izes, mint Rigyicán, illetve az ő megfogalmazásával élve: „minden káposzta közt legkitűnőbb a rigiczai”. Ezért sürgette a futaki módon való termesztés meghonosítását, ahol „a termés nem meleg ágyakban, de szabadon és nagyban történik”.

Rigyicai Kovács József Rigyica és környéke című „monográfiai művecskéje” Baján jelent meg 1862-ben.

RILL JÓZSEF (Módos, 1839. január 11.–Ipolyság, 1909. április 5.) – „A XIX. század legismertebb dél-magyarországi pedagógusa”, „Bánátus legna-

gyobb tanítója” – a kortárs-kollégák még életében ilyen jelzőkkel illették a legnagyobb tisztelet hangján. Valóban ízig-vérig „néptanító” volt, később pedig tanítóképezdei előadó, tanfelügyelő, pedagógiai író, szaklapok elindítója és szerkesztője, s kora ifjúsága óta „tanítóvezér” is, az érdekvédelmi szervezetek létrehozója.

Tanítócsaládból származott, apja köztisztviselőként álló módosi tanító volt, akitől sokat tanult, így a hivatásszeretetet is. Már az elemi hat osztályának befejezése után munkába állt, előbb telekkönyvi írnokként, majd 1854-ben, tizenöt évesen, meghívták a szécsányi iskolába – „helyettes altanítónak”. Még ugyanaz évben folytatta tanulmányait a Verseci Tanítóképzőben, ahonnan kiváló minősítéssel került Lippára, az ottani „főelemi tanodába”, majd a palyénok (katolikus bolgárok) lakta Vingára. Módoson együtt nőtt fel a Vingáról kirajzott bolgárok gyermekeivel, úgyhogy nyelvük nem volt ismeretlen előtte. Vingai tartózkodása idején tökéletesítette nyelvtudását, úgyhogy ő készítette el az első palyén ábécét, olvasókönyvet, kalendáriumot.

Rill már 1858-ban, majd 1861-ben is kezdeményezte – Schwiecker Henrik nagybecskereki történelem szakos tanárral és Kukujai Károly kikindai tanítóval és tankönyvíróval együtt – a bán-sági tanítószeg egyesületbe való tömörülését, ami miatt sok kellemetlensége volt, különösen az egyházi hatóságok támadták egyházellenessége miatt. „Az iskola az egyház leánya” – mondták az egyház képviselői, hivatkozva a hagyományokra, Rill József és társai viszont az államot tekintették a nevelés fő tényezőjének, az iskolák felekezeti jellegének megszüntetését követelték. Ezekről a mozgalmakról Lőrinc Péter

adott áttekintést egyik tanulmányában (Pedagógusmozgalom Bánátban, Népszemle, 1951. 10.).

Az egyesület végül is, félig-meddig illegálisnak is mondható előkészületek után, 1867-ben jött létre Temesváron, Délmagyarországi Tanítóegylet néven. Rill munkájára felfigyelt Eötvös József, az akkori kultuszminiszter, vendégül látta, s megbízta, hogy az általános iskolákkal kapcsolatos nézeteit és javaslatait foglalja írásba. Négy hónapos ausztriai és németországi tanulmányutat is biztosított részére. Munkáját az 1868. évi oktatási törvény megalkotásánál vette figyelembe.

1869-ben kinevezte a Budán akkor induló Első Állami Tanítóképző előadójává, s egyúttal támogatta Rill kezdeményezését a megyei tanítóegyesületek tömörítésére. A Magyarhoni Tanítóegyletek Szövetsége 1872-ben jött létre több mint száz vidéki egyesület képviselőinek részvételével. Ő szerkesztette 1873/74-ben a szövetség kéthavonta megjelenő folyóiratát, a Magyar Néptanítót.

Eötvöst a miniszteri székben Trefon Ágoston követte, aki a közép- és felsőoktatás fejlesztését tűzte ki célul, s ezzel az elemi oktatás valamelyest háttérbe szorult, ami kiváltotta Rill tiltakozását, mire a miniszter elbocsátotta állásából. A kegyvesztett tanító felcsapott lapalapítónak: megindította a Független Polgár című, a pártpolitikától, szenzációhajhásztól és a nemzeti frazeológiától egyaránt tartózkodó napilapot, amely csakhamar a feltörő polgárság, az egyre szaporodó szakértői réteg szócsöve lett. A pedagógiával sem szűnt meg foglalkozni, nevéhez fűződik a Magyar Pedagógiai Szemle elindítása és szerkesztése (1880–1888) is.

Tizenkét évi „számkivetés” után Trefolt „kegyelemben” részesítette, s a Népta-

nítók Lapjának belső munkatársává nevezte ki, 1889-ben pedig megyei tanfelügyelővé. Tanügyi pályája az 1906. évi nyugdíjaztatásával ért véget.

Rill József szerteágazó szakírói tevékenységet fejtett ki. Több száz cikket, több mint tíz pedagógiai művet jelentetett meg (Vezérlapok az ábécés könyv kezeléséhez, 1870; Neveléstudományi irodalom, 1882; A magyar iskolaügy alapelvei, 1883; Egyházpolitika a tanügy terén, 1895) . . .

A neves pedagógus életrajzát többen is megírták, köztük Németh Ferenc is (Egy régi bánáti tanító, Magyar Szó, 1995. május 13.), kutatásainak eredményeit mi is felhasználtuk.

ROCHEL ANTAL (Neukirchen, 1770. június 18.–Graz, 1847. május 12.) – Az osztrák császárság legfejlettebb, keletre eső, Bajorországgal, Csehországgal és Magyarországgal határos részében, az alsó-ausztriai hercegségben született falusi kalmár családjában. A csehországi jezsuitáknál tanult, sebészorvossegédi képesítést nyert, majd tanulmányait Bécsben folytatta, ahol 1792-ben sebész-mesteri és szülésmesteri oklevelet szerzett. Katonaorvosként végigharcolta a napóleoni háborúk egy részét, bejárta Franciaország, Hollandia és Belgium harctereit. 1798-ban szerelt le, s előbb Morvaországban, majd Magyarországon folytatott orvosi gyakorlatot.

A Nyitra és Trencsén megyei Vigváron (Veselé, Szlovákia), Trencsénrákón (Rakové, Szlovákia) és Lednicrónán (Lednické Rovne, Szlovákia) gyógyította az ottani nagybirtokok cselédeit, közben bejárta a két említett vármegye mellett még Árva és Liptó megyét is, s a Kárpátokban hódolt régi szenvedélyének: a fűvészkedésnek. Az utóbbi,

Lednicróna is olyan eldugott falu, mint a többi, ezért Bécsben és Pesten keresett magának állást, de a menekülési szándék dugába dőlt, s több mint tíz évig itt maradt. Azzal vigasztalta magát, hogy pompás botanikus kertet rendezett be magának, egyszerre 1500–2000 növényfajt is termesztett. Sok magot, élő- és szárított növényt küldött a pesti Botanikus Kertnek, de magcserét folytatott csaknem minden európai fűvészkerttel.

Híre lassan-lassan szárnyra kel, úgy-hogy tervezett bánági útja már „állami” támogatást nyert, illetve felkarolják az illetékes méltóságok: a nádor előfogatot biztosít számára, Károly főherceg pedig ellátja a katonai iroda kiváltságokkal járó útlevelével. 1815 tavaszán kel útra hintóval, szekérrel, s meg-megáll, hogy gyarapítsa növénygyűjteményét. Május 3-án érkezett Újvidékre, a hónap végén már Pancsován találjuk. Hosszabb időt tölt a Delibláti-homokpusztán, majd Versec és Fehértemplom táján botanizál, lemegy az Al-Dunára, bebarangolja Krassó-Szörény megye hegyvidékét. Temesváron, Szegeден és Pesten át tért haza.

Az elkövetkező években végre sikerült vidéki magányából is kitörnie: 1820-ban kinevezték a pesti egyetem botanikus kertjének főkertészévé, s ezt húsz év alatt páratlan gazdaggá fejlesztette ki. Időközben összegezte bánági útjának eredményeit is (*Plantae Banatus Rariores* . . ., 1828). Ebben a munkájában leírta, s mivel kitűnő rajzoló volt, ábrázolta is az általa felfedezett bánági fajokat, köztük azokat, amelyek a Pannon-térségben csak a Delibláti-homokpusztában találhatók. Tudományos képzettsége nem állt a kor színvonalán, de gyűjtőszenvédélyének, megfigyelőképességének köszönhetően ma

is úgy tekintenek rá, mint a bántási flóra úttörőfeldolgozójára, a későbbi híres kutatók – Bernatsky Jenő, Borbás Vince, Wágner Sándor – az ő nyomdokain jártak.

Már 65 éves volt, amikor 1835-ben újra bejárta a bántási térséget, s kutatásainak eredményeit egy újabb kötetben összegezte (*Botanische Reise in das Banat*, 1838). Rochel Antal 1840-ben vonult nyugdíjba. Grazban telepedett le, s szerény jövedelmét azzal toldotta meg, hogy az óriási, 30 000 példányból álló herbáriumát eladta János szász királynak 600 forintos évjáradékért.

ROMHÁNYI IBI (Törökkanizsa, 1939. március 12.–Újvidék, 2002. február 26.) – A legnagyobb vajdasági magyar tragikát tisztelhetjük benne, a színpadi deszkák fejedelemasszonyát, a nobilitás, az úrinő megtestesítőjét, az örök nőt, a szenvedőt, az áldozatot, a bánatosat. Amikor szép csendben távozott az élők sorából („úgy szeretnék kimúlni, ahogy a rózsaszirm lehull”), a sajtó emberei mintha összebeszéltek volna, s a Cseresznyés kert plakátjára is rákerült fényképét (vagy annak változatát) mellékelték a méltató írásokhoz.

Az átlényegülés utolérhetetlen mestere volt, kivételes egyéniség.

1959-ben, húszévesen került a törökkanizsai amatőr színpadról a szabadkai Népszínházba, Virág Mihály rendező és Dévics Imre színidirektor felfedezettjeként. Azonnal főszerepet kapott, s azóta is emlegetett alakítást nyújtott John Osborne *Dühöngő ifjúságá* című drámájában (Alice). Egy csapásra az aranykorszakát élő Népszínház egyik vezető színésznője lett, s meghódította a közönséget is. A kritika ünnepelte: „a gyakorlat remek jellemszínész faraghat belőle” (Vukovics Géza); „Hangban is,

mozgásban is meggyőzően élénk tudta varázsolni az élettől nem sokat váró feleség fásultságát” (Dér Zoltán). Pályafutása olajozottan folytatódott, egymást követték a jobbnál jobb szerepek: Lyda (Pavel Kohout: *Ilyen nagy szerelem*); Éva (Madách: *Az ember tragédiája*); Borbála (Háy Gyula: *Isten, császár, paraszt*); Gertrudis (Katona József: *Bánk bán*); Glória (Ranko Marinković); Jozefa (Marcel Achard: *Az ostoba lány*), György (Deák Ferenc: *Áfonyák*); Eirené (Zilahy Lajos: *Az imbroshi boszorkányok*).

Tíz pompás szabadkai év után Romhányi Ibi váratlanul (úgy tűnt, hogy meggondolatlanul is) az Újvidéki Rádióhoz szerződött. A város- és együttescsere öt év múltán azonban értelmet kapott: megnyílt az Újvidéki Színház, s Romhányi Ibi újra igazi pódiumhoz jutott. Itt is a színház legjobb időszakába csöppent, illetve pontosabban: ő volt az egyik alkotó, aki fémjellezte a felemelkedést.

A kritika (Gerold László) két csúcsteljesítményét emelte ki ebből a korszakából: Alice (Dürrenmatt: *Play Strinberg*) és Vizyné (Kosztolányi–Harag: *Édes Anna*) megszemélyesítését. Az egyiket is, meg a másikat is megismételhetetlen színészi bravúrral tolmácsolta, a kedély- és érzelemhullámmás ezernyi árnyalatával. Két nagy rendező állt mögötte: az elsőben a belgrádi Radoslav Dorić, az utóbbiban a kolozsvári Harag György. E kettőn kívül még a pompás és felejthetetlen alakítások egész sorát hozta létre: Valéria alakját Ödön von Horváth *Mesél a Bécsi-erdő* című drámájában, továbbá Olgát (Csehov: *Három nővér*); Laurát (Krleža: *Agónia*); Ljubov Andrejevna-t (Csehov: *Cseresznyés kert*); Claire Zachanassiant (Dürrenmatt: *Az öreg hölgy látogatása*); Ku-

rázi mamát (Brecht: Kurázi mama és gyermekei).

Még nem töltötte be a hatvanat, amikor 1998-ban eljátszotta utolsó szerepét (Martha – Miro Gavran: George Washington szerelmei). Ezzel zárta pályáját az egyik legnagyobb vajdasági magyar színésznő, színpadaink ünnevelt divája. Pálics Mártának egyik „elfekvő”, utólag közölt interjújába (Magyar Szó, 2002. III. 2.) vallotta: „Én nem vagyok jó feleség, nem szültem gyermeket, rossz háziasszony vagyok, minden másban tulajdonképpen rossz vagyok, én egyszerűen csak egyet tudok csinálni, kimenni a színpadra, csak azt tudom . . . Ami kitöltötte az életemet, és amitől csodálatos 35 évem volt, és ezért nekem érdemes volt megszületnem . . .”

RÓNAY ISTVÁN (Filippova, 1840. július 14.–Bácsszentiván, 1893. január 19.) – A nemrég „felfedezett” papköltő, a világi ügyekkel világfi módjára törődő országgyűlési képviselő, a helytörténeti és a népismereti írárok szerzője volt. Az első mondatban foglalt életrajzi adatainak szinte minden összetevő része kiegészítésre szorul, mert például értékűen tapadnak hozzájuk azok a változások, amelyek oly jellemzőek ezekre a mi huzatos tájainkra, de tükrözik részben azokat az emberi életekben önkéntesen lejátszódó átalakulásokat, vagy éppen az erőszakosan bekövetkezett fordulatokat is. A jobb megértés végett el kell például mondani, hogy szülőhelyének neve kétszer is változott (Szentfülöp, 1909; Bački Gračac, 1947), akárcsak működési és elhalálzási helységének neve (Bácsszentiván, 1905; Prigrevica, 1947), de módosult vezeték- és keresztnéve is (az eredeti: Stefan Ausburger). A németnek megmaradt húga még halálának évében

„művészeti értékkel bíró nagyszerű síremléket állíttatott” bátyjának, amelyet Köllő Miklós szobrász (Kossuth-szobor Marosvásárhelyen, Petőfi Segesváron) készített, s amelyet csaknem ötven évvel ezelőtt leromboltak, még a sírhely sem maradt fenn.

Rónay egész élete, Szenteleky Kornél-nak egy más szituációra alkalmazott gondolatával élve, „szárnyaszegett lendület”, a nem a legjobban választott élethivatás következményeinek viselése. Őrszálláson és Zomborban káplánkodott, majd 27 évesen, biztató távlat-tal, a kalocsai érsekségre került szentszéki aljegyzőnek, papnevelő intézeti tanárnak. 1875-ben azonban Haynold Lajos érsek intelme ellenére jelöltette magát a hódásági választási kerületben. Az engedetlenség derékba törte pályáját: kinevezték szentiváni plébánosnak, s haláláig „ottfelejtették”. A képviselői mandátum letelte után végképp „élve eltemetve” szenvedett az isten háta mögötti parókián. Költészetének olykor világi, az élet örömeit igenlő, olykor antiklerikális jellegével, de baráti körének megválogatásával is – szoros szálak fűzték az akkor Zomborban hivatalnokoskodó Schmitt Jenő Henrikhez, az anarchista eszméket, a misztikus tanokat hirdető filozófushoz –, kivívta maga ellen feletteseinek neheztelését. Falusi magányában, talán éppen pótlásként kereste a kapcsolatot a helyi művelődési kezdeményezések hordozói-val: levelez Grossschmidt Gáborral, a megyei Történelmi Társulat titkárával, közreműködik Dudás Ödön helytörténeti folyóiratában, a Bács-Bodrogban, részt kíván venni a megyei monográfia megírásában, számon tartja azokat, akik nagyobb vállalkozásokba kezdtek, így tudja, hogy „Érdúj helyi Menyhért újvidéki káplán” várostörténetét írja.

Rónay főleg anyanyelvén írta verseit, ezek összegyűjtve halála után jelentek meg *Gedichte* címmel két kiadásban (Lipcse, 1894; Hamburg, 1908).

Kevés számú magyar nyelvű versét, amelyeknek zöme még a kalocsai években, a Fővárosi Lapokban jelent meg, Silling István gyűjtötte egybe, s tette közzé, biográfiai és bibliográfiai adataival együtt (*Késő álmok. Életjel*, Szabadka, 1990). Ő ébresztgette emlékét korábban is (*Hungarológiai Közlemények*, 33. sz.), s közölt szemelvényeket levelezéséből (*Magyar Szó*, 1991. június 8.). A kis Rónay-kötet nagy feltűnést, kisebbfajta irodalmi szenzációt keltett. A kritikusok ritka egyöntetűséggel jelölték ki Rónay István irodalomtörténeti helyét Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Vajda János mögött, de jóval az itteni ismertebb kortársai – Dömötör Pál, Jámbor Pál, Szulik József – előtt.

RÓNAY JENŐ (Kiszombor, 1854. április 11.–Szeged, 1921. április 28.) – A XIX. század két utolsó évtizedében a régi Torontál vezető főtitkárja volt, ezt az egész korszakot róla nevezték el, mivel „a főispánok gyöngyeként” keményen kézben tartotta a hatalmat. Ebbe a füzérbe tartozott egyébként még Hertelendy József, Dellimanicz Lajos, Botka Béla is . . .

E szerepkör betöltésére már fiatal kora óta felkészítették. A szegedi gimnáziumi osztályvizsgákra meg az érettségire is édesanyja készítette elő a négyezer nyi holdon épített négy családi úrilak egyikében. A pozsonyi királyi jogakadémia húszéves korában fejezte be, s kétévi utazgatás után 1876-ben lépett a vármegye szolgálatába. Negyed századon át a millennium szellemében vezető pozíciókat töltött be a kormánypárt jóvoltából, elmaradhatatlan vadászka-

lapjával a fején. Aljegyzőként kezdte, majd az ügyvédi vizsga után főügyész, főszolgabíró, főjegyző, alispán (1886) és főispán lett (1891–1901). Időközben, csaknem két évig, szerkesztette a *Torontált* is.

Az ő idejében készült el a kisvasút, beindult a szőnyeggyár, felépült az új megyeháza (alispán korában), takarékpénztárak nyíltak, nagy gazdasági jelentőséget kaptak az ármentesítő társulatok, ő maga is többnek volt az elnöke, így a Felső-Torontáli Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulatnak. Részt vett Muzsla alapításában, a csángók telepítésében. Általában mindenütt ott volt, ahol közpénzeket kezeltek, illetve rendelkeztek vele.

A szociális feszültségeket réti földek felosztásával, ingyenes telkek kiosztásával, zsellérlakások építésével próbálta enyhíteni, de kemény kézzel is közbelépett, ha szakadt a kötél (az 1898-as zendülések letörése). Ínségalapokat hozott létre, de a kivándorlás méretét is csökkenteni próbálta, nem sok sikerrel. A nemzetiségi mozgalmakat ígérekkel, apró engedményekkel, olykor szigorral tartotta féken, illetve fojtotta el. Közben a megyeház dísztermében elhelyeztette „Délvidék első magyar monográfusának”, Bárány Ágostonnak az arcképét, tűzoltószövetséget hozott létre, elvállalta a Tiszai Regatta Szövetség elnöki posztját, támogatta a Torontáli Korcsolyázó és Hajóegylet megalakítását, sportcsarnokot épített.

Karrierje a századforduló táján tört derékba: akik felemelték a polcra, le is taszították onnan. Akkoriban a Nemzeti Pártot és a Szabadelvű Pártot egyesítő Széll Kálmán lett a miniszterelnök, s a „jog, törvény, igazság” jelszavával „tisztá” választásokat ígért. A főispán ezt szó szerint értette, holott Mikszáth

Kálmán értelmezése szerint „csakis a kormány keze nem nyúlt a választások tisztaságához, a többi kéz mind nem kímélte”. Így történhetett meg először, hogy a megbízható vármegye nem szálította le a maga mamelukjait, azaz több helyen is az ellenzék kerekedett felül. Rögtön kiszült, hogy Rónay nem is olyan jó főispán, mint ahogy eddig hitték. Megindult ellene a sajtóhadjárat, a központból kiküldött ellenőrző szervek költségvetési hiányról, eltékozolt közpénzekről, hűtlen kezelésről, szabálytalanságokról adtak jelentést. 1902-ben Rónayt országos botrány kíséretében menesztették, mintegy igazolva, hogy akit a politika sántának tart, máris veheti a mankót.

„Meggyőződésemet a hatalom szava előtt is fönntartottam, de nem voltam soha békebontó, hanem türtem – a közrend kedvéért – a személyemet ért méltatlanságokat is” – írja a Zombori Rónay Jenő hátrahagyott iratai című vaskos könyvében, amely 1924-ben, azaz halála után jelent meg 50 példányban a szerző hívei és barátai számára, „továbbá 3 díszpéldányban (a bizalmas Függelékkel bővítve) csakis a család számára”.

Az összeomlott rendszert még halála után sem bántotta, az övé is volt . . .

RONDY MÁRTON (?, 1827?–Budapest, 1898. december 9.) – A XIX. századi nagy vasúti építkezések egyik elfelejtett, a Gombos és Erdőd közötti gőzkompról úgy-ahogy ismert műszaki ember. Ő még a József Ipartanoda első nemzedékéhez tartozott, amelynek 1846. évi megnyitóján Széchenyi István is részt vett. Tanulmányait a szabadságharc után fejezte be, amikor 1850-ben az Ipartanodához csatolták az egyetem műszaki intézetét is (Institu-

tum Geometricum). Pályakezdő vasúti mérnökként a Déli vasút alkalmazta (Teljes nevén: Császári és Királyi Szabadalmazott Déli Vaspálya Társaság), ez volt az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb magán vasúti vállalkozása. Részt vett a Déli pályaudvar építésében, amelyet Buda néven 1861-ben adtak át a forgalomnak. Egyik megalkotója a vasútállomások típussterveinek. Osztályvezetőként ment nyugdíjba.

1868-ban elkészült az első bácskai vaspálya: a Szeged–Szabadka–Zombor vasútvonal. Ennek folytatását Apatin–Eszék–Virovitica irányba tervezték, azaz, hogy majd az Adriáig, azaz Fiuméig építik. Apatinnál azonban megakadt az építkezés: a széles medrű Duna állta útját. A hídépítés rendkívül költséges lett volna, ezért, Rondy Márton javaslatára, a vasútvonalat egy gőzkomppal vezették át a túlsó partra. A legnagyobb részletességgel kidolgozta ennek műszaki tervét, s ezt a gyakorlatba át is ültette: a Gombos és Erdőd közötti gőzkomp 1869-ben már készen állt. Terve ma is megtalálható a MÁV műszaki levéltárában.

A vasút építése valamivel lassabban haladt: a Zombor és Gombos közötti 32 kilométeres szakasz 1870 decemberében készült el. Időközben az alföldi-fiumei vonal Vinkovciig terjedő szakasza is befejeződött, úgyhogy a két vasutat és egyúttal a Bácskát és Szlavóniát is összekötő gombosi gőzkompot 1871. május 23-án átadták a forgalomnak. Kenessey Albert, a magyar hajózási irodalom első művelője akadémiai székfoglalójában (A kapaszkodó hajózásról, 1973) részletesen leírta méreteit, működését, de Rondy Márton nevét meg sem említette. A Gombos és Erdőd közt járó kettős gőzkomp („láncdereg-

lyé”-nek is nevezték) egy németországi hidas mintájára készült, talán ez a magyarázata, hogy a műszaki és általános lexikonok sem tartják számon.

A maga korában műszaki különlegességként emlegetett gőzkomp 63 m hosszú és 9 m széles volt. Egyszerre hét-nyolc vasúti kocsit szállított a túlsó partra, mozdony nélkül, ez a túlsó parton várta a szerelvényt. Egy menet 11 percig tartott. Gőzgépe 30 lóerővel működött. A nagy teher biztonságos megtartását víz alatti légtartályok biztosították. A Duna két partja között három acélsodronyt feszítettek ki. Két 3,5 cm vastagságú kötél a folyó fenekén feküdt, ez biztosította a komp haladását. Két oldalán ugyanis hatalmas dobok helyezkedtek el, s ezekre csavarodott fel, majd tekerceslődőtt le az acélsodrony. A harmadik vezérkötélként szolgált, amely magát a kompot és az irányt tartotta. Huszonnégy óra alatt olykor negyven szerelvényt is átvitt.

Működése negyven év után, 1911-ben szűnt meg, amikor is nyolcmillió aranykorona költséggel elkészült a hatívíű, 600 méter hosszú vasúti híd. Ezzel a forgalom még zavartalanabb lett. A gőzkompot elvontatták és más célra használták. A második világháború idején a Budapest feletti Duna-szakaszon úszó csónakháznak használták. Budapest ostroma idején elpusztult.

RÓZSA SÁNDOR (Szeged, 1813. július 16.–Szamosújvár, 1878. november 22.) – Sok gonoszságot követett el életében – igaz, nemegyszer a nyomor, az igazságtalanság is rossz útra taszította –, de népünk emlékezetében mégse lókötként, zshiványként, haramiaként él, de még futóbetyárként, lacibetyárként, kapcabetyárként sem, hanem egyszerűen csak betyárként, mert ennek a szó-

nak jelentésében benne van az is, hogy szegénylegény, bujdosó, üldözött. Alakja olykor romantikus módon fel is magasztosul, s ekkor a pusztá királyaként lép elének.

Az urak törvényével egész életében hadilábon állt, s ezért örökösen nyomában volt a pusztázó hadnagy, a lovas perzekutor, a karabélyos csendbiztos, a szuronyos pandúr. Ha egy kicsit jobban megugratta sárga lovát, máris az egyik megyéből a másikban termett, s bottal üthették nyomát. „A térképre vehetetlen buckák Szabadkától Jászberényig, s a zsembékok Becskerekthől Csongrádig neki mind biztos menedékhelyei” – írja Jókai Mór negyvennyolcas naplójában. De nemcsak az írók festettek róla érzékletes képet, népünk is dalba foglalta nevét.

Bácskában egész Temerinig, Bánátban pedig a Deliblati-homokpusztáig a mai napig is tudnak az emberek vasajtos pincékről, rablóbarlangokról meg vermekről, alagutakról, gerendás földalatti folyosókról, ahol Rózsa Sándor egyedül vagy cimboráival tanyázott. Meg tudják mutatni a csárdák, tanyák helyeit, ahol valamikor mulatott, vagy éppen csapta a szelet a szépasszonyoknak. 1857. évi ürményházi tartózkodását Fehér Lajos írta le (Ürményháza-Jermenovci múltjának és jelenének rövid vázlat, 1984). Ma már nehéz megmondani, mennyi valóságalapja van a kiszínezett történeteknek, romantikus meséknek. Ezeket egyébként e sorok írója gyűjtötte egybe (Rózsa Sándor Bánátban. Magyar Szó, 1991. október 12–26.).

Két esetben azonban egészen bizonyosan vidékünkön tartózkodott. Először 1848-ban, amikor Kossuth Lajostól amnesztiát kapott, s gerillavezérként, százötven főnyi szabadcsapata élén részt

vett a torontáli harcokban, Damjanich tábornok parancsnoksága alatt. Az emlékezet megőrizte látványos becskerei bevonulásukat, a korabeli emlékiratok sokasága pedig harcmódorukat írta le, nevezetesen azt, hogy karikás ostoraikkal „kiverték az ellenséges lovas szemét vagy hurkot dobtak a nyakába, és úgy rántották le a nyeregről”.

Szereplésük dicstelenül zárult. Elég gyorsan feloszlatták őket, mert kegyetlenkedtek a szerb és a román falvakban, a legnagyobb gondjuk pedig a fosztogatás volt. Az ellenkező oldalon, Knícanin táborában is voltak hasonló „önkéntes” egységek, Szerbiából jöttek, de nem futottak össze a betyárokkal. Varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét – mondja népünk.

Másodszor akkor tartózkodott bizonyíthatóan vidékünkön, amikor 1867 elejétől a péterváradi vár kazamatáiban raboskodott.

Rózsa Sándor egyébként a szabadságharc után is folytatta „mesterségét”. 1857-ben elfogták, halálra ítélték, de politikai okok miatt kegyelmet kapott. A kiegyezéskor több százan kérvényezték szabadon bocsátását, amnesztiát kapott, és 1868 április végén megnyílt előtte a péterváradi börtön kapuja. A betyárok csakhamar újra a Bach-korszakkal való szembenállás jelképei lettek. A rendszer Ráday Gedeont bízta meg a „betyárság” felszámolásával, amit ő, kegyetlen esz-
közökkel, meg is tett.

Rózsa Sándort is törbe csalta, és a szamosújvári börtönbe záratta. Ott szabómesterségre fogták, majd idősebb korában kötőtűt adtak a kezébe, s megtanították harisnyát kötni. Így fejezte be életét a múlt századi betyárvezér, de a szomorú vég ellenére is megőrizte kivételes helyét a népdalok és a népmesék világában.

RUDICS JÓZSEF (Szabadka, 1792. február 22.–Balatonalmádi, 1879. augusztus 21.) – Idősb báró Almási Rudics Józsefet, a bölcsészet- és jogtudományok doktorát, az akadémia tiszteletbeli tagját némi túlzással Bács-Bodrog megye örökös főispánjának is nevezhetnénk, hiszen három évtized leforgása alatt ötször viselte ezt a tisztséget, a vármegyét pedig kereken ötven évig szolgálta. Ennek az utóbbinak azonban inkább az ellenkezője az igaz: ő tartotta keményen kézben a vármegyét, a hozzá való tekintélyt pedig a birtokában levő 16 000 hold bácskai föld adta meg. Konzervatív politikus volt, 1837-ben azzal a megbízatással ült először a főispáni székbe, hogy állja útját a szabadelvű eszmék terjedésének. Ennek a Bécsben megfogalmazott feladatnak tett eleget azzal, hogy szembeszállt a reformmozgalommal meg a nemesi előjogok megszüntetését sürgető Széchenyi-vel. Életszemléletének másik sarkpontja az uralkodóházhoz való rendíthetetlen hűsége volt. 1848-ban lemondott a főispánságról, s a Rajna-völgyi Baden-Badenből nézte végig a szabadságharcot, 1854-ben pedig „szolgálatiért” osztrák birodalmi báróvá nevezték ki, s aranysarkantyús vitéz is lett.

Ez volt Rudics Józsefnek az egyik arca. A másikat, a valamivel rokonszenvesebbet, így lehetne megrajzolni: Kisfaludy Károly barátja volt, anyagilag is támogatta az 1821-ben induló Aurora folyóiratot. Amikor 1837-ben a „kegyes kéz irata szerint” először lett főispán, két bácskai szerző könyvének megjelenését tette lehetővé: Polereczky Bálint bácsi apátplébános és Szép Ferenc szabadkai lelkész alkalmi poémáját. Mindkettő Rudics „fényes bevezetésének örök emlékezetét” volt hivatva szolgálni, de az idő tájt a könyv nagy

ritkaság volt vidékünkön, ezért a csekélyebb értékű kiadványokat is érdemes számon tartani. A könyvnyomtatás másutt is gyenge lábakon állt, egy-egy mű megjelentetésére csak a nyomdászok vagy könyvkereskedők vállalkoztak. Ők úgynevezett kamatmentes részvétkölcsönöket vettek fel a mecénásoktól, s a könyv jövedelméből, ha ilyen volt, fizették vissza tartozásukat. Nos, a múlt század harmincas, negyvenes éveiben, Forgó György orvos és Kultsár István szerkesztő mellett éppen Rudics József tűnt ki az ilyen jellegű előzékenységgel. Öregkorában saját verseit is kiadta „kézirat helyett”: 1857-ben és 1870-ben a Hervatag fűzér első és második részét. Voltak persze, akik a verselgető bácskai nábobot „művelt költői tehetőségként” kezelték, de ezt csak a haszonleső hajbókolók szertelenségeként foghatjuk fel. A 16 000 hold termékeny föld tulajdonosa egyébként így énekelte meg a bácskai parasztot: „Dalolgtatva földjét szántja, / Békén túri, ami bántja. / S megtöltvén pipáját, / Elfüstöli sok baját.”

RUDINAI MOLNÁR ISTVÁN (Esztergom, 1850. február 7.–Budapest, 1920. október 10.) – Az alapozó emberek tiszteletre méltó köréhez tartozik. A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első évtizedében szőlész-ként, borászként, a gyümölcsfajta-rendszertan tudósaként és eredményeinek gyakorlati terjesztőjeként, s nem utolsósorban kiváló kertészi szakíróként olyan eredményeket ért el, amelyek tartósan beépültek az említett termelői ágazatokba, s elősegítették azok további fejlődését.

Középiskolai és egyetemi tanulmányai után 21 éves korában a Tapolcai Gazdasági és Borászati Iskola igazgatója lett,

huszonöt évesen pedig átvette a Borászati Lapok szerkesztését és a budai Kertész és Vincellériskola vezetését. Ez az iskola 1893-ban az ő igazgatása alatt alakult át Kertészeti Tanintézeté, ahol kertészeket, szőlészeket, faiskola-kezelőket, vándor- és szaktanárokat neveltek, kertmunkásokat képeztek.

Ő végezte el a XIX. század hetvenes éveiben a magyar borok első kémiai analizését; a vizsgált borokat nagy sikerrel mutatták be az 1873-as párizsi világkiállításon. Rendkívül nagy szerepe volt az 1870-es évek táján a pancsovai Weifert Ignác szőleijében jelentkező, s utána mindenütt gyorsan terjedő országos filoxerajárvány leküzdésében, a kipusztult szőlők újraterelítésében.

A kilencvenes évek elején miniszteri biztosként a földművelésügyi minisztériumba lépett, 1896-ban pedig az akkor felállított Gyümölcsészeti és Kertészeti Ügyosztály vezetője lett. Nagy lendülettel fogott hozzá a gazdasági ágazatok fejlesztéséhez, a kertészeti szakoktatás megszervezéséhez. Munkájának eredményeként a faiskolák száma 1896-tól 1914-ig 64-re növekedett, a gyümölcsfaállomány pedig 1890-től 1903-ig 5 millió darabról 20 millióra emelkedett. Szerkesztésében indult el a Gyümölcsészet című szaklap. Ebben, továbbá a Borászati Lapokban és más szaklapokban több száz cikket közölt, meg 24 önálló tudományos és népszerűsítő könyvet is írt. Ezek közül legismertebb A szőlőművelés és borászat kézikönyve (3 kiadásban), A fatenyésztés . . . (6 kiadásban), Szőlőművelési káté (3 kiadásban).

Külön fejezetet jelentett életében boszniai kiküldetése. 1886–95 között Kállay Benjámin közös pénzügyminiszter meghívására Bosznia és Hercegovina borászati és gyümölcsészeti

szaktanácsadója volt. Ez alatt az idő alatt négy vincellér- és egy gyümölcsészeti iskolát, valamint tizenöt járási faiskolát hozott létre.

Boszniában az ottani világhírű szilva aszalásának javításával bízták meg. 1888-ban a franciaországi Bordeaux és Agen vidékén tanulmányozta a gyümölcsfeldolgozásnak ezt a módját. A tizenháromféle működésben levő pároló rendszerű aszalókemence közül kettőt javasolt meghonosításra, de leginkább a Cazenille-féle terjedt el, amelyet a Ganz gyár kezdett gyártani. Ezeket szétosztották a nagytermelők között, azzal, hogy a vételárat igen előnyös feltételek mellett, évi részletekben kellett fizetni. Molnár István egyik 1895-ben megjelent cikkében írja, hogy „a bosnyák bégek, kik 40–700 holdnyi szilvással bírnak”, csaknem kivétel nélkül Cazenille-féle kemencékben aszalnak, ezekből „ma már 216 van felállítva Boszniában”.

Hercegovinában a Mostar környéki híres borvidéken a borászat teljes konstrukcióját hajtotta végre, úgyhogy a žilavka, a blatina és más nevezetes borfajták előállítására napjainkban is az akkor meghódított termelési tapasztalatokon nyugszik. Rudinai Molnár István ottani munkássága egyértelmű elismerésben részesült. Az egyik mostari utca ma is az ő nevét viseli.

RUMY KÁROLY GYÖRGY (Igló, 1780. november 18.–Esztergom, 1847. április 5.) – Korának egyik sokoldalú, művelt alakja volt, valóságos polihisztor. Szlováknak született, de német írónak, magyar hazafinak vallotta magát. A göttingeni egyetemen tanult, a wittenbergin pedig bölcsészdoktorrá avatták. A Felvidéken kezdett tanítani, lelkeskedni, de a nagyobb jövedelem re-

ményében az iskolákat meg az eklézsiákat is gyakran váltogatta.

1813 és 1816 között a keszthelyi Georgikonban gazdaságot, jószágigazgatást és természetrajzot adott elő. Másutt görögöt és latint, német és francia nyelvet, irodalmat tanított, de bölcsészetet, történelmet, földrajzot, vegytant is. Egy helyütt a zsidó nyelv oktatásával bízták meg. Karlócai tartózkodása idején a szerb nyelvet is elsajátította.

A gazdasági haladás híveként igen termékeny szakíró volt. A tanulmányok sokaságát írta meg, amikor meghalt, hagyatékában 280-at vettek számba. Szorgalmas levelező is volt, mintegy 60 000 levelet írt, csak Kazinczy Ferentől 1000 válaszlevelet kapott.

1817 és 1821 között a karlócai szerb gimnázium igazgatói posztját töltötte be. Megtartotta az iskola magas színvonalát, sőt bevezette a görög nyelv tanítását is. Itt jelentette meg kisszámú magyarárt munkáinak egyikét Szerém éghajlata Szlavóniában címmel. A tudóst tisztelték benne – tagja volt a jénai mineralógiai társaságnak, a prágai és a bécsi cs. kir. gazdasági egyesületnek –, de mint embert civakodó természete miatt nem szerették. Bakafántos viselkedésével fél várossal összeveszett. Diákjai is lázadoztak, s névtelen gúnyírat szerkesztettek ellene.

Négy tanév után továbbállt: oda ment, ahol többet fizettek. 1821-ben a pozsonyi evangélikus líceum másodrektora lett. Később áttért a katolikus vallásra, csak hogy betölthesse Esztergomban a jól fizetett jogtanári állást. Minden igyekezete ellenére azonban szegényen halt meg. Kéziratai mellett mintegy 2000 kötetből álló könyvtár maradt utána, elkótyavetyélése után pár száz forintot kapott érte a család. Ennek kapcsán idézi Szinnyi József lexikoni

címzavában Nagy Ignácot, aki szép-irodalmi napilapjában, a Hölgyfutárban ezt írta: „Gyűjtött volna inkább kopott cipőket vagy lyukszemeket híres táncosnők lábairól, úgy örökösei most szép jövedelemhez jutnának . . .”

RUPCSICS GYÖRGY (Módos, 1857. március 30.–Budapest, 1924. március 20.) – A XVIII. század végén a zágrábi püspökség Károlyváros (Karlovac) környéki birtokait katonai célokra lefoglalta a császári hatóság, s kárpótlásul Észak-Bánátban – Billéden (Biled, Románia), Módoson (Jaša Tomić), Bókán több kincstári birtokot utalt ki részére. Új javaikon, a századforduló táján, horvát népességet telepítettek, így jött létre Horvátbóka a már meglévő Bóka mellett s Káptalanfalva Módos közelében. Nos, Rupcsics György ősei, „a püspökség egyháznemesei” 1801-ben telepedtek le, ő maga pedig a módosi püspöki (1852-től érseki) kastélyban jött a világra, ahol apja uradalmi főintéző. A Temes menti szülőváros német ajkú iskolájába járt, magyarul csak a szegedi gimnáziumban tanult meg.

1881-ben, Budapesten lett vízépítő mérnök. A szegedi árvízkatasztrófa (1879) után újjászervezett vízügyi szolgálat tiszai kotrási kirendeltségének szervezőjeként és vezetőjeként tűnt fel, mint az ifjú műszaki értelmiség egyik legképzettebb tagja. A hátralevő átvágásokat házi kezelésű száraz- és úszókotrókkal végeztette el, s így jelentős költségmegtakarítással járult hozzá a Tisza-szabályozás olcsóbb és gyorsabb befejezéséhez. Különösen sokat tett a kanizsai, csókai és a padói szűkületek rendezéséért. Nagy teljesítményű, öntözővizet szállító szivornyákat is tervezett a Tiszán. Ebben az időszakban két

kitűnő szakmunkát tett közzé a Magyar Mérnökben (Tanulmány az Alsó-Tisza mentén építendő zsilipekről, 1888; A szivornya, 1890).

A XIX. század utolsó évtizedében fogtak hozzá az Al-Duna végleges szabályozásához, azzal a céllal, hogy a meder sziklazátonyainak eltávolításával hajózhatóvá teszik a Vaskaput. Ez a feladat már a rómaiakat is foglalkoztatta, az újabb korban pedig Széchenyi kezdeményezésére, Vásárhelyi Pál tervei alapján részben hajózhatóvá vált a Dunának ez a zuhatagos része, s megépült az al-dunai vontatóút is. Az Al-Duna szabályozását az 1878. évi berlini kongresszus a magyar államra, illetve a Baross Gábor vezette közlekedésügyi minisztériumra bízta, amely 27 millió aranykorona költséggel, a szerb és a román állam erkölcsi támogatásával be is fejezte.

Az európai viszonylatban is egyedülálló méretű sziklarobbantásokkal és kotrásokkal járó folyószabályozási munkálatok levezetését egy magyar–német társvállalkozásra bízták, amelyben a főszerepet Hugo Luther német mérnök, gépgyáros és építési vállalkozó vitte. Az ő helyettese, s egyben a vállalat igazgató főmérnöke, a kivitelezési munkák közvetlen irányítója az akkor 33 éves Rupcsics György lett. A sziklafenek bemélyítése, a víz alatti szirttek eltávolítása újabbnál újabb műszaki feladatok elé állította a kivitelezőket. Rupcsics ezeket az úszókotrók Hugo Luther braundschweigi gyárában történt átalakításával sikeresen megoldotta. Nagy feltűnést keltett egy, a víz alatti sziklarepesztéseknél alkalmazott, nagy teljesítményű fűrőhajóval, amelyet a korabeli szakirodalom „egyedülállónak” minősített. Szakmai beszámolóit nagy elismerést váltottak ki, udvari

tanácsossá nevezték ki, több hazai és külföldi kormánykitüntetésben részesült. A Vaskaput 1896. szeptember 27-én adták át rendeltetésének, Magyarország, Szerbia és Románia uralkodójának jelenlétében.

Rupcsics György pályájának vége felé, a XX. század első évtizedében a Magyar Mérnök- és Építészegylet vízépítési szakosztályának elnöke volt.

RUSEVLJAN HUGÓ (Újvidék, 1927. április 6.–Újvidék, 1990. december 9.) – Horvát–magyar vegyes házasságban született, apja szlavóniai, anyja dunántúli származású volt. Gyermekkorát és iskolaéveit szülővárosában töltötte, a labdarúgással, amely majd meghatározza életútját, az utcai poros-szemetes grundokon üzött focizással, majd az Újvidéki Atletikai Club (UAC) ifjúsági szakosztályában ismerkedett, s már tizenhét évesen, ha rövid időre is, de bekerült az elsőligás csapat tizenegyébe. Közvetlenül a második világháború befejezése után, a kereskedelmi akadémia érettségi bizonyítványával a zsebében, hivatalnoki állást vállalt az Állami Javak Igazgatóságában, de már 1947 végén az újvidéki Sloga, 1949-ben pedig a Vojvodina Labdarúgóklub titkára. Ettől kezdve egy életen át élt-halt a labdarúgósportért, nem számítva egy rövid időszakot, amikor az asztalitenisz útjait egyengette a Vajdasági Sportszövetségben.

A futballnak nemcsak tudós ismerője és szerelmese volt, hanem megszállottja is. Alighanem ez adott neki erőt, hogy eligazodjon az akkor amatőrnek mondott sportág dzsungelében, amelyet a feketealapok, a csúszópénzek uraltak, s a politikai hatalmasságok vadászterülete volt. A tiltott pénzforrásokon élő „állami” klub mellett létrehozta a „né-

pi”, az „ellenzéki” Novi Sadot, a sárga-kékek csapatát, amely Dávidként vette fel a küzdelmet jó néhány Góliáttal. Jórészt az ő érdeme, hogy a színei miatt Kanáriknak nevezett csapatot az alszövetségi ismeretlenségből felvitte az országos hírűek első ligájába. Nagy elégtétel volt ez számára, mert bebizonyította: nemcsak politikai háttérrel, állami támogatással lehet elérni valamit, hanem kemény, szakértelemmel párosuló munkával és az anyagi lehetőségeket is megteremtő lelkesedéssel. Sok irigye volt, olykor egy kanál vízben is megfojtották volna, amikor másokat, az „érdemesebbeket” leforrázva érte el sikereit. Amikor végül mégiscsak elűzték Újvidékről, már országos hírű szakember volt, válogathatott a munkahelyekben: előbb a belgrádi Partizanban edzősködött, majd még két elsőligásban, a szkopjei Vardarban és a Rijekában.

A hatvanas évek elején érkezett el pályájának csúcsára: a szövetségi kapitány tiszttét ellátó hármasbizottság tagja lett, Lovrićtyal és Mihajlovićtyal. A jugoszláv válogatott e triumvirátus idején (1961–1964) érte el legnagyobb sikerét: a negyedik helyezést az 1962. évi chilei labdarúgó-világbajnokságon. Ezt megelőzőleg vezette az országos ifjúsági, a fiatal, az olimpiai és a B válogatottat is.

Rusevljan Hugó jeles alakja a jugoszláviai magyar sportújságírásnak is. Huszonhárom évesen került a Sportújsághoz (1950), amely a Progres Kiadóvállalat keretében jelent meg, 1953 és 1957 között annak a szerkesztője volt. Amikor a lap átalakult és a Képes Sportújság nevet vette fel, Kovács András helyett ő került a szerkesztőség élére, a főszerkesztői posztot 1957 és 1965 között töltötte be. Időközben a felszámolás alá került Progresből a lap

1961-ben átkerült a Magyar Szóhoz, s ettől kezdve, viszonylagos önállóságát megőrizve, egy ideig Hétfői Magyar Szó néven jelent meg.

Ő is, a szerkesztőségi gárda is igyekezett sokoldalúan és olvasmányosan tájékoztatni az olvasóközönséget. Így az „évszázad mérkőzéséről”, az 1953 novemberében lejátszott angol–magyar találkozóóról, amelyen az „aranycsapat” 6:3-ra verte az angolokat, egyoldalas képriportban számolt be. A politika túlbuzgó szolgálói ebben a közlésben a nacionalizmus jelét vélték felismerni, úgyhogy a szerkesztőség befolyásos barátainak nagy erőfeszítésébe került, hogy kivédjék a dühödt támadásokat, és megóvják a szerkesztőséget a szétrobbantástól. Rusevljan egyébként ifjúkorában a budapesti Nemzeti Sportnál ismerkedett a szakmával, s cikkeiben a magyar sportújságírás hagyományait, a Pluhár István jellegű írásmódot ápolta, de nagy tisztelője volt a belgrádi Politika nagy öregjének, Ljubiša Vukadinovićnak is.

RUZSICKA PÁL (Pétersvárad, 1888. augusztus 21.–Újvidék, 1965. március 3.) – A túlnyomórészt horvátlakta XIX. századi Pétersváradon még négy nagyobb nemzetiségi csoport (német, magyar, szerb, szlovák) telepedett le, s élt egymás mellett. Ruzsicska Pál szülei az utóbbiakhoz, a legcsekélyebb népességűekhez tartoztak. Apja vándorgyolcsosként minden tavasszal megtette az utat a Felvidéktől Szerémségig, s a Fruška gora lankáin meghúzódó településeken értékesítette portékáját. Idővel Pétersváradon házat, földet vett, úgyhogy amikor ötödik gyermeke, Pál megszületett, már foglalkozást váltott: sikeres bortermelő és gyümölcsstermesztő lett, vagonszámra szállította a

meggytét meg nagy mennyiségben az őszibarackot és a mandulát is Budapestre és Belgrádba.

Ruzsicska Pál gyermekkorában, de gimnáziumi évei során is – Újvidéken érettségizett – természetközelen élt, az apai szőlő- és gyümölcskertekben, de a Lajosvölgyön (Ljudevitev dol) és a Rókusvölgyön (Rokov dol) át bejárta a Fruška gora gerinceit és völgyeit, megismerkedett a kolostorokkal és a városokkal, így a rednekivel (Vrdnik) is. A szülők szívesen vették volna, ha fiuk a budai vincellériskolába iratkozik, de ismerve kezűgyességét, nem ellenkeztek akkor sem, amikor a budapesti Iparművészeti Főiskola felé tájékozódott. Öt év alatt, 1906–1911 között fejezte be a díszítő-festő tanszakot. Több budapesti, prágai, bécsi és müncheni dekoratív díszítéssel foglalkozó műhelyben képezte magát. Négyévi frontszolgálat után, 1918-ban Újvidéken telepedett le, s ettől kezdve, Ács József festőművész szavai szerint csaknem „fél évszázadon át a dekoratív falfestészet úgyszólván egyedüli művelője volt ezeken a mi tájainkon”. Ő készítette az újvidéki városháza üléstermének síkdíszítményeit, beleértve az alakos, rokokó stílusú medalionjait is. Az újvidéki görögkeleti püspöki székesegyházban, amelynek ikonosztázát Paja Jovanović ikonjai népesítik be, ő készítette az egymásba fonódó és egymást keresztező geometriai és növényi faldíszeket – az arabeszket, a leveles, virágos indadíszeket, a falpillérek kerettel övezett, gazdagon dekorált falmezőit. Keze munkáját dicséri még a karlócai, zombori, sztapári, izbištei és még mintegy harminc bácskai, bánáti és szerémségi templom. Olykor restaurálásokat is végzett, újrifestette a faliképeket, ikonosztázokat javított faszobrász ismerőseinek segít-

ségével. A két háború között ő volt a legismertebb és legkeresettebb templomfestő a Vajdaságban.

Alapító tagja volt a Vajdasági Iparművészek Egyesületének, az újvidéki művelődési egyesületekben pedig képzőművészeti szakosztályokat vezetett, a város amatőr festőinek egy nagyobb csoportja tőle sajátította el az alapismereteket (Zsádányi Lajos, Maróczy Péter stb.).

Ő maga csak kedvtelésből festegetett: újvidéki utcácskázatokat, de leginkább a gyermekkori barangolások színhelyeit, a Fruška gora-i tájakat örökölte meg vásznain. Az évek múlásával a benne feszülő kevés ambíció is kialudt, úgyhogy délutánjait a pétervárad kiskocsmákban, a borkimérő szőlősgazdák verandáin töltötte ismert művészek és műpártoló iparosok társaságában. Önálló tárlata nem is volt, csak gyűjte-

ményes kiállításokon vett részt a negyvenes, ötvenes években. Így a Délvidéki Szépmíves Céh 1943. évi budapesti és újvidéki bemutatkozásán, 1948 és 1951 között a vajdasági képzőművészek évi tárlatain és a magyar képzőművészek kiállításán a palicsi Magyar Ünnepi Játékok idején 1952-ben. B. Szabó György szerint képei „műnyomatokra hasonlítanak”, ugyanazt mondja Ács József is nekrológjában (Magyar Szó, 1965. március 6.), de tapintatosabban: „Festészetére jellemzőek a múlt századi bécsi iskola erőnyei: a megfigyelés pontossága, az akadémikus realista rajz . . .” De hát Ruzsicska Pálnak nem is a festészet volt a kenye-
re, hanem a díszítőművészet, a dekoratív falfestészet, s ebben a maga korában a legjobb volt a mi tájainkon.

S

SAFFER PÁL (Feketics, 1924. március 29.–Szolnok, 1998. április 9.) – Egyik lapunk nekrológjában azt közölte róla, hogy „jugoszláviai magyar író, irodalomszervező, műfordító” volt. Nem pontatlan a megállapítás, de hiányos a zsznalisztika említése nélkül, s ezért kiegészítésre szorul. Ő elsősorban újságíró és szerkesztő volt, a sajtó, a rádió, a tévé embere – így, ebben a sorrendben –, s csak „másodállásban” az irodalom művelője, mint a literátorok általában ezen a tájon, s másutt is. Igaz, első lépéseivel a poézis és a belletrisztika felé tájékozódott, de végül is a tájékoztatási szervekben kifejtett munkásságával, a megírás módjával, a meglatás erejével lépett át az újságírásból az irodalomba.

Saffer (Schaffer) Pál egy Krivaja menti szatócsüzlet tájékán nevelkedett, a „zsidó boltos” fiaként, ami nem mindig volt alkalmas ajánlólevél serdülő társai szemében. Verbáson és Szabadkán járt iskolába, csendes, zárkózott természetű volt – a légynek sem ártott, ahogy mondani szokták – ezért is keltett nagy megdöbbenést ismerősei körében, hogy 1941. augusztus 15-én, a tizenhét éves legénykét búzagyújtogatás, kommunista tevékenység vádjával a szabadkai katonai rögtönítélő bíróság elé állították. A vészortörvényszék gyorsított eljárása rendszertint jogerős halálos ítélettel zárul, a szabadkai per hat vádlottja közül

kettőt el is ért a végzet. A többi, köztük Saffert is, mint kiskorút, börtönbüntetésre ítélték, mivelhogy a büntetőjog szerint a 16. életévét betöltő egyén ellen bűnvádi eljárás indítható ugyan, de sem halálra, sem életfogytiglani börtönre el nem ítéltető.

Saffer Pál a ceglédi börtönben töltötte rabéveit, 1944-ben pedig az ónodi kiskorú javítóintézetbe került, s innen is szabadult.

A második világháború befejezése után közéleti szerepet vállalt, majd 1950-ben a sajtóba irányították: az induló Új Falu című mezőgazdasági hetilap főszerkesztői székébe ültették. Irányított káder volt, de szerencsére olyan, aki írni is tudott.

Amikor 1953-ban a hetilap megszűnt létezni – ez már a termelőszövetkezetek felszámolásának kora –, az egész szerkesztőséget átirányították az Újvidéki Rádióba, köztük Saffer Pált is, aki a gyorsan fejlődő, ötnyelvű adó magyar szerkesztőségének egyik vezető embere lett. „Együtt éltünk és álmodtunk ott” – írta emlékezéseiben a felemelkedés hőskoráról. 1973-ban az ugyancsak ötnyelvű Újvidéki Televízióban újra „kezdő” lett: a tévédráma beindításán fáradozott, majd a műsorigazgató tisztét látta el.

Közben szorgalmasan publikált a hetilapokban és folyóiratokban, a Magyar Szóban 1959-ben külső munkatársként

ő indította meg és szerkesztette is egy ideig az olvasói véleménynyilvánítás orgánumát, a Közös Íróasztalt.

Első irodalmi próbálkozása börtönéveiből maradt fenn, amikor is verssel jelentkezett egy írógéppel sokszorosított rabantológiában (Rácsok mögött, Szabadka, 1943). Kisregénye is viszonylag korán, a jugoszláviai magyar könyvkiadás „őskorában” jelent meg (Utolsó vallomás, 1953). Irodalmi pályája azonban mégsem ezen a nyomvonalon bontakozott ki: elsősorban riportjaival, elbeszéléseivel tűnt ki (Folyók, hegyek, emberek, 1960; Hideg neonfény, 1967; Politúros fedelű könyv, 1984). Kedvelt műfaja volt a rádiójáték. „Ha hagyják, legszívesebben rádiójátékokat írt volna egész életében” – írta róla Gobby Fehér Gyula. Főbb rádiójátékai: Magános őszűt, 1957; A panteoni szobrok titka, 1963; Éjjeli járat, 1968; A csend, 1970; Végrendelet, 1973. Ezek közül néhány megjelent a rádiójátékok és gyermekhangjátékok két gyűjteményében (Álmok szintjén, 1969; Éva naplója, 1969). Saffer Pál utolsó éveit tolokocsiban töltötte, viselve egy súlyos agyvérzés okozta károsodás következményeit. Visszavonultan gyógykezelte magát Kanizsán, majd Szolnokon. Az utóbbi városban érte utol a halál is.

SÁFRÁNY IMRE (Ókér, 1928. szeptember 27.–Szabadka, 1980. május 6.) – Legalább olyan könnyen kezelte a tollat, mint az ecsetet (Képzőművészeti könyvei: Zsombékok, 1968; Várnak az apostolok, 1971; Menetelés, 1972; Jegénye-gambit, 1986), így, amikor csak tehetette, mindig nagy tisztelettel emlékezett meg elődeiről – Oláh Sándorról, Vinkler Imréről, Farkas Béláról, Nagyapáti Kukac Péterről –, s megtalálta a módját, hogy mindegyik előtt

valamilyen formában kalapot emeljen, már csak azért is, mert mertek festőnek lenni és maradni ezen a mi tájunkon. Persze ő maga is gondolkodás nélkül ezt az utat választotta, azzal, hogy az igényesség mérőlécét még magasabbra emelte: ő nemcsak festő kívánt lenni és maradni, hanem kísérletező, modern festő is.

A huszonhárom éves ókéri rajztanár először a Függetlenekkel – Lubardával, Čelebonovičtyal, Konjovičtyal és a többiekkel – együtt állított ki Belgrádban 1951-ben. Azokhoz tartozott tehát, akik munkásságukkal hatalmas réseket vágtak, majd le is döntötték a szocialista realizmus akkor még sziklaszilárdnak hitt falait. Kemény küzdelem volt ez az alkotás szabadságáért, a kánonok nélküli művészetért. Ennek az ütközetnek sok sérültje volt, Sáfrány is csúf sebeket kapott, el kellett tűrnie a gúnyt, a megalázást, a meg nem értést, de ő ment tovább a maga útján: az ötvenes évek legradikálisabb művésze (Tolnai Ottó meghatározása a róla szóló kismonográfia előszavában) teljes elismerésben részesült, a közönség nagyobb része is befogadta. Bori Imre szögezte le az 1978-ban megrendezett retrospektív kiállításon, hogy a háború utáni nemzedék útja egyértelműbben rajzolódik ki a Sáfrány-vásznakon, mint akár költészetünkben vagy akár prózánkban.

Sáfránynak évtizedeken át megvolt az a képessége, hogy magabiztosan és töretlen derűlátással újra s újra átalakuljon, újat nyújtson. Szabad ecsetkezelésével, játékos ötleteivel, sajátos témaválasztásával sokszor meghökkentette híveit, de az idő ilyen esetekben is neki adott igazat, „maszatolásait”, ahogy ezt ő maga is mondta, befogadta.

Egyik utolsó sorozata, a Sámán ciklus, amelynek nagyobb része a tűz martalé-

ka lett, ez az elpusztíthatatlan életerőt, az átváltás és az átváltozás képességét tükrözte. Ő valóban varázslatot tudott teremteni vásznain, de ezt önjelétől vette. Ezért inkább tekinthetjük őt a képzőművészeti életben örökösen forgószeleket támasztó garabonciásnak, akinek életműve ma már a jugoszláviai magyar festészet képzeletbeli galériájának egyik legnagyobb termét foglalja el. Halálának 20. évfordulója alkalmából a szabadtéri Városi Múzeum Sámántánc címmel gyűjteményes kiállítást rendezett. Több mint száz művét mutatták be. Az „igazi Sáfrányra”, a vajdasági avantgárd művészetre emlékezve a kiállítás és a katalógus szerzője, Ninkovné Kovačev Olga egy külön mozzanatra is felhívta a figyelmet: „... a Sáfrány munkásságának szentelt alkotásokból egy önálló kiállítást vagy akár egy könyvet lehetne összeállítani. Kevés művészt tisztelnek és becsülnék ennyire kollégái ...”

SALAMON (? , 1053–?, 1087. ?) – I. András (Endre) kései gyermekeként jött a világra, akkor, amikor apja, a szenioritás rendje szerint, öccsét, Béla herceget már kijelölte trónörökösnek, s visszahívta az országba. I. András a váratlan családi esemény következtében meggondolta magát, s most az európai udvarokban már polgárjogot nyert primogenitúra elvet részesítette előnyben, azaz úgy tartotta, hogy az elsőszülöttet illeti meg az elsőbbség. Ezzel elindította a trónküzdelmek lavináját, amely aztán meghatározta a XI. század második felében Magyarország történetét. Fiát, az akkor ötéves Salamont megkoronáztatta, s a hatalmi háttér biztosítása végett eljegyeztette a német császár 11 éves Judit nevű húgával. Ezzel, akarva-akaratlanul fiát, a még gyermek Sala-

mont a hatalmi harcok sűrű hálójába vetette.

Béla herceg nem törődött bele a trón elvesztésébe, lengyel segítséggel legyőzte I. Andrást, s I. Béla néven ezer napig uralkodott, nem is sikertelenül. Végül azonban ő is fegyver által veszítette el azt, amit fegyver által nyert: Salamon, német segítséggel visszavette az apai jussot. Az ekkor tízéves királyt újra megkoronázták. Mögötte az anyja, Anasztázia orosz hercegnő, a felcseperedett feleség, a 16 éves Judit állt, de a kormányzást valójában a németbarát főnemesek tartották kézben.

Salamon király 11 évig uralkodott, néhány békés éve is volt, de a trónviszály parazsa mindvégig ott parazslott a hamu – és a talpa alatt. Uralkodásának utolsó éveiben nyíltan szembekerült I. Béla fiával, akik végül is diadalmaskodtak: előbb Géza ült a trónra (I. Géza), majd I. László (Szent László). A német császár két ízben is kísérletet tett sógora visszahelyezésére, miután Salamon vazallus fogadalmat tett neki, s hűbérként Magyarországot is felajánlotta. Az erőszakú Szent László gátat emelt a német befolyásnak, mire Salamon lemondott a trónról, megelégedett a királyi ellátással, de nem sokáig: összeesküvést szőtt László ellen. A király börtönbe vetette, majd száműzte az országból. A német császárság felé vette útját, de ott már sem segítséget, sem menedéket nem kapott, még felesége sem fogadta vissza élettársnak. A hontalanná vált exuralkodó végül is a moldvai besenyőkhöz csatlakozott, velük együtt próbált behatolni Magyarországra, s amikor ez nem sikerült, Bizánc ellen fordult. Valahol a Balkánon esett el, ismeretlen körülmények között.

Egy kései legenda szerint azonban életben maradt, fáradtan és kiábrándultan

az Isztriai-félszigeten talált menedéket. Állítólag a mai Sveti Petar u šumi (Horvátország) táján, egy ottani pálos kolostor közelében remeteként élt, vadalmát, gyökereket evett, méhészkedett és gyógyfüveket gyűjtött. A legenda egyik egyedülálló képzőművészeti megnyilatkozása a muraközi Bántornya templomában látható: a Szent László-legenda 11 képből álló ciklusának utolsó darabjaiként az ismeretlen festő megörökítette az áruhába öltözött László király és vezeklő Salamon állítólagos találkozását a székesfehérvári templom bejáratánál. Salamon egy liliosos koronát nyújt át Lászlónak, mintegy jelezve, hogy az égi üdvösség megtalálása után végképp lemond a földi hatalomról.

A szentéletű remetét a pólai (Pula) székesegyházban temették el, sokáig szentként is tisztelték, bár az egyház nem kanonizálta. Csontjait (?) ma is ereklyeként őrzik. Feliratos sírkövének bemutatása az 1896. évi millenniumi kiállításon nagy feltűnést keltett. A legenda sokrétű írott nyomait, olykor valóságosnak tűnő részleteit Rokay Péter történész monografikusan dolgozta fel (Salamon és Póla, Újvidék, 1990).

SÁMBÁR MÁTYÁS (Varasd, 1617. április 27.–Zágráb, 1685. február 14.) – A XVII. századi katolikus restauráció korszakának egyik jellegzetes alakja volt ez a horvát származású, mindvégig magyarul prédikáló jezsuita vándor-misszionárius. Szigorú rendje, a Jézus Társaság, őt is, mint egyébként minden tagját, jól felvértezte teológiai és egyéb tudományokkal az ellenőrzése alatt álló kollégiumokban és akadémiákon, úgyhogy Sámbar huszonöt éves korában mint érett hittérítőt bocsátotta útjára a lelkek visszahódításának szent felada-

tával. A képzettséget latinul sajátította el, nyelvtudását azonban csak az anyanyelvi közegben szívhatta magába.

Eleinte a református Erdély településeit járta megszállottan, batyuval a hátán, gyakran bujdosva is, áruhában. Később a Felvidékre tette át működésének színhelyét, főleg Kassán és Sárospatakon, a reformáció e két fellelegvárában terjesztette a katolicizmust. Buzgósága folytán állítólag 12 000-en tértek meg. A siker érdekében nem válogatta az eszközöket. Csecsebecsékekkel, szentképekkel, ingyenes rendezvényekkel édesgette magához a kicsinyeket és nagyokat. Életrajzírója, Horváth Lajos közli, hogy a sárospataki templomtéren „nagyarányú és fényes »comédiát« adtak elő, melyben különféle masinériák segítségével még repülő próféta és angyal is szerepelt . . .” Szenvedélyesen, ellentmondást nem tűrő hitvitázóként olykor durván is támadta ellenfeleit. Az egyik református hitszónokról azt mondta, hogy „feje falban-verésétől orvosoltatik”. Hangnemét híven tükrözik vitairatainak címei is: Okuláre egy hályogos szemű kálvinista prédikátor orrára (1658). Egy vén bial orrára való karika (1664). Contionator Hungaricusnak nevezték, azaz magyar népszónoknak, vagy csak egyszerűen Jezsuita Doctorként emlegették. Ellenfelei persze őt is keményen támadták, csak egyszer fordult elő, hogy egy kálvinista professzor, miután meghallgatta az ékesszóló szerzetest, egy kosár friss gyümölcsöt küldött neki ajándékba.

Az öregedő Sámbar Mátyás a győri, kőszegi és a soproni rendházakban lelkipásztorkodott. Életútjának végén visszatért szülőföldjére, s utolsó egy-két évében a zágrábi kollégium tanára volt. Nemcsak fizikailag járt el felette

az idő, hanem egyébként is: a civilizációs fejlődés a vallásszabadság, a felekezeti egyenjogúság irányában mutatta az utat.

SAMU MIHÁLY (Péterréve, 1907. október 24.–Becse, 1941. november 10.) – Még be sem töltötte a tizenkét évet, amikor Szabadkára került cipészinasnak. Felszabadulása után egy-két évig még ebben az észak-bácskai városban dolgozott, majd, batyuval a hátán, Belgrádba utazott. Hiányos nyelvtudása miatt sok nehézsége támadt, de még ennél is nagyobb teherként nehezedett rá az a felismerés, hogy tizen-négy órai munkával sem képes annyit keresni, hogy szűkösen megéljen. Ezt nagy igazságtalanságnak tartotta, s a hasonló gondolatokat forgató munkástársaival beszélgetve hallott először a szakszervezetekről, a munkások szolidaritásáról, az osztálytudatról.

Amikor 1927-ben Újvidéken letelepedett, már tudta – úgy vélte, hogy tudja – hol a helye: belépett a Független Szakszervezetbe, a munkások egyesületébe, ahol megismerkedett Polgár Andrással, Abt Józseffel, Kiss Ernővel és a munkásmozgalom több más ismert aktivistájával. A következő évben, 1928 decemberében tagja lett az illegális pártnak.

A tényleges katonai szolgálat letöltése után visszatért Újvidékre. 1932 végén önálló műhelyt nyitott a Kinizsi utca 14. alatt, amely hamarosan az illegális kommunista szervezkedés egyik góca lett a városban. Így Samu Mihály szervezte meg 1933-ban, Abt Józseffel, a Bécsből illegális csatornákon érkező Komintern-megbízottal, a JKP Központi Bizottságának tagjelöltjével a párt májusi kiáltványának sokszorosítását és terjesztését. Ez utóbbit Újvidéken

Ivan Canev, Szili Sándor, Alekszander Ferenc és Téglás Mátyás, Péterréven Pecze Ferenc, Topolyán Barna István, Adán Sterbik Ferenc végezte. Egy péterrévei névtelen feljelentés alapján a rendőrség gyorsan felgöngyölítette a szervezetet, s az év végén 72 személyt állított a bíróság elé. A per elsőrendű vádlottja Samu Mihály volt, akit végül is másodfokon ötévi szigorított fogházbüntetésre ítélték. Büntetését a mitrovi-cai fegyházban töltötte le, ahonnan, a „vörös egyetem” elvégzése után, képzetebben került ki.

A dél-bácskai kerületi pártbizottság tagjaként Becsén csakhamar újra megalkototta a helyi és a járási szervezetet. 1940-ben, a VI. tartományi pártértekezleten a vajdasági pártbizottság tagjává választották Szervó Mihállyal, Kiss Ernővel és Mayer Ottmárral együtt.

Jugoszlávia feldarabolása után azt a feladatot kapta, hogy a becsei járásban szervezzen katonai alakulatokat és diverzáns csoportokat. Ő szervezte meg az ellenállási mozgalom első akcióját Bácskában: 1941. július 19-én Momčilo Šaranović és Szőke István felgyűjtött ezeröttszáz búzakeresztet a becsei határban. Ezt követően Sóti Ferenc csoportja lobbantotta lángra a becsei határ egy részét, Milivoj Žagula csoportja pedig november 10-én felgyújtotta a kendergyár kazlait.

A rendőrség erélyes nyomozást indított, s kímélet nélkül leszámolt a gyűjtőgáttal. 1941. november 10-én a rendőrség értesült, hogy az ellenállás fő szervezője, a körözött Samu Mihály Becse kültelkén, Branko Popov házában rejtőzik. A civil ruhás nyomozók a csendőrök és a határvadászok segítségével bekerítették a házat, megadásra szólították fel a ház lakóit. Samu Mihály pisztolylövésekkel megpróbált át-

törni a gyűrűn, de kísérlete nem sikerült: keresztűzben esett el.

SAMUNÉ NAGY KATALIN (Doroszló, 1911. január 12.–Doroszló, 1988. július 19.) – Miért emlékezünk egy egyszerű falusi özvegyről, akinek valójában nincs is lényegében eltérő életútja, vagy „regényesebb” életrajza, mint szomszédainak, falubelieknek, a közelebbi és a távolabbi települések fehérnépének? Erre a kérdésre Kovács Endrének, a doroszlói népelet kitűnő ismerőjének, a néprajzi gyűjtőnek szavaival válaszolunk: ő a doroszlói tisztaszoba néven ismert gyűjtemény lelkiismeretes őre volt, gondos megvigyázója. A parádés szoba egy részét öreganyjától és anyjától örökölte, a másik részét pedig kelengyeként kapta, amelynek szebbnél szebb darabjait a paraszti népművészet névtelen falubeli mesterei készítették.

„A gyűjtemény minden egyes darabja fölött Kati néni lelke lebeg – írja Kovács Endre –, mert számára a tisztaszoba szentély volt . . . Díjtalanul mindenkinek szívesen bemutatta, de semennyi pénzért sem adta vagy ajándékozta volna valakinek a számára mindennél fontosabb, kincset érő népművészeti holmit . . .”

Samuné Nagy Katalin ősei 1752-ben, a falu újratelepítésekor szabad telkes jobbágyként költöztek Bácskába. Módos családban született, így aztán stafírungra valóban rendhagyó lett, a szokottnál gazdagabb. Ehhez hozzájárult az is, hogy egyke volt, vagyis apjára nem vonatkozott az a népi bölcsesség, hogy ahány lánya volt, annyiszor égett le a háza: az egyszeri leégést elviselte.

A doroszlói parádés szobabelső díszé a két párhuzamosan elhelyezett vetett ág, amely az itteni szokás szerint nem „padlásig halmozott”, de azért mégis

szépen „tornyos”, a polcos szekrény, azaz a helyi szóhasználat szerint „magas ómárium”, meg a sublót, a fiókos kaszli, amelynek tetején a helyi szentkuti kegytárgyak sorakoznak. Ritka érték a slingelt kézimunkák sokasága, a fehér lyukhímzésű dunnavégek, párnavégek, ágyterítők, asztalterítők, díspárnák, törülközők, polccsík, viselőruhák tömege. Teljesebb lesz a felsorolás, ha még megemlítjük az „ezerlyukú” fehér firhangot, az eredeti rendeltetésének nem használt „dístörülközőt”, az ugyancsak „lyugalásos” komatálterítőt.

Samuné Nagy Katalin a népi tárgyi kultúra olyan értékeit őrizte meg, mint például a szellemi hagyományok terén a mesemondó Borbély Mihály, vagy azok a „hagyományörző családok”, „nagyapikák” és „szülőkék”, akikkel gyűjtőútjai során Penavin Olga találkozott. Samuné Katalin ezek sorába tartozik, s ezért a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiss Lajos nevét viselő Néprajzi Szakosztálya (később Kiss Lajos Néprajzi Társaság) a róla elnevezett emlékéremmel és oklevéllel tünteti ki azokat, akik a hagyományörzés terén jeleskednek.

Az értékes néprajzi gyűjteményt a szabadkai Műemlékvédelmi Intézet védelem alá helyezte, az örökös pedig hajlandó is átadni a gyűjteményt egy doroszlói tájház számára, amennyiben ezt az illetékes Zombori Városi Múzeum, esetleg a helyi közösség támogatásával, létrehozza.

SÁNDOR LÁSZLÓ (Szabadka, 1914. április 15.–Újvidék, 1997. április 3.) – Egy régi, a Duna–Tisza-közről származó református munkáscsalád sarja, elődei kisbirtokosként és csőszként, asztalosként és molnárként keresték kenyerüket. Kecskeméti származású apja a

MÁV-nál volt mozdonyvezető, áthelyezéssel került Szabadkára és telepedett le ott. Az egyébként is szociális biztonságot, nyugdíjképességet élvező vasúti munkások között a mozdonyvezetők külön rétegét, úgy is mondhatnánk, kasztot képeztek. Szervezetük tagja volt ugyan a nagy hatalmú Magyarországi Vasutasok Szövetségének, de önállóságukat féltékenyen őrizték. Szakképzettségüknél fogva az úgynevezett munkárisztokráciához tartoztak, a munkásosztály legpolgáriasultabb rétegéhez. Nos, Sándor László is apja nyomdokaiba lépett: géplakatosnak tanult, speciális nyomdaipari szakképzettségre tett szert. A nyomdászat is az elit foglalkozások közé tartozott, de ő még a szakmán belül is a csúcsra jutott: nyomdaipari gépszerelővé képezte ki magát.

Simon László szabadkai gépműhelyében, vas- és rézöntődjében inaskodott (1927–1930), géplakatossegédként a Fischer testvérek „nyomdai és kliséműintézetében” (1933–1934), majd a Minervában (1934–1944) került a nyomdászat vonzáskörébe. 1945. január 1-jétől, mozgósítással, több nyomdagéppel együtt az egykori újvidéki Uránia nyomdába került, ahol a Slobodna Vojvodina és a Szabad Vajdaság „hadi” számait nyomtatták. A nehéz háború utáni körülmények között – megrongált szedőgépek javításával, a hiányzó alkatrészek kézi gyártásával, két vagy több használhatatlan szedőgép darabjából egy működőképes előállításával – járult hozzá a napilapok és hetilapok rendszeres megjelenéséhez. Egy-két év kieséssel mindvégig a mai Forum Nyomda elődeinél (Bratstvo-Jedinstvo, Zvezda, Magyar Szó) volt munkaviszonyban, 1957-től, az alapítástól kezdve egészen az 1971-ig, azaz nyugdíja-

zásáig a Forum gépszedőreszlegének főszerelője volt. Országsszerte elismert szakember, újításait sok nyomdában alkalmazták, a latin és a cirill betűs váltóját szabadalmaztatta is.

Egy életen át foglalkozott a gépszedők képzésével. Nyugalomba vonulása után gazdag tapasztalatait egy szakkönyvben összegezte, amelyet a Forum Nyomda adott ki házi használatra (Gépszedés a linogépen. Gyakorlati kézikönyv gépszedők részére, 1977). Könyvét szerb nyelvre is lefordították, s ez 1980-ban meg is jelent Slagaće mašine címmel. A gépszedők képzésének fontos forrása lett, a zágrábi grafikai főiskola tankönyvei közé iktatta. A megváltozott világban Sándor László könyve ma már csak egy nyomdatörténeti adat. Megjelenésének pillanatában is sejteni lehetett, hogy a fényszedés rohamos terjedésével az ólomöntés napjai meg vannak számlálva. Ez gyorsabban bekövetkezett, mint ahogy azt bárki is gondolhatta volna: ma már a fényszedés, a komputeres eljárás általánossá vált.

A maga korában azonban Sándor László és könyve a szakértelem tetőpontját képezte, méltán nevezhetjük őt az ólomsoröntő gépek mesterének – egy kicsit szabadabban fogalmazva –, doktorának is. Könyvével a szakmai nyelvet is óvta a romlástól, amely, akárcsak a köznyelv, erősen megkopott. Nálunk, ugye, a téglagyári munkás baggert kezel, s nem kotrógépet, az üvegyári kemencemester pekaćnak mondja magát, az olajbányász magyarázatát is csak „fordításban” lehet megérteni, amikor azt mondja, hogy görgős fúró letört szárnyát peckes mentőharanggal emelte ki . . . Sándor László könyve szaknyelvünk szép dokumentuma, ő a bilentyűgombok, könyökemeltyűk, kiváltópálcák közé kalauzolta olvasóit.

SÁNTHA KÁLMÁN (Nagybecskerek, 1903. július 12.–Budapest, 1956. december 12.) – Egy ide-oda hányódó állami hivatalnok volt édesapja, aki jogvégzett adótisztviselőként a gimnáziumi tanároknak is kijáró IX. fizetési osztályba tartozott, s az állami alkalmazottak illetményszabályzata szerint háromszobás lakás bérlésére elegendő lakpénzzel volt ellátva. A pusztá véletlenül mulott tehát, hogy a tisztos polgári körülmények között élő familiában az örvendetes esemény éppen Torontál megye székhelyén történt. Az önálló fogalmazói státusban dolgozó apa az idő tájt is naponta bejárt a becskerekai pénzügyigazgatás kétemeletes, főtéri sarokházába, de közben már áthelyezését szorgalmazta. Csaknem minden állami tisztviselőnek az volt az álma, hogy lehetőleg Budapestre kapja a soron következő kinevezést. A Sántha család esetében ez csak részben sikerült: a véglegesítés Rákospalotára szólt, a mai XV. kerületbe, amely akkoriban még csak a pestiek kirándulólhelye és üdülőtelepe volt, meg a bolgárkertészek és a helyi konyhakertészek lakóhelye, amelyet lóvasút kötött össze a közeli fővárossal.

Sántha Kálmán itt fejezte be az elemít és a középiskolát, majd 1921-ben beiratkozott a pesti tudományegyetem orvosi karára, ahol valamennyi szigorlatát kitüntetéssel tette le, doktorátusát pedig államfői emlékgyűrűvel. Sikeres orvosi pályáját a Budapesti Elme- és Idegkórtani Klinika Agyszövetetani Osztályán díjtalan gyakornokként kezdte 1927-ben, majd csakhamar vezető tanársegéd lett, 1934-ben pedig a pesti orvosi kar magántanára. 1936–37-ben egyéves Rockfeller-ösztöndíjjal több kanadai (Montreal) és egyesült államokbeli (Chicago, Baltimore, New

York) intézetében képezte magát, főleg a neurokirurgia terén.

Hazatérése után a Debreceni Tudományegyetem Ideg- és Elmeklinikájának lett a vezetője, ahol „néhány esztendő alatt a gyógyítás, az oktatás és a kutatás mesterien kiegyensúlyozott ötvözetét teremtette meg”, mint ahogy egy életrajzírója, Vekerdi László megfogalmazta. Tudományos kutatásainak eredményeit egyik tanítványa, Juhász Pál foglalta össze és méltatta (Ideggyógyászati Szemle, 1957. 5–6.).

Közvetlenül a háború befejezése után a szakmai feladatok mellett társadalmi tisztséget is vállalt: az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés alelnöke lett. Csakhamar a Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta, s Kossuth-díjat kapott. A „fordulat éve” után szembekecört a diktatúrával, így hivatalosan tiltakozott „a honvédelmi” oktatás egyetemi bevezetése ellen is. Ennek következtében, koholt vádak alapján, megfosztották akadémiai tagságától, meg tanszékétől is, s főorvosként a balassagyarmati kórház elmeosztályára helyezték. Itt elme- és ideggyógyászként országos híré gyakorlóorvos lett.

1956-ban visszanyerte akadémiai tagságát és tanszékét, de a rehabilitálás későn érkezett: még abban az évben meghalt. Életrajzírója, Vekerdi László idézi Horatius latin nyelvű sorait debreceni sírkövérről: „ha összeomlik is a világ, ő rendületlenül áll majd romjain”.

SÁNTHA SÁNDOR (Szabadka, 1911. május 2.–Újvidék, 1989. december 6.) – Tizennyolc éves szabólegényként jelentkezett 1929-ben a szabadkai Népkör együttesébe, s így kezdődött egy gazdag jugoszláviai magyar színészi pálya – akadémia, színházi épület és hivatalos társulat nélkül.

Valamivel több mint egy évvel korábban, 1927. december 4-én utasították ki az országból az utolsó magyarországi vándortársulatot, a korabeli sajtó megfogalmazása szerint „az egyetlen jugoszláviai magyar színház tagjait”. A Zomborból Szabadkára érkező truppot a detektívek, csendőrök és fináncok hada várta, s egyszerűen átültette őket a pesti gyorsra. Az itteni magyar közösség végképp professzionális teátrum nélkül maradt, meg kellett elégednie a Népkör és a többi műkedvelő csoport pódiumával.

A magyar színpadi szó ezzel nem némult el teljesen, de módfelett mostoha körülmények között tengődött, a provincializmus légköre fojtogatta. Sántha Sándor is a sikeres kezdet után, megélhetési gondjai miatt szedte a sátorfáját, s a harmincas évek derekán Belgrádban helyezkedett el eredeti szakmájában.

Egy érdekes színháztörténeti epizód fűződik ehhez a korszakhoz: egy Népkörbeli kollégája azzal az ötlettel állt elő, hogy csináljanak magyar színházat Belgrádban. Egy minden hájjal megkent orosz emigráns – az előadások után járó nyereség reményében – beszerezte a működési engedélyt, teret biztosított részükre az emigránsotthon jól felszerelt színpadán. Könnyű, zenés darabbal léptek fel, a muzsikát egy sebtében összehozott diákzenekar szolgáltatta, egy zeneakadémiai növendék vezetésével. A kasszasiker nem maradt el, a Belgrádban dolgozó magyar munkások és egyetemi hallgatók tömegesen jelentek meg. Már a negyedik bemutatót készítették, amikor az 1934. évi királygyilkosság után megvonták tőlük az engedélyt.

Sántha Sándor tényleges színészi pályája 1942-ben, 31 éves korában kezdődött, amikor Szűcs László vándortársulati igazgató szerződtette veszprémi

társulatához. A Bánk bánban, Mikhál bán szerepében lépett fel hivatásos színészként. A következő évben Thuróczy Gyula társulatával Erdélyt járta.

A második világháború után alapító tagja lett az első jugoszláviai magyar együttesnek, a szabadkai Népszínháznak, amely sikeres műkedvelők alkalmazásával 1945-ben jött létre. Sántha Sándor volt az, Kunyi Mihállyal együtt, akinek volt némi profi múltja. Az első bemutatón, Balázs Béla Boszorkánytáncában, Marinelli olasz ezredes alakját személyesítette meg. „Sántha Sándor igazi színházi levegőt hozott a színpadra” – írta a korabeli sajtó, azaz a Magyar Szó. „Pályafutásom legszebb időszaka volt az indulás, az új színház születése” – mondta Sántha is egyik későbbi nyilatkozatában.

A szerepek, a jó alakítások hosszú sora fűződik nevéhez: Nicia mester (Machiavelli: Mandragora); Csüregheő Csuli (Móricz Zs.: Úri muri); Pap (Bródy Sándor: A tanítónő); Antoniao (Beaumarchais: Figaro házassága). Néhány rendezői teljesítménye is emlékezetes maradt (Kacsoh Pongrác: János vitéz; Ábrahám Pál: Hawaii rózsája; Kálmán Imre: A csárdaskirálynő).

1959-ben megvált Szabadkától, és az Újvidéki Rádióhoz szerződött. A rádiójátékok elismert, többször is díjazott hőse lett, közben rendezett is. Színészi pályafutásának harmincadik évfordulóját 1972-ben ünnepelte Deák Ferenc Tor című drámájában, amelynek ősbemutatója Becskerekén volt, Varga István rendezésében, a Vajdasági Színházak Találkozóján.

Csakhamar nyugdíjba vonult, mély basszus hangja azonban egy ideig még megszólalt a rádió hullámain, s az 1974-ben induló Újvidéki Színházban is fellépett három egymást követő évadban.

SÁROSI KÁROLY (Feketics, 1927. április 12.–Újvidék, 1986. február 4.) – A szabadkai gimnázium otthon tartózkodó diákjaként, tizenhét évesen, több mint száz feketicsi fiattal együtt jelentkezett a Petőfi brigádba, tűzkeresztségből tűzkeresztségre kerülve harcolta végig a háború utolsó hónapjait. Barátai „egy kék szemű partizánra” is emlékeztek, amikor halálának 10. évfordulóján felidéztek alakját.

A háború után folytatta megszakított tanulmányait: 1947-ben érettségizett, 1949-ben az újvidéki Pedagógiai Főiskolán magyar és szerbhorvát tanári oklevelet szerzett. Még meg sem száradt az aláírás a diplomáján, amikor 22 évesen kinevezték a Vajdasági Tanügyi Titkárságra a magyar nyelv és irodalom oktatásügyi felügyelőjévé. A „fényes szelek” segítségével bontogatta szárnyait az irodalom terén is, tizenöt fiattal együtt jelentkezett, az új nemezdék hangjaként, a Híd emlékeztetes, 1950. évi áprilisi „ifjúsági” számában. A pedagógusból, a magyartanárból 1955-ben, felsőbb utasításra, újságíró lett. Előbb a Pionírújságnak, 1959-től pedig az Újvidéki Rádióiskolának a főszerkesztője lett, a „hangos olvasókönyv” megteremtője és fejlesztője. Ezekben az években gyakran tört pálcát az „ideológiai tévelygések” felett, s a „helyes irányú nevelésért” szállt síkra. Az igények növekedése és változása gyakran fordulópont elé állította a Sárosi-féle mozgalmi embereket. Ez történt 1964-ben is, amikor az akkori Tartományi Pedagógiai Intézetben, Bruner Elemér és Szarvas János vezetésével megalakult a Tartományi Tankönyvkiadó Osztály. Ettől kezdve pedagógiai, írói és szerkesztői képességeit az itteni magyar tankönyvkiadás szolgálatába állította. 1966-ban egyik alapí-

tó tagja a Tartományi Tankönyvkiadó Intézetnek. A két háború között mindössze 12 magyar tankönyv jelent meg, 1945 és 1965 között mintegy 250, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet húszévi tevékenysége idején, 1965 és 1985 között pedig 1003 tankönyv, kézikönyv, szótár, házi olvasmány, gyakorlófüzet. Ezek nagy része fordítás volt, de éppen Sárosi Károly volt az egyike azoknak, akik szorgalmazták az önálló magyar tankönyvírást is. Ő maga is szerkesztett néhányat (Gyakorló nyelvtan az általános iskolák 2. osztálya számára, nyolc kiadásban, 80 000 példányban jelent meg. Olvasókönyv a 8. osztály számára, hét kiadás, több mint 44 000 példány).

Magyartanárként, tankönyvszerkesztőként kiemelkedő eredményt ért el a magyar nyelv fakultatív tanításában a szerbhorvát iskolákban. Jórészt az ő út-törő munkájának, hatalmas energiájának köszönhető, hogy 1968-tól ez a munka tanterv alapján, kész tankönyvvel indult meg. Egy összegező munkájából tudjuk, hogy a hetvenes években 16 000 többségi diák tanulta a kisebbség nyelvét, mégpedig Sárosi Tanuljunk magyarul című tankönyve alapján (a 3. és 4. osztály számára készült tankönyve nyolc-nyolc kiadásban, 30 000–30 000 példányban jelent meg). Fontos idevágó munkája volt még a Magyar Nyelv Alapszótára, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia munkatársainak segítségével készített el. Az iskolai oktatás mellett az ő és Matijevics Lajos közreműködésével indult el 1977–1978-ban a tévében, a rádióban és a sajtóban a magyar nyelv multimédiális tanítása, feltűnően szép eredménnyel. A tanfolyam forgatókönyvét ugyanabban az évben a Dnevnik is megjelentette 10 000 példányban.

Sárosi Károly a Magyar–Jugoszláv Tankönyvi Bizottság (ilyen is volt!) 1984. évi zágrábi ülésén a Környezeti nyelvek tanítása Vajdaságban címmel tartott előadást, amelyben megállapította azt is, hogy „Vajdaságban újra felfedezték a többnyelvűség értékét”. A vegyes bizottság 1986. évi budapesti ülésén az időközben tragikus hirtelenséggel elhunyt Sárosiról füzetnyi terjedelmű, válogatott munkáiból álló kiadvánnyal emlékeztek meg (Sárosi Károly emlékkönyv, 1986).

Azóta, ezen a téren is, sarkából fordult ki a világ. Megszűnt a környezeti nyelvek tanulása, nincs vegyes bizottság és önálló feladatokat felvállaló Tankönyvkiadó Intézet, s általában veszélyeztetett helyzetbe került a magyar iskoláztatás ügye. Vajon Sárosi Károly életműve csak látszateredmény volt, a testvériség–egység politikájának kényszere, vagy valami másról is beszélhetünk? Alighanem erről az utóbbiról van szó, főleg erről . . .

SÁROSI ÖDÖN (Temesújfalú, 1885. április 1.–Budapest, 1950. január 28.) – A festegető rajztanár nevét nem találhatjuk a képzőművészeti szakmunkákban, lexikonokban. Még a képzőművészeti élet Szinnyei formátumú krónikása, az egyébként jól értesült Lyka Károly sem emlegeti egyik összefoglaló munkájában sem. Sokáig nálunk is ismeretlen volt, mígnem Mirjana Mareš, a verseci múzeum művészettörténésze fel nem hívta rá a figyelmet, s egy gyűjteményes kiállítás keretében az ő munkáit is bemutatta (Mađarski likovni umetnici u Južnom Banatu, katalógus, 1974). E táj képzőművészeti történelmébe egy Újvidéken megrendezett gyűjteményes kiállítással került, amikor a Modern Művészetek Képtára

még hivatásszerűen foglalkozott a vajdasági képzőművészet értékeinek feltárásával (Slikarstvo u Vojvodini, 1900–1944, a kiállítás katalógusa, 1991). Hatvankét festő mintegy 200 kiállított műve közül kettő az övé volt, mintegy sugalmazva, hogy századunk első két évtizedében számottevő tényezője volt a képzőművészeti életnek. Az 1916-ban készült Olaszországi táj című vásznán a romok közt ujjongva megújuló természetet ábrázolja az impresszionisták modorában.

Huszka Antal nyugalmazott tanító kutatásaiból tudjuk (Vršačka kula, 1986. I. 30.), hogy Sárosi Ödön apja népiskolai tanító volt, aki szorgalmas továbbképzéssel rajztanári képesítést nyert, s Pancsovára, az ottani polgári iskolába helyezték át.

Sárosi Ödön a pancsovai gimnáziumban érettségizett, művészeti tanulmányait pedig a budapesti Képzőművészeti Főiskolán fejezte be 1906-ban. Előbb segédtanárként Sátoraljaújhegyen működött, majd 1909-ben a verseci állami főreáliskolába kapott tanári kinevezést, a nyugalomba vonuló Perjessy Lajos helyébe.

1913 novemberétől egyévi fizetett tanulmányi szabadságot kapott, s továbbképzésre Münchenbe ment, de az első világháború kitörése miatt tanulmányait nem fejezhette be. Negyvenkét havi frontszolgálat után, 1918-ban szerelt le. A temesvári hadapródiskola tanára lett, majd 1919–20-ban ismét Versecen tartózkodott. Itt kiállítást rendezett, amelyről a két helyi német újság is beszámolt.

Sárosi Ödön 1920-ban családjával együtt Magyarországra optált, s a budai reálgimnázium rajztanáraként ment nyugdíjba, 1943-ban. Közben arcképeket, tájképeket, csendéleteket festett,

főleg megrendelésre. Könyvillusztrálással, levelezőlap-sorozattal, plakáttervezéssel is kísérletezett. Számottevő kiállítása nem volt, fiának közlése szerint „nagy volt a verseny, a művészek érdekcsoportokba tömörültek, s az ő szelíd természetéhez nem illett az ily módon folytatott küzdelem”.

Élete vége felé súlyos érrendszeri elváltozások törtek rá, amputálták mindkét lábát.

Sárosi Ödön alkotásai megtalálhatók a verseci múzeumban, az intézmény a Vízparti táj című temperáját reprodukáltatta, és forgalomba bocsátotta. Nagyobb Sárosi-kollekció van még az alibunári Haág Aladárné tulajdonában is, Budapesten pedig fia, Sárosi Dezső örözi hagyatékát.

SÁTOR DÁNIEL (? , 1765. február ?–Temesvár, 1820 után) – Születésének és halálának helyszínét, pontos dátumát nem sikerült megállapítanunk. Egyik dokumentumunk szerint 1790 februárjában, 25 éves korában vette át az Institutum Geometricumban szerzett mérnöki oklevelét, ennek alapján kiszámítható, hogy feltehetően 1765-ben született. Elhalálkozásának helye, időpontja sem tisztázott. Életrajzi lexikonunk szerint 1820 után halt meg, nem tudni, hol. Az akadémiáról Böhm Ferenc mellé került, aki a XVIII. század második felének egyik legtekintélyesebb vízímérnöke volt.

Sátor Dánielt 1798-ban nevezték ki a Bega vezető mérnökévé, azzal, hogy esetenként „hajózási mérnökként”, „műszaki főnökként”, „vezető inzszelelérként” is emlegetik az évszázados iratok. Eleinte évekig a folyó tisztítása, a vontatútak rendben tartása, vagyis a fontos vízi út karbantartása volt a fő feladata.

Az idő tájt a korábban vízmentesített szántóföldek már ontották a gabonát, a bántási acélos búza fogalommal vált. Észak- és Közép-Bánát uradalmairól tengelyen hozták a búzát a törökbecsei kikötőbe, onnan aztán a Tiszán, a Dunán és a Száván Bécsbe, illetve Fiuméba szállították. A távolabbi birtokok ezt nem teheték meg. Számukra létfontosságú a Bega, szinte egyedüli kapocs a világgal. Amióta híre kelt, hogy Kiss József hamarosan befejezi a nagy csatornát, nyilvánvaló lett, hogy a bácskai búza nagy előnyhöz jut. A „Bánát elkényeztetett folyamának” rendbe hozása ezzel még sürgetőbb lett. Nos, ez a munka várt az újonnan kinevezett vízímérnökre, neki kellett olyan feltételeket teremtenie, hogy a búza Temesvárról zavartalanul eljusson Perlaszig, illetve Pancsováig, onnan pedig tovább az osztrák fővárosig vagy az adriai kikötőig.

A folyamatos hajóút, illetve vontatút biztosítása nem volt egyszerű feladat. A Begáról ugyanis tudni kell, hogy a legtöbb gondot okozó jellegzetessége mindig is a bővizűség és a vízhiány váltakozása volt. Tavasszal a nagyvizek levezetéséről kellett gondoskodni, meg kellett akadályozni, hogy a folyó szétfolyjon a szántóföldeken, az aszály idején pedig az uszályforgalom, a sószállítás, a faúsztatás leállítását kellett meggátolni. Ezeket a bonyolult műszaki feladatokat táp- és levezetőcsatornákkal, zsilipekkel, töltésekkel és sok minden mással igyekeztek megoldani. Így a Perlasz fölötti Belo Blato nevű mély mocsáron keresztül a határörvidék katonái rőzsetöltésekből egy négy kilométer hosszú „ágyat” készítettek, nehogy a hajók elvesszenek a mocsárban. Ezzel egy időben, vagyis az 1800-as évek legelején Sátor Dániel a megye munkaerejének mozgósításával az Itta-

bétől Klekig terjedő Bega-szakasz csatornázásán dolgozott. Egy 1805-ből származó jegyzőkönyv szerint „a Bega canális direktora” 1200 ember helyett 1500 ember kiállítását kérte a vármegyétől.

Az 1799-től 1808-ig terjedő tízéves időközben csaknem hárommillió gyalogos és fogatos „közmunka napszámot” használtak fel a munkálatokra. A munkaerő kétharmad részét Torontál vármegye, egyharmadát pedig Temes vármegye adta.

E munkálatok vezetője Sátor Dániel volt, de ő készítette a csatornarendszer építésének terveit is. A budapesti Országos Levéltár térképtárában őrzik egy 1812-ből származó csatorna tervét, amelyet Duffand és Dudovits mérnökök közreműködésével készített. Munkája igen eredményes volt, mert a Bega az elkövetkező évtizedekben elég nagy biztonsággal tehetett eleget alapvető funkciójának: a vízi forgalom kielégítő szolgáltatának.

Sátor Dániel 1812 táján visszatért pályakezdésének színhelyére, a Sárrétre, ahol az első magyarországi vízi társulás, a Sárvízi Csatorna Társulat igazgató mérnöke lett. Egyik forrásunk szerint utolsó éveit ismét a Bega mentén töltötte, és Temesváron halt meg.

SÁVOLY FERENC (Elemér, 1870. április 29.–Budapest, 1938. május 16.) – Pályája eleinte két vágányon haladt: papként, hitoktatóként Isten igéjét hirdette, amatőr meteorológusként pedig a légköri jelenségekkel foglalkozott, nagy érdeklődéssel figyelte az éghajlati változásokat, kutatta annak okait. E mellékfoglalkozás végül is teljesen hatálmába kerítette, csapat-papot hagyva ennek a tudománynak a szolgálatába lépett, s egyik ágának, az agrometeoroló-

giának megalapítója, s egyúttal avatott művelője lett.

A gimnáziumot Nagybecskerekben fejezte be, majd a temesvári papneveldebe került, mint megannyi más tehetséges, de szegény sorsú falusi diák. Versecre nevezték ki segédplébánosnak, s az ottani főreáliskola hittantanára is lett.

A már korábban is megnyilvánuló hajlama az időjárás jelenségeinek megfigyelésére és a kapott adatok tudományos vizsgálatára ebben a dél-bánati városban még jobban erőt vett rajta, s teljesen meghatározta életének további folyását. Így a verseci meteorológiai állomás voltöntör vezetőjeként 1900 tavaszán a helyileg előállított mozsarakkal kétszer is lövette a híres szőlőtermő vidék fölött tornyosuló jégfelhőket. A kísérlet csak részleges eredménnyel zárult, azt azonban megmutatta, hogy lehetséges a védekezés a jégverés ellen. Ennek alapján a helyi hatóság 80 viharágyút és 36 000 lövedéket rendelt, Sávoly Ferenc pedig ennek kapcsán jelentette meg az Időjárás című szakfolyóiratban az első nagyobb visszhangot keltő cikkét Két viharágyúzási tudósítás Versecről címmel.

Sávoly Ferenc figyelmét még egy ideig a verseci szőlővidék klímájának sajátosságai kötötték le. Az egyik földrajzi tudományág, a hegymérés tan metodológiája alapján tanulmányozta az ottani felszíni domborzat jellegzetes nagyságviszonyait, s kutatásainak eredményét felhasználta a verseci hegy orometriája című doktori értekezésében. A növények és az időjárás közötti összefüggéseket tanulmányozva, mikroszkopikus vizsgálatok alapján kimutatta, hogy a peronoszpóra terjedésére, a lappangási idő után, döntően kihat a csapadék mennyisége, a légnedvesség, a hőmérséklet foka, úgyhogy ezeknek ismereté-

ben a kártevő élősködők elleni védekezés optimális időpontját igen nagy biztonsággal meg lehet állapítani. Ennek a tanulmányának már nemzetközi visszhangja is lett.

Túl volt már életének felén, amikor 1906-ban, harminchat éves korában a budapesti Meteorológiai Intézet munkatársa, később pedig az általa kezdeményezett agrometeorológiai osztály vezetője lett. 1910-től 1927-ig ő készítette a havi jelentést Magyarország időjárásáról. 1925-ben kezdte meg előadásait az egyetem közgazdasági karán mint megbízott előadó, később pedig mint magántanár.

Pályája végén a Mezőgazdasági Múzeum igazgatójává nevezték ki. Ott is folytatta tudományos munkásságát: úttörő módon alkalmazta a meteorológiai tudomány eredményeit a mezőgazdaságban. A növényi betegségek és az időjárás összefüggéseinek tanulmányozása mellett foglalkozott a növények éghajlati igényeinek felderítésével, ki-mutatta az őszi esőzés, illetve az öntözés döntő befolyását a búza hozamára, értékes megállapításokkal járult hozzá a köménymag és a ricinus sikeres termesztéséhez, tanulmányozta az Alföld széljárását, és fásítási programokat készített. Megállapította, hogy növény-életteni szempontból ez csakis kedvező változásokat hozhat. Az Alföld fásítása ugyan nem növelheti közvetlenül a csapadék mennyiségét, de megnő a páratartalom, várható a „harmatos éjjelek” megkétszereződése.

A folyóiratokban több mint ezer szakmunkája jelent meg.

SAVOYAI JENŐ (Párizs, 1663. október 18.–Bécs, 1736. április 21.) – Az olasz–francia származású osztrák tábornok a kor legkiválóbb hadvezére

volt, katonai lángelme, aki diadalról diadalra vitte a Habsburgok zászlaját, zentai, pétervárad és belgrádi fényes győzelmei pedig a török világ végét jelentették a mi tájainkon. A korabeli rézkarcok délceg katonának ábrázolják, de a kortársak emlékezéseikben leírták, hogy „ösztvér, rút ember” volt, bár ők is hozzátették, hogy szeméből „sugárzott a tűz, a szellem, az értelmi erő”. Az udvariasabban fogalmazó életrajzírók viszont azt írták róla, hogy „megjelenésében hiányzott a lebilincselő fenség”.

Édesanyja, Olympia Mancini hercegnő egy időben XIV. Lajosnak, a Napkirálynak volt a kedvese, s az udvari szóbeszéd szerint Eugen, illetve Jenő ennek a kapcsolatnak a gyümölcse. XIV. Lajos azonban csak a keresztapaságot vállalta, előnytelen külseje miatt nem kedvelte a vézna gyereket, papnak adta, mivel a katonai szolgálatra alkalmatlannak tartotta. A megsértett ifjú – vagy ahogy akkor nevezték: a kis apát – az első kedvező alkalomkor Bécsbe szökött, s felajánlotta szolgálatait a Habsburg-háznak. Ott sem fogadták tárt karokkal, de megnyitották előtte a katonai pályát, ahol nem mindennapi tehetsége gyorsan érvényre jutott. A csatatereken személyes bátorságával tűnt ki, az első vonalakban küzdött csapatainak élén, többször megsebesült, a lovat számtalanszor kilőtték alóla. Ott vitézkedett Bécs ostrománál, részt vett Buda visszafoglalásában. 23 éves korában már tábornok, harmincéves sincs még, amikor megkapja a marsallbotot.

Harmincnégy éves korában a török elleni hadak főparancsnoki posztjára állítják. Ilyen minőségben éppen vidékünkön írta le fényes katonai pályájának legszebb lapjait. 1697-ben, Zentánál mért döntő vereséget a Tiszán átke-

lő százezres török hadra. Villámgyorsan körülzárta a hídfőt, ágyúval szétverte a hatvan hajóból álló hidat, s a partváltás közben meglepett török gyalogosokat, lovasokat és tüzekeket kardélre hányta. Egyes adatok szerint a vérfürdőben mintegy 20 000 janicsár lelte halálát, további 10 000 pedig a folyóba veszett. „A Tisza vizén a holttesteken akárki által mehetett volna” – írja az egyik korabeli történész.

1699-ben, a zentai győzelem után megkötött karlócai békével véget ért a 16 éves háború, a török a Duna és a Tisza mögé takarodott. Savoyai Jenő ezután az Udvari Haditanács elnökeként, majd a nyugat-európai harctereken szolgálta a Habsburgokat. 1716 után azonban újra vidékünkön kerül szembe a Török Birodalommal. Előbb Pétervárad-nál, majd Temesvárnál mért nagy csapást az oszmánlikra, Nándorfehérvárnál pedig előbb az ostromlott vár felmentésére siető sereget morzsolta szét, majd Belgrádot is bevette. A sorozatos győzelmei után megkötött požarevaci békeszerződéssel a Porta, a már korábban elvesztett Bácska után, lemondott Bánatról és Szerémségről is, s ezzel befejeződött a mai Vajdaság felszabadítása.

Ezek a területek egy jó ideig sem kerültek magyar fennhatóság alá. „Azon megmásíthatatlan nézetben vagyok – írta 1717. július 21-én Savoyai Jenő –, hogy sem a jelen, sem bármely későbbi békekötés alkalmából nem szabad Bánságot Magyarországra bekebelezni”, hanem külön, a korona tartományaként kell kezelni, mintegy hadizsákmányként. Ez a lépés egyrészt a rebellis magyarok büntetése volt, akik a Thököly-, illetve a Rákóczi-féle felkelésekkel sok gondot okoztak a Habsburgoknak, személy szerint Savoyainak is, másrészt pedig a hadikiadások pótlását is

remélték e területek gazdasági kiaknázásával.

SAX JÁNOS ZAKARIÁS (Versec, 1740 körül–Buda, 1811. ?) – Dél-bánati katonacsaládból származik, így aztán, amikor elérkezett az idő, ő is ezt a pályát választotta. A bécsi hadmérnöki akadémián, a Theresianumban fejezte be tanulmányait. Egyes források tanulmányainak színhelyeként a Pozsony melletti kamerális főiskolát, a szenci Collegium Oeconomicust jelölik meg, ez azonban téves, mert ez a tanintézet csak 1763-ban nyitotta kapuit. Sax viszont már 1762-ben fiatal katonamérnökként dolgozott, 1766-ban pedig a Bánságba helyezték jórészt polgári feladatok elvégzésére.

A korai vízimérnökökről, nemcsak Sax esetében, igen hiányosak az ismereteink. Legfeljebb megőrzött térképeik nyomán követhetjük pályafutásukat, munkásságukat. Az első ilyen jellegű híradás Sax Jánosról 1779-ből való, amikor a Maros mentén színtezett, s elkészítette a só- és faszállítás szempontjából rendkívül fontos folyó részletes térképét. 1780-ban a Pest és a Szolnok közötti részeket mérte fel egy tervezett Duna–Tisza-csatorna előmunkálataként.

1786-ban elkészítette a Bánság egész területének térképét. „Vízrajzilag ez igen értékes lap – írja Fodor Ferenc egyik, ma már klasszikusnak tekinthető munkájában –, mert a vizek még csaknem érintetlen, szabályozatlan állapotban vannak rajta ábrázolva. Léptékül még »Fortifications-Klafter«, azaz erődítési öl szerepel rajta, amiből sejthetjük, hogy Sax ekkor talán még katonai mérnök lehetett” (Magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei, 1957).

Sax János valójában 1783-ban a bécsi építési főigazgatóság átszervezése után tért vissza a Bánságba. Ekkor ugyanis a dél-magyarországi vízi utak kérdése, a folyók hajózhatóvá tétele elsődrendű állami feladat lett, hogy ezáltal biztosíthassák a bánsági búza és az egyéb termények eljutását a belföldi és a külföldi piacra. Az említett bécsi hivatal a vízügyek osztályával bővült, úgyhogy ettől kezdve két részből állt: az építészeti és a vízügyi departamentből, ezt az utóbbit még hajózási igazgatóságnak is nevezték, mintegy jobban megjelölve munkakörét. Munkája az osztrák fővárosból fokozatosan áttevődött Budára, illetve az ottani helytartótanács hatáskörébe került.

Ekkor került sor a vízimunkák irányításának decentralizálására is, a mérnökök a helyszínen működtek. A hajózási igazgatóság keretében ugyanis négy folyammérnökség jött létre: a Bánságban (Kosztka János), a Maros mentén (Sax János), Bácskában (Kiss József) és a Száva mentén (Klohammer János, illetve Becker János vezetésével). Őket még hajózási mérnököknek is nevezték, mivel a vízi utak építése és karbantartása elsődleges feladatuk volt. Sax Jánossal két mérnök dolgozott (Braun Frigyes, Preschka Pál), de bővült a segédszemélyzet állománya is. Az említett háromtagú mérnökcsoport 1786–87-ben elkészítette a Maros óriási térképét, ezen már némi csatornázási terveknek is nyomai vannak.

Vízmérnökünket 1788-ban kinevezték a nagyváradi kerület kamarai igazgató főmérnökévé, 1789-ben, a budai hajózási igazgató helyettesének halála után pedig ennek örökébe lépett. Ilyen minőségben a Rába folyó szabályozási terveit készítette el, de ezek kivitelezése elmaradt. 1809-ben, hajlott kora el-

lenére, ismét előre lépett a szakmai ranglétrán: építészeti főigazgató lett a helytartótanács mellett. Ezt a tisztséget azonban csak két évig töltötte be, az utóbbi esztendőt már ágyban fekvő betegként . . .

SCHAMS FERENC (Leitmeritz, 1780. december 2.–Lakipusztá, 1839. május 11.) – 59 éves korában halt meg Schams Ferenc szőlész, szakíró és helytörténész, a reformkor nagy alakjainak egyike. Baranyában járt éppen, a bellyei uradalom szőlészetét tekintette meg, s egy erős megfázás következtében fellépő láz útközben végzett vele. Gyógyszeresként kezdte pályafutását. Egy módos csehországi német család sarjaként tanulmányait Prágában és Bécsben fejezte be. Szakképesített patikusként Péterváradon telepedett le, s 1803 és 1817 között, 14 éven át vezette a helyi gyógytárat. Itt, az egykori híres borvidéken érdeklődéssel fordult a szőlészeti és borászati múlt, s általában a helytörténet eseményei felé, gyakorlati szőlészként pedig elsődrendű szakértővé képezte ki magát. 1818-ban végleg feladta a gyógyszerészséget, Budán telepedett le, s az ottani Sashegyen 5 hold szőlőt telepített. 1834-ben országos szőlőiskolát alapított, az „országos venyigeiskolát”, ahol valamennyi szőlővidék fajtáját szakszerűen nevelte és terjesztette. Ettől kezdve egyre többször és módszeresen járta a bortermelő vidékeket, részleteiben tanulmányozta az ottani viszonyokat, ismereteit pedig egybevetette azokkal az eredményekkel, amelyeket a gazdasági fejlődés magasabb fokán álló országokban megismert. Mielőtt páratlan értékű szakkönyvei megjelentek volna, három helytörténeti munkát is írt. Az első, amely 1820-ban jelent meg, Péterváradról szólt. Ebben

értő módon leírta a város és a vár történetét, Szerémség fővárosát, ahogy ő nevezte. Élénk színekkel ecsetelte utcáit, nevezetes épületeit, a Dunát átszelő pontonhidat, amely Újvidékkel kötötte össze, s persze a szőlőművelést is, amelynek eredete a római időkig nyúlt vissza, hírnevét pedig még a középkorban megalapozta.

Itteni tapasztalatait szakmunkáiban is hasznosította. Így első jelentős összegző munkájában, az 1831-ben megjelent Magyarország szőlőműveléséről való vizsgálódások . . . című könyvében kimutatta, hogy Szerémségben, a rossz kezelés miatt a „legjobb eszten-dőkben is csak közepszerű, erőtlen borok lesznek a legérettebb szőlőfürtökből is”. Nagy kárnak tartotta, hogy „ezen felséges jeles borok, melyekkel az országban kevés bor mérkőzhetik meg”, a hibás forrás következtében meg a rossz pincék és a szállítás nehézségei miatt viszonylag gyorsan megsemmisülnek.

Másutt sincs megelégedve a szőlőművelés és a borászat színvonalával, ezen a helyzeten próbál javítani sokoldalú szakírói munkásságával. Figyelme kiterjed mindenre – a vegyészet alkalmazására, a borkereskedelemre, a minőségellenőrzésre. A történelmi borvidékeket feltérképező és ezeket sokoldalúan bemutató többkötetes munkái ma is nélkülözhetetlen forrásmunkák. Ő indította az első borászati szakfolyóiratot is Magyarország Bortermesztését s készítését Tárgyazó Folyóírás címmel.

Munkásságát belföldön és külföldön egyaránt ismerték és becsülték, így vezetőségi tagja volt a pesti és bécsi Gazdasági Egyesületnek, levelező tagja a grazi, prágai, brünni és szentpétervári Gazdasági Társaságnak meg a londoni Kertművelő Társaságnak.

SCHMIDT KOVÁCS ANTAL (Új-arad, 1786. május 20.–Temesvár, 1865. április 11.) – A régi könyvek „Temesvár jeles műépítőjeként” tartják számon, aki a reneszánsz stílus kései híveként meg az akkoriban divatba jött klasszicista irány lelkes pártolójaként számos lakóházat és környékbeli kastélyt tervezett. De ő alkotta meg a masszív temesvári hadmérnöki épületet is. 1834-ben elkészítette a temesvári színház tervét, de megépítése akkor elmaradt. Hosszú élete során sokat dolgozott szülővárosában és a Bánát ma Vajdasághoz tartozó részében. Egészen bizonyosan azonban csak két pancsovai épületet tudunk nevéhez kötni: a régi kórházat, amely ma lakóház az Ivo Lola Ribar utcában és a városházát, amely még ma is az eredeti rendeltetésének szolgál. A török kiűzése óta Pancsovának mint az egyik legnagyobb határőrvidéki katonai székhelynek mindig volt katonai kórháza. Már Korabinsky 1786-ban, Pozsonyban kiadott lexikona is jegyzi, hogy az ottani kaszárnnyában „szépen berendezett katonai kórház van”. Nos, ez az intézmény kapott 1831-ben új épületet, amelyet Schmidt Kovács Antal tervei alapján és a német-bánsági határőrezredhez tartozó falvak hozzájárulásával emeltek. A testes emeletes ház, két oldalsó szárnyával, előtte gondosan ápolt virágoskertjével, mögötte a sűrűn befásított, tágas udvarával a maga korában nem kis feltűnést keltett. Az arra utazó Bárány Ágoston történész és akadémikus így írt róla a pesti Társalkodóban: „Egy melegebb érzés környékező szívemet, amidőn a város végén a kórházat megpillantanám. Tapasztalásom szerint sok nemes kebelre találtam ott mindenütt, hol kórházak épülének . . . A pancsovai kórház roppant emeletes épület, s 1831-ben épült.”

A határőrvidék polgárosítása után a város megvette az épületet, és átadta a polgári kórház céljaira. Ez egyébként évtizedek óta párhuzamosan működött a katonai kórházzal. Létesítésére még 1795-ben tett alapítványt Josef Krautwascher, Pancsova első serfőzője, felépítésére pedig 1803-ban került sor. Idővel szűknek, a századvégen pedig már egészen alkalmatlannak bizonyult. A katonai kórház épületének átvételével s főleg megújításával Pancsova modern közkórházat kapott, amely egy 1895-ből való feljegyzés szerint „a szükséges sterilizáló és dezinfikáló készülékekkel, aszeptikus műtőszobával és teljes sebészeti felszereléssel is rendelkezik”. Megtudjuk ebből még azt is, hogy a szobákat vaskályhákkal fűtik, a világítást pedig a helybeli gázgyár szolgáltatja.

Schmidt Kovács Antal a másik épületet, az egyemeletes, klasszicista stílusú városházát két évvel később, 1833-ban építette fel. Ez már természetesen nem a város szélére került, mint a katonai kórház, hanem központi városrész kellős közepére, s így a sajátos hangulatú belvárosi épületegyüttes részeként védelem alá került, négy oszlopon nyugvó erkélyével és kiegyensúlyozott homlokzatával ki is emelkedik onnan. A városmagtól távolabb eső volt katonai és polgári gyógyintézetéről ma már kevesen tudnak, pedig hát ez az első nagyobb épület, amelyet több mint 170 évvel ezelőtt kórházi célokra építettek a Vajdaságban.

SCHMITT JENŐ HENRIK (Znaim, 1851. november 5.–Berlin környéke, 1916. szeptember 14.) – Hányatott ifjúkora volt, de a ránehezedő kispolgári életmód terhes burkát áttörve a századvég egyik nagyobb hatású gondolkodó-

jává vált, a XIX. század utolsó évtizedének „csodabogarává”.

Édesapjának, a cs. és kir. kapitánynak, az egyik katonai mérnöki akadémia tanárának korai halála után a zombori származású anyja, Balla Karolina, visszaköltözött szülőhelyére, úgyhogy Schmitt Jenő hétéves korától Zomborban nevelkedett, itt járt elemibe, a középiskolát pedig Budán, majd Temesváron látogatta, ahová tiszti árvaként katonai iskolába került, de betegsége meg furcsa nézetei miatt is, eltanácsolták ettől a pályától. A következő évben visszakerült Zomborba, vármegyei tollnok lett, majd a kir. törvényszék írnoka. Közben 1870-ben érettségi vizsgát tett a szabadkai főgimnáziumban.

A fiatal hivatalnok hallatlan energiával ismerkedett korának filozófiai gondolataival, Hegel, Marx, Nietzsche, Bakunin, Kropotkin, Tolsztoj bölcséleti műveivel. Életrajzírója, Migray József szerint Zomborban teljesen visszavonultan élt. „Két fiatalember szegődik hozzá, Juhász Gyula és Juhász Árpád festőművész; ők hárman lesznek a város különcei” – írja. Bányai János kutatásaiból tudjuk (Adat Schmitt Jenő Henrik zombori éveire. Hungarológiai Közlemények, 10. sz.), hogy ez a baráti kör valamivel tágabb volt. Így kapcsolatot tartott fenn Rónai Istvánnal, a prigrévicai papköltővel, aki a szerelem örökkévalóságáról énekelt, s akinek aforizmagyűjteményét a már befutott bölcselő látta el előszóval.

Az ismeretlenség homályából 1887-ben, harminchat éves korában bukkant fel, amikor egyik pályamunkáját a berlini filozófiai társaság kitüntette, s kiadványai közé felvette. Ekkor felfigyeltek rá a közoktatási minisztériumban is, maga Trefort Ágoston eszközölte ki az egyetemi ösztöndíjat. Nem sokkal ké-

sőbb, 1888-ban, már bölcsészdoktorrá avatták Budapesten. Schmitt sikereit 1889-ben Papp Dániel méltatta a zombori Bácskában. Budapesti előadásait, Kosztolányi Dezső szerint, világfiak, széplelkek, tolsztojánusok, szocialisták meg „szelíd növényevők és teozófusok” látogatták. Eszmevilágának nyomai azonban kimutathatók az irodalmi megújulás nemzedékének két olyan ismert tagjánál is, mint Juhász Gyula és Komjáthy Jenő.

Schmitt újgnoszticizmus néven foglalta össze gondolatrendszerét, amelyben hindu misztikus eszmék, anarchista tanok, Nietzsche és Tolsztoj tanításai keveredtek egymással. Csakhamar a tolsztojánus színezetű, az anarchistákkal kacérkodó intellektuális áramlat vezére lett, de eszméi az „anarchoszindikalisták” és a „forradalmi szocialisták” révén utat találtak a munkásmozgalomba is, a zendülő földmunkások fegyverévé váltak. Maga is csatlakozott Várkonyi István „független szocialistáihoz”, akik aztán ceglédi kongresszusukon jórészt Schmitt befolyására az állam erőszakmentes megszüntetése mellett törek lándzsát, azaz az államnélküliségről, a pártnélküliségről, a felekezetenélküliségről vallott anarchista eszméket próbálták átültetni a gyakorlatba. A hatalmi erőszak szervezetét, az államot Schmitt korábban teljes elméleti fegyverzetben támadta, az általa szerkesztett folyóiratok is ilyen címet viseltek: Állam Nélkül, Ohne Staat, Erőszaknélküliség. Az államot olykor szervezett rablóbandához hasonlította, úgyhogy többször bíróság elé állították, de minden esetben fel is mentették.

Az agrárszocialista mozgalmak ideiglenes kudarca után Németországba költözött, s visszavonultan, több könyvben foglalta össze filozófiai nézeteit

(Die Gnosis – I–II., Leipzig–Jena, 1903–1907). Ő is azok közé a gondolkodók közé tartozott, akik elméleti műveikben, de gyakorlati tevékenységükkel is azt próbálták bizonyítani – persze eredménytelenül –, hogy az utópiát tartós, működő valósággá lehet változtatni, azaz fából vaskarikát lehet faragni.

SCHRAUD FERENC (Pest, 1761. május 14.–Vasvár, 1806. március 18.) – Jóeszű, feltűnő tehetségű egyetemi hallgató volt, 19 éves korában bölcsészdoktori oklevelet szerzett, s a német és magyar mellett írt és beszélt latinul, görögül és angolul, később pedig elsajátította a franciát és az olaszt is. Képességeire felfigyelt a kor egyik ismert tudósa, Gerard Swieten, aki akkoriban az osztrák egészségvédelem általános irányítója és a Bécsi Orvosi Kar elnöke volt, meg Mária Terézia háziornője és az udvari könyvtár igazgatója, s rábeszélte, hogy lépjen orvosi pályára. A fiatal végzett filozófból így lett kezdő orvos: tanulmányait Lembergben fejezte be 1786-ban, majd a bécsi továbbképzés éveit 1790-ben Szegedre ment gyakorlóorvosnak, s csakhamar Csongrád és Csanád megye főorvosa lett.

1793-ban fényes pályájának még egy fontos állomáshelyéhez ért: 32 évesen a pesti egyetemen az elméleti orvostan professzora lett, 1799 és 1802 között a dékáni hivatalt is vezette. 1802-ben megvált az egyetemi katedrától, mert kinevezték Magyarország főorvosává. Az orvostudomány történetébe úgy került be mint az 1795–96-os szerémségi pestisjárvány, az 1803. évi délvidéki skorbutjárvány, továbbá a bukovinai tifuszjárvány, az iztriai sárgalázjárvány és a vaskarika vaskarika járvány megfékezője és leküzdője. Az utóbbi epidémia során

a kiváló járványtani szakorvos is fertőzést kapott, s ebbe bele is halt pályájának csúcán, 45 éves korában.

1795 augusztusában nagy megdöbbenést és félelmet keltett a hír, hogy Szerémségbe behurcolták a pestist, félő volt, hogy a fekete halál végigsöpör a fél országon. Rémhírek keltek szárnyra a betegségdémonok megjelenéséről, az emberek iszonyattal irtották a betegség hordozóit, a patkányokat, ellenőrizték a hónalj és a nyak mirigyeinek állapotát. Akkoriban a pestis gyógyíthatatlan betegség volt, a legnagyobb gond terjedésének megakadályozására összpontosult. Ezt tette dr. Schraud is, mégpedig igen hatékonyan: a katonaság, a határőrök és a civil lakosság segítségével Szerém vármegye tíz járása közül háromban (vukovári, iregi, rumai) a lehető legszigorúbb vesztegzárat rendelt el. Senki sem juthatott át a Dunán, vagy a mély árkokkal körülhatárolt karanténból . . . Az óvintézkedéseket 1796 augusztusában oldották fel. A három járás 19 ezer főnyi lakosságából csaknem 5000-en betegedtek meg, közülük 3435-en meghaltak, 1124-en pedig meggyógyultak.

A védekezésről, a gyógyítás módjáról dr. Schraub könyvet írt (*Historia pestis Sirmiensis* . . ., 1802), amelyet még ma is a legjobb járványleírások között tartanak számon. Leírja a felcserek és orvostársainak (Gellei Mihály, Bács-Bodrog főorvosa, Buday András, Szerém megye főorvosa) áldozatos munkáját, a betegség megnyilvánulási formáit, a betegek elkülönítésének módjait, s külön kitért az életben maradtak részletes leírására. A könyv a szerémségi pestisjárvány 200. évfordulója alkalmából szerb nyelven is megjelent (Istorija kuge u Sremu . . ., Novi Sad, 1995).

SCHULEK FRIGYES (Pest, 1841. november 19.–Balatonlelle, 1919. szeptember 5.) – A XIX. század második fele a felújított történelmi stílusok, az eklektika kora. Nos, ennek a korszaknak és iránynak volt egyik leghivatottabb építész, a középkori architektúra egyetemi professzora Schulek Frigyes. Mint a román, a gótikus és a reneszánsz stílus kitűnő ismerője, tudományát a műemlékvédelem terén is gazdagon kamatoztatta, nagy alázattal és ragaszkodással közelítette meg a korábbi korok építészeti emlékeit, alkotó módon kiegészítette és helyreállította azokat. Így többek között restaurálta a deáki és jáki román kori apátsági templomot, az eperjesi, Szent Miklósról elnevezett gótikus katedrális, a lőcsei reneszánsz városházát, a visegrádi Salamon-tornyot.

Múlhatatlan érdemei vannak a mai budai városkép kialakításában is. Így 1873 és 1896 között restaurálta a budavári koronázótemplomot, azaz a Nagyboldogasszony, népszerűen a Mátyás-templomot, amely akkoriban igen rossz állapotban volt. Egyik erősen kifelé hajló, összeomlással fenyegető falát leszedette, és a darabokat újra beépítette, de a belső teret is, a középkori elemek felhasználásával, majdhogynem teljesen felújította. Így a mellékszentélyeket, az oldalkápolnasort, a sekrestyét, a Mátyás-torony kősisakját, a Béla-tornyot és a királyi oratóriumot.

Az ő műve a neoromán formaelemek felhasználásával épült Halászbástya (1903–1906), amely pompás keretbe foglalja a Budáról Pestre nyíló kilátást. A Mátyás-templom közelében, déli irányban emelkedik Strobl Alajos István király lovasszobra. Nos, ennek a talapzatát szintén Schulek Frigyes tervezte, a magyar emlékszobrászatban páratlan módon, a korai középkor osz-

lopaival, stilizált oroszlánjaival, dom-borműveivel és gazdag díszítményeivel már nem is talapzatként hat, hanem egy óriási oltárépítményként, amelyről a szent király ércalakja tekint le a budai látogatók sokaságára.

Itt említjük meg, hogy a János-hegyi Erzsébet-kilátó is az ő műve. Az ugyancsak neoromán stílusban megépült, négyteraszos, kerek alaprajzú kőtoronyból délnyugat felé a Velencei-hegység, a Bakony és a Vértes, északkeleti irányban pedig szép idő esetén a Mátra és a Bükk is látható.

A hatalmas költséggel megindított múlt századi restaurálási mozgalom elkerülte vidékünket, s a kiváló építész-mérnököknek egy épülete sem készült ezen a tájon. Hogy kerül akkor mégis könyvünkbe? Egy ifjúkori „bűne” miatt. Apja ugyanis az oravicabányai bányászati tanonciskolában tanított, s a bécsi akadémia növendéke itt töltötte a nyári hónapokat. Az elsőéves hallgató 1860-ban bekapcsolódott Biebel János helybeli műépítész irodájának munkálataiba, akkoriban éppen a verseci neogótikus templom terveit fejezték be, ezeknek végső formába öntözéséhez, Felix Milleker egyik munkája szerint, Schulek Frigyes is „jelentősen” hozzájárult.

A templom, a gazdag verseci polgárok közadakozásából, 1860 és 1863 között épült. Schulek 1861 és 1862 nyarán az építésben is részt vett, de most már az építésvezető Hoffmann Antal segéd-ként, aki egyébként szintén Bécsben, majd Münchenben tanult, de ács apjának anyagi nehézségei miatt abbahagyta tanulmányait. Ez az építési vállalkozó anyai ágon Herczeg Ferenc nagyapja volt. „A házunkhoz közel van a nagy gót templom, amelyet Hoffmann nagyapám épített” – írja A várhegy című

emlékezéseiben. Hoffmann másutt is szép templomokat épített, így Belgrádban is, de azért csak majszter urannak szólították, s ezért a diplomás Herczeg családban csak nehezen fogadták el a Hoffmann leányt, Herczeg Ferenc későbbi édesanyját.

Schulek Frigyes tehát anonim egyetemi hallgatóként már megmutatta oroszlán-körmeit a városképet meghatározó, két-tornyú verseci neogótikus templom építésénél.

SCHULPE GYÖRGY (Törökkanizsa, 1867. október 7.–Budapest, 1940. ?) – Irodalmárnak indult, műveit főleg németül publikálta, verseinek válogatását azonban magyarul is megjelentette (Felhők és csillagok, 1889). Szindarabokat írt, igen sokat fordított, így Petőfit ültette át németre, két kiadásban tette közzé Branko Radičević költeményeit (Lyrische Dichtungen von Branko Radicevics, 1889, 1890). A XIX. század kilencvenes éveiben tudományos igénnyel fordult a társadalom égető kérdései felé, különösen a vagyontalan rétegek nyomorúsága aggasztotta, azoké, akik munkabérből, havi fizetésből éltek, sokszor csak tengődtek, ha munkaerejüket nem tudták értékesíteni, vagy éhbérért dolgoztak. Hét-nyolc évig tanulmányozta a fejlett európai társadalmakat, a szociálpolitikai intézmények rendszerét és funkcionálását. Megtehetette ezt, mert a 2000 holdas törökkanizsai Schulpe-uradalom tisztességes jövedelmet biztosított neki is (évjáradék formájában) meg a birtokkezelő bátyjának is. A család egyébként a XIX. század ötvenes éveiben Wesztfáliából érkezett és telepedett le az észak-bánati mezővárosban.

Azt, amit a nyugati országokban tapasztalt, elméletileg és gyakorlatilag

Pozsonyban, állandó lakhelyén alkalmazta. Így 1893-ban létrehozta a munkásházak első országos telepét, amelyet később róla neveztek el Schulpe György-telepnek. „Közérdek, hogy a szegényebb sorsúak is viszonylag elfogadható lakáskörülmények közé kerüljenek”, hangoztatta több száz cikkének egyikében, jóllehet világosan látta, hogy „a magyar munkásság lakáskérdését még a legnagyobb állami segédlemmel sem lehet nagyobb arányban megoldani”. Ennek tudatában népszerűsítette az önszegélyes és az üzletszerű építkezést, sikraszállt a típustervekért, az ingyenes telekért, a kölcsönök folyósításáért, az adómentességért, a lakásépítő szövetkezetek alakításáért. A munkáslakások építéséről 1895-ben átfogó tervet nyújtott be a kormánynak, ez részben meg is valósult. Közben a szociálpolitika más ágaiban is hasznosította magát: a tuberkulózis megelőzésére, a csecsemővédelemre tett javaslatokat, közreműködésével munkaközvetítő hivatal, munkásszálló, rokkantsági és öregségi biztosítóegylet jött létre, de szorgalmazta az üdülőtelepek létesítését, népjóléti- és közéleti bizottságokat szervezett, olcsó hitelekhez, ingyen gépekhez juttatta a kisiparosokat, támogatta a szervezett jótékonykodást meg a Brockhenhaus-egyleteket is (viselt holmikat, használt bútorokat hozott forgalomba).

Általában a munka becsületéért, a dolgozók jobb megélhetéséért és biztonságáért szállt síkra. Szociálpolitikai nézeteit több könyvben is összefoglalta (A munkáskérdés és a szociális reformok, 1899; A munkásvédtörvényhozás, 1901; A munkáslakások, 1901, 1902; Munkáslakások, 1903; Munkaügyi reformok, I–II., 1909; Tanulmányok a társadalmi erkölcs teréről, 1902). A refor-

mista Schulpe György a leendő szociális állam és a szociális társadalom zászlajára a testvériség, műveltség, jólét jelszavát tűzte, a tőke és a munka közti szociális béke lehetőségét nem tartotta utópisztikus kívánságnak. Meggyőződése volt, hogy a gazdasági, népjóléti, művelődési, egészségvédelmi és más reformokkal el lehetne jutni a munkásság felemelkedéséhez, jólétéhez, vagyonosodásához. Úgy látta és hirdette is, hogy a magántulajdon eltörlése még nagyon, de nagyon sokáig várni fog magára, ennek megszüntetése „a forradalmi idealisták túlzott követelése”.

A XX. században, jórészt a háborúk és a forradalmak miatt is Schulpe György elképzelései csak részben valósultak meg, de időközben kudarcot vallottak a forradalmi változások szószólói is. Szerzőnk szerint a szociális államot „az erőszak alkalmazása nélkül végbemenő természetes fejlődés útján lehetne felépíteni”. Ez azonban, térségünkben, már csak a XXI. század feladata lehet.

SCHULTZER ISTVÁN (Viduševac, 1802. augusztus 19.–Vinkovci, 1892. február 5.) – Majd négyszázötven évvel ezelőtt, 1558-ban jelent meg a Clusius-kódex néven ismert gombászati szakkönyv, s ettől számítják a gombatan, a mikológia születését. A szerző Carolus Clusius németalföldi orvos és botanikus volt, a gyűjtésben és a magyar gombanevek meghatározásában Beythe András lelkész segédkezett neki, a ritka könyv kiadását pedig Batthyány Boldizsár, a dúsgazdag németújvári főúr tette lehetővé, aki egyébként a két tudóst vendégül is látta kastélyában, illetve udvartartásának részévé tette. Ezután egy csaknem kétszáz éves űr keletkezett e szaktudomány fejlődésében, majd a XIX. század derekán egyszerre

hárman tűntek ki kiváló működésükkel: Schultzer István, Kalchbrenner Károly és Hanzsllinszky Frigyes. Ők összefoglaló munkáikkal egyrészt végleg megalapozták a gombatan, másrészt pedig tudományos ellenfelek is voltak, ami nem mindig vált a mikológia előnyére. Schultzer István, a három oszlop közül az egyik, egy Glina környéki határőregységben szolgáló tiszt gyermeke volt, aki 15 éves korában árva maradt, mire neveltetését a katonaság vette át. Az iskolák elvégzése után hadapródként került az egyik olaszországi gyalogezredbe. A ranglétrán kínos lassúsággal haladt előre, bizonyára azért is, mert idejét botanizálással töltötte, a haditudományok elsajátítása helyett Szlavónia és Bánát tájait járta. A szakmai nyilvánosság előtt csak 43 éves korában, 1845-ben mutatkozott be a Magyarországi gombák című magyarul és németül írt, saját kezűleg készített, színes illusztrációkkal ellátott munkájával. Az orvosok és a természetvizsgálók Pécsen megtartott vándorgyűlésén keltett vele nagy feltűnést. „Ezen munka – áll a tudományos tanácskozás jegyzőkönyvében –, annál érdekesebbnek nyilvánított, minthogy Magyarországon gombáiról eddig semmi munkával nem bírunk, azért is megjelenése minél előbb óhajtható.”

Ettől kezdve, több évtizeden át, a tudományos központoktól távol eső, autodidakta tudóst személyesített meg, aki a fél világgal hadban van, s akit hol felfedeznek, hol elfelejtenek, néha a legnagyobbak közé emelnek, néha pedig teljesen mellőznek. A német, osztrák és magyar folyóiratokban megjelent tanulmányainak se szeri, se száma, viszont a könyvekkel nem sok szerencséje volt. Két főműve kéziratban maradt. A Magyarország és Szlavónia taplói és

gombái című, 1600 fajt leíró, ugyanannyi színes képet tartalmazó hatalmas munkáját a Magyar Tudományos Akadémia vásárolta meg 1869-ben, miután illetékes bizottsága „irodalmi tüneménynek” minősítette. Másik nagy munkáját, a Szlavónia gombái címűt a Horvát Szábor fizette ki kincstári alaptól. A könyv kiadása mind Budapesten, mind Zágrábban elhatározott tény volt, mégsem jelent meg.

Gombocz Endre újra kézbe vette az akadémia kéziratárában lelhető művet, s az 1937-ben megjelent A magyar botanika története című munkájában így ír róla: „Végiglapozva a művet nem tudjuk, mit csodáljunk benne inkább, a végtelen szorgalmat, vagy a képek művészi kivitelét. Akik először pillantottak bele, joggal látták »irodalmi tünemény«-nek. Még mai szemmel nézve is, és figyelembe véve még a magánosan dolgozó, csak korlátolt irodalmi eszközökkel rendelkező mikológus elkerülhetetlen fogyatkozásait és tévedéseit, Schultzer munkája a maga egészében megérdemelte volna a megjelentetést.”

SCHUSTER FERENC (Fehértemplom, 1870. december 24.–Bécs, 1903. június 14.) – Az életben nyomorgó, halála után pedig felfedezett festő a művészettörténetek ismert alakja. Elegendő, ha csak a francia Gauguinre vagy a holland Van Goghra, az átkos festősors mintaképeire emlékeztetünk. Koruk nem értette meg, semmibe se vette őket, sőt megvetettek és számkivetettek voltak, ma viszont szinte mindent tudunk róluk, vigasztalan életükről éppúgy, mint kivételes életműveikről. A díszes albumok, a képeslapok jóvoltából sok festményük ismertté vált, az eredetük pedig dollármilliókért cserélnek

gazdát. Hasonló életsorsa volt Csontváry Kosztka Tivadarnak is, akinek életműve az elmúlt évtizedekben törte át a nemzeti korlátokat, s vált a világ közkincsévé.

Még több azonban azoknak a száma, akiknek nevét nem vonta be a megkésztet elismerés romantikus máza, akiknek csak a nyomor jutott.

Pályakezdése némileg hasonlított Hanguy Andráséhoz, csak hogy ő nem fűszerboltban volt inas, hanem vaskereskedésben. Nem ismerjük ifjúkori éveit, de ő is, környezete is bizonyára korán észrevette, hogy hajlama van a rajzolásához. Tizennyolc évesen, 1888-ban került a bécsi akadémiára. Nyomorúságos körülmények között élt, alkalmi munkákból tartotta fenn magát. Nem változott sora az akadémia befejezése után sem, Bécsben tengette életét, a koplalás elkísérte a sírig. Ha egy kis pénzre szert tett – cégtáblákat festett, fényképeket retusált –, befektette a hónapos szobában kialakított műtermébe, így élete vége felé hozzájutott egy használt kézipréshez, ezen készítette nyomatait. Schuster Ferenc ugyanis grafikus volt, szűkebb területe pedig a rézkarc. Naphosszat görnyedt asztala fölél, vörösréz lemezeit gondosan megalapozta a méhviasz, gyanta, aszfalt és terpentinkeverékkel, s tűszerszámaival ezekre karcolta rá a motívumokat, amelyek kikívánczoltak belőle. A munka nehezebbik része ezután következett: a maratás. A savval telt tálból többször emelte ki a lemezt, majd a kívánt, a bejegyzettnél vélt részek elfedése után többször is megismételte az edzést, s így a pókhálószerű vékony vonalak mellett megjelentek a mélyebb, erőteljesebb vonalak is. Schuster mestere volt szakmájának, csodálatos árnyalatokat tudott elővarázsolni a rézlemez-

ről, illetve grafikai lapjain. Nem sokkal halála előtt tűnt fel félig-meddig szimbolikus karcolataival meg az Anya című sorozatával. Ennek több lapja a budapesti Nemzeti Galéria grafikai gyűjteményében található, de feltehetően több munkája a bécsi művészeti múzeumokban lappanghat. Munkássága lényegében még ma is feltáratlan.

A sok nyomorgás aláásta Schuster Ferenc egészségét, s korán, harminchárom évesen ragadta el a halál.

SCHWALB MIKLÓS (Szeged, 1905. március 20.–Szabadka, 1941. november 18.) – A körülmények többször is kényszerpályára sodorták. Apjának, a művelt vasúti tisztviselőnek, az államtudományok doktorának 1921-ben, a forradalomban való részvétele miatt menekülnie kellett Szegedről Szabadkára, s így fia, Miklós, nem folytathatta tanulmányait, mert nem ismerte a kötelező szerbhorvát nyelvet. Beállt inasnak Krombholz Károly zongoraművész apjánál, aki a szabadkai zeneiskola hangolója volt. Mire megtanulta úgy beállítani a zongorákat és pianínókat, hogy megszokott hangmagasságokat és hangközöket adjanak, rádöbrent, hogy Szabadkán ebből a szakmából nem tud megélni, s csapat-papot hagyva újra inaskodni kezdett: 1925-ben elszegődött kuktának a Bárány Szállodába. Eszéken és Újvidéken is szakácskodott, majd 1932-ben visszatért Szabadkára, s csakhamar megjelentette saját kiadásában első és egyetlen, életrajzi ihletésű regényét (Fiú a konyhában, 1934). Művét az irodalomtörténet a vajdasági magyar irodalom egyik legérdekesebb alkotásaként tartja nyilván. „A mű legérteljesebb részleteiben a nagy, szállodai konyha mindennapi életét, hajszolt alkalmazottait ábrázolja – írja Bori Im-

re irodalomtörténetében –, még a polgári világot már elbizonytalanodva tudja elélni állítani, az édeskés romantikától sem mentesen.”

Még egy készülő regényéről tudunk, amelynek első fejezete 1934-ben, a Hétről Hétre című lapban jelent meg Elkopott emberek címmel. A kéziratot 1941-ben, a letartóztatás rémületében, a hozzátartozók elégették. Versei is a tűz martalékává váltak, kivéve egy részt, amelyet a Pestre menekülő Hege-dűs Teréz mentett meg. Ezek jelentek meg az Életjel miniatűrökben, Dévavári Zoltán gondozásában (A szén, 1971). Erős szociális hang cseng ki sorraiból, olykor azonban a személyes érzések neszei is előbújnak: „a görögös homlok árnyékolt / gödrében a csokoládészinű / szemszín körül ijedt fehérség / tava csillog” (Önarckép). Ő írta a harmincas évek derekán Kilencedik szimfónia címmel az első jugoszláviai magyar rádiójátékot, abban a korban tehát, amikor a rádiózás gyermekcipőben járt még, s előadására nem sok remény volt. Az elmondottakból egy derékba tört írói pályakép előjele bontakozik ki. Ez több okból is bekövetkezett, de csak kettőt említünk. Az egyik az, hogy belevetette magát a korabeli sajtóéletbe: újságíróskodott (Reggeli Újság, Jugoszláviai Magyar Újság, Alföld), lapokat, folyóiratokat alapított (Hétről Hétre 1934–1935, Magszterrel, azaz Kiss Vilmosmal együtt; Kultúra, 1935, irodalmi és művészeti folyóirat, két száma jelent meg).

A második részben családi indíttatás is, mivelhogy bekapcsolódott a szakszervezeti és munkásmozgalmakba mint művelődési megbízott. 1938-tól a Híd mozgalomnak is aktív részese, az olvasóköroket, a folyóirat pártolónak körét fogta egybe.

A háború kitörésekor német fogságba esett, de megszökött, és 1941 nyarán csatlakozott a Mayer Ottmár szervezte ellenállási mozgalomhoz. Fegyveres csapatokat szervezett, a szovjet ejtőernyősök hiába várt leszállását készítette elő, gyűjtötte a Vörös Segélyt.

A rendőrség 1941. szeptember 16-án tartóztatta le, egy nagyobb csoporttal együtt, amelynek ügye 1941. november 14-én és 15-én került a honvéd vezérkar rögtönítelő bírósága elé. Konkrét szabotázszt csak egy vádlottra tudtak rábizonyítani, a többiek esetében elég volt a szándék is. A per mind a 24 vádlottját halálra ítélték. Kilencen kegyelmet kaptak, a többiek november 18-án végrehajtották az ítéletet, közöttük Schwalb Miklóson is.

Két-három évvel korábban, a Várj még, halál! című versében írta: „Nem félek tőled, de várj, / még várj . . . / Hadd tegyek még, / hadd öntsek olajat a mécsre . . .”

SCHWEIDEL JÓZSEF (Zombor, 1796. május 18.–Arad, 1849. október 6.) – A nyugat-bácskai városban született, az egykori Szent János és Haynald utca sarkán részben ma is fennálló házban, egy vagyontalan polgári család gyermekeként. Német ajkú apja, Josef Schweidel, kamarai főtisztviselő, Bács-Bodrog vármegye kincstári javainak egyik kezelője, az akkori nyelvhasználat szerint asszesszora volt. Fiát Bécsbe vagy Pozsonyba küldte jogot tanulni, de ő a huszárméntének adott előnyt a juratusi egyenruhával szemben: 1813. november 25-én belépett a 6. (Rosenberg) könnyűlovasezredbe, ahonnan egy év múltán áthelyezték a Sándor-huszárokhoz, azaz a Sándor orosz nagyhercegről elnevezett 4. huszárezredbe lépett, s a „legvitézebb huszár”, Simonyi óbester keze alatt indult katonai

pályája. 1816-ban, a napóleoni háborúk végén már hadnagyként vonult be Párizsba, ahol egy évig tartózkodott. Itt ismerkedett meg feleségével, Domicella Bilinszky lengyel bárónővel, akivel egy életen át boldog házasságban élt.

Későbbi pályafutása már nem volt gyors, 1848-ban még a törzstiszti fokozat legalján van, naplójában panaszkodott is, hogy 34 évi szolgálat után csak az őrnagyságig vitte. 1848 nyarán a 4. huszárezredet a forrongó Magyarországra vezényelték. Két oszlopban érkezett új állomáshelyére, az egyiket Schweidel vezette, a másikat pedig Ernst Pöltenberg kapitány, aki majd szintén az aradi tizenhárom egyikeként fejezi be életét.

A gyorsan pergő események következtében a huszárezred tisztikarának színt kell vallania, el kell igazodnia az egymásnak ellentmondó parancsnok között. Jórészt Schweidelnek köszönhető, hogy a tisztikar úgy nyilatkozott, hogy a magyar hadügyminiszter parancsainak tesz eleget, s egyúttal szeptember 16-án felesküdt a magyar alkotmányra. Az „átállás” után csakhamar a Magyarországra betörő Jelačić-hadak ellen vetették be őket, úgyhogy az a furcsa helyzet állt elő, hogy az azonos egyenruhába bújtatott császári katonák kerültek szembe egymással, és lőttek is egymásra. A pákozdi csatában, a 4. huszárezredben harcolt Schweidel fia, Schweidel Albert százados is.

A szabadságharc idején Schweidel József gyorsan haladt a ranglétrán: október 16-ától ezredes, ezredparancsnok, november 1-jétől pedig tábornok, hadosztályparancsnok. Decembertől májusig betegsége miatt nem vett részt a harcokban, májusban Pest hadiparancsnoka lett, s ettől kezdve, a visszavonulás idején, a kormány mindenkor szék-

helyének, illetve helyőrségének parancsnoka. Szeged és Arad után csatlakozott a világosi kapitulációhoz.

Mint volt császári tisztet, felségsértés vádjával, több társával együtt az aradi vár kazamataiba zárták. Naplójának tanúsága szerint mindvégig bízott az uralkodó kegyeiben. „Nem kételkedem benne – írta közvetlenül az ítélelhozatal előtt –, hogy ma halálra fognak ítélni (még az is lehet, hogy kötél általlira), de harmincöt évi szolgálatomra való tekintettel tízévi várfigságra fogják módosítani.” Az örökké reménykedő ember hangja ez, nem tudhatta, hogy a halálos ítéletüket már jóval korábban meghozták. Haynau még augusztusban megírta egyik magánlevelében: „. . . a lázadó vezéreket fel fogom köttetni és minden cs. kir. tisztet, aki a forradalom szolgálatában állt, agyon fogom lövetni . . .” Az egzekúcióra reggel fél hatkor került sor az aradi vár sáncaiban. A parancsnó elhangzása után három katona lőtt Schweidelre: két golyó a mellébe fűródott, egy lövés pedig a koponyáját zúzta szét. Kezében egy kis ezüstkeresztet tartott . . .

Bardócz Sándor minorita szerzetes, aki elkísérte utolsó útjára, a vérrel fecskendezett feszületet kifejtette a vértanú elernyedő ujjából. Valamivel később, apjának kívánságára, átadta fiának, Schweidel Albertnek, aki szintén az aradi tömlöcben sínylődött, s az utolsó éjszakát is együtt töltötték. Az ereklyét napjainkban a budapesti Hadtörténeti Intézetben és Múzeumban őrzik.

SCHWICKER JÁNOS HENRIK (Újbesenyő, 1839. április 28.–Budapest, 1902. július 7.) – Bánáti német tanítócsaládból származott, iskoláit szülőhelyén és szülőatyjánál végezte, tanítói diplomáját pedig a verseci tanítóképző-

ben szerezte 1856-ban. A következő évben a Temesvár melletti Csákra (ma: Ciacova, Románia), majd Nagybecskerekre helyezték. Ebben a városban, néhány azonos gondolkodású kollégájával együtt, az egész Torontál megyére kiterjedő szervezkedést indított az egyházi iskolákra nehezedő klerikális befolyás ellen, s egyúttal sikraszállt azért is, hogy a felekezeti iskolák helyett községi vagy állami iskolák nyíljanak. Az iskolaszékek megújítását is követelte olyan emberekkel, akik fogékonyak a tudományosan megalapozott oktatás iránt, s nem avatkoznak be minduntalan a szakmai kérdésekbe meg a tanítók magánéletébe. E célok elérése érdekében egy kezdeményezőbizottság titokban összeült (Perjámoson (Periam, Románia), s kimondta a haladó tanítók egyletének megalapítását. Torontál valamivel több mint 300 tanítója közül 200-an jelentették be csatlakozásukat. A katolikus és a görögkeleti egyház papsága sem ült tétlenül, görcsösen ragaszkodva az iskolák felekezeti jellegéhez. Az akkori erőviszonyok lehetővé tették számukra, hogy az egylet vezetőit lejárassák, szégyenpadra ültessék.

Schwicker János Henriket, a kiváló pedagógust, aki egyik oszlopos tagja volt a szervezkedésnek, személyesen Eötvös József közoktatási miniszter mentette meg a további üldöztetésektől, azaz, hogy kinevezte a budai tanítóképző igazgatójává.

Torontáli szereplésének még egy mozzanatára hívjuk fel a figyelmet: Nagybecskerekre adta ki 1861-ben első nagyobb munkáját, A temesi bánság történetét. Részben ide tartozik még az is, hogy két évtizeddel később, 1880-ban jelentette meg Budapesten A szerbek politikai története című könyvét,

amelyet a becskerekai Pleitz-kiadóházban, a Szabó Ferenc szerkesztésében megjelenő, hasonló jellegű történelmi sorozat egyik előfutárának is tekinthetünk. Ebben a sorozatban jelent meg Leopold Ranke Szerbia és Törökország a XIX. században, de Thim József A szerbek története 1848-ig, Vjekoslav Klaić Bosznia története a legrégebb kortól a királyság bukásáig című műve és még néhány hasonló tárgyú munka. Schwicker János Henrik a későbbiek során elszakadt a Bánáttól is, a közoktatástól is, jóllehet bölcsészdoktori képesítést szerzett, gimnáziumi tanár lett. Szebeni képviselőként ugyanis politikai pályára lépett. Közírói pályája azonban haláláig töretlen maradt. Több külföldi lapnak állandó tudósítója volt, tanulmányait pedig a Századokban, a Magyar Tanügyben tette közzé. Könyveit, főleg német nyelven, Budapesten, Bécsben, Berlinben, Pozsonyban és Lipcsében adta ki. Az újvidéki Matica srpska Könyvtárában is 19 kartonja van. Az 1886-ban Stuttgartban megjelentette, A Magyar Királyság statisztikája című munkája ma is fontos forrásmű.

SCOSSA DEZSŐ (Zenta, 1860. június 30.–Budapest, 1932. ?) – Tízéves koráig élt szülővárosában. Középiskolai (Arad, Budapest, 1870–78) és egyetemi (Budapest, 1878–83) tanulmányai után pedagógiai pályára lépett: a kor ismert művelődéspolitikusa, Trefort Ágoston nevezte ki 1883-ban a Szegedi Középiskolai Főigazgatóság gyakornokává. 1886-ban a Heves megyei népiskolai adminisztrációba került, 1888-ban pedig Torontál megye székvárosába, Nagybecskerekre helyezték. Pályafutása itt gyorsan felfelé ívelt: 28 éves korában már megyei segédtanfelügyelő, 30 éves korában pedig Torontál tanfelügyelője.

Nagybecskerekén 1890-ben közreadta harmadik kötetét is Elbeszélések címmel. Korábban egy regénye (Az élet iskolája, 1888) még korábban egy tanulmánya (Tóth Ede és a népszínmű, 1882) jelent meg.

Az idő tájt, pontosabban 1892. január 30-án a Torontál hetilap átállt a napi megjelenésre. Scossa Dezső is azok közé az írástudók közé tartozott, akikre az új napilap a legmesszebbmenően számított. Írt tárcákat, verseket, színikritikákat, olykor még vezércikkeket is.

Életében több száz elbeszélést, életképet, tárcát közölt, könyvei is gyors egymásutánban hagyták el a nyomdát. Ezek közül talán útikönyvét (Tanulmányúton Porosz-, Szász- és Bajorországban, Svájcban és Württembergben, 1903), meg tárcáinak gyűjteményes kiadását (Negyedszázad, 1909) érdemes külön is kiemelni. A maga korában ismert író volt, Szinnyi József a tizen négy kötetes lexikonában több teret szentelt neki mint Papp Dánielnek vagy Tolnai Lajosnak. Az újabb lexikonok, irodalomtörténetek csak néhány soros szócikkben jegyzik, illetve lábjegyzetben említik nevét.

Scossa Dezső emlékét nálunk Szeli István élesztgette a Szempontok és adalékok a „regionális irodalom” vizsgálatának kérdéséhez című tanulmányában (Nemzeti irodalom-nemzetiségi irodalom, Forum, 1974), amelyben szemlét tart, ahogy mondja is, „az írásnak nevesebb vagy szerényebb zentai mívesei fölött”. Ha „egy tájegység lelkét tapogatójuk – írja –, akkor nem mondhatunk le semmiről, annak egyik összetevőjéről sem, még ha csak egészen periferikusan is tartozik irodalmi kultúránkhhoz. Mert hogy egy szűkebb közösség kulturális képe megalkotott legyen, a kimágasló csúcson kívül a szelidebb

lankákat is bele kell illeszteni a képbe”. Scossa Dezső századunk elején Szegeden folytatta pedagógiai pályáját, mint tankerületi főigazgató. Amikor megérkezett, a Szeged környéki tanyákon a tanköteles gyerekek 90 százaléka analfabéta maradt, tíz év múltán viszont egy írástudatlan sem volt. Részt vett a város művelődési és irodalmi életében is, a Dugonics Társaság egyik vezetője volt. 1912 októberében ideiglenesen kiküldték az elhanyagolt Zala megyei közoktatási ügyek rendezésére, amit ő kemény kézzel meg is tett. Jelentését, több folytatásban, A zalamegyei tanügy gyászkeretben címmel, a helyi újság közzé is tette 1913 februárjában. Ezzel egy időben, egészen váratlanul, felmentették állásából, s bizonytalan időre szabadságolták. Erre feltehetően a zágrábi egyházi hatóságok intervenciója után került sor. Egyik budapesti sajtónyilatkozatában maga is közölte, hogy véget vetett a „horvát túlzók” garázdálkodásának. Többek között elkoboztatta a horvát nyelvű tankönyveket, felfüggesztette állásukból a horvát hitoktatókat. „Tárlattam iskolát, ahol a tanítás horvátul folyt – nyilatkozta –, a hittant csaknem mindenütt horvátul tanították.”

A türelmességből, a másságból rosszul vizsgázott pedagógus nem tért vissza a tanügybe. Szegeden a DMKE (Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület) ügyvezető alelnöki tisztségébe helyezték, onnan ment nyugdíjba 1920 után.

SEMSEY ANDRÁS (Semse, 1754. április 30.–Pest, 1814. március 2.) – Régi, több ágra szakadt felvidéki nemesi család sarja, őseinek közéleti szereplését kisebb-nagyobb kihagyásokkal már a XVII. századtól nyomon lehet követni: az állami, katonai és az egyhá-

zi szervezetekben töltötték be hol fontos, hol kevésbé fontos pozíciót.

Semsey András is, családi hagyományként, felkészítették a közeleti szereplésre. Jogi stúdiumokat a kassai jezsuita kollégiumban végzett, majd tanulmányait a híres göttingeni egyetemen folytatta. Még jóformán meg sem száradt diplomáján a tinta, amikor 1778-ban, 24 éves korában királyi biztosként részt vett a Temesi Bánság visszacsatolásának és megyésítésének munkálataiban.

A Temesi Bánságot (Banatus Temesvariensis) az osztrák udvar 1716-ban, a török háborúk után létesítette, és Bécsből katonailag igazgatta. Ugyanis az a felfogás győzött, hogy a hadikiadások pótlása címén ezt a vidéket nem Magyarországhoz csatolandó „felszabadított” területként kell kezelni, hanem „meghódított” területként. A korabeli merkantilista eszmék szellemében próbálták megindítani a termelést, a nagy kiterjedésű kincstári birtokok egy részét pedig szerb, örmény, macedón, görög és cincár bérlők kezére játszották. Egy ízben Mária Terézia 10 millió forintért az egész tartományt bérbe adta egy banknak (1759–1769).

Magyarország változatlanul igényt tartott történelmi területére, s ez a követelés évekig állandó feszültségek forrása volt a bécsi Államtanács és a budai Helytartótanács egyébként sem felhőtlen viszonyában. Végül is kompromisszum született: a területet visszacsatolták Magyarországhoz, az udvar viszont felhatalmazást kapott, hogy az ottani kincstári birtokokat elárverezze.

Nos, ennek a megegyezésnek egyik végrehajtója lett Semsey András. Részt vett a terület közigazgatási felosztásában, közreműködésével alakították ki Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye határát, Torontálon belül pe-

dig még a kiskindai koronakerület és a bánsági határőrezredek territóriumát is. Ekkor alakították meg a járásokat is, Torontálban Nagybecskerek, Nagyszentmiklós, Törökkanizsa és Újpest lett járási székhely. Az adminisztrációt a magyar kismaneségből regrutálódott hivatalnokokkal töltötték be. A megyei tisztikar vezetője, illetve az új megye első alispánja Semsey András lett.

Torontál megye hivatalos újjáalakítására 1779. július 13-án került sor. Gróf Nicky Kristóf, a bekebelezési bizottság elnöke hatlovas hintóval érkezett Temesvárról Becskerekre. Ahol elhaladt, ott „az utakat jó előre kiegyengették és viruló gallyakkal díszítették fel”. A királyi főbiztost az új megyei urak a Begaszentgyörgyön felállított díszsátorban fogadták, ahol az alispán, a Borovszky-féle megyei monográfia szerint, „szép magyar nyelvű beszéddel üdvözölte. Ez volt annyi évszázad után az első hivatalos magyar szónoklat a vármegye területén”. Semseyvel tehát egy új korszak kezdődött a megyei életben, de azon túl is nagy befolyása volt, így a Bánáti Urbárium egyik szerzőjeként részt vett az 1780. évi úrbírenkezés munkálataiban, amelynek során némileg enyhült a jobbágyok helyzete. Az évben foglalta el a trónt II. József, akinek uralkodása nem kedvezett a megyei önkormányzatnak. Az egységesítés és a központosítás híve volt, egy nyelvű birodalomba akarta gyúrni a monarchiát, így aztán a megyerendszer csak útjában volt. Bánátot továbbra is osztrák tartományként kezelte, megindította a németek nagyarányú betelepítését, az 1788-as török betörés pedig még csak jobban a malmára hajtotta a vizet.

Semsey András akkor már elkerült Bánátból. Előbb 1786-tól a Hétszemélyes

Tábla bírójaként az igazságszolgáltatásban működött, majd pályáját főhivatalnokként folytatta: kamarai tanácsosként, királyi személynökként, több vármegye főispánjaként. 1808-tól egészen haláláig a Magyar Királyi Kamara elnöke volt, azaz a mai pénzügyminisztériumnak megfelelő hivatalt vezette.

SEMSEY TAMÁS (Karácsonmező, 1799. szeptember 14.–Szabadka, 1900. szeptember 2.) – 101 éves korában halt meg Semsey Tamás tüzérszázados, a 48-as forradalom részvevője, a honvédegylet köztiszteletben álló tagja. Szabadka város saját halottjának tekintette, a temetésen nagyszámú gyászoló közönség vett részt, köztük a főispán, a polgármester, kivonult a tűzoltózenekar, a halottaskocsit pedig négyes fogat húzta a Bajai úti temetőbe.

Az eseményről annak rendje-módja szerint beszámolt a helyi sajtó (Bácskai Hírlap, Szabadka és Vidéke, Bácskai Ellenőr), onnan átvették a fővárosi újságok (Budapesti Hírlap), de a szorgalmas lexikonírók jóvoltából elkészült egy-két szócikk is az akkor megjelenő általános és szakjellegű adattárak részére is (Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XII. kötetében – egy cikkéről és egy visszaemlékezéséről történt említés –, meg a Pallas Lexikon II. pótkötetében). A megkülönböztető figyelem a tisztes kort megélt embert illette, aki életútjával összekötötte a XVIII. századot a XX. századdal meg a harcmezők veteránjának, aki meglett korában csatlakozott a forradalomhoz, s a fegyverletételig hűségesen szolgált.

A helyi lapok egy évvel korábban is megemlékeztek róla, amikor betöltötte a 100. életévét. Ebből az alkalomból a szülőföld üzeneteként megkapta a kolozsvári Történelmi Ereklye Múzeum-

Egylet díszes köszönőiratát, amelyet az erdélyiek kérelmére a megye és a város vezetői adtak át neki szerény szabadkai otthonában. Ettől kezdve, vagyis hosszú életének utolsó, nem teljes évében városi segílyt is folyósítottak részére.

A matuzsálemi korú hadfi elszegényedett földbirtokos családban született. Tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol egy időben a nála három évvel idősebb Kossuth Lajos is osztálytársa volt. Az iskola után a nemes ifjak útját járta: 1824 és 1836 között a 15. székely határőrezredben szolgált mint tüzértiszt. Hadnagyként szerelt le, s feleségének málnási birtokán gazdálkodott. Már csaknem ötvenéves, amikor 1848 októberében csatlakozott a székelység védelmi harcához. Ő lett a Gábor Áron-féle bronzágyúkkal felszerelt egységek első szakképzett tüzértisztje. A székely ezermester, aki az önálló tüzérség megteremtésével írta be magát a szabadságharc történetébe, később a puskaporgyártást is megszervezte Kézdivásárhelyen és környékén, Semsey viszont a frontra került, 1849-ben a brassói hadosztály tüzérparancsnoka, majd egészen a zsidói fegyverletételig (augusztus 24.) az egyesült sereg tüzérparancsnoka.

A háború után újra a málnási birtokon gazdálkodott. Hogy a Székelyföld délkeleti sarkából, Háromszékből mikor és miért került Szabadkára – s miért nem Brassóba például, ahol fia megyei aljegyző volt –, nem tudjuk. „Az utóbbi időben – írta halála alkalmával a Bácskai Hírlap – csendes visszavonultságban élt egy családnál, néha-néha eljárt a kávéházba, ahol elbeszélgetett az ismerősökkel az elmúlt nagy időről. Néhány nap óta az aggkor nagyon megtörte.” Amikor erejéből még futotta, a kávéházig vezető utat ezüstnyelű sétapálcájá-

val tette meg. Ezzel együtt temették el, eleget téve a végrendeletileg kifejezett óhajának.

SIMOKOVICH RÓKUS (Kishegyes, 1905. november 27.–Szabadka, 1941. november 18.) – Önellátó utcagyerekként, palicsi srácként nőtt fel: újságot árult a fürdővendégeknek, cipőpertlit és tűzkövet a főtéren. Az első világháború idején mozgóárusként vizet és levelezőlapot kínált a katonavonatok utasainak, svercelt dohánnyal házalt a külvárosban.

Három évig könyvkötőszakmát tanult, 1926-ban vizsgázott segédlegény lett. Sorsa azonban nem fordult jobbra, hol volt munkája, hol nem. Olykor otthon dolgozott feketén: az ismerősök könyveinek hulló íveit fűzte össze.

Proletársors volt az övé, elveszett emberként csetlett-botlott az életben. A távollatlanságot ábrándozással próbálta enyhíteni, még a verselésben is menedéket keresett. Egy-egy költeményét a Hírlap (1929) és az Újság (1930) közölte. A két lap szerkesztője, Havas Károly és Haraszi Sándor szinte azonos megjegyzésekkel javították ki a szövszeneteket: „Sok a helyesírási hiba, miért nem vigyáz?”

Kallódó ember volt, a kilátástalanság, az egzisztenciális gondok emésztették. A harmincas évek legelején végre magára talált: a szakszervezeti és a munkásmozgalom nyújtott neki támaszt és biztonságot, úgy is mondhatnánk, hogy végre otthonra talált. Hatalmas energiával látott hozzá az ott felkínált munkákhoz: szervezte a gyári csoportokat, gyűjtötte a Vörös Segélyt. Terjesztette a Népszavát, vándorkönyvtárakat működtetett, közben maga is sokat olvasott. Rendületlenül agitált, szervezett. Bevonta a munkába Mayer Ottmárt és a

szabadkai munkásmozgalom sok, később ismertté vált alakját. A munkásmozgalom berkeiben találkozott Vítuskával is, Balázsevecs Viktóriával, a későbbi élettársával.

A munkásmozgalmiak között nagy tiszteletnek örvendett, megbecsüléssel vették körül. A szabadkai munkásmozgalom Jimmie Higginsének nevezték, utalva Upton Sinclair nagy sikerű regényalakjára, az örökmozgó, minden lében kanál aktivistájára. „Barna kajla kalappal a fején, könyvvel a hóna alatt, így bicegett az utcákon fáradhatatlanul. Ő volt az, akit meg lehetett mindenre kérni, aki mindenkinek mindent megtett” – írta emlékezésében élettársa, Balázsevecs Viktória.

Így kerülhetett egy átmeneti korszakban a Híd folyóirat élére is. A háború előtti három Híd-szerkesztő közül ő 1936–37-ben jegyezte a lapot – Lévay Endre után, Mayer Ottmár előtt. Nem volt szerkesztői alkat, de hát ez egyébként is a kollektív szerkesztés kora volt. Sántha Péter név alatt néhány cikket, elbeszélést is megjelentetett, bár idejének zömét a Híd-mozgalom szervezésével töltötte. Az illegális párt munkájában is részt vett, 1940-ben, amikor Mayer Ottmár került a városi vezetőség élére, ő is tag volt. 1941-ben, a háború előtt is, után is vizsgálati fogságba vették, de kiszabadult. Az év második felében Mayer Ottmárral az ellenállási mozgalmat szervezte, majd amikor szeptember elején megkezdődtek a nagy letartóztatások, elhagyta a várost, s élettársával vidéken bujkált – Palicson, Horgoson, Zentán, Újvidéken, Kishegyesen. Itt érték utol, Szabadkára szállították, s a nyomozók kegyetlenül elbántak vele, nem tudott szétvert, béna lábára állni, küszött a mocsos padlón. Huszonhárom társával együtt, 1941.

november 14-én és 15-én került a rögtönítélő bíróság elé, halálra ítélték, november 18-án került a bitó alá, néhány nappal 36. születésnapja előtt. Simokovich Rókus levélben búcsúzott anyjától, élettársától: „1941. november 18-án délután 4. Szerettelek benneteket, utolsó percem is a tiétek. Kedves mama, ne haragudjon rám, én jót akartam, bűnösnek érzem magam magával úgy mint Vitussal szemben; mindenem, amim van, szeretetem, ingóságom Vitusnak hagyom. Édes Vituskám, utolsó gondolatom hozzád száll, sóhajom a tiéd.”

SINKÓ ERVIN (Apatin, 1898. október 5.–Zágráb, 1967. március 26.) – A jugoszláviai magyar szellemi élet első közép-európai jelentőségű egyénisége, Szenteleky mellett irodalmi életünk legnagyobb erjesztője, bár életútjának és életművének sok mozzanata, részlete nem egészen egyértelmű, olykor szenvedélyesen vitatott is, mint ahogy a szocialista korszak értékelése sem lezárt ügy, amelynek ő pedig egyik vezető értelmiséjje volt.

Spitzer Ferenc, írói nevén Sinkó Ervin, egy módos apatini zsidó család sarja; Szabadkán járt középiskolába, első zsenéit itt publikálta tizenhat éves korában a Bács megyei Naplóba, s ezzel szinte egyidejűleg verseit közli a Népszava, A Tett és a Ma, s itt jelent meg első verseskötete is (Éjszakák és hajnalkok, 1916).

A pesti baloldali lapok, folyóiratok ifjanc munkatársa Szabadkán belépett a Szociáldemokrata Pártba, aktivistaként az iskolapad helyett a munkásotthon padlóját koptatja, majd a bukovinai frontra vitték, onnan pedig Pestre került az őszirózsás forradalom, a proletárdiktatúra forgatagába. Részt vett az ottani

Kommunista Párt megalakításában, Újpest párttitkáraként, a Fővárosi Központi Munkástanács tagjaként működött, majd Kecskemét városparancsnoka lett, meg vöröskatona a román fronton, jóllehet a zivataros időkben betöltött valóságos szerepéről nincs megbízható kép.

A bukás után Bécsbe emigrált, majd feleségével Szabadkán tűnt fel, ahol elfogták és Ausztriába toloncolták őket. Itt asztalosmunkásként, filmstatisztaként, pénzbeszedőként kereste a kenyerét, közben írta és kiadta a Testvér című folyóiratot (1924–25), amelyben krisztianus eszméket hirdetett, mintegy jelezve, hogy szerkesztője átlényegítette kommunista hitét a keresztény eszmékre. Ebben a szellemben jelent meg új verseskötete is (A fájdalmas Isten, 1923).

Hatévi bécsi tartózkodás után felesége orvosi állást vállalt Sarajevóban, Bácsszentivánon (Prigrevica) és másutt, biztosítva ezzel férje irodalmi tevékenységének anyagi fedezetét. Utána az európai honkeresés, a vándorlás évei következtek. A harmincas években hányatott életének egy-egy fontos állomása Zürich, Graz, Bécs, Párizs, Moszkva, majd újra Párizs. Írásait német, francia, orosz és angol nyelven jelentette meg. A Nyugat kisregényeit közölte (gyűjteményes kiadásuk 1989-ben jelent meg két kötetben Áron szerelme címmel), a kolozsvári Korunkban pedig esszéket, elbeszéléseket publikált. (Írásait Don Quijote útjai címmel 1975-ben adták ki Bukarestben.) A két háború között kéziratának nagy hányada sehol sem jelent meg, így aztán legtöbbször, főleg a nagyobb lélegzetű írásaival, ha nem is az íróasztal fiókjának, de az utazóbörrönd mélyének dolgozott, olykor értelmetlennek tűnő konokság-

gal, az ő fogalmazása szerint „bolond remeteként”. Így született meg az Optimisták, a Tizennégy nap című regénye, s más műve.

A második világháború legelején Zágrábban megismerkedett Krležával, majd az üldözések elől Sarajevóban, Drvarban és Splitben húzódott meg, 1943 és 1945 között pedig csatlakozott a népfelszabadító mozgalomhoz, bár ebben az esetben is a legenda nincs szigorúan elválasztva a valóságtól. A háború után Zágrábban telepedett le, ahol Krleža árnyékában, tiszta lappal új életet kezdett. Sorra jelentek meg korábban megírt művei, horvátul is, magyarul is. A zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia levelező (1951), majd rendes tagjává választja (1960). Sokoldalú publicisztikai tevékenységével küzdelmet folytatott a sztálini dogmák ellen, azonosítva a szocializmus eszmeképét a demokráciával, a szabadsággal, az emberi jogokkal, ami azonban az akkori gyakorlatban csak részben bizonyult igaznak, legtöbbször szemfényvesztés volt. 1959-ben katedravezető tanárként megnyitotta az Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Tanszékét. Ettől kezdve hol Zágrábban, hol Újvidéken élt, de még így is az itteni irodalmi és ideológiai mozgások elismert vezére lett. Irodalomtörténeti előadásaival nagy hatást gyakorolt. Bessenyei-, Batsányi-, Kármán- és Csokonai-portréja könyvben is megjelent.

A Sinkó-életmű eléggé kiegyensúlyozatlan, alighanem naplói tekinthetők csúcának. A sztálini korszak ijesztő szellemi rajza az 1961-ben kiadott Egy regény regénye (moszkvai naplójegyzetei alapján született), s részben a Nehéz honfoglalás, amely 1971-ben zúzdába került, majd a cenzúra után, Hon-

foglalás előtt címmel jelent meg 1976-ban. Ezeket a könyveket Bosnyák István rendezte sajtó alá, s nagy a hozzájárulása a Sinkó-irodalomhoz is (Vázlatok egy portréhoz, 1975; Ember a forradalomban, ember a soron kívül, 1977; Sinkó a horvát irodalomban, 1979; Sinkóék, 1995). Sok más szerző is gazdagította a Sinkó-irodalmat, de még így is, csak a száraz tényeket ismerve, az életrajznak több változata is elképzelhető.

SIROLA FERENC (Fiume, 1879. május 15.–Fiume, 1920. április 15.) – A magyarosítási hullám a századforduló táján ebben a forgalmas kikötővárosban is tetőzött, amelyet abban az időben a „magyar szent koronához csatolt külön test”-ként, separatum corpusként kezeltek az olasz és a horvát többségű közegekben. Kiemelt gazdasági jelentősége miatt nagyarányú volt az államilag irányított letelepítés (Herczeg Ferenc szerint „száműzetési hely volt, m. kir. Szibéria”), de sokan jöttek önszántukból is, kiaknázni a kínálkozó munkalehetőségeket. Ennek következtében a magyar lakosság 383 főről (1880) 6493-ra növekedett (1910), ám az emelkedéstől függetlenül a város lakosságának többségét az olaszok (48 százalék) és a horvátok (25 százalék) alkották.

Nos, Sirola Ferenc, illetve Francesco Sirola egy ilyen, feszültségektől sem mentes, nyelvi-nemzetiségi kevertségben formálódott emberré, műfordítóvá. Olasz létére nagy híve volt a kétnyelvűségnek, illetve a többnyelvűségnek, s ily módon igyekezett egyensúlyt teremteni, baráti szálakat szőni a „többségi nemzet” és az „uralkodó nemzet” között.

Tanulmányait, a korszellemhez híven, a budapesti bölcsészeti karon folytatta, ahol 1900-ban tanári képesítést nyert.

Szülővárosának főgimnáziumába nevezték ki – ahol egykor maga is tanult –, magyar és olasz irodalmat tanított. Közben folytatta a már a gimnáziumi években megkezdett fordítói munkásságát: átültette olaszra Arany János balladáit, Csokonai, Tompa, Petőfi és Szász Károly verseit, Mikszáth, Jókai és Bródy elbeszéléseit. Ezeket a helyi, valamint a trieszti meg az olaszországi lapokban, folyóiratokban tette közzé. Önálló füzetként jelentette meg 1907-ben Zrínyi Szigeti veszedelmének egyes részeit. A fiumei főgimnázium kétnyelvű éretesítőjében több kapcsolattörténeti tanulmányt publikált, így 1905-ben magyarul és olaszul jelent meg egy hosszabb írása Az olasz irodalom hatása a magyar irodalomra címmel. Ugyancsak az olasz–magyar kapcsolatok köréből közölt cikkeket a helyi és a budapesti lapokban, legtöbbször a Fest Aladár és Körösi Sándor alapította Magyar Tengerpart című hetilapban. Ők hárman, a fiumei gimnázium tanáraiként egy sajátos „fiumei kört” alkottak: Sirola fordítóként tűnt ki, Fest Aladár történetíróként – mintegy tíz könyvet jelentetett meg Fiume múltjából –, Körösi Sándor pedig nyelvészként, szótárszerkesztőként. Bizonyos vonatkozásban velük együtt említhetjük Hajnal Antal mérnököt, a fiumei kikötő tervezőjét és építőjét, a városban letelepedő Szegfi Mórné Kánya Emília írónőt, az elmenők és érkezők csoportjából pedig a nyaranta feltűnő Feszty Árpádot, s talán még Somlyó Zoltánt is, aki 1910-ben „slapaj” volt a Magyar Tengerpartban, meg Brajjer Lajost, aki 1908-ban a kormány megbízásából és támogatásával megindította a Fiumei Estilapot, megtartva közben a becskeréki Torontál főszerkesztői posztját. Ez a közép-európai szellemiségű kör,

amely szoros szálakkal kapcsolódott Magyarországhoz, s általában a Monarchiához, 1918-ban széthullott. A sírba szálló államszervezetet Sirola Ferenc nem sokkal élte túl, az, ami bekövetkezett, már nem az ő világa volt.

SKALLÁK ILLÉS (Kishegyes, 1903. július 16. – Sao Paolo, 1975. ?) – „Én kilencedik gyermeknek születtem a családban. Nem hiszem, hogy nagy szükség lett volna rám ott, már túl sokan voltak nélkülem is ahhoz a szűkös kenyérhez, amennyi egy szegényparaszt asztalára jutott a századforduló táján. Az apám, Skallák Albert kubikos, alkalmi napszámos, részes arató szegényparaszt volt . . . Robbanó, lobogó dinamizmus élt benne, szinte kereste a nehéz feladatokat. No, hát meg is találta. Tizenharmad magára kellett gondolnia” – így írt világrajöveteléről, családjáról, apjáról Skallák Illés, az autodidakta munkásíró emlékezéseiben, az egyetlen megjelent könyvében.

A megrajzolt képhez tartozik az is, hogy az apja részt vett a kishegyesi földmunkások mozgalmában, összeütkezésbe került a hatalommal, mire a helybeli agrárproletárok csoportjával ő is a szabadkai bíróság elé került, amely a fennálló rend elleni izgatás címén három évre ítélte.

Kiszabadulása után a megbélyegzett embernek nem volt maradása, húsz hasonló sorsú és gondolkodású családdal együtt a somogyi Ádánd faluba költöztek, s egy felparcellázott birtokon álltak munkába.

Skallák Illés a hat elemi elvégzése után kitanulta az asztalosmesterséget, s a húszas évek elején, a családi nevelés indításai nyomán, a Szovjetunióba próbált emigrálni. Ennek érdekében visszatért Kishegyesre, majd Törökország irányá-

ba indult, de a rendőrség a bolgár határon feltartóztatta, visszakísérte Belgrádba, ahonnan 35 napi elzárás után Magyarországra toloncolta. Az ország elhagyása, de mozgalmi múltja miatt is megfigyelés alá került, mire újra vándorbotot vett a kezébe, de ezúttal Nyugat felé, pontosabban a tengerentúlra vette az irányt, csatlakozva a kivándorlók ezreihez. Akkoriban a migráció árja a zárlatot elrendelő USA helyett Mexikó és a dél-amerikai államok felé fordult. Skallák Illés 1928-ban előbb Uruguayban, majd egy mexikói és guayanai kitérő után Brazíliában, Sao Paulóban telepedett le, s a szakmájában helyezkedett el: egy sok munkást foglalkoztató bútorgyárban.

Brazíliába az idő tájt mintegy 60 000 magyar érkezett, pontos számukat azonban sohasem lehetett megállapítani, mert a statisztika csak a trianoni határon belülről érkezetteket tekintette magyaroknak, azokat pedig, akik ugyancsak nagy számban érkeztek az utódállamok útlevelével, romának vagy délszlávnak tekintette. A kivándorlók csaknem fele – mintegy 30 000 – Sao Paulóban telepedett le, ahol sok magyar iskola, egyesület, egyházi és művelődési szervezet alakult. Skallák Illés a munkásegyletek felé tájékozódott, az ottani munkásmozgalomhoz csatlakozott. Tudósította a clevelandi Amerikai Magyar Népszavát, de a közelebbi lapokban is írt a munkássorsról, így a Brazíliai Magyar Hírlapban és az Uruguayi Magyar Kurirban is. A második világháború alatt állást vállalt a Magyar Királyság Rio de Janeiró-i követiségén, de antifasiszta magatartása miatt elbocsátották.

Nagy illúziókat kergetve, 1948-ban visszatért Magyarországra, a „munkások államába”, ahol pártkönyvet nyúj-

tottak át neki Rákosi Mátyás aláírásával. Siófokon épített magának házat, az ottani hajógyárban nehéz napszámosmunkát vállalt, s megdöbbenve tapasztalta, hogy a kommunistákat általános ellenszenv kíséri, őt magát is orosz kémnek tartják.

Mindenét pénzzé téve, kiábrándultan tért vissza Brazíliába, ahol viszont ottani elvtársai fogadták gyanakodva, mondván, „több kárt okoztál a pártnak azzal, hogy visszajöttél, mint az ellenség minden rágalma”.

Újra egy bútorgyárban helyezkedett el, nyugdíjazása után pedig az egyik utolsó magyar kultúregyesület könyvtárosa lett. A bibliotéka csendjében kezdett hozzá élettörténetének megírásához, amelyet a budapesti Magvető még életében, 1968-ban kiadott Skallák Illés vallomása címmel.

SOLTIS LAJOS (Kavilló, 1950. május 20.–Veszprém, 2000. november 22.) – A bácskai tanyavilágból bukkant elő, a tanyacsoportok egyik ritkább fajtájából való, amely egy sor házból állt, egy másfél kilométeres, csaknem szabályos utcából. Ezek a tanyaközpontok általában egybeesnek az elenyészett középkori telephelyekkel. Ez történt Kavillóval is, amelynek közvetlen közelében állt valamikor Kethfylev, Ketvilló falu is (Mátyás király 1462-ben édesanyjának adományozta, hogy „fényesebb háztartást vihessen”). Soltis gyermekkorában mintegy kétszáz lakosból állt, uradalmi cselédekből, birtokon dolgozókból, kisgazdákból. A település nevét azonban hiába keresnénk a térképeken, a helységnévtárakban, egyik sem jegyzi nevét.

Nos, Soltis erről a szörványtelepről, a Csík-ér mentéről indult el a felemelkedés útján. A topolyai gimnáziumban

érettségizett (Tóth Ferenc költő, drámaíró, néprajzkutató volt a magyartanára), majd ösztöndíjasként 1972-ben diplomált Vámos László rendező-pedagógusnál a budapesti Színház- és Filmművészeti Főiskolán, mégpedig a legjobb eredménnyel, megszelídülve közben, levetkőzve a dévajkodó tanyai legény allűrjeit.

Az ígéretes tehetség a stipendiumot biztosító szabadkai Népszínházban kezdte meg pályáját, egyik első szerepében Sancho Panzát személyesítette meg a *La Mancha lovagja* című musicalban. A már koros Garay Béla, a színész és rendező, aki egyúttal színházi történetíró is volt, már 1973-ban írt róla Színészportré a mából címmel, mintegy előlegezve a bizalmat, mivel-hogy akkor még a kezdet kezdetén állt. Robosztus, impulzív alkata nem tette lehetővé az egy helyben maradást. 1975-ben már az Újvidéki Színházban találjuk, majd egy évet töltött az Újvidéki Rádióban. Évekig rendezett az Újvidéki Televízióban, egyik alapítója volt a Tanyaszínháznak: iskola- és kocsmaudvarokban meg egyéb rögtönzött játszóhelyeken rendezett, alakított, propaganda-főnök, jegyekező és kellékes volt, művelődési programokat állított össze, még a bográcsos birkapaprikást, marhapörköltet is ő főzte a vendégeknek. 1987-től, Pataki László asszisztenseként, színészmesterséget tanított az Újvidéki Művészeti Akadémián.

Soltis Lajos olyan jelenség volt a vajdasági magyar színházi életben, mint a pestiben Kiss Ferenc, vagy a belgrádban Milivoje Živanović, azaz alakításait csupa erő és lobbanékonyság hatotta át, zengő orgánuma klasszikus és mai hősszerepekben érvényesült. Nyugtalan természete ellenére volt egy rendkívül termékeny évtizede az Újvidéki Szín-

házban (1979–1989). Ez volt pályafutásának csúcsa, s egyúttal az Újvidéki Színház fénykora is. A Három nővérrel (Andrej) és Beckett Godot-ra várva (Estagon) című darabjával kezdődött, s folytatódott a Csehov-trilógia másik két, ugyancsak a kolozsvári Harag György által rendezett darabkaival, a Cseresznyéskerttel (Lopatin) és a Ványa bácsival (Asztrov). „A Három nővér a múlt, a Cseresznyéskert a jelen ébresztéséről szól, a Ványa bácsi pedig a jövőt, a megoldást sugallja, anélkül, hogy elfogadtatni akarná . . .” – írja Gerold László egy alkalmi kiadványban (*Az Újvidéki Színház húsz éve*, 1994). Soltis emlékezetes szerepei voltak még: Baal (Brecht: Baal), dr. Moviszter Miklós (Kosztolányi: Édes Anna), Én (Mrozek: Ház a határon), Polgármester (Dürrenmatt: Az öreg hölgy látogatása), A Mester (Örkény: Forгатókönyv), Tót (Örkény: Tóték), Pavle (Nušić: A megboldogult).

Soltis 1994-ben, nejével, Rövid Eleonórával, elhagyta az országot. A veszprémi Petőfi Színházba szerződött, de vendégművész volt még a pesti Merlin Színházban és a szolnoki Szigligeti Színházban is. Autóbaleset áldozata lett.

SOLYMOS BEATRIX (Mitrovica, 1889. március 4.–Budapest, 1974. május 1.) – Gulyás Gizella művészettörténész „felfedezettje”, ő hívta fel rá először a figyelmet. „Meglepően sokoldalú, színes kreatív művész volt – írja. – Egyaránt járatos a képzőművészetben, az iparművészetben és a szépirodalomban.” Az utóbbinak azonban alighanem a fordítottja is igaz lehet: egy életen át gyakorlatlan, tapasztalatlan maradt, az említett területek közül az egyikben sem bontakozott ki.

Gyermekkorában került Zentára, elvégezte az ottani polgári iskolát, majd a szabadkai tanítóképzőben diplomált 1906-ban. Budapesten folytatta tanulmányait, előbb 1907/8-ban az országos Mintarajziskolában és Rajztanárképzőben, később pedig a Szablya-Frischhauf Ferenc festőiskolájában, aki 1912 óta már az Iparművészeti Főiskola tanára, majd igazgatója is 1943-ig.

1909-ben Nagybányán tűnt fel az induló fiatal képzőművészek csoportjával. Lyka Károly is említést tesz róluk egyik könyvében (Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig, 1983), köztük festőnőnként is: „Solymos Beatrix Nagybánya után még Münchenben is tanulgatott, s táj- és csendéletképeket festett.” A növendékekkel kapcsolatban még megjegyzi: „Legtöbbjüknek művészi munkálkodása tulajdonképpen nem is ebbe, hanem a következő korszakba tartozik.” Az utána jövő periódus feldolgozása során azonban (Festészetünk a két világháború között, 1984) már nincs szó Solymos Beatrixról, kiesett a rostán.

Tanulmányi korszakának első része huszonegy éves korában, 1910-ben zárult, ettől kezdve ugyanis 1918-ig a zentai polgári leányiskola rajztanára lett. Freskói a zentai Szent Antal-templomot díszítik.

1914-ben, majd a világháborút követő években többször is felkereste Párizst, s ott 1923-ban állítólag műtermet is nyitott. Munkásságának erről a korszakáról szinte semmit sem tudunk, de a jelek szerint nem lehetett túlzottan sikeres, mert csakhamar hűtlen lett az ecsethez, s a toll után nyúlt: a festészetet az irodalommal váltotta fel, miközben Magyarországon telepedett le.

Elsőszülöttje az első világháború után jelent meg Budapesten (Évák és Ádámok, 1918), a második, az alighanem

életrajzi ihletésű, tíz évvel később (Művészasszony, 1928). Egy Párizsból és Münchenből haza-hazatérő festőnőről szól, aki sebeit gyógyítaná, de ez otthon sem sikerül neki, azaz Bácsvárosban, Bácsszilvásban. Leül ugyan dolgozni, de festményeit végül is elégeti.

Következő könyvének hősnőjét, ahogy megfogalmazta, „a szabadságharc legeszményibb női alakjáról”, Teleki Blankáról mintázta meg (Kufsteini rózsák, 1943). Rokon léleknek találhatta, mert a grófnő is eredetileg művészi pályára készült, Münchenben és Párizsban festészetet tanult, később pedig a nőnevelést választotta életcéljául. „A haza sorsa című fejezettől fogva – magyarázza regényét – már minden történelmi tényekre van felépítve, mert hiszen a legmerészebb képzelet sem tudná úgy megrajzolni a magyar történelem e mozzanatait, minthogy a valóság sok könnyel, vérrel és jajjal formába öntötte azokat.” Teleki Blanka életét többen megregényesítették, de a bibliográfiák általában csak két XIX. századi és két, a XX. század második felében keletkezett élettörténetről tesznek említést, Solymos Beatrixéről már nem.

Irodalmi téren sem volt tehát nagyobb sikere, nevét nem jegyzik az irodalomtörténetek, a szaklexikonok. Ezt mondhatjuk végső soron képzőművészeti tevékenységéről is, mindaddig, amíg a „meglepően sokoldalú, színes kreatív művész” minősítés nem kap komolyabb alapozást.

SOMFAI JÁNOS (Budapest, 1871. június 10.–Nagybecskerek, 1941. június 14.) – A hazai újságírásnak, az általános magyar irodalomnak még ma sem eléggé méltányolt alakja, munkásságának alaposabb feltérképezése és értékelése

nagy adóssága mind sajtótörténetünknek, mind irodalomtörténetünknek.

Hírlapírói és szépírói pályáját szülővárosában kezdte, majd 1902-ben leköltözött Nagybecskerekre, az ottani Torontál napilap segédszerkesztője lett, 1908-ban pedig ténylegesen is átvette a főszerkesztői posztot, s ezt 1917-ig töltötte be. Már tisztségénél fogva is részt vett a közéletben, a megyei Közművelődési Egyesület titkáráként tíz évkönyvet is szerkesztett. Az első világháború vége felé szociáldemokrata és pacifista nézetei miatt megvonták tőle a katonai szolgálat alóli mentességet, és egy budapesti katonai büntetőintézetbe osztották be irodai munkára. A proletárforradalom Egerben érte, ahol az Egri Vörös Újságot szerkesztette. A Tanácsköztársaság bukása után nyolchavi fogházbüntetésre ítélték, később Bécsbe emigrált, onnan pedig visszatért Nagybecskerekre. 1922 januárjában megindította a Fáklya című irodalmi hetilapot, de vállalkozásába belebukott, s ettől kezdve keveset publikál, újságárúsítással kereste kenyerét.

Somfai Jánost a jugoszláviai magyar irodalom, főleg Bori Imre munkássága révén, magáénak vallja, az általános magyar irodalom azonban mindedig nem vett tudomást róla. Majtényi Mihály még 1961-ben írt arról, hogy „neve nincs benne a lexikonban, semmiféle lexikonban”. Az általános és irodalmi lexikonok valóban nem tesznek róla említést, de Majtényinak igaza van akkor is, ha tudjuk, hogy 1928-ban az egyik lexikon mégiscsak jegyzi nevét, a Népszava kiadásában megjelent Társadalmi lexikon. Az újabb kori irodalomtörténeti kutatások ugyanis változatlanul elsiklanak mellette, így az akadémiai Magyar Irodalom Történetének V. kötete sem tesz említést róla, holott kü-

lön fejezetet szentel a szocialista irodalom kezdeteinek a XX. század első éveiben. Somfai pont ennek a korszaknak gyermeke és a szocialista próza úttörő jelentőségű megalapozói közé tartozott. Az 1906-ban Becskereken kiadott Forradalom című műve az első szocialista tárgyú regény a magyar irodalomban. Egy sztrájk történetét írja le, s közben megrajzolja – némi propagandisztikus ízzel – a kor szocialista eszmevilágát is. Egy másik könyvében, az 1913-ban kiadott Két világban egy kapitalista és egy szocialista levélváltása adja meg azt a keretet, amely között szenvedélyes érveléssel tesz hitet egy új világ mellett. A lexikonok hallgatását az Új magyar irodalmi lexikon törte meg (1994). Somfai János nyolc könyvet jelentetett meg, két színművét is előadták. Műveinek egy gondos válogatásával, munkásságának kritikai bemutatásával ki kellene emelni a feledés homályából, hogy az irodalomtörténetben elfoglalhassa az őt megillető helyet.

SOMLYÓ ZOLTÁN (Alsódomború, 1882. június 22.–Budapest, 1937. január 7.) – Életpályája és költészete több ponton is kapcsolódik tájainkhoz. Muraközben született egy szintisza horvát faluban. „Tulajdonképpen horvát az anyanyelvem” – írta egy helyütt még meglelt férfikorában is. Iskoláit szülőfalujában meg a közeli Csáktornyan végezte, érettségi vizgát pedig Nagykanizsán tett, ahol a Zala című újságban első versei is megjelentek. Ez volt a közvetlen ok is, ami miatt a viszonylag jómódú szülők kitagadták Somlyó Zoltánt, mondván, hogy a publikálással kompromittálja a családot. Ettől kezdve költőnk magára volt utalva, egyedül hányódott a világban. Félszeg, furcsa keveréknek, hontalan költőnek tartotta

magát – átkozott költőnek, ahogy egyik verskötetének címéből is kitetszik. Ez nála azonban nemcsak felvett szerepe volt, pózolás, ahogy azt némelyik kritikus állítja, hanem az objektív adottságból eredő, ebből következő magatartás is. Kitiszítottsága ellenére szülőföldjére mindig szívesen emlékezett, gyakran verselt a drávai kompokról, az almaarcú horvát lányokról, de igazi költői hangját azért mégis nagy magányossága határozta meg. „Én ott vagyok, ott valahol, ahol a vágy és a kín testetlen ajka dalol” – írja. Devecseri Gábor szerint „a piros szenvedélyt, a fekete véget énekelte”.

Somlyó Zoltán újságíróként kereste kenyerét, előbb Pesten próbált megkapaszkodni, majd a vidéki redakciókban dolgozott. Egyik első állomáshelye Fiume, azaz Rijeka volt 1901-ben. Ottani tartózkodásáról csak annyit tudunk, hogy a Magyar Tengerpart című lapnál inaskodott, és 19 éves fejjel megírta a magyar költészet mindaddig egyik legszebb erotikus versét, a Maria Abariendos-ciklust.

Tíz évvel később Nagyvárad, Pécs, Szeged után, Szabadkán újságíróskodott: Quasimodo Braun István, a jószemű szerkesztő alkalmazta a Bácskai Hírlapnál. 1911 januárjától októberéig tartózkodott a városban, ahol már ünneptelt költőként vették körül. Tavasz-ősz napjait a színház környékén töltötte, nyári estéit pedig Palicson, baráti társaságban. S közben szorgalmasan rótt nap penzumát, kilenc hónapi szabadkai tartózkodása idején 172 cikket, vasárnapi riportot, elbeszélést, költeményt, színikritikát, interjút, bökverset és információt írt. Ebből a mintegy 400 gépelt oldalnyi, főleg helytörténeti jellegű írásból született meg a Szabadkai karnevál, amely 1982-ben, születésé-

nek századik évfordulójára jelent meg az Életjel kiadásában, Dér Zoltán gondozásában.

Fia, Somlyó György, a kötet előszavában írja szabadkai tartózkodásáról: „Váratlanul érkezett: mint mindenható, még váratlanabban távozott: mint mindenünnen.” A nyugtalan költő, a „versek bús csavargója” ettől kezdve a budapesti lapok munkatársa, a Nyugat folyóirat körébe próbál betörni. Szabadkáról sok élményt vitt magával, de a legkedvesebb, amit ott kapott, az a Kosztolányival kötött, egy életre szóló barátság volt. Kosztolányi ismerte, szerette költészetét, egyik szerzői estjén így beszélt Somlyó Zoltánról: „Mindig éhes volt. Éhes volt a szerelemre. Mindig szerelmes volt. Szerelmes volt az éhségbe. Mindig költő volt.”

SOMOGYI PÁL (Kaposvár, 1894. május 24.–Kaposvár, 1980. október 17.) – Kitanulta a kárposzmesterséget, egy életen át forgatta a kalapácsot, az ollót, a tűt: kötözte a rugókat, varrta a bútorszövetet, nyolc-tizenkét órán át szívta magába az afrikai lószőr, a vatta porát. Amikor letette szerszámain, gondolatait, érzelmeit a szavak selymes kárpitjával vonta be . . .

Költő volt, munkásköltő, a szociális líra művelője.

Első kötete a világháború és a hadifogság évei, a Tanácsköztársaság bukása után jelent meg (Terjed a tűz, Pécs, 1921). Mozgalmi múltja miatt négy évre ítélték, de a börtönben eltöltött csaknem másfél év után megszökött, s a szerb megszállás alatt levő Pécsre menekült. Szerbia még a trianoni békeszerződés után is meg akarta kaparintani a pécsi szénmedencét, ennek érdekében támogatta a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság kikiáltását. A rövid

életű provizórium bukása után a munkások százai hagyták el az országot, köztük Somogyi Pál is. Előbb Belgrádban, utóbb Újvidéken telepedett le, s a szakmájában helyezkedett el. Többek közt a belgrádi királyi palotában is párnázta a bútorokat és ajtókat, dúsan redőzött, rojtokkal díszített függönyöket szabott az ablakokra . . .

Újvidékre 1923-ban került, s csakhamar bekapcsolódott a munkásmozgalomba és az irodalmi életbe. Verseit elősorban a Szervezett Munkásban és a Népszavában közölte, innen vett át néhányat a New York-i Új Előre. A polgári beállítottságú Bács megyei Napló is kért tőle verset, Szenteleky Kornél pedig a Vajdasági Írásban közölte Egy nap című versciklusát (Reggel, Dél, Éjjel). „Egyetlen sorát sem írta alá a cenzúra miatt” – mondja a szerző életrajzi ihletésű könyvében (Máglya. Egy életrajz vajdasági fejezetei, Szabadka, 1971). De ez sem mentette meg a rendőrségi zaklatástól. Behívták a kapitányságra, ahol egy „irodalomkedvelő” rendőrtiszt kifogást emelt a ciklus utolsó versének néhány sora ellen. Így helytelenítette: „A robot nagy börtönben / Éjjel is hajráz a porkoláb” részt, de szavá tette a valamivel lejjebb található sort is: „Bármerre fordulsz / Gyilok villan rád . . .”

Első vajdasági verseskötete Újvidéken jelent meg a húszas évek derekán (Átok-áldott tűz, 1926). Ebben is a munkásokhoz közel álló, a munkáséletet belülről látó és megélő poéta szólal meg („Köztetek vagyok / Olyan egyszerűen, mint a Föld, Nap és Kenyér, / testvérként, mint a test és vér . . .”).

Ugyancsak Újvidéken adta ki a háromfelvonásos színművét is (Díj, 1929), amelyet még Belgrádban írt, s az ottani munkásotthonban adták elő – saját ren-

dezésében. Még három egyfelvonásosa is színre került (Kenyér, Játszani szeretnék, Terrorista), s részben nyomtatásban is megjelent. Ugart tört ezen a téren is, a húszas években ő volt az első vajdasági magyar színpadi szerző, akinek darabjait elő is adták.

A földalatti mozgalmakban is részt vett, az illegális párt 1927-ben fel is vette soraiba. Sejtje az egyik Epres utcai cipésműhelyben, vagy valahol a szabadban találkozott. 1928-ban a betiltott Május 1. előestéjén röpiratokat terjesztett, szabadkai és becsei megbíztatásainak is eleget tett.

A kommunista tevékenység nem bizonyított, de alapos gyanújával, 1933. április 6-án kiutasították az országból. Bécs, Prága, Berlin volt az ideiglenes állomáshelye, majd a Vörös Segély útján Moszkvába emigrált, ahol a szakmájában dolgozva tizenhárom évet töltött. 1946-ban került vissza Magyarországra: egy pécsi kollégium élére állították, a megyei művelődési osztály vezetője lett. Szerkesztette a Somogyi Írást (1960–64), s folytatta irodalmi tevékenységét is.

Az emigráció éveiről szóló önéletrajzi feljegyzéseit is a szabadkai Életjel jelentette meg (Kiderült az ég, 1979). Emlékét nálunk Herceg János ébresztette még 1949-ben (Emlékezés egy proletár költőre. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, 1999), helyét és szerepét az itteni irodalomtörténetben pedig Bori Imre határozta meg (A jugoszláviai magyar irodalom története, 1998).

SÓTI FERENC (Becse, 1920. március 29.–Újvidék, 1988. május 12.) – Fémöntőként került a jugoszláv kommunista mozgalomba, s a második világháború után, munkáskáderként, több államosított nagyüzem igazgatója lett. Sza-

bályos politikai pályafutás a forradalom győzelme után! Az, ami ezután következett, már némileg eltért a szabványoktól: a közgazdasági tudományok doktora lett, több kézi- és tankönyv, sok tanulmány szerzője.

Sóti Ferenc a lehető legmélyebbről indult: a harmincas évek elején kisbéres volt a becsei Kapitány-szálláson, gyermekfejjel látástól vakulásig dolgozott. Ott hallotta a cselédektől, hogy Becsén az egyik fémipari üzemben „csak hattól hatig” dolgoznak a munkások. Az egyik hétvégen – kéthetente egyszer mehetett haza egy pár váltó fehérműért – elújságolta apjának a hallottakat, ő azonban csak legyintett egyet: „Ez sem igaz.” A gyermek unszolására azonban mégis elment a gyárba, s a szerencse úgy akarta, hogy éppen akkor egy tanoncot kerestek. Így lett Sóti Ferenc fémöntő inas 1933-ban.

Csakhamar, most már fiatal szakmunkásként, bekapcsolódott a munkásmozgalomba, részt vett a bérharcokban, küzdött az egészségesebb és biztonságosabb munkakörülményekért. 1941-ben, a becsei járási pártbizottság tagjaként azt a megbízatást kapta Nagy Istvántól, a járási párttitkártól, hogy Újvidéken illegális propagandaanyagot vegyen át, s juttassa el a becsei, szenttamási, turiai, bácsföldvári és péterrévei szervezeteknek, egy-egy példányt pedig helyezzen el a járási pártbizottság levéltárába. 1941 végén és 1942 elején a pártszervezetet szétfűzták, tagjait le tartóztatták, Nagy Istvánt kelepcebe csalták és – mivel nem adta meg magát – lelőtték. Sóti Ferenc a dél-bácskai „hideg napok” után, 1942 nyarán körözött kommunistaként került rendőrkézre, kegyetlenül megkínozták és bebörtönözték. Ezt megelőzően azonban a járási irattárat bádogdényben elásta a

kerti hereföldben és az udvarban, a nyúlketrec és a nyári konyha kotlájá alá. Amikor a háború után kiásta, láthatta, hogy a nedvesség sok mindent tönkretett, de ami megmaradt, az is egyedi érték volt, ezért végül is az egykori újvidéki Forradalmi Múzeum ritkaságai közé került.

Sóti Ferenc a váci fegyintézetben töltötte le büntetését, s hazatérése után bekapcsolódott az ifjúsági mozgalomba, 1947-ben pedig ő lett az adai Potisje első munkásigazgatója. Az újvidéki Március 27. Gépgyár élén egy évtizedig állt, később pedig a tartományi gyáripari igazgatóságok, hivatalok és intézetek vezetői posztját töltötte be; a vajdasági kormány tagja lett.

A munka mellett állandóan képezte is magát. 1961-ben befejezte a közgazdasági főiskolát, 1964-ben a szabadkai közgazdasági karon diplomált, 1967-ben pedig magiszteri vizsgát tett a belgrádi egyetemen. Tanulmányai során nagy érdeklődéssel fordult a kibernetika felé, azzal, hogy a számítógépek és egyéb elektronikai berendezések működtetésének mind az elmélete, mind a gyakorlata egyaránt foglalkoztatta. E tantárgy előadója, majd tanára lett a kranji és az újvidéki munkaszervezési főiskolán. A Bevezetés a kibernetikába című szerbhorvát nyelvű munkája 1981-ben két kiadásban jelent meg. Hatvankét éves korában avatták a közgazdasági tudományok doktorává, értekezésének címe: A kibernetikai gondolat fejlődésének kritikai elemzése. Mint a számítógépes termelés nagy híve, ő lett az 1972-ben megalakult Vajdasági Informatikai Tanács első elnöke.

Sóti Ferenc, aki oly nagy utat tett meg a kisbérestől a tudományok doktora címig, nagy könyvgyűjtő is volt. Halála után könyvtárának sok egyedi példánya

került a belgrádi Nemzeti Könyvtárba, így Đura Daničić csaknem minden munkájának első kiadása. Politikai könyvtárát az újvidéki Történelmi Múzeum vette át, ex librises magyar könyveire pedig az újvidéki Matica srpska antikváriumában lehetett egy ideig rábukkanni.

SÓTI PÁL (Becse, 1916. január 19.–Belgrád, 1993. április 22.) – Nincstelen földmunkás családból került ki, a szociális ranglista legaljáról. Apja nap-számos volt, anyja tésztacsináló aszszony – tavasszal és ősszel mindig sok tarhonya száradt a kültelki ház udvarán –, ő maga pedig már a négy elemi után több évig kisbéresként szolgált egy szállásföldi nagygazda tanyáján, onnan járt haza hetente egyszer tisztát váltani. 16 éves korában egy becsei lakatosműhelybe került inasfiúnak, s a tanonciskolát is helyben fejezte be.

Húszéves korában, 1936-ban, munkát keresve, Belgrádban találta magát, s ettől kezdve megszakadt a kapcsolata a Vajdasággal, szülőföldjével, magyarságával. Építőipari munkásként dolgozott, s bekapcsolódott a szakszervezeti és munkásmozgalomba, 1939-ben vették fel a Kommunista Pártba. 1940 elején már maga is pártsejteket alapít, az egyikbe Marko Nikezićet, a későbbi külügyminisztert és szerbiai párttitkárt szervezte be. Még az év májusában le tartóztatta az Államvédelmi Rendőrség, s nyolchavi vizsgálati fogság után fegyveres kísérettel az egyik helyőrségbe zsuppolta. A régi Jugoszlávia katonai összeomlása után visszatért Belgrádba, csatlakozott a népfelszabadító mozgalomhoz és – Andrija fedőnév alatt – illegálisba vonult. 1942-től a zimonyi pártbizottság titkára, ebben a minőségben vette fel a párt soraiba Mirko

Tepavacot, a későbbi vajdasági párttitkárt és szövetségi külügyminisztert. Hozzá is, akárcsak Nikezićhez, egy életen át tartó barátság fűzte. A JKP Központi Bizottságának döntése alapján 1943-ban a zimonyi pártszervezet Belgrád kötelékéből visszakerült Vajdaságba, s így Sótit előbb Bánátba és Szerémségbe, majd Bácskába és Baranyába irányították illegális pártmunkára.

A győztes háború után Soti Pál a legszűkebb tartományi vezetőségbe került, az olykor váltakozó „hármasság” örökös magyar tagja lett. Sem alkattilag, sem felkészültség szempontjából nem tartozott a kreatív politikusok közé, a nyilvánosságot is kerülte, de azért a háttérből – szürke eminenciásként – mindent kézben tartott. Évekig a káderyügek legfőbb mozgatója volt a tartományban, olykor azon túl is. Áldása nélkül egy magyar tisztségviselő sem kerülhetett pozícióba a politikában, a társadalmi szervezetekben, az állami szervekben, az üzemekben, a művelődési intézményekben és a sajtóban. Voltak kedvencei, ezekből főideológusok, szövetségi miniszterek lettek, de a többiek fölött is atyáskodott, referálás céljából egyénileg felkereste vagy behívatta őket, olykor kiválasztottjaival, bogrács és pohár mellett, közös baráti eszmecserét is folytatott, ahol aztán néha eldőlt némelyik párttitkár sorsa, vagy az, hogy a szerkesztőségbe irányított politikusok közül ki kerül szerkesztői székbe.

Több mint negyed századon át, némi túlzással szólva, az élet-halál ura volt, egy nemzetiség sorsának meghatározója, de azt mégsem mondhatjuk róla, hogy magyar gondolkodású volt. Nyelvét elfelejtette, ha nagy ritkán megszólt a nyilvánosság előtt, az emberek le-sütötték szemüket. Családja sem tekintette magyarnak, nemzetéhez pedig ép-

penséggel nem fűzte semmilyen kulturális vagy belső érzelmi szál, s nem is törekedett azok megteremtésére. Ő teljes szívvel a kommunista mozgalom katonája volt, öreg bolsevik, az internacionalizmus és a jugoszlavizmus feltétlen híve. A magyarság külön érdekeit nem tartotta számon, csak akkor állt ennek is, közvetve, a szolgálatába, amikor az általános politika része volt: a földosztáskor, az iskolahálózat fejlesztésekor, a Magyar Kultúrtaács működtetésekor, a Forumnak, az egyetlen önálló középkelet-európai kisebbségi sajtóháznak az építésekor. Ha változott a politika széljárása, ennek ellenkezőjét is végrehajtotta: a kiosztott földek szövetkezetesítését, a magyar iskolák és művelődési intézmények felszámolását, a sajtó és az egyéb csúcshintézmények szigorú kordában tartását. Ha valaki erőszakolta a kezek túllépését, egy intésére a süllyesztőbe került . . .

Ugyanez a sors érte el őt is, amikor a hetvenes években Nikezićtyel, Tepavaccal és a többi liberalistával együtt a Tito vezette – tegyük hozzá: retrográd – áramlat ellen foglalt állást. Csakhamar bekövetkezett az egzekúció. Ezt persze éppen azokkal a káderekkel hajtatták végre – már akik erre is hajlandóságot mutattak –, akiket a Jugoszláv Nép Hőse Érdemrend egyedüli magyar tulajdonosa emelt ki és egyengette felemelkedésüket . . .

SPATZEK JÁNOS (? , 1745 ?–Nagybecskerek, 1800 elején) – A XVIII. század egyik legtehetségesebb vízmérnöke, térképésze és földmérője volt. Pályafutását hadmérnökként kezdte, majd a hetvenes évek derekán, harmincéves korában, a monarchia első központi vízügyi műszaki szervezetébe, a Hajózási Igazgatóságba irányították.

Mint az országos szervezet 11 aligazgatójának egyike, a temesvári kirendeltséget vezette.

Születésének helyét, pontos időpontját nem tudjuk. Katonakorában a Dunánál készített térképeket, mégpedig a Belgrád–Zimony szakasról meg a Valkóvár (Vukovár) alatti részekről. Munkásságának legjelentősebb szakasza azonban a Tiszához, a Maroshoz és a Begához fűződik. A Szeged–Títel és Szeged–Lippa közti folyószakaszokat térképezte fel mintaszerűen. Nem egy térképészeti kutató éppen Spatzer János alsó-tiszai felvételeit tartja a kor leg szebb lapjainak.

Néhány év múlva, 1785-ben megszűnt létezni a Hajózási Igazgatóság, s helyébe, valamivel később, 1788-ban a nagy hatású Vízi- és Építészeti Főigazgatóság lépett, ennek keretében pedig önálló osztályként feltámadt és tovább élt a Hajózási Igazgatóság is. Spatzer azonban nem várta be a körülményes átszervezés végét: elhagyta állami hivatalát, és Torontál vármegye szolgálatába lépett mint megyei mérnök.

Egy 1787-ből származó jegyzőkönyv szerint Karátsonyi Bogdán beodrai uradalmában a vincehidi töltések alkalmasságát már „a nemes vármegye földmérője” ellenőrizte. Egy másik szerint a vármegye 1792 novemberében „Spatzer földmérnököt” küldte ki a Csekonics-féle töltések felülvizsgálására és az árvízvár felbecslésére. Abban az évben Törökbecse „postai állást”, „posta-stációt” kapott. Az ezzel kapcsolatos földmérő munkák elvégzésére ugyancsak Spatze kapott megbízatást. A Bega örökös gond minden megyei mérnöknek. Ha nem is minden évben, de igen gyakran kilépett a medréből, árterületéről. 1796 tavaszán jelentette a vármegyének Spatzer János „inge-

nieur”, hogy a Bega nemcsak a Párdány–Törökbecse közti utat zárta el, „de sokezer szesszionális földjét a szegénységnek víz alá tette, és a legnyomorúságosabb állapotba helyeztette”. 1798 decemberében a helytartótanács „a Bánátusi fő Hadi Igazgatás” jelentése alapján neheztelését fejezte ki a megyei hatóságnál a Bega elszaporodása miatt, s követelte, hogy „azon akadályokat, melyek a Bega folyón a hajókra nézve magukat előadták”, takarítsák el, s általában „a Bega folyásának jobb karba helyzetése” érdekében tegyenek meg mindent. Ez a munka is Spatzerre várt, s persze a megye közmunkákra berendelt földműves népére. Derék vízimérnökünk 1790 és 1796 között készítette el az életművének is nevezhető vízrajzi térképét Torontál megyéről. A szakemberek szerint ez a XVIII. század egyik „legszebb és leg részletesebb kéziratos térképe”. Kortársai is tisztelettel hajoltak meg hozzáértése előtt. Egy 1799 februárjában keltezett jegyzőkönyvi bejegyzés szerint Spatzernek „az egész vármegye fekvéséről és helységeiről a legnagyobb localis tudománya vagyon”.

SPELLETICH BÓDOG (Szabadka, 1815. május 22.–Tóváros, 1890. augusztus 25.) – Ismert szabadkai család leszármazottja, magyarnak vallotta magát, de ereiben szerb és horvát vér is folyt, mint ahogy az már lenni szokott a délvidékiek esetében. A Szerbiából származó szépnyja Martinovics Ignác ferences apátnak, a magyar jakobinus mozgalom vezetőjének édesanyja volt. A középiskolát Szabadkán fejezte be, ügyvédi diplomáját pedig a pesti királyi jogakadémián szerezte. A múlt század negyvenes éveiben már jól menő fiskális irodája volt az észak-bácskai város-

ban, közéleti jelenléte is számottevő. Így 1847 áprilisában ő alapította meg a mintegy 200 fős városi polgári díszőrséget, amelynek címzetes őrnagy-parancsnoka lett. Ezüst zsinóros zöld atilájukkal, kék nadrágjukkal és violaszínű csákójukkal a városi ünnepségek fényét emelték, de fel voltak fegyverezve puskákkal is, aminek értelme egy év múltán vált nyilvánvalóvá.

Spelletich Bódog szívvel-lélekkel csatlakozott a magyar szabadságharchoz, ennek egyik vezéregyénisége lett Szabadkán és Bácskában. Amint hírül vette a pesti márciusi eseményeket, és kézhez kapta a 12 pontot, március 18-án népgyűlést hívott egybe az olvasókörebe, ismertette a követeléseket, amit aztán mind a nagygyűlés közönsége, mind a másnap ülésező városi tanács magáévá tette. Az ottani határozatok értelmében Spelletich Bódog kapott megbízatást az 500 főnyi gyalogos és 200 főnyi lovas nemzetőrség felállítására. Ennek magvát képezte az egy évvel ezelőtt létrehozott városi díszőrség. Külön mozgó egységeket is szervezett, azzal a szándékkal, hogy bevethessék őket bárhol, ahol arra szükség mutatkozik. Június 8-án 80 szekérrel, mintegy 400 kaszával, karikásostorral, karddal és puskával felszerelt nemzetőr ment Zenta és Becse segítségére.

A szerb felkelés ekkor már egyre tömegesebb méreteket öltött, a nemzeti gyűlölködés áttörte a korlátokat, az események olykor tragikus irányba torkolltak. 1848 vége felé és 1849 elején Bácska csaknem teljes egészében a felkelők kezére jutott.

Spelletich Bódogot, a szabadkai kerület országgyűlési képviselőjét a magyar kormány 1848 szeptemberében teljhatalmú kormánybiztossá nevezte ki szabadkai és észak-bácskai hatáskörrel,

azzal a feladattal, hogy a szabadságharc sikere érdekében hozott központi döntéseket teljes szigorral érvényesítse, gyorsítsa meg a népfelkelés ütemét, biztosítsa a katonai ellátást, ellenőrizze a közigazgatási és katonai hatóságokat. Gyorsan munkához látott, de az események olykor megelőzték: Szabadka veszélybe került, a felkelők a Szeged–Szabadka–Baja vonalra törtek, azzal a szándékkal, hogy egyesüljenek Jelačić bán hadaival. „Minden fegyverforgató egyén e város keretében talpon álljon” – adta ki a parancsot 1849. február 27-én. Másnapi kiáltványában a védőárok ásását, az utcák eltorlaszolását, a védművek megerősítését rendelte el. „Tegyük, amit tenni lehet; ha nappal nem, éjjel; ha napvilágnál nem, tehát lámpavilágnál” – így biztatta a szabadkaiakat. Az intézkedéseknek megvolt a foganatja, mert a nemzetőrök meg a Szegedről érkező két zászlóalj honvédség Gál László alezredes vezetésével március 4-én Szabadka alatt, a kaponyai hídnál megfutamította a város elfoglalására induló felkelőket. Március 15-én már bevonult Szabadkára Perczel Mór hadosztálya, s ezzel megkezdődött a sikeres tavaszi bácskai hadjárat. Szenttamás bevételéről például falragaszok útján értesítette Spelletich Szabadka polgárait. De a Bittermann-nyomdában 24 000–28 000 példányban megsokszorozította a hivatalos Közlönynek azt a számát, amely közölte a debreceni országgyűlés függetlenségi nyilatkozatát. A világosi fegyverletétel után Spelletich csatlakozott Bem tábornok erdélyi hadához, majd emigrált. Távollétében halálra ítélték.

Külföldi száműzetése során először Hamburgban talált menedéket, majd Londonban gyári munkásként kereste kenyerét. 1850 nyarán az Amerikai

Egyesült Államokba ment, ahol Davenportban, a szabadságharcos menekültek Iowa állambeli telepén némi földet kapott, és gazdálkodni kezdett. A Mississippi menti gazdaságát egyre bővítette, és virágzó mintagazdasággá fejlesztette. Ennek ellenére két leányával 1866-ban visszatért Magyarországra, és az időközben Tatával egyesült Tóvárosban élte le utolsó éveit.

SPLÉNYI LÁSZLÓ (Zemplénmátyás, 1671 ?–Nyírmihálydi, 1730 ?) – Az osztrák császárt szolgáló magyar huszártisztek népes táborába tartozott, de nem a legismertebbek közé. Valójában a maga idejében a tábornoki kar középrétegébe tartozott, ennek folytán nem volt olyan híresség, mint korábban Koháry István vagy Bercsényi Miklós, kortársai közül Ebergényi László vagy Pálffy János, illetve a későbbiek közül Hadik András tábornagy, a bécsi Udvari Haditanács elnöke vagy Bercsényi László marsall (az előbbi Bercsényinek a fia), a francia könnyű lovasság megteremtője és parancsnoka. Így aztán emléke kifakult, amit életrajzírója, Takáts Sándor (Régi magyar kapitányok és generálisok, 1923), neheztelve szóvá is tesz: „Nálunk édeskeveset emlékeznek meg azokról, kik egykoron a vitézlő rendek bálványai voltak.”

Splényi László származásáról, ifjúkorának életrajzi adatairól vajmi keveset tudunk, születésének és halálának dátuma is ismeretlen. Még alig töltötte be a 16. életévét, amikor kitüntette magát Budavár ostrománál: vakmerően megmászta falait, kitüntetésképpen hadnaggyá léptették elő. Felfigyelt rá Savoyai Jenő herceg is, aki miután maga is idővel a főparancsnoki tisztre avanszált, szárnyai alá vette, s ettől kezdve pályája felfelé ívelt.

Ezt megelőzően Splényi alezredesként még az olaszországi és a franciaországi háborúkban is öregbítette hírnevét, nem egy huszárbravúr fűződött nevéhez. Egy ízben 200 huszárjával, mélyen az utánpótlási vonalak mögött, meglepett egy abrakszállító francia csapatot, foglyul ejtett 150 tisztet és közkatonát, több mint 80 szekeret zsákmányolt 183 lóval együtt. Egy másik alkalommal 50 emberével az éj leple alatt nagy ribilliót csapott a francia tábor főhadiszállásán, s huszárcsínyét több vezető tiszt foglyul ejtésével, azaz nyelvfogással koronázta. A franciák vérdíjat tűztek ki fejére, nemegyszer csapdát is állítottak neki, de ő a leglehetetlenebb helyzetekből is kivágta magát.

Nagy tekintélyt szerzett magának, úgy-hogy nem egy főnemes bízta rá fiát, unokáját, így Károlyi Sándor, a kuruc hadak egykori főparancsnoka is. Splényi megtiszteltetésnek vette a bizalmat, „Isten adván nekem egy darab kenyeret, pecsenyét és egy ital bort, abban mindenkoron az úrfi is részesül belőle” – írja Károlyinak. Levelezésük a kor hadieseményeinek fontos dokumentuma.

Splényi László most már mint tábornok – generális fősztrázsamester-ként – 1716-ban, Savoyai Jenő fővezérsege alatt, részt vett Szerémség és Temesköz felszabadításában. A pétervárad-i csatában két lovasezredet vezényelt, részt vett Temesvár ostromában és bevételében, majd Bánát védelmére kapott megbízatást. A pancsovai táborból írta Károlyinak: „Pancsova és Palánk (ma: Banatska Palanka) lövés nélkül feladta magát. A becskerek-i és a pancsovai districtus kommandóm alá adatott öt magyar lovasezreddel.” Valamivel később Belgrád ostrománál találjuk, később rohammal bevette Orsovát, majd öt ezre-

dével a Morava mentén cserkészik, s szemmel tartja a törököket. Károlyinak Jagodinából jelentkezett 1717 novemberében

A telet, a beosztás szerint, Palánkon kellett volna töltenie, de mivel a háború miatt sem élelem, sem abrak nem volt, Debrecenbe irányították, azzal, hogy az egész ország területén „libere regrutálhatott és remondázhatott”.

A következő évben, 1718-ban visszatért a Délvidékre, de a háború nemso-kára befejeződött. Idejét most már nyársardói (Raynany, Szlovákia) uradalmán töltötte, meg hát a bécsi udvar fényét növelte panyókás, zsinóros díszegyenruhájában. III. Károly 1722-ben bárói rangra emelte, s újabb birtokokat adományozott neki Szabolcs, Szolnok és Zemplén megyében. Három felesége volt, de csak a másodiktól maradt meg egyetlen fia, aki szintén katonai pályára lépett – a lovassági tábornokságig vitte –, s gondoskodott arról, hogy a családja kilombosodjon: utódai az elkövetkező kétszáz évben hűségesen szolgálták a Habsburgokat.

SRÁNYI JÁNOS (Écska, 1803. november 4.–Budapest, 1874. július 10.) – Apja az ismert bánati Lázár család nagy kiterjedésű écskai uradalmának főgazdatisztje volt, következésképpen gyermekkorának sok óráját a kastélykert – a később oly híressé vált „erdős kert” – ritkaságszámba menő fáinak, díszbokrainak árnyékában töltötte, meg hát a Bega-part homokjában, olykor iszapjában is. Iskolai tanulmányait Karlócán kezdte, ahová apja időközben elszegődött a pravoszláv egyházfő birtokainak kezelésére, majd Temesváron, Nagyváradon és Pozsonyban folytatta. Tizenhét éves korától, azaz a Színnyei-féle lexikon megfogalmazása szerint

„1820-tól élelmét maga kereste meg ifjabbak tanítgatása révén”.

A pesti egyetem jogtudományi karán nyert ügyvédi oklevelet 1828-ban. Fiskálisként önálló irodát nyitott, s az értékpapírokkal kapcsolatos peres ügyekre specializálta magát. Ez idő tájt, jórészt a reformnemzedék nagyjainak működése nyomán, erőteljesebben megindult a kapitalista termelés, mégpedig a bécsi gazdasági politika akadályai és a magyar kormányshoz felfogása ellenére, s ez a folyamat magával hozta a részvények, kötvények, záloglevelek és a váltók elterjedését, tőzsdei jegyzését és árfolyamának kialakulását. Az értékpapírok kiadásával az állam járt az élen, mivel nagy hiteleket vett fel, államkölcsönöket írt ki, megteremtve ezzel az államadósság fogalmát is. 1867-ig, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása előtt ezeket a pénzügyeket szinte kizárólag Bécsben kezelték, azzal, hogy a terhek arányos részét Magyarországra vetették, az előnyök nagyobb részét pedig maguknak tartották meg. Ennek a szövevényes területnek lett az egyik első magyar szakértője Srányi János, védőügyvédként peres ügyeket képviselt a Királyi Curia önálló osztályaként működő Váltótörvényszéknél. Az államadósságok és az állampapírok tárgyköréből merítette egy könyvének témáját is (Státus-adósságok és státus papirosok érdekesebb viszonzatokban és újabb adatok szerint, különös tekintettel az ausztriai finantiára, előadta Srányi János, Pest, 1834). „Európának mai állásában a köz adósság olly tárgy, mellyre minden kormány, legkissebb lépéseiben is figyelemmel teként, gonddal ügyel . . . Ezen ok az, mellynél fogva mindenütt divatozik s hatóskodik a Finantiai Tudomány . . . Ki figyelmét ide nem intézi, s

ide tartozó esméretekkel nem bir, az előtt értetlen és magyarázat nélkül marad korunknak sok jelensége . . .” – írja előszavában.

A szabadságharc bukása után, mint lojális, nem kompromittált jog- és pénzügyi szakértő a bécsi vízügyi hatóságok alá került Nagy Hevesi Tisza-szabályozási Társulat vezérkarába, azzal a feladattal, hogy az osztrák vízimérnökkel folytassa a Tisza megkezdett szabályozását. Az alig módosított Vásárhelyi-terv közép-tiszai átvágásának vezérárka viszonylag rövid idő alatt (1851 és 1866 között) el is készült, amit jórészt az 1855 és 1860 között felvett államkölcsön tett lehetővé. E látványos létesítmény után nagy hangú kijelentések hangoztak el a „szabályozás befejezéséről”. A „kincstári optimizmus” elterjesztéséhez a maga módján hozzájárult Srányi János is, főleg a hatóságoknak írt jelentéseiben, de nyilvános szerepléseivel, a Pesti Naplóban, Pester Lloydban, a Budapesti Hírlapban megjelent cikkeivel. „Költségkímélés végett” azonban elmaradtak az oly nélkülözhetetlen mederrendezési, fenntartási és árvédelmi munkák, de elhanyagolták a hullámtéri szűkületek szanálását is. Ez csakhamar megbosszulta magát.

Az 1867. évi árvízjelentés megdöbbentő képet rajzolt a szakmai hibák sokaságáról, a felelőtlenséggel határos „lakkozás” következményeiről. Ekkor váltották le a társulati vezetőket, de Srányi Jánost ez a tisztogatás nem érintette, mert már korábban nyugdíjba vonult. Az 1879. évi katasztrofális árvíz már nem is élte meg, pedig ekkor nemcsak a Tisza-völgy legnagyobb városa, Szeged került víz alá, hanem végleg a hullámsírbba került a Tisza-szabályozás eredményességéről terjesztett kincstári fáma is.

STADLER AURÉL (Győr, 1894. november 17.–Szabadka, 1973. december 18.) – A palicsi gyógyszerész és költő „a polgári állásban levő jobb módú dilettáns írók” közé tartozott, aki anyagi helyzeténél fogva megengedhette magának, hogy a két háború között Szabadkán saját kiadásában jelentesse meg versesköteteit (*Líra és film*, 1934; *Az élet két arca*, 1935; *Aforizmák*, 1938; *Család dicsérete*, 1938). Jól menő patikája volt ugyanis, kedvtelésből hódolhatott passziójának . . .

Költeményeivel olykor a hetilapokban jelentkezett – a Hétről Hétre irodalmi magazinban, a kétnyelvű Palički glasnik – Palicsi Újságban –, de a folyóiratok hasábjaira csak nehezen tudott betörni. Valójában csak a rövid életű, 1923-ban Kanizsán indított Vajdasági Kultúra című keresztény társadalmi és irodalmi folyóirat közölte verseit. Jóllehet a szerkesztőség szerint a kiadványt „támogatni és terjeszteni minden katolikusnak kötelessége” lett volna, ez nem következett be, főleg a színvonal alatti írások miatt.

A valamivel később induló Kalangyában és a Hídban már nem kapott teret. „Städler Artúr (így!) palicsi gyógyszerész egy naiv kis írást küldött nekem . . . esetleg lehetne a Képes Vasárnapban közölni” – írta Szenteleky Kornél 1929-ben Csuka Zoltánnak. Köteteiről érdemleges kritika csak ritkán jelent meg: az „ifjúsági” Hídban Lévay Endre írt róla, a Kalangyában pedig Szirmai Károly tört pálcát fölötte. „Nem akadályozhatjuk meg, hogy valaki ki ne adja verseit . . . – írja –, de nekünk mégse közömbös egy-egy gyöngye verseskötet megjelenése. Nem közömbös mégpedig azért, mert minőségileg gyöngye, rátkumált könyv még jobban elidegeníti az amúgy sem lelkesedő közönséget az

irodalom pártolásától. Ha aztán érdekesebb tollforgató jelentkezik, alig akad valaki, aki könyvét megveszi.” (Idézi Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek, 1918–1941* című bibliográfiájában, Újvidék, 1988).

Az elmarasztalt költő 1941 és 1944 között a nemzetieskedés hullámain, a „dicső kormányzói pár” tömjenezése közben újra szárnyat kapott, s egymás után jelentette meg köteteit, zömmel Szabadkán (*Csend, béke, fény*, 1942; *Csak egy csoda maradt*, Sopron, 1942; *Tiszta szó*, 1943; *Eszmény és erkölcs*, 1943; *Az alázat könyve*, 1944; *Halk tájak lelke*, 1944).

Az elismerés és a befogadás azonban ezúttal is elmaradt, s talán napjainkig, mivelhogy az irodalomtörténet nem vett róla tudomást. Kortársai sem emlegetik, egyedül Majtényi Mihály emlékezik róla a „patikus írókról” csevegve. „Vagy hat verseskötete hirdeti olthatatlan szerelmét az írott szó iránt” – írja (Szikra és hamu, 1963).

A második világháború után csak egy vékony antológiában jelent meg Csépe Imrével, Kopeczky Lászlóval, Sebestyén Mátyással, Urbán Jánossal és Zákány Antallal (*Kalászkok. Kultúregyesületek Szövetsége*, Szabadka, 1951).

Saját megfogalmazása szerint a „csendes magasságok és fényteli tengeri vándorlások” költője volt, aki „tudja a hétköznapi csendjét érteni”. Valójában vallásos szellemű költeményeket faragott gyermek felfogásban, s a természet szépségeit írta le lelkendező sorokban adriai, szlovéniai és szerémségi barangolásainak benyomásai alapján.

Stadler Aurél megírta Palics történetét (1912-től élt a fürdőtelepen) és a szabadkai gyógyszerárak történetét is, több száz oldalon. Sajnos ezek kiadatlanok maradtak, a Városi Könyvtárban várják a jobb napokat.

STASSIK FERENC (Nagybecskerek, 1850. március 24.–Nagybecskerek, 1919. március 14.) – 1875-ben, a nyár derekán, a Kikinda felől érkező postakocsiból egy fiatal jurátus szállt ki a nagybecskereki állomáson, a 25 éves Stassik Ferenc. Zsebében ott lapult a budapesti egyetemen frissen szerzett jog- és államtudományi doktori oklevél – a delizsánsz utasa tehát valójában Stassik Ferenc – utazókosarának mélyén pedig kézírásos lapok kötege húzódott meg: Jean Jacques Rousseau A társadalmi szerződés című művének kész fordítása. S van még valami, ami meglepéssel töltheti el a hazatérő ifjút: meghívása van, hogy a három éve megjelenő Torontálnál foglalja el a segédszerkesztői állást. Biztató kezdet, kívánni sem lehet szebbet!

A Torontál már szeptember 2-án közölte, hogy Rousseau nagy híré politikai művének, a „Contrat Social”-nak Stassik Ferenc által eszközölt magyar fordítása kikerült a sajtó alól . . . Az igénytelen közlemény valójában egy fontos művelődéstörténeti eseményről adott hírt: az egész magyar nyelvterületen először jelent meg A társadalmi szerződés teljes magyar szövege, 113 évvel azután, hogy az eredeti napvilágot látott! Az eretnek mű azóta klasszikussá szelődött, a modern állambölcselet tartópillérévé vált, tételei 1789-ben bekerültek az Emberi és Polgári Jogok Deklarációjába, később pedig a francia alkotmányba, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatba. Stassik sem fegyverként nyúlt már Rousseau könyvéhez, mint elődei, a magyar jakobinusok, hanem vívmányként kezelte. Munkájának azonban, tudomásunk szerint, nem volt nagyobb visszhangja.

Stassik később jól menő ügyvédi irodát tartott Becskereken, több önálló politikai és jogi munkát jelentetett meg. A po-

litikai életbe is bekapcsolódott, elindította a Torontál Ellenzékét, de ez már túl sok volt a „liberális” vármegyének. A Rousseau-könyv megjelenését elnézték, nem láttak benne közvetlen veszélyt, de az ellenzéki újság az más volt, megjelenését minden eszközzel lehetetlenné tették. Stassik anyagilag is belebukott a vállalkozásba, s előbb Fiumében, ahová menekülésszerűen távozott, majd visszatérése után Nagybecskereken vállalt állami szolgálatot.

A művelt, nyolc nyelvet beszélő vidéki ügyvéd vállalkozását, a Rousseau-mű fordítását azóta többen is megismételték. Legutóbb Mikó Imre avatott tolmácsolásában jelent meg 1972-ben a bukaresti Kritérion kiadó Téka sorozatában. Ő az első fejezet első fordítójától, a jakobinus Szentmarjay Ferencről vette át a mű klasszikussá vált első mondatát: „Az ember szabadon született, és mégis mindenütt láncon van.” Ezt a lépést Mikó Imre így magyarázza: „Ha a lebontásra ítélt műemléknek egy-egy kőpárkányát be szokták építeni az új épületbe, akkor a kegyelet azt kívánja, hogy a rajongó ifjú legalább egy mondatnál jelen legyen A társadalmi szerződés legújabb fordításában.”

Rousseau művének címét többféleképpen fordították, Bessenyei „alku”-nak, Martinovics „kötés”-nek, Kemény Zsigmond „kötmény”-nek, Szentmarjay „társaságbeli szerződés”-nek mondja. Stassik Ferenc volt az első, aki A társadalmi szerződés fogalmát megalkotta és használta. Ő ezzel a tartósnak bizonyult, szépen faragott „kőpárkánnyal” van jelen az újabb fordításokban és a köztudatban.

STEINBACH ANTAL (Máslak, 1836. március 24.–Nagybecskerek, 1899. október 12.) – A bánáti tanítóóság egyik ki-

emelkedő alakja abban a korban élt, amikor a mi tájainkon is bevezették az általános tankötelezettséget, ennek a nagy munkának volt részese mint Torontál megye első tanfelügyelője. Aradon érettségizett, s 18 éves korában, 1854-ben beiratkozott a kétéves Verseci cs. és kir. Tanítóképző Intézetbe. Befejezése után egy Temes megyei falusi iskolában kezdte tanítói pályáját, 1862-ben pedig kinevezték a kikindai hatosztályos Felső Népiskola tanítójává, valamivel később igazgatójává.

1867-ben, a kiegyezés után, ugyanaz az Eötvös József, az író és a politikus lett a nevelésügyi miniszter, aki ezt a posztot a 48-as kormányban is betöltötte és szorgalmazta az általános tankötelezettség bevezetését. Erre akkor nem volt lehetőség, viszont 1868 végén a parlament megszavazta az általános és kötelező népoktatásról szóló törvényt, amelyet ő alkotott meg munkatársaival együtt. Eötvös gondosan kiválasztotta azokat az embereket, akikre a törvény végrehajtása során támaszkodhat. Ezek közé tartozott Steinbach is, akit németországi tanulmányútra küldött.

1873-ban az akkor még egy tankerületet képező Temes és Torontál megye másodtanfelügyelője lett, majd amikor az új népoktatási törvény alkalmazása folytán az iskolahálózat gyors fejlődésnek indult, az oktatásügyi hatóságok a két megyét 1876-ban különválasztották, s Torontál megye első tanfelügyelőjévé Steinbachot nevezték ki. Ezen a poszton volt élete végéig, azaz több mint két évtizedig töltötte be. Amikor átvette a tanfelügyelőséget, Torontál megyében 292 iskola működött 635 tagozattal, húsz évvel később pedig 373 iskola 908 tagozattal. 1884-ben a több mint 80 000 tanköteles gyermeknek már 78 százaléka járt iskolába, a tantermek és a tanítók

száma megkétszereződött. Az iskolakönyvtárak száma ebben az időszakban 10-ről 190-re növekedett, az óvodák száma pedig 6-ról 100-ra.

Az éremnek azonban volt egy másik oldala is. A falusi iskolákban még pad sem volt elegendő, a diákok a mázolt padlón ültek, egymás hegyén-hátán, s a térdükön szorongatták a palatáblájukat, ha egyáltalán volt nekik. Amikor eljött a tavasz, sokan kimaradtak, a hat-hét évesek beálltak liba- és disznópásztornak, az idősebbek pedig kisbéresnek, bojtárnak . . . A fejlődés azonban tagadhatatlan, Steinbach ügybuzgóságát a megyén kívül is méltányolták: megkapta a királyi tanácsosi címet, egy időben pedig a tanítóegyesületek országos vezetőségének elnöki tisztét is betöltötte. Alapító tagja majd elnöke volt a Torontál vármegyei Magyar Művelődési Egyletnek.

A pedagógiai irodalom terén is működött, tanulmányait a szakfolyóiratokban tette közzé. Több tankönyvet írt. Gyakorlati számtana igen elterjedt volt. Kezdeményezésére 1892-től a Torontál napilap heti mellékleteként pedagógiai közlöny jelentetett meg Torontál megyei Tanügy címmel, ennek haláláig szerkesztője volt.

STEINFELD SÁNDOR (Szabadka, 1905. november 5.–Szabadka, 1972. június 24.) – Belgrádi egyetemi éveiben került a munkásmozgalom vonzóerejének hatósugarába, bekapcsolódott az egyetemi hallgatók mozgalmába, de Szabadkán is terjesztette a Bécsből érkező illegális rölapokat, úgyhogy a rendőrség kommunista agitátorként vette nyilvántartásba, a bíróság pedig 1931-ben – a királyi diktatúra idején – öt évre elítélte tiltott politikai tevékenység miatt. A mitrovicai fegyház-

ban töltötte le büntetését Aleksandar Rankovićyal, Moša Pijadéval, Boris Kidričsel, Szervó Mihállyal és másokkal.

Szabadulása után szerezte meg orvosi diplomáját, közben a Híd folyóirat 1936. évi 10. számában a Moša Pijade szerkesztette Udarnik című börtönújságban már megjelent cikkének magyar változatával jelentkezett. Ettől kezdve, csaknem négy éven át, a Híd szerkesztőinek legszűkebb köréhez tartozott, s egyben a folyóirat egyik legszorgalmasabb munkatársa lett: 1937 és 1940 között mintegy 35 cikke, tanulmánya és ismertetője jelent meg a munkásmozgalom, a szociális kérdések, az antifaszizmus és a közgazdaság témaköréből. Somorja Sándor néven irodalmi próbálkozásai is voltak.

1938-ban, a népfrontos szellem jegyében, egyik tanulmányát a Kalangyában publikálta, s a magyar egyetemi hallgatók számának vészes apadását, kedvetlen struktúráját tette szóvá. „Kisebbségünk osztálytagozódottsága ellenére is – írja – sok olyan pont van, ahol a jugoszláviai magyarság mint egy ember menetelhet a közös célok felé. Ezek megtalálása, kiemelése és elmélyítése az igazi, kisebbségi vezetők szerepe.”

Steinfeld közéleti jelenlétét 1940-ben egy újabb erőszakos beavatkozás szakította meg: Jakša Damjanovval, a betiltott Narodni glas és a Népszava szerkesztőjével együtt internálták a bilećai táborba. Itt ismét együtt volt tanítómesterével, Moša Pijadéval, akinek egyúttal kezelőorvosa is volt: az örök ejtette ütlegek következményeit gyógyígtatta. A tábort a hazai és a külföldi közvélemény nyomására csakhamar feloszlatták, de Steinfeld Sándor nem sokáig élvezhette szabadságát, behívták katonának, s Jugoszlávia 1941. évi lerohanása

után hadifogolyként Németországba került. A háborús éveket fogolytáborban töltötte, s talán éppen ennek köszönhető, hogy elkerülte Mayer Ottmárnak és társainak mártíromságát, de a zsidóüldözések tragédiáját is. Hazatérése után azonnal bekapcsolódott az újjal hirdetett társadalom építésébe, bár életrajzának foltja maradt, legalábbis egy ideig, hogy nem vett részt a fegyveres felkelésben.

Steinfeld Sándor lett az 1945-ben újra meginduló Híd első főszerkesztője. „A magyarság évszázados szabadságharcaiban gyökerező egyetemes népi kultúra részeseivé és hordozóivá akarjuk tenni városaink és falvaink minden dolgozóját, az értelmiségieknek azon rétegét, amely fönntartás nélkül keresi és akarja az együtt-menetelést dolgozóinkkal . . .”

– írta a Híd első háború utáni számában. A rendszer egyik fő ideológusaként sok más megbízatásnak is eleget tett. Dimitrov-, Kalinin-, Lenin- és Kidrič-brosúrákat fordított, önálló füzetében pedig a tőkés rendszer lényegéről értekezett, s ezekkel indította el a magyar könyvkiadást. A Magyar Szó helyettes főszerkesztőjeként és első párttitkáráként, de a mitrovicai „kommunista egyetem” növendékeként is a fiatal újságírók eszméi képzéséről gondoskodott.

A 48-as események, ha egészen rendhagyó módon is, az ő pályáját is derékba törték. Azzal az indokkal, hogy sem Titónak, sem Sztálinnak nem tud elmentmondani, visszavonult a politikai életből, lemondott tisztségeiről, és Szabadkára költözött. Meghátrolását – csodák csodájára – tudomásul vették egykori elv-, és börtöntársai, miután keményen megfogadta, hogy minden politikai tevékenységtől tartózkodni fog. Adott szavát szigorúan betartotta, még a szabadkai Életjel rendezvényein is

közönségként vett részt, csak halálának évében tett kivételt, amikor is egy Laták István-emlékesten konferált.

Mint ginekológus szakorvos, Palics Miklós néven, az ötvenes években a Négy szemközt az orvossal című rovatával tűnt fel a Magyar Szó hasábjain. Ebben nemi felvilágosító cikkeket írt, s válaszolt az olvasók kérdéseire. Nemi életünk címmel, ugyancsak Palics Miklósként, nagy sikerű könyvet adott ki, amely tíz év alatt négy kiadásban (1954, 1955, 1959, 1964) és csaknem 15 000 példányban hagyta el a sajtót. Népszerű rovatának válogatott írásai is megjelentek könyv alakban (Négy szemközt az orvossal, 1959).

STEINER LAJOS (Sopron, 1855. november 13.–Zombor, 1937. január 19.) – A gazdag zombori képzőművészeti hagyományok peremén foglal helyet ez a szinte ismeretlen piktör és képiró. Nevét nem találjuk a művészeti lexikonokban, a regionális művészettörténetekből is kimaradt. Lyka Károly sem emlegeti könyveiben, pedig ő számon tartott mindent, akárcsak az irodalomban Szinnyei József. Valójában a helytörténeti kutatások tárgyát képezi, őt is, mint megannyi más régi művészt Dušan Škorić „fedezte fel” (Somborski slikari 18. i 19. veka, kézirat). 1982-ben a Somborske novine hasábjain is élesztgette emléket, de még ez sem volt elég arra, hogy bekerüljön egy helytörténeti kiadványba, amelyet Stevan Vasiljević adott közre a nevezetes zomboriakról (Znameniti somborci, 1989). A művészettörténészek közül, talán egy kicsit hivatalból is, egyedül Hofmann Hedvig, a zombori múzeum képzőművészeti szakértője írt róla egy 1991-ben megtartott gyűjteményes kiállítás katalógusában (Slikarstvo u Vojvodini, 1900–1944).

Feltehetően a XVIII. és a XIX. században működő soproni Steiner festőcsaládnak volt a leszármazottja. Škorić kutatásaiból tudjuk, hogy a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolát (a mai Képző- és Iparművészeti Középiskola előde) fejezte be, amely még a XVIII. század vége felé jött létre a pest-budai rajzoló „oskolák” egybevonásával. Utána Bécsbe ment, de esetleges akadémiai képesítéséről nincs adat, talán azért, mert nem is szerezte meg.

1882-ben költözött Zomborba, az első nagyobb munkalehetőséget az épülő színház adta: Stadler Károllyal együtt a díszletek megfestésére kapott megbízást, s ő festette a színház mennyezetének nyolc allegorikus képét. Közeli színházi kapcsolataira utalnak ruhatervei is, amelyeket gouache-festéssel készített.

Ebben a korban már nagyjából befejeződött az áttolódás az egyházi rendezésktől a világi felé, a feudális nagyurak világától a városi polgári közönség igényének és lehetőségeinek irányába. Festőnk, jóllehet egyházi rendeléseknek is eleget tett (a Megfeszített című festménye az evangélikus templomban), zömmel azonban a zombori polgárok igényeit elégítette ki portrékkal, tájképekkel, csendéletekkel (Csendélet görögdinnyével). Ezek még ma is megtalálhatók magángyűjteményekben, mint ahogyan azt Pavle Vasić egyik könyvében ki is mutatta (Umetnička topografija Sombora, 1984). Ha a megrendelő követelménye a kompozíció volt, akkor ezeket is kielégítette. Így egy magángyűjteményben megtalálhatjuk a Petőfi Sándor elindul . . . című életképét, élete vége felé pedig, 1931-ben megfestette, pontosabban lemásolta a Kánai menyegző egyik változatát, amely a festők vissza-visszatérő témája

volt az 1560 táján elkészített Veronese-vászon óta.

Steiner nem hagyott mélyebb nyomot Zombor képzőművészeti életében. Csak egy önálló tárlata volt 1902-ben, de akkor is a Bácska kritikusa úgy találta, hogy munkáit gépiesen, sorozatban készíti, hiányzik belőlük az önálló látás- és kifejezőmód. A XX. század elején címfestő műhelyt nyitott, a cégtáblák festésével pótolta az elmaradó megrendeléseket. Ugyanitt magán festőiskolával is próbálkozott, több kezdő zombori festő nála tanulta az alapismereteket, így Juhász Árpád, Mály József, Kálmán Péter, Húsvéth Lajos és mások.

STEINITZ TIBOR (Topolya, 1913. augusztus 9.–Újvidék, 1992. november 23.) – Ügyvédi családból származott – a feketicsi származású apjának Topolyán és Újvidéken volt irodája –, s ő is, a szülők óhajára, e pálya felé tájékozódott, némi kitérővel. Az újvidéki gimnáziumi évek után ugyanis a franciaországi Strasbourgban, az ottani, 1621-ben alapított egyetemen kétéves francia nyelvtanfolyamot hallgatott, s erről oklevelet nyert 1932-ben, majd csak ezután tanult jogot Szabadkán, a jogi doktorátust pedig Zágrábban szerezte meg 1938-ban. Egyetemi évei során bekapcsolódott a baloldali mozgalmakba, így 1937-ben Kőszegi Tibor és Szeles Tibor néven a Híd folyóirat munkatársa is volt. Végül, jórészt politikai elkötelezettsége miatt, az ügyvédi pályából nem lett semmi.

Közvetlenül a második világháború előtt egy újvidéki ügyvédi irodában gyakornokoskodott, a háború idején pedig letartóztatták és bebörtönözték a népfelszabadító mozgalomban való részvételéért. Sátoraljaújhelyen töltötte büntetését, onnan 1944 márciusában

egy kisegítő munkaszolgálatos század beosztottjaként Kárpátaljára vezényelték, s itt érte a háború vége. Románián keresztül érkezett haza. Belgrádban helyezkedett el az új hatalom egyik zárt külügyi intézményében, majd diplomáciai megbízatással Jugoszlávia franciaországi nagykövetségére irányították, de ezt családi okok miatt nem fogadhatta el. Ekkor kinevezték Vajdaság közvándló-helyettesévé, s így rövid időre újra jogáspályára került, ám a visszatérés nem tartott sokáig: már 1947 tavaszán „átvezényelték” a 7 Nap szerkesztőségébe, ahol főszerkesztőként hat éven át a lap élén állt. Egy időben, 1950/51-ben magazinszerű képeslappá próbálta átalakítani az újságot, de ez az akkori technikai feltételek között elhamarkodott lépés volt, úgyhogy csakhamar „visszabújt” régi köntösébe.

Amikor a 7 Nap 1953 tavaszán átkerült Szabadkára, „utazó” szerkesztőként még néhány hónapot bábáskodott a megújított szerkesztőség talpra állításán, majd átvette a Magyar Szó vállalat igazgatói posztját, ilyen minőségben 1954-ben egy építészeti bizottság élére került, amelynek az volt a dolga, hogy a Forum sajtópalota építését irányítsa. A Forum vállalat megalapítása után, 1957 és 1963 között, a könyvkiadó főszerkesztőjeként, beindította az előző években lezüllesztett magyar könyvkiadást. 1959-ben, a „könyvek esztendejében” 50 címszó jelent meg, s ezt a szintet az elkövetkező években is sikerült megtartani, sőt túl is szárnyalni (1960-ban 33, 1961-ben 63, 1962-ben 56, 1963-ban 63 címszó). Amellett, hogy életre hívott egy működőképes kiadói szerkesztőséget, megszervezte a könyvterjesztést – könyvesboltokkal, bizományosokkal, könyvbuszokkal –, meg a behozatali-kiviteli tevékenységet

is. Ennek eredményeként a jugoszláviai magyar művek mellett tízezerszámra érkeztek a magyar könyvek Magyarországról, Romániából, Csehszlovákiából és a nyugati országokból.

Legtermékenyebb éveinek utolsó szakaszában (1963 és 1974 között) visszatért az újságíráshoz: a Magyar Szó diplomáciai szerkesztőjeként kommentárjaiban igyekezett eligazítani az olvasót a világpolitika útvesztőiben, világutazó riporterként, a világesemények szemtanújaként pedig beszámolt megfigyeléseiről, bőven kamatoztatva francia és német, részben angol és olasz nyelvtudását.

STELTZER FRIGYES (Kiszács, 1839. szeptember 25.–Budapest környéke, 1906. ?) – Helytörténeti írónk nevével gyakran találkozunk a XIX. századi lapok és folyóiratok hasábjain. Így munkatársa volt Dudás Ödön rövid életű folyóiratának, a Pacséron szerkesztett Bács-Bodrognak, melynek lapjain, 1879-ben, a bunyevácok eredetéről értekezett. Az elkövetkező esztendőben, a múlt század nyolcvanas éveiben sokat publikált a Bácska című lapban, de közölte cikkeit a Néptanítók Lapja és a Gazdasági Lapok is. Ebben az utóbbiban – egyebek között – a kiszácsi kendertermesztési hagyományokról is írt.

Amikor 1883-ban Zomborban megalakult a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat, Steltzer Frigyes ott találjuk az első választmány tagjai között, majd miután 1885-ben megkezdtek a társulat évkönyvének évi négyszeri megjelentetését, az első szám munkatársainak névsorában az ő neve is szerepel. A Kiszács története című munkáját adta közre, amelyben az addig ismert történelmi adatokat gyűjtötte össze szülőfalujáról,

kezdve 1461-től, amikor Mátyás király egyik adománylevelében először jelent meg leírva a Kiszács helységnév, mégpedig abból az alkalomból, hogy a települést édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek ajándékozta.

Volt azonban egy másfajta „irodalmi munkássága” is. Feltehetően összeférhetetlensége miatt a fél világgal hadban állt, s a maga igazát több, nyomtatásban is megjelent füzetében próbálta bizonygatni.

Steltzer több mint húsz éven át ágostai hitvallású evangélikus lelkész volt szülőfalujában, s nyáját kemény kézzel próbálta egybetartani, olykor szitkokkal, sértegetéssel, pofozással, botozással is. Egyszer egy válási szándékkal hozzá betérő házaspárt bikacsökkal verte ki az irodájából. Az összetűzések olykor nemzeti jelleget öltöttek, mert a német származású, magyar „hazafias érzelmeket” tápláló pap nem jó szemmel nézte a szlovák nemzeti mozgalmakat. Így aztán nem csoda, hogy sokan panaszkodtak rá, egy ízben 105 aláírással ellátott folyamodvánnyal fordultak ellene. „A vádak valóságos özöne öntetik kopasz, migrénes fejemre” – panaszkodott 1887-ben. Időközben még az egész vármegye vezető tisztikarával is hajba kapott, nyilvánosan, az újságban korrupcióval vádolta a főispánt, az alispánt, a főszolgabíró, a főügyészt, mire a hatóság ráuszította a csendőroket, akik hét napig fogva tartották a kiszácsi községházán, majd bepörölték becsületsértés vádjával, az egyházi hatóságnál pedig kieszközölték felfüggesztését. Több mint egy év után a felfüggesztést megalapozatlannak nyilvánították, a becsületsértés vádját is elvetették, de a szélmalomharc után Steltzer Frigyesnek mégis el kellett hagynia szülőfaluját, áthelyezése után

pedig szinte nyoma veszett, tudomásunk szerint egy sort sem publikált többé. Talán neki is, a községnek is több haszna lett volna abból, ha megmarad a helytörténetírás mellett.

STEUER GYÖRGY (Plávna, 1875. augusztus 14.–Plávna, 1943. január 11.) – A minisztériumi funkcionárius, a volt főispán és az agrárszociálpolitikai szakíró szülőfalujának eredeti magyar neve valójában Palona – németül Plavingen –, de már a XIX. századi helységnévtárakban Plávna, Plavna alakban szerepelt, azaz már Steuer korában is történelmi név volt, ő maga is csak ritkán – kegyeletből, a hagyományos elnevezés megőrzése érdekében – jelölte Palonaként.

A bácskai németiség testéből vált ki, pontosabban egy vegyes házasság, egy plávnai középbirtokos család sarjaként indult el útjára. A középiskolát Zomborban és Kalocsán, a jogi tanulmányokat Budapesten fejezte be. Pályáját, 1900-ban, minisztériumi fogalmazóként kezdte, s a ranglétrán viszonylag gyorsan haladt a főtisztviselői posztok felé. 1907-től a Délvidéki Gazdasági Egyesület elnöke, majd tíz év után, 1917-ben újra politikai megbízatást kapott: kinevezték Torontál megye főispánjává. Nyílt békepolitikája miatt gyorsan leváltották, a megye népe azonban 1918 novemberében, népgyűlésen, nemzeti-ségi és osztályi különbség nélkül követelte visszahelyezését: „Még a szerb lakosság is szívesen venné a főispáni széket” – olvasható a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács november 7-én keltezett jegyzőkönyvében, de a követelésből nem lett semmi, mert ekkor már másfelől fújtak a szelek.

1919-ben a kisebbségi minisztérium adminisztratív államtitkára, de már

1922-ben nyugdíjazták, s ettől kezdve az agrárpolitika egyik teoretikusa és gyakorlati szervezője a Horthy-korszak körülményei között. A földmunkás igények alapos ismerőjeként beválasztották számos gazdasági és társadalmi egyesület vezetőségébe, így szervezte a földmunkások szövetkezeti mozgalmát is. Munkásügyi, szociális, szövetkezeti, egészségügyi és kisebbségi szakcikkeket írt, ezeket főleg a napilapokban jelentette meg, részben pedig a Magyar Munkás című folyóiratban is, amelynek alapítója és szerkesztője volt. „Minél kevesebb az agrárszegénység, annál erősebb az állam” – hangoztatta nemegyszer.

1941 után időnként visszatért szülőfalujába, s ott is meg másutt is megütközéssel tapasztalta, hogy az aktuális földbirtok-politika, az agrárviszonyok rendezésének gyakorlata szinte teljes mértékben antiszociális. „A szegények helyett gazdák és birtokosok jutottak földhöz” – közölte megfigyelését az illetékesekkel egy 1942-ben keltezett beadványában. Nem értett egyet az agrárpolitika nemzeti jellegének szinte teljes kidomborításával sem. A királyi Jugoszlávia politikáját látta újra életre kelni, amely a két háború között kizárta a magyar parasztot a földreformból, s szerb paraszti övezetet, ún. „dobrovoljac” telepeket létesített a határ mentén. Úgy tartotta, hogy a kölcsönös sérelmeket nem lehet, s nem is szabad újabb sérelmekkel „orvosolni”.

A 68 éves, egyébként Budapesten lakó Steuer György szülőfalujában, a visszhang nélkül maradt beadványainak keltezési helyén halt meg.

STOCZEK JÓZSEF (Szabadka, 1819. január 19.–Budapest, 1890. május 11.) – A XIX. század második felében a fi-

zikai tudományoknak még két jeles képviselője volt rajta kívül: Tarczy Lajos és Jedlik Ányos. A három természettudóst emberileg, szakmailag és más téren is ég és föld választotta el egymástól, közös vonásuk csak az volt, hogy egyikük sem tanult fizikus: Stoczek többszöri váltás után mérnöki oklevélhez jutott, Jedlik Ányos bencés apátnak, Tarczy Lajos pedig bölcsésznek indult. Ez az utóbbi volt egyébként a hegelianizmus első képviselője ezen a tájon, s emiatt volt kénytelen lemondani a filozófia tanításáról. Így aztán ő kényszerből váltott át a fizikára. Ezt tette Stoczek József is, Jedlik Ányost viszont az érdeklődés, a vonzódás terelte a kísérleti fizika felé. Végül is ő vitte a legtöbbre, a tudomány terén feltaláló fizikus, az elektromosságtan kiváló szakértője lett, aki 1827–28-ban meg szerkesztette „villamdelejes forgonyát”, az első elektromágneses hatás alapján működő elektromotort.

Egy ismert, viszonylag jómódú iparoscsalád sarja, akárcsak unokaöccse, Stoczek Károly, aki fiatal korában segédlegényként, vándorszínészként járta a világot, majd a század végén, a Szabadkai Ellenőr, illetve a Bácskai Ellenőr szerkesztőjeként 25 éven át Szabadka egyik legismertebb alakja volt. A helyi hatosztályos gimnázium befejezése után a pécsi egyetem bölcsészeti karára iratkozott, de apjának halála után beállt papnövendéknek, mert csak így folytathatta tanulmányait. Választásával azonban nincs kibékülve, de már negyedéves teológus, amikor életrajzírójának, Szily Kálmánnak szavai szerint, „a világi élet zajos tengerére” lépett. Hirtelen elhatározással beiratkozott a Mérnöki Intézetbe, a híres Institutum Geometricumba, mert ez két év után már kenyeret adhatott a kezébe. Gyakorló vízimérnök sem

lett soha, a diploma megszerzése után tanári pályára lépett. Akkoriban az általános képesítést követelték meg, a szakképesítéssel nem sokat törődtek, így történhetett meg, hogy 1847-ben, 28 éves korában a József ipartanoda első fizikatanára lett. Csakhamar tudományos munkái jelentek meg a korabeli folyóiratokban, 1858-ban megválasztották az Akadémia levelező, 1860-ban pedig rendes tagjává.

A tudomány, a kísérleti fizika azonban nem kerítette hatalmába, mint Jedlik Ányost, nem került ki kezei közül eredeti tudományos munka. Képességei a tudományszervezés, a felsőoktatási intézmények korszerű működése és a tanárképzés terén bontakoztak ki. Életrajzírója ezt a körülményt így fogalmazta meg: „... nagy tehetségű adminisztratív és szervező erő nyilatkozik meg benne, s a tudós csendes munkálkodása végképp háttérbe szorul”.

Stoczek József 1860-tól 1890-ig, azaz egészen haláláig hol a József Műegyetem első választott rektoraként, a közoktatási tanács alelnökeként, hol a tanárképző intézet igazgatójaként és a tanárvizsgáló bizottság elnökeként, meg a Természettudományi Társulat elnökeként szolgálta az oktatás és a tudomány fejlesztésének ügyét.

STREITMANN ANTAL (Nagykároly, 1850. szeptember 20.–Nagybecskerek, 1918. március 3.) – A XIX. század végén s a XX. század elején sokoldalúságával tűnt ki Nagybecskerek művelődési és művészeti életében. Szatmár megyében született, de életének nagyobb részét főgimnáziumi tanárként a régi Torontálban töltötte. Pedagógusként, festőként, a művelődési és a gazdasági élet sajtószerű szervezőjeként főleg a Bega-parti városban jeleskedett. Egyik

tisztelője, életművének ismerője szerint a mai Zrenjaninnak akkora emlékművet kellene emelnie tiszteletére, mint egy ház, de egyelőre még az ennél sokkal kisebb elismerés is várat magára.

Streitmann a múlt századforduló táján a rajztanítás új módszerét vezette be a becskerek-i iskolákba, a lélekölő másolás helyett a természet- és az emlékezet utáni ábrázolást serkentette, a gyermekben élő teremtőkedvet, alkotásvágyat, műérzéklet élesztgette. Ő rendezte 1903-ban az első gyermekrajz-kiállítást az akkori Magyarországon, Jugoszlávia mai területén is őt tekintik az első ilyen jellegű rendezvény létrehozójának. Fülep Lajos, a kitűnő művészettörténész, aki tanítványa volt a becskerek-i gimnáziumban, azt írta róla, hogy diákjai az ő óráján eljutottak a megfigyeléstől a művészi látásig. Nem egy ilyen kiváló tanítványa volt. Todor Manojlović, a költő is növendékei közé tartozott.

Streitmann festőnek is jelentős volt. A nagybányai körhöz tartozott, a művésztelep rendszeres látogatója volt. Becskerekén már 1892-ben kiállította műveit a Torontál szerkesztőségében dolgozó Kézdi-Kovács Lászlóval együtt. Később évekig az ottani képzőművészeti élet szinte minden eseményének kezdeményezője volt. Így létrehozta a becskerek-i impresszionisták körét is. 1894-ben az Újvidéken megnyílt, A vajdasági képzőművészet a XX. században című gyűjteményes kiállításon az ő festménye fémjelezte a kezdetet, az átmenetet az egyik századból a másikba.

A pedagógiai és művészeti tevékenység mellett nagy érdemeket szerzett szervezői munkájával. Még a XIX. század nyolcvanas éveiben felfigyelt a népművészet élő hagyományaira, s megszervezte a torontáli szőnyegek háziipari

előállítását, meg szövőiskolát alapított. Ebből nőtt ki a becskerek-i szőnyeggyár, amely alkalmazta a kor vezető formatervezőit, s keleti szőnyegeivel, a szmirnával meg faliszőnyegeivel nagy feltűnést keltett Európában – 1900-ban Párizsban, 1902-ben Torinóban tüntették ki a gyárat aranyéremmel.

Streitmann más téren is szorgalmazta az ipar és a művészet találkozását, együttműködését. Lankadatlanul szervezte az ipari, kisipari és háziipari kiállításokat, de a csipketanfolyamokat, a népművészeti tárgyak gyűjtését is. Közben rendszeresen publikált: könyvet írt a gyermekrajzokról, művelődéstörténeti tárcákat közölt a Torontálban, munkatársa volt a megyei monográfiának, a szakfolyóiratoknak.

Streitmann minden téren alkotó személyiségként lépett fel, benne szépen megfér egymás mellett a népművelő és a művész, egy személyben találkozott az érdemes pedagógus a sikeres szervezővel.

Munkásságáról Németh Ferenc írt monografikus munkát (Forum, 2001).

STRELITZKY DÉNES (Baja, 1888. július 3.–Szabadka, 1953. január 21.) – A két háború közötti vajdasági magyar politikai élet egyik kimagasló alakja, Várady Imre becskerek-i és Deák Leó zombori ügyvéddel mintegy „hármast fogat” alkotva irányította az itteni magyarság szívós önvédelmi harcát a kíméletlen elnyomatás ellen. Belső körökben, egy-egy belgrádi deputációzás során, csak így emlegették őket: a három fiskális . . .

Ő is ügyvéd volt, egyetemi tanulmányait Budapesten fejezte be, Szabadkán nyitott forgalmas jogászirodát.

Az impériumváltás után a lehető legközvetlenebbül vett részt a Magyar Párt

megalakításában (Zenta, 1922. szeptember 17.), az új politikai szervezet egyik titkára lett. A párton belül egyik fontos megbízatása volt, hogy jogorvoslásban részesítse azokat a magyar közalkalmazottakat, főleg a vasutasokat, akiket valamilyen ürüggyel nemcsak elbocsátottak, hanem még a nyugdíjjogosultságtól is megfosztották őket. Több mint 300 ilyen esetet tartottak nyilván. A szabadkai vasútigazgatóság 150 magyar tisztviselőjét viszont közvetlenül az új nyugdíjtörvény előtt helyezték nyugállományba, s így nem kaphatták meg a 60–100 százalékkal megemelt nyugdíját. „Szolgálati érdekből” 1926-ban több száz magyar vasutast helyeztek Szerbiába „nyelvtanulás” végett. Az ilyen és ehhez hasonló panaszos ügyek orvoslására a Magyar Párt külön osztályt szervezett, élére Strelitzky került.

Az Obznana kihirdetése után (1924) le tartóztatták a Magyar Párt vezetőit, köztük Strelitzkyt is, akinél a párt okmánytárát, a Népkör irattárát, a Hírlap üzleti könyveit is lefoglalták. Az újság ellen az volt a vád, hogy irredenta propagandát folytat a magyar állam anyagi támogatásával. Strelitzky gyakran cikkezett a lap hasábjain, egy rövid ideig főszerkesztő is volt.

Tíznapos fogvatartás után kiengedték a pártvezéreket, akik aztán ott folytatták tevékenységüket, ahol kényszerből abbahagyták.

Az állam kifogyhatatlan volt a nyelvhasználatot korlátozó intézkedésekben. Így 1925-ben belügyminiszteri rendelettel betiltották a filmek magyar feliratozását, s ezen semmiféle közbenjárás nem tudott változtatni. „Örök érvényűnek” mutatkoztak azok a feliratok is, amelyeket az üzletekben, közhivatalokban, kávéházakban helyeztek el:

„Beszélj államnyelven! Aki nem beszéli az állam nyelvét, ellensége az államnak!”

A magyar nyelv védelme érdekében Strelitzky művelődési egyesületeket, mozgókönyvtárakat, lapokat és folyóiratokat működtetett. 1933-ban szerkesztésében megindult a Jugoszláviai Magyar Könyvtár (1. J. Dučić: Álmodó városa; 2. Sz. Szigethy Vilmos: A megyeház kapujában; 3. Börcsök Erzsébet: A végtelen fal; 4–5. Ákácok alatt, szerk. Szenteleky Kornél, I–II.; 6. Arányi Jenő: A szentendrei bírósági; 7. Cziráky Imre: . . . mosoly . . . könny . . . ; 8. Gergely Boriska: Nagyokról kicsiknek; 9–10. Tamás István: A kék vonat, I–II.; 11–12. Városok . . . falvak). Strelitzky tájékozatlan volt irodalmi ügyekben, Szenteleky is bizalmatlanul tekintett ilyen jellegű munkásságára. Az ő szerepe valójában abban merült ki, hogy a Kende Ferenc vezette Literária révén biztosította a Magyarországról érkező (titkos) támogatás elosztását.

1937 után a jugoszláv–magyar kapcsolatokban némi enyhülés következett be. Korošec belügyminiszter például 1938 júliusában rendeletileg kötelezte a kisebbségi vidéken élő és dolgozó köztisztviselőket, hogy tanulják meg a kisebbségek nyelvét, de ez nem valósult meg, mint ahogy a „beszélj államnyelven” feliratok sem kerültek le mindeütt a falakról.

A háború kitörése egyébként is derékba törte az enyhülés folyamatát. Strelitzky 1941 és 1944 között nem vállalt közéleti szerepet, vagy éppenséggel kihagyták, amikor a hivatalokat osztották. Alighanem ennek köszönheti, hogy azok közé a ritka közéleti emberek közé tartozott, akik nem menekültek el, túléltek a megtorlás napjait, s háborús bűnökkel sem vádolták. Ellenkezőleg,

1945 után, a csaknem hatvanéves politikus a szabadkai Népfront egyik kerületi szervezetének alelnöke lett.

STURC BÉLA (Kupuszina, 1914. szeptember 14.–Szabadka, 1994. november 25.) – Egy köztisztelőben álló tanítódinasztia sarjadéka, tagjai három nemzedéken át oktatták ennek a nyugat-bácskai településnek emberpalántáit. A helység nevét 1904-ben Bácskeresztre magyarosították, de a lakosság nyelvhasználatában mindvégig megőrizte a szerbhórvát káposzta jelentésű szóból képzett, a XVII. századból származó falunevet.

Sturc Béla is, a családi hagyományokhoz híven, pedagógiai pályára lépett. Zomborban érettségizett, a zágrábi egyetemen pedig biogeográfiai szakon diplomált, s 1937-ben tanári képesítést nyert. A két háború közötti, a kisebbségeket sértő gyakorlat alapján a szülőföldtől távol kapott állást: előbb a horvátországi Varasdon (Varaždin), utóbb pedig a Crna Gora-i Beranéban tanított. 1941-ben a zombori gimnáziumba került, majd 1945 után a szabadkai Magyar Nyelvű Vegyes Gimnázium megbízott igazgatója lett. 1949-től, a gimnázium „átszervezése” után, biológia szakos tanárként működött, 1952-től pedig, ugyanilyen minőségben, áthelyezték a szabadkai tanítóképzőbe, amelynek, tizenöt évi munka után, egyik legismertebb és legnépszerűbb tanárembere lett, a diáknyelv őt Sturc papa néven örököltette meg.

A napi iskolai munka mellett tankönyveket írt és fordított, tudományos kutatásokat végzett. A szakfolyóiratokban tanulmányokat tett közzé, 1966-ban pedig ledoktorált (a mesterséges talajváltoztatások helyén terjedő, az első világháború után, az Amerikából elszárma-

zott gyomnövénynek, a fehér disznópáréjnak kilenc változatát vizsgálta meg). Pedagógiai munkásságát hol elismeréssel nyugtázták (Szabadkai Októberi Díj, Aranykoszorús Munkaérdemrend), hol elmarasztalták, úgyhogy pályafutásának végén, 38 évi szolgálat után, idő előtt nyugdíjaztatta magát. Csakhamar azonban talpra állt, „újjászületését” a szakfolyóiratokban megjelent tanulmányok sokasága mutatta. 1981 és 1988 között csak a Pedagógusok stvornost 17 cikkét közölte, de sokat publikált a *Létünkben* is. Közben szorgalmasan dolgozott életművén, amelyben teljes képet nyújtott a szabadka–horgosi-homokpuszta növényföldrajzáról (A szabadka–horgosi-homokpuszta természetes flóráképe és megőrzésének kérdései, Életjel, 1997). Évtizedes kutatómunkájának koronája ez a mű, amellyel felzárkózott azok közé a ritka szerzők közé, akik hasonló munkákkal érdemelték ki az utókor nem túlzottan nagy elismerését (Zorkóczy Lajos: Újvidék és flórája, 1896; Kovács Huszka Ferenc: Óbecse határának virágos növényei, 1929).

Sturc Béla, kutatóútjai során, bejárta az elhaló észak-bácskai homokpuszta minden zegét-zugát, s feltárta régi növénytakarójának még fellelhető maradványait a pusztai szikes tavak partjain, a Körös-ér, a Pörös-rét, a Kanász-bara, a Nagykaszáló vidékén, a várostól északra eső homokerdőkben, ültetvényes akácosokban, a feketefenyvesekben, a tölgyligetekben. Botanikai szempontból legérdekesebb volt a Szelevényi-puszta térsége, ahol az erdős részeket mocsárrét, láprét, homoki rét, homokpusztagyep egészítette ki. Érdekes színfoltja a tájnak a Bácsszőlős és Horgos közti Ibolyás-erdő is. Útjai során, egyebek között, feltárta és leírta a védett és veszélyeztetett szabadföldi

dísznövényeket is, mint például a tavaszi héricset, a sziki cickafarkot, a réti őszirózsát, a fürtös homokliliomot, a kikericset, a homoki szalmagyopárt. Ő még látta a Kelebia-tó tükrén az azóta kiveszett tündérrózsát, a Pörös-rét felszántása előtt a kigyónyelvet. A kuttatott terület flóráját összehasonlította a Delibláti- és a Nagykörösi-homokpuszta flórájával, s megállapította annak átmeneti jellegét.

Nagy híve volt a természetvédelemnek. A szabadföldi dísznövények kapcsán írta: „... ezek a növények díszei a tájnak és szépségük termőhelyükön mutatkozik meg teljes pompájában. Hagyjuk őket ott, ahol kihajtottak, és ahol virágoznak”. Kezdeményezésére az épülő autópálya tervezői megváltoztatták a nyomvonalát, s így a Szelevényi-erdő megmaradt védett természeti területnek.

SULHÓF JÓZSEF (Szabadka, 1905. szeptember 24.–Újvidék, 1970. április 12.) – Az Életrajzi lexikon harmadik, kiegészítő kötete jugoszláviai magyar íróként, műfordítóként jegyzi Sulhóf Józsefet. A meghatározás persze nem pontatlan, annál kevésbé, mert a szócikkben elegendő utalást találunk arra, hogy az újságírás tartományából közelítette meg az irodalom tájait, mint sok más magyar író is. Megemlékezésünkkel az éremnek pont ezt a másik oldalát szeretnénk megvilágítani, mintegy visszapörölve őt az újságírásnak, pontosabban egyforma jelentőséget tulajdonítani mind literális, mind zszurnalisztikai tevékenységének. Sulhóf József ugyanis mindenekelőtt újságíró volt, a napi események buzgó krónikása és magyarázója, s irodalmi munkásságában is az újságírás jó és rossz jegyeivel tűnt ki. Újságírói karrierjét – az érettségi, a németországi újságíró-iskolákban töltött

néhány hónap után – szülővárosában kezdte 1927-ben a szabadkai Hírlapnál, de csakhamar átpártolt a rangosabb Bács megyei Naplóhoz, amelynek újdéki tudósítója lett, akkor még Schulhoff néven.

A második világháborúban a királyi jugoszláv hadsereg tisztjeként hadifogságba került, s négy évet töltött fogolytáborban. 1945-ben az elsők között lépett be a Szabad Vajdaság, illetve a Magyar Szó szerkesztőségébe. A külpolitikai rovaton dolgozott, eseményösszefoglalóival, olvasmányos széljegyzeteivel a lap egyik legismertebb munkatársa lett. Később színházi leveleivel, zenekritikáival még csak öregbítette hírnevét. Az újságíróknak ahhoz a vonulatához tartozott – Lévy Endrével, Kolozsi Tiborral, Bodrits Istvánnal –, akik a két háború között a szabadkai Naplónál tanulták a mesterséget, az önálló és a gyors munkát, s gazdag szakmai tapasztalatuknak nagy hasznát vette a munkaskáderekkel feltöltött napilap.

Pályafutását az Újvidéki Rádióban folytatta, s ott is megbízható kéziratgyártónak bizonyult, hallatlan munkabíráásával tűnt ki. Elemében továbbra is akkor volt, amikor írógépe mellé ült, ugyanolyan jól megállta helyét a mikrofon előtt, de még a pódiumon is a nyilvánosadások konferálójaként. Közben időt talált arra is, hogy részt vállaljon a Közművelődési Község munkájában, a műkedvelői csoportok szervezésében. „Szinte utolérhetetlen termelékenységgel, ötletességgel és sokoldalúsággal igyekezett az irodalmat, a közéletet, az újságírást szolgálni . . .” – mondta róla író és újságíró társa, Majtényi Mihály.

Az újságírás mindenese az irodalomban is mindenese volt, a „hiányzó” műfajok művelője. A két háború között népszínműveit adták elő, a második vi-

lágháború után pedig a kémthörténeteivel, kalandregényeivel szórakoztatta a közönséget. Ezek közül a legismertebb a Kémháború az atomtitokért (1951) és a Varázssvessző (1955). Több ifjúsági regényt is írt (Csöpi, 1961, A nagy mutatvány, 1969). Sok eredeti és átdolgozott hangjátékát sugározta az Újvidéki Rádió, de szerkesztett operakalauzt, közzétett néprajzi, művészeti és irodalmi tárgyú tanulmányokat, cikkeket, fordított angolból, németből, szlovénből, szerbből.

Feljegyezték róla, hogy utolsó kéziratát halála napján adta le, s mint aki jól végezte dolgát, hazament s – összeesett. De írásait még halála után is szedték a

nyomdákban, s rádióadásait is sugározták, mivelhogy rovatait előre készítette, a megrendeléseket is pontosan, nem egyszer a határidő előtt „szállította”, sőt volt ideje a postamunkára is. Ízig-vérig újságíró volt, gyors, megbízható. Szerkesztőinek ugyan megoszlott a véleménye kézíratainak minőségéről, de közreműködésére azért mindig számítottak, állandó helyet biztosítottak írásainak, kezdeményezéseit rendszerint felkarolták. Gál László így köszönt el a 65 éves korában elhunyt Sulhóf Józseftől: „A jugoszláviai magyar írás hőskorának egyik hőse volt. Azt hiszem, hogy egy csöndes főhajtást ezért is megérdemel.”

SZ

SZABATKAY MIHÁLY (? , XV. század vége–?, a XVI. század eleje) – Egy csaknem öt évszázaddal ezelőtt keltezett (1515. április 23.) vers szerzője, akiről csak annyit tudunk, amennyit önmagáról elmond benne, azaz nevét és a vers születésének dátumát. „Ez éneket ezerütszáz tizenköt esztendőben / Szabatkay Mihály szerzé egy nagy jó kedvében. / Egy Szent Gyergynek innepének nemes kezdetében.”

Egyetlen ismert művének – Ének Beriszló Péter veszedelméről – latin címe van (Cantio Petri Berizlo), de 17 versszakát magyarul írta, s az abból a korból ismert hat magyar nyelvű költemény közül az egyik, azaz irodalomtörténeti ritkaság. Másolatban maradt fenn, s ennek is kalandos sorsa volt: hol eltűnt, hol újra megtalálták. Először Szilárdy Áron tette közzé (Századunk, 1879).

Az irodalomtörténészek szerint munkája a propagandisztikus deákénekek közé tartozik: a familiáris literátor és a katonáskodó köznemes az urát, a törökellenes küzdelmek hőjét, Beriszló Péter veszprémi püspököt dicsőíti benne, de ezt ügyes fordulattal a fogságba esett szendrői béggel – a költeményben: a szandzsaki vajdával – mondhatja el: „Sokat dúltam mindenfelé az én lovam hátán, / Azért fogván tart mast engemet egy haragos pap-bán.”

Az 1964-ben kiadott akadémiai irodalomtörténet szerint Szabatkay verse a

„Mohács előtti magyar nyelvű költészetünknek egyik legarányosabb, ügyesen szerkesztett darabja”, Bori Imre pedig a költő délvidéki származására utalva „az irodalmiság e tájakon alakuló egyéniségeként” tartja számon (A jugoszláviai magyar irodalom története, 1998).

A szerző kilétét az eddigi kutatások nem tárták fel, a szereplőkről azonban elég sok híradás fennmaradt. A trogiri (Trau) születésű Beriszló Péter (Petar Berisavljević), jóllehet főpap volt, nem keresztjével, hanem kardjával tűnt ki a Mohács előtti törökellenes küzdelmekben. A költeményben szereplő szendrői béget is ő személyesen terítette le buzogányával, és ejtette fogságba 1513. augusztus 15-én, a dubicai csatában, ahol rajta kívül még 3000 török került fogságba, illetve esett el.

II. Ulászló az évben nevezte ki horvát-szlavón–dalmát bánná, s ezzel megtette a törökellenes küzdelmek egy fő vezérévé. 1515 februárjában és áprilisában nagy hadat toborzott a végeken, e mozgósítás szolgálatában állt Szabatkay költeménye is, kevés eredménnyel, mert a török túlerő már májusban megsemmisítette Beriszló tízezer főnyi seregét. Benne azonban a Hunyadiak tüze lobogott, s még öt évig vitézkedett a végeken. Sokak szerint ő volt az egyedüli ember, aki sikerrel meg tudta volna védeni a Nándorfehérvártól az Adriáig

húzódó védelmi várrendszert, ha megfelelő támogatást kap. Minden vagyonát eladta, elzálogosította, de ezt tette rokonainak, munkatársainak birtokai-val, különadókat is kivetett a káptalanokra és a falusi plébániákra, csakhogy fedezni tudja a hadikiadásokat. Sajnos, meddő küzdelem volt, mert a feudális anarchiába fulladt Magyarország képtelen volt a védekezésre. 1520-ban, hat évvel a mohácsi katasztrófa előtt esett el: egy portyázó török csapat törbe csalta, lova felbukott egy fatörzsben, mire a török lovasok lándzsákkal támadtak rá, a gyalogosok pedig megkövezték és fejét vették.

SZABÓ FERENC (Nagybecskerek, 1843. november 12.–Nagybecskerek, 1905. április 19.) – Több mint száz éve, hogy vidékünkön megindult egy páratlan, mindeddig utol nem ért kiadói vállalkozás: 1887-ben Nagybecskerek–Temesvár keltezéssel, Szabó Ferenc szerkesztésében, s a Pleitz-nyomda gondozásában megjelentek a Történelmi, Nép- és Földrajzi Könyvtár első kötetei. A tudományos sorozatban másfél évtized alatt csaknem nyolcvan vaskos, lexikon formátumú kötet látott napvilágot. A sorozatot indító szerkesztő szülővárosában és Szegeden fejezte be a középiskolát, a teológiát pedig Temesváron végezte. Több bánáti faluban káplánkodott, 1878-tól pedig plébános Németelemén. Ott kezdte meg gazdag szerkesztői, fordítói és szakírói munkásságát is. Németelemén, egy ideig, Kálmány Lajos volt a káplánja. Jóllehet a nagy kiadói vállalkozás az egyház támogatásával, a felgyülemelő egyházi alapok felhasználásával jött létre, és sok más vonatkozásában is a rendszer intézményei bábáskodtak körülötte, a kiadott művek, mint ahogy azt

Lőrinc Péter is írja egyik munkájában (A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán, 1978), „mégis tárgyilagosaak, objektívek, sőt itt-ott mintha közelednének a pozitivizmuson túl – a történelmi materializmus felé”. Ezeket a jegyeket különösen egy ma már elfelejtett műben, Nagy Sándor A jobbágyság története Magyarországon című könyvében vélte felfedezni.

A nagyszabású sorozatban főleg a külföldi szerzők történelmi munkái jelentek meg fordításban, illetve átdolgozva, kiegészítésekkel ellátva, így Holzwart kilenckötetes világtörténelme, Johann Weis huszonkét kötetes Világtörténelme, továbbá az ugyancsak több kötetből álló résztörténeti munkák, úgy mint Anglia, Ausztria, az ókori Görögország és Róma története.

Maga a szerkesztő is kivette részét ebből a nagy munkából: több külföldi szerző nyomán megírta Európa történetét 1789 és 1815 között, két kötetben, a legújabb kor történetét (1815–1885) négy kötetben és az orosz birodalom történetét ugyancsak két kötetben.

A sorozatszerkesztő külön figyelmet szentelt a szomszédos, illetve a balkáni népek történelmének népszerűsítésére, meg a nemzetiségiak megismerésére, azaz a sorozat idevágó részei, Lőrinc Péter szavai szerint, „a népek barátságát” hirdette egy olyan korban, amikor a hivatalos politika a magyarosítás volt, a túlfűtött nacionalizmus pedig a nemzeti elnyomással párosult. A szerbek történelméről például három értékes munka is megjelent Thim József, Vjekoslav Klaić és Leopold Ranke tollából.

Az utókor ellentmondásosnak ítéli meg Szabó Ferenc és körének tudományos munkásságát, Lőrinc Péter is megállapította, hogy keverednek bennük „a jó polgári és vallásos tulajdonságok a nép-

szeretettel és a tudományos igazság szeretetével”, de ez az utóbbi, vagyis a tudományos igazság szeretete „akkor is győz bennük, ha a meglátott igazság ellen berzenkedik bennük a polgár vagy az egyházfi”.

A nagyszabású kiadói vállalkozás 1905-ben, Szabó Ferenc halálával szűnt meg.

SZABÓ GYÖRGY (Eszék, 1837. május 10.–Zágráb, 1892. május 23.) – Egy Felvidékről elszármazott, ötgyermekes eszéki cukrász család legidősebb gyermekeként jött a világra. Az általános és a középiskolát szülővárosában fejezte be, s mint eminens tanuló a zágrábi egyetem matematikai kara felé tájékozódott, de tanulmányait a család anyagi ereje nem tette lehetővé, úgyhogy végül is a brodi határőrezred katonai ösztöndíjasaként került a horvát fővárosba, de nem az annyira óhajtott matematikára, hanem a Zágrábi Királyi Jogakadémiaira. Ebben a felsőfokú tanintézetben a kamerális tudományokra oktatták a hallgatókat, azaz itt a közigazgatási tisztviselők képzése folyt: a diákok a matematika, a geodézia és a jog alapjai mellett elsajátították a korszerű számvitel, pénzügyigazgatási és költségvetési ismereteket, de jártasak lettek az ügyiratok szerkesztésében, a hivatali levelezésben is, amely a latin mellett a német volt, lévén ez az államigazgatás hivatalos nyelve.

Szabó György, az akadémia befejezése után, tiszti rangban, a határőrvidéki helyőrségek adminisztrációját látta el Glinában, Novskában, Otočacon, Gradac Maliban, 1877-ben pedig, most már századosként, Zágrábba került, a Horvát–Szlavónország autonóm kormányának hivatalába. Ekkor már beteg volt, krónikus ízületi bántalmai, vérke-

ringési zavarai miatt életének hátralevő csaknem húsz évét tolokocsiban, az akkori nyelvhasználat szerint „kereken mozgó székben” töltötte. Reumatikus fájdalmai miatt álmatlanság is gyötörte. A baján úgy segített, hogy éjjelente sakkfeladványokat szerkesztett. Ennek tudományát, illetve művészetét még a hatvanas években sajátította el a vidéki katonai hivatalok csendjében, majd a betegség elhatalmasodása után a gyógykezelés része lett, életének értelmé, mivelhogy „nem ismert nőt, kártyát, élvezetet, mindene a sakk volt”.

A szellemi sport, azaz a logikus elme, a játékos kedv eme szüleményeit a korabeli osztrák, magyar, német, olasz és amerikai szaklapokban tette közzé. Népszerű szerző volt a maga korában, úgy is mondhatnánk, hogy a fejtők egyre népesedő tábora a világ minden csücskében számon tartotta. Azóta elfelejtették a nevét, nem került be a vezető angol és orosz sakklexikonokba, de a magyar sakkirodalom is csak nevét jegyzi (Magyar saktörténet, I. kötet). Nálunk Berta Mátyás emlékezett meg róla a Magyar Szóban (1992. VII. 14.) halálának századik évfordulóján. „Szabó György kivételesen magas színvonalú és nehéz megfejtésű műveket alkotott – írja a zentai sakkszerző – . . . a három- és a többlépcsős feladványoknál maradt. Jellemző stílusjegyei: az áldozat . . . és a tiszta, illetve gazdaságos mattkép.”

Sok tekintetben úttörő munkát is végzett, szinte minden feladványa tartalmazza a ma is korszerű stratégiai elemeket, úgy mint – Berta Mátyás megfogalmazása szerint – a kritikus lépést, a látszólagos játékot, az előzetes tervet. Művészi módon ábrázolta a vonalnyitást több áldozattal.

Szabó György tehát a sakkfeladványszerkesztők élvonalába tartozott. Ha

nem is mérhető egy Bláthy Ottó Tituszzal (gépészmérnök, az elektrotechnika úttörője, a transzformátorok és generátorok atyja, akadémikus, a soklépéses feladványok utolérhetetlen mestere) és egy Nenad Petrovićtal (zágrábi mérnök, 700 sakkfeladvány szerkesztője, ebből 150 díjazott, az 1946. évi világbajnok), de megvan a helye a magyar, a horvát és az egyetemes sakktörténetben.

SZABÓ GYÖRGY, B. (Nagybecskerek, 1920. augusztus 30.–Muraszombat, 1963. június 14.) – Becskereki, azaz B. Szabó György gyorsan befutotta életpályájának sok fontos állomását, mintha csak érezte volna, hogy kevés idő adatott meg neki. Tizenhat évesen tűnt fel rajzaival az Újvidéki Olvasókörben, 1936-ban az östehetségek bemutatkozása során, huszonöt évesen az alkotmányozó nemzetgyűlés képviselője és kerületi titkár Észak-Bánátban, huszonhat évesen az újvidéki Tanárképző Főiskola magyartanára, harminckilenc éves, amikor az induló Magyar Tanszékre kerül.

A negyvenes-ötvenes évek fordulóján egyik vezető alakja a Vajdasági Magyar Kultúrszövetségnek, Szeli István szavai szerint ő „a jugoszláviai magyar kultúra afféle »kulcsembere«, aki nélkül a tanügyben, irodalompolitikában, publicisztikában, képzőművészeti kritikában, művelődésügyben úgyszólván semmi sem történt, vagy alig történhetett. Lapalapítás, káderügy, »magyar-ságképviselet« elképzelhetetlen volt jelenléte és megkérdézése nélkül” (Történi történelem, 1981).

Sokfelé szakadt tehát, vitathatatlan tehetségét aprópénzre váltotta, csakhogy a sok fontos, de alkalmi feladatnak elegendet tudjon tenni. Amerre fordult, mindenütt a szellemi élet nagy fehér foltja-

it látta, a hiányok pótlására terveket kovácsolt, a művelődési életben a kovász szerepét töltötte be, ha kellett, az első barázdát is meghúzta az ugaron. Kezdeményezte a könyv- és tankönyvkiadás intézményesítését, indítványozta a nagyobb publikálási lehetőség megteremtését a lapokban és folyóiratokban, sürgette az iskolarádió és a magyar tévéműsor beindítását, elültette a Hungarológiai Intézet megalakításának gondolatmagvát, elkészítette a szerb-horvát-magyar nagyszótár eszmei tervét. S közben útjára indította a magyartanárok több nemzedékét is.

A sokfajta szerepvállalás nem nyomta el benne az alkotó embert, az irodalmárt és a képzőművészt. Az ötvenes években bontakozott ki irodalomtörténeti, kritikai és esszéírói tevékenysége. Viszonylag sokat publikált a lapokban és a folyóiratokban, életében két gyűjteményes kötete jelent meg (Tér és idő, 1958; Éjszakák, hajnalok, 1963). Tizennégy kötetben sajtó alá rendezte a magyar klasszikusok jugoszláviai kiadását. Amikor csak tehetett is, rajzolt is, munkáit rendszeresen kiállította. Illusztrált riportokat, elbeszéléseket, könyveket. Emlékeztetése a Dolgozók Élet és írás rovatában megjelent szövegrajzai. Erőtéljes vonalú, konstruktivista rajzait idővel absztrakt irányzatú kompozíciókkal váltotta fel, mintegy igazolva, hogy mindvégig nyugtalan szellem maradt. Képzőművészeti munkásságának legjavát egy kismonográfia ölelte fel (B. Szabó György, Forum, 1978).

A derékba törtség látszatát keltő B. Szabó-i életművet így kommentálta Bányai János: „Az írás befejezetlenül is írás, az abbahagyott vers félbeszakítva is műalkotás, mert a hiányzó részek is hozzá tartoznak, jelzések, sejtések, útmutatók formájában. Befejezetlen írás,

abbahagyott vers. Ez jellemző rá, és így kell megítélni. Semmi kívánnivalót nem hagy maga után. Teljes a maga töredékességében (is) . . . Amit a művészetben alkotott, azt be is fejezte. A művészetben csak a fércmunkát lehet abbahagyni . . .”

Ezt a befejezettséget tükrözi, a maga módján, Bosnyák István szerkesztésében, előszavával és jegyzeteivel ellátott életmű sorozatának négy kötete is (Élmény, szerep, hivatás, 1988; Tér és idő, 1988; A tér és idő árnyékában, 1989; Éjszakák, hajnalok, 1990).

SZABÓ ISTVÁN (Tiszakálmánfalva, 1910. december 25.–Szabadka, 1992. május 2.) – Egy vajdasági magyar színész jellegzetes pályája az övé: műkedvelőként kezdte, hivatásos teátristaként fejezte be. Tizennyolc éves korától élt a világot jelentő deszkák bűvöletében, a kikindai amatőrök egyik oszlopos tagja volt a két háború között és a második világháború idején is. A Gazdakörben, a KIE-ben (Keresztyén Ifjúsági Egylet) és a DMKSZ-ben (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség) rendezett előadásokban lépett fel, ezeknek a rendezvényeknek szellemi mozgatója egyébként több mint két évtizedig Konecsny Sándor evangélikus lelkész volt.

Amikor 1945-ben megalakult a szabadkai Népszínház – a vajdasági magyarság első hivatásos teátruma –, Szabó Istvánt feleségével, Szabó Cseh Máriával együtt, az első között szerződtették, s ettől kezdve több mint harminc éven át minden szerepkörben megpróbálkoztak, leggyakrabban sikerrel. Ott voltak mindketten az első előadás együttesében (Balázs Béla: Boszorkánytánc, 1945. október 29.), úgyhogy később, többekkel együtt, úgy tekintettek rájuk, mint „alapítók”-ra, a „nagy csapat” tag-

jaira. Az első szabadkai szereposztáskor nem kis megütközéssel vette tudomásul, hogy neki, aki Kikindán főszerepet játszott, csak egy nyúlfarknyi szerep jutott. „Egy jelentéktelen őrmester szereppel szűrták ki a szemem” – így füstölgött akkor, pedig később az együttes egyik legjobb karakterszínésze, s egyúttal a legjobb epizodistája is lett. Úgy látszik, minden színésznek saját bőrén kell megtanulnia a nagy igazságot: nincsenek kis szerepek, csak . . . Szabó István jól megtanulta ezt a lelkét, nemegyszer fordult elő, hogy a kritikusok az általa megszemélyesített mellékszerepeket emelték ki.

Sokoldalú jellemszínészként több mint száz alakot személyesített meg: volt koldus és pénzember, jobbágy és király, közkatona és hadvezér, falusi plébános és papi főméltóság, szürke hivatalnok és fényes kancellár. „Alázattal és hűséggel szolgáltam a színházat . . .” – mondta egyik nyilatkozatában, s ezt valóban szó szerint kell érteni. A szabadkai színház tagjaként nagy terheket is kellett viselnie: az együttesnek olykor évente 250 előadása volt. Emlékezetes alakításai közül említjük a következőket: Frater Timoteus (Machiavelli: Mandragóra), Luka (Makszim Gorkij: Éjjeli menedékhely), János pápa (Háy Gyula: Isten, császár, paraszt), Tiborc (Katona József: Bánk bán), Blagojević (Branislav Nušić: A megboldogult). A Dundo Maroje című Marin Držić darabban (a magyar változat címe: Máró bácsi) a zsidó uzsorást személyesítette meg. „Félelmetes pióca módra ragadt adósaira, és sóvárgó alázattal kínálta portékáját. Az utóbbi idők egyik legnagyobb alakítása ez a szabadkai Népszínházban” – írta az 1968. évi bemutató kapcsán Gerold László. A vajdasági színész „Szabó család” egyik ünnepe

volt Csehov Sirály című drámájának szabadkai bemutatója. A Szabó házaspár játszott benne, a darabot pedig ifj. Szabó István állította színpadra, a belgrádi Hugo Klajn kitűnő tanítványa, aki a szabadkai színház főrendezője, egy időben pedig igazgatója is volt.

Szabó István nyugdíjaskorában, 1977 óta, Karel Čapek A varázsló című egy személyes darabbal – ha úgy tetszik: monodrárával – vendégszerepelt a vajdasági falvakban és városokban, a szabadkai színpadon pedig a nyolcvanas évek derekán vállalt utoljára szerepet Danek Negyven gazfickó meg egy ma született bárány című szatírájában. Ezután már csak nézőként ment a színházba, ha egészsége megengedte . . .

SZABÓ ISTVÁN, ifj. (Kikinda, 1937. október 10.–Szabadka, 1984. július 11.) – Kész csoda lett volna, ha nem válik ő is színházi emberré, mivel minden „összeesküdött” ellene: szülei (Szabó Cseh Mária, id. Szabó István) már a háború előtt műkedvelő színjátszók voltak Kikindán. Ifj. Szabó István tehát a teátrum ígézetében, Thalia felszentelt papjai között nőtt fel, s így a világ legtermészetesebb dolga volt, hogy az érettségi után a színház felé tájékozódott. Divatos darabokban modern fiatalembereket testesített meg (Az igazság házhoz jön; Ó, azok a mai gyerekek; A nadrág; Jegygyűrű a mellényzsebben), de legjelentősebb alakítását mégis egy klasszikus darabban, Bertold Brecht Koldusoperájának Kikiáltójaként nyújtotta.

Míndezen azonban csak a kezdet volt, az előjáték: színésznek indult, de csakhamar rendező lett belőle. A rendezést Belgrádban tanulta a lélektani színjátszás nagy mágusánál, Hugo Klajnnál, a Színművészeti Akadémia tanáránál, az

ismert rendezőnél és színházi írónál. Vizsgaelőadását a szabadkai Népszínházban tartotta 1970-ben. O'Neill drámáját, a Hosszú út az éjszakába címűt állította színpadra, amely valójában az Amerikában letelepedő ír bevándorlók „vérrel és könnyel” megírt krónikája. A mély átéléssel ábrázolt Tyrone házaspárt szülei személyesítették meg. Ettől kezdve a szabadkai Népszínház állandó rendezője, egy időben drámaigazgatója is volt. Évente négy-öt darabot rendezett, de dolgozott vendégrendezőként Újvidéken, Gyulán, Szegeden, Marosvásárhelyen. Rövid élete során mintegy hatvan–hetven darabot állított színpadra (a legjelentősebbek: Sartre: Piszkos kezek; Sommerset Maugham: Imádok férjhez menni; Tamási Áron: Énekesmadár; Nušić: Gyászoló család; Sterija: Felfuvalkodott tőkfej; Krleža: Út a pokolba; Csehov: Sirály; Gogol: Háztűznéző; Szophoklész: Antigoné; Becket: Godot-ra várva).

Szívügyének tartotta a jugoszláviai magyar művek felkarolását, színpadra állítását, négy szerző drámáját rendezte (Majtényi Mihály: A száműzött; Kopczky László: Don Juan utolsó kalandja; Tóth Ferenc: Jób; Varga Zoltán: A tanítvány). „Rendezői szándékához, formavilágához legközelebb a Jób és A tanítvány típusú művek álltak, mindkettőt a parabola jellegzetes eszközeit felhasználva, de egyszersmind ezeket a közlési szándék szolgálatába állítva tudta bennünket érintő, ránk vonatkozó előadásokká, igazi színházi élménnyé tenni” – írja róla Gerold László.

Korai halálával a jugoszláviai magyar színjátszás egyik legjobb rendezője nélkül maradt, mintegy előrevetítve azt a mély válságot, amelyet a rendezői utánpótlás elmaradása és sok minden más okozott, s napjainkban is tart.

SZABÓ SIPOS TAMÁS (Újvidék, 1937. július 22.–Budapest, 1985. október 6.) – A XX. századi „nagy szaladások” egyike során távozott tájainkról. Ezek, mint tudjuk, a menekülések, kiutasítások, kitelepítések, optálások, kivándorlások, gazdasági migrációk, vagy éppen, mint ahogy ez a közelmúltban történt, a veszélyeztetettségéből fakadó kényszer formájában jelentkeztek, időnként, egymástól nem is olyan nagy távokban. Az ő ideje 1944-ben következett be, amikor gyermekfejjel, özvegy édesanyjával elhagyta Újvidéket.

Igen korán, egyéves korában maradt árva, apja, Szabó Sipos Ferenc a Délbácska munkatársa volt 1925 és 1929 között, majd az örökébe lépő Reggeli Újság kötelékébe lépett. Közreműködött a Szenteleky Kornél indította A Mi Irodalmunkban, annak 1931. évi almanachjában. 1933-ban, amikor Szenteleky Golnikon és Pesten gyógykezelte magát, s Csuka Zoltán mellett Radó Imre lett a társszerkesztő, az ő neve szerepelt a Kalangya felelős szerkesztőjeként és kiadójaként. 1934-ben ezt a tisztelet Kende Ferenc vette át tőle, mivelhogy a Kalangya kiadása is az ő tulajdonában levő szabadkai Literária ügye lett. Az 1935. március 1-jén Újvidéken induló Grimasz című satirikus lapot fő- és felelős szerkesztőként és laptulajdonosként jegyzi egészen a 19. számig, amikor a felelős szerkesztő és a tulajdonos Gál László lett.

Szabó Sipos Tamás ifjúkorát sok kitérő és váratlan kanyar jellemezte, már-már a szertelen csapongás is. 1965-ben lépett a Pannonia Filmstúdióba fázisrajzolóként, azaz hivatásos rajzfilmes lett. Addig azonban ide-oda hányódott, egyetemi tanulmányait sem fejezte be. Amikor már ismert, Balázs Béla-díjas filmrendező volt, egyik méltatója így

mutatta be: „Volt már útépítő vállalatnál fűrótechnikus, pályamester a MÁV-nál, szavalóverseny győztese, mérnökhallgató, díszlettervező, közgazdász, filmgyári fázisrajzoló, dramaturg, színész, rendező.” A felsorolás hosszú, de nem teljes: karikatúrákat is készített, mesekönyveket illusztrált, konferanszokat írt a Mikroszkóp Színpadnak, s megnyitása után egy álló esztendeig Komlós Jánossal együtt lépett fel.

Tehetsége végül is a hatvanas évek derekától bontakozott ki, a hetvenes években tetőzött, miután megállapodott a rajzfilmmel. Az ő leleménye volt, hogy az animáció határát a szórakoztató ismeretterjesztés irányába tágította, amire a televízió igénye és anyagi lehetősége teremtette meg az alapot. Sikerült megteremtenie a tévépublicisztikának azt az alaptípusát, amely egyszerre szolgálta a megrendelőt is meg a befogadót is. Sorozatai a Magyar Televízió nagy sikerdarabjai voltak (Magyarázom a mechanizmust, 1968; Magyarázom a jövőmet, 1970; Magyarázom magyarázatainkat, 1973; Főnökök és beosztottak, 1976; SI, Système International, 1982). A tévéorozatokat megelőzően nemzetközi sikert aratott a Gusztáv + egy fő és a Homo Faber című rövidfilmjeivel.

„Rendkívül szeretem ezt a naprakészen eleven, aktuálisan politizáló műfajt – mondta egy ízben tévéorozatai kapcsán –, mégis, fokozatosan halmozódott bennem a vágy a grafikailag, festésetileg igényesebb egyedi filmek készítésére.” Ez a lehetőség azonban, életének rövidsége miatt, már nem adatott meg neki.

SZALVAI MIHÁLY (Zagyvaróna, 1899. augusztus 23.–Budapest, 1955. november 21.) – A kommunista moz-

galom lendületes évtizedeiben – 1918 és 1950 között – futotta be az elkötelezett, s egyúttal szolgálatkész, „szófogadó” emberek szokásos, tipikusnak is mondható életútját a kétkezi munkástól a vezető beosztású funkcionáriusig, esetünkben a kőműveslegénytől az altábornagyig.

Közlegényként harcolt az első világháborúban, 1917-ben kapcsolódott be a munkásmozgalomba: alapító tagja lett az 1918-ban létrejött Kommunisták Magyarországi Pártjának (1919-től: Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja).

A Vörös Hadsereg egyik karhatalmi egységének tagjaként szolgálta a forradalmat. A Tanácsköztársaság bukása után 15 évi fegyházra ítélték, de ő megszökött a börtönből, és külföldre távozott. Járt Csehszlovákiában, Ausztriában, Németországban, Belgiumban, Franciaországban, alkalmi munkákból élt, leginkább azonban szakmájában dolgozott: maltert kevert, falat rakott. Esténként a munkásotthonokban vitatkozott, borospohár mellett.

A francia munkásmozgalom aktivistájaként 1936-ban belépett a spanyol köztársasági hadseregbe, a nemzetközi brigád egyik parancsnoka lett, harcostársai „magyar Csapajevként” emlegették.

A polgárháború befejezése, illetve a baloldali köztársasági mozgalom leverése után a francia hatóságok Afrikába internálták: az egyik Casablanca környéki táborba zárták.

1943-ban, a szovjet kormány közbenjárására szabadon engedték, és a Szovjetunióba utazhatott, ahol szovjet tisztként részt vett a Nagy Honvédő Háborúban, de csak rövid ideig. Ugyanis a szovjet titkosszolgálat embereként különleges feladattal bízták meg: ejtőernyősként a jugoszláv partizánok közé küldték.

Drvarba, a partizán főparancsnokságra erezkedett le 1944. május 24-én, azaz egy nappal az emlékezetes német ejtőernyős támadás előtt.

Másnap, a deszantttámadás során, heves harcok után, őt is, meg a jugoszláv párt- és katonai vezetők színe-javát, valamint a szovjet katonai misszió tagjait szovjet pilóták menekítették át a veszélyes Drvarból a biztonságos Kupresba. Életrajzában arról írt, hogy továbbra is fegyveresen kívánt harcolni a fasizmus ellen, ezért került a partizánok közé. A valóságnak van egy másik arca is: az NKVD (Narodnij komisszariat vnutrennej gyel), azaz a szovjet állambiztonsági hatóság embereként került a partizán parancsnokság mellett működő szovjet katonai misszióhoz. Ilyen minőségben csakhamar csatlakozott az I. Proletárbrigádhoz, részt vett boszniai harcaiban, de június végén már a horvát főparancsnokságon találjuk: régi spanyol harcostársának, Ivan Gošnjaknak a szárnyai alá került.

Innen augusztusban, központi utasításra, a Fruška gorába ment, ahol a vajdasági főparancsnokságon még egy spanyol társával találkozott, Kosta Nađ tábornokkal. Itt sem maradt sokáig, mert az eddigieknél még nagyobb feladat várt rá, mivelhogy a front egyre gyorsabban közeledett Magyarországhoz. Ezért az utasítás értelmében a felszabadult Belgrádban jelentkeznie kellett a szovjet főparancsnokságon.

Kosta Nađ segítségével átjutott a Dunán, s időben jelentkezett szolgálattételre. Október végén, szovjet alezredesként, a 3. Ukrán Front törzsével már útban volt Magyarország felé.

Szolgálatával meg voltak elégedve a szovjet katonai vezetők, úgyhogy csakhamar az újjáalakuló honvédségbe került, altábornagyi rangban. Ott is hűsé-

gesen szolgálta a Rákosi-rendszert és a Szovjetuniót . . .

SZAMOSSY ELEK (Déva, 1826. június 28.–Budapest, 1888. április 21.) – Bécsi tanultságú, de szerény tehetségű vándorfestő volt. A XIX. század ötvenes, hatvanas éveiben városról városra, kastélyról kastélyra vándorolt, hol itt tanyázott, hol ott, mint egy peregrinus. Megrendelésre arcképeket festett saját szövésű vásznaira, saját készítésű ecseteivel, falusi oltárképeket javíttatott, olykor pingált is, a vidéki udvarházakban restaurálta a régi festményeket, új keretekkel látta el őket. Művészettörténeti jelentőségét nem is műveinek köszönheti, hanem annak, hogy maga mellé vette Munkácsy Mihályt, aki az idő tájt asztalossegédként ide-oda hányódott, taníttatni kezdte, úgy is mondhatnánk, hogy megadta neki a kezdősebességet, s elindította a világhírnév felé. Mint utólag kiderült, sorsdöntő cselekedet volt ez a magyar és az általános művészet szempontjából.

Gyulán hozta őket össze a sors 1862-ben, első közös vándorútjukat még abban az évben a Bánság déli részein tették meg. Az utazás fénypontja a ma Romániához tartozó Buziásfürdő volt, ahol két hónapig Ormós Zsigmondnak, a negyvennyolcas képviselőnek és a későbbi Temes megyei főispánnak voltak a vendégei. Ő művészeti író is volt, Szamossyval egyik velencei tanulmányútja során találkozott, amint a régi mesterek képeit másolgatta a műkereskedők részére. Akkoriban már megjelent az Adatok a művészet történelméhez című munkája, s közzétette a hatkötetes Utazási emlékek című sorozatának utolsó darabját, amelyben Németország művészeti leírását adja. Előző évben tartotta meg székfoglalóját az Akadémiában is.

A művelt, esztétikai kérdésekben jártas férfiú, az akadémikus, az író, a demokratikus érzelmű politikus nagy hatással volt az akkor még faragatlan Munkácsyra. Ormós felismerte tehetségét, önzetlenül segítségére sietett, színvonalas előadásokat tartott neki az olasz mesterek birtokában levő másolatai előtt. „Egy ízben – írta visszaemlékezésében Munkácsy (Emlékeim, 1921) – Raffaello képeire mutatva így szólt hozzám: Remélem, egyszer majd ön is fest ilyen szép képeket, s majd azokat is lemásolják így!”

Mély benyomást tett a fogékony Munkácsyra a fürdőközönség, a gyógycsarnok parkjának hűvös zöldje, de életre szóló élmény volt az ismerkedés Buziás másik arcával is: a marhavásár sokaságával, a liba- és mézpiaccal, a román lakosság életmódjával, festői viaseletével. Ezek a motívumok később megmutatkoztak vásznain. Itt készítette el első önarcképét, amely az Ormós-hagyatékkal együtt a temesvári múzeumba került, képzőművészeti gyűjteményének többi darabjával, így Szamossy 22 vásznával együtt.

Az érzelmes bánsági utazás második állomáshelye a beodrai grófi kastély, amelyet a két háború között lebontottak. Itt azon nyomban a társadalmi különbségek falába ütközött: nem az urak asztalánál terítettek számára, hanem a személyzeti ebédlőben. A pofon egy életre szólt, sohasem tudta megérteni, hogy az asztalossegéd, a kezdő festő miért volt jó egy akadémikusnak, s miért nem egy újdonsült grófnak.

Munkácsy itt is mohón leste el Szamossy műhelytitkait, s dolgozott maga is szorgalmasan. Az emlékezet több munkáját tartja számon. Megbarátkozását a helybeliekkel, mivelhogy maga is a plebejusi réteghez tartozott.

Lerajzolta jötevőit, a beodrai hentest és szép feleségét. A két rajz 1896-ban újra kezébe került az egyik pesti szállodában, kartonra húzatta, s aláírásával igazolta eredetiségüket. Heim Péternek, a helyi postamester fiának 5 forintért készítette el portréját, amely 1903-ban, a Torontál tanúsága szerint, még megvolt. Megmaradt viszont egy 53 lapos, 1862-ből való buziási és beodrai vázlatfüzete, amelyet a budapesti Nemzeti Galériában őriznek.

A zsenék sorsa érzelmes történetek témája lehet, bár inkább arra kellene felfigyelnünk, hogy ez a táj is gazdagon felbattyuzta az induló Munkácsyt. „Olyan erősek voltak korai élményei – írja egy helyütt Végvári Lajos, az életmű kitűnő ismerője –, hogy európai szinten tudta kifejezni a parasztság, azaz népének sajátságait.”

SZÁNTÓ RÓBERT (Verbász, 1891. február 9.–Budapest, 1941. június 28.) – A középiskolát Szarvason, a teológiát Pozsonyban végezte. Lelkész pályáját a budapesti Deák téri evangélikus templomban kezdte, a világháború idején tábori lelkész volt – „a fűgefaiilatú Mosztárban”, ahogy egyik versében írja –, 1920 és 1929 között pedig a szabadkai ágostai hitvallásúak lelki gondozását végezte. Ebben a nagy kiterjedésű alföldi városban sokoldalú munkásságot fejtett ki: 1921-ben a bácskai egyházkerület vezetőségének megbízásából újraindította a korábban Zomborban, illetve Baján megjelenő Vándorút című egyházi lapot, amelynek évekig, pontosabban 1928 végéig szerkesztője volt. Az ismertebb vajdasági írók közül Arányi Jenőnek és Laták Istvánnak adott teret lapjának hasábjain.

A világi politikai sajtó mozgalmaiban is tevékenyen részt vett, mégpedig a

Magyar Párt főtítkáraként, illetve vezetőségi tagjaként. Ilyen minőségben többször is felelős szerkesztője volt a szervezet hivatalos sajtóorgánumának, a Hírlapnak, Vukov Lukáccsal és Havas Károllyal váltakozva. Az elnyomott magyar nemzeti kisebbség érdekeinek erélyes, olykor provokatív, néha nacionalizmusba torkolló védelme miatt a lap örökös támadásoknak volt kitéve, amelyek nem szorítkoztak csak a verbális kitörésekre. 1923-ban felbékelt szélsőséges elemek szétdúlták a szerkesztőségi nyomda géptermét, 1925-ben több szerkesztővel együtt Szántó Róbertet is letartóztatták. A magyar baloldali lapok szintén támadták, őt is „a magyarpárti politikai fajankók” közé sorolták. 1927 júniusában Szántó Róbert új, rövid életű hetilapot indított Hétfői Magyar Újság címmel, amely a Vándorútban közzétett beharangozó szerint „a vajdasági magyarság szócsöve és sérelmeinek bátor szószólója lesz”.

Szántó Róbert az irodalmi életben is szerepet játszott. Szenteleky Kornél 1928-ban, a Vajdasági Írás indulásakor bevette a folyóirat szerkesztőbizottságába Borsodi Lajossal, Csuka Zoltánnal, Kohlmann Dezsővel és Draskóczy Edével együtt. Egyik levelében nagyvonalúan – Csuka Zoltán és Fekete Lajos mellett – őt nevezi meg a folyóirat szellemi irányítójaként. A Vajdasági Írásban egyébként verseivel, fordításaiival – Rilke két versét tolmácsolta – és a Sátán országa című Cromwell-drámájának részletével szerepelt. A szerkesztő egyik levelében „nagyon gyengének” minősítette ezt a munkáját, Bori Imre viszont az Ugart kell törnünk című könyv (1983) utószavában, amelyben válogatást tesz közzé a Vajdasági Írásból, úgy találja, hogy az „elgondo-

lás figyelmet érdemlő, a drámai nyelv pedig meglepően feszes benne”. Szántó Róbert írt még bibliai egyfelvonásosokat, ifjúsági színműveket és egyéb színdarabokat, de sem ezekkel, sem szép számban megjelent versesköteteivel nem hagyott mélyebb nyomot maga után. Válogatott verseinek gyűjteménye *Hazavágyom . . .* címmel Budapesten, 1941-ben jelent meg.

Az 1929. január 6-i nyílt diktatúra bevezetése után egyre többször fenyegették a kisebbségi sajtót, aminek végső következménye az volt, hogy szeptemberben betiltották a Hírlapot, októberben pedig több újságíró kiutasítottak az országból, köztük Szántó Róbertet is. Budapesten telepedett le, Kelenföldön lett lelkész. Politikai tevékenységében még inkább jobbra sodródott, a Délvidéki Revíziós Liga egyik vezetője lett.

Életútja tragikus körülmények között szakadt meg: egy vallási tébolyban szenvedő férfi a kelenföldi paplakban több revolvergolyóval kioltotta életét.

SZÁRICS BERTALAN (Szabadka, 1827. március 26.–Zenta, 1906. február 18.) – Az észak-bácskai népes Szárics (Száríts, Sarić) családból származik, akik közül többen is – orvosként, politikusként, pedagógusként – jelentős szerepet töltek be a XIX. századi Szabadkán. Közülük a legismertebb Száríts János, aki 1910 májusában saját építésű, 24 lőerős repülőgépén a levegőbe emelkedett. Utána, helyi viszonylatban őt is megelőzve, Szárics Bertalan édesapja, Szárics József következett, aki a XIX. század első felében iskolaigazgató volt, meg vármegyei ülnök, városi tanácsnok, majd polgármester is, 1838-ban pedig nemességet kapott.

Szárics Bertalan is apja diákja volt, mert ő „Szabadka szabad királyi város

nemzeti fő- és külvárosi elemi iskolájának” direktora tisztjét is betöltötte. Ő is közigazgatási pályára készült, a budapesti egyetem jogi karán a kamerális tudományokat sajátította el. Ekkor már, a reformkori küzdelmek eredményeként, a német tanítási nyelvet felváltotta a magyar. Szárics Bertalant ott találjuk a márciusi ifjak között is. A szabadságharcban önkéntes főhadnagyként részt vett a hegyesi csatában, súlyos sebekkel került osztrák fogságba, ennek köszönhetően nem sorozták be kőzkatonának a császári hadseregbe.

Felépülése után, 1852-ben, a Tiszai Koronakerület ügyvédje lett becsei székhellyel, s ezt az állást 24 éven át töltötte be. E sajátos közigazgatási egység 1751 júniusában Mária Terézia kiváltságlevelével jött létre, a szerb határőrök megnyugtatására. Ez idő tájt ugyanis folyamatban volt a déli részek polgárosítása, illetve megyésítése, ami kiváltotta a továbbra is katonáskodni akaró szerbek ellenállását és tömeges kivándorlását Oroszországba. Hogy elvándorlásuknak gátat vessen, az „őseik vére hullásával” szerzett jogaikban megerősítette őket, s részükre önálló közigazgatási egységet hozott létre Tiszai Koronakerület néven – pecsétjének körirata: *Coronalis Districtus Tybiscanus* –, amely magába foglalta Martonost, Kanizsát, Adát, Zentát, Moholt, Péterrévét, Becsét, Bácsföldvárt, Turját és Szenttamást. Ettől kezdve, a bácskai Tisza mente előnyös és bizonyos fokig önkormányzati helyzetbe jutott, amit körömszakadtáig védett is a vármegyével szemben. A kiváltságok 1800-tól az egyre nagyobb számban beköltöző magyarokra is vonatkoztak (1826-tól a koronakerület lakosságának többsége már magyar).

A kerület 1870-ben csendesen kimúlt, miután a kincstári földeket a lakosság

magának váltotta. Szárics Bertalan ügyvédként, a kerület megbízásából évekig azon dolgozott, hogy a kerület lakói az „örökös haszonbérbe kapott földeket” váltság megfizetése nélkül kapják tulajdonba, de ez teljesíthetetlen követelés volt. 1876-tól Zentán találjuk, ahol a mezőváros főügyészeként dolgozott egészen nyugdíjazásáig. Érzelmileg, de szakemberként is továbbra kötődött korábbi munkahelyéhez. Ennek eredménye egy 53 oldalas tanulmány a következő címmel: A bácsi tiszánineni koronai kerület jogfejlődési története az 1751. évi királyi szabadalmi levél kiadásától kezdve. A kerületi levéltár anyagának felhasználásával készült, értékes adatokat tartalmazó írás a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyveiben látott napvilágot az 1898–99. években, öt folytatásban. Dudás Endre, Dudás Gyula, Iványi István és Kalmár Antal rövidebb dolgozatai mellett az ő munkája érdemel legtöbb figyelmet, mint Gyetvai Péter átfogó, a teljesség igényével készült, többkötetnyi terjedelmű tanulmányának előzménye (A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete, Kalocsa, 1992, I–III.).

1877-ben, többedmagával, kísérletet tett a zentai Humboldt Egyesület felújítására – korábban ennek jegyzője volt –, de a berlini akadémiai magánintézet mintájára szervezett, tudománynépszerűsítő egyesület nem kapta meg a felsőbb hatóságok jóváhagyását. A kilencvenes években a zentai Népkör ügyésze volt, az 1901. és 1904. évi közgyűlésen pedig a megyei Történelmi Társulat választmányi tagja lett.

SZÁRICS JENŐ (? , 1818. ?–Lugos, 1874. március 25.) – Egy hírneves szabadkai „dalmata” családból származik, soraiból adószedők, számtisztek, ta-

nácsnokok és más beamterek, később festőművészek, aviatikusok kerültek ki. Első név szerint is ismert ősök még határőrségi zászlótartó volt Magyarokanizsán, aki szolgálataiért 1751-ben magyar nemességet kapott.

Szárics Jenő már Szabadkán nőtt fel, az ottani gimnáziumba járt, de az utolsó évet magánúton fejezte be, mert tanára, Farkas Bertalan ferences szerzetes, a későbbi rendfőnök kicsapással fenyegette meg egyházellenes kijelentései, meg a vasárnapi mise többszöri elkerülése miatt.

A középiskola befejezése után az eszes fiatalembert felkarolta az egyik Vojnits báró, aki csaknem egyévi tanulmányútra küldte „a művelt Nyugat” több országába, így Angliába is, ahol nagy hatást gyakorolt rá az akkor elterjedt, divatosnak mondható koponyatan.

Hazatérése után segédírnoki helyet kapott a városházán, de továbbra is falta a korabeli antropológiai irodalmat meg az egyre szaporodó frenológiai munkákat, amely az antropológiának egyik oldalági kinövése volt, s végül is téves irányvételnek bizonyult. Művelői abból indultak ki, hogy a koponya külső formája és az ember észbeli meg erkölcsi tulajdonságai között kapcsolat áll fenn, vagyis, hogy a felületén levő domborulatokból és mélyedésekből valamilyen szellemi tulajdonság jelenlétére vagy hiányára lehet következtetni, azaz diagnosztizálható az egyén jelleme.

Az elméletet Franz Joseph Gall (1758–1828) német idegorvos fejtette ki. Ő már 1802-ben a bécsi egyetemen tartott előadásiban a „lélek székhelyét”, a korabeli felfogásoktól eltérően nem az agyvelő egyetlen pontjában lokalizálta, hanem 27 agyszervet írt le, amelyek az ösztönök, tehetségek, hajlamok stb. gócai. Ő már tudta, hogy a beszédcentrum

a bal féltekén van, a homloküreg alsó részén. Előadásait I. Ferenc császár vallásellenesnek minősítette és betiltatta, mire ő Párizsba költözött, s ott folytatta tanulmányait.

A fenti agyleírás tévesnek bizonyult, mint ahogy bebizonyosodott az is, hogy a koponya külső alakjáról nem lehet következtetni az agykéreg egyes részeinek fejlettségére, viszont az a tanítása, hogy az agy minden része más-más funkciót tölt be, kiállta az idő próbáját, s így az utókor egzakt agyanatómusként, az orvosi lélektan egyik megteremtőjeként, kiváló antropológusként tiszteli.

Tanítványai közül többen téves következtetéseknek nyomán indultak el, s megalapították az elhibázott antropológiai elméleten alapuló frenológiát.

Szárics Jenő az amatőrök megszállottságával vetette be magát a frenológia világába, lakása tele volt szanaszéjjel heverő emberi koponyákkal, amelyeket tüzetes vizsgálat tárgyává tett. Megfigyeléseit, kiegészítve zömmel a Combe-féle könyv tételeivel, a Lélektan az agytani rendszer nyomán című kötetében, 400 oldalon, saját kiadásában tette közzé 1848-ban. Előszavában ezt írja: „Kelt Szabadkán 1846 elején. E munkát sajtó alá bocsátám két évi censored sanyargatása után 1848. május 6-án.” Még azt is közli, hogy egyetlenegy ember sem akadt, akit érdekeltek volna kutatásai, ami jobban fájt neki annál, hogy különösképpen tekintették, spirituszba valónak. („Több fojtó erővel birt reám a részvételenség, mint a rágalom, gyanúsítás, gúny s bal jövőndölések egész serege”). Végül üzött emberként hagyta el Szabadkát, s Lugoson telepedett le.

A Dudás-féle megyei monográfia „bölcsészeti műnek” minősíti Szárics Jenő könyvét, s megállapítja, hogy „az első ilyenemű munka volt a vármegyei iro-

dalomban”. A Szabadkai kiadványok bibliográfiája is jegyzi. Százötven év távlatából annyit talán el lehet mondani róla, hogy korának tudományos és szellemi áramköréhez tartozott, még akkor is, ha a frenológia később zsákutcának bizonyult.

SZÁRITS JÁNOS (Szabadka, 1876. június 27.–Szabadka, 1969. október 30.) – Szárics János, illetve Ivan Sarić a XIX. század végén és a XX. század elején létrejövő technikai küzdősportok kitűnő, európai hírű művelője, gyakori győztes matadora volt, s e mellett még repülőgép-építő, sportrepülő, azaz aviatikus is. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyet még Vermes Lajos, a szabadkai sportélet nagy úttörője, népszerűsítője és sikeres szervezője „fertőzött” meg. Vermes maga is kiváló tornász és atléta, a kerékpározás és sok más sportág meghonosítója volt a XIX. század hetvenes, nyolcvanas éveiben, s egy egész sereg versenyző kibontakozását segítette elő, akik aztán az európai versenypályák győztesei, sőt egy esetben még olimpiai bajnokok lettek. Ebbe a sorba tartozott Szárics János is. Az első nagy szerelme a kerékpár volt – a vasparipa, a bicycle, a velicopéd, ahogy akkoriban még az egy- vagy kétkerekű járművet nevezték. Életrajzírói feljegyezték – köztük Petkovics Kálmán is egyik művelődéstörténeti kötetében (Régi szabadkai játékok, 1983) – a tanyán nevelkedő, tízesztendős Szárics találkozását a dülöutakon kari-kázó Vermes Lajossal. A látvány annyira lenyűgözte, hogy maga is szerkesztett egyet fából. Lám, ilyen is van: fából vasparipa! Az első valódi kerékpárt is Vermes Lajostól kapta, s húszéves korában, 1896-ban, ezzel Pécsen tíz kilométeres távon országos bajnokságot

nyert. Ettől kezdve sorozatban vett részt versenyeken – Budapesten, Belgrádban, Bécsben és másutt –, s szinte mindenütt elsőnek ért célba. Korának egyik legismertebb kerékpárhajója volt, több mint ötven versenyen vett részt és győzött, a serlegek, érmek csakhamar kiszorultak vitrinjéből.

Időközben, ahogy múltak az évek, figyelmét egyre jobban a motorok kötötték le. Ebből a motorkerékpár – háromszor nyert országos bajnokságot –, majd a gépkocsi, legvégül pedig a repülőgép. Akárcsak korábban kerékpárjait, az új járműveit, versenygépeit is rendszerint maga szerkeszti, építi – motorbiciklijét, automobilját, monoplóját. Feltalálónak azonban nem nevezhetjük, különösebb újításai sem voltak. „Ivan Sarić példás emberi erénye a megcsinálás kérlelhetetlen akarásában van” – írja Petkovics Kálmán is.

Szárits János 1910. október 16-án emelkedett fel a levegőbe saját kezűleg készített, kezdetleges gépén. Mintegy 25–30 méteres magasan több kört írt le, és néhány perc múlva leszállt a lóversenyter gyepére. Az eseményt a repüléstörténet nem jegyzi, hiszen ez idő tájt, a Wright testvérek 1903 és 1905 között végrehajtott sikeres kísérletei után, a zseniális mérnökök és a laikus megszállottak jóvoltából, a repülés, a repülőgépgyártás már Verne Gyula fantáziáját meghazudtolva fejlődött. 1906-ban a brazil Santos Dumas száz kilométeres gyorsaságot ért el, Bleriot 1909-ben átrepülte a La Manche-csatornát. Franciaországban 1905-ben megalakult az első repülőgépgyár, az USA-ban 1906-ban, Németországban, Angliában és Ausztriában 1908-ban. Az Egyesült Államok 1908-ban 37 katonai repülőt rendelt, 1910-ben Franciaország is építi légiflottáját. A fejlett

világ tehát jól megugrott, de Szárits teljesítménye még helyi viszonylatban sem nyer elsőséget: az akkori Magyarországon Adorján János készítette el az első repülőgépet, s 1909-ben a gorica Eduard Rusjan.

1910-ben a repülés azonban még nem mindennapos dolog volt, ezért Szárits teljesítményét jelentős eseményként könyvelhetjük el. Szabadka egy ideig ünnepelte, az újságok tele voltak nevével, egy folytatásos regény hőse is lett (Csáth Géza–Havas Emil–Munk Artúr: A repülő Vucsidol, Szabadka, 1978). Később elfeledkeztek róla, szürke hivatalként élte le hosszú életét. 1960-ban került újra a figyelem középpontjába. Ekkor Szárits útmutatásai alapján Koszorus Sándor elkészítette az 1910-es gépmadár hű mását. Ez ma is megtekinthető a zimonyi Repüléstörténeti Múzeumban.

SZARVADY FRIGYES (Újvidék, 1822. október 24.–Párizs, 1882. február 2.) – Családjában a prókátorság nem volt ismeretlen foglalkozás, de mégis ő volt az első, aki ügyvédi képesítést nyert. Bécsben, Párizsban, Prágában és Pesten folytatott jogi tanulmányokat, Pozsonyban ügyvédi irodát nyitott, ám őt inkább a hírlapírás, a publicisztika vonzotta. Mint Habsburg-ellenes magyar hazafi a francia lapokban írt álnéven feltűnést keltő cikkeket, amelyekben az ország függetlenségéért szállt síkra. Annyira azonosult a magyar ügyvel, hogy Hirsch vezetéknévét Szarvadyra változtatta. Ezt önszántából tette, a családban viszont már volt egy névváltoztatás, amelyet a kényszer diktált: egy 1787-ben keltezett kormányrendelet arra kötelezte a zsidókat, hogy német vezetéknévük legyen, így lett Herschel Mózes nagyapjából Hirsch Mózes.

1848-ban teljes szívvel a magyar szabadságharc mellé állt, különféle diplomáciai megbízatásokat teljesített, majd gróf Teleki László párizsi követ mellé osztották be, hogy az európai közvélemény megnyerése végett lássa el a párizsi vezető lapokat és részben a többi nyugati főváros sajtóját is magyar vonatkozású cikkekkel, tájékoztassa a külföldöt a szabadságharc céljairól, eseményeiről. A bukás után is Párizsban maradt, s a Kossuth-emigráció egyik sajtószervezője lett Teleki Lászlóval, Faludy Ferencsel, Jósika Miklóssal és másokkal. Ő rendezte sajtó alá Kossuth Lajos Irataim az emigrációból című művének francia kiadását. Kossuth L. Összes Munkáinak legújabb kiadásában szerepel több Sz. F. betűjeles cikk, amelyet Szarvady Frigyesnek tulajdonítanak. Nem sokkal a forradalom leverése után elkészítette Petőfi verseinek német nyersfordítását, amelynek alapján Moritz Hartmann osztrák költő – aki szintén az emigránsok kenyerét ette a bécsi forradalomban való részvétele és a magyar szabadságharc támogatása miatt –, kiadta az Alexander Petőfi's Gedichte című kötetet (Darmstadt, 1853). Petőfinek németül eddig csaknem kilencven önálló kötete jelent meg, ez volt sorrendben a harmadik.

Ahogy növekedett a magyar emigráció elszigeteltsége – különösen Teleki 1861-ben bekövetkezett öngyilkossága után –, Szarvady olyan mértékben integrálódott be több lap szerkesztőjeként a francia sajtóvilágba. A múlt század hatvanas–hetvenes éveiben, feleségével, Clauss Vilmával, a kitűnő pianistával, a párizsi művelődési és művészi élet ismert személyiségei voltak.

SZARVAS GÁBOR (Ada, 1832. március 22.–Budapest, 1895. október 12.) – Az adai „szükös módú kovácsmester”

fia azoknak az innen elszármazott neves embereknek népes táborába tartozik, akik néhány évvel születésük után elhagyták szülőföldjüket, és később sem ragaszkodtak túlzottan hozzá, mivel a gyermekkori élmények máshol fogantak, más városhoz fűzték őket. A későbbi tudós nyelvészek, a megbecsült akadémikusnak ugyanis már a szülei is úgy tartották, hogy másutt nagyobb lehetőségek kínálkoznak a továbbtanulásra, az érvényesülésre. Különösen édesanyja, Jámbor Anna kardoskodott elsőszülött fiának alapos iskoláztatása mellett. Papi pályát szánt neki, s ezért családotul visszatért szülőhelyére, Bajára, úgyhogy Szarvas Gábor ebben a mozgalmas diák- és kereskedelmi városban töltötte eszmélő éveit, itt fejezte be a középiskolát, s itt kezdte el – 1857-ben, huszonöt évesen – tanári pályáját is. És mégis, nincs talán még egy ilyen elszármazott tudós, akinek a neve annyira élne népünk egyébként eléggé megkopott történelmi emlékezetében, mint az övé, mégpedig nemcsak Adán, a szülővárosában, hanem Vajdaság-szerzte is, a szülőföld tágabb térségeiben. Az emlékezet ébrentartását egy örökösen élő igény magyarázza: a nyelvművelés gondja és szükséglete.

Szarvas Gábor már negyedszázada a délszláv vidékeken élő magyarság nyelvművelő mozgalmának jelképe és mintaképe is. Róla nevezték el az adai nyelvművelő napokat, a nyelvészdiát, az ő szellemében próbálják közügygyé tenni nyelvünk ügyét, a közéletben is. Úgy is mondhatnánk, hogy az itteni nyelvészek és nyelvművelők „véd-szentjükké” fogadták, nevét pedig mintegy besulykolták a köztudatba, miközben vállalták az ezzel járó kellemetlenségeket is: a bántó érdektelenséget, az örökös gyanúsítgatásokat . . .

Szarvas Gábor életműve, emberi alkata (lásd: Láncz Irén Szarvas Gábor c. monográfiáját, Forum, 1982) több szempontból is alkalmas arra, hogy példaként álljon egy nyelvhasználatában megingott kisebbségi közösség előtt. Mint nyelvtudósnak, Simonyi Józseffel együtt, múlhatatlan érdeme, hogy sokévi munka után megalkotta és 1890 és 1893 között kiadta a háromkötetes Magyar nyelvtörténeti szótárt, amely fontos előzménye a ma közhasználatban álló, azonos jellegű munkának, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának. A tudományszervezésben is jól megállta helyét. A Magyar Nyelvőr elindítójaként, sokévi szerkesztőjeként kitűnő munkatársi kört hozott össze a folyóirat körül, akik aztán az ő vezetése mellett az anyanyelv tisztaságára irányították a közérdeklődést. A XIX. századi nyelvművelő mozgalmaknak, nyelvhelyességi vitáknak ő volt a vezéralakja. A nyelvtörténeti jelentőségű polémiákban sebeket ejtett és kapott, olykor még a figyelmetlen kertészhez is hasonlították, aki a gízgazzal együtt a virágot is kigyomlálta. Arany János, a jó barát sem értett egyet az általa szerkesztett Nyelvőr olykori túlkapásaival, mondván, hogy „a nyelvész urak jobban tudják mi a helyes és a jó, de a költő jobban érzi”. Tompa József egyik cikkében (Hungarológiai Közlemények, 3. szám) írja, hogy utóbb „az éles felfogásbeli ellentétek hasznos, termékeny munkában békültek össze”, ezért a Szarvas Gábor vezette nyelvművelő mozgalom egyértelműen hasznos volt, személyes példájából pedig sokan megtanulhatják, „hogyan kell becsületes munkával szegény falusi gyerekből is híres tudóssá válni, az anyanyelvet szeretni és ápolni, jó ügyekért a sírig fáradozni . . .”

SZÁSZ ÁGNES (Verbász, 1914. október 24.–Belgrád, 1984. augusztus 25.) – A verbászi szerb gimnáziumban érettségizett, német és francia nyelvtudását Genfben tökéletesítette, ahova családi kapcsolatai révén került. Magyarul ott-hon tanult, pesti gyógyszerész anyjától és cukorgyári mérnök apjától, aki Debrecenben diplomált. Különórákra is járt. „Az én lányom ne írjon nekem levelet helyesírási hibákkal” – hangzott az apa indoklása.

Ugyancsak családi kapcsolatai útján kapott magántisztviselői állást Josip Simonnál, azaz Simon Józsefnél, akinek Belgrádban jól menő vegyipari behozatali cége volt. Francia–német levelező lett, szép keresettel: a havi háromezer dinárból ezret juttatott a Vörös Segélynek. Akkoriban ugyanis, a harmincas évek vége felé, már részt vett a magánalkalmazottak szakszervezetének minden megmozdulásában, ahol egyébként a JKP közvetlen befolyása érvényesült. A megmaradt kétezerből szépen megélhetett, hiszen ez így is az átlagos tanítói fizetés két és félszeresének felelt meg.

1940 nyarán, röpirat és egyéb kommunista propagandaanyag terjesztésének vádjával az Államvédelmi Bíróság elé került, tizenhét más vádlottal együtt. Hetet elítéltek, köztük Szász Ágnes is, másfél évre. A požarevací fegyházba került, onnan 1941 áprilisában, Jugoszlávia összeomlása után szabadult – megszökött. Apjának péterrévei tanyáján, Szende Kornélia spanyol harcossal együtt, húzódott meg. Barátnőjét csakhamar Belgrádba rendelték, s a német–szovjet háború kitörése után a kommunisták első csoportjával végezték ki. Szász Ágnes június 22-e után Újvidékre ment, s felvette a kapcsolatot Gordana Ivačković orvostanhallgatóval, a tartományi pártbizottság magas

rangú funkcionáriusával (őt csakhamar letartóztatták, a kínzások során meg-
tört, s nemcsak a legszükségesebbeket
vallotta be, hanem együttműködésre is
vállalkozott vallatóival, árulása folytán
csaknem az egész vajdasági szervezetet
felgöngyölítették, sokan kerültek
akasztófára).

A sajtó- és propagandaapparátus mun-
kájába kapcsolták be, amely Léderer
Antal és Böhm Lili vezetésével műkö-
dött. Az adai származású Rákosi Hajnal-
ka, Rákosi Mátyás nővére mellé került
fordítónak. „Csaknem mindent lefordí-
tottunk, ami szerbül megjelent” – mon-
ta egy 1950. évi nyilatkozatában. A ki-
áltványok és röplapok szövegei mellett
egy nagyobb fordítói vállalkozásuk is
volt: átültették magyarra a Borbának, a
JKP központi sajtószervének az anya-
gát, köztük a Kommunista Párt felhíva-
sát is az általános népfelkelésre.

A kétnyelvű újvidéki Borba megjelené-
sének ténye sajnos nem vált ismertté és
elismertté, még akkor sem, amikor
minden munkásmozgalmra vonatkozó
adat fontos volt: hivatalosan a Borba
első példánya Užicén jelent meg 1941.
október 19-én. Az újvidéki sokszorosí-
tón készült lap szerb és magyar száma-
nak egy-egy példánya csak 1962-ben
került elő, Solti Ferenc gyűjteményéből,
de sem a történészek, sem a politikusok
nem tudtak vele mit kezdeni: nem illett
be a kialakított történelmi képbe.

1941 szeptemberében az illegális újvi-
déki szervezkedést felgöngyölítették. A
tömeges letartóztatások hírére Szász
Ágnes a pályaúdvarrá sietett, s a magyar
katonatisztek társaságában, akik körül-
dongták a vonzó külsejű, elegáns úri-
lányt, beszállt a pesti gyorsra. Egy körö-
zőlevél alapján 1943 szeptemberében
tartóztatták le Budapesten, Újvidékre
toloncolták, ahol 1944 márciusában két

és fél évi börtönbüntetésre ítélte a hon-
véd vezérkari főnökség bírósága.

A háború után Belgrádban visszavonul-
tan élt, sem a tanúskodása, sem a meg-
talált példányok nem voltak elegendő-
ek, hogy kétségbe vonják az užicei
megjelenés elsőségét.

SZÁSZY ISTVÁN (Pócsmegyer, 1862.
július 28.–Leányfalu, 1927) – A Duna-
kanyar vidékéről származó, s oda visz-
szatérő Szász István több mint hu-
szonöt évet – egy emberöltőt – töltött a
Tisza mentén, Becsén. Orvosdoktor-
ként került oda 1895-ben, a szülőföldi-
hez nagyon közel álló miliőbe: a víz
mellé és a szerbek közé, akiknek nyel-
vét még gyermekkorában tanulta meg,
Szentendrén. Negyedszázadon át gyó-
gyította az embereket, mégpedig nem-
csak orvossággal, hanem jó szóval, ke-
délyes derűjével is. Kapcsolatokat köny-
nyen teremtő, társaságot kedvelő lény-
ként gyorsan besimult a kisváros min-
dennapjaiba, de ugyanakkor érdeklődé-
sével, egyéb tevékenységével ki is
emelkedett a környezetből. Az orvosi
praxis mellett ugyanis a helyi és a fővá-
rosi lapok munkatársa, költő, nótaszer-
ző, anekdotagyűjtő és fordító is volt.

A budapesti Vasárnapi Újság és több he-
lyi lap – Óbecse és Vidéke, Óbecsei
Közlöny, Óbecsei Újság, Óbecsei Hírlap
stb. – közölte cikkeit, tudósításait, verse-
it, fordításait. 1897-ben az Óbecsei Köz-
löny még költeményeinek, „a szerény fa-
lusi lant egyszerű zöngeményeinek” ki-
adására is vállalkozott, Tiszavirágok
címmel. Mint a szerző maga is mondja,
ezek a munkák „nem igénylik a halhatat-
lanság babérkoszorúját”.

Nótaszerzőként sem alkotott tartósat.
Dankó Pista barátja és csodálója volt,
így aztán alkalmi szerzeményei az ő
szellemében születtek. Szenteleky Kor-

nél 1931-ben a budapesti rádióban sugárzott Vajdasági esten bácskai nótaszerzőként szerepeltette B. Fehér Jenővel, a topolyai patikussal. Herceg János is jegyzi egy helyütt, hogy a két szerző dalait felváltva helyezték el a prózai és a lírai felolvasások közé a két háború közötti irodalmi esteken. „Jóval nagyobb sikerük volt, mint a mi novelláinknak és verseinknek” – tette hozzá kesernyésen.

Anekdotagyűjtő munkásságával már mélyebb nyomokat hagyott. A lejegyzett adomákat három füzetben tette közzé (Pestmegyei anekdoták, Anekdoták innen-onnan, Bácsmegyei anekdoták), s közülük jó néhány bekerült Tóth Béla híres hatkötetes gyűjteményébe, A magyar anekdotakincsbe. A két utóbbi füzete még fontos előzménye a zentai Tőke István gyűjtésének, az 1983-ban kiadott Mosolygó Tisza mentének.

Legmaradandóbbat fordítói munkásságával alkotott, ennek koronája pedig a Szerb költőkből című antológia, amely a Gyulai Pál alapította Olcsó Könyvtár sorozatban jelent meg 1910-ben. Ebben 13 szerb költő 146 versét közölte. Ilyen terjedelemben szerb lírikusok mindaddig nem jelentek meg magyarul. Mondja is előszavában, hogy a kötetet „a hiány némi pótlásának” igénye hozta létre. Majd a következőket fűzte hozzá: „Még egy körülmény bírt arra, hogy fordításaimmal a nyilvánosság elé lépjek. A magyar és a szerb műzsának összelelkeztetésével ugyanis hozzá akarok járulni a régmúltban megkötött, de közben megszakadt (1848-ban – K. Z. megjegyzése) magyar–szerb barátság szorosabbá tételéhez!”

Szászy fordítói munkásságát olykor nem méltányolják kellő módon. Így a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok tárgykörével foglalkozó akadémiai

(Szomszédság és közösség, Bp., 1972) és két intézeti kiadvány (Értekezések, monográfiák sorozat 2. és 8. könyve, Újvidék, 1982 és 1984) még csak meg sem említi nevét. Legutóbb Sava Babić és Pál Sándor emlékezett meg róla, legszembben azonban a Forum kiadásában megjelent első reprezentatív igényű Zmaj-könyv őrzi a feledéstől (Jovan Jovanović Zmaj: Hol megálltam . . ., 1983). Ebben Ács Károly és Fehér Ferenc mellett Szászy István szerepel a legtöbbet az emlegetett antológiában már megjelent fordításainak újraközlésével. A Rózsák sorozat egyik versét Szászy, Csuka Zoltán és Fehér Ferenc is átültette. Fordítónk ebben a „költői versenyben” sem maradt alul. Munkásságát a kötet szerkesztő Ács Károly így méltatta jegyzetében: „Költői értéket a múlt század és a századforduló fordításai közül (néhány valódi költő véletlenszerű kirándulása – Vajdáé, Ábrányié stb. – mellett) csak Szászy István munkája képvisel . . .”

SZATHMÁRI ÁKOS (Kolozsvár, 1855. január 11.–Kolozsvár, 1911. március 21.) – A pályakezdő professzor „a város által választott világi tanárként” alig 23 évesen került 1878-ban a nagybecskereki kegyesrendi főgimnáziumba, amely a hetedik osztály az évi megnyitásával éppen akkor a teljes középiskolává válás folyamatában volt. Torontál megye két másik középiskoláját, a pancsovait és a kikindait a kilencvenes években fejlesztették főgimnáziummá.

Szathmári Ákos fiatalos lendülettel kapcsolódott be az iskola és a város életébe. Becskereki éveinek történeteit Németh Ferenc kutatásaiból ismerjük (Magyar Szó, 1992. október 24.).

Első dolga volt, hogy létrehozza a kor színvonalán álló főgimnáziumi fizikai

szertárat, azaz az ő szavai szerint „physikai museumát”. Rövid idő alatt összesen 31 nélkülözhetetlen fizikai tanszerrel gazdagította az iskolát, s ebből „a Bunsen-rendszerű spectrosczkópot a spectrum-táblát és a termométert kellett csak meghozni Budapestről, Süss Ferdinánd egyetemi mechanicustól”, a többi Szathmári felügyelete alatt a becskerei mesterek készítették el.

A becskerei közönség előtt természet-tudományi népszerűsítő előadásaival mutatkozott be, s vált ismertté. 1879-ben három előadást tartott „a villanyosság, a hangtan és az erőműtan köréből”, a negyedik témáját pedig „a hignyugtan és a higmoztan” köréből merítette, azaz a mai szóhasználatnál élve a mechanikának két ágáról, a dinamikáról és a statikáról beszélt, miközben felfedezéseit kísérletekkel támasztotta alá. Az előadásokat a nagyszentmiklósi születésű Révai Miklósról, a neves nyelvészről és egyetemi tanárról elnevezett Népművelő Körben tartotta, amely a gimnázium tanári karának védnöksége alatt működött. Szathmári 1881-től ennek titkári posztját is betöltötte. Előadásainak szövegét kivonatosan leközölte a Torontál.

Szathmári sok minden mással is foglalkozott, így a város költségén készüléket szerkesztett a pontos idő ellenőrzésére, s előkészületeket tett egy meteorológiai állomás felállítására, de a terv az anyagiak miatt nem valósult meg. Ő mutatta be a közönségnek 1880-ban az első, Becskereken megjelent fonográfot. „A belebeszélt mondatokat nemcsak hogy érthetően adja vissza, hanem oly híven, hogy midőn ismerősünk hangját reprodukálja, arra azonnal reá ismerhetünk” – írta a Torontálban.

1882 nyarán saját kiadásában megjelentette a színképelemzésről szóló

munkáját (Spectralanalysis és alkalmazásai, Nagybecskerek, 1882). Abt Antal kolozsvári egyetemi tanárnak ajánlotta tanítványi tisztelettel. „Nem panaszkodás, csak mentség gyanánt említem föl, hogy munkám számára kiadót nem találtam, mert »a mű tárgyánál fogva nemcsak nem számíthat kellő kelendősegre, de kiadása biztos veszteséget von maga után« – írta a fölszólított kiadók egyike. Hogy ilyen biztatások mellett igyekeztem munkám terjedelmét kibővíteni, az igen természetes, s ebben találja magyarázatát az, hogy egyes fejezetek teljesen mellőzve lettek . . .”

A színképelemzés a XIX. század legjelentősebb felfedezései közé tartozott. Szathmári Ákos ennek a tudománynak legfrissebb eredményeit foglalta össze, s adott terjedelmi keretek között felhasználásának módzatairól tájékoztatót saját kísérletei alapján.

Ez a könyv ma a fizika-szakirodalom egyik ritkasága.

Nincs tudomásunk arról, hogy Szathmári Ákos folytatta volna tudományos munkásságát. Ötévi becskerei tartózkodás után visszatért Erdélybe, és a Kolozsvári Református Kollégiumban tanított haláláig.

SZATHMÁRY PAP KÁROLY (Kolozsvár, 1812. január 11.–Bukarest, 1887. június 3.) – Egészen kivételes helyet foglal el a fotóművészet történetében. Eredetileg festőnek, grafikusnak készült. Művészeti tanulmányokat szülővárosában, majd Bécsben és Itália több városában végzett, 1843-ban, 31 éves korában Bukarestbe költözött, ahol a havasalföldi fejedelmi udvar festője és fényképésze lett.

A fotótörténet az első haditudósító fotóriporterként említi. 1854-ben ugyanis részt vett a krími háborúban és a hely-

színen mintegy 200 felvételt készített. Képeit egy szekérre telepített mozgó laboratóriumban állította elő, mégpedig frissen öntött üveglemezekre, vagyis az akkor egészen új keletű kollódiumos nedves eljárással dolgozott, így lehetett csak szabadtéri fényképeket készíteni. Az 1855. évi párizsi világkiállításon a török pavilonban albumba szedve mutatta be műveit, s nagy feltűnést keltett velük. Ezeken persze nem látni a csatajelenetek pillanatképeit, csak a harcterek távoli panorámáját, az ágyúállásokat, erődítményeket, egy-egy ezred tisztikarát. A fototechnika akkori fejlettsége mást nem engedett meg, csoda volt az is, ami elkészült.

A román és a szerb uralkodócsalád szoros kapcsolatai révén Szathmáry többször járt Belgrádban, szignált munkái után ítélve ötször-hatszor is. A Serbske novine című újság 1852 júniusában hírről adta, hogy a városi piactéren megtekinthető a kor egyik csodabogara, a cikloráma, amelyet Szathmáry segítőtársával, Pacal Tamással együtt mutatott be. A mozi távoli őse volt ez a látványosság – a mutatványos bódé falára körképet vetítettek. A fényforrást villanyáram szolgáltatta, amely „új nap” néven ugyancsak mutatványszámba ment. Szathmáry néhány fényképe csak mostanában került elő Pancsován. Belgrádban egy sem maradt fenn, annál több viszont az akvarellje és a rajza. Három fővárosi múzeumban összesen 68 műve található. Legtöbbet az Etnográfiai Múzeum őrzi, több mint ötvenet. Főleg színes népviseletbe öltözött alakokat örökített meg, amelyeknek többsége a XIX. század hatvanas–hetvenes éveiben készült Belgrád akkori főpiacán, a mai Egyetemi téren. A sokadalom soknemzetiségű forgatagából emelte ki értelemmel, és megörökítette őket. A

helyszínen vázaltszerűen készítette rajzait, a színeket csak jelölte, rendszerint németül, végső formájukat a műteremben kapták. A mester aprólékosan dolgozott, gondosan ügyelve a részletekre, ennek folytán néprajzi ihletésű képeinek rendkívül nagy dokumentumértéke van. Akvarellje és a népi kultúra tárgyi emlékei alapján a szakemberek nagy biztonsággal írhatták le a XIX. századi szerb, török és egyéb népviseletet.

A Nemzeti Múzeumban őrzött grafikái történelmi jellegűek. Az egyik azt a pillanatot örökítette meg, amikor 1858-ban a romániai száműzetésben élő, 78 éves Miloš Obrenovićot egy Szerbiából érkező küldöttség meghívta, hogy újra foglalja el a fejedelmi trónt. A többi is az idős kényúr hozzátartozóit, kíséretének tagjait ábrázolja.

Szathmáry fáradhatatlan utazó is volt, bejárta Kínát, dolgozott az orosz cárnak, eljutott Szibériába, Konstantinápolyból rajzokat küldött a német és francia lapoknak. Akvarelljei, litográfiái és festményei szét vannak szórva Európa több múzeumában, könnyen megtörténhet, hogy Ázsia térségeiben is fellelhetők. Nevét a művészettörténet is számon tartja, a fotótörténet viszont a kezdő korszak egyik legnagyobb alkotójának tekinti, és egy ma is élő fotográfiai műfaj, a riportfotó úttörőjeként jegyzi Szathmáry Pap Károlyt.

SZATHMÁRY SÁMUEL (Miskolc, 1797. április 9.–Nagybecskerek, 1857. január 7.) – A Temesi Bánságban több mint száz évig – amióta a török kitakarodott onnan – az osztrák kamarai vízügyi hatóságoknak, később pedig a helyükbe lépő megyei szerveknek fő gondja a két legnagyobb bánsági folyó, a Temes és a Bega volt. Nagyszabású, olykor Európára szóló vízimunkála-

tokkal tették hajózhatóvá, a mocsarak ármentesítésével pedig több százezer hold földet fordítottak termőre.

A XIX. század elején, jórészt a katasztrófális árvizek miatt is, a „vizesek” az eddig csaknem érintetlen Tisza szabályozása felé fordultak. Ez már az „ébredő korszak” nagy eszméje volt, megvalósításához a század derekán a reformkor mérnökei fogtak hozzá. Nos, e vállalkozás előtti időszak nagy úttörője volt Szathmáry Sámuel inzseller, az ő torontáli működése szolgáltatta az első gyakorlati tapasztalatokat.

Oklevelét a híres Institutum Geometricumban kapta 1819. április 4-én. Mindössze 25 éves, amikor megyei mérnökként folytatta elődének, azaz a torontáli tiszai töltések Fischer József által megkezdett tervezését, s hozzáfogott azok építéséhez. A fiatal mérnök 1823-ban Szanád és Zenta között új Tisza-medret ásatott. 1824-ben „a Tiszából kifolyó tokokat Padétól kezdve Aracsig elgátolta”. 1826-ban a zsabalyai révnél, illetve a bánati oldalon fekvő Aradác, Lukácsfalva és Écska határában emelgátat, 15 000 holdat ármentesít. A nagyszabású megyei munkálatok ütemére vall, hogy 1838-ig a Törökkani-zsától Nagybecskerekig terjedő Tiszamente el volt látva töltésekkel.

Öt évvel korábban, 1833-ban, a Tiszaszabályozás élére álló Széchenyi István a zentai kikötőben horgonyzó hajóján fogadta Szathmáryt, és tájékozódott a torontáli helyzetről. Később is kapcsolatban álltak. Szathmáry megfigyelőként részt vett a Tiszavölgyi Társulat 1846-ban megtartott alakuló közgyűlésén, a szabályozással kapcsolatos nézeteit pedig 1847-ben a Budapesti Híradóban két ízben is kifejtette.

A szabadságharc utáni tevékenységéről nincs adatunk, elfeledve halt meg. Em-

lékét később sem élesztették, nevét még a szaklexikonok sem őrzik. Pedig a Tisza-szabályozás legkorábbi előhírnöke, gyakorlati előkészítője, a mai bánati táj egyik kialakítója volt.

SZÁVAY GYULA (Zenta, 1861. augusztus 30.–Budapest, 1935. május 1.) – „Számos verseskönyvet és színdarabot jelentetett meg, de nem tudott maradandót alkotni” – ezt a sommás ítéletet közli egyik irodalmi lexikonunk Szávay Gyuláról, a költőről és íróról, aki még újságíróként, közgazdasági íróként, kamarai főtisztviselőként is működött.

Sávay a maga korában ismert poéta volt, „koszorús” költő. A modernekkel, az urbánusokkal, a nyugatosokkal ugyan örökösen hadban állt, de mérges nyilaikkal, neve kezdőbetűinek találó cseréjével (Gyávay Szula) nem tudták kizökkenteni megállapodottságából, hagyománytiszteletéből, költői hitvallásából. Talán azért is, mert szembenállása nem volt frontális, egy Ady például szarkazmussal kezelte poézisét, mondván, hogy költeményei „kedves számarversek – még csak nem is elég rosszszak”. Önbizalmát növelhette azonban, hogy a hivatalos irodalompolitika dédelgette, elhalmozta kitüntető címekkel. Így tiszteletbeli tagja lett a soproni irodalmi és művészeti körnek, rendes tagja a szegedi Dugonics Társaságnak, a debreceni Csokonai Körben vezető szerepet játszott, beválasztották a Kisfaludy Társaságba, sőt a Petőfi Társaság nagy hatalmú főttkári székébe is beültették. Legközelebb alighanem kortársához, Szabolcska Mihályhoz tartozott, aki végül is a problémamentesség, az igénytelenséggel határos egyszerűség színönimája lett az irodalmi köztudatban, Szávayt viszont ma már a rosszról sem emlegeti senki.

Életpályája, szerencsés körülményként, több mederben folydogált, az egyik az újságírásba torkollt. Több lapot alapított és szerkesztett, így a Győri Hírlapot, a Debreceni Nagyújságot. 1883 és 1887 között Gárdonyi Gézával együtt jelentette meg a Garabonciás című élelapolat, amelyben rendszeresen közölte csipkelődő bökverseit, humoros tárcáit. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének évtizedeken át alelnöke volt.

Az újságírásban is, akárcsak az irodalomban, tulajdonképpen csak „vendégeskedett”, főállásban egy életen át hivatalnokoskodott, ami nyilván nyomot hagyott mind a zurnalisztikai, mind a literátori működésében. Jogot fejezett be, s már jurátus korában közigazgatási gyakornok Győrben, majd rendőrfogalmazó, alkapitány, községbíró, aljegyző, tiszteletbeli főjegyző, 1890-től pedig kamarai főtitkár: a győri, a debreceni, majd a pesti kereskedelmi és ipari kamara főtitkára, az országos ipartanács tagja. Ilyen minőségben több közgazdasági tárgyú munkát írt (A győri kamarai kerület ipari és kereskedelmi monográfiája; A győri első takarékpénztár 50 éves története; A magyar kamarai intézmény és a Budapesti Kamara társulata, 1850–1925).

Költőnket, közgazdasági írónkat nem sok kapocs fűzi szülővárosához, még olyan utólagos szálak sem fonódtak nevéhez, mint mondjuk Than Károly kapcsán Becséhez, vagy Szarvas Gábor kapcsán Adához. „Szávaytól, a Győrbe, Debrecenbe korán elszármazott költőtől ne várjunk zentai színeket. Legfeljebb vidéki származástudatával kapcsolódik Zentához, anélkül azonban, hogy ennek kitapintható jeleit látnánk” – írja Szeli István is a Szempont és adalék a regionális irodalom vizsgálatának kérdéséhez című tanulmányában.

SZEBERÉNYI LAJOS ZSIGMOND (Békéscsaba, 1859. november 4.–Békéscsaba, 1941. szeptember 24.) – Az evangélikusok egyik nevezetesebb gyakorlati teológusáról és a parasztság történetírójáról a Vasárnapi Újság (1907, 21. szám) könyvismertetőjében azt írta, hogy „mint a nép között és a népnek élő protestáns pap közvetlen közlelről nézte és figyelte az alföldi parasztság életét”. Ehhez talán csak azt kellene hozzáfűzni, hogy megfigyeléseit tanulmányokkal egészítette ki, majd ezeket könyv alakban közzé is tette. Először két nagy kísérlőjelenségre figyelte fel: a kivándorlásra, az ő szavai szerint a „csendes lázadásra”, meg a szekták elterjedésére, amelyet egy későbbi szerző majd „néma forradalomnak” fog nevezni. Mivel nyitott szemmel járt a világban, s rendelkezett „a tudományosan mívelt elme érveivel”, eljutott a lényeghez: a földkérdéshez, a parasztság kisemmizettségének tényeihez. Kimutatta, hogy az alföldi parasztlak adója holdanként 3–5 forint, viszont az Esterházy-uradalom 500 000 holdja után 1892-ben 334 000 forintot fizetett, tehát egy forintot sem holdja után. „Ha valahol, úgy hazánkban elmondhatjuk azt: a mi nyomorúságunk nem Istentől származik, hanem emberektől” – írja egy helyütt.

Szeberényi Lajos Zsigmond egy felvidéki, szlovák származású lelkészcsalád sarja, akiknek ősei az alföldi megyékben telepedtek le, illetve jöttek a kirajzó híveik után. Apja ismert műfordító, a szlovák–magyar kapcsolatok szorgalmas munkása, a Kisfaludy Társaság tagja, ő maga is lelkész pályára lépett, teológiai tanulmányait Pozsonyban és Berlinben végezte el. 1882-től Selmecbányán segédllelkész, 1883-tól a Békerek melletti Aradácon (Tótaradác, Felsőaradi) lelkész. Hét évig működött

ebben a közép-bánáti, többnemzetiségű faluban, itt írta és a becskerekai Pleitz-nyomdában meg is jelentette első könyvét (Nazarenizmus, 1888). Ebben történelmi áttekintést nyújt a szektákról, különös tekintettel a nazarénusokra, akiket a szlovákok „novoverci”, a szerbek „bugeri” névvel illetik. A Délvidéken két térítő is sikerrel működött: a tótkomlósi Bella József, aki ismerte és levelezett is a szekta alapítójával, a zürichi Frölich Sámuellel, és a bocsári Hackl Ferenc, aki még a pacséri lelkeszt is megtérítette. Ebben a bácskai faluban volt egyébként legtöbb híve a szektának, a legbuzgóbb apostol pedig Kalmár István tanító volt, aki eredetileg teológiát tanult. Ő latinból és németből lefordította magyarra az Újszövetséget, az „eredetit”, amelynek szilárd kötésű, kézirati példányából hirdette az igét.

1890-ben Szeberényi visszatért szülővárosába: békéscsabai lelkész lett, majd a pesti egyházmegye főesperese. 1911-ben a bécsi protestáns teológiai fakultás díszdoktorrá avatta. Ott, ahol egyházi pályáját folytatta, a Viharsarok megyéiben, a parasztság helyzete még súlyosabb volt, mint Bánátban és Bácskában, ezen a vidéken zsúfolódott össze legnagyobb számban az agrárproletariátus. Így aztán a szociális kérdésekre egyébként is érzékeny szerző még jobban elmélyítette társadalombírálatát. Egyik munkájában (A parasztok helyzete Magyarországon. Szociális tanulmány, különös tekintettel az alföldi munkásmozgalomra és kívándorlásra, 1907), a földkérdést vizsgálva még egy darázsfaszékbe is belenyúlt: az egyházi birtok kérdésébe. Megállapítja, hogy két és fél millió holdat birtokol, ennélfogva „a hazai római katolikus klérus a világ leggazdagabb klérusa”.

A többi munkájában is erőteljes a társadalombírálat, eszmeileg a „parasztszo-

cializmus” felé hajlik (A parasztkérdés külföldön és hazánkban, 1908; Tömegmozgalmak az alföldi városokban, 1913; A parasztság története, 1937). A kiutat a földreformban, a dán mezőgazdaság mintájára a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében látta, de kora ezt túlzottan radikális programnak ítélte meg. „Nem lehet megismételni Verbőczy szellemét, mely már egy mohácsi vést hozott a hazára” – figyelmeztetett. Szava pusztába kiáltott szó maradt, Mohács megismétlődött – Trianonnal . . .

SZÉCHENYI BÉLA (Pest, 1837. február 3.–Budapest, 1918. december 2.) – Utazó, vadász, földrajzkutató, földbirtokos – ez az utóbbi határozta meg az előbbieket is. Dúsgazdag „aranyifjúként”, két másik huszonéves grófi csemetével, Zichy Jenővel és Széchenyi Ödönnel a Balkán hegyeiben és a görög szigeteken barangolt, majd az egyik Károlyi gróffal bejárta Amerikát, élményeit útikönyvben is összefoglalta (Amerikai utam, 1863). Ezután felfedezte magának az afrikai oroszánvadászatot: 1867 és 1870 között négyszer járt ezzel a céllal Algériában.

A léha életmódnak a házasság vetett véget, de feleségét gyorsan elveszítette, a gyász után egy nagy keleti útra határozta el magát, így többek között Tibeten át, Körösi Csoma Sándor nyomdokain haladva, az őshazát is el akarta érni. Kiváló szakembereket vett maga mellé – Lóczy Lajos geológust, Bálint Gábor orientalistát, Kreitner Gusztáv kartográfust –, úgyhogy a Széchenyi Béla vezette expedíciónak végül is a legfőbb haszna az volt, hogy lehetőséget nyújtott a tehetségek kibontakozására, így Lóczy földrajzi megfigyelései világviszhangot keltettek, az erről szóló könyv az MTA nagydíjat kapta. (Az expedíció tu-

dományos eredményeit három kötetben dolgozták fel a munkatársak, kiadásuk költségeit a gróf fedezte.) A mecénás Széchenyi Béla, a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett, 1901-ben pedig az uralkodótól és az országgyűléstől elnyerte a koronaőr méltóságot.

1904-ben a Budapesten megalakult Julián Egyesület élére került, amelynek az volt a célja, hogy anyanyelvi oktatásban, kulturális gondoskodásban részesítse a Horvátországba, különösen Szlavóniába és Szerémségbe, továbbá Boszniába és Hercegovinába szakadt magyarokat. Leszívárgásuk a XIX. század utolsó harmadában kezdődött tömegesebben, amikor a Dunántúlról és a Bácskából mezőgazdasági cselédség telepedett le a szlavóniai majorságokon, de sok kisparaszt is ment az olcsó föld után. 1910-ben több mint százezren voltak, 1917-ben csaknem 150 000-en. Ezek részére – azokban a falvakban, amelyek lakosságának több mint a fele magyar volt –, a Julián Egyesület, illetve pontosabban: a magyar állam, 71 népiskolát nyitott, 142 tanítói állást rendszeresített, a diákok száma pedig elérte a 8000-et. Ezenkívül több mint 180 iskolai, vándor- és népkönyvtár is működött, újságot adtak ki, a Szlavóniai Naptár 28 000 példányban jelent meg. Rendezett és ellátott iskolák voltak, úgyhogy más nemzetiségűek is beiratkoztak, ami kiváltotta a horvát hatóságok gyanúját és ellenszenvét, amit csak fokozott az a körülmény, hogy a gyerekek az iskolában nem tanultak horvátul, a környezet nyelvét legfeljebb játszás közben sajátíthatták el. Amikor 1912-ben Eszéken magyar tőkével megalakult a Szlavóniai Agrár Takarékpénztár, az olcsó hiteleket folyósított földvásárlásra, újra fellángolt a tiltakozás. „Miert nem Magyarországon juttatják föld-

höz a föld nélküli magyarokat?” – tették fel sűrűn a kérdést.

Az első világháború egytől egyig elsöpörte a Julián-iskolákat, hírmondó sem maradt, az itteni magyarság visszatért, szétszéledt, beolvadt. Így fejeződött be a némi ázsiai jelleggel felruházott egyesület „mentőszolgálat” – az őshazát megtalált Julián barátról nevezték el, a Kőrösi Csoma Sándor nyomába eredő Széchenyi volt az elnöke – Szlavóniában és másutt. Valójában a „legnagyobb magyar” fia csak névlegesen vezette az egyesületet, a fő mozgató gróf Klebesberg Kunó ügyvezető igazgató volt, aki akkoriban a miniszterelnökség osztálytanácsosa volt, később pedig közoktatásügyi miniszterként a közoktatás, a kultúra és a tudomány terén ért el eredményeket.

SZÉCSEN SÁNDOR (? , 1740. március 18.–Buda, 1813. február 27.) – A temerini előnevű Szécsen familia a XIX. században játszott nagyobb szerepet a Monarchiában. A család felemelkedése 1763-ban indult meg, amikor a huszonhárom éves Szécsen Sándor, Zágráb megye jegyzőhelyettese – testvérével, Mátyással együtt – címeres nemesi levelet nyert Mária Teréziától. Eredetük nincs megnyugtató módon feltárva, a források általában horvátországi származásúnak mondják, bár nem világos, hogy ottani születésűek-e, vagy csak ott kezdték el pályafutásukat (a család egyik ága ott is folytatta). Ha volt jogi képzettsége – márpedig nélkülül szinte elképzelhetetlen azoknak a tisztségeknek a betöltése, amelyeket élete során viselt –, akkor azt a bécsi császári akadémián szerezhetette, mert Magyarországon a magas rangú hivatalnokok képzése csak 1763-ban kezdődött Szempcen, azaz Szencen.

Rátermet, vasszorgalmú köztisztviselő volt, hivatali tisztségeit a feltétlen Habsburg-hűség, a megbízhatóság jegyében töltötte be. Négy uralkodót szolgált tántoríthatatlan lojalitással (Mária Terézia, II. József, II. Lipót, I. Ferenc). Így aztán a Zágráb megyénél és a horvátországi Báni Táblánál eltöltött évei után csakhamar a bécsi központi hivatalokhoz került: 1783-ban az udvari királyi magyar kancellária referense, 1785-ben az egyesült Helytartótanács és a Magyar Kamara másodelnöke, valóságos belső titkos tanácsos, 1788-ban Körös megye főispánja, 1789-ben királyi kincstárnok, 1791-ben pedig kinevezték a Magyar Királyi Udvari Kamara elnökévé. Ilyen minőségben módfelett lekötelezte a dinasztiát azzal, hogy a francia háborúk idején is biztosította a várt pénzeket a hadi kiadásokra, sőt még különkiadásokra is jutott.

Érdemeinek elismeréseképp 1798-ban, a kincstári birtokok elárverezése során, vegyes adományként megkapta Temerint és Járekot „minden jövedelmével és felszerelésével, és urasági, valamint királyi hasznával”. A vegyes adományozás folytán a becsárnak csak a felét kellett befizetnie, a többi az uralkodó elengedte. A fennmaradt mintegy 75 000 forintnyi tartozást két év alatt kellett törlesztenie, de ő ezt már 1798 szeptemberéig teljes összegben befizette.

Az új földesúr első dolga volt, hogy 1798-ban urbáriális szerződést kötött jobbágyaival, s megszabta a szolgáltatási kötelezettségeiket, amivel lényegesen megkönnyítette földesúri jogainak gyakorlását. Más téren is jelentős változásokat hozott. Már 1799-ben kijárta a nagyközségnek a mezővárosi rangot, az ezzel járó vásártartási jogokat; az első vásárt 1800-ban tartották meg. Nagy

építkezésekbe is kezdett: 1800 és 1806 között elkészült a kastély, a plébánia és az új Szent Rozália-templom.

Királyi kincstartóként, a Magyar Kamara előlülőjeként (elnökeként) idejének zömét Bécsben, Pozsonyban és Budán töltötte. Pozsonyban Franz Hillebrandt, a Magyar Kamara főépítész, a pozsonyi királyi vár újjáépítésével, a hercegprímási nyári palotával egyidejűleg felépítette a Szécsen-palotát is, amely a Magyar Kamara elnökének hivatalos rezidenciája volt, majd amikor a közigazgatás súlypontja áttevődött Budára, Szécsen Sándor 1811-ben családi házat vett a budai Országház utcában.

Szécsen Sándor 1811-ben grófi címet kapott a császártól. Két évvel később halt meg, és a temerini templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Örökébe fia, Károly és Miklós léptek. Az utóbbi, Miklós, nyugalmazott cs. és kir. alezredeként Temerinben élt, és a birtokot vezette, Károly pedig apja nyomdokain járt: valóságos belső titkos tanácsosként, Pozsega főispánjaként, a kamara elnökéként a budai családi ház lakója volt. Fia, Károly a legismertebb a családban: miniszterként, főudvarmesterként, akadémikusként, történészként szolgált a császárt és a Monarchiát (Ökrész Károly Míg Temerinbe? magyar szántani fog . . . című könyve alapján).

SZÉCSÉNYI JÁNOS (Törökbecse, 1908. február 8.–Nagybecskerek, 1943. január 9.) – Szécsényi János a bánati munkásmozgalom kiemelkedő alakja. Akkor lett kommunista, amikor a legnehezebb volt – az Obznana kikiáltása, a királyi diktatúra bevezetése után, azaz a XX. század harmincas éveiben. A megtizedelt párt ekkor mélyen a föld alá kényszerült, és a szüntelen megtorlások között építette ki újra szervezetét.

A gyakori konspirációs válságok, a zaklatások, a letartóztatások, a kommunista perek kora ez. Hogy, hogy nem, Szécsényi sohasem került Mitrovicára vagy más fegyházba. Többször letartóztatták, a kihallgatások után anyja sokszor mosta véres ingeit, a vizsgálati fogság olykor hónapokig eltartott. Kétszer bíróság elé is állították, de mindkét esetben felmentették. Akkoriban pedig nem sok kellett ahhoz, hogy néhány évet kapjon az ember, a párttagságért például három év járt, de úgy látszik, ezt a keveset sem tudták rábizonyítani, ami arra vall, hogy jól tartotta magát az illegális munka vastörvényeihez.

Szécsényi János Törökbecsén született ugyan, de már 12 éves kora óta Becskereken él – ekkor adta ugyanis nagyapja suszterinasnak. Ebben a városban volt foltozóvarga is. Az akkori Szilva utcában levő, a mai Makszim Gorkij u. 33. alatti műhelye az illegális mozgalom egyik fő központja volt. A városi pártbizottság tagjaként nála jelentkeztek s vették fel a pártkapcsolatot a Mitrovicáról hazatérő kommunisták. A legközvetlenebb szálak fűzték Svetozar Markovičhoz, Koča Kolarovhoz, Mohr Ferenchez, a régi szakszervezeti aktivistához, akivel együtt dolgozott a cipészek és bőripari munkások szervezésében, Szöllősy Boriskához, az illegális sajtó terjesztőjéhez, s hát persze Žarko Zrenjaninhez is, a tartományi pártszervezet vezetőjéhez, aki nemegyszer meglátogatta műhelyében, s a csirizes asztal mellett adta a direktívát.

A régi Jugoszlávia összeomlása után az elsők között, már július legelején tagja lett az első petrovgradi tizednek, majd az augusztus 10-én alakult petrovgradi-stajicévoi partizánosztág politikai biztosa lett. Ez az alakulat is beolvadt a mintegy 200 főt számláló egyesült bá-

náti osztagba, amely azonban az őszi hónapokban a sikertelen szerémségi átkelés után feloszlott. Szécsényi osztaga a perlaszi rétben ásta el fegyverzetét, ő maga pedig a szárkúpok között összehúzott ködfüggöny oltalma alatt tordai rokonaihoz tartott, az egész telet egy szalmakazalban töltötte. 1942 kora tavaszán megpróbálta felvenni a kapcsolatot elvtársaival, de nem sikerült neki, mivel a terror legkeményebb időszaka volt ez, a megszállók, ha ideiglenesen is, szétzúzták az ellenállást. Szécsényi testvérénél, Törökbecsén húzódott meg, de áruulás következtében 1942. június 1-jén letartóztatták, az akciót személyesen Spieler, Bánát hóhéra irányította.

1943 januárjában a kora reggeli órákban a becskerei koncentrációs táborból 24 összekötözött férfit tuszkoltak be egy teherautóba, és a baglyasi vesztőhelyre vitték. Itt került a kivégzőosztag fegyvercsövei elé Szécsényi János is.

SZEGEDI EMIL (Szeged, 1907. május 1.–Budapest, 1980. május 24.) – Gyermekkorában került szülővárosából Szabadkára. Inaséveivel párhuzamosan (kitanulta a borbélyszakmát) befejezte a gimnáziumot, s az érettségi után, 1925-ben, tizennyolc éves korában a Napló kötelékébe lépett. Fenyves Ferenc lapszerkesztő figyelt fel rá, biztatta és közölte írásait. Megítélésében nem csalatkozott: ízig-vérig újságíró lett, mindenre odafigyelő, minden iránt érdeklődő . . .

Tizenhat évet töltött a lapnál, s csakhamar vezető újságírójává lépett elő. Fenyves Ferenc halála után, 1935-től pedig Havas Károllyal együtt (a névleges főszerkesztő Fenyves Lajos) a Napló tényleges szerkesztője lett. Közben lapalapításokban vett részt (Revü, 1926–27; Képes Vasárnap, 1928–31;

Hétről-Hétre, 1934–35), az induló folyóiratoknak pedig munkatársa lett (Kalangya, 1933-tól, Hid, 1934-től). 1928-ban és 1929-ben szerkesztette a Napló karácsonyi almanachjait.

A két háború között az egyik vezető vajdasági magyar közíró volt, írásait a népiesek ideológiája, a középutas szellem hatotta át. A szélsőbal és a szélsőjobb együttműködését is lehetségesnek tartotta, amennyiben képviselőik egyfelől magukévá teszik „a magyar közösség nemzeti érdekeinek szolgálatát”, másfelől pedig támogatják „a haladó, szociális, a nagy magyar néptömegek kulturális és gazdasági felemelkedését célzó törekvéseket”. Végül is a merőben ellentétes nézeteket valló csoportok gyanúsak minősítették, itt is, ott is elvetették elgondolásait.

Amikor visszatért az 1941. évi, áprilisi háborúból, amelyben jugoszláv katonaként vett részt és sebesült meg, a Napló örökébe lépő Hírlap kérte felvételét, de Léh László kormánybiztos elutasította kérelmét, mivel a katonai titkosszolgálatnál beszerzett információi szerint „a nevezett a szabadkőműves kommunista páholy tagja volt, amelyben igen tevékenyen részt vett”.

A bizonytalanság és a félelem korszaka következett. Csaknem másfél évi munkanélküliség után 1943-ban Budapesten nyert alkalmazást. „Önvédelemből Pestre jöttem” – mondta egyszer.

1945-ben, az ostrom után megjelenő első lapnál, a Szabadságnál kezdett újra dolgozni, majd a Szabad Nép rovatvezetőjeként, segédszerkesztőjeként folytatta újra sikeresnek ígérkező pályáját. Ennek egyik jele volt, hogy Tito elnök magyarországi látogatása idején rákérült a kitüntetettek névsorára.

Ez a mostani és a korábbi „jugoszláv kapcsolat” azonban csakhamar vesztét

okozta: a Tájékoztató Iroda határozata után, 1949-ben, menesztették állásából. Semmilyen hivatalos vád nem hangzott el ellene, de ilyen „pedigrével” egyszerűen nem maradhatott a vezető pártlap kötelékében.

Alig múlt el negyven, amikor ismét új életet kezdett. Most derült ki, milyen nagy hasznát veszi passziójának, a fotózásnak. Több szaklap olvasószerkesztője lett, előbb a Magyar Fotóé (1951-től), utóbb pedig a Fotónak (nyugdíjazásáig, 1973-ig). Egyik alapítója volt a Magyar Fotóművészek Szövetségének is. Több szakkönyvet írt (Útmutató a fotószakörök munkájához, 1954; Fényképezés műfénynél, 1956; Bevezetés a fotóesztétikába, 1958; Útmutató és tanmenet kezdő és haladó fotótanfolyamok vezetéséhez, 1960).

Még jugoszláviai tartózkodása idején sajtó alá rendezte Fenyves Ferenc válogatott írásait (Még egyszer elmondom . . ., 1938). Cikkei, tanulmányai ismeretében írhatta Herceg János egyik összefoglalójában, hogy „a szociográfiai és népi vonalnak is megvolt a maga képviselője Szegedi Emil személyében” (A délvidéki magyar irodalom ki-sebbségi évei, 1941).

SZEGEDY REZSŐ (Šid, 1873. április 13.–Budapest, 1922. május 9.) – Horvát családban született, az elemi még anyanyelvén fejezte be az erdővégi (Erdevik) horvát katolikus népiskolában, de a középiskolát – állami ösztöndíjjal – már „államnyelven” végzi 1885 és 1893 között, magyarul is az újvidéki m. kir. főgimnáziumban tanult meg. Egyetemi stúdiumait, ugyancsak ösztöndíjjal, Budapesten fejezte be, s pedagógiai pályafutását 1898-ban kezdte meg Péccsett, az ottani főreáliskolában. Ekkor már tanulmányokat publikált a

magyar irodalom köréből (Kölcey esztétikai dolgozatai, 1897; Az irodalomtörténeti tanítás módszeréről, 1901; Jókai Mór emlékezete, 1904), majd érdeklődése fokozatosan a szláv filológia felé fordul, s főleg a délszláv népköltészetben jelentkező magyar hősepikai személyekről érkezett az Ethnographiában (A befalazott nő mondája a horvát–szerb költészetben, 1910; Hunyadi János rigómezei csatája a régi horvát népköltészetben, 1912; Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben, 1912; A délszláv költészet „Filip Mađarin”-ja, 1914; A Szilágyi és Hajmási monda délszláv rokonnai, 1915; Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben, 1916; Ki volt Janko Szibinyáni?, 1917; Régi szerb vitézi ének Kinizsi Pálról, 1919).

Amikor 1915-ben a budapesti egyetemen megnyílt a szerb–horvát tanszék, a vezető tanári állást a kiszemelt Szegedy Rezső töltötte be. Ezt a hivatalt korai haláláig viselte. Munkásságát a hagyományos, konzervatívba hajló nézetei hatották át, így 1913-ban például nyilvánosan helytelenítette az újvidéki Letopis Matice srpske című folyóiratban megjelentetett meleg hangú cikket Ady Endréről.

Neve napjainkban már csak a kapcsolattörténeti tanulmányokban jelenik meg, ott sem mindig a legjobb fényben. Munkásságát olykor egyoldalúnak minősítik, mert a délszláv–magyar kapcsolatoknak csak az egyik vonulatát világítja meg, csak „magyar szemmel” tekint rájuk, illetve ahogy Dávid András fogalmaz, „a magyar–délszláv vonatkozásokat illetően nem ismeri fel a kölcsönösséget” (Délszláv epikus énekek, magyar történeti hősök, Újvidék, 1978).

A magyar és a szomszédos népek kölcsönhatását vizsgáló Fried István is azt

állapítja meg könyvében (A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig, Budapest, 1979), hogy Szegedy Rezső „mértéktartóan, jó filológiai apparátussal, becsületes felkészültséggel megírt tanulmányai nem annyira az irodalomtörténeti szlavisztika történetébe sorolhatók be, mint inkább a magyar irodaloméba”.

Még világosabban fogalmaz Sziklay László, a kassai származású irodalomtörténész, aki Szegedy és a hozzá hasonló „kapcsolattörténészek” legnagyobb fogyatékoságát hungarocentrizmusukban látja: a magyar irodalomból indultak ki, amikor a szomszédos népek irodalmában a közös vonásokat keresték, mellőzték a kölcsönösséget, bár az őszinte közeledés szándékát ő sem tagadja meg tőlük.

SZEGFI MÓRNÉ KÁNYA EMÍLIA

(Pest, 1828. november 10.–Fiume, 1905. december 29.) – „Folytonos tanulásból állott boldog fiatalságom” – így emlékezett meg önéletírásában induló éveiről. Első házassága mégis zátonyra futott, s alighanem ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy érdeklődése részben az irodalom, részben a közirás, a női témák felé fordult. Először névtelenül publikálta beszélyeit, majd Emília néven jelentette meg őket Nagy Ignác lapjában, a budapesti Hölgyfutárban és más újságokban. Több elbeszéléskötete jelent meg, regényt is írt.

1860-ban, 32 éves korában ért meg benne a gondolat, hogy maga is lapot alapít a hölgyközönség részére. Ötlete, mint maga is írja, „abban az időben valószínű merénylet volt. A rendőrségi önkény akkor még virágzásban uralkodott”, így aztán kérvényét visszautasították. „Az egész monarchiában nincs nőszerkesztő, női lap, minek legyen hát

nálunk?” – mondták neki. Kánya Emília végül is kijárta az engedélyt, és 1860-ban Családi Kör címmel útjára bocsátotta szépirodalmi divatlapját. A jól szerkesztett hetilapban Jókaitól kezdve minden nevesebb író közreműködött, köztük a kevésbé ismert, radikális nézeteiről emlegetett Szegfi Mór is, aki 1861-ben feleségül vette Kánya Emiliát, s ettől kezdve szorgalmas segítője lett.

Kánya Emília lapja többek között a női emancipáció ügyét is zászlajára tűzte, ezeket az eszméket először képviselte a sajtóban. Cikkeiben, elbeszéléseiben gyakran az önálló, törekvő nő alakját rajzolta meg, a dolgozó nő eszményképét hirdette. Nem volt hangos feminista, de a nők általános helyzetét nagyon jól látta. „Az a társadalmi rendszer – írja egy helyütt –, mely az emberiség leigázására lőn alapítva, semmibe sem remekelt annyira, mint abban, hogy a nőt azzá tette, ami jelenleg”.

Szegfi Mórné Kánya Emília kereken húsz évig szerkesztette lapját, a Családi Kört, továbbá az ugyancsak a kiadásában megjelenő naptárakat, évkönyveket is. 1880-ban szüntette meg lapját, s Fiuméba, illetve Rijekába költözött, ahol fia lapszerkesztő volt. Csaknem negyedszázadot töltött a forgalmas tengeri kikötő egyik csendes utcájában, ezekben az években már ritkán publikált.

A rijekai Campo Santo temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírja fölött ma is őrködik Gerenday Béla szoborműve.

SZÉKELY SIMON (Szamosújvár, 1854. ?–Szabadka, 1924. január 27.) – Kolozi Tibor sajtótörténeti munkájának (Szabadkai sajtó, 1848–1919, Életjel, 1973) tanúsága szerint a XIX. századi művelődési élet kiemelkedő alakja

volt, könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára évtizedekig a szellemi élet fontos központja. Egy korabeli újsághirdetés (Szabadkai Közlöny, 1876. január 3.) a közönség figyelmébe ajánlotta az Oskola téren, a Geiger Adolf-féle házban, a főgimnáziumi és törvényszéki épülettel átellenben levő „könyv-, hangjegy-, papír- s írószer-kereskedést, melyben az összes hazai, s nevezetesebb külföldi szépirodalmi és szaktudományi művek, továbbá tan-, jegyző- és imakönyvek, földabroszok, hangjegyek stb. kaphatók”. Előfizetési felhívást is közzétett, mivelhogy „a külfölddel egyenes összeköttetésben lévén minden megrendelt divatlap vagy folyóirat az előfizetőknek leggyorsabban házhoz hordva kézbesítendő leend”. Előfizetőket toborzott az első bácskai honismereti kiadványra is, a Dudás Ödön szerkesztette Bács-Bodrogra.

Egy másik hirdetés (Szabadka és Vidéke, 1877. július 12.) a 955. kötetből álló kölcsönkönyvtárról tudósít, amely „mind beltartalmára, mind választékoságra nézve ritkítja párját az e nemű provinciális könyvtárak közt”.

Az üzlet kezdetben nem mehetett rosszul, mert tevékenységét csakhamar egészítette nyomdai szolgáltatásokkal, lap- és könyvkiadással. A friss nyomdatulajdonos igényes kiadványok megjelentetését szorgalmazta, így Töncs Gusztáv szerkesztésében elindította a kétheti Tanügyi Lapokat (1885–1886), de a 14. szám után elállt a nyomtatástól, mert a bevétel nem fedezte a kiadási költségeket. Kiadta a hetente kétszer megjelenő, színvonalasan szerkesztett Szabadkai Hírlapot (1886–1899), s több időszaki kiadványt is.

Könyvkiadásba is bocsátkozott (a nyomdát működtetni kellett!), főleg szak- és kézikönyveket jelentetett meg,

de az ő kiadásában jelent meg Iványi István több munkája is (Szabadka és vidéke 1848–49-ben, 1886; Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, I., 1889).

A vállalkozás kibővítése nem járt mindig szerencsével. A jól szervezett és vezetett Bittermann-nyomdával nem állta a versenyt, egyre növekedtek a behajthatatlan kinnlevőségek, szaporodtak az adósságok. Úgy járt, mint előde, Obláth Leó kiadó és könyvkereskedő, aki 1861 és 1866 között Jámbor Pál (Hiador) négy könyvét drága velinpapíron Bécsben nyomtatta és aranymetszéssel Lipcsében köttette be, eladni azonban nem tudta őket, és csődbe jutott.

Valami hasonló történt Székely Simonnal is. Ő is sokszor bűnnek tartotta, hogy hasznot vegyen szegény szerzőktől, olykor még az önköltségi ár felszámítását is illetlenségnek vélte. „Ha megírja egyszer valaki e város kultúrhistoriáját, tartozó kötelessége lesz – írja a kortárs Milkó Izidor (Gesztenyefám, 1966) – elismeréssel és hálával adózni a két férfiú emlékének, akik néhez és kezdetleges viszonyok közt árulták a könyvet, amelyből a vevőnek mindenesetre több haszna volt, mint annak, aki azt eladta.”

Milkó Izidor szavai szerint Székely Simon „sokkal nobilisabban vezette üzletét – csak jó könyveket ajánlott megvételre a publikumnak –, semhogy sokat kereshetett volna rajta”.

1899-ben Székely Simon fizetéseképtelenséget jelentett be: megszűnt a Szabadkai Hírlap, zár alá került a nyomda és a könyvkereskedés. Megindult a csőd eljárás . . .

SZÉKELY TIBOR (Szepesszombat, 1912. február 14.–Szabadka, 1988. szeptember 20.) – A Felvidéken szüle-

tett, Erdélyben nevelkedett, Kikindán járt gimnáziumba, Nikšićben érettségizett, Zágrábban jogot végzett. Az első külföldi útja, közvetlenül a második világháború kitörése előtt, Argentínába vezetett, s 1954-ben, a jugoszláv kormány meghívására tért haza. A háború idején apja és két nővére családotul a zsidóüldözések áldozata lett.

Székely Tibor egy életen át a kaland, az ismeretlen megismerésének bűvöletében élt. Kilencven országot keresett fel, járt az Amazonas menti őserdőkben, Bolívia maláriás mocsaraiban, Szudán és Szomália ismeretlen tájain, dél-amerikai emberevő törzsek földjén, az ázsiai sztyeppvidéken, a Sárga folyó partján, megmászta az Aconcagua csúcsát, s ott megcsodálta a Hold-szivárványt, megpihent a Kilimandzsáró lábainál és a virágzó cseresznyefák alatt a felkelő nap országában. Utazott repülőgépen, vonaton, hajón, kerékpáron, sítalpon, motoros járművek sokaságán, ló-, csacsi-, elefánt- és teveháton, bivaly- és ökörfogaton, sokszor gyalog is, az apostolok lován.

Találkozott államférfiakkal és törzsfőnökökkel, művészekkel és varázslókkal, milliomosokkal és nincstelenekkel, olajmágnásokkal és koldusokkal, arab sejkekkel és hindu páriákkal, a luxus szállodák vendégeivel és az afrikai éhezőkkel, a felhőkarcolók tulajdonosaival és a sárból tapasztott, bádoggal fedett viskók lakóival. Leült ezeknek az embereknek asztalához, s mint egyik fordítója, Vukovics Géza lejegyezte, „Iránban lepedő nagyságú lepényt evett, a Himalája eldugott falvaiban avas vajjal ízesített teát szűröcsölt, Kínában pálcikákkal cápauszonyt fogyasztott, a dzsungelben megízlelte a kígyót, békát, hangyát, kukacot, majomhúst. Az ételkülönlegességeket ezüst tányérról

vagy banánlevélről szedegette ujjal vagy aranyozott kanállal”.

Hogy hódolhasson szenvedélyének, örökösen nyelveket tanult. Huszonöt nyelven tudott szót érteni az emberekkel, kilenc nyelven írt, olvasott és beszélt. Nagy híve volt az eszperantónak, éveken át a Nemzetközi Eszperantó Írószövetség elnöki tisztét is betöltötte. Világjáró útjairól riportokban, cikkso-rozatokban, könyvekben számolt be. Csaknem harminc kötete jelent meg, ezek közül némelyiket tizenöt–húsor-szágban is megjelentették, úgy mint a Vihar az Aconcaugán és a Kumevava, az őserdő fia című műveit. Tulajdonképpen írói munkássága egy sajátos életfilozófia megnyilatkozása volt: írt, hogy utazhasson, utazott, hogy írhas-son. Magyarul könyveit az újvidéki For-um adta ki (Az indiánok földjén, 1955, 1970; Vihar az Aconcaugán, 1960, 1980; Gyambo, rafiki, 1965; Brazília őserdeiben, 1970; A pápuák szigetén, 1978; Patagóniától Alaszkáig, 1988). Egy könyvét, önéletrajzi adatokkal, Pesten is kiadták (Éjfélkor dőlnek a pálmák, 1981).

Öregkorában Szabadkán telepedett le, 1972-ben az ottani múzeum igazgatója lett. 1976-ban ment nyugdíjba. Hálából a városra hagyta mintegy nyolcszáz tárgyból álló néprajzi gyűjteményét, amely azonban nem talált megfelelő el-helyezésre.

Székely Tibor tehát nemcsak világuta-zó és útirajzíró volt, hanem sok minden más is: muzeológus, gyűjtő, az eszpe-rantó mozgalom nemzetközi aktivistá-ja, publicista, a tudományok népszerű-sítője. De a legnagyobb tiszteletet talán mégis azzal érdemelte ki, hogy meg tudta valósítani gyermekkori álmait. Négyéves korában apja megvette a Pallas lexikont, s ő az első két kötetben

elbűvölten nézegette az Afrika, Amerika, Ausztrália, Ázsia címszavak színes és fekete-fehér illusztrációit, miközben el-lenállhatatlan vágy támadt benne az is-meretlen tájak megismerésére. Nos, ne-ki volt emberi bátorsága és kitartása, hogy azt, amit megálmodott, meg is va-lósítsa.

SZEKERES LÁSZLÓ (Szabadka, 1931. szeptember 12.–Zimony, 1997. december 27.) – Régész és muzeoló-gus, a jugoszláviai magyarság egyik el-ismert értelmiségije a XX. század má-sodik felében. Szabadkai diákévei után Schulmann Imre, a Városi Múzeum el-ső igazgatója egyengette útját, s egyút-tal szlovéniai egyetemi tanulmányokat biztosított neki. A ljubljanai Bölcsé-szettudományi Kar Régészeti Tanszé-kén Srećko Brodar professzor tanítvá-nya lett, aki a legrégebb régészeti kor-nak, a pattintott kőkorszaknak volt a kutatója, és szlovéniai nyomait tárta fel. Szekeres szintén a paleolitikumot választotta szűkebb szakterületévé, az őstörténetből diplomált 1957-ben.

Visszatérése után egy ideig tiszteletdí-jas munkatársként dolgozott a szabad-kai múzeumban, majd a távozó Schulmann Imre helyébe igazgatónak nevezték ki. Tekintettel az intézmény jellegére, „mindenes” munkakört töltött be, amely az archeológián kívül magá-ba foglalta a néprajzot, természettudo-mányt, művelődéstörténetet, éremtant, művészettörténetet. Közben gyümöl-csöző kapcsolatot teremtett jugoszlávi-ai, magyarországi, németországi és amerikai rokon intézményekkel.

A kor kívánalmai szerint társadalmi te-vékenységet is kifejtett városi tanács-nokként a tartományi szervezetben, a Szerb Régészegyesület alelnökeként. A titói Jugoszlávia felbomlása után a napi

politika mezejére lépett: a történelmi VMDK (Vajdasági Magyar Demokratis Közösség) alapító tagja, majd a VMDK-b l kiváló VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség) egyik létrehozója. „Becsületét és tekintélyét” vitte a két szervezetbe, ahogy azt megfogalmazta, de sem az egyikben, sem a másikban nem talált otthonára, értelmiségi mivoltát nehezen tudta összeegyeztetni a napi politika r gt nz seivel, k v nalmival, k t ts geivel.

Megalakulása óta (1971) tagja volt az üzenet folyóirat szerkesztőbizottságának, létrehozta (1995)  s haláláig szerkesztette a Bácsország című vajdasági honismereti szemlét, abban rendszeresen publikált is. Szerteágazó publicisztikai tevékenysége során mintegy ezer szak- és n pszerűst  cikket jelentetett meg különböző magyar, szerb, horvát, szlovén, szlovák és német lapokban, folyóiratokban.

Archeol gusk nt több tucatnyi régészeti feltárásban vett részt, főleg a Vajdaságban, Jugoszláviában, olykor külföldön is meghívót munkatársként. Bácskában több mint tíz jelent s ásatás szakmai vezetője volt. A kutatások eredményeiről a folyóiratokban sz t-sz rt tanulmányaiban számolt be, nagy nyeresége lenne kult r nk nak, ha ezekből – esetleg publicisztik j b l is – válogatás jelenhetne meg.

Nemzetközi tekintélyű archeol guss  v lt, nevét a jó h r  k lf ld i lexikonok is jegyzik. R g szk nt azonban mégsem bontakozott ki teljes mértékben, egyrészét az archeológiai kutatások  lt l nos korlátozottsága folytán, m sr sz t pedig a honfoglalás- és államalapítás kori ásatások mell z ts ge miatt. Bánát  s Bácska a X. századi leletek elterjedésének térképén csaknem üres foltként mered a szemlélőre. Posztumusz

kötetében (Szabadka története a régmúltban, 1998), Ricz Péter szerzőtársával, csaknem százhúsz  szak-b csk i lelőhelyet sorol fel a IX–XI. századból, amelyek mellett ilyen félmondatok állnak: „félbemaradt ásatás”, „nincs teljesen feltárva”, „tervszerű kutatás nem volt”, „a temető nagyobb része érintetlen”, „a halmot led zerolt k”.

A terepi munkát nemegyszer az íróasztal melletti munkával váltotta fel, a vajdasági és a magyarors gi könyvtárak mellett felhasználva a maga négyezer kötetnyi szakgy jtem ny t is. A korábbi tud st ötvözte az  jjal, felhasználva a német, angol, francia, szlovén, szerb, horvát, szlovák és orosz szakirodalmat. Régészeti tud s t szembesítette a történelemmel, a n pismerettel, a nyelvészettel, a mezőgazdasági és egyéb eszközök históriájával, s néhány figyelemre méltó művet hozott létre (A szabadk i régészeti kutatás története, 1971; Szabadk i helynevek, 1975; Amit az idő eltemetett, Kis vajdasági régészet, 1981; Középkori települések  szakkelet-Bácskában, 1982; A hunok és Attila, 1985). Sajnos, egyetlen jelent s társadalmi vagy szakmai elismerésben sem részesült.

Egy könyvbemutatón sz l t s érte, a zimonyi neuropszichi tri n küzdöttek életéért – sikertelenül. Szabadkán temetők el.

SZEKRÉNYI LAJOS (Szeged, 1858. július 26.–Kassa, 1915.  prilis 18.) – Szülővárosában fejezte be a gimnázium hat oszt ly t, a hetediket és a nyolcadikat pedig már Temesváron, papn vend kk nt. Ugyanott teológiai tanulmányokat végzett a püspöki szemináriumban. 1881-ben pappá szentelték, 1883-t l pedig a nagy h r , friss szellemű f h templomi főgimnázium hittantanára

volt. Feljegyezték róla, hogy ő tartotta az első magyar nyelvű szentbeszédeket Fehértemplomon, nyilván az ott nagy többségben élő németeknek, akik az idő tájt már csaknem teljes mértékben beilleszkedtek a polgári társadalmi szerkezetbe, ami olykor nyelvcserevel is járt. A magyarok száma ugyanis mindig csekély volt ebben a városban (1836-ban 238 magyar lakosa volt, 1935-ben 263, 1981-ben 323, 1991-ben 236).

Szekrényi még Szegeden is tanárkodott, majd a kilencvenes években a várostól délre fekvő megyékben teljesített papi szolgálatot: Torontálban (Újvár, illetve Uivar, Románia; Glogonj, 1911-től, egy rövid időre, Galagonyás), Arad megyében (Simánd, Románia) és Csánád megyében (Magyarbánhegyen, Magyarország).

Irodalmi munkásságát verseskötetekkel kezdte (Költemények, 1882; Sz. L. költeményei, 1888), de csakhamar nagy érdeklődéssel tanulmányozni kezdte a Biblia történelmi hátterét, irodalmi forrásait és párhuzamait. Főleg a már megjelent forrásművek alapján több munkát jelentetett meg, nagyobbrészt saját kiadásában, a szentírás történelmi beágyazottságának témájára (A bibliai könyvek ismertetése, I–II., 1888; Palesztina térképe, 1890, több mint száz ezer példányban; A jeruzsálemi zsidó templomok, 1893). Ezen a téren a legismertebb munkája A bibliai régiségtudomány kézikönyve, amelynek két vastkos kötetében tekinti át – a régi könyvek és kéziratok, a romos építészeti emlékek, a régészeti leletek, a földrajzi és egyéb adottságok alapján – a zsidóság, azaz a kiválasztott nép életmódját, szokás- és hiedelemvilágát. Könyve két kiadásban is megjelent: 1894-ben és 1896-ban, azzal, hogy előzményként 1890-ben kiadta a polgári régiségekről

szóló összefoglalóját is. Munkája az újabb tudományos kutatások folytán – régészeti feltárások, holt-tengeri tekercek stb. – nagyrészt elavult. A tudományos bibliakutatás mai eredményeit egy angol szerzői csoport Újvidéken magyarul kiadott munkája foglalja össze (A biblia kézikönyve, 1989).

A tudományos bibliakutatás egyik első magyarországi híveként összeütközésbe került azokkal a befolyásos egyházi vezetőkkel, akik makacsul és szűklátókörűen ellenálltak annak a megállíthatatlan folyamatnak, amelynek képviselői végül is a Bibliáról lefejtették a természetfölötti, mitikus-misztikus elemeket, s az emberiség egyik legnagyobb kultúrkincsévé tették. Ennek következtében, a második, átdolgozott kiadás megjelenése után, 1897-ben, kilépett az egyházi rendből, és gazdálkodni kezdett.

Kitűnt a bibliai tárgyú irodalmi művek fordítójaként is. Ő ültette át elsőként magyar nyelvre Lewis Wallace Ben Húrját (1894, 1895 és még néhány kiadás) és Henryk Sienkiewicz Quo vadisát (1901, 1903), amely 1905 után, amikor a szerző Nobel-díjat kapott, újabb kiadásban jelent meg.

Szekrényi Lajos, saját szavaival élve, „szelíden ragyogó csillag” volt az irodalmi és szellemi életben. Ő ugyanis ezzel a megállapítással búcsúztatta Óbecsén Szulik József költőt a Szent István-társulat tudományi és irodalmi osztálya nevében, s még hozzáfűzte a következőket is: „Ha az égboltozatról eltűnnének a kisebb csillagok, hiába öntené fényét a Sirius és a Hesperusz”, nem „az égboltozat díszét, pompáját, gazdagságát . . . a kisebb csillagok milliárdjai teszik . . .”

SZEKULA GYULA (Cservenka, 1850. március 18.–Budapest, 1920. szeptember 2.) – Vasúti szakíró, újságíró, Petőfi

és Arany német fordítója. A Ferenc-csatorna menti gazdag, egykor németek lakta településen jött a világra tanítócsalásban. Apja korán meghalt, úgyhogy Szekula Gyula önellátó diákként került Budapestre, s ott is fejezte be a főrealiskolát. Egyik tanára Ney Ferenc volt, a kor ismert dráma-, ifjúsági és pedagógiai írója. Hatására ő is írogatni kezdett, már diákkorában több magyar költő versét ültette át németre.

A kezdeti lelkesedés azonban nem sodorta az irodalom felé, hanem miután mérnöki oklevelet szerzett a műegyetemen, szakhivatalnoki pályára lépett. Egy ideig vidéken nevelősködött, majd vasúti szolgálatba lépett. 1875-től 1914-ig, azaz nyugdíjba vonulásáig a kassa-oderbergi vasút főhivatalnoka, igazgatóhelyettese volt. 1905-ben királyi tanácsosi címmel tüntették ki, 1917-ben pedig magyar nemességet kapott bácskulai előnévvel.

1885-ben újraindította a Palesco Ottmár által alapított, nem hivatalos Vasúti Hírlapot. „Másfél évtizeddel ez előtt – írja az első számban –, a magyar vasútügy első stádiumában egy vállalkozó szellemű férfi, ki bár maga nem volt vasúti ember, éles szemével előre látta, mily nagy-nagy jövője van az akkor még csiráiban heverő magyar vasútügynek, megindított egy forgalmi szaklapot, mely éveken át csak tengődve bírt fennállni. Alapítója meghalt, mielőtt álmai megvalósítását megérhetné volna. Lapja más kezekbe ment át, és most a magyar vasútigazgatóság nagy tekintélyű és biztos alapon álló hivatalos közlönyévé fejlődött.”

Lapjában számos szakcikket közölt, de a korabeli lapok megfelelő rovataiban is. 1908-ban A vasúti díjszabások és a tarifapolitika alapelvei címmel szakkönyvet adott ki. A szűkebb, szakmai

jellegű írásai mellett tárcákat, színházi kritikákat és útleírásokat is közölt csaknem minden jelentősebb pesti lapban. A fővárosi német lapokban tette közzé Petőfi, Arany, Lévy, Tompa verseinek fordítását, a magyar lapokban viszont Heine, Goethe, Lenau, Hamerling költeményeit tolmácsolta magyarul.

Az 1878 elején induló Pesti Hírlap közgazdasági rovatának egyik szerkesztője. A Légrády testvérek kiadásában megjelenő lap az első üzleti lapvállalkozás volt Magyarországon. Az első számában közölte, hogy a „Pesti Hírlap nem csatlakozhatik a létező pártok egyikéhez sem”, azaz függetlenebb politikai tényező kívánt lenni. Ez a kívánság is csak részben valósult meg, de az önállóságát feltő szerkesztőséget még jobban ingerelte a kiadó nyílt beavatkozása a szerkesztéspolitikába. A nézeteltéréseket úgy oldották meg, hogy a Pesti Hírlap csaknem egész újságírói gárdája kivált a lapból, és 1881-ben Budapesti Hírlap címmel új lapot alapított, a Légrádyak pedig az elgondolásaikhoz jobban alkalmazkodó munkatársak után néztek.

Szekula Gyula ezekben a mozgalmakban nem vett részt, szakmájának biztonságát nyújtó bástyái mögé vonult vissza, de a lapokkal való közreműködést nem szakította meg, cikkei továbbra is megjelentek az újságokban.

SZEKULA JENŐ (Kúla, 1880. december 29.–Budapest, 1970. január 19.) – A pesti szerkesztőségekben a századforduló táján (talán még ma is) annyi az irodalommal kacérkodó újságíró, hogy Dunát lehet rekeszteni velük. Nos, egy ilyen literátor volt Szekula Jenő is, aki Kúláról került a fővárosba, miután apja tönkrement, eladta nem túl nagy birtokát, s a maradék pénzzel vál-

lalkozásba kezdett, közepes sikerrel. Ő már középiskolai tanulmányait a Markó utcai főgimnáziumban végezte. Gyermekkorát Kúlán töltötte, ahol a soknemzetiségű közeg nagy hatást gyakorolt rá, s ez később irodalmi tevékenységére is rányomta bélyegét.

Eredetileg jogi pályára készült, de az egyetemen, társai emlékezete szerint, mindig az utolsó padban ült, talán ezzel is jelezni akarta, hogy le fog maradni. Valóban, abbahagyta tanulmányait, elsodródott a hírlapírás, az irodalom felé. Csakhamar az újságírói társadalom megbecsült tagja lett: a Pesti Hírlapban tárcákat közölt, Kiss József hetilapjában, A Hétben novellákkal jelentkezett. Az újságokban folytatásos regényeket írt, versfáragással is próbálkozott: első verseskötete huszonegy éves korában jelent meg (Novemberi éjszakák, 1901). Több mint egy évtizedes munkásságát a Budapesti Újságírók Egyesülete 1911-ben olaszországi tanulmányúttal jutalmazta, amelyet gróf Zichy János vallás- és közoktatási miniszter bocsátott az egyesület rendelkezésére. Ekkor már egyre több lexikon jegyzi nevét: a Szinnyei-féle Magyar írók élete és munkái (XIII. kötet, 1909) még csak az első kötetéről tett említést, a Révai lexikon azonban (XVII. kötet, 1925) már bővebb szócikket közöl, megszorodott munkáinak részleges bibliográfiájával.

Az első világháború, ha nem is törte derékba pályáját, de megtorpanította. 1915-ben súlyos golyósebet kapott az orosz fronton, a lapok halálhírért keltették, de felépült. Gyógyulása után megtették a déli megszálló hadsereg hivatalos lapjának, a Belgrádi Híreknek a szerkesztőjévé. Ott néhány tárcája is megjelent (Tavaszi Szerbiában, Vid napja, azaz Vidovdán). Háborús élmé-

nyeit később több kötetben írta meg (Dr. Pokol, elbeszélések, 1919; Idegen katona, 1922; Az ezredes halála, kisregény, 1923; A faltörő kos, 1924).

Népszerűnek hitt és mondott regényeiben híres emberek életrajzát dolgozta fel (Róma szörnyetege, Nero császárról; Királyné a vérpadon, Marie Antoinette tragikus élete; Rudolf királyfi szerelme és halála) meg az antik világba helyezte meséit (Római nő és a rabszolga, Akvinkum), de számottevő azoknak a műveinek száma is, amelyekkel bácskai témákat elevenít meg, a nemzetiségi kapcsolatokra és feszültségekre próbál választ keresni a magyarosítás nem titkolt szándékával (A fekete báró, 1913; A zombori százszorszép kisaszszony, 1922; Palánkai vadludak, 1935). „Megírt egy csomó sikeres és félsikerű regényt, novellát, ezután letette a tollat, vagy a toll tette le őt” – írta róla emlékezésében kortársa, Falu Tamás. Közben kevés szóval élt, még Krúdy Gyula is besorolta a hallgatók táborába. Esténként némán üldögélt egymagában a Fészek Művészklubban, szorongatta kezében angol pipáját. Harapófogóval húztak ki belőle egy-egy konvencionális mondatot. Halála alkalmából írta róla Falu Tamás: „Könnyű dolga lesz sírjában, mert nagyszerűen tudott hallgatni.”

SZELES KÁROLY (Zenta, 1933. december 24.–Sarasota, 1998. május 15.) – Az apa a cipézasztal mellé próbálta ültetni örökmozgó gyerekét, abban a reményben, hogy játszva kenyeret ad a kezébe, de a kísérlet nem vált be. A kamasz Szeles Károly vagy rajzolással töltötte idejét, vagy futott a labda után. A középiskolai évek során a népszerű művész vagy a jól kereső élsportoló képe lebegett a szeme előtt, ennek folytán mind a belgrádi Képző-

művészeti Akadémiára, mind a Testnevelési Főiskolára jelentkezett, s mind a két helyen sikeresen letette a felvételit. A Testnevelési Főiskolát tartotta a vonzóbbnak, de csakhamar be kellett látnia, hogy nem lesz belőle, mint gondolta, atlétikai világsztár, meg kell elégednie egy gyengén fizetett tornatanári állással.

1956-ban a huszonhárom éves Szeles Károly újra rajzolgatni kezdett, hogy kiegészítse szerény tanári jövedelmét. A hol jóindulatúan mulattató, hol gunyorosan élcelődő karikatúráit beküldte a Borbának, az ország akkori vezető lapjának, s ezek – láss csodát! – rendre meg is jelentek hasábjain. Az erkölcsi siker szárnyat adott neki, de a csurranó-csöppenő tiszteletdíj is növelte önbizalmát. Csakhamar az ország egyik legismertebb karikaturistája lett, szálkás rajzai, a jellegzetesen hegyes orrú alakjai egyre népszerűbbek lettek. 1963-ban végképp hátat fordított a tanári pályának, s a Magyar Szó többszöri unszolására után kötelékébe lépett.

A foglalkozásváltás, az új kezdés jót tett neki, szinte ontotta magából a grafikai munkák sokaságát. A karikatúrák mellett ellátta a lapot vignettákkal, szalagcímekekkel, fejlécekkel; szövegrajzokat készített naptárba, tankönyvbe, az újság mellékleteibe. Szerkesztette a humoristák évkönyveit, illusztrálta Bogdánfi Sándor három aforizmakötetét. A Forum az ő karikatúráinak a gyűjteményével ajándékozta meg a montreali olimpiára induló jugoszláv különítmény tagjait (Olympia, 1976). Több rajzfilmet is készített az Újvidéki Televíziónak.

A szakmai elismerés sem került el: 1968-ban az olaszországi Bordigherából Aranydatolyával tért vissza. A Jugoszláv Humorfesztiválon is díjazták,

akárcsak több nemzetközi karikatúra-versenyen.

Szeles Károly azonban a lelke mélyén elégedetlen volt helyzetével, önmagával: sokat dolgozott kevés haszonnal! A kezdeti letargia jelei már kezdtek szaporodni, mikor ujjongva fedezte fel kislányában is a teniszszsenni, a potenciális világklasszis jegyeit. (Zoltán fia akkor már Jugoszlávia teniszbajnoka volt.) Hallatlan energiával, az erőnléti edző minden eszköztárával fogott hozzá az alapozáshoz, a jövő tervezéséhez. Ezúttal minden össze is állt: Szeles Mónika tizenhárom éves korában ifjúsági világbajnok lett, gyorsan felkerült a teniszvilág egére, s ott is maradt. 1986-ban a leánya sorsát egyengető apa elfogadta Nick Bolitieri csábító ajánlatát – a világ legtehetségesebbjeit gyűjtötte maga köré floridai táborában –, s Mónikával, a lányával Amerikába ment, aki aztán szédületesen gyors sikereivel (Roland Garros, Wimbledon) ámulatba ejtette a világot, s már 1989-ben a második legjobban kereső teniszezőnő lett – Navratilova után, Steffi Graf előtt.

Amint eleget tett a Bolitierivel kötött szerződésnek, önállósította „családi üzemét”, s öröklé nyüzsgő menedzserként – Zoltán fiával az oldalán – intézte a már világsztár lányának ügyes-bajos dolgait, irányította az egyre terebélyesedő businessst. Kézbe vette a benevezések, az utazások megszervezésének ügyeit, a dagadó bankszámlák ellenőrzését, tárgyalt és szerződéseket kötött a sportszereket gyártó vállalatok képviselőivel, közben fiával együtt továbbra is legfőbb tanácsadója és edzője volt a bajnoknőnek.

Eredményes, irigyelt ember lett, a teniszvilág egyik ismert arca és jól csengő neve. Nem egészen egy évtizedig élvezte – nem is mindig felhőtlenül – a siker

illatát, az újsütetű amerikai milliomos életmódját a Mexikói-öböl egyik csön-des zugában emelt luxusvillájában.

SZEMERE PÁL (Kisazar, 1804. ?–Écska, 1848. szeptember 8.) – A híres Szemere család egyik ágának leszármazottja, apja Zemplén megyei birtokos, s egyúttal országgyűlési követ és alispán. Két lánya mellett négy fia volt, mind a négyen részt vettek a szabadságharcban: kettő elesett, kettő pedig várfogságot szenvedett a bukás után.

Szemere Pál húszévesen, hadapródként lépett a császári hadseregbe. A 2. vértés ezredben szolgált, azaz egy erősen elavult fegyvernemben. Ő ugyan még viselt vértet, de ez már semmiben sem hasonlított a lovagi, „konzervdoboszerű” páncélzathoz, amely mellvasból, gyűrűs vasingból, térdvértből és még sok másból állt. A vérték mind könnyebbé váltak, úgyhogy a vértések egyre jobban kezdtek hasonlítani a könnyű lovasokhoz, a huszárokhoz. A könnyű vértet a hátultöltős puskák megjelenése tette végleg fölöslegessé. A XIX. század első felében már csak a hagyomány tartotta őket.

Vértés tisztünk, főszázadosi rangban, 1844-ben nyugdíjaztatta magát, s átvette a családi birtok kezelését, amely apja halála után közvetlen felügyelet nélkül működött, gazdatisztekre volt bízva. Talán éppen ezért Kisazar, ahol Szemere-kastély is volt, inkább a cseréppagyártásáról volt nevezetes, mintsem gazdálkodásáról.

Az országgyűlés 1848 májusában tíz zászlóalj felállításáról határozott, s a Pesti Napló május 21-i számában felhívás jelent meg, mely szerint „mindazon még szolgálatban lévő vagy nyugalmazott vagy kilépett magyar tiszturaknak, kik a fent érintett zászlóaljakba beso-

roztatni kívánnak, haladéktalanul jele-nítsék magokat”.

Szemere Pál az elsők között, június 8-án jelentkezett, s őrnagyi rangban a 10. zászlóalj parancsnoka lett. Előbb Debrecenben székelt, majd augusztus legelején Nagybecskerekre került a szerb felkelés lecsillapítására.

Kiss Ernő tábornok, a bánáti hadtest parancsnoka, a hadügyminisztérium felszólítására, augusztus végén elrendelte a perlaszi felkelőtábor felszámolását. Écskán összevonta a környéken állomásozó katonai egységeket, köztük a 10. zászlóaljat, s kitűzte a támadás napját is 1848. szeptember 2-ára.

Az összevont magyar haderő (3000 gyalogos, 700 lovas, 10 ágyú) Écskáról indult hajnali két órakor, s erőltetett menet után reggel ötkor, némi tűzérési előkészület után már támadásba is lendült. A meglepetés ugyan elmaradt – a tábor becskerei kémei máglyák gyújtásával jelezték a veszélyt –, de az ágyútűz annál nagyobb zavart keltett: a tábor mintegy ötszáz nádkunyhója pillanatok alatt lángot fogott, s pánikszerű fejtelenséget okozott. A csatát végül is a gyalogsági szuronyroham döntötte el: a zászlóaljak zárt rendben morzsolták fel az ellenállást.

A 10. zászlóalj élén kivont karddal rohamozó Szemere Pál őrnagy mindjárt a csata elején több súlyos mellsebet kapott. Négy katonája sietve vitte a tábori kötőzőhelyre, ahol mindent megtettek, hogy a több sebből vérző törzstisztet megmentsek az életnek. A csata után az écskai kastélyban ápolták, két becskerei orvos is mellette volt, de nem tudtak rajta segíteni.

SZÉNÁSSY KÁROLY (Nagyszentmiklós, 1911. szeptember 22.–Szenttamás, 2000. május 23.) – A kanizsai, il-

letve zentai származású Szénássy házaspár az első világháború előtt, meghívásra a torontáli Nagyszentmiklóson telepedett le: a férj zongorahangoló volt, a fejlett mezővárosban pedig több mint hetven klavíron és pianinón klimpíroztak a leánykák és a fiúcskák. Szénássy Károly elsőszülött fiuk volt, utána még három fiú- és két leánygyermek jött a világra.

Az első világháború ezt a családot is erősen próbára tette: az apa a frontra került, a többgyermekes anya pedig, a rokoni segítség reményében előbb Becsén, majd Újvidéken telepedett le. Itt kapta első hegedűjét a hatéves Szénássy Károly, aki boszorkányos ügyességével elképesztette első tanítóját, a pesti tanultságú Kuller Rudolfot. Ő ajánlotta a „kis Paganinit” Szedlacsek Lajos figyelmébe, aki Prágában tanult, Pesten, Drezdában és Genfben volt koncertmester, az újvidéki színházi zenekarban ugyancsak első hegedűs, majd később, 1923-ban az első újvidéki magán zeneiskola megalapítója. A csodagyerek új mesterét is csakhamar túlnötte, mire Szedlacsek közölte az apával, hogy ő megadott a gyermeknek mindent, amit adhatott, ha ennél többet kíván, gondoskodnia kell pesti továbbképzéséről. A javaslatától nem idegenkedett, 1922-ben, már Pesten próbálta megalapozni jövőjét, de akkor nem jött ki a lépés. A második nekifutásra tizenöt éves korában, azaz 1926-ban került sor, amikor felvették a Zeneakadémiára, ahol Hubay Jenő hegedűművész keze alá került, majd mesteriskolájának művészképző tagozatát látogatta. Növendékei közül egész sor világhírűvé lett előadóművész került ki. Szénássy pályája is a lehető legszebben indult. Már tanulmányi ideje alatt több hangversenyt adott, így 1929 januárjá-

ban az újvidéki Belvárosi Katolikus Körben, amely Fáth Ferenc apátplébános és egyesületi elnök jóvoltából ösztöndíjjal segítette indulását, majd az évben még a Zeneakadémián meg a pesti Városi Színházban (a későbbi Erkel Színházban) is muzsikált telt ház, s az ország akkori legfőbb közjogi méltóságai előtt (a hangverseny után Újvidékre sietett, hogy a NAK [Noviszádi Atlétikai Klub] színeit képviselje az országos asztalitenisz-bajnokságon).

Hubaynál 1931-ben diplomált, s még az évben, Bécsben, első díjat kapott a fiatal hegedűművészek világversenyén. A teljesen ismeretlen ifjú művésznek egy csöppnyi szerencséje is volt, mert egy bécsi hangszerüzletben éppen a Stradivarikkal egyenrangú Guarneris-hegedűk egyikét próbálgatta (ezzel a kölcsönhegedűvel lépett fel a bécsi vetélkedőn), amikor arra járt Jan Kubelik hegedűművész, a prágai Zeneakadémia igazgatója, a zsűri egyik tagja, s elbűvölten hallgatta a fiatal művész játékát. Végül is az ő szava döntötte el a verseny győztesét.

Az ifjú Szénássy egy csapásra világsztár lett, minden ajtó megnyílt előtte, de tehetségével az elkövetkező években, úgy tűnik, nem sáfárkodott a legjobban: nem tartotta fenn magát a hegedűművészek élvonalában. Hubay azzal bocsátotta útra, hogy a művész élete pokolian nehéz, csak a legkitartóbbak, a legtehetségesebbek tudnak a csúcson megkapaszkodni. A mester nemzetközileg elismert, híres műhelyéből húsznál is több világklasszis került ki – a róla szóló szócikk fel is sorolja nevüket –, több mint tízről pedig a nagy szakmai és erkölcsi jelleggel bíró Brockhaus Riemann (magyar kiegészítésekkel ellátott) zenei lexikon önálló cikkben is megemlékezik. Szénássy neve sem az

egyik, sem a másik névsorban nem található. A világ legjelentősebb koncerttermeiben lépett fel, s mégis megfeledeztek róla? Vagy egy kisebbségi származású művész mögött nem állt sem az anyaország, sem az utódállam figyelmé, a számontartás igénye?

Szenássy 1931 után tíz évig Londonban élt és muzsikált, a második világháború éveiben, de az utána következőkben is Ausztráliában és Új-Zélandon tartózkodott. 1954-ben tért haza, 1962 és 1966 között az Újvidéki Operaház koncertmestere, majd nyugdíjba vonulása után visszavonultan élt Újvidéken, utolsó éveiben magányosan is, egy háromszobás lakásban, amelynek egyikében egy heverő, két szék és egy kályha állt. Kopott, elhanyagolt külsővel a város utcáin, piacain tűnt fel, a napi háromórás gyakorlást nyolcvanéves korában is ritkán mulasztotta el. Már a kilencven felé járt, amikor autóbaleset érte, utolsó hónapjait családjánál, Szenttamáson élte le.

SZENDE KORNÉLIA (Bácsalmás, 1914. augusztus 29.–Belgrád, 1941. szeptember 19.) – Ötéves volt, amikor szülei letelepedtek Apatinban. Elég nagy kerülővel jutottak ide az első világháború után, az egykori kendertermesztők, halászok és kosárfonók csendes városába. Édesanyja, Krausz Zelma egy zborniki zsidó kocsmáros leánya volt, apja, Szende Nándor (korábban Schlesinger) pedig ezredorvosként szolgált Visegrádban, úgyhogy ott, bosnyák földön ismerkedtek meg és keltek egybe, nem sokkal az első világháború kitörése előtt. A katonaeorvos férj csakhamar a frontra került, a gyermeket váró fiatalasszony pedig, Visegrád kiürítésekor, egy szál ruhában, kényszerűen a kézben, az utolsó vonattal menekült

apósához Bácsalmásra. Itt hozta világra leányát, Szende Kornéliát.

Az apatini orvos apa polgári kényelmet nyújtó otthonában Szende Kornélia a kisvárosi úrikisasszonyok gondtalan életét élte, s a családi ház közelsége aranyozta be zombori gimnáziumi éveit is. A középiskolában, de később is, nyelvtelenségével tűnt ki: a magyar, német és szerb mellett beszélt angolul és franciául, egyetemi évei során megtanult oroszul, spanyolországi tartózkodása idején pedig a spanyolt sajátította el.

A tizenennyolc éves leányt 1932-ben a zágrábi Orvostudományi Karon találjuk, onnan a harmadik év után átiratkozott a belgrádi egyetemre. Amikor ez megtörtént, azaz 1935 végén és 1936 elején mozgalmas események színhelye volt Belgrád. A kormányzat az erősödő kommunista mozgalom letörése érdekében kísérletet tett az egyetem autonómiájának megnyirbálására, ami 1936 áprilisában kiváltotta a huszonöt napig tartó, sikeresen záruló általános sztrájkot. Ettől kezdve viselte az egyetem a „vörös” jelzőt. Szende Kornélia nyakig benne volt a mozgalmakban – mintha nem is egy csendes, polgári környezetből érkezett volna –, egy évre rá pedig, 1937-ben, a párt tagja is lett.

A szülők, akiknek otthonába már jó ideje befészkelődött az aggodalom, megdöbbenve és félelemmel a szívükben észlelték, hogy leányuk egyre jobban eltávolodik tőlük is, meg attól az úttól is, amelyet neki szántak. Amikor pedig ellenkezésük ellenére férjhez ment Vladimir Popovičhoz, aki ugyancsak polgári családból sodródott a mozgalomba, s még házasságkötésük napján elutaztak Spanyolországba, hogy a köztársaságiak oldalán fegyvert fogjanak, akkor már végképp úgy ítélték meg, hogy elveszett számukra.

Szende Kornélia az összeomlás után egy ideig férjével együtt franciaországi internálótáborban tartózkodott, majd mindketten visszatértek, s újra bekapcsolódtak az illegális mozgalomba. Útjuk ezúttal is kettévált, akárcsak Spanyolországban, ahol csak egyszer találkoztak. Szende Kornélia 1940-ben az Államvédelmi Bíróság elé került, de bizonyítékok hiányában felmentették, és Apatinba toloncolták. Erre 1941 márciusában került sor, de már áprilisban, a háború kitörésekor visszaszökött Belgrádba, és bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Körözött kommunista-ként került rendőrkézre, s nem sokkal később, 1941. szeptember 19-én többedmagával kivégezték. Férje még előbb, 1941 júniusában, miután lebukott egy illegális nyomdában, az elsők között került puskacsó elé.

A második világháború után a kivégzettek maradványait közös sírba helyezték a belgrádi Emléktetőben. A közös sírhoz vezető ösvények mellett márványlapok sorakoznak, egy-egy bevésett névvel. Szende Kornélia és Vladimir Popović egymás mellé került.

SZENTELEKY KORNÉL (Pécs, 1893. július 27. [a görögkeleti naptár szerint július 15.]–Szivác, 1933. augusztus 20.) – A jugoszláviai magyarok „apostolkodó” értelmiségije, a Vajdaság Kazinczyja, összetartó és eligazító irodalmi vezére és érző szívű poétája volt, „mindannyiunk nagyapja”, ahogy Juhász Erzsébet találóan megfogalmazta. A kisebbségi sorba süllyedt népünk még nem tért magához, amikor az 1929-es diktatúra képében újabb csapás érte. A szétszórtság és a gyámsortalanság nehéz időszakában az ugyancsak gyenge lábakon álló irodalom vállalta azt, amit a politikának nem sikerült elérnie: a szel-

lemi erők egybefogását, a megmaradást célzó „ellenmérgek” kifejlesztését. E lassan, sok nehézséggel, de tudatosan kialakított mozgalomnak az 1932-ben alapított Kalangya folyóirat lett a szócsöve, élére pedig Szenteleky Kornél került, az európai látókörű sziváci falusi orvos, két könyv szerzője (Keszergő szerelem, regény, 1920, Budapest; Úgy fáj az élet, novellák, Szabadka, 1925), aki már budapesti egyetemi éveiben publikált Kiss József A Hét című irodalmi hetilapjában, az összeomlás után pedig a Bács megyei Napló külső munkatársa volt. Hogy erre a feladatra ő volt a legalkalmasabb ember már az 1928-ban indult Vajdasági Írás, majd az utána következő A Mi Irodalmunk szerkesztésével is megmutatta.

Az ugartörés, a kalangyába kötés éveit voltak ezek, a jugoszláviai magyar irodalom megteremtésének esztendei. Ebben a folyamatban Szenteleky volt a fáklyagyújtó, s egyúttal a fáklyahordozó is, pedig ekkor már évek óta gyógyíthatatlan tüdőbeteg. „Ő oltotta belénk a megmaradásért való küzdelem gyógyító mérget – írja emlékezéseiben Herceg János –, és ő biztatott az újért lelkesedni, ahogyan minden európaisága mellett elvárta tőlünk, hogy az itteni sorsról, erről a különös világról, színeiről és népéről és népének helyzetéről szóljunk.” A folyóirat első számában kifejtett programját ő helyi színeknek, couleur locale-nak nevezte, s végrehajtásában mindenkire számított, ennek folytán a kevésbé tehetségesek kéziratát is gondozta, olykor át is írta. Ezért még életében, de később is az a vád érte, hogy „vicinális irodalmat” teremt. „Kevesen vagyunk, és ezért egy-két dilettánsnak csak meg kell bocsátanunk” – mondta maga is egy helyütt, de a couleur locale-nak mégsem ez volt a lé-

nyege, hanem, a szigorúbban vett irodalmi feladatok mellett „a nyomor és az analfabetizmus ugarába cövekelt” népünk felemelkedésének szolgálata, az olvasói igény, a közösségi tudat kifejlesztése, a magyarság identitásának megőrzése, a beolvadás a kivándorlás árájának megfélézése.

Az itteni valóság sajátos fintora, hogy ezt az irodalmi (kisebbségi, politikai) programot egy olyan ember hirdette meg, aki maga is egy asszimilált család sarja: apja, Sztankovics György temesvári, anyja Koszica Teréz pedig baranyai szerb család leszármazottja, őt magát is egy görögkeleti pópa keresztelte meg. Ezen a mi vidékünkön az egyik nemzetből a másikba való átjárás nem ritkaság, különösen a többségibe. Szentteleky azonban akkor is megtartotta felvett magyarságát, amikor ebből semmilyen haszna nem származott, ellenkezőleg, csak kárára volt.

A halála után eltelt évtizedekben szerepvállalásának megítélése időszakonként változott, de példamutatása az idő múlásával mintha egyre nagyobb nyomatókat kapna. Az életmű feltérképezése eléggé folyamatos (Bori Imre irodalomtörténeti munkái, Herceg János emlékezései, Utasi Csaba Kalangyamonográfiája, Juhász Erzsébet regényesített életrajza, tudományos tanácskozások a Hungarológiai Intézetben, Bori Imre 1994-ben megjelent Szenteleky-monográfiája).

Irodalmi hagyatékából önálló kötetek, válogatások jelentek meg, legjobb regénye az *Isola bella*, két kiadást ért meg, irodalmi levelezését 1943-ban adták ki egy vaskos kötetben.

Összegyűjtött művei a Forum Kiadó Hagyományaink sorozatában jelentek meg öt kötetben (Egy fáradt szív szerelmei, 1988; Nyári délelőtt, 1993; Szere-

lem Rómában, 1995; Új életformák felé, 1999; Új lehetőségek – új kötelességek, 2000).

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN (Begaszentgyörgy, 1881. június 20.–Budapest, 1938. szeptember 28.) – Szobrászunk németnek született, az anyakönyvi bejegyzés szerint a neve Stephan Schreiner volt, első munkáit még sch-val jelölte. Magyarul cseregyerekként tanult meg egy gömöri kántor családjánál, a Szentgyörgyi nevet pedig szülőfalujáról, Begaszentgyörgyről, a mai Žitišteről vette fel 22 éves fejjel.

Apja jómódú cipésmester volt, akit azonban az olcsó cipőgyári termékek gyors térhódítása szinte máról holnapra a tönk szélére sodort, s ekkor első osztályos fiát kivette a becskerek-i gimnáziumból, és leültette a csirizesasztal mellé. A fiú, ha csak tehette, rajzfüzettel a kezében megszökött a műhelyből. A helyi igazgatótanítónak sem tetszett a fordulat, s rábeszélésére az apa mégis elengedte fiát, miután ösztöndíjat kapott a szegedi fa- és fémipari iskolába. Egyik életrajzírójának szava szerint ott „szorgalmasan faragta a rozettákat”. Később nekivágott a nagyvilágnak, Münchenben, Salzburgban és Innsbruckban fafaragással kereste kenyerét, Zürichben pedig kőfaragással. Itt, azaz Svájcban érte a hír, hogy felvették a budapesti Iparművészeti Főiskolára. Ez idő tájt már szobrászkodott is, úgyhogy tanulmányainak befejezése után, ösztöndíjjal, Brüsszelbe ment Van der Stappen keze alá, az akadémiára. Csakhamar a legjobbak közé küzdötte fel magát. A harmadik évben már külön műtermet kapott, s hozzá tisztességes modellpénzt is. Ez még nem lett volna elég a stúdiumok befejezésére. Az ifjú tehetségnek azonban híre terjedt Toron-

tálban, kilenc jóakarója támogatta apró összegekkel, s végül a megye is hozzájárult szülöttének taníttatásához.

1910-ben már ismert kezdő szobrászként telepedett le Budapesten, s önálló műtermet nyitott, de szülőföldjére, talán hálából is, gyakran ellátogatott, rendszeresen részt vett a becskerei kiállításokon, megyei megrendeléseknek tett eleget, heteket töltött Begaszentgyörgyön is. Egyik fő művének az 1920-ban mintázott Bigézó fiút tekintik. Ezt akár a torontáli gyermekek emlékének is tekinthetjük.

Szentgyörgyi István az akadémiai szobrászat híve volt, sok köztéri szobrot alkotott – Törökkanizsán is van egy, Tallián Emil utazó emlékére avatták s újították föl 2002-ben –, de igazi területe a portré, az akt. Női képmásai közül a Panaszt című (1908) díjnyertes karcsú aktját tartják a legjobbnak meg a Kigyóbüvölőt. Erről az utóbbiról írja Lyka Károly a Szobrászatunk a századfordulón című könyvében: „Magasra arca elé emelt bal karjára kis kígyó csavarodott karperec módjára, a kis állat kíváncsian néz a leány arcába, aki mosolyogva büvölgeti kedvencét.”

SZENTKLÁRAY JENŐ (Törökbecse, 1843. január 21.–Temesvár, 1925. október 12.) – Az ismert történész, a budapesti és a belgrádi akadémia tagja a vidékünkön oly gyakori vegyes házasságban született. A törökbecsei anyakönyvben Eugen Neditsként van bevezetve. Apja, a gabonakereskedő Naum Nedić cincár volt, azaz elszlávosodott macedoromán, anyja pedig magyar, a csantavéri Szalay Zsófia.

A kis Nedits iskoláit Törökbecsén és Nagybecskerekén végezte, majd Szegeден folytatta, ahol megtanult magyarul. Ez idő tájt elszegényedett szülei már

nehezen viselték iskoláztatásának terhet, mire a jó előmenetelű diák beállt papnövendéknek Temesvárra, s így ingyen folytathatta tanulmányait. 1866-ban szülőhelyén szentelték fel pappá. A következő évben, a kiegyezés öröme, Szentklárayra magyarosította nevét. Felavatása Szent Klára napján történt a Szent Klára nevét viselő törökbecsei templomban – innen a névválasztás.

Két évig a resicai bányatelepen káplánkodott, 1868-ban a nagyikindai elemi iskola igazgatója és a reáliskola tanára lett, 1869-ben pedig a temesvári főgimnázium tanára.

Ezekben az években kezdte meg tudományos munkásságát meg közéleti szereplését is. A Torontál indulásakor, 1872-ben, hazahívták, mert számítottak tollára. A törökbecsei plébánia élére került, s a lap főmunkatársaként, egy rövid időre főszerkesztőjeként, ő írta hétről hétre a lap politikai szemlélését. Cikkeiben és általában nyilvános szereplése során is a magyarosító kormánypolitika egyik lehangosabb híve és szellemi hordozója volt ezen a tájon. A törökbecsei parókia csendjében azonban egy másfajta Szentkláray Jenő is érelődött, működött: a történész, a tudós, aki eredményes kutatásokat végzett a bécsi, pesti meg a karlócai állami és egyházi levéltárakban, egymás után jelentette meg a fontos, forrásértékű munkáit. Lőrinc Péter, a Bánát XIX. századi szellemi életét feltérképező és értékelő könyveinek egyikében külön fejezetet szentelt neki, és munkásságának elemzése után arra a megállapításra jutott, hogy „Szentkláray Jenő feltétlenül jelentős pozitívuma Bánátnak, a bánáti magyar–szerb, de a német és a román történetírásnak is. Egyes művei nélkül el sem képzelhetnők, sőt újonnan előlről kezdenének írni a bánáti és a

vajdasági (magyar, jugoszláv, román) történelmet, különösen a XVIII. század történelmének tanulmányozását.”

A tudományos metodológia, a tudományos igazság tisztelgetben tartása esetében is igen erős gátnak bizonyult a napi politika szertelenségeinek árjával szemben.

Fő művének, a Száz év Dél-Magyarország történelméből című munkájának megjelenése után, 1882-ben, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Három évvel később, 1885-ben, „a magyarországi szerbek történelmi emlékeinek felkutatása terén szerzett érdemeiért” a belgrádi Srpsko kraljevsko učeno društvo (Szerb Királyi Tudós Társaság) választotta meg tagjai sorába. Ugyanezt tette az újvidéki Matica srpska is 1910-ben, miután megjelent A szerb monostoregyházak emlékei Magyarországon című munkája.

SZENTMÁRTONYI IGNÁC (Kotoriba, 1718. október 28.–Belica, 1793. április 15.) – A Mura és a Dráva folyók között fekvő dimbes-dombos Muraköz alföldies területén jött a világra. Tizenhárom éves korában belépett a jezsuita rendbe, amely azután kitaníttatta, azaz lehetővé tette, hogy eljusson a kor legjobb iskoláiba: a teológiát Bécsben, a bölcsészetet Grazban fejezte be. Az utóbbi városban természettudományi és matematikai előadásokat hallgatott, csillagászati ismereteket szerzett, s egy ideig tanított is. Még nem múlt el harmincéves, amikor V. János portugál király földmérőket és csillagászokat keresett gyarmati szolgálatra, s a grazi egyetemen jezsuita tanárai többek között őt is ajánlották az uralkodónak. 1749-ben érkezett meg az észak-braziliai Maranhao államba, a jezsuita misszionáriusok ottani fő telepére.

Az ő megbízatása azonban nem a hittérítés, hanem a spanyol gyarmatokkal határos vidékek (Peru, Bolívia) feltérképezése volt, azaz felfedezői és tudományos munka. Ennek volt egy érdekes epizódja is. Megtörtént ugyanis, hogy hol a portugál hittérítők hatoltak be a spanyolnak kikiáltott területekre, hol a spanyol misszionáriusok a portugál földekre, ami aztán feszültséget idézett elő a két hódító ország között. A viszály rendezésére Szentmártonyt küldte ki a portugál kormány. Ezt ő, a területek pontos feltérképezése után, meg is tette. Az egyeztető tárgyalások során a portugál határ menti területek hatóságát Fáy Dániel képviselte, aki Szentmártonyi Ignáccal együtt érkezett Brazíliába, és a guyanai indiánok között végzett térítő munkát. Nem kis meglepetésükre a spanyol felet szintén egy magyar jezsuita páter, azaz esetünkben Brentán Károly padre képviselte. Így aztán a portugál–spanyol határviszályt három magyar Jézus-társaságbeli szerzetes rendezte el. Persze nem ők voltak az egyedüliek, akik a XVII. század vége felé és a XVIII. században hittérítő szolgálatot teljesítettek Dél-Amerika alig ismert térségeiben. Rajtuk kívül még Szerdahelyi Ferenc, Orosz László, Szluha János, Koncsag Nándor, Platinich Miklós, Rátkay János és mások vállaltak missziós feladatokat az emberfejvadász vagy félig vad indián törzsek között, azaz „művelték” az ager Deit, vagyis az Isten szántóföldjét.

Szentmártonyi Ignác vázolta fel először Észak-Brazília hatalmas térségeit. Szigorúan titkos megbízatása során, mintegy tíz év alatt, harminc–harmincöt ezer kilométernyi utat tett meg az Amazonason és mellékfolyóin, a trópusi őserdők és a mocsaras medencék tövében, amit még ma is nagy és módfelett veszélyes

teljesítményként lehet elkönyvelni. Egyik méltatója, Bekkers szerint (idézi: Szabó László Magyar múlt Dél-Amerikában, 1982) „végighajózta e kerek föld legnagyobb folyóját, az Amazont és az abba beömlő egyéb folyókat, s mindet felmérte, s mind a közöttük fekvő sok szigetet”.

Áldozatos munkájának 1760-ban tragikus vége lett. A portugál király betiltotta a jezsuita rendet, tagjait pedig száműzte, börtönbe vettette. Szentmártonyi Ignác, jóllehet szigorúan csak szakmai és tudományos munkával foglalkozott, szintén a börtönsorsra jutott. A Lisszabon melletti Sao Julian-erőd kazamatáiba került, és 18 éven át raboskodott. Minden feljegyzését, rajzát, térképét elvették tőle, nehogy avatatlan kezekbe kerüljön. Elkobozták a nagy gonddal készített matematikai munkájának kéziratát is. Ezek szerint Szentmártonyi titkos küldetésének minden iratanyaga, ha egyáltalán fennmaradt, akkor a mai portugál levéltárak mélyén lappanghat.

Szentmártonyi a király halála után szabadult, és visszatért szülőföldjére, Muraközbe. Egy ideig Csáktornyán (Čakovec) élt, majd a Zala megyei Belicán (ma szintén Horvátországhoz tartozik) káplánkodott egészen haláláig.

SZÉP FERENC (Szabadka, 1808. július 3.–Szabadka, 1856. szeptember 10.) – Az első, vidékünkön megjelent, magyar nyelvű hetilap, a szabadkai Honunk Állapota szerkesztője volt. Szegény sorsú gyermekként jött a világra, apja is, anyja is írástudatlan, úgyhogy a tehetséges gyereket az egyház karolta fel, és kitaníttatta. A Kalocsai Érseki Levéltár perszonális adattárának írásos bejegyzései szerint filozófiát a győri akadémián és a szegedi liceumban, teo-

lógiát pedig a kalocsai szemináriumban tanult. Feltehetően 1833-ban szentelték fel pappá, ettől kezdve Nemesnádudvaron és Csávolyon (mindkettő Magyarországon), majd Szentfülöpön (Filipov, most Bački Gračac), Paripáson (Parabuty, most Ratkovo), Ráczmiliticsen (Srpski Miletić), Futakon és Temerinben káplánkodott.

A harmincas évek derekától nyomon követhetjük irodalmi próbálkozásait is. 1837-ben Újvidéken Bács vármegye év-századai címmel egy romantikus szemléletű megyetörténetet tett közzé – hexameterekben. „Idvezlégyszép tér, áldott kanaánja Hazámnak, / Idvezlégyszép hősök bölcsője, csaták helye, gazdag / Bács-Megyei Hű fiad én, kéj érzet telve köszöntelek” – így vezette be almási Rudics József főispán beiktatására megjelent alkalmi költeményét, amelyhez csatolta a bácsmegyei főispánok oklevelek alapján összeállított névsorát is. Szülővárosába 1841-ben került vissza, előbb a Rókus-, majd a Teréz-templomban volt segédlelkész. Itt érte a szabadságharc is, amelynek lelkes híve volt, ennek ügyét a Honunk Állapota hetilap elindításával is szolgálni kívánta. Iványi Istvánnak, Szabadka monográfusának adatai szerint 1848. november 27-étől öt száma jelent meg az ottani Bittermann-nyomdában. Más források a megjelenés napjaként november 3-át tüntetik fel, és tíz számáról tudnak. Egyetlen ismert példányát Magyar László szabadkai levéltáros találta meg (Az első szabadkai lap nyomában, Magyar Szó, 1979. november 10.), s ez mintha Iványi adatainak pontosságát valószínűsítsen. Az újság közölte a Kossuth-kormány hivatalos sajtótájékoztatóit, s ezeket néhány helyi hírrel egészítette ki, hogy Szabadka lakossága „üdvös és kellő felvilágosítást” kapjon.

Ugyanilyen szándékkal készült Szép Ferencnek egy másik hetilapja is, a Közlöny Kivonata, amely, mint címéből is kitetszik, a magyar kormány hivatalos lapjának, a Közlönynek fontosabb közleményeit jelentette meg. Első száma 1849. március 17-én jelent meg, az utolsó pedig október 8-án.

Szép Ferenc tábori lelkészként is működött, a Teréz-templom szószékéről pedig ő jelentette be a Habsburg-ház trónfosztásáról szóló parlamenti döntést, úgyhogy a szabadságharc bukása után meggyűlt a baja mind az állami, mind az egyházi hatósággal. Temesváron vizsgálati fogházba vetették, onnan 1851-ben Kalocsára toloncolták, majd a papi fenyítőházba zárták. Onnan 1852-ben került vissza Szabadkára segédlelkésznek. 1854-ben megválasztották a Szent Teréz-templom plébánosává, de megválasztását a kalocsai érsek csak 1855-ben erősítette meg – egy évvel a halála előtt.

A már említett hetilapok megjelentetése és az Újvidéken publikált hőskölteménye mellett 1847-ben még a következő kiadványai jelentek meg a Bittermann-nyomdában: A gyümölcsfa tenyésztés és nemesítés okszerű módja; Katolikus katekizmus, vagy hittantanítások foglalata a religió története rövid vázolatával . . . ; Szabadkai Naptár, vagy Közhasznú Kalendarium.

SZERÉMI GYÖRGY (Kamenica, 1490 körül–?, 1558 után) – Ma sem tudunk sokkal több életrajzi adatot róla, mint amennyit Dudás Gyula közölt a Századokban (1886, 247. o.). Születési helye sohasem volt kétséges: a szerémségi Kamancon, a mai Kamenicán jött a világra egy jobbágycsalád gyermekeként. Kamanc az idő tájt pezsgő mezőváros, mindenekelőtt bortermeléséről

volt híres – szőlőművelő szakmunkásairól, hordógyártó pintérjeiről, egyházi szőlőtelepítéseiről, gazdag szegedi szőlőbérleiről –, de számon tartják a szerémségi huszita mozgalom szellemi központjaként is. György pap születési évét szinte minden forrás az 1490 körüli évekre teszi. Ha azonban az 1490-et pontosan fogadjuk el, akkor az első írásos emlék 1507-ből, azaz 17 éves korából maradt fenn róla, amikor egy okirat megemlíti, hogy Corvin János leányának, Erzsébet hercegnőnek gyulai temetésén növendékpapként „nyolc társával jelen volt és énekelt”. Az utolsó híradás 1548-ból való, ekkor, mondjuk, 58 éves korában – sohasem késő alapon –, a bécsi egyetem hallgatóinak névsorában tűnik fel, de ez nem egészen biztos, lehet, hogy egy másik szerémségi Györgyről van szó.

Nos, e két dátum, a valós és a feltételezett között zajlott le Szerémi György mozgalmas élete. Egyházi személy volt, de magasabb egyházi méltóságot sohasem viselt, mert Dózsa parasztlázadásának leverése után jó ideig lezártak az érvényesülés útjai a jobbágy származásúak előtt. A legtöbb, amit elért, az az udvari káplánság, az aradi kanonokság volt. Hírét, nevét a Magyarország romlásáról című emlékiratával alapozta meg örök időkre. Ez egy egészen rendhagyó mű, minden tekintetben szabálytalan és egyedi. Latinul írta, de sok magyar és szerb szót használ, latinsága pedig tükrözi a magyar mondat-szerkesztést, úgyhogy szinte átsüt rajta, aki nem tud magyarul, egyes részeit nem is értheti meg. Sokan sajnálkoztak már amiatt, hogy emlékiratát nem anyanyelvén írta meg, mint némelyik kortársa, latinságát pedig konyhalatinnak, barbár latinnak nevezték. Szövege tele van tárgyi pontatlansággal is, sok

részletét megcáfolta az újabb kori történeti kutatás, így aztán a művet is, a szerzőt is sokáig lebecsülték. Műveletlen írónak, „gyenge tehetségű, hiányos tudású . . . krónikaírónak” tartották, s csak újabban értékelik munkásságát. Most sem rejti véka alá senki nyilvánvaló hibáit, így pongyola stílusát, a mendemondára, olykor a pletykára alapuló „tényközlését”, a feltűnő, a szenzáció felé hajló készségét, a tudálékos-ságot, saját személyének indokolatlan előtérbe helyezését, de Kardos László szavai szerint „még tévedéseinek is több jellemző ereje van, mint mások irodalmi eszközökkel felduzzasztott és csupán magjában hiteles leírásának”. Fogyatékoságait manapság már inkább erényének tartják. Ugyanis az az összkép, amit koráról festett, az hűbb és teljesebb annál, mint amit bármelyik kortársa adott. Geréb László „a furcsa latin gubában első népi írónkat” látja Szerémi Györgyben, de ugyanúgy nevezhetjük őt az első vérbeli riporternak is, aki három évszázaddal előbb jelentkezett, mint ahogy ez a fogalom megszületett a tájékoztatási eszközök terjedésével. Emlékiratát – amely válogatott formában, Bori Imre utószavával, a Forum Könyvkiadónál jelent meg 1996-ban – valójában több riportsorozatból álló riportkönyvként is felfoghatjuk, a jőse-mű és lényegre törő riporter érdekfeszítő jelentésének a Mohács utáni közállapotokról, közfelfogásról, az akkori népi közvéleményről.

SZERENCSES JÓZSEF (Temerin, 1922. június 16.–Újvidék, 1980. február 19.) – A jugoszláviai magyar újságírás nyugtalan és vidám szívű vándora. Hangulatai szerint cselekvő ember volt, nem sokáig tudott egy helyben, egy munkahelyen maradni. Újabb s újabb

megbízatásoknak tett eleget, kereste és elfogadta az újabb s újabb kihívásokat. A mozgás, a lobogás, a napra- és tettere-készség volt az éltető eleme.

Temerinben szegény sorsú munkáscsaládban született. Ott helyben fejezte be az általános iskolát, Szabadkán járt gimnáziumba, a belgrádi képzőben nyert tanítói képesítést. A felszabadulás után egy ideig a temerini népbizottságban hivatalnokoskodott, majd 1948-ban elszegődött hírlapírónak. Mint annak idején minden újságíró, ő is a Magyar Szónál kezdte pályafutását, s neve csakhamar egybeforrt a riportert fogalmával. Mindig a terepet járta, a helyszínen, a hírforrás közvetlen közelében tanyázott, innen küldte tudósításait. Ha valaki akkoriban riportert mondott, akkor Szerencsés Józsefre gondolt első-sorban. Ő volt az egyik első háború utáni jugoszláviai magyar újságíró, akinek munkásmozgalmi dokumentumriportjai 1963-ban Szavatokban parázs címmel könyv alakban is megjelentek.

Ezekben az években már az Újvidéki Rádió munkatársa. A hagyományos sajtó katonája jól tudott váltani, ő lett hamarosan a hallgató „személyes ismerőse”. Ő honosította meg ugyanis az induló rádióban a helyszíni közvetítést, s alighanem benne tisztelhetjük az első jugoszláviai magyar rádiószemélyiséget. Sportmérkőzések közvetítésével, az újvidéki vásár megnyitójáról és más eseményekről adott helyszíni hangképeivel vált ismertté nálunk, de az országhatárokon túl is.

Azt szokták mondani, hogy a rádióközvetítő nem lesz, hanem születik. Ez bizonyára így van, de nem elvetnivaló az évek során felgyülemelő tapasztalat sem. Nos, ezt a gyakorlatban felhalmozott tudást Szerencsés József önzetlennül megosztotta azokkal, akik majd he-

lyébe lépnek, Gyula Károllyal, Bencze Lajossal . . . Így aztán, amikor elérkezettnek látta az időt, nyugodtan továbbállhatott, úgy is mondhatnánk: újabb kalandokba bocsátkozhatott. Egy időben visszatért a Magyar Szóba – a lap első állandó belgrádi tudósítója, majd főszerkesztő-helyettese lett –, de csakhamar még egy nagy fába vágta a fejszét. A hetvenes évek elején, mint az induló Újvidéki Televízió magyar nyelvű tájékoztatási műsorának főszerkesztője, hozzáfogott a szerkesztőség megalapozásához, a napi híradók állandósításához. Jóllehet a belgrádi tévének 1968-tól délutánonként rendszeres napi informatív adása volt, mégis az Újvidéken 1973-ban fél nyolc órai adásidővel beindult félórás híradót tekinthetjük a tévé teljes értékű, valódi „napilapjának”. Az esti híradó meg még néhány műsor beindítása Szerencsés József nevéhez fűződik.

Pályájának vége felé tartományi tájékoztatási titkárhelyettes lett. A főtisztviselői poszton nem érezte mindig jól magát, hiányzott a szerkesztőség dinamizmusa, bár ez a megbízatása mintha összhangban lett volna a múltó évekkel. Lehet, hogy az örökifjú bohém, az öröké lángoló Szerencsés József éppen ezzel a ténnyel békélt meg legnehezebben.

SZIEBENBURGER KÁROLY (Szabadka, 1849. október 25.–Szabadka, 1905. október 5.) – A 250 éves szabadkai gimnáziumban – a klasszikus nyelvek, a klasszikus műveltség e gazdag termőtalaján – sok „gondolkodó fő”, „tudós tanár” működött, akik hírnevüket nemcsak azzal öregbítették, amit az iskola falain belül tettek, hanem azzal is, amit a tantermeken kívül cselekedtek és értek el – közéleti szereplésükkel, alkotó munkásságukkal. Nos, ezek

közé a tiszteletre méltó XIX. századi tanáremberek közé tartozott Sziebenburger Károly is. 1876-ban tett tanári vizsgát, s még abban az évben a szabadkai gimnázium történelemtanára lett, s az is maradt csaknem harminc éven át, egészen az 1903. évi nyugdíjaztatásig.

A közéletben szerkesztőként, lapalapítóként és tárcairóként vett részt. Rövid életű lapjaiban – az akkori sajtóviszonyok között ez általános jelenség volt – „irodalmi színvonalat ígért”, a lapjai közé „csoportosuló értelmiségiek orgánuma, a város közügyeinek őre és a társadalmi kérdések szószólója” kívánt lenni. A városi hatalomért vívott kíméletlen pártharcok során eldurvult hangneme, a mondvacsinált és valóságos botrányokat szellőztető módszer, azaz „a szennyes styl” helyett „a tiszta hangot, a higgadság medrébe való visszatérést” hirdette, s „a jó ízlés szolgálatába” szegődött. Ez legtöbbször nem felelt meg egyik szemben álló félnek sem, úgyhogy gyakran tapasztalni kellett egyik jóakarójának igazát, aki figyelmeztette az idealizmustól áthatott fiatallembert: ne áltassa magát, csak a „harag és gyűlölet lesz jutalma”.

1876-tól 1877-ig a Szabadkai Közlöny főszerkesztője volt, 1877-ben pedig megindította a Szabadka és Vidéke című, saját kiadásában megjelenő újságját, amelyet megszűnéséig, 1879-ig szerkesztett. A Bittermann-nyomda közreműködésével még egy kísérlete volt: Szabadka címmel adott ki lapot (1885–86). Tárcáit saját lapjaiban közölte, Colorado álnéven, de másutt is, ha éppen lap nélkül maradt. Később ezeket összegyűjtötte, és könyvben is megjelentette (Colorado Tárczalevelei, I., 1888, 1900).

Sziebenburger „obtyinár”-ként is szolgált a közt, ha nem is épületes módon,

mert ő, aki „lelke mélyén erős balpárti volt, írásaiban pedig mérsékelt ellenzéki”, a városházán, a szavazások során a „mamelukok” táborát erősítette, azaz vakon engedelmeskedő kormánypárti képviselő volt. Sokkal közelebb állt hozzá, ennek folytán sokkal eredményesebb munkát végzett a színügyi bizottság elnökeként (1888–1905).

E munkakörének érdekes epizódja, hogy Pesti Ihász Lajos színiigazgatónál szót emelt a műsorra tűzött Herczeg Ferenc-darab, az Ocskay brigadéros szellemisége ellen, mondván, hogy nem lenne jó, ha a közönség esetleg ebből merítené ismeretét a Rákóczi-korszakról. A III. felvonás átírását kérte, amire Herczeg Ferenc idegesen reagált: „Egy betűt sem engedek rajta változtatni.” Erre a tiltakozó történelemtanár ellen-drámát írt, s ebben Bottyán János kuruc generálist helyezte a dráma középpontjába a labancokkal paktáló Ocskay brigadéros helyett. A darab irodalmi értéke nem közelítette meg Herczegét, de mégis tizenöt város színházában mutatták be, s könyvben is megjelent (Vak Bottyán, 1902).

SZ. SZIGETHY VILMOS (Győrök, 1877. március 9.–Szeged, 1956. február 18.) – Az ismert tárcaíró és lapszerkesztő úgy került az újságírásba, mint sokan mások előtte is: a gimnáziumi padból. Ez 1895-ben történt a nagybecskereki Torontálnál. Verseit ugyanaz a lap már két évvel korábban, 16 éves korában közölte. Valójában éppen ezekkel a zsenyékekkel mutatta meg hajlamát, íráskészségét, és váltotta ki a belépőjegyet a vidéki zszurnalisztika eme hajlékába. Amikor 18 évesen átlépte a szerkesztőség küszöbét, az már előbbi lépésének természetes folytatása volt. Szigethy elhatározását apjának korai

halála még siettette is, gyorsabban kellett kenyér után nézni, úgyhogy az érettségit csak később, magánúton tette le a szegedi piaristáknál.

Akkortájt a Torontál már harmadik éve napilapként jelent meg, így a pelyhes állú ifjú egyenest a taposómalomba került, s szálkás betűivel naponta írta a híreket, tárcákat, karcolatokat a hosszú, keskeny papírlapra, a kutyanyelvre. Közben irodalmi ambícióiról sem mondott le: 1896-ban jelent meg Nagybecskereken első verseskötete *Nebántsvirág* címmel, ezt ugyanott csakhamar egy másik is követte, ez *A trubadúr a királykisasszonynak* címet viselte.

A tehetséges újdondászra felfigyelt a színvonalas Szegedi Napló szerkesztője is, és áthívta lapjához. Szigethy 1901-től ennél az újságnál dolgozik főállásban, majd látszólag foglalkozást vált: levéltáros, később a levéltár vezetője lett Szegeden. A változás csakugyan külszín, mert ezután is sokat dolgozott a szegedi lapoknak, és sokáig is, egészen az utolsó percekig. Ő is úgy került a levéltárba, mint Tömörkény és Móra a Somogyi-könyvtárba, illetve a múzeumba, mindkettőhöz egyébként baráti szálak is fűzték. Nemegyszer adott hangot meglegedettségének, hogy velük együtt jelenhetett meg.

Arad megyéből származott, ahol apja falusi jegyző volt, onnan került Nagybecskerekre megyei számvevőnek, úgyhogy fia gyermek- és ifjúkorát a Bega-parti városban töltötte. „Ott láttam szivárványszínűnek a sötét égboltozatot” – írja az egyik alkalmi versében. Ez a magyarázata annak, hogy a szegedi világ színes ábrázolása mellett éppen a régi Torontál volt élménykörének másik forrása, amely egy életen át táplálta írásművészetét. Három könyvében festi le a régi Bánát kishivatalno-

ki világát: az 1908-ban megjelent A vármegyéből című munkájában, továbbá A vármegyeház kapujából és a Torontói fametszetek című kötetekben, amelyek 1933-ban, illetve 1937-ben hagyták el a sajtót.

Nem sokkal halála előtt Péter László kérésére megírta önéletrajzát. Ebben mintegy húszkötetnyi kiadatlan műről is említést tesz. Ezek már főleg szegedi vonatkozásúak voltak, de kettőben még ifjúkorának élményeit szolgáltatta meg. A hazajáró múlt című kéziratában torontói emlékeit írta meg, a Bánáti délibáb című munkájáról pedig ezt vallotta: „A legkedvesebb könyvem: minden benne van, amit csak el tudtam álmodni . . . benne van a Bánát lelke, színe, zamata, hangulata, jellemző levegője.” Sajnos ezek a kéziratok is, akárcsak a hagyaték többi darabjai, elkallódtak.

SZIKLAI SOMA (Szabadka, 1854. szeptember 27.–Detta, 1921. szeptember 15.) – A palicsi fürdő első monográfiája a XIX. század két utolsó évtizedében működött a gyorsan polgáriasodó Szabadkán. Maga is meghatározó személyisége volt a századvég színes, sokrétű világának, sok neves kortársával együtt, így Iványi István történésszel, Kosztolányi Árpád gimnáziumi igazgatóval, Milkó Izidor íróval, Toncs Gusztáv tanárral, Stoczek Károllyal és Csillag Károllyal, a két jeles szerkesztővel. Sziklai Soma (1875-ig: Steinfeld) Szabadkán járt elemibe és gimnáziumba, majd a pesti jogi tanulmányok befejezése után, most már gyakorló ügyvédként, újra szülővárosában találjuk. Nem sokkal hazatérése után közéleti szerepet vállalt, mint az induló Szabadkai Hírlap első, alapító főszerkesztője, de csakhamar „menekülve visszalépett”, ahogy egyik kortársa írja, mert nem kívánt részt ven-

ni azokban az eszközöket nem válogató, erősen provinciális színezetű hatalmi harcokban, amelyet a Mamuzsicsok, Mukitsok és más tehetős családok egymás között vívtak. Inkább a szakmai kérdések és az írás felé fordult, az újságok és a folyóiratok rendre közlik verseit, karcolatait, tárcáit. 1878–79-ben Shakespeare szonettjeit fordítja, ezekből néhányat közre is ad a Fővárosi Lapokban és az Ország-Világban. 1881-ben Petrarca szonettjeit ülteti át magyarra. Ugyanakkor jelent meg egy fordításkötete: Friedrich von Bodenstedt német költő Mirza Schaffy dalai című munkája. A szerző e művében saját, keleti köntösbe bújtatott költeményeit tanítómeszterének, egy Tbiliszipben működő orientalistának szájába adja. Az egzotikusnak vélt, emelkedett szelleműnek mondott verseskötet csaknem hét évtizeden át kapós, divatos portéka volt. Irodalomtörténeti kuriózum, hogy 1917-ig 264 kiadást ért el, Sziklai Soma – ezt az adatot könyvéből vettük –, a 89. kiadás alapján készítette el fordítását.

Még néhány önálló kötetet is közreadott, ezek közül alighanem A palicsi fürdő című kismonográfia tarthat nagyobb érdeklődésre számot, amelyet a városi képviselő-testület megrendelésére írt, s 1882-ben jelent meg. Ebben a munkájában érdekes képet festett a több mint száz évvel ezelőtti palicsi fürdőéletéről. Leírta, hogy az 1853-ban emelt kezdetleges fürdőintézet 1862-ben „tetemes és a szükségnek megfelelőleg megnagyobbíttatott”. Az új, emeletes fürdőházban hideg-meleg víz folyik, azaz ahogy a szerző írja, „minden kád felett két csap van alkalmazva, melyek egyike a hideg, másika a meleg vizet bocsátja a kádba”.

A „modern stylben” emelt gyógyszálló mellett még mintegy tíz „elegáns, köny-

nyed modorban épült” magánvilla is a vendéglátás szolgálatában állt. Az évad négy hónapjában naponta száz-kétszáz állandó vendég élvezte a fürdő szolgáltatait. Legmozgalmasabbak azonban a vasárnapok, amikor „a közeli Szabadka szegénye-gazdagja külön vonatokon zárandokol ki egy félnapos fürdői életre. Szegedről szintén sereglenek a vendégek” – írja a szerzőnk, majd elmondja, hogy a kirándulók rendelkezésére áll még „számos bérhintó és szerényebb igényeket kielégítő, jelentékeny számú kocsis is”, 1881-től pedig naponta négyszer „omnibusz-vonat”, azaz lóvontatású társaskocsi is közlekedik Szabadka és Palics között.

A Temes megyei Dettára 1896-ban nevezték ki királyi közjegyzővé, s ott is fejezte be életét.

SZILÁGYI VIRGIL (Écska, 1824. november 24.–Budapest, 1892. december 30.) – A XIX. század második felének egyik legismertebb közírója és lapszerkesztője, ügyvédje és jogi szakírója. Apja a hatalmas Lázár-birtok gazdatisztje volt, amelyhez mintegy 30 000 hold föld és a két Écska, továbbá Jankahíd (Jankov most), Begaő (Klek), Lázárföld (Lazarevo), Zsigmondfalva (Lukićevo) és Lukácsfalva (Lukino selo) tartozott. Fiát először házinevelő oktatta, majd Hódmezővásárhelyre küldte egyik ismerősehez, az ottani uradalmi ügyész családjához, hogy magyar iskolába járjon. 1839-ben, szüleivel együtt Pestre költözött.

1846-ban ügyvédi diplomát szerzett, utána Csongrád megyében jegyzősködött. 1850-ben a megyei császári biztos kinevezte törvényszéki főjegyzővé, ő azonban, a függetlenségi mozgalom híveként, ezt nem fogadta el, Pestre ment, és felcsapott újságírónak. 1851-től a

Pesti Napló belső munkatársa, előbb fordítóként német lapokból kivonatolt, majd a külpolitikai rovat szerkesztője lett. Közben ügyvédi gyakorlatot is folytatott, 1859-ben, Táncsics Mihály védőjeként országos népszerűsége tett szert.

1852-ben megvált a Pesti Naplótól, s önálló „enciklopedikus” jellegű lapot indít, előbb Értesítő, majd Budapesti Visszhang címmel (1852–1857). A hetente háromszor, majd csak egyszer megjelenő „irodalmi, művelődési, ipari és kereskedelmi lap”-jában az egyes cikkek alatt Arany, Tompa, Gyulai, Jókai, Erdélyi János, Henszlmann Imre neve állt. Nem volt határozott elképzelésekkel bíró, irányítani tudó szerkesztő, ennek folytán a közlemények „példás összevisszaságában” jelentek meg. Lapjának jellege is örökösen változott, hol „humoristikai divatlappá”, hol „igen olcsó” képes újsággá alakította át. Valójában mindent „kitalált”, ami akkor előremutató volt az újságírásban, de a kivitelezéssel csődöt mondott, ötletei mások kezén váltak arannyá: az „enciklopedikus revue”, vagyis a megbízható, elemző, háttéri információkat nyújtó hetilap mintája a Budapesti Szemlében, a képes hetilap típusa a Vasárnapi Újságban, a humoros lapé pedig az Üstökösben öltött testet.

A lapszerkesztőtől eltérően a publicisztikában és a szakírásban már sokkal sikeresebb. Korának egyik legolvasottabb hírlapírója, csaknem 2000 cikket, ismertetőt, kritikát, tanulmányt tett közzé, így a saját szerkesztésében megjelenő Törvénykezési Lapokban is. Írásaiban a népek együttélésén alapuló államberendezésért szállt síkra, amely a polgári demokratikus önkormányzati rendszeren alapulna. „A népeknek, s így testvérfajoknak is – írja – nem en-

gedmények kellenek, hanem valódi szabadság, a nemzeti nyelvnek megahamisítatlan szabadsága, amelyre az elvitatlan jogot önmagukból merítik csupán” (A nemzeti kérdés honunkban, cikksorozat, 1862). Egyik könyvében is világosan fogalmaz: „Az államban egyetlen jogszerű hatalom van: a közakarat. Maga a monarchia, az ennek támaszául szolgáló arisztokratikus intézményekkel együtt csak annyiban és csak addig bírhat érvénnyel, amennyiben e hatalom által törvényesíttetik, és a közérdekkel összeférni tud” (A törvénykezés javításáról, 1865).

Politikusként, országgyűlési képviselőként is ezeket az akkoriban radikálisnak mondott elveket képviselte. A nyilvánosan kifejtett nézetei miatt többször bebörtönözték. Így 1862-ben felségsértési vád alapján halálra (!) ítélték, de végül is kegyelmet kapott. 1866-ban újra bíróság elé került, ekkor 16 évi várfogságra ítélték, Pétervárad kazamatájába zárták, de innen is viszonylag gyorsan kiszabadult és emigrált. Milánóban, Párizsban és Berlinben a Kosuth-féle emigrációval tartotta a kapcsolatot, s rendszeresen tudósította a pesti Magyar Újságot.

Hazatérése után újra képviselővé választották vidéki kerületekben a Függetlenségi Párt bal szárnyának tagjaként. Több könyve, röpirata jelent meg (A közérzet, 1850; Szelíd fájdalmak, regény, 1853; A végzet utai, beszélyek, 1855; A magyar magánjog visszaállítása, 1861; A törvénykezési reform alapelvei, 1865; Nemzeti kérdés, 1861; A katolikus autonómia, 1873; Uzsora és kamatmaximum, 1882).

SZINI ISTVÁN (XVII. század) – Származásáról, életének alakulásáról nem sokat tudunk. Egyes források sze-

rint Szerémségben született, s a török elől, a szokottól eltérően, nem észak felé menekült, hanem dél felé, s végül az Adria gyöngyében, Raguzában (Dubrovnik) telepedett le, ahol már a középkorban is elég szép számú, főleg mesterekből álló magyar kolónia volt. Őt a jezsuiták karolták fel, s tisztességesen kiiskoláztatták.

Szini István 1612-ben, Bartol Kasićtal együtt (egyes források szerint: Kassai Bertalan), Pécsre és Budára szóló pápai megbízólevéllel a magyarországi hódoltsági területekre indult missziót alapítani. Raguzai kereskedőknek öltözve, Hercegovinán, Bosznián és Szerbián át, Belgrádba érkeztek, onnan Eszékre mentek. Tovább nem juthattak, ezért Bácskában alapítottak „stációt”, kiváltva ezzel a bácsi ferencesek ellenszenvét. Közben Szini István visszatért Belgrádba, Észak-Törökország egyik főbb városába, ahol 1613-ben latin gimnáziumot nyitott az ott tartózkodó raguzai kereskedők, a boszniai katolikusok, a kevés számú német és magyar lakosok gyermekei számára. Vladimir Horvat páter az évenként négyszer megjelenő belgrádi érsekségi közlönyben (Blagovijest, 1989, 2. szám) idéz Bartol Kasićnak a jezsuita rend főnökéhez intézett leveléből (1613. október 22.), amelyben értesíti, hogy az iskolának 32 tanulója van, s már megtartották az első nyilvános fellépésüket is. Egy másik levélben (1614. október 31.) Szini István arra kéri a Loretóban tartózkodó Kasićot, hogy küldjön neki tankönyveket. Emmanuel Alvarez latin grammatikáját, Cicero leveleit, Ovidius és Vergilius magyarázatokkal ellátott műveit.

A belgrádi jezsuita gimnázium tanulói tehát ugyanazokat a könyveket forgatták, mint az Európa bármelyik más

városában élő diákok, mivel a jezsuita tanrend, a Ratio Studiorum egységes érvényű volt, s a szigorúan megválasztott olvasmányok is azonosak voltak, „megtisztítva minden szemérmertlenségtől, jegyzetekkel és magyarázatokkal” ellátva.

Ezek által a jezsuiták által, a csaknem 200 évig érvényes szabálykönyv alapján létrehozott, hat évfolyamos gimnáziumok „a katolikus szellem igazi veteményeskertjei” voltak, s lényegében a lendületes ellenreformáció szolgálatában álltak. A belgrádi iskola némileg eltért a szabályostól, mert csak négyéves volt, s az volt a fő feladata, hogy a hódoltság területén hiányzó papokat „apostoli lelkű”, e célra kiképzett világi személyekkel (licentiátusokkal) pótolja. Jóllehet időközben „munkaengedélyüket” szultáni ferman erősítette meg, a jezsuiták 1632-ben mégis bezárták az iskola és a konviktus kapuját, mert a tanárokat a görögkeleti papság és a bosnyák ferencesek feljelentései alapján többször börtönbe vetették, s csak tetemes váltságdíj ellenében engedték őket szabadon.

Szini István, Bethlen Gábor hívására, már 1616-ban elhagyta Belgrádot, s Erdélybe költözött. A tekintélyes fejedelem, az egyébként hagyományos vallási türelmesség jegyében, 1615-ben újra lehetővé tette a jezsuiták működését. Szini Istvántól a tudós emberek képzését várta el, úgyhogy rövid karánsebesi és fogarasi tartózkodás után Gyulaférvárra került, a „keleti Heidelbergbe”. Pályájának további alakulásáról nincs adatunk.

A jezsuiták, mivel azt vallották, hogy a „gyermeknevelés a világ megújítása; a gimnáziumok várai az Istennek, itt jelennek minden jónak magvai”, még egy kísérletet tettek, hogy a Balkán eme ré-

szében megvessék lábukat, azaz megalapítsák iskolájukat. Több évvel Belgrád felszabadítása után, 1725-ben, ismét iskolaalapítási engedélyt kaptak, ezúttal a bécsi császártól, s 1727-ben, az iskolaépület felemelése után meg is kezdték az oktatást, 1728-ban pedig már egy iskolai színjáték bemutatásáról is van hír. Ez a kezdeményezés sem volt azonban hosszú életű: részben a pestisjárvány, részben a háború miatt 1738-ban elhagyták a várost, a török pedig 1739-ben újra bevette Belgrádot.

SZIRÁKY DÉNES SÁNDOR (Szabadka, 1905. március 12.–valahol Ukrajnában, 1943. ?) – A második világháború szabadkai áldozatainak többezres névsorában a 4641. sorszám után szerepel a neve (Memento, 2000). A Jugoszláviai Levéltár adatai szerint Perl Sándor (Sziráky Dénes Sándor polgári neve) zsidó ügyvédet kényszermunkára Ukrajnába vitték, s ott 1943-ban ismeretlen helyen, nyoma veszett. Magyarország 1939-ben, Németország példájára, a zsidók, a baloldaliak stb. részére bevezette a fegyvernélküli katonai szolgálatot, azaz a behívottakat munkásszázadokba osztották. Az idő tájt még azt tervezték, hogy Európa összes zsidóját Lengyelországba és Ukrajnába telepítik le, emberpusztító rab-szolgámkára fogják őket, s ily módon érik el a „végleges megoldást”. 1941 őszén Oswijencimben, ismertebb nevén Auschwitzben, már felállították az első gázkamrát . . .

Sziráky Dénes Sándort a háború után nem nyilvánították holttnak, amiből az következhet, hogy egy hozzátartozója sem maradt életben. Szabadkán ugyan volt egy népes Perl család, de ők csak névrokonok voltak, s Szirákyval ellentétben a baloldali mozgalmakban vet-

tek részt. Perl Lehel orvos a Népszava (1935) majd a Híd (1936–1938) munkatársa volt, Perl Aleksandar jogász pedig – akit többször összetévesztettek Perl Sándorral – a háború után a szabadkai belügyi osztály főnöke volt.

Perl Sándor, azaz Sziráky 1929-ben tért vissza Szabadkára jogtudományi doktori diplomával a zsebében, később pedig ügyvédi vizsgát is tett. Egy évvel korábban, azaz huszonhárom éves korában négy verssel jelentkezett a Vajdasági Írásnál, amelynek szerkesztője, Szenteleky Kornél, lelkesen köszöntötte egyik sokszor idézett levelében: „Nagyon erős és ígéretes tehetség Sziráky Dénes Sándor, kinek négy verse vár közlésre. Ő a legnagyobb tehetség, aki eddig feltűnt.” Lángolása később lehűlt, de azért támogatja, úgyszólván évekig jelen volt a vajdasági magyar irodalmi életben. A Vajdasági Írás után a Kalangya közli verseit, meg a Reggeli Újság és a Hétről-Hétre, továbbá az Erdélyi Helikon is. 1931-ben szerepel a Koszorú című pesti könyvnapi válogatásban, amely az erdélyi, felvidéki és vajdasági szerzők műveit teszi közzé, 1933-ban pedig az Ákácok alatt című novelláskötetében kap helyet. A korabeli források két (kis?) regényét említik, az oxigént és az almaszínű ködöt, de megjelenésükről nincs adat.

Szabadkán 1936-ban megjelent első és egyetlen verseskötete is, a Minden új a nap alatt című.

Üstökösként bukkant fel az irodalmi égbolt mezején: gyorsan megjelent, de gyorsan el is tűnt. Meditatív költő volt, a lét kérdéseit kutatta, a cél- és istenkeresés foglalkoztatta, az örökös kezdés lehetősége izgatta. Egyik versében írja: „Minden reggel elindulok, / hogy felhágjak egy hegyre, / estére összeázva, elcsigázva / térek meg egy völgyi ház-

ba.” Egy másikban ezt kérdezi: „Fehér, vagy sárga az Isten / és egyenes vagy ferdeszemű.”

Szirák Dénes Sándor (írói nevét a Nógrád megyei Szirák községről vette, ahonnan ősei származtak) a „tragikusan félbemaradt” költők táborát szaporította, a Kalangya lírájának erőtlenségét tükrözte. Ennek egyik lehetséges okát ő maga fogalmazta meg egyik versében: „A kocsí kereke nem zörög, mert sárba süpped. / A patkónak nincs szikrája, porban fut.”

SZIRMAI ANTAL (Szabadka, 1860. július 11.–Kiskundorozsma, 1927. április 27.) – Festőnk, kortársaitól, Mesterházy Kálmántól és Aczél Henrikől eltérően, nem szerepelt az 1973-ban Szabadkán megrendezett Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban (1830–1930) című gyűjteményes kiállításon, de nem került el képe egy másik összegező tárlatra sem, amelyet Vajdaság festészete (1900–1944) címmel rendeztek meg Újvidéken 1991-ben. Az itteni művészettörténet tehát nem sorolja őt még az előzmények közé sem, nyilván azért, mert alig volt kapcsolata szülőföldjével, itteni ténykedésének nyomai csak újabban váltak ismertté. A tehetségesek Budapesten maradtak – írja ezekről a művészekről Bela Duranci a Vajdaság képzőművészete című munkájában (Híd, 1986. 1.). – Ebből az erős művészeti központból csak vendégeskedni jöttek a szülőföldre . . . A XIX. századi helytörténeti munkák azonban még számon tartották Szirmait: Iványi István 1886-ban kiadott szabadkai várostörténetében úgy említi, hogy „Budapesten mint festő a művészet terén képviseli szülővárosát”, a Dudás-féle, 1896-ban megjelent megyei monográfia pedig „a szép tehetségű költők” között tartja számon.

Szirmai (Schier) Antal a gimnáziumot Szabadkán fejezte be, ahol a rajzot Polyákovics Alajos mérnök oktatta, aki korábban a városi rajziskolában tanítgatta az inasokat a „műszaki” vázlatok elkészítésére, később pedig rajztanárrá avanszált. A budapesti mintarajziskola befejezése után Münchenben és Párizsban tanult, majd három évig Benczur Gyula mesteriskolájának tagja lett. Ezt az intézményt kormányrendelet hívta életre 1882-ben, s a rajztanárképzés és a művésznevelés kettéválasztásának a jele volt. A szépreményű, 24 éves fiatalember 1884-ben Lotz Károlynak segédkezett az Operaház híres nézőtéri mennyezetképeinek elkészítésében.

Az indulás, az előképzés fényes pályát ígért, de ez nem következett be, talán azért is, mert behódolt a közízlésnek. Ráállt a divatképek nagybani előállítására: a köznapi élet szépített beállítására, az érzelgős jelenetek ábrázolására, a bájosnak mondott életképek szerkesztésére (Kölcsönös meglepetés, Keresztelő után, Idill, Munka után édes a pihenő, Balatoni halászház, Libapásztor leány, Eperszedés). Az ilyen jellegű művei között van a Bácskai szüret című is, ami azt mutatja, hogy talán mégse szakadt meg minden szál közte és szülőföldje között.

1891-től a templomfestészetet is művelte. Nagyváradon, Veszprémben, Szolmonokon, Zalaapátin dolgozott, de eljutott Bácskába is: Szabadkán a Zenta úti Szent György-templom falfestményeit készítette el, de a hódzáni és a bezdáni templom falképeit is ő festette. Több forrás szerint 1912-ben Versecen működött, de ennek nincs nyoma, abban az időben egyébként is a vecsési imaház falfestményein dolgozott. Életét is az állványok között fejezte be, a Szeged vidéki, illetve időközben a vá-

rossal egybeépült Dorozsmán: az ottani templomfalak ékesítése közben esett ki kezéből az ecset.

SZIRMAI KÁROLY (Temerin, 1890. június 27.–Verbász, 1972. október 6.) – A jugoszláviai magyar próza egyik legnagyobb alakja, a Kalangya háború előtti szerkesztője. Szülővárosából még ugyanebben az évben elkerült, s az élet később is ide-oda vetette. Apja falusi jegyző volt, rokonai szintén falusiak, így aztán gyermekéveit a soknemzeti-ségű bácskai településeken töltötte: az alvégeken, a kertek alján, a gyepszéleken, s képzeletét leginkább a „komor lakomákkal egybekötött halotti torok” ragadták meg. Iskolaéveit Újvidéken töltötte, de egyik elbeszélésének tanúsága szerint ide is „idegenként érkezett, s mindig idegen maradt”, sőt, önéletrajzának szavai szerint, itt is útra kész, esténként „elbűvölten hallgatja a Duna felől ködben dudáló gőzhajókat, vagy a pétervárad alagút felé elszakató vonatokat”. Egyetemi éveit során ide-oda sodródott, hol a kisvárosokban, hol a vidéki kastélyokban tanítja ógörögre vagy más tantárgyakra a gazdag családok bukott gyermekeit, hogy rendkívüli hallgatóként befejezhesse a jogot. A diploma megszerzése után ugyancsak évekig hányódik, hol kiskeresetű hivatalnokként, hol állástalanul.

Harmincöt éves már, amikor munkát kap a verbászi cukorgyárban. Merő véletlen, hogy éppen itt eresztett gyökeret. Az örökösen hányódó embernek a megállapodás azonban nem hozott polgári értelemben vett megnyugvást, a korábbi viszonytalanságokat másfajta nyugtalanságok, másfajta vándorlások váltották fel. Tollat vett a kezébe: 1927-ben jelentek meg elbeszélései Tormay Cécile folyóiratában, a Napkeletben. Jóllehet ko-

rábban is írogatott, nagy ritkán publikált is, irodalmi pályafutását csak ettől az évtől lehet számítani. „Így indultam íróként 37 éves koromban” – közli maga is életrajzában. Későn rajtolt tehát – Szenteleky még 1931 elején is egyik levelében „az újonnan felfedezett nagyszerű novellistaként” emlegeti – de a húszas évek végén, a harmincas évek elején gyorsan kibontakozott, 1933-ban pedig megjelent a Ködben című első novelláskötete, amelyben már minden írói erénye jelen volt. Az elkövetkező években nem szárnyalta túl önmagát, nem is tört új utakat, a legtöbb, amit megtett, az, hogy megerősítette kivételes helyét irodalmunkban. Ez pedig nem kevés, Utasi Csabának, a Kalangya monográfia írójának szavai szerint „a két háború közötti korszak, sőt irodalmunk egész történetének egyik legeredetibb novellistája” volt. Ezekben az években Szenteleky közeli munkatársaként, később pedig a Kalangya társszerkesztőjeként, illetve szerkesztőjeként jelentős szerepet játszott az irodalmi élet megszervezésében. Ennek egyik dokumentuma a Kázmér Ernővel folytatott levelezése, amely Levelek Szirmai Károlyhoz címmel 1975-ben jelent meg az Életjel kiadásában. Szirmai kritikai munkássága is számottevő.

Irodalmi vezér persze sohasem lett, programokat sem adott, mert alkatától ez teljesen távol esett. Visszavonultan élt verbászi magányában – társtalan jegenyeként a csatorna partján –, sorsába beletörődve, miközben erősen dúlt benne az elvágyódás, a menekülés szenvedélye, s emésztették a félelmek, a borúlátó gondolatok, a nyugtalanító látomások. Szirmai novellahőseit hasonló érzelmek nyomorítják, ebből az örvényből nincs is menekvés, az indulatok minden reményt ízzé-porrá zúznak.

Szirmai azt teszi, amit az író egyedül megtehet: megfigyeli, töviről hegyire részletezi vergődésük körülményeit, feszítő erőit, s a maga fegyelmezett stílusával és írói eszközeivel próbál eligazodni szövevényei között. Legtöbbször ez sikerül is neki, olykor még lírai hangokat is meg tud ütni. S éppen ezzel a „fátyolos lírával megírt víziókkal” teremtet magának rangos helyet irodalmunkban. Műveit több mint tíz kötet őrzi, összegyűjtött elbeszéléseit az 1910 és 1944 közti időszakból pedig a Veszteglő vonatok (1990) kötet. Novellisztikai irodalmi díjat is neveztek el róla.

SZIVERI JÁNOS (Muzsla, 1954. március 25.–Budapest, 1990. február 1.) – A jugoszláviai magyar irodalom enfant terrible-je, egy emberöltő felét sem töltötte be, amikor meghalt. Bánáti falusi gyermekként gondtalan éveket töltött a Bega partján, az écskai halastavak táján, öregapja lukácsfalvi gyümölcsösében, ám elég korán, eszmélésének legelején összeütközésbe került korával, környezetével, önmagával. Középiskoláiból – a mostari pilótaképzőből, a becskerekai gimnáziumból – rendre kimaradt, később az egyetemen sem találta helyét. A kényszerből vállalt szakmák kereteit is túl szűknek találta: a villanyszerelő inasból nem lett mester, az újdondászból újságíró.

Ösztönösen a költészet felé tájékozódott, s már tizenhat évesen sem volt számára idegen a váteszi szerepvállalás, a prófétai hangvétel. Első versei 1970-ben jelentek meg a Képes Ifjúságban, majd az Új Symposionban publikált. Az előbbi irodalmi rovatát később maga is szerkesztette, majd 1980 és 1983 között az utóbbinak a főszerkesztője lett, a „kiátkozott nemzedék” vezére, „lézengő árva apostola”.

Lapszerkesztőként elkerülhetetlenül a politika szomszédságába került, s így közelről láthatta, hogy a korábbi, liberálisabbnak mondott áramlatokat dogmatikusabbak váltották fel, amelyekkel ő, aki csak a költészet törvényeit ismerte fel, s kizárólag az erkölcsi-etikai szempontokból indult ki, nem tudott egyetérteni, még kevésbé azonosulni velük. Költőként ugyanis azt vallotta, hogy „senki sem szabhatja meg, hogyan és mit írjon”. Két világ, két törvényszerűség került ezúttal is – ki tudja hanyadszor – egymással szembe. Az összeütközés kimenetele nem volt kétséges: a politika kíméletlenül leszámolt azokkal, akik megszenteltségtelenítették, leleplezték módszereit, frazeológiájának tarthatatlanságát, s elhallgattatták, szétszórták, sárba taposták őket. A kiébrudalt főszerkesztő még egy művelődési egyesület titkári posztját sem foglalhatta el, barátai támogatására szorult, majd Budapesten talált menedéket, utóbb már csak a kórházi ágyon, halálos betegként.

A háborút végül is, ha élete árán is, a költő nyerte meg, a szerencsétlen Sziveri János. A nyolcvanas években az örökös láz és nyugtalanság, a magatartássá keményedett elégedetlenség alkotói munkában csúcsosodott ki, az ezredvég emésztő traumáit mélységesen átélő poétaként ért be, s egy értékes életművet kerekített ki, hozott tető alá. Életsorát így foglalta össze egy strófában: „Tékozlom magamat élvezet, / de senki lábához nem rogyok. / Születtem a Kos jegyében, / s gyarapodom – bár elfogyok.”

A rövidre szabott életének gyarapodva fogyását hét verseskönyvében kísérelhetjük nyomon. Három Újvidéken jelent meg (Szabad gyakorlatok, 1977; Hiddepróba, 1981; Dia-dalok, 1987),

négy pedig Budapesten (Szájbarágás, 1988; Mi szél hozott, 1989; Babel, 1990; Magánterület, 1991).

Kortársait, pályatársait megigézte az életmű kilombosodása, de részvétellel, büntudattal vették tudomásul, hogy ennek az ára egy emberi élet. „Az embert összetörték, és költészete kiteljesedett: soha ilyen erőteljes, ilyen violens, ilyen könyörtelenül pontos sorokat nem jegyeztek le mifelénk az egzisztenciális pokol mélyéről” – írta Ács Károly.

SZLADKOVICH MÁTYÁS (Zágráb, 1754. július 8.–Zombor, 1805. ?) – A természetes képességekkel megáldott, szegény sorsú ifjú talentumnak a XVIII. században főleg az egyházi szervezetek biztosíthaták a továbbképzést, a felemelkedést. Ezt az utat választotta Szladkovich Mátyás is: 1771-ben, tizenhét éves korában belépett a jezsuitákhoz. Pontosabban: a „legkatolikusabb” katolikus szerzetesrend szemelte ki őt, a jófejű, szónoki tehetséggel bíró legénykét, s hozzáfogott tervszerű és hatékony kiképzéséhez, a fegyelem és az engedelmesség gyakorlásához, hogy Krisztus katonájaként minél jobban megállja helyét.

Az alapos, 12–18 évig is eltartó, ígéretes iskoláztatást azonban egy rendkívüli esemény derékba törte: XIV. Kelemen pápa 1773 nyarán pápai bullával kihirdette a jezsuita rend feloszlását. A hűséges, de a végtelenségig dogmatikus rend ugyanis az idő tájt nagy akadályokat gördített a korszellemhez igazodni kívánó egyház elé, s így elérte azoknak a sorsa, akik szembekerültek az árral. Mária Terézia az évnek őszén hirdette ki a pápai rendeletet, s a rend magyarországi vagyona, beleértve egyetemének, három akadémiajának, 41 gimnáziumának és 7 konviktusának

épületeit is, bekerült a Magyar kamara kezelésében levő Tanulmányi Alapba. Ettől kezdve a nagy reményű ifjú jezsuita világi papként folytatta pályafutását. 1773 végén a főleg horvátlakta Dusnok (kalocsai járás) plébánosa lett, majd Kalocsán és Szabadkán szolgált, végül 1785-ben Zomborba került, ahol húsz évig, azaz haláláig a helyi plébánia élén állt. Az egyházközségnek, birtokai lévén, tetemes jövedelme volt, úgyhogy ennek alapján a főispán kinevezte címzetes megyei táblabírónak, ilyen minőségben, azaz vagyoni helyzeténél fogva a napóleoni háborúk idején három lovaskatonát kellett kiállítania.

Az utókor Zombor első krónikaírójaként tartja számon Szladkovich Mátyást. Valóban, latin nyelvű feljegyzéseiben megörökítette a korabeli eseményeket, leírta a várost – utcáival, tereivel, házaival – s lemérte, hogy az egyik végét másiktól egy óra járásnyi idő választja el. Dicsérte egészséges levegőjét, mély kútjainak jéghideg vizét, s közölte, hogy a városon keresztül kanyargó Mosztonga a nagy esők idején levezeti a fölös vizeket.

Érzékletes képet festett Zombor környezetéről is: a nyugati részen fekvő Sikaráról, a keletre eső Telecskai-dombok lankáiról, meredek párkányairól, homokbuckáiról, a délre elterülő, 900 holdnyi bükkszállási erdőkről, amelyeknek telepítését Markovics József városbíró nevéhez kötötte, valóságos legendát teremtve alakjáról: az erdőt plántáló emberről, aki makkostarisznyával a vállán járja a terméketlen földeket.

Szladkovich helytörténeti feljegyzéseinek latin nyelvű eredetijét a zombori Városi Levéltárban őrzik, teljes magyar nyelvű fordítása pedig Grosschmid Gábor tollából, a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata 1894. évi Evkönyvében jelent meg.

SZOMBATHELYI FERENC (Győr, 1887. május 17.–Újvidék, 1946. november 4.) – A társadalmi ranglétra alsó fokáról indult: apja cipész volt, anyja háztartásbeli, ő maga pedig főméltóságú úr lett egy olyan közegben, amelyben a cím, a származás szabta meg az ember értékét. Eredetét sohasem tagadta meg, olykor még pukkasztotta is vele környezetét. „Az én édesanyám nagyon egyszerű asszony volt, de előkelőbben és nemesebben gondolkodott, mint egy grófnő” – idézi szavait egyik életrajzírója.

Szombathelyi (1934-ig: Knausz) Ferenc 1902 és 1906 között fejezte be a Pécsi Honvéd Hadapródiskolát, majd néhány évi csapatszolgálat után a bécsi hadiiskolát is (Kriegsschule). Az első világháborúban 33 hónapot töltött a harctereken, 1919-ben, rövid ideig vörös szalagot viselt, de csakhamar átállt Horthy seregébe, az 1920-ban létrehozott Vitézi Rendnek 1934 óta tagja. A két háború között gyorsan haladt előre a katonai pályán, a kortársak, később pedig a hadtörténészek is a legképzettebb és legműveltebb törzstisztek között tartották számon. Egy időben a Ludovika Akadémia parancsnoka volt, majd az egyik hadtest élére került, 1941-ben pedig a Szovjetunió ellen bevetett, egyébként gyengén felszerelt magyar „gyorshadtest” parancsnoka volt, amely két erőtlenszerű motorizált dandár mellett lovas- és kerékpáros egységekből állt.

A háborúba való bekapcsolódást katasztrofális következményű kényszerként élte át, „vesztünkbe rohanunk” – mondta. Tisztánlátásának végső konzekvenciáit azonban nem vonta le, a kiutat a várható katasztrófa méreteinek enyhítésében látta, azon dolgozott, hogy az ország és a hadsereg ne állaljon

olyan kötelezettséget, amely meghaladná erejét vagy sértené érdekeit. Valójában az akkor irányadó hintapolitikához csatlakozott, annak egyik vezéralakja lett. Maga is mondta, hogy „hol németbarátnak, hol angolszászbarátnak tartottak. Voltak, akik tőlem mint svábtól féltek a magyar ügyet. Mások viszont mint angolszászbaráttól”.

1942 októberében a tábornoki karnak tartott előadásában már megkérdőjelezte a németek győzelmét is. Úgy fogalmazott, hogy a további hadműveleteknek egy elfogadható béke elérésére csak az időnyerés lehet a céljuk.

Szombathelyi Ferenc 1941 szeptemberétől 1944 áprilisáig töltötte be a honvédezerkar főnökének tisztjét. 1944-ben Szombathelyit leváltották, a nyilas uralom idején bebörtönözték, visszavonulásukkor Nyugatra hurcolták.

Szombathelyit a háború befejezése után háborús bűnösnek előbb tízévi, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, végül pedig a hatóságok kiadták Jugoszláviának. A győztesekre nem jellemző az árnyalt mérlegelés, ők fehér-feketében gondolkodnak, ennél fogva Szombathelyit az újvidéki perben halálra ítélték és kivégezték. A razzia idején ő volt a vezérkari főnök, s a partizánok halálos ítéleteit is ő látta el kézjegyével. 1994 márciusában a budapesti Legfelső Bíróság újratárgyalta Szombathelyi ügyét, és kimondta: a honvédezerkar háborús főnöke nem követte el azokat a bűncselekményeket, amelyeket a Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. május 22-i ítéletében terhére rótt.

SZÓTÉR JÁNOS (Zsabya, 1902. december 12.–Újvidék, 1991. január 3.) – A díszítőművesség, a művészi fafaragás egyik utolsó „nagyága” volt ezen a mi tájainkon. Az iparművészetnek ez

az ősi ága valójában a középkorban virágzott, a barokk szárnyasoltárok, a pompás reneszánsz bútorok készítésével érte el tetőfokát, s nyújtott eredeti remekműveket. Később, a XVII. századtól kezdve már csak tengődött, s még akkor is, amikor jelentős munkák jöttek létre, csak ismételte önmagát, valami újat, eredetit nem volt képes megteremteni.

Nos, Szótér János egy ilyen évszázadokon hanyatló, de koronként újjászülető, továbbélő iparművészeti ág kései művelője volt, keze alól nagy számban kerültek ki a vésési és forgácsolási technikával kialakított plasztikus díszítések, formák és ábrázolások: faragott bútorok, tükör- és képkeretek, órátokok, faburkolatok, domborművek, olykor szobrok is. Ez a mesterség mindig gazdag állományt, módos polgárokat követelt meg, elképzelhetetlen volt nagypénzű megrendelők, békés időszakok nélkül. Ez azonban Szótérnak, akárcsak a XX. század többi kortársának, nem adatott meg maradéktalanul. Ha jöttek a nehéz napok, az apró munkák mellett meg kellett elégedni az erkölcsi elismeréssel is: a múzeumi szakemberek méltatásával, az újságírók „felfedező” riportjaival (Aranyat ér a keze, A fa szerelmese).

A mesterséget 1920 és 1922 között Kovács Mihály külai faszobrász műhelyében tanulta. Felszabadulása után Belgrádban, Ohridban, Zágrábban, Szabadkán dolgozott, boszniai és vajdasági templomokban faragott. 1927-ben Újvidéken telepedett le egy mesterműhely társtulajdonosaként, majd 1934-ben önállósítja magát. Az ezután következő időszakot tekinthetjük aranykorszakának, mivel sok hazai és külföldi megrendelést kapott, így a dúsgazdag Dunđerski családtól: remekbe faragott stíl-

bútorainak egy részét a csébi kastélyban őrzik. A Živanović családnak gazdag növényi ornamentikával díszített könyvtárszobát készített, de több egyházi megrendelést is kapott – ereklyetartókat, oltárajtókat, szentképkereteket, csillárokat faragott.

A nehéz háborús és az inséges háború utáni esztendőkből úgynevezett „maszszarámákat”, öntött mintájú Blondelkereteket készített, hogy gondoskodjon öttagú családjának egzisztenciájáról. Bizonyos idő múltán újra valamivel jobb napok virradtak az „aranykező” mesterre. Újvidék városának megrendelésére 1952-ben elkészítette az esketési terem reneszánsz stílusú garnitúráját, 1953-ban pedig a polgármesteri hivatal neobarokk stílusú bútorát. Közben egyházi megrendeléseknek tett eleget Verbászon, Kishegyesen, Újvidéken. 1954-ben külmunkatársként restaurálási munkákat vállalt a Tartományi Műemlékvédelmi Intézet megbízásából: mintegy tizenöt boszniai, szerbiai és vajdasági templomban állította helyre a megrongált faszobrokat, domborműveket.

Ezután már azok az évek jöttek, amikor egyre jobban elgyengül a test, amikor a mester kezében már nem járt olyan boszorkányos ügyességgel a favéső, a szobráskalapács . . .

SZÖLLŐSY BORBÁLA (Nagybecskerek, 1909. december 3.–Perlasz, 1942. június 21.) – Egy nyári reggelen, 1942-ben, a becskerekei börtönből tíz perlaszi férfit, egy helybeli vasúti munkást és egy ugyancsak helybeli nőt vezettek elő a fegyőrök. Az udvaron két teherautó állt, mellette fegyveres őrök. Oda kísérték a tizenkét kiszóllított rabot, s elindultak velük a perlaszi vesztőhely felé. Kilenc óra tájban érkeztek a

faluba, a templom előtti téren már állt a tizenkét bitófa, körülöttük pedig összerelt, dermedt tömeg állt. A német katonaság a helybeli cigányokat kényszerítette a hóhércmunka elvégzésére, utánuk egy német tiszt még tarkón lőtte az áldozatokat.

Aznap nemcsak Perlaszon voltak kivégzések, hanem Bánát más helységeiben is: ötven túszt végeztek ki a partizán akciók megtorlása címén. Így fejezte be életét, sorstársaival együtt, a harminchárom éves Szöllősy Borbála is.

Egészen fiatalon csatlakozott a mozgalomhoz: Pollinger Péternek és Szervó Mihálynak, a bánáti munkásmozgalom két ismert alakjának javaslatára vették fel, bátyjával együtt, az Ifjúkommunista Szövetségbe. 1927-et írtak ekkor, Szöllősy Borbála tizennyolc éves volt, Szöllősy Mihály pedig eggyel több.

Ettől kezdve az egyik is, a másik is kitarló közkatónája lett az illegális mozgalomnak. A Szöllősy testvéreknél szállt meg a Moszkvából hazatérő Jovan Veselinov is, a későbbi háborús és háború utáni vajdasági párttitkár, akinek akkor, 1930-ban, az volt a feladata, hogy a királyi diktatúra után megbénult pártszervezetekbe újra életet leheljen. Csakhamar Újvidékre ment, s ott elindította a Kommunista című illegális lapot. Két száma jelent meg: 1930 szeptemberében és novemberében. Ez volt az első mozgalmai sajtótermék az 1929. évi januári diktatúra bevezetése után. Az első számnak három magyar és egy szerb nyelvű oldala volt, a második már magyarul is, szerbül is megjelent. A magyar szövegeket Hock Rezső zombori ügyvédbojtár gondozta. A lap szerkesztői és terjesztői csakhamar lebuktak, Hock Rezsőt öt évi börtönre ítélték. A bánáti terjesztőket is bíróság elé állították, a per elsőrendű vádlottja

Szöllősy Borbála volt, de ő a belgrádi Államvédelmi Bíróság 1931. évi ítélete nyomán csak két évet kapott, mert az illegális párttagság tényét nem tudták rábizonyítani. Ezért pedig még öt év járt volna.

Kiszabadulása után Szerbiában és Szlavóniában élt és dolgozott. Mindvégig fontos összekötő szerepe volt, a legmagasabb pártszervek között futárszolgálatot teljesített. A szigorúan bizalmas feladatok mellett gyűjtötte a Vörös Segélyt, terjesztette a Hidat. Földalatti tevékenységéről kevés adat maradt fenn, a háború utáni visszaemlékezők még a nevét sem tudták pontosan leírni, mint ahogy az anyakönyvbe sem került be az eredeti helyesírással. Ebből a szempontból a királyi adminisztráció és az illegális mozgalom nem különbözött egymástól.

Az ország szétdarabolása Bánátban érte, amely formálisan Szerbia része maradt, de valójában a németek gyakorolták a hatalmat. A nyilvántartott kommunisták letartóztatásának első hullámát elkerülte, s egy kumándi házaspárnál talált menedéket gondosan befalazott rejtekhelyen. 1942 márciusában erős karhatalmi egységek szállták meg a falut. Ekkor utasítást kapott, hogy hagyja el rejtekhelyét: egy kevéske élelemmel és egy üveg vízzel a kezében a szomszédos udvar szalmakazlában rejtőzött el. Megmagyarázhatatlan körülmények között itt talált rá a rendőrség. Négy hónapi kínzó vallatás után vitték ki a perlaszi vesztőhelyre.

SZTÁNCICS ANDRÁS (Szeged, 1914. június 25.–Újvidék, 2001. augusztus 11.) – A szegedi Schwalb család, a proletárdiktatúrában vállalt szerepe miatt 1921-ben, az állandó zaklatások elől menekülve Szabadkára költö-

zött. Az apa, Schwalb Lajos, a Szociáldemokrata Párt régi tagja volt, vasúti tisztviselőként azok közé a kevesek közé tartozott, aki felküzdötte magát az államtudományi doktorságig. „Kissé szektás is volt az öreg – írta apjáról Sztáncsics András –, aki a burzsujokra olyan mély undorral tekintett, hogy ahhoz a burzsujok mély proletárundora sem fogható.”

A családfő tudományos szocializmusba vetett erős hite átragadt gyermekeire is. Schwalb Miklós költő és prózaíró, a két háború közötti szabadkai munkásmozgalom kimagasló vezetője volt, ezért életével is fizetett: 1941. november 18-án került bitó alá Mayer Ottmárral, Simokovich Rókussal és másokkal. Az öreg Schwalb Auschwitzben fejezte be életét. Sztáncsics Andrást (Schwalb Endre) elkerülte mind a kommunisták elleni hajszája (az apa őt kevésbé is „fertőzte” meg), mind a zsidóüldözés: 1941-ben tartalékos századosként bevonult a jugoszláv hadseregbe, s a háborús éveket németországi tisztitáborban töltötte.

Apja nyomdokaiban igazán csak akkor járt, amikor a szabadkai gimnáziumi érettségi után (1932) a zágrábi Jogtudományi Karra iratkozott, ott oklevelet nyert (1937), majd jogi doktorátust is (1939). Időközben Zágrábból tudósította az 1934-ben induló szabadkai Hétről-Hétre hetilapot.

A második világháború előtt ügyvédbajtár volt, befejezése után pedig, miután kiszabadult a hadifogolytáborból, nyelvtudásának köszönhetően a németországi jugoszláv katonai misszióban teljesített szolgálatot. A diplomáciai pálya felé irányították, de mivel nősülés előtt állt, kitért a megbízatás elől.

A pancsovai ügyészségen kapott állást, vizsgálóbíróként a tyúktolvajok, peres ügyeivel foglalkozott, de onnan is to-

vábbállt, amikor „felvásárlásért és egyéb állami bűncselekményekért” parasztokat állítottak bíróság elé. Előbb a belgrádi Novo pokolenje, majd az újvidéki Testvériség-Egység Könyvkiadó munkatársa lett (1950–1956). Két évig az újvidéki Élelmiszer-ipari Intézet jogásza volt (1956–1958), innen került a Magyar Szó szerkesztőségébe, és tizenöt éven át a lap egyik olvasott cikkírója, riportere és tárcáírója volt. Hajlott a könnyed, humoros hangvételre, fegyvere a paródia, az ironia. Ezek életől önmagát sem kímélte. Humoreszkjeinek gyűjteménye könyv alakban is megjelent (Ünnep után édes a pihenés, 1967).

Bohémségre, élcélődésre hajlamos ember volt, írásaiban olykor teret adott szertelenségeinek, dús eszmetársításainak, képzelőerejének. Nem kis öniróniával dicsérte egyik szerkesztőjét, aki rendszerint kihagyta írásának első gépelt oldalát... Az élet fonákságai nyugdíjas éveiben sem hagyták békén: megfigyeléseivel rendszerint jelentkezett a belgrádi és az újvidéki sajtó hasábjain.

SZTANTICS GYÖRGY (Szabadka, 1878. augusztus 19.–Szabadka, 1918. július 10.) – „A korán kelő vagy hajnalban hazavetődő emberek sűrűn láthaták, hogy az izmos fiatalember a Zombori Kapunál elindul, és végig a főtérre, a korzón, szapora léptekkel igyekszik Palics-fürdő felé. Majd amikor a palicsi főbejárathoz ért, visszafelé irányította a lépteit, és szabályos sportmozdulatokkal, fáradhatatlanul gyalogol vissza a zombori vámkapuig. Ezután rövid pihenő következett, megreggelizett, és felment a városháza első emeletén levő hivatali szobájába.”

Így írta le Garay Béla Sztantics Györgynek (Đura Stantić), a századfor-

duló híres szabad atlétájának kora reggeli edzését (A szabadkai olimpiai bajnok, Hét Nap, 1973. XI. 2.). Az Enciklopedija fizičke kulture (A testnevelés enciklopédiája) megfelelő címszava szerint 1900-ban tűnt fel, amikor egy atlétikai versenyen sportöltözék nélkül, csizmában indult a pálya mellett távgyaloglásban, s mindenkit lekörözött.

A regényesnek leírt kezdet azonban sokkal előbbre tehető. Egyes adatok szerint már tizenhat éves korában ott ólálkodott a frissen megalakult Szabadkai Sportegylet pályája táján, ahol a kor másik híres sportembere, Matkovich Miklós (Nikola Matković) tornatanár karolta fel és avatta be a távgyaloglás titkaiba. Sztanticsot már a XIX. század végén szárnyra kapta a hírnév: 1899-ben harminc kilométeres távon országos csúcsot állított fel. 1900-ban Belgrádban, rövidebb távú távgyaloglásban és síkfutásban is szerepelt. Ez idő tájt már világbajnokként is ünnepelték Szabadkán, annak alapján, hogy egy berlini versenyen a 70 kilométeres távot 8 óra 16 perc és 24 másodperc alatt tette meg. A távgyaloglást az újabb kori olimpiai játékokon csak jóval később vették fel 20 és 50 kilométeres távon, így a teljesítmény időértékéhez nincs viszonyítási alap, de már maga a táv tiszteletet parancsol.

A Bácskai Hírlap 1906. május 3-án kövér betűs címmel jelentette be: Sztantics György világbajnok. „Amit eddig mint valószínűséget emlegettünk lapunkban – írja az újság –, ma már valóra vált: Sztantics György, városunk fia, Athénban, az olimpiai versenyen távgyaloglásban az első lett.”

A versenyt tényleg megtartották, hősünk, ha nagy erőfeszítés árán is, de valóban első lett, de az olimpiai bajnokok hivatalos névsorában mégse találjuk a ne-

vét. Az történt ugyanis, hogy a görögök, felbuzdulva az 1896. évi olimpia nagy sikerén, azt javasolták az olimpiai bizottságnak, hogy 1906-ban, a tizedik évforduló kapcsán Athénban rendezzenek egy soron kívüli olimpiát. A javaslatot elutasították, de a görögök azért mégis megtartották. Az ott elért eredményeket és megszerzett címeket a Nemzetközi Olimpiai Bizottság sohasem ismerte el. Nos, Sztantics György ezen a nem hivatalos, úgy is mondhatnánk, zugolimpián győzött 3000 méteres távgyaloglásban. A nagyváros státusszimbólumairól álmodó Szabadka nem sokat adott a formáságokra, a nem hivatalos jellegre: olimpiai bajnokként ünnepelte érdemes fiát, sőt túl is ünnepelte.

Athén után még a berlini, budapesti, kolozsvári, szegedi és újvidéki távgyalogló versenyeken győzött. A Párizsban (1900) és a St. Louisban (1904) megtartott olimpiákon a távgyaloglás nem volt műsoron, Londonban (1908) pedig, ahol meghonosították, már nem mehetett, eljárt felette az idő . . . (Petkovics Kálmán: Régi szabadkai játékok című, 1983-ban kiadott könyve nyomán.)

SZTÁRAI MIHÁLY (Drávasztára, 1520 körül–Pápa, 1575. ?) – A padovai egyetemen tanult, Sárospatakon volt ferences szerzetes, de már szalvatoriánusként, illetve obszervánsként szolgálta az Urat, azaz rendtársaival együtt viszatért a rend megalakulásakor hozott szabályokhoz, az eredeti szegénységhez. Innen aztán már csak egy lépés választotta el a katolikus egyházzal szemben kibontakozó reformációtól, s ő, a nyugtalan természetű ember, ezt meg is tette: vándorprédikátorként, hatalmas energiával és lelkesedéssel hozzáfogott a református gyülekezetek megalapításához és megszervezéséhez.

Tevékenységének egyik fő központja a török fennhatóság alá tartozó Baranya és Szlavónia volt; Laskóra 1544-ben érkezett. Életrajzírója, Baranyai Júlia „sötétruhás, muzsikáló, éneklő és szenvedélyes hévvel beszélő peregrinus”-ként írja le (Vízbe vesző nyomokon, 1977). Hitterjesztő munkáját kiterjesztette a Dráván túli részekre is: Eszékre, Vukovárra, Valpovára, sőt, egyes források szerint, mivelhogy jól beszélt a horvát nyelvet, Banja Lukára is. Egyik 1551-ben keltezett levelében, Baranya püspökeként, így számolt be apostoli buzgalmának eredményeiről. „Már teljes hét éve, hogy a török uralom alatt álló alsó-baranyai Laskó városában Isten akaratából elsőként és teljesen egyedül elkezdtem a kereszt igéjének hirdetését. Azóta a Duna és a Dráva mindkét oldalán 120 gyülekezetet alapítottam a Szentlélek és a testvérek segítségével, akik az Úr gazdag és már túlérlett gyümölcsének learatására ide siettek.”

Sztárai nem volt kíméletes a régi egyház papjaival, kizavarta őket templomaikból, kidobálta kegyszereiket. A török eleinte támogatta, majd ő is ellene fordult, úgyhogy több oldalról is az elértére törtek. Ez az örökös veszélyeztettség megkeményítette az egyébként is hajlíthatatlan Sztárait, kortársa, Bornemisza Péter azt írja róla, hogy „noha értelmes és tudós ember, és sokat épített Magyarországon, de őtet is megbírja néha a harag, néha az bor is”.

Sztárai nemcsak kiváló, latinos műveltségű, de anyanyelvén szóló prédikátor volt, hanem sok minden más is: iskola-mester, drámaíró, zsoltárszerző. A két utóbbival alighanem szorosan kapcsolódott az előbbihez, drámai szövegeit, zsoltárait vélhetően először diákjai tanulhatták meg és adhatták elő.

Az ótestamentumi vallásos tárgyú költemények közül 16-ot magyarított, úgy-hogy Szegedi Gergellyel, az első református énekeskönyv szerzőjével együtt, őt tekintik a gyülekezeti zsoltáréneklés megteremtőjének. Más egyházi éneket is komponált, zenei műveltségére még Padovában tett szert. A szájhagyomány szerint a laskói templomdombon esténként hegedűje kíséretében zsoltárait énekelte, hangja elhallatszott egészen a hegyaljai Vörösmartig.

Sztárait az eredeti magyar dráma megteremtőjeként tartják számon, két fennmaradt, latin című, de magyarul írt művét pedig – a töredékben maradt a papok házasságáról (1550), a teljes szövegében ismert az Igaz papságnak tiköre (1559) – a drámairodalom első emlékének tekintik. Ezek körül az egyiket, feltehetően az utóbbit, a laskói iskola diákjai is előadhatták. E darabokban nincs drámai cselekmény, a szerző a hitviták tételeit foglalja szatirikus párbeszédbe, felismerve, hogy a színjátás eszközeivel még jobban hatni tud híveire.

Prédikátorunk egyházi beszédeit is egybegyűjtötte, erről Szenci Molnár Albert tudósít egyik munkájában, de ezek elkallódtak.

Sztárai Mihály, aki oly hévvel, olykor indulatosan is hirdette a reformáció igazságát, élete vége felé kedvetlenül tapasztalta a luteránusok és a reformátusok között feszülő ellentétet. Az újabb hitvitákban már nem vett részt, s ezzel kiváltotta mindkét rész ellenszenvét. Így aztán 1574-ben hiába pályázta meg Sopronban a magyar luteránus papi állást, nem választották meg. Elfelejtve és elhagyottan távozott az élők sorából.

SZTÓJAY DÖME (Versec, 1883. január 5.–Budapest, 1946. augusztus 22.)

– A Horthy-hadseregben szép számban szolgáltak szerb származású törzstisztek, akik az osztrák–magyar ármádiából maradtak vissza. Vitéz Bakay Mihály (Kosta Bakić) altábornagy az Ukrajnában harcoló III. hadtest parancsnoka volt. Novákovics Béla (Vojislav Novaković) a „visszatért Délvidék” katonai parancsnokaként vált ismertté.

Ebbe a sorba tartozott Sztójay Döme tábornok is, eredeti nevén Dimitrije Stojaković. Öregapja granicsártiszt volt, apja pedig Temes megyében főszolgabíráskodott. A Pécsi Honvéd Hadapródiskola elvégzése után zászlósként került 1902-ben a 28. honvéd gyalogezredbe, majd 1910-ben, a Bécsi Hadiiskola elvégzése után a vezérkarhoz nyert beosztást. Végigharcolta az első világháborút. 1918-ban egy ideig vörös szalagot viselt, de hamar belátta, hogy rossz oldalra sodródott, s a fehérekhez csatlakozott: a Horthy-féle nemzeti hadsereg kémelhárító osztályára került. A két háború között, vezérkari ezredesként, osztályvezető lett a honvédség vezérkari főnöke mellett.

1925 és 1933 között katonai attasé Berlinben, majd a honvédelmi minisztériumban dolgozott vezető beosztásban. 1935 végén Gömbös Gyula miniszterelnök a Berlinben már jártas, németbarát Sztójay Dömét nevezte ki nagykövetté a német fővárosba. Szoros kapcsolatot épített ki a német vezérkarral, befolyását pedig arra használta fel, hogy Magyarországot egyre jobban Hitler szekeréhez láncolja. Többek között Wert Henrik vezérkari főnökkel együtt arra ösztökölte a kormányt, hogy ajánljon fel önként csapatokat a Szovjetunió elleni háborúra. De általában is azon munkálkodott, hogy Horthy Ma-

gyarországot a „vonakodó csatlós” állapotából átvezesse a teljes értékű szövetségesek sorába.

„Csaknem tíz évet töltött Berlinben – írja Ránki György történész –, ahol közvetlen közlőről figyelhette meg Hitler és a Harmadik Birodalom felemelkedését, a náci Németország mániákus csodálójává, magyarországi szószólójává lett” (Magyarország története, 1918–1919, 1919–1945).

A németek érthetően ezt a nácibarát, de egyébként tehetségtelen embert tartották számbavehető jelöltnek a miniszterelnöki székre. Nemcsak Bethlen helyzetfelmérő képessége és politikai rutinja, Teleki emberi gondolkodásmódja és műveltsége hiányzott belőle, de még Darányi adminisztrációs készségével vagy Imrédy gazdasági szakértelmével sem rendelkezett.

Németbarátsága, szófogadásra hajló alkata azonban mégis elegendő „kvalitás” volt arra, hogy 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása után a magyar kormány élére álljon. Ő valójában csak bábu volt Edmund Veessenmayer német nagykövet vagy inkább az ország helytartójának a kezében: amit az kért tőle, parancsnak tekintette. Sztójay alig hat hónapos „országslása” alatt jelentős katonai erőket menesztett a keleti frontra, a magyar ipart és mezőgazdaságot szinte teljes mértékben a német hadigazdálkodás szolgálatába állította, s több százezer zsidót deportáltatott a német haláltáborokba.

Sztójay Dömét mint háborús főbűnöst bíróság elé állították, és kivégezték.

SZTRÓKAY KÁLMÁN (Buda, 1886. december 21.–Budapest, 1956. december 23.) – A tudomány széles körben ismert népszerűsítője Budán született, de

a gimnázium utolsó három osztályát Szabadkán végezte, mégpedig a századfordulót követő években, annak a híres nemzedéknek tagjaként, amelyhez Kosztolányi Dezső és Csáth Géza, Munk Artúr, Fenyves Ferenc, a Lányi testvérek és még sokan mások tartoztak. Dévavári Zoltán kutatásaiból tudjuk, hogy ezek a fiatalok egymást ösztönözve fejlődtek eredeti, alkotó és erős egyéniségekké, de termékenyítő szellemi közegként ott állt mögöttük a gimnázium kitűnő tanári kara, amely közül külön is kiemelkedik a tudós magyartanár alakja, Toncs Gusztáv. „Írói pályámra Ön adta az útravalót. A fényt osztotta ki tanítványai között” – írta tanárának Kosztolányi, amikor már híres költő volt.

Sztrókay Kálmán esetében sem beszélhetünk az egyébként szintén kitűnő matematika-, fizika- és kémia tanárok elhátározó szerepéről, bár ezt sem kell lebecsülnünk, hanem Toncs Gusztáv kisugárzó erejéről, aki őt is megtanította írni, helyesen gondolkodni, s beoltotta a tudományos búvárkodás szeretetével. Sztrókay természettudományi pályára lépett, matematika-fizika szakos tanári oklevelet szerzett, de mivel megérintette az a fény, amiről Kosztolányi írt, az írást választotta hivatásának, s egy sajtós területen, a tudomány népszerűsítése terén érvényesült. Ez az igazi terepe, jóllehet írt színdarabokat, regényeket, sokat fordított meg szerkesztett is. A XX. század derekán, de a napjainkban felcseperedő nemzedékek szemében is a természettudományok népszerűsítőjét testesítette meg. Azzal a csodálatos képességgel rendelkezett, hogy a kezdőknek, a laikusoknak egyszerű nyelven el tudta mondani a komplikáltnak tűnő vegyi folyamatokat, fizikai jelenségeket, technikai

vívmányokat. Különösen a diákok sok nemzedékét vezette be kézen fogva a tudomány és a technika világába. „Mielőtt belépnénk a csodák országába – így biztatta a kis olvasóit –, előbb át kell rágnunk magunkat a fizika ábécéjének kásahegyén.”

Könyveit az ifjúságnak szánta, az ő részükre írta A kis mérnök, A kis csillagász, A kis ezermester, A technika ábécéje, Az ezerarcú anyag, Barkácskönyv című könyveket és még jó néhányat a csaknem 30 önálló kötete közül. Ezek nem szakkönyvek, nem tankönyvek, hanem olvasmányok, érdekesítő lektűrök. Az a bizonyos fény árad belőlük, s bevilágítja a tudományok megismerése felé vezető utat.

SZUCSICS LUKÁCS (Albana, 1648. ?–Szabadka, 1710 és 1720 között) – Az ősi Raguzának, azaz Dubrovniknak élénk kereskedelmi, diplomáciai és egyéb kapcsolata volt a középkori Magyarországgal. A kötelékek 1358-tól egészen szorosra fűződtek, mivelhogy ettől kezdve az adriai köztársaság Nagy Lajos birodalmának fennhatósága alá került, Dalmácia minden jelentősebb városával együtt (Spalato-Split, Zara-Zadar, Sebenico-Šibenik, Trau-Trogir). A városállam 1440-től már a szultán hatalmát ismerte el, de a kapcsolat a több száz éves török világ idején sem szakadt meg, nem egy család talált menedéket Magyarországnak a Habsburgok alá eső részében.

A szabadkai Szucsics (Szuchich, Szutsits, Szucsich) család ősei a XVI. és a XVII. században a raguzai köztársaság katonai szolgálatában álltak, a tengeri, de zömmel a Szerbia, Bosznia és a Törökország felé vezető szárazföldi utak védelmét biztosították. Szucsics Lukács is az egyik Narenta (Neretva) menti vá-

racsban született. Korán elsajátította a fegyverforgatást, a kereskedelmi karavánok védelmében jeleskedett, a törökök ellen vitézkedett. Amikor az oszmánliak felszámolták a narentai erősségeket, a Szucsics család a Habsburgok szolgálatába lépett. Az egyik korabeli szabadkai okmány szerint, amelyet Magyar László idéz az 1996-ban kiadott Szabadka (1428–1918) című könyvben, a család „eljött a katolikus földre, a fényes magyar királyság földjére, mely királyságban hűn szolgált legmagasabb császárnak és legfényesebb magyar királynak”.

Szucsics Lukács csaknem tíz évig a boszniai végvidéken hadakozott, majd negyvenévesen a szabadkai katonai sánc első főkapitánya lett. Életrajzírói (Iványi István, Magyar László) megszólaltatnak egy 1700-ból származó, decemberi keltezésű katonai összeírást, mely szerint az 52 éves kapitány ekkor 12 éve töltötte be ezt a tisztséget. Időközben tizenkét hadjáratban vett részt, s egy ízben török fogságba is került, ezer tallér váltságdíj ellenében szabadult ki.

A szabadkai ferencesek feljegyezték róla, hogy hűséges császári zsoldostiszt és nagyon bátor katona volt – nagy szakállú, marcona kinézésű –, akinek vitézi tetteiről legendák keltek szárnyra. Az ellenséget rettegésben tartotta ugyan, de „övéi iránt a legnagyobb szelídséggel és szeretettel viseltetett”. A mindenkori kapitányok lakhelye az időközben várkastéllyá átalakított erődítmény régi részében volt, az úgynevezett kulában. Innen intézték, a katonai ügyek mellett, a polgárság ügyes-bajos dolgait is.

A Szucsics család a XVIII. és XIX. században nagy szerepet vitt Szabadkán. Soraikból öt várkapitány (Lukács

I., Illés, Jakab, György és Lukács II.) került ki, a familia hatodik tagja – ő már Szuchich János néven – tanácsnok, városi kapitány, szenátor, főbíró, országgyűlési követ volt Szabadkán, aki nagy érdemeket szerzett a szabad királyi várossá válás folyamatában. Ő volt az, aki a hírt először hozta Szabadkára, s aki kétszázötven főnyi lovasbandérium élén, zeneszóval és mozsárdörgéssel bevárta az 1779. szeptember 1-jén esedékes beiktatásra érkező királyi biztost. 1796. július 5-én ő lett Szabadka első polgármestere is.

SZULIK JÓZSEF (Baja, 1841. február 28.–Becse, 1890. május 31.) – A verselgető-írogató becsei pap a XIX. századi vidéki újságok, egyházi közlönyök, a „kevésbé tanult sokaság” részére kiadott „néplapok” munkatársa volt, cikkeket, tanulmányokat, tárcákat, útirajzokat, elbeszéléseket, s főleg költeményeket írt. Első verse is egy ilyen népies orgánumban jelent meg, Boross Mihály rövid életű Kalauzában, 1857-ben, tizenhat éves korában.

Első verseskötetét huszonhét évesen jelentette meg Pesten, s ebben már tíz év termését gyűjtötte egybe. Életében ezt a könyvet nyolcszor adta ki, halála után pedig még hatszor jelent meg nővéreinek jóvoltából, úgyhogy a Szulik József költeményei, 1857–1867 című kötetének 14 kiadása volt, az utolsó 1907-ben jelent meg.

Amikor az első kiadás elhagyta a sajtót, Szulik József Bezdánban volt káplán. Valójában egész élete a „déli részeken” pergett le. Baján született, Kalocsán volt papnövendék, később pedig tanítóképzői tanár, majd a Bezdán melletti Küllődön, Topolyán és – mint említettük – Bezdánban segédlelkész. 1878-tól Becsén plébános, később pedig címze-

tes prépost, esperes. Ott is halt meg, ahol hívei szép síreméket emeltek neki, amely a belvárosi temetőben még ma is áll.

Szulik egy életen át betegeskedett – a kór már ifjúkorában megtámadta tüdejét –, a helyi lap nekrológja szerint is „halála nem volt váratlan, már hónapok óta élet-halál között lebegett”, a tébécés lázak azonban nem tudták letéríteni útjáról, szorgalmasan publikált. Művei nagyobbrészt saját kiadásában jelentek meg, de napvilágot láttak olyan sorozatokban is, amelyeknek fontos célkitűzése volt az „elpogányosodott, megromlott” családot visszavezetni a keresztényi ideálokhoz. Ezek közé tartozott István bácsi Könyvesháza is, azaz Majer István egyházi író kiadványai, amelyek „neveléstani és népies iratokat” tartalmaztak. De megjelent szerzőnk az Abafi Lajos szerkesztette magyar Könyvesházban is, mégpedig egy fordításkötettel: Fernan Caballero spanyol író néhány franciára fordított elbeszélését ültette át magyarra. Szerb költőket fordított még, így Zmaj Jovan Jovanovićot és Branko Radičevićet. E munkái azonban nem állták ki az idők próbáját, ami abból látszik, hogy a költő születésének 150. évfordulója alkalmából kiadott antologikus Zmaj-válogatásba nem az ő fordításai kerültek, hanem költőtársáé, a valamivel később, de szintén Becsén élt Szász Istváné.

Szulik József költészetével sem hagyott mélyebb nyomokat. Annak idején kortársai sem tüntették ki túlzottan kegyeikkel. Legtöbbször az „egyházi költők” közé sorolták, Lévy Mihály pedig, aki 1896-ban sajtó alá rendezte költeményeit és fordításait, így ír róla kísérő szövegében: „Szulik nem volt valami kiváló szellem, sem eredetibb költői egyéniség.”

Szulik Józsefnek tehát sem életében, sem halála után nem termett babér. Néhány jó szót azonban megérdemel, dicsérjük a szándékot, az áldozatot, a törekvést. Hiszen a helyi lap is azt írta nekrológiájában, hogy „író volt szíve szerint”.

SZÚNYOGH SÁNDOR (Alsólakos, 1942. március 3.–Alsólendva, 1998. január 10.) – A szlovéniai (korábban jugoszláviai) magyarság művelődési és irodalmi életének napszámosa volt, „másodállásban” költője is. Ennek a csöppnyi népcsoportnak a helyzete egészen sajátosan alakult: a vajdasági „tömbtől” a távolság, a magyarországi élettől az országhatár választotta el, szűkebb környezetétől pedig a nyelvi korlát. Ez a kirekesztettség szabta meg hétköznapjait, s Szúnyogh Sándor és köre ezeken a kerítéseken próbált réseket vágni, az összekötő szálakat átfűzni.

„Mindenes” pályáját tanítóként és fordítóként kezdte, majd 1972-től a mura-szombati Sajtó- és Rádióintézet munkatársaként a Népújságnál (az ottani magyar hetilapnál) és a helyi rádióban újságíróskodott, később pedig a Szlovén Televízió lendvai magyar szerkesztőségének vezetője lett, bár e három tájékoztatási eszköz működését nem választotta el szigorú határvonal, az egymás kiegészítése kötelesség is, kényszer is volt. Közben levelező hallgatója a Maribori Pedagógiai Akadémiának, elvégezte a Szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar szakát (1989).

Sokoldalú publicisztikai munkásságát egy év (1991) jegyzet-, cikk- és interjúanyagának részleges bemutatásával értékelhetjük: Mikor lesznek kétnyelvű utcatáblák Lendván?; Látogatás a lendvai kétnyelvű iskolában: Csökkent a létszám, de az óvodákat ne szüntessük

meg; A muravidéki és a rábavidéki kétnyelvű iskolák együttműködése; Magyar kultúrhét Muravidéken; Irodalmunk harminc éve; A muravidéki írókat felvették a Magyar Írószövetségbe; Szlovéniai magyar írók Budapesten; 600 éves a dobbronoki (lendvavásárhelyi) iskola; Beszélgetés a szlovéniai magyar írókkal (Báti Zsuzsa, Bence Lajos, Szomi Pál, Varga József); Magyarországi írókkal (Beke György, Csoóri Sándor, Nádas Péter, Tornai József); Vljaj Lajos és Hadrovics László portréja, Széchenyi-emléktábla avatás Lendván stb.

Egy munkás év sokatmondó adatai ezek, de ilyenek voltak az előbbiek, s az utána következők is.

Szúnyogh Sándor ott bábáskodott a szlovéniai magyar irodalom születésénél is. A kezdeti lépések után az első jelentősebb állomás Szúnyogh Sándor, Szomi Pál és Varga József közös versgyűjteményének, a Tavaszvárásnak 1972. évi kiadása volt. Egy újabb fordulat 1985-ben következett be, amikor a Népújság keretében megjelent a Muratáj című irodalmi és művelődési melléklet. „Legyen a Muratáj vidékünk művelődési tükre, irodalmi munkásságunk szócsove és alkotó tevékenységünk szigorú porondja, ahol kritikai csatákban izzik a toll és érik az agy” – így indította el útjára az irodalomszervező Szúnyogh Sándor a szlovéniai magyar írók első orgánumát, amely csakhamar, 1988-ban, átalakult önálló folyóirattá. Az ottani literatúrával kapcsolatos írásait önálló kötetben tette közzé (Tanulmányok és cikkek a muravidéki magyar irodalomról, 1991).

Az irodalom barátai és ismerői elsősorban lírikusként tartják számon, számukra ő „főállásban” volt költő. Több verseskötete jelent meg (Halicanumi

üzenet, 1975; Naj-leg, kétnyelvű kötet Ernest Ružičtyal, 1980; Hóvágy, 1985; Virágköszöntő, gyermekversek, 1987; Halicanumi rapszódia, 1991).

Szúnyogh Sándor emberként is, költőként is meghatóan ragaszkodott szülőföldjéhez, egyik kritikusa szerint „himuszozza a tájat”.

SZÜCS VILMOS (Bajsa, 1909. június 30.–Rijeka, 1985. december 8.) – Az egyik legismertebb vajdasági magyar pedagógus közvetlenül a második világháború után. Az elemi szülőfalujában, a polgárit a szomszédos Topolyán fejezte be, Zomborban pedig a tanítóképzőt. A szabadkai tanyavilágban kezdett el tanítani, majd Budiszaván (Tiszakálmánfalván) folytatta. Innen helyezték Újvidékre, ahol az ottani kísérleti iskolában, majd a tanítóképző gyakorlóiskolájában dolgozott. A második világháború befejezése után, 1945-ben, az akkor induló szabadkai tanítóképzőben tanárként, majd igazgatóként 1958-ig folytatott áldásos pedagógiai munkásságot. Időközben a belgrádi Bölcsészettudományi Kar pedagógiai szakán tanári oklevelet nyert, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen pedig doktorált.

A háború utáni években, a rendkívül gyorsan növekvő magyar iskolák hálózata miatt, nagy volt a tanítóhiány: a négyszáz fős magyar pedagóguskáderből mindössze 150-en maradtak, az igények pedig módfelett megnövekedtek. A tanítókat „gyorstalpalású” tanfolyamokon képezték, de két tanítóképzőben, a szabadkaiban és az újvidéki-ben megindult a rendszeres tanítás is, azzal, hogy ez az utóbbi három év múltán, 1952-ben, becsukta kapuját.

1948-ban a két tannyelvű szabadkai tanítóképzőt kettéosztották: a Vegyes Magyar Tannyelvű Tanítóképzőre és a

Vegyes Szerbhorvát Tanítóképzőre, azaz, hogy ez az utóbbi 1952-ben megszűnt, mert a zombori mellett feleslegesnek tűnt. Az önálló magyar tanítóképző, Szűcs Vilmos igazgató keze alatt tekintélyes iskolává nőtt, tanári kara is egyre képzetesebb lett: 11 egykori tanító nyert tanári képesítést. 1945 és 1947 között csaknem 1700 magyar ajkú fiatal szerzett tanítói oklevelet. (Adataink forrása: Tóth Lajos: Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig, Szabadka, 1994).

A szerbhorvát tanítóképző megszüntetését utólag „hibának” minősítették, s 1957-ben újra „kétnyelvűvé” vált a szabadkai tanintézet, ami gyakorlatilag az „államnyelv” átfedéséhez, az anyanyelv, az azonosságtudat háttérbe szorításához vezetett. Szűcs Vilmos komoly érvekkel próbálta megmenteni a magyar preparandia önállóságát, de ez az akkori politikai viszonyok között nem volt lehetséges. Mint ilyenkor lenni szokott, újabbnál újabb bűnöket varrtak a nyakába, így a politikai alkalmatlanság vádját is. Amikor a gyanúsítgatás és a meghurcolás, az ide-oda való áthelyeztetés nem szűnt meg, futva, szinte menekülve hagyta el a várost: elfogadta a rijekai ipari-pedagógiai főiskola korábbi meghívását. Később a főiskolából egyetemi kar lett, ő maga is egyetemi tanárként ment nyugdíjba 1976-ban. Csaknem félszázados pedagógiai pályát állt mögötte. Kitűnő tanító és tanár volt, emlékezetesek a Népoktatásban írt szakcikkei (Számtanpéldák az elemi iskolában, 1952; Tegyük a mértan tanítását érdekessé és szemléletessé, 1952; Az első szerb felkelés iskolaügye, 1954), de azért elsősorban gyakorlati ember volt: élvezetes előadó, kitűnő iskolaigazgató, a diákok nagy barátja. Szülőfalujában, Bajsán temették el.

T

TAKÁTS RAFAEL (Gyöngyös, 1748 körül–Szécsény, 1820. augusztus 30.) – Heinlein István történész kutatásaiból tudjuk, hogy húszéves korában, azaz 1769-ben, Szécsényben lépett a ferences rendbe, innen került Kaplonyba bölcészetet, Szegedre pedig teológiát hallgatni. 1774-ben szentelték pappá, s ettől kezdve a salvatorianus provinciához tartozó rendházak mindegyikében megfordult, hol itt, hol ott bukkant fel. Így, többek közt, rövidebb-hosszabb időt töltött Szegeden, Gyöngyösön, Váccon, Füleken, Rozsnyón, Veresegyházon, Kecskeméten, Csongrádon, Hódmezőváráshelyen, Dorozsmán.

Szabadkán 1788-tól 1801-ig hitszónok volt, 1810-ben pedig a ferences házfőnök helyettese. A szegedi ferencesek régi gyakorlatához híven a „lentség”, azaz a környékről kirajzott dohánykerészek egyik pap nélkül maradt bántási településén, Padén megbízták az ottani hívők lelki gondozásával. Erre 1790 és 1792 között került sor. A helyettesítés gyakorlatának ezúttal azonban egy egészen rendhagyó eredménye született.

Takáts Rafael egy kis nyomdát hozott magával. A nyomógépet, a kézisajtót egy Ambró Ferenc nevezetű váci nyomdásztól kapta – abban a reményben, hogy Szegeden esetleg fióknyomdát nyithat –, ő vezette be a szakma titkaiba is, a betűkészletet pedig a budai egyetemi nyomdában vásárolta, meg

nyomdász barátai bocsátották rendelkezésére. Amikor Padéra érkezett, nyomdája komplett volt, megkezdhette a nyomtatást. Tudomásunk szerint 19 kisebb fajta nyomtatványt állított elő, ebből néhány a Magyar Országos Levéltárban található, néhány pedig a magángyűjteményekben. A zrenjanini múzeumban is lehetett egy, de eltűnt, csak a leltárkönyv hitelesíti, hogy egykor a múzeumi gyűjtemény része volt.

1791-ben, Padén adta ki egyetlen nyomtatásban megjelent művét: a Toldalék a Párizz-Pápai szótárhoz című munkáját. Ez a kiadás becses helyet foglal el a magyar tudománytörténetben. Gáldi László A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban című könyvében azt írja róla, hogy „népnyelvi anyagának gazdagsága teszi a történeti nyelvjáráskutatás kitűnő forrásává”. Hazai tudományunk sajnos mindeddig nem vett tudomást Takáts Rafael munkásságáról. Pedig nemcsak a XVIII. századi szótárírási törekvések hangyaszigorgalmú képviselőjét tisztelhetjük benne, hanem vidékünk első magyar nyomdászát, az első „vajdasági” magyar nyomda alapítóját is.

A könyvnyomtatás gyakorlátát 1793 júniusától hatósági engedélyhez kötötték, s a tilalomra Takátsot is figyelmeztették, de ő tovább dolgozott. Emiatt aztán gyakori zaklatásoknak volt kitéve, a házkutatásokat megelőzve titkos

helyeken rejtette betűit, nyomtatóasztalát. Végül kézsajtóját megsemmisítette, erre 1810. június 17-én megszüntették ellene az eljárást.

Ettől kezdve, a kiadás legcsekélyebb reménye nélkül, kézzel írta három szótári művének sok száz lapját. Kéziratban maradt és a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárában őrzik terjedelmes magyar szótárát, vaskos latin szótárát és egy latin szótár töredékét.

Magyar szótárának elejére a következő szavakat írta: „A Nemzetnek Anya nyelvét rendbe szedni nem akarni annyit tesz, mint azt kívánni, hogy a Nemzetnek elméje homályban, szíve vad-ságban, törvénye zavarban maradjon.”

TALLIÁN BÉLA (Szabás, 1851. ?– Szeged, 1921. november 23.) – A szegedi „kegyes iskola” és konviktus növendéke volt, így aztán Péter László őt is bevehette a piarista gimnázium neves diákjainak lajstromába, mégpedig két alapon: a főispánok és a miniszterek csoportjába is (Szegedi seregszemle, 1999). Az érettségi után a pozsonyi jogakadémiára iratkozott, ahol 1873-ban államtudományi államvizsgát tett.

Torontáli nemesi, birtokosi családból származott, s így a dolgok rendje szerint a vármegye szolgálatába állt: Törökkanizsán, a família törzsökös telepén lett aljegyző, jegyző, majd főszolgabíró. Itt volt egyébként a 2100 holdnyi uradalma is, amelyet az évek során mintagazdasággá fejlesztett. A megyében elsőnek honosította meg az öntözéses gazdálkodást, s termelő tagja volt a vetőmag-nemesítő intézetnek, kiváló eredményeket ért el a dohány- és cukorrépa magvak nemesítésében és termesztésében. Híres volt még svájci tehenészetére, csak azokat az üszöket nevelte fel, amelyeknek anyja legalább

3200 liter tejet adott évente. A növény-dék állatokat egész nyáron egy tíz évre bérbe vett erdélyi havasi legelőn tartotta. Felesége nemes baromfitenyésztést űzött: nagy testű orpington tyúkokat, pekingi kacsákat, emdeni ludakat nevelt. Nevezetes volt még a birtok félvér ménese, fésűsgyapjú juhászata, halastava, de különösen hetvenholdnyi faiskolája, ahol gyümölcsfákat, díszcserjéket nevelt. „Szorgalmas, jó gazda volt, fanatikusa a fáknak” – írta egyik kortársa.

Főszolgabíró korában, a biztos tanács tagjaként részt vett az 1879. évi szegedi árvíz károsultjainak mentésében, elhelyezésében, ellátásában, így aztán ő is rákerült Vágó Pál elhíresedett árvíz-képére.

A következő évben már torontáli alispán, mintegy jelezve, hogy közigazgatási, de politikai pályája is felfelé ívelő, s mint látni fogjuk, töretlen vonalú. Harmincöt éves korában főispánná nevezték ki Somogyban, ahonnan a család törökkanizsai ága származott. Később Békés és Csongrád megye élére került, majd 1896-ban megválasztották országgyűlési képviselővé. A Ház egyik alelnöke (1899–1903), majd a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere lett (1903–1905).

Bárhová is került, az úri rend keménykezű örének bizonyult, megbízható oszlopának. Torontáli alispánként a csángó telepítés ügyét intézte, víztársulatokat irányított. Az ő korában, 1881-ben, Pártos Gyula és Lechner Ödön kapott megbízatást a becskerek megyeháza kibővítésére, megújítására. 1885 és 1887 között két szárnyépülettel toldották meg, az új tetőzetet fénymázos cserépekkel fedték be. Az épületnek saját vízvezetéke, gőzfűtése és villanyvilágítása volt. A községnevek magyarosítá-

sára létrehozott megyei bizottság elnökeként ő is „kiküszöbölte mindazokat a jelzőket, amelyeknek nemzetiségi vonatkozásai voltak”. Békésben, kormánybiztosként, az agrárszocialista mozgalmak letörését irányította.

Felesége révén atyafiságban volt a szerb uralkodócsaláddal, az Obrenovi-
ćokkal, szerbiai kitüntetések viselője is volt. Kormánybiztosként Karlócán ellenőrizte a századvégi görögkeleti egyházi kongresszus munkálatait, a világháborúban pedig, rövid ideig, a meg-
szállt Belgrád kormányzója volt.

A Tanácsköztársaság kikiáltása Szegeden érte, letartóztatták, de kiszabadult, és csatlakozott Horthyhoz, hatvankilenc évesen belépett a Nemzeti Hadse-
regbe. Nem sokkal halála előtt még megélte a Monarchia széthullását, Magyarország szétdarabolását, annak a rendszernek teljes csődjét, amelynek ő is részese és kialakítója volt. Kiszom-
borban, a helyi temetőben levő Kálvária-domb alatt kiképzett családi sírboltban temették el.

TALLIÁN EMIL (Törökkanizsa, 1859. február 10.–Szeged, 1911. december 4.) – Két szilárd pontja volt az életben: a főszolgabíróság és a vadászat. Az előbbivel teljes énjével kötődött szülővárosához, a hivatalnoki életvitelhez, úgy is mondhatnánk, hogy a rendezettséghez, a nyugalomhoz, az utóbbival pedig szenvedélyesen kapcsolódott a kaland-
hoz, a nem mindennapihoz, a nagyvilághoz.

1888-tól kezdve több mint húsz éven át állt a Tisza-parti város élén. Törökkanizsa mai képe valójában az ő idejében alakult ki: a poros mezővárost a parkok városkájává varázsolta. Az emlékezet is így őrizte meg: ami fa van, azt mind ő ültette – mondják még napjainkban is a

város idős lakói. Kora esti sétái során más-más utcát keresett fel, hogy ellenőrizze: meglocsolta-e mindenki háza előtt a facsemetéket. A főutcán még ma is sok Tallián-féle hársfa illatozik. Utazásai során érdeklődéssel fordult az idegentáji vegetáció felé, és olyan fákat, bokrokat, cserjéket plántált a Tisza-part-
ra, amelyek ezen a tájon alig találhatók. A törökkanizsai park egykor valóságos botanikus kert volt. Sajnos a kanizsaiak nem ügyeltek eléggé erre az élő, zöldelő hagyatékra, sok ritkaságszámba menő fát kivágtak, a kipusztultak helyébe alig ültettek újakat, de ennek ellenére 1975-ben még természetvédelmi területté lehetett nyilvánítani.

Ennek a díszkertnek kellős közepén helyezkedett el az egykori törökkanizsai „mágnásnegyed”, a parkot átszelő út egyik felén emelkedik a Schulpe-kastély, mellette a Magdeghem-kastély, a másik oldalon pedig a Tallián-kúria.

Tallián Emil kilenc nagy vadászatot tett meg életében. Kelet-Afrikában háromszor járt, de eljutott Ceylon, India, Egyiptom, Brazília és Tibet egzotikus vadakban gazdag vidékeire is. Nem sokkal halála előtt az Északi-sarkvidéken jegesmedvére vadászott.

Vadászélményeiről tárcákat írt a becskerekai Torontálba. Ceyloni kalandjairól Egy torontáli elefántvadász naplója címmel számolt be 1901-ben. Nagy gonddal gyűjtötte a vadásztrófeákat, ceyloni útjára elkíserte egy preparátor is. A vadak kikészített fejét, a kitömött madarakat saját felügyelete alatt csomagoltatta be és adta fel észak-bánáti címére. A gazdag gyűjteményt a Borovszky-féle megyei monográfia is számon tartja. Halála után a gyűjtemény a becskerekai múzeumba került, onnan pedig, a második világháború után, a Szabadkai Múzeumba, illetve

állatkertbe és az újvidéki Természetrajzi Múzeumba, de mint gyűjtemény sajnálatos módon megszűnt létezni, névtelenné vált, eredetét a két intézmény szakemberei sem ismerik, nem tartják számon.

Tallián Emil mellszobrát – Szentgyörgyi István alkotását – 1914-ben leplezték le, de csak négy évig állt a törökkanizsai parkban, a városháza előtt. Az impériumváltás után nyomtalanul „eltűnt”, talapzatával együtt. Nemrégiben előkerült és helyreállították, írásai pedig Szabó József gondozásában újra megjelentek (2002).

Hosszabb életrajzát, ceyloni (Srí Lanka) naplóját e sorok írója tette közzé (Régi bácskai és bánati utazók, 1987).

TALLÓCI MÁTÉ (Korčula, ?–Várna, 1444. november 10.) – Raguzai, azaz Dubrovnik a XIV. század vége felé bekebelezte Korčulát, s ettől kezdve a dalmát sziget vezető emberei a városállam polgárai lettek. Maga Dubrovnik viszont, kereskedelmi érdekeinek megfelelően, Nagy Lajostól Mátyás királyig, a magyar uralkodók fennhatóságát ismerte el, az akkori szóhasználat szerint a középkori magyar állam vazallusa lett.

A Tallóci család felemelkedését ez a kettősség határozta meg, a család legkiemelkedőbb tagját, Tallóci Mátét is úgy emlegették, mint a magyar király szolgálatában álló raguzai polgárt.

Tallóci Máté (a magyar forrásokban még Thallóczky alakban is előfordul, a horvát források szerint eredeti nevén, Matko Talovacként jegyzik) a XV. század elején tűnt fel, s vált a magyar–horvát kapcsolatok egyik kiemelkedő alakjává. Az idő tájt a magyar uralkodó nevében, Szreberniki várkapitányként, ő védte meg Dubrovnikot Radoslav

Pavlović martalócai ellen. A török szolgálatban álló bosnyák főúr a városállamhoz tartozó Konavle zsupánságot próbálta a maga és a szultán hatalma alá venni.

A család, azaz az öt Tallóci fivér a török elleni küzdelmekben és Zsigmond király hatalmának megszilárdításáért vívott küzdelmekben tűnt ki, meg valamivel később is, Albert és I. Ulászló király és a Hunyadiak korában. Zsigmond bőkezűen osztogatta híveinek a kincstári birtokokat, így aztán a Tallóciak is hatalmas vagyonra tettek szert Horvátországban, Szlavóniában, Boszniában és Szerémségben, azaz a Nándorfehérvártól a Zenggig (Senj), a Drávától a Narentáig (Neretva) terjedő térségben. Ezekkel fontos állami tisztségek is jártak, a Tallóciak váltották egymást a dalmát, horvát és szlavón báni székben a kevei főispán és a nándorfehérvári kapitány posztján. Egy időben kézben tartották a dunai sószállítást és a zágrábi püspökség javainak kezelését is.

A Tallóciak hűségesen szolgálták a királyt, de sohasem feledkeztek meg Dubrovnikról. Tallóci Máté 1432-ben, Zsigmond király révén, pápai engedélyt eszközölt ki a városállamnak, hogy kereskedhessen „a levantei hitetlenekkel”. 1437-ben viszont ő kérte a raguzaiakat, hogy küldjenek Belgrádba téglaegetőket és kőműveseket, s indítsák be a posztótermelést, a fafeldolgozást. A többi Tallóci is vámkedvezményekkel és más privilégiumokkal egyengette a raguzai kereskedelmet, így aztán fontos telepek jöhettek létre Kevén és Új-lakon, de a legfőbb központ Belgrád lett, innen indult a dubrovnikai áru délre, Szerbiába és északra, a luxus áruk nagy piaca, Buda felé.

A Tallóciak közül még János (Ivan), a vránai perjel tűnt ki azzal, hogy 1440-

ben hét hónapi küzdelem után visszaverte a Nándorfehérvárt ostromló Murat szultán hadait. „Származása idegen, de vitézsége magyar”, mondták róla a kortársak. Ferenc (Franjo) Hunyadi seregében harcolt, és a rigómezei csatában esett el (1448). Frank és Péter (Pjerko) a báni méltóságok viselői voltak.

A család legkiemelkedőbb tagja mindvégig Tallóci Máté maradt. Testvérei katona-főurak voltak, neki viszont, diplomáciai ügyessége folytán, az országos ügyekbe is beleszólása volt. Ő tette lehetővé Zsigmond római koronázását, elkísérte őt a bázeli zsinatra, s ő volt az, aki 1437-ben tájékoztatta a dubrovnikiakat Zsigmond haláláról. A király elhunytá után kitört trónviszályban is fontos szerep jutott neki. Tagja lett annak az öttagú küldöttségnek, amely Krakkóba ment, hogy a Budán tanácskozó országnagyok nevében felkínálja a magyar koronát a lengyel királynak. Ő tájékoztatta Zsigmond özvegyét, Erzsébetet a tárgyalások eredményéről, mire a királyné, mivelhogy maga is igényt tartott a trónra, becsukatta.

Tallóci kitarzott a lengyel király mellett, aki végül is I. Ulászló néven magyar király lett, megszökött, és csatlakozott hozzá. Elkísérte 1444-ben a szerencsétlen kimenetelű várnai csatába is, ahol életét vesztette a menekülő király védelmében.

TAMÁS ISTVÁN (Pécsvárad, 1904. augusztus 8.–San Francisco, 1974. ?) – „Voltam csecsemő, diák, lakatosinas, költő, életunt . . . Jelenleg újságíróként keresem meg mindennapi bécsi szeletemet (a kenyeret azt ingyen adják hozzá) . . .” – így, ilyen ironikus hangon fogalmazta meg életrajzát 1928-ban az akkor huszonnégy éves Tamás (korábbi nevén: Krausz) István, a két háború

közötti jugoszláviai magyar irodalom és újságírás egyik legérdekesebb alakja. A felsorolásból kihagyta, hogy egy ideig rikkancs is volt, s a papírbálákon aludt a nyomdában, innen került a szabadkai Napló szerkesztőségébe. Nem említette azt sem, hogy egy időben lapjának kiküldött munkatársa volt Párizsban, ami akkoriban nagy ritkaság volt, az újságírók még Topolyára sem jutottak el. A francia fővárosban még segédrendezőnek is beállt, mert a film módfelett érdekelte.

Tamás István tehát mindenképpen színes egyéniség volt. Ő is a pécsiek nagy caspatáival érkezett a Tanácsköztársaság bukása után vidékünkre. Eleinte az Ifjúság című, Pécsen már megjelent irodalmi revü további kiadásával próbálkozott, utána pedig a már említett regényes körülmények között került a Napló szerkesztőségébe. Először mesteri hírkopfjaival tűnt ki, majd az irodalmi riport egyik legjobb, s egyúttal a legtermékenyebb művelőjeként vált ismertté, aki, mint mondta is, „örökké hegyezett ceruzával és nyitott notesszel a zsebében járta a világot”. Párizsi írásai, Kosztolányi Dezső előszavával, könyv alakban is megjelentek (öt világrész a Szajna partján, 1927).

Tamás Istvánnak nem ez volt az első kötete. Korábban verseivel jelentkezett (Fekete majális, 1925). Költészete a formabontás és az expresszionizmus jegyében fogant. Csuka Zoltánnal és a fiatal Láng Árpáddal (Lőrinc Péter) ő alkotta nálunk a szabad vers művelőinek körét, jelentkezésük nem kis kihívás volt a hagyományos ízlés ellen.

A harmincas évek elején Magyarországra költözött, ahol a Bethlen Margit grófnő szerkesztette Ünnepek című képes irodalmi magazin munkatársa lett. Közben szinte öntötte szórakoztató művei-

nek sorozatát. Termékenysége fokát mutatja, hogy 1932-ben két regénye jelent meg, 1933-ban öt, 1934-ben négy, 1935-ben és 1936-ban három-három, 1937-ben kettő. Jutott még ideje fordításra is, és változatlan érdeklődéssel fordult a hetedik művészet felé. 1935-ben, önálló forgatókönyve alapján, készült el a *Café Moszkva* című háborúellenes szemléletű, ironikus hangvételű, a magyar és az orosz katonák szenvedéseit egyaránt ábrázoló filmdráma, amelyben először jutott filmszerephez a magyar film két később ismertté vált alakja: Tökés Anna és Kiss Manyi.

A zsidóüldözések elől menekülve 1939-ben kivándorolt az Egyesült Államokba, s filmíróként tevékenykedett Hollywoodban. Nem sok sikerrel, mert a kíméletlen konkurencia következtében szinte észrevétlenül tűnt el az amerikai filmváros süllyesztőjében.

Tamás István a már említett riport- és verseskötetével meg két szabadkai ihletű regényével (*Egy talpalatnyi föld*, 1933; *A kék vonat*, 1934) tartósan beírta nevét a jugoszláviai magyar irodalom történetébe. Két pesti kiadású, Kästnerre emlékeztető ifjúsági regénye szintén bácskai tárgyú (*A szabadkai diákok*, 1933; *A szegedi pedellus*, 1934).

TAMASKÓ JÓZSEF (Gombos, 1897. június 19.–Gombos, 1968. január 31.) – Saját szóhasználatával élve – egy életen át „a méhészet szolgálatában apostolkodott”. Ügyszeretetről, buzgalmáról még ma is, több évtizeddel a halála után, legendák élnek a bácskai, bánati, baranyai és muraközi falvakban, ahova nagyobbrészt kerékpáron jutott el, az egyik méhészháztól a másikig vándorolva. Egyszerű ember volt, tanulatlan, hat elemi járt ki. 17 éves fejjel önként ment el az első világháborúba, négy tel-

jes évet töltött az orosz és az olasz fronton, az összes létező legénységi kitüntetést megkapta. A haja szála sem görbült meg, de amikor 1918-ban beállt pesti villamoskalauznak, súlyosan megbetegedett, sántán, csökkent hallóképességgel távozott a kórházból, s így rokkantként tért haza.

Mivel a „kubikosszakmát” nem folytathatta, méhészettel kezdett foglalkozni. Közben fényképezett is, muzsikált a kocsmákban – a tárogató volt a hangszer –, s órákat javított. Mivel a ketyegést nem hallotta, órásszerszámát szájába vette, az óra kerékrendszeréhez illesztette, s így érzékelte a hangot. Később már egy-két hold föld vásárlására is futotta, többedmagával hajómalmot működtetett a Dunán. Közben kiváló gyakorló méhésszé képezte ki magát. Hosszú vándorutakra is vállalkozott, így kései akácra Dalmáciába meg az adriai szigetvilág viráglegelőire. De ennél tovább is lépett, méhészeti szaklapot indított *Jugoszláviai Méhészet* címmel (1935–1941). Önképzéssel kifejlesztette magában azt a képességet, hogy tapasztalatait, megfigyeléseit előszóban értelmesen és élvezetesen el tudja mondani, vagy éppen kerek mondatokba foglalni, azaz idővel kitűnő előadó meg egyszerűen és világosan szövegező szakíró lett saját lapjában. „Az írást tanulni kell, mint a méhészetet” – írta is egy helyütt.

A két háború közötti magyar szaksajtó egyik nem eléggé méltányolt úttörőjét, kiemelkedő munkását kell személyében tisztelnünk. Ilyen minőségben még a kisebbségi lét egészen sajátos jelensége is volt, „az elhagyatottság, a gyámtalanság” éveiben, ahogy azt ő maga fogalmazta meg. Erős közösségi érzés és népi tudat élt benne, vezetésre termett ember volt. Nemcsak kiváló

méhész, nemcsak kiadó és szerkesztő volt, hanem szervező is, a méhészek szövetkezésének, tömörülésének híve, sőt ezen túl a művelődési élet szervezője is, így, feleségével együtt, ő indította el a még ma is élő Gyöngyösbokrétát. „Széthull és elvész a legszebb nyáj is, amelynek nincs pásztora, s lemarad az a nép, melynek nincsenek oktatói, melynek nincsenek fáklyahordozói” – írta lapjában, a Jugoszláviai Méhészetben. Téli tanfolyamai, mindenütt, ahol megtartották, eseményszámba mentek, emlékezetesek maradtak. Fejtegetése végén a hallgatóság cédulákon nyújtotta át neki a kérdéseket, mivel tudták, hogy nagyothalló.

A második világháború után induló magyar méhészlapis az ő közreműködésével jöttek létre. Ott bábáskodott a Topolyai Méhészet (1947), majd a szabadkai Méhészet (1954) rajtjánál. Ennek az utóbbinak az impresszumában ez állt: „Alapító, első szerkesztő és haláláig szakrovatvezető: Tamaskó József.” A mai méhészeket nem hatja át az előd szelleme: nincs egy magyar szaklap, s cikkeinek, úti beszámolóinak gyűjteménye sem jelent meg születésének 100. évfordulójára, pedig még életében összegyűjtötte azokat. Az útjairól írt beszámolóit egyébként egy kései bácskai peregrinus sajátos jelzései-ként is felfoghatjuk.

TÁNCICS MIHÁLY (Ácsteszer, 1799. április 21.–Budapest, 1884. június 28.) – Jobbágsorból emelkedett ki, kitanulta a takácsmesterséget, majd szolgadiákként tanítóvá képezte ki magát. „Én mindig a legszegényebb fiú valék – írta önéletrajzában (Életpályám, 1949, 1978) –, sem magammal nem vittem egyebet kenyér és rántásnál, sem utánam nemigen küldtek mást.” Négy

iskolamesternél volt segédtanító, majd 24 éves korában Kecskeméten beiratkozott a „latin iskolába”, azaz a gimnáziumba, ahol, saját leírása szerint úgy festett a sok apró diák között, „mint számár a juhok között”.

A felemelkedés nehéz és kínos volt, de végül is házitanító és nevelő, szerkesztő és publicista, nyelvész és tankönyvíró, lap- és könyvkiadó, politikus és országgyűlési képviselő, irányregények és röplapok szerzője lett. Ha politikai, nyelvi és irodalmi műveivel nem is, de emberi tartásával, korát megelőző nézeteivel, ezeknek következetes és konok vállalásával kiérdemelte az utókor teljes elismerését. A jobbágság minden váltáság nélkül történő felszabadításáért, a feudális viszonyok forradalmi úton történő felszámolásáért, élete vége felé pedig a munkások jogaiért szállt síkra, az Általános Munkásegylet elnöke lett, a munkásügyi közlönyként megjelenő Arany Trombita szerkesztője.

Egy életen át üldözték, a cenzúra árgus szemekkel figyelte munkásságát, többször bebörtönözték, a szabadságharc bukása után in effigie, azaz jelképesen felakasztották, mégpedig úgy, hogy az akasztófára szegeztek egy nevével ellátott táblát. Felesége bújtatta el saját házában, s ott rejtegette 1849 és 1857 között. „Ha van érdem abban – írja önéletrajzában –, hogy nyolc évig tartott hosszú rejtezkedésem alatt el nem vesztsem; föl nem fődöztek, tehát akasztófára nem jutottam, ez érdem egyedül őt illeti meg.”

Táncsics Mihálynak nagy irodalma van. Az érdeklődő sok mindent megtudhat idézett önéletrajzából, de a róla szóló könyvekből is (Bölöni György: Hallja kend, Táncsics, 1946). Mi itt most csak azokra az epizódokra térünk ki, amelyek vidékünkhez kapcsolják őt.

1825-ben a kecskeméti latin iskola padjából egy hosszabb „tanulmányi utat” tett – Varasdót, Zágrábot és Károlyvárost érintve, a híres Ludovika úton haladva – az adriai tengerparton, ahol megfordult Fiumében, Buccariban és Portorében.

1831–32-ben csaknem egy évet töltött Bácskában Szalmásy Miklós földesúr és megyei pénztárnok ómoravicai udvarházában. Négy fiúgyermekének nevelőjeként előkészítette őket a gimnáziumi magánvizsgákra. Erre Szabadkán került sor, teljes sikerrel. A tanárok azonban nem voltak megelégedve a számukra kiutalt díjjal. Ezzel Táncsics is egyetértett, mire a nagytörvényű földesúr, hangos fenyegetések közben, kiadta útját. E kellemetlen epizód ellenére Táncsics kedvezően írt moravicai tartózkodásáról, négy diákjáról, de különösen a ház asszonyáról, a művelt Szalmásynéről, aki Szuchich lány volt, egy tekintélyes szabadkai bunyevác család sarja, mely „Ragusa Rebulicából” származott, s őt várkapitányt adott Szabadkának, meg első polgármesterét is 1796-ban. „Tudományosan mivelt, felvilágosult családanya . . . ritka nő volt” – írja róla Táncsics.

1846 derekán a hatóság elfogatóparancsot adott ki ellene az 1842-ben megjelent Népkönyve miatt. Erről Kossuth értesítette, gróf Batthyány Kázmér pedig kocsit biztosított részére, s levitette bródi birtokára. Hónapokig biztonságban érezte magát, még ifjúkori vándorlásának színhelyére, az Adriára is lerándult („Az Adria soha, de sohasem lesz tulajdonképp magyar tengerpart” – írta önéletrajzában).

A hatóság besúgóí révén tudomást szerzett rejtekhelyéről, s 1847 márciusában letartóztatta, vasra verte, s előbb Zágrábba, onnan pedig a budai József-

kaszárnya börtönébe szállította. Innen szabadították ki a pesti fiatalok és polgárok 1848. március 15-én, s diadalmenetben Pestre kísérték.

Táncsics közíróként sem az egyik, sem a másik helyen nem tétlenkedett: Moravicán megírta a Nyelvészet, különös tekintettel a Magyar Tudós Társaság helyesírására című tanulmányát, Bródban pedig a Nép szava, Isten szava című munkáját fejezte be.

TELCS EDE (Baja, 1872. május 12.–Budapest, 1948. július 18.) – „A magunk emlékének és dicsőségünknek követeljük Telcs Edét, a magyar Rodint, aki városunk szülötte” – így írt 1910-ben lokálpatrióta hevíületében Havas Emil szabadkai ügyvéd és lapszerkesztő. A szülőhelyre vonatkozó pontatlanság olykor-olykor bűvópataként napjainkban is előbukkan, de már megjelenésének pillanatában is könnyen cáfolható volt. Telcs Ede valóban nem Szabadka szülötte, viszont – s ez a félreértések forrása – az észak-bácskai városban töltötte gyermekkorát, s részben iskolaéveit is. Tizenhat évesen, 1888-ban hagyta el, s Bécsbe ment, képzőművészeti tanulmányainak színhelyére. Telcs Ede nevének említésekor egyébként sem a földrajzi vagy a helytörténeti fogalmak kerülnek előtérbe, hanem a művésziek, elsősorban az olyan műszavak, mint a kisplasztika, ezen belül pedig a terrakotta, a plakett, az érem. Művészünk ugyanis e műfaj mesterévé képezte ki magát, miután sok-sok kitüntetéssel befejezte többévi tanulmányait. Sikeres pályája éppen egy ilyen, A két bornemissza című, kisméretű, intim hatású, égetett agyagban megformált kisplasztikával indult 1893-ban. Ennek a gipszmásolatát a szabadkai Városi Múzeum őrzi. Ehhez a műfajhoz egy életen át

hű maradt, sőt újabb s újabb területeit hódította meg, így az emlékérmek és a plakettek készítésének titkát is mesteri fokozaton sajátította el. Számtalan esemény, ismert személy emlékét örökítette meg domborműve ábrázolásain (Görgey, Thaly Kálmán, Marcali Henrik, Puccini, Anya, a Nemzeti Múzeum alapítója, a pécsi kiállítás érme). Az egykori szabadkai Milekić-féle gyűjteménybe idővel tizenhat plakettje került megőrzésre. Síremlékeket is készített (Munkácsy Mihály, Barabás Miklós), köztéri-szobor-megrendeléseknek tett eleget (Vörösmarty Mihály sokalakos emlékműve a budapesti Vörösmarty téren, Kallós Edével és Márkus Gézával közösen; a kecskeméti Kossuth-szobor). Vajdaságban három ilyen természetű munkája volt, illetve valami csoda folytán van is: Szilágyin (Svilojevo) a falu névadójának, Szilágyi Dezső politikusnak a szobra; Szabadkán Erzsébet királynőé (a vasútállomás és a Majsai út közötti parkban); Hadzsy János közadakozásból emelt mellszobra Topolyán.

Telcs Ede szorgalmas kiállítóművész is volt, sok országos és nemzetközi kiállításon vett részt, számtalan díjban, elismerésben részesült, így aranyérmet nyert az antwerpeni és a St. Louis-i világkiállításon meg a turini nemzetközi iparművészeti kiállításon. Egyik márványba vésett női képmását 1908-ban egyszerre két nagydíjjal tüntették ki a Műcsarnokban. Egy sikeres pálya csúcsát jelzi ez az esemény, ezzel a munkájával Telcs Ede eljutott, Lyka Károly szavai szerint, „művészetének delelőjéhez”.

TELEKI DOMOKOS (Sáromberke, 1773. szeptember 5.–Marosvásárhely, 1798. szeptember 16.) – A híres erdélyi történelmi família, a „szélesen el-

ágazott, virágzó ősnemes grófi család” sarja, amelynek érdemes tagjairól szóló szócikkeket oldalakon át közlik a lexikonok, s kötetek sora jelent meg róluk. Apja, Teleki Sámuel erdélyi kancellár a marosvásárhelyi Teleki Téka megalapításával kitörölhetetlenül beírta nevét a művelődéstörténetbe. A több mint 230 évvel ezelőtt született fia, Teleki Domokos természetesen a lehető legjobb nevelést kapta. Közéleti pályára készítették fel, ennek folytán a jogot fejezte be, de kedvtelésből az ásványtannal is barátkozott, olyannyira, hogy az 1798-ban megalakult Jénai Ásványtani Társaság megválasztotta első elnökévé.

A betegeskedő fiatalember sokat utazgatott külföldön és belföldön egyaránt, országos útítapasztalatairól egy könyvben is beszámolt (Egynéhány hazai utazások leírása. Tót- és Horvátország rövid ismertetésével, Bécs, 1796).

Torontál megyébe a „Török Kanisánál a Tiszán Hidason által menvén” érkezett meg. Mokrin, Kikinda, Basahid és Melence érintésével jutott el „nagy Betskerekére, Torontál Vármegyének fő helységébe”, ahol a főispán fogadta, s vele együtt kocsizott Zsombolyára, amelyet Csekonics ezredes „a Mezőhegyesi Ménes-Institutum fő-Inspectora a királyi kamarától árendába bírja”. Nagy elismeréssel írta le az óbester gazdaságát, megfigyelte, hogy „a vizet termékeny Földjeiről el tiltotta, Töltések által a Vizet úgy rekesztette el, hogy azt Száraz időben Földjeire tetszés szerint ki áraszthatya”. Mindenütt haladó és észszerű gazdálkodást lát: „olyan vidéken, melynek ennek előtte Fákat látni nem lehetett, sok szép fákat nevelt, és magának Vadaskertet formált; Fűzfákkal a Töltéseket és Utakat két felől beültette. Ezen kívül nagy Serházat, nagy Pálin-

kafőző-házat, malmot és Majorokat építtetett, Marhabéli Oeconomiját pedig nagyra vitte”.

Zsombolyáról a gabonapiacáról híres Törökbecsére vitte az útja, ahol ugyan csak van mit látnia: „Itt a Tisza partjain számos nagy Hajókat láthatni, melyek a Tiszán fel a Dunáról, a Száváról és a Dráváról jönnek ide a gabonának és dohánynak vásárlása végett: mely Terméseket, az egész Bánátusból, sőt feljebb-ről is ide hordják össze, és nagy bőségben eladják. A Vevők rendszerint Szlavóniából és Croatiából, a Littoraléból (a tengerpartról – K. Z. megjegyzése) és Olaszországból is jönnek (ennek előtte Törökországból is jöttek), és sok Hajóikat a Gabonával és Dohánnyal itt terhelvén, ezzel ismét visszatérnek.”

Innen Verbászra megy „a hajókázható csatorna megtekintésére”. Kiss Józsefnél, az épülő csatorna „érdemes Direktoránál” szállt meg, aki aztán el is kísérte a verbászi zsiliphez, a „készülendő cataraktához (Zúghoz, vagy Vízrekeszhez), melyen éppen akkor szorgalmatosan dolgoztak”. Külán a másik igazgatót látogatja meg, Kiss Gábort. Ott is dolgoztak a kanálison, „egy jó darabig – írja –, a Földet ásó Machinával (melyet hat Lovak húztak) ásták fel”.

Külön fejezetet szentelt a Királyi Privilegizált Hajókázó Társaság bemutatására, amelyet a „gazdag privátusok alapítottak” és részvényeket adtak ki, „melyet actiának neveznek a kereskedelemben”.

A következő állomáshely Eszék, majd visszatér Bácskába, meglátogatja Újvidéket, amely „rövid idő alatt nagyon megnépesedett, amelynek oka különösen az, hogy a kereskedelemre nézve derék fekvése vagyon”. Leírja Péterváradot, „amely a legerősebb az országban”, majd Karlóca érintésével, a

keleti kereskedelem egyik központjában, Zimonyban találja magát, ahol „sok Magazinumaik vagynak mind az itt, mind a távol lakó kereskedőknek”. A fiatalon elhunyt Teleki Domokos útirajának „lentségi” fejezetei híven tükrözik Bács-Bodrog és Torontál gazdasági fellendülését a XVIII. század vége felé.

TELEKI GYÖRGY (Zenta, 1928. április 20.–Belgrád, 1987. február 28.) – Azok közé a tudósok közé tartozott, akiknek neve szélesebb körben is ismert volt. Százszámra írta népszerű tudományos cikkeit a csillagászat legfrissebb eredményeiről, a még kifürkészhetetlen titkairól, mégpedig szerbül is, magyarul is, mivel a belgrádi lapoknak éppúgy munkatársa volt, mint az újvidéki rádió-nak vagy a Magyar Szó Szivárvány című mellékletének. „A csillagokat lehozta a földre, hogy mindannyian látva lássuk” – így méltatta a Szivárvány szerkesztője búcsúszójában Teleki ismeretterjesztő munkásságát, amely egészen egyedülálló volt a mi tájunkon. A legkomplikáltabb, már-már felfoghatatlannak látszó asztronómiai kérdéssről is viszonylag egyszerűen írt, de a tudományos problémákat és igazságokat azért mégsem leegyszerűsítve, s így ki tudta elégíteni a mai olvasó kíváncsiságát a földönkívüli jelenségek iránt, amelyek ösidők óta izgalomban tartják az embereket, és amelyek iránt a világűri kutatások beindítása után csak növekedett az érdeklődés. Utolsó sorozatában a XX. század második felének csillagászati felfedezéseit vette számba. Halálhírével egy időben jelent meg az új égitestekről, a kvazárokról szóló cikke, amelyekben, mint írja, „legalább tízbillió csillag teljesítésének megfelelő energia keletkezik”, majd utána még egy, a neutron csillagokról, más néven a pulzárokról,

amelyek szabályos időközökben kibocsátott radiosugarait eleinte értelmes lények morzejeleiként fogták fel a meglepett tudósok. Teleki mindig szívügyének tekintette a tudományos ismeretek terjesztését, összeegyeztetőnek találta tudományos tevékenységével, a maga részéről vállalta is az ezzel járó terheket, még szabad idejének feláldozásával is. Teleki György Horgoson fejezte be az általános iskolát, középiskolába a boszniai Visokóban, Szegeden és Szabadkán járt, egyetemi tanulmányait pedig Belgrádban végezte. Közvetlenül a diplomálás után került a belgrádi Csillagvizsgáló Intézetbe, ez volt életének első és egyben utolsó munkahelye, itt dolgozott haláláig, gyorsan haladva az intézeti tudományos fokozatok ranglétráján. A tudomány közkatonája volt és maradt is, részben azért is, mert a százéves belgrádi csillagvizsgálóban kedvezőtlenek az észlelési viszonyok, a légköri adottságok egyszerűen nem alkalmasak az asztrofizikai mérések végzésére. És mégis több mint száz tudományos munkája jelent meg, ebből 52 külföldi folyóiratokban.

Sokoldalú szakmai elfoglaltságát tükrözi, hogy tagja volt a szövetségi kormány és a Szerb Tudományos Akadémia által alapított bizottságoknak meg több külföldi tudományos bizottságnak is. A Nemzetközi Csillagászati Szövetség kongresszusain háromszor képviselte Jugoszláviát.

THALLMAYER VIKTOR (Pétervárad, 1847. február 7.–Pusztabelecska, 1921. november 11.) – Katonacsaládból származott, apja, a császári hadmérnök, többek között Péterváradon is szolgált, a Monarchia határ menti erődítményében, ahol a várfalak, a sáncok, a vizesárkok karbantartása volt a fel-

adata. Az alsóvárosi tisztiházak egyikében lakott, fia is a helyi német iskolába járt, azzal, hogy a lajosvölgyi (Ljudevitov dol) és a rókusvölgyi (Rokov dol) horvát gyerekekkel barátkozott, együtt barangolták be a környék dimbes-dombos vidékét, nyelvüket is megtanulta.

Thallmayer Pesten, a középiskolában tanult meg magyarul, az egyetemi évei során a már ismert német mellett elsajátította az angolt és az olaszt is, miközben kitűnő eredménnyel végzett a pesti József Műegyetem gépészmérnöki és geodéziai szakán, egy rövid ideig a felsőbb matematika és ábrázoló mértan tanszékén tanársegéd is volt. 1896-ban a Műegyetem tanulmányi ösztöndíjával Triestbe utazott, s hajómérnöki oklevelet szerzett, de a haditengerészethez semmi kedve nem volt. Négy év múlva, 1873-ban voltaképpen előadói pályáját folytatta, amikor kinevezték a magyaróvári Gazdasági Tanintézetbe az erőműtan, a gazdasági építész, a gazdasági gép- és eszköztan tanárává. Professzori teendőivel egyidejűleg az ő feladata lett az 1869 óta fennálló – Magyarországon az első, Európában a második – mezőgazdasági eszköz és gépkísérleti állomás irányítása. Itt vált végül is az ország vezető mezőgazdasági gépészmérnökévé.

Abban az időben, a XIX. század utolsó harmadában, indult el a mezőgazdaság tömeges gépesítése. Az aratógépek elvi és gyakorlati fejlődése 1870-re befejeződött, s megkezdődött sorozatgyártásuk, 1873-ban megjelent a szakosított gépcsáládoknak egy újabb darabja, a burgonyavető gép, s ekkor terjedt el a sodronykötéllal működő gőzeke, amely lehetővé tette a mélyművelés meghonosítását (két egymással szemben felállított nagy erejű gőzlokomobil felváltva húzta ön maga felé az akkoriban felfedezett billenőekét).

A Széchényi Könyvtárban őrzik egy kézzel írott, sokszorosított és bekötött egyetemi jegyzetét, gazdag ábraanyaggal (Gazdasági gép- és eszköztan, 1905), amelyben részletesen bemutatott minden mezőgazdasági gépet, amelyet kézzel hajtottak, járgánnyal mozgattak, gőzerővel indítottak. Utóbb kézzel be van írva a motor is, mivel az első benzinhajtasú traktor már 1892-ben megjelent, bár az első korszerű traktorok sorozatgyártása csak 1917-ben kezdődött az USA-ban, Magyarországon pedig 1923-ban a Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth gyárban.

Thallmayer maga is feltaláló volt, tökéletesítette az aratógép vágószerkezetét, módszert dolgozott ki a cséplőgép működésében mutatkozó szemvesztés elhárítására, s még sok más javítást eszközölt. Megfigyeléseit, ötleteit, kész technikai megoldásait a hazai és a külföldi szaklapokban publikálta. Szakönyvei is sorra megjelentek (A gőzekéről, 1884; A sorbavetőgépek, 1896). 1900-ban a Párizsi Világkiállításon gépterveit aranyéremmel tüntették ki. Igen tájékozott volt a világ mezőgazdasági gépgyártásában. Rendszeresen ott volt az európai gépbemutatókon, a külföldi és a hazai gépgyárak szaktanácsadója volt. 1876-ban Amerikába utazott a Philadelphiában rendezett világkiállításra, attól kezdve nagy tisztelője lett az ottani gépgyártásnak, tapasztalatait bőven kiaknázta. „A nagy szakképzettség, fáradhatatlan szorgalom és páratlan ügyszeretet, mellyel Thallmayer szaktárgyát: a gazdasági gépészetet tanári katedráján kezelte, e téren őt hazánk első szakemberévé avatták” – írta a Köztelek 1898 januárjában, amikor tanári munkásságának negyed századát ünnepelte.

THAN KÁROLY (Becse, 1834. december 20.–Budapest, 1908. július 5.) – Szepességi eredetű szász családból származott, apja, a Becsén székelő Tiszai Koronakerület uradalmi tisztartója volt, a korabeli iratok szóhasználatára szerint „frumentarius camarillis”-a. A tízgyerekes család egyik sarja, Than Mór híres festőművész lett.

Than Károly gimnáziumi tanulmányait Szabadkán, Kalocsán, Szolnokon és Becskerekén végezte, a 48-as szabadságharc kitörése a VI. osztályban érte. Tizenöt évesen önkéntesként beállt Bem tábornok erdélyi seregébe, egy időben a nagyszebeni ágyúöntőben is dolgozott.

A bukás után több gyógyszerárban gyakornok, közben érettségi vizsgát is tett. 1855-ben lehetősége nyílt az egyetemi tanulmányokra: a tehetséges fiatalembert többen is állami ösztöndíjra javasolták, s miután a rendőrség igazolta, hogy nem vett részt a szabadságharcban, meg is kapta. Erre az epizódra később így emlékezett: „Noha az akkori Vojvodinában az előljárók nagyobb részt szerbek voltak, kik politikai ellentétben álltak apámmal, őt annyira tisztelték, hogy tudván, mi körül forog a kérdés, a forradalomba való részvételemet elhallgatták. Szerb testvéreinknek ezt a jó cselekedetét megkönnyítette az, hogy a forradalomban nevünk Apáti volt, míg a policzia Than Károly után tudakozódott.”

1858-ban doktorált a bécsi egyetemen, elfoglalta a felkínált tanársegédi állást, majd állami ösztöndíjjal Heidelbergbe ment. Ott a világhírű Wilhelm Bunsen mellett továbbképezte magát, aki aztán 1860-ban támogatta jelölését a pesti egyetem kémiai tanszékére.

Than Károly rendkívül jelentős szerepet játszott a kémiai kutatás és oktatás

fejlesztésében. Egyetemi tankönyvei (mindenekelőtt az 1897-ben kiadott A kísérleti chemia elemei) nemcsak tudományos és didaktikai értékeikkel emelkedtek ki, hanem jelentős mértékben hozzájárultak a magyar kémiai szaknyelv megteremtéséhez. Ő hozta létre az első kémiai intézetet a pesti egyetemen, indította el az első kémiai folyóiratot, és sok egyéb tudományos és társadalmi tisztsége mellett a Tudományos Akadémia másodelnöke is volt.

Tudományos munkásságának kezdetén szerves kémiával, majd az általános és a szervetlen kémia problémáival, egyensúlyi állapotok meghatározásával foglalkozott. Első feltűnő tudományos eredménye a karbonil-szulfid felfedezése, majd előállításra volt 1867-ben, ennek jelenlétét kimutatta a harkányi gyógyvízben is. Egyik vegyülete Than-só néven vonult be az irodalomba és a gyakorlatba. A maga korában a szervetlen kémia egyik legalaposabb ismerője volt Európában, az ezzel kapcsolatos értekezései ma is hasznos információkat nyújtanak a kutatóknak.

1864-ben, korát jóval megelőzve, bevezette, hogy az elemzési adatokat gyökben fejezze ki, vagyis a róla elnevezett „Than-féle egyenértékben”. Gázelemzése is szabatosak voltak, a térfogatosságot az általa kidolgozott módszereit nemzetközileg elfogadták. Az elektromos sugárzást tanulmányozva az elektromosság atomos szerkezetét bizonyította.

Nálunk is, akárcsak az egész magyar nyelvterületen, bátyjának, a festőnek nagyobb híre van, mint neki, pedig az európai tudománytörténet jobban számon tartja a kémikus Than Károlyt, mint az európai művészettörténet a festő Than Mór. Ennek egyik apró jele, hogy a Krleža-féle általános enciklopé-

diában Than Károlyról van címszó, Than Mórról viszont nincs.

Szülővárosához, Becséhez, bár korán elkerült onnan, erős érzelmi szálakkal kötődött, így bátyjának halála után a városnak ajándékozta Than Mórnak egy nagyméretű vásznát a honfoglalásról, majd amikor Becse 1902-ben díszpolgárává választotta, Than Mór egyik becsei, korán elhunyt tanítványának képét engedte át, de sajnos egyik sem maradt fenn.

A Than testvérek szülőházát emléktáblával jelölték meg, az egyik becsei gyógyszerész pedig egy időben Than Károly nevét viselte.

THAN MÓR (Becse, 1828. június 11.–Trieszt, 1899. március 11.) – A XIX. század akadémikus festészetének egyik legnagyobb alakja. Apjának, a Tiszai Koronakerület kincstári számtartójának sugallatára ugyan jogi tanulmányokba kezd 1846-ban, de már akkor hajlott a festészetre, Barabás Miklósnál tanult. A szabadságharc idején Görgey mellett hadifestő volt. A bukás után Bécsben tanult Karl Rahlnál, később pedig Párizsban és Rómában tökéletesítette tudását. Az 1853-ban készült Nyáry és Pekry elfogatása című műve a magyar romantikus történelmi festészet első jelentősebb alkotása. Ettől kezdve egymás után készítette a széles körben ismert vásznait, amelyeket ma a Nemzeti Galériában őriznek (A mohácsi csata, 1855; Imre király elfogja pártütő öccsét, 1857; Újoncolás az 1848 előtti időkből, 1861; Vitéz János latin nyelvre tanítja Hunyadi Jánost, 1882 stb.).

A hatvanas évektől kezdve – többnyire Lotz Károllyal együtt – nagy falképmegrendeléseket kapott. Ő festette a Vigadó nagytermének mennyezetét, a Nemzeti Múzeum lépcsőházának 17 je-

lenetből álló frízét. Valójában a festészetnek minden ágát sikerrel művelte. Portréi, egyházi jellegű festményei között számos örökbecsű darab található. Szülőföldjén, Bácskában meg Szerbiában és Horvátországban mintegy harminc festménye található. Ezek közül több egyházi jellegű vászon: négy található belőlük a szülővárosban, Becsén, kettő-kettő Kishegyesen és Szenttamáson, egy-egy pedig Felsőhegyen és Törökkanizsán. Ez utóbbi kimért akadémizmussal Szent Annát, a bibliai Jézus nagyanyját ábrázolja az árkádok alatt, amint jobbájával nyitott könyvet tart az ölében, és oktatja a gyermek Máriát.

További három-három festménye zombori és újvidéki magángyűjteményekben, valamint a múzeumokban és képtárakban található. Az újvidéki Matica srpska rendkívül gazdag képtári gyűjteményét egy Than-vászon alapozta meg. Sava Tekelijának, az intézmény egyik nagy jötevőjének egész alakos, természetes nagyságú képe ez, amely 1864-ben készült rendelésre. A belgrádi Nemzeti Múzeumban szintén van egy műve: Karadordénak, az első szerb népfelkelés vezérének meggyilkolását ábrázolja. Azt a tragikus pillanatot ragadta meg, amikor az orgyilkos baltájával, alvás közben súlyos sebeket ejt rajta. Egészen kivételes, tíz Than-műből álló gyűjtemény van az Eszéki Képtárban. Ebből öt eredeti alkotás, öt pedig – nagyjából kézzel készített – másolat híres olasz mesterek műveiről. A fiatal Than Mór a XIX. század ötvenes éveiben dolgozott itt a Pejácsevich család két szlavóniai kastélyában, innen kerültek az eszéki képtárba.

Halála után, a művész kívánságára, szülővárosába került az Árpád az ország határánál című munkája, amelyet az örege-

dő festő a közelgő millennium alkalmából festett. A monumentális festmény a becsei városháza nagytermét díszítette, de 1919-ben megsemmisítették.

THIM JÓZSEF (Zombor, 1864. augusztus 8.–Budapest, 1959. október 4.) – A zombori reáliskola igazgatójának fiaként az egykori megyeszékhelyen végezte elemi és középiskolai tanulmányait, orvosi diplomáját pedig a grazi egyetemen szerezte 1889-ben. Első járásorvosi kinevezése Titelre szólt, majd hosszú évekig Apatinban dolgozott, az első világháború után pedig a bécsi Collegium Hungaricum orvosa lett. Mindennapi orvosgyakorlata mellett tudományos kutatásokkal is foglalkozott, bakteriológiai, főleg a trachomával kapcsolatos vizsgálatairól több nemzetközi orvoskongresszuson számolt be, ezeket a közleményeket publikálta is a szakfolyóiratokban. A maga készítette kimutatása szerint 1886 és 1932 között nyolcvannyalc orvostudományi cikket, tanulmányt tett közzé. Ezzel a munkásságával egy időben történeti kutatásokat is végzett. A história iránti érdeklődése már egyetemi hallgató korában megnyilvánult. Történeti vonatkozású írásait húszéves korától tette közzé a zombori Bácska hasábjain, a történeti folyóiratokban pedig rendszeresen beszámolt a szerb történetírás eredményeiről, amely akkoriban kezdett kibontakozni mind Szerbiában, mind az akkori Magyarország területén élő szerbek körében.

Bekapcsolódott a megyei Történelmi Társulat munkájába is, 1890-től 1917-ig választmányi tagjaként működött. Részt vett az 1896-ban megjelent Dudás-féle, kétkötetes megyei monográfia előkészítésében és megírásában. A szerkesztő Dudás Gyula és a szabadkai Iványi Ist-

ván mellett éppen az általa elkészített rész emelkedik ki tárgyszerűségével.

A megyei monográfia megjelenésének idején Thim József már ismert történész. Négy évvel korábban, 1892-ben, a becskerekai Történelmi, Nép- és Földrajzi sorozatban (szerkesztő Szabó Ferenc) látott napvilágot első jelentősebb műve: A szerbek története a legrégebb kortól 1848-ig című háromkötetes munkája. A régebbi szerb történetnek máig is ez az egyetlen magyar nyelvű szintézise. Ezért a munkájáért a huszonnyolc éves szerző megkapta Aleksandar Obrenović szerb királytól a Szent Száva-rendet.

Thim József az elkövetkező években is a szerb–magyar kapcsolattörténet szorgalmas kutatója, különösen az 1848–49-es események dokumentumait tárta fel nagy körültekintéssel, feldolgozásuk során pedig a lehető legnagyobb tárgyilagosságra törekedett. Az osztrák, magyar és jugoszláv levéltárakban hatalmas ténytanyagot gyűjtött, ezt a munkát minden segítség nélkül, saját költségén végezte. Kutatásainak eredményeit 1930 és 1940 között tette közzé három kötetben *A Magyarországi 1848–49-i szerb felkelés története* címmel, amely ma is megkerülhetetlen forrásmunka mindazok számára, akik a két nép kapcsolattörténetét tanulmányozzák. Munkájára gyakran hivatkoztak azok a történészek is, akik a magyar és szerb akadémia szárnya alatt két tudományos tanácskozást tartottak, az ott elhangzott tanulmányokat pedig két kötetben publikálták (Szerbek és magyarok a Duna mentén, *Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből*, 1848–1849; 1848–1867, Budapest, 1983, 1987).

Hosszú élete során (kilencvenöt éves korában halt meg) csaknem száz törté-

nelmi tárgyú cikket és tanulmányt írt. Ezeknek begyűjtése, esetleg egy válogatás megjelentetése a történelemtudomány és a könyvkiadás fontos teendői közé tartozik.

THOMKA KÁROLY, id. (Tápiószentmárton, 1829. január 11.–Hertelendyfalva, 1905. június 20.) – Kétéves korában félárva maradt, özvegy anyja hat gyermekével nehezen boldogult, a rokonok segítségére szorult, amikor már iskoláskorba serdültek. Thomka Károly is Tiszolcra (Tisovec, Szlovákia) került, ahol elsajátította a szlovák nyelvet. Az elemi befejező osztályait szülőfalujában járta.

Gimnáziumi tanulmányait ösztöndíjjal végezte, előbb Pesten, majd Szarvason (a híres Alföldi Szlovák Kollégium arról volt nevezetes, hogy mind a szlovák, mind a magyar nyelv anyanyelvi szintű elsajátítására ösztönözte diákjait), végül a két utolsó osztály, a VII. és a VIII. vizsgáit Besztercebányán tette le.

Tanulmányainak befejezése után, 1848 őszén, önkéntesként a 24. zászlóaljba sorozták, s őrmesterként, Bem tábornok seregének részeként, végigharcolta az erdélyi téli hadjáratot. A fegyverletétel a dévai táborban találta, de onnan elbujdosott, nehogy bíróság elé állítsák. Czecz János tábornok ugyanis több ezer példányban kinyomtatta egyik versét, és kiosztotta az erdélyi hadsereg tagjai között. „Azt beszélik Pesten, Budán / Hogy hitszegő minden király, / Valamennyi trónra hágott / Mind megcsalta az országot” – írta 1849 tavaszán, miután az országgyűlés április 14-én kimondta a trónfosztást.

Két Duna–Tisza-közi településen (Farnos, Cegléd) tanítóskodott egy-egy évig, majd 1852-től teológiai stúdiumokat folytatott Debrecenben. Csak-

nem húsz évig lelkeskedett Arad és Bihar megye vegyeslakta falvaiban (Pankota, Borosberend, Erdőgyarak), utána missziós lelkesként apostolkodott Bukarestben és Pitestiben, később pedig Moldvában. Jól megismerte az ottani szórványmagyar telepek sanyarú helyzetét, s végül is arra vállalkozott, hogy „mint Mózes, kivezesse népét a pusztából”.

1878-ban lelkeszi állást vállalt az öt bukovinai székely telep egyikén, Andrásfalván, s ott indított mozgalmat Magyarországra való telepítésükre. „Férjem látta – írja egyik levelében Thomka Károlyné –, hogy meg kell őket menteni a moldvai járómból, hogy végképp el ne vesszenek . . . Előbb kérte az osztrák kormánytól a császári méntelepi birtok által elfoglalt, József császár által Andrásfalvának adott határt, mely több mint 1000 kat. holdat tett ki . . . Az akkori kormány feje azt adta értésére, hogy nincs »stimmolva« kérelmét teljesíteni . . . Ilyen visszautasítása a szalmaszálba kapaszkodó vízbefulónak szülte azt a mozgalmat, melynek eredményeként a bukovinai magyarok egy részét az Al-Duna betelepítése idején visszatelepítették Magyarországra.”

1881-ben, az Al-Duna árvízveszélyes lapályán több mint ezer bukovinai család (mintegy négyezer lélek) telepedett le a mai Székelykeve (685), Sándor-egyháza (262), Hertelendyfalva (151) határába. Ez volt a székely települők első nagy hulláma, később, 1883 és 1910 között újabb rajok érkeztek. A telepítésnek nagy irodalma van (Oberding József György: A bukovinai magyarság településtörténeti és társadalomrajzi vázlata, 1939; Thomka Viktor: Egy al-dunai székely község szociográfiája, Magyar Kisebbség, 1939; Mikecs László: Csángók, 1941; Sántha Sándor:

A bukovinai magyarok története, 1942; Ujváry Zoltán: Népdalok és balladák egy al-dunai székely községből, 1968; Nagy Sivó Zoltán: Bukovina, mit vétettem?, 1999), úgyhogy a további részletezéstől eltekinthetünk.

Annyit azonban el kell mondani, hogy a székelységet a beígért Kánaán helyett nyomor és nélkülözés várta, sokáig sátrakban, gyékénykunyhókban, veremlakásokban éltek, a részükre elkészített házakat alkalmatlannak találták. Megcsaltnak és kiszolgáltatottnak érezték magukat, beilleszkedésük is gyötrelmes volt, mivel környezetük nem fogadta be őket, „furcsa jövevényekként” kezelte. Többen vissza is mentek, azok pedig, akik maradtak, keservesen énekeltek: „Bukovina, mit vétettem, hogy én benned nem élhettem.”

Id. Thomka Károly, aki csaknem harminc éven át állt a gyülekezet élén, maga is látta és átérezte az alkalmazkodás nehézségeit, de azonfelül a telepítési politika nagy mulasztásait is. Öreg napjaira befáradt a napi politika örökös manipulációiba, a nemzeti jelszavak tartalmatlanságába, de azért híveit, ha csak tehette, csitítgatta, kitartásra buzdította. Az utókor „telepítő Thomka”-ként, „telepítő tiszteletes”-ként őrítze meg emlékét.

THOMKA KÁROLY, ifj. (Pitesti, 1875. október 29.–Pancsova, 1944. november 15.) – A bukovinai székelyeket az Al-Dunára telepítő id. Thomka Károly elsőszülött fia, aki még apjának misszionárius korában jött a világra. Hatéves korában szüleivel együtt telepedett le a kalugyerzárdájáról nevezetes Vojlovica erdejének mintegy 200 holdnyi irtványán, ahova a bukovinai székelyeket gyarmatosították. A települést két év múlva, alighanem a túlbuz-

góságtól fűtve, Hertelendy József torontáli főispánról Hertelendyfalvának nevezték el, szem előtt tévesztve, hogy a Vojlovica egy ősi, honfoglalás kori személy nevét őrzi – a Vojla vagy Bojla olvasatú nemzetségfőét –, akinek neve rajta van a szentmiklósi aranykincs egyik edényén is.

Ifj. Thomka Debrecenben fejezte be tanulmányait, tiszteletesként több felvidéki és erdélyi faluban szolgált, majd 1905-ben, apja halála után megválasztották a vojlovicai (hertelendyfalvi) gyülekezet lelkészévé.

Csaknem négy évtizeden át hirdette az ígét a dél-bánáti faluban, egy olyan időszakban, amelyet két világháború határozott meg, többszöri rendszerváltás nyomorította az itteni emberek életét. A több mint húszéves, alighanem a legnehezebb szakasz az impériumváltással kezdődött, amikor is a kisebbségi sorba került magyarság az alkalmazkodás olykor elviselhetetlen nehézségeit élte át.

Vojlovicán egészen specifikus a helyzet, hiszen a faluban egy szerb család sem élt, a lakosság 44,5 százalékát a „déli bástyák őreinek” kikiáltott székelység alkotta, a 31,6 százaléknyi szlovákság és 23,1 százaléknyi németiség mellett. Általános volt a dezorientáltság: a magyarság a DMKSZ-ben (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség), a németiség a Kulturbundban, a szlovákság a Maticában keresett otlatmat.

A magyarok mentsvára eleinte a KIE (Keresztyén Ifjúsági Egylet) volt, amely Thomka kezdeményezésére alakult meg 1926-ban. Az egyházi teendők mellett (harangavatás) e szervezet működtetésével törődött a legtöbbet. Nagy Sívó Zoltán írja helytörténeti munkájában (Bukovina, mit vétettem?), hogy a vojlovicaiak a KIE-be jártak „szindarabozni, dalárdázni, táncolni, szórakozni,

magyarkodni egy kicsit”. Az otthon rádióján hallgatták meg a déli harangszót is a Szent István-bazilikából, ott drukoltak a Ferencvárosnak, a makói születésű tiszteletes asszony pedig a varrottasok tanfolyamát vezette, szindarabokat tanított be. A fiatalok viharlámpákkal érkeztek, kosarukban csutka, száraz gally, hogy meg ne fagyjanak a teremben . . .

A KIE a második világháború előtt az akkor megalakult DMKSZ része lett, amely nevét, 1941 után, Bánáti Magyar Közművelődési Szövetségre, 1943 után pedig Dunamelléki Magyar Közművelődési Szövetségre változtatta, mintegy követve a Donauland mítoszának alakulását, bár a nemzeti összetartás eszméjét továbbra is ápolta, ez olykor nemzetieskedésbe torkollt. Ennek tömör kifejezője Cziráky Dénes Muskátli című színművének egyik „kisebbségi dala”: „Boruljunk össze szépen, úr és paraszt, kéz a kézben, egy sors, egy szív, egy lélek; szeressük egymást, testvérek.” A lelkekben évekig ott paraszolt a gondolat, hogy Bácska után Bánát is visszatér . . .

Ifj. Thomka Károly, a falu szellemi vezetője ezeknek az áramlatoknak az élén állt, ezeket a kívánságokat testesítette meg a háborús években is, amit nem felejtettek el neki. 1944 őszén a titkos rendőrség két embere bekísérte Pancsovára, ott börtönbe vetették, majd nyoma veszett.

A megtorlások áldozata lett, mint Gachal János debelyácsi tiszteletes vagy mint tíz-egynéhány bácskai és bánáti katolikus plébános. A vojlovicai hívők szelíd lelkű vértanúként tartják számon.

THOMKA VIKTOR (Vojlovica, 1913. január 5.–Debelyácsa, 1968. június 26.) – A dél-bánáti Thomka „dinasztia” har-

madik legismertebb tagja, az „alapító Thomka” unokája. Édesapja, Thomka Kálmán kántortanító volt Vojlovicán, ennek folytán fia az elemi helyben, a középiskolát pedig a szomszédos Pancsován fejezte be 1932-ben, az ottani szerb reálgimnáziumban.

Hittudományi tanulmányait a budapesti Református Teológiai Akadémián kezdte 1932-ben, majd a francia kormány ösztöndíjával a strasbourgi meg a párizsi Protestáns Teológia Karon folytatta, közben a Sorbonne Bölcsészettudományi Karon romanisztikai és zsurnalisztikai előadásokat is hallgatott. Teológiából Strasbourgban diplomált 1937-ben, francia–latin szakos oklevelét pedig 1939-ben a Belgrádi Egyetemen szerezte.

Lelkész pályáját 1937-ben Vojlovicán kezdte, nagybátyja, ifj. Thomka Károly mellett mint segédlelkész és vallástanító, majd Újvidéken (1939–1940) és Harasztin (1940–1941) folytatta.

A háború idején, 1941–1942-ben gimnáziumi tanár Nagybecskerekén és Pancsován (újvidéki tartózkodása idején szerződötetett tanára a Felső Ipariskolának), 1942-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának tanácsa doktori szigorlatra bocsátja, és elfogadja Jovan Dučićről írott doktori értekezését. 1942 nyarától az Államtudományi Intézet segédtanára, az év végén pedig tanári kinevezést kap a Dr. Teleki Pál Tudományos Intézetben. 1943–44-ben a Magyar Sajtókamara tagjaként a Pesti Hírlap külföldi tudósítójaként dolgozik Isztambulban, Ankarában és Berlinben. A hírlapírás nem idegen számára: Párizsban tanulta a szakmát, újvidéki tartózkodása során a Reggeli Újság és a Nép külső munkatársa. Sikeresen vett részt az újvidéki Polgári Magyar Kaszinó 1938.

évi szociográfiai pályázatán az Egy al-dunai székely község szociográfiája című munkájával. Az első díjas pályamunkát a Jancsuskó Gábor szerkesztette Testvériség című folyóirat közölte, innen vette át 1939-ben és tette újra közzé öt folytatásban a lugosi Magyar Kisebbség. A mintegy 6000 főnyi délbánáti székelység betelepítéséről és a nem mindig kedvező irányban változó életmódjáról ad áttekintést benne. „Erdély kellene segítségül jöjjön erkölcsi segítségével – írja – és az a betegesen közömbös jugoszláviai magyarság anyagi támogatásával, hogy piacot, pénzt adva megszerettetné ismét ezzel a boldogtalan néppel azt, ami szép és érték benne.” A háború után újra Vojlovicán találjuk mint református lelkészt (1944–1945), majd Debelyácsára került: a népes gyülekezetnek több mint húsz éven át vezetője volt. Két kivégzett tiszteletes helyébe lépett: Vojlovicán ifj. Thomka Károly, Debelyácsán Gachal János utódja lett. Rendkívül nehéz körülmények között dolgozott, állandó megfigyelés alatt állt, mígnem 1948-ban, államellenes izgatás koholt vádjával bíróság elé állították, és börtönbüntetésre ítélték. Politikai fogolyként három évet töltött a požarevaci és a mitrovicai fegyházban.

Kiszabadulása után a művelt tiszteletes – valamelyest enyhülő politikai légkörben, majd a nyitás éveiben is – ott folytatta munkáját, ahol abbahagyta, mégpedig a vallásához hű eklésia hathatós támogatásával. Az egykori strasbourgi diák kapcsolatai révén már az ötvenes években nyugati segélyszállítmányok érkeztek a gyülekezet címére, amelynek elosztásáról a 24 tagú presbitérium intézkedett. A kapcsolatok építését, a gyökökhez való visszatérést szorgalmazta. A hatvanas években egy gyermekcsapat

Svájcban vendégeskedett, a hívek egy csoportja pedig 1966-ban Makóra látogatott, azaz a debelyácsi népesség kibocsátó helyeinek egyikébe (még Szentestéről, Gyomárról és Hódmezővásárhelyről érkeztek a telepítés éveiben).

A debelyácsi tiszteletes áldozatos és küzdelmes életének a korai szívhalál vetett véget.

THURZÓ LAJOS (Zenta, 1915. július 19.–Újvidék, 1950. április 23.) – Harmincöt éves korában halt meg egy hangos kor csendes lírikusa, az induló Magyar Szó munkatársa, egyike a legelső közt.

A Tisza-parti szülővárosban nőtt fel a kisebbségi lét, a szociális adottságok sanyarú feltételei között. Egy alvégi mellényszabónál tanulta ki a mesterséget, később, tekintettel betegségére, könnyebb irodai munkákat vállalt. Ezek azok az ifjúkori évek, amelyekről azt írja, hogy „rettegünk a munkanélküliségtől, a fűtetlen szobától, a kenyértelenségtől, mindentől”. Ennek folytán szinte törvényszerűen a munkásmozgalom felé kezd tájékozódni: 18 éves fejjel a földműves szakszervezet titkára lett, két évvel később a munkásotthon könyvtárosa, a Híd zentai terjesztője és munkatársa. A folyóiratban az inasok sorsáról, a dolgozó nők egészségügyi helyzetéről, a Híd-mozgalom helyi eredményeiről cikkezett, de megjelent két elbeszélése és egy verse is.

Irodalmi ambíciói a felszabadulás után bontakoztak ki, de erre csak öt év adatott meg neki. Nemcsak az idő volt szűkre szabott, az általános társadalmi adottságok sem voltak kedvezőek. Lírai alkatának nem felelt meg az akkori torz irodalompolitika, amely a költészetet csak a politika szolgálatában tudta elképzelni, s ezt kemény, olykor kímélet-

len eszközökkel meg is követelte. Thurzó persze maga is a kor gyermeke volt, az ügy szolgálatát kötelezettségének tartotta, s verseiben szinte sohasem mulasztotta el a távlat megcsillogtatását, az idealizált jelen és jövő jelzését. Egy helyen maga is írja, hogy az „őszinte átélés adja meg a vers értékét, természetesen azért a versét, amely a jövő, a szocializmus nem kiabáló, hanem csendes és őszinte szeretetében íródott”. A hivatalos irodalompolitika ezt a halk igenlést nem sokra becsülte, viszont igen gyakran az a kötelezőnek tartott csöppnyi megalapozatlan optimizmus, az az elbújtatott kevéske buzgóság is csak ártott Thurzó költészetének, mert legtöbbször oda került, ahova már semmi sem kellett, ahol fölösleges volt. Thurzó valójában malomkövek között őrlődött. Szeli István jogosan emlegeti költészete kapcsán az optimizmus tragédiáját.

Az újságíró Thurzó Lajos sem volt jobb helyzetben. Ő írta a Magyar Szóban az első irodalmi riportokat, de ezekben is, a kitűnő, szociográfikus ihletettséggű részek mellett a földszintes didaktika is helyet kap. Thurzó a maga szelíd, menetetető hangján szóvá tette a felvásárlás túlkapásait, de ezek az írások nem kaptak helyet a lapban, sőt szerzőjét, aki élő szóban már sokkal hangosabban ítélte el a parasztok meghurcolását, kizárták a pártból.

Thurzó Lajos életében csak egy verseskötete jelent meg: a Napos oldal 1949-ben. Nem volt termékeny költő, életében mintegy 200 verset írt, Szeli István, Thurzó Lajos költészetének legjobb ismerője, aki egyúttal legnagyobb tisztelője és legszigorúbb bírálója is, ebből az életműből állította össze a 21 munkából álló, 1970-ben kiadott válogatást verseiből Lélekkel magasba szállni . . .

címmel. Költészetének értékeit és korlátait ő is a kor követelményeiben, magában a költőben keresi. „Thurzó kétségtelen költői tehetségét – írja előszavában – semmi sem dicséri jobban, mint az, hogy e józan és fantáziátlan világban is színes és egyéni tudott lenni. Nem a nagy költészet elvitathatatlan jegyével, de annak ígéretével.”

TIMÁR FERENC (Gombos, 1911. augusztus 28.–Szabadka, 1944. november ?) – A két világháború között hét vízimalom üzemelt a „Bogoja” menti Duna-szakaszon. Ezek azonban már nem a hagyományos, három faragott fatörzsön nyugvó tombácós malmok voltak, hanem két hajó összekapcsolásával állították őket össze. Timár-Tiller Ferenc gyermekkorában sok boldog percet töltött molnárgazda apjának és nagyapjának munkahelyén. Ha a padlóhid lengését érezte a lába alatt, akkor már nagyon otthon volt. Ezek a gyermekkori emlékek verseiben találtak visszhangra, az egyikben írja: „Lent a folyón malmok mormoltak szép lágyan / Mohás lapátjukon csillogtak a cseppek.”

A vízimolnár szitagépe jó minőségű örömlényt biztosított, így aztán egy ideig állta a nagy gőzmalmok versenyét, jutott arra, hogy vézna, gyenge fizikumú gyermekét kitaníttassa a zombori gimnáziumban. A továbbtanulásra már nem futotta, Timár jórészt önerőből folytatta tanulmányait a szabadkai jogi karon. „Huszonnégy évesek generációjához tartozom – írja a Kalangya 1935. évi 6., betiltott számában –, ahhoz a nemzedékhez, amely most kapta meg az iskolától elbocsátólevelét. Ez nem azt jelenti, hogy most lépünk be az élet kapuján, hiszen legtöbbször közülünk már tizenhét éves korunk óta nyakig benne vagyunk a kenyérharcban.”

Ő azonban még a boldogabbak közé sorolhatta magát, mert még a diplomálás előtt a szabadkai Naplóhoz került gyorsírónak. A sajtóügynökség és a vidéki tudósítók telefonjelentéseit vette és öntötte formába tíz-tizenkét órán át. „Tíz évig húzta az evezőt egy rabszolgagályán” – így jellemezte helyzetét a szerkesztőségben (nyilván a sajátját is) kollégája, Majtényi Mihály. Idejéből azonban arra is futotta, hogy jogi doktorátust szerezzen a szegedi egyetemen. Közben újságíróbálákat szervezett, lapalapításokban vett részt, készülő regényéhez gyűjtötte az adatokat a zombori Vadászkürtben (Szemző Gyuriról, a kicsapongó bácskai nábobról szólt volna a történet, ha elkészül), s ha nem is bő zuhatagként, de mégis rendszeresen közölte szomorkás, tiszta hangú verseit. Társztalan legényember volt, talán ezért is győzte szusszal ezt a hajsztát.

1941-ben nagy változás állt be életében: előbb az induló Délvidéki Magyarországi főmunkatársa, majd 1942 elején, a lapban közölt bejelentés szerint, a Délvidéki Magyarországi „felelős szerkesztője dr. Timár-Tiller Ferenc, az ismert író, a lap eddigi főmunkatársa, a külpolitikai rovat szerkesztője” lett. Ezen a posztján azonban csak nagyon rövid ideig maradt. Kolozi Tibor szabadkai sajtótörténetében ezt azzal magyarázta, hogy Timár ugyan „nemzeti szellemmel átitatott, jobboldali beállítottságú volt, de hiányzott belőle a kíméletlenség”. Ez, úgy tűnik, nagy hátránynak minősült a kemény háborús időkben, a totális mozgósítás korában. Timár gyors egymásutánban két könyvet is megjelentetett: egy prózagyűjteményt (Bácskai posta, 1941) és egy verseskötetet (Rongyos madár, 1942). Feltehetően innen ered az „ismert író” megfogalmazás az újságbejelentésben.

A Kalangyában Herceg János méltatta Timár Ferenc „metaforákban gazdag” költészetét, aki eddig „rongyos szárnyú idegen madárként” vergődött a kisebb-ségi kalitkában.

Timár Ferencet 1944. november elején a megtorlás heteiben elhurcolták, meggyilkolták, a Zentai úti temető melletti tömegsírban elhantolták. 1946. május 16-án holtta nyilvánították. Majtényi Mihály, aki egy házban lakott, egy szerkesztőségben dolgozott vele, jól ismer- te, írótként is tisztelte. Emlékezéseinek második kötetéből azonban (Szikra és hamu, 1963) mégis kimaradt. Önálló fejezetet írt róla, akár Berényi Jánosról, Bencz Boldizsárról, Kisbéry Jánosról, Koós Lászlóról, Schwalb Miklósról, de végül is kihagyta, talán elővigyázatosságból, vagy szerkesztői beavatkozásra, mivelhogy az idő tájt sűrűn emlegették azokat, akik a háborús bűnösök rehabilitálásán fáradoznak. Néhány év múlva tette közzé írását (A hónapos szobák nomádja. Arcképvázlat az elfelejtett Timár Ferencről, Híd, 1970, 6. szám), s még akkor is ő volt az első, aki ébresztgette emlékét. „Ma is itt lehetne, alkothatna közöttünk – írta –, de elfelejtett vonatra ülni és hazautazni Gombosra, a vízimalmok világába . . . a fergeg elmosta lába nyomát.” A Híd 1994 decemberében néhány versének közlésével emlékezett meg halálának 50. évfordulójáról.

TINÓDI SEBESTYÉN (Tinód, 1505–1510 között–Sárvár, 1556. január vége felé) – Életrajzának adatai bizonytalanok, biztos támpontot csak az énekeibe foglalt közlések nyújtanak, művei végén ugyanis rendszerint jelzi a keletkezésük időpontját, helyét, olykor körülményeit is. Első széphistóriáját Dombóváron írta 1537-ben, 1542-ig Török Bálint sziget-

vári, aztán az Istvánffy család baranyavári udvarában alkotott. 1543-ban Daruváron szolgált Verbőczyéknél, 1544-ben azonban szerzőnk „bujdosásban levő, hazátlan, uratlan”, 1549-ben pedig „néhai nagyságos enyingi Török Bálint lantosának” nevezi magát. Később megfordult Nagyszombatban, Kassán (1548 és 1553 között írt énekeiben mint kassai lantos szerepel), Nyírbátorban, Egerben, Debrecenben, Kolozsváron.

A „száguldó riporter” közrendű szülőtől származott, végvári vitézként jeleskedett, s kardját csak akkor cserélte fel a lanttal, amikor török szablyától elvesztette bal kezének három ujját. Udvari lantosnak tartotta magát, s nem kóbor hegedűsnek, vagy végvári síposnak, önérzetesen hivatkozott literátusi mivoltára, legtöbbször „Sebestyén diák”-nak mondja magát, azaz tanult embernek, értelmiséginek. Mintegy 13 000 sor és 24 dallam maradt fenn tőle. A Kolozsváron kiadott Cronicája a legjelentősebb magyar históriás énekgyűjtemények közé tartozik, az általa kialakított melódiavilág pedig – Szabolcsi Bence szavai szerint – „áthálózza a teljes régi magyar zenei produkciót és énekpraxist: templomtól korcsmáig, kastélytól várostérig, iskolától fonóházig tőle visszhangzott Magyarország”. 1553-ban Ferdinánd király a nemesek sorába emelte.

Vajon járt-e tájainkon az örökké vándorló Tinódi Sebestyén? Erről, akár csak a többi utazásáról, nincs írott nyom, de művei alapján sem lehet erre következtetni. Egyébként az volt a munkamódszere, hogy amint hírül vette az eseményt, azonnal a helyszínre sietett, ott összeszedte az információkat, mégpedig a lehető legmegbízhatóbbakat – országos híru énekmondó lévén, minden kapu megnyílt előtte –, s ké-

sőbb a hallottakat rigmusokba szedte, lantpergetés közben előadta. Így keletkezhetett az Erdélyi história, amelyben az 1551-es török hadjárat bánati eseményeit is leírta, alighanem temesvári értesülései alapján.

Tinódi terjedelmes Erdélyi históriájában kevés teret szentel a bánati történeteknek, a több mint négyszáz strófából alig nyolcban-tízben mondja el az itteni „sok váraknak pusztulását”. Szükszavúságának egészen prózai okai vannak: nincs miről énekelnie. Az itteni események egy csöppecskét sem öregbítették a végvári katonák jó hírét-nevét. A török Temesközben viszonylag könnyen bevett több mint húsz várat, ezek közül Tinódi tizennyolcat említ, köztük Aracsot és Galádot. Hírversében így jellemzi a hadihelyzetet: „Rémültek magyarok az sok apró várban, / Sokan kiszökének, hagyák pusztaságba.”

Bánát védelmének egyetlen fényes pontja Becse, a későbbi Törökbecse, amelynek vára úgy-ahogy felkészülten várta a támadást. A török 1551. szeptember 15-én teljesen körülfárta, Tinódi szavai szerint „Becsét megszállá, táborát járatá, álgukat igazgatá”. A várost pár százan védték, a poéta-tudósító a várkapitány Fügedy Gábort, a király megbízottját, Szentannai Tamás hadnagyot meg két tisztet, Nagy Imrét és Szentimrey Jónást említi név szerint. Miután a török a várfalakat „negyednapig kétfelől rontatá”, cselhez folyamodott, tűzszünetet kért, majd azt megszegve „Nagy erős ostrommal Becsébe beleszálla”.

A betörés utáni harcot így írta le a XVI. század híres lantosa: „Hirtelen terekkel vitézők vívának, / Végre mind kezökön magyarok halának, / Szentannai Tamással levágtának / Becskereke alá terek beszállának.”

TOLDI JÓZSEF (Fehértemplom, 1745 körül–Zombor ?, 1805 után) – Apja a dél-bánáti határőrváros magisztrátusának tisztviselője volt, ő is közigazgatási pályára készült: az 1763-ban alapított, Pozsony melletti kamerális főiskola, a szenci Collegium Oeconomicus első nemzedékének hallgatója lett. Befejezése után a Temesvári Kincstári Hivatalban kapott fontos tanácsosi állást. Az apa is meg fia is tehát kincstári szolgálatban állt, de hírüket nem ezzel, hanem mellékfoglalkozásukkal alapozták meg: üres óráikban szenvedélyesen és igen sikeresen méhészkedtek. Fehértemplomi, illetve temesvári méhésztük messze földön híres volt. Igen sokat tettek az egyébként is színvonalas temesközi méhészet – 1720-ban 32 000 kas méhet tartottak nyilván – további fejlesztéséért. Az ő idejükben a méz is, de a viasz is a legfontosabb kereskedelmi cikkek közé tartozott. 1765-ben mindkettőjük részvételével alakult meg, Mária Terézia egyik leirata alapján, az első Bánáti Méhészeti Társulat. A birodalom többi részében, főleg a megfelelő szakismeretek hiánya miatt, igen alacsony szinten állt a méhészet, úgyhogy olykor-olykor a behozatal is nélkülözhetetlen volt. A helyzet javítását a császári kamara illetékesei kezdeményezték, javaslatukra a császárnő 1770-ben méhészeti főiskolát hozott létre Bécsben, mégpedig Perles-Rialp gróf indítványára, aki 1753-tól 1769-ig a temesvári kamarai hatóság első polgári igazgatója volt. Mária Terézia az ifjabbik Toldi Józsefet nevezte ki az új tanintézet élére, aki ekkor már a bácsi kamarai hivatalban dolgozott, ott is elsőrendű méhészetet teremtett.

Az új iskolában az oktatás teljesen ingyenes volt, ez is mutatja, milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a méhészet

fejlesztésének. Emellett Mária Terézia Toldit megtette még országos méhészeti felügyelőnek is. A „camerális inspektor” főleg az osztrák falvakban működött, de bejárta Magyarország több vidékét is. Néhol elismeréssel fogadták tevékenységét, máshol viszont, főleg ott, ahol fejlettebb volt a méhészet, bizalmatlanság vette körül, némelyek azt hangoztatták, hogy „nem hoznak Bécsből nemes hazánkba mézet”. Ebből azonban „nem az következik, hogy Nemes Hazánkban nagyobb annak tudománya, mintsem külső országokba – írta a bírálókat kapcsán Toldi József –, hanem hogy országunk határi jobban szolgálnak a méhtartásra, hogy sem a külső országokba”.

Toldi szerint a rajzásnál való helytelen bánásmód fogyasztotta a méhállományt. Hogy segítsen méhésztársainak, ismereteit le is írta, s a több oldalas magyar és német nyelvű szórólapot (Rövid oktatás a méhekről való bánásmódról, Pest, 1773) megküldte a megyéknek.

Mária Terézia méhészeti intézkedései uralkodásának utolsó tizenöt évében meghozták gyümölcsüket: 1741-ben a méhészeti termékek kivitele 65 000 forintra rúgott, 1780 előtt pedig elérte a 350 000 forintot.

Halála után fia, II. József császár 1781-ben megszüntette a bécsi méhészeti főiskolát, s méhészeti tanítókat nevezett ki az ország több körzetében, azzal a feladattal, hogy a földműves lakosság részére rendszeresítsék a gyakorlati oktatást. Elrendelte azt is, hogy az utak mentén jól mézelő hársfákat és akácfa-
kat ültessenek. 1782-ben II. József megerősítette Toldi Józsefet a királyi kamara méhészeti felügyelőjének posztján. 1789-ben újra megjelentette Rövid oktatását, de ettől kezdve már nincs róla értesülésünk. Egyik forrá-

sunk pozsonyi tartózkodását valószínűsíti, egy másik pedig arról szól, hogy visszatért a bácsi kamarai hivatalba, Zomborba, s ellátta a nagycsatorna építőit „csorgatott és lépés mézzel”.

TOLMÁCSY GÉZA (Zenta, 1911. február 23.–Zenta, 1988. május 25.) – Egy régi Tisza menti értelmiségi család sarja – apja városi jogtanácsos és újságíró, anyja a bécsi konzervatórium hallgatója volt, nagyszülei pedagógiai pályán működtek –, ő is apja nyomdokai-
ba kívánt lépni: jogi pályára készülődött. 1929-ben, az érettségi után (a zentai gimnázium utolsó, két háború közötti nemzedékéhez tartozott, a királyi diktatúra idején ugyanis megszűnt létezni az V–VIII. magyar osztály) beiratkozott a szabadkai jogi karra, de tanulmányait még az első évben abbahagyta, s banktisztviselői állást vállalt Zentán. Szorgalmas és pedáns munkakerő lévén csakhamar kivált kollégái közül, s áthelyezték a szabadkai központba – magasabb beosztásba, jobb fizetésért. A jogi tanulmányok folytatásának lehetősége most már adva volt, de ő megmaradt a pénzügyi pályán, s fokról fokra haladva, bankigazgató lett belőle Zentán.

Érdeklődési köre mindig is több irányba szóródott. Fiatalabb éveiben a vízilabda, a tenisz, az amatőr színjátszás kötötte le, részben aktív sportolóként és műkedvelőként is, de leginkább szervezői munkásságával vívott ki magának elismerést. Később egyre jobban a helytörténeti kutatások felé tájékozódott: Zenta múltjának számos területét dolgozta fel nagy türelemmel és hozzáértéssel, s teremtette meg rendkívül gazdag fénykép- és adattárát Zenta ismert személyiségeiről. Gyűjteményének rendezettségével és bőségével oly-

kor még a hasonló érdeklődésű embereket is meglepte. Szinte nem volt olyan helytörténeti vonatkozás vagy tény, amelyről ő ne tudott volna olykor egészen kimerítő információkat adni. Ennek a tájékozottságnak a szolgáltatásban állt a mintegy 8000 kötetes könyvtár is, amelynek sok darabja az újabbnál újabb adatok forrása is volt a bennük levő jegyzetek, bejegyzések, újságkivágások révén. 1940-től Curriculum vitae címmel családtörténetet vezetett (öt fiúgyermeket nevelt fel, s adott kezükbe diplomát), elkészítette a familia minden ágának a családfáját is (ifj. Tolmácsy Géza közlése).

1966-tól, a nyugdíjba vonulás pillanatától szabad idejét teljes mértékben a helytörténeti kutatásoknak szentelte. Öt évvel korábban, 1961-ben a zentai népbizottság döntést hozott a város monográfiájának kiadására. Tolmácsy Géza az akkor létrehozott népes szerzői csoport egyik legaktívabb tagja lett. Sajnos, a kezdeményezést nem koronázta siker, a beígért monográfia, politikai beavatkozásra, nem jelent meg 1966-ban, a város 750. évfordulóján, de később sem (Zenta Dudás Gyula kész, sajtó alá rendezett városmonográfiáját sem adta ki a múlt század végén). Most a zentaiak egy újabb nekifutás előtt állnak: a várostörténet megjelentetését 1997 szeptemberére, a zentai csata 300. évfordulójára tervezik (Zenta monográfiájának I. kötete 2000-ben jelent meg). Az eltelt 35 esztendő azonban nem múlt el haszontalanul, időközben a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre serkentette a további kutatásokat, s 40 monográfia- és 30 zentai füzetet jelentetett meg. A Monográfia Füzetekben Tolmácsy Gézának is több munkája látott napvilágot (Pénzügyi élet: Bankok és részvénytársaságok, két kötet,

1968, 1970; A zentai sport- és testnevelés krónikája, három kötet, 1971, 1973, 1978; Társadalmi egyesületek, két kötet, 1972; A bankélet és bankhagyományok százhusz éve Zentán, 1988), néhány azonban Dudás Gyula emlegetett várostörténetének sorsára jutott, azaz publikálatlan maradt. Várja a jobb napokat, akárcsak a Tolmácsy-féle könyv- és adattára sorsának eldöntése.

TOLVETH OSZKÁR (Újvidék, 1910. december 23.–Újvidék, 1992. szeptember 12.) – Egy régi örmény család előbb elnémetesedett, utóbb elmagyarosodott leszármazottja. Elődeit Mária Terézia telepítette le 1717 után a frissen felszabadított Belgrádba, miután Savoyai Jenő fényes győzelmet aratott a török felett. Az oszmánliknak azonban az idő tájt még volt ereje a visszacsapásra, s 1739-ben újra bevették a várat. Ezt megelőzően gazdag német, szerb és örmény kereskedők hanyatt-homlok elmenekültek, s zömmel Újvidéken telepedtek le, az örmények úgyszólván teljes létszámban. Népes kolóniájuk itt is gyorsan felvirágzott, majd – mivel önálló iskolájuk nem volt –, elég gyorsan beolvadtak az itteni szerbségbe, németiségbe és magyarságba, attól függően, hogy a gyakori vegyes házasság másik társa milyen nemzetiségű volt. A múlt század végén már csak hatan vallották magukat örménynek, a második világháború után pedig, az újvidéki sugárút nyomvonalának kialakításakor, templomukat is lebontották.

Tolveth Oszkár édesapjának jól menő cipőboltja volt Újvidéken, a két háború között a Tolveth-lábbeli egész Dél-Bácskában fogalom volt. Ő maga, a felső kereskedelmi iskola befejezése után a módos aranyifjak gondtalan életét élte: keresztül-kasul bejárta Európát, oly-

kor beszerzőként, de inkább kedvtelésből. Az üzletet, betegeskedő apja helyett, valójában az édesanyja vezette. Csuka Zoltán szabadkai lapjában, a Képes Vasárnapban jelentkezett először írásaival, majd amikor a „társadalmi és szépirodalmi hetilap” Újvidékre tette át székhelyét, az újság „bécsi szerkesztője”. Szenteleky Kornél 1930-ban a Reggeli Újság keretében beindította A Mi Irodalmunk című heti szemlét, s ekkor újra teret kaptak a Képes Vasárnap egykori munkatársai is. Ő művészeti cikkekkel, zenekritikával és könyvismertetésekkel jelentkezett. Az irodalomtörténet ezt a lapot, tisztes kivétellel, a kitenyészített dilettánsok, a haloványabb tehetségek lapjának tekinti, „íróképző akadémiának”, ahogy azt Hornyik Miklós megfogalmazta. Tolveth írásai szintén közhelyszerűek. Szenteleky is olykor bántóan írt róla, de levelezésének közreadói tapintatosan kipontozták nevét.

Tolveth Oszkár neve feltűnt még a Kalangya 1935. évi betiltott számában. Cikkében a jugoszláviai képzőművészek felkarolását szorgalmazta, sürgette bemutatásukat egy kiadvány keretében, mint ahogy ő azt már megtette a német művészek esetében (Deutsche Kunst und Künstsler in Jugoslawien, különnyomat a Svábnémet Kultúrszövetség kiadásában, 1934). Később már nem találkozunk írásaival, részben azért, mert a szerkesztőségek nem igényelték, részben pedig ő is sértődötten elfordult „a parlagi Bácskától”. Cikkei, tudósításai több német, francia, angol, cseh és magyarországi lapban láttak napvilágot. Forgatókönyvíróként is próbálkozott, az egyiket cseh–német produkcióban megfilmesítették, de olyan gyökeres változásokon esett át, hogy neve végül is lekerült az alkotók névsoráról.

Tolveth Oszkár a második világháborúban magyar katona volt, ilyen címen 1945 nyaráig fogva tartották az újvidéki selyemgyári internálótáborban. Üzletét államosították, egyéb vagyonából is kiforgatták, munkásságának dokumentációját szétszórták. Később, egészen nyugdíjazásáig, kiviteli vállalatokban dolgozott, ahol jól hasznosíthatta idegennyelv-tudását.

TOMÁN SÁNDOR (Újvidék, 1898. március 18.–Újvidék, 1990. október 24.) – Az első világháború után a jugoszláviai magyar újságírás egyik érdekes úttörője volt: lapszerkesztőként szolgálta a kisebbségi sorba süllyedt magyarságot. „Lapját abban a megértő polgári szellemben szerkesztette – írta Herceg János Tománról –, amely a megbízható és pontos tájékoztatáson kívül egyféle megalkuvást nem ismerő magatartással fordult az olvasóhoz.”

A szülővárosában tett gimnáziumi érettségi után az újságírás felé tájékozódott: többedmagával írta és szerkesztette a Porond című rövid életű színházi újságot. Megalapítása óta, azaz 1920 decemberétől belső munkatársa a Délbácska című napilapnak. Az újságot az újvidéki magyarság áldozatkészsége hozta létre: 500 értelmiségi, vállalkozó, földműves és iparos 100–500 dinárt adott a lapalapításra, s valamennyi adakozó egy évre a lap előfizetője is lett. A mozgalom mögött Fátih Ferenc újvidéki apátplébános állt, a vállalkozás alapító tagja pedig Horváth Lajos református lelkész, Fábry Bertalan evangélikus lelkész, Szlezák Rezső ügyvéd, Ábrahám János könyvkereskedő, Beck János könyvkötő, valamint Irsai Antal és Palásti György szőlősgazda volt. Anyagiakban a vidéki papság is támogatta a kezdeményezést, a szerkesztőség pedig

a katolikus plébánia épületében kezdte meg munkáját.

A főszerkesztői posztot az induláskor Szlezák Rezső töltötte be, 1924. május 1-jétől pedig a 26 éves Tomán Sándor lépett a helyébe. Előtte, s egy ideig még utána az újvidéki Hétfői Újság (1922–1925) szerkesztője is volt, amely főleg sporteredményeket közölt, mintegy pótolva azt az űrt, amely a Délbácska aznapi meg nem jelenésével keletkezett. (Adataink forrása: Hornyik Miklós: A Délbácska története, 1920–1929, Újvidék, 1985.)

Tomán Sándor éles tollú, bátor kiállású újságíró volt. Így 1923-ban, tudósításai miatt, kitiltották a hírhedt kisebbségi „kémperek” tárgyalótermeiből, mivel már a felmentő ítéletek előtt megírta róluk, hogy mondvacsinált perekről van szó s csak a megfélemlítés szolgáltatásában állnak. Később is örökös zaklatásoknak volt kitéve, de a házkutatások során sem a redakcióban, sem az újságírók magánlakásán nem találtak „irredenta” anyagot, betiltott újságot. Egy időben az újság tíz napig nem jelent meg, mert a szerkesztőség minden tagja „vizsgálati” fogságban volt.

A korabeli tollharcoknak Tomán Sándor olykor a szenvedő alanya volt: 1925-ben a Fekete karácsony . . . fehér karácsony című vezércikke, 1926-ban az Állam a polgár vezércikke, 1927-ben pedig egy telefonon leadott jelentés miatt súlyos pénzbírságra és többhavi fogházbüntetésre ítélték. A legfelső bíróság olykor felmentette a vád alól, 1928-ban azonban négy hónapot töltött az újvidéki ügyészség fogházában.

A két háború között az országos újságíró-szövetség igazgatóbizottságának egyetlen magyar tagja volt, 1929-ben, a királyi diktatúra idején el kellett törölni minden olyan hivatalos nevet, amely az

egykori osztrák–magyar állam emlékét hordozza. Ekkor a Bácsmegyei Naplóból Napló, a becskerekai Torontálból Híradó, a Délbácskából pedig Reggeli Újság lett. A magyar érdekvédelem szolgálatában álló cikkei mellett egyik rendszeres rovatában feldolgozta Újvidék múltjának számos eseményét, mintegy sugallva, hogy Újvidék valaha „a nemzetiségi béke városa volt”.

Mint lapszerkesztő lehetővé tette Szenteleky Kornélnak, hogy 1930 és 1933 között a Reggeli Újság mellékleteként megjelenesse A Mi Irodalmunk című szemlét. A Kalangya 1940. évi áprilisi számában az újvidéki árvírről írt, s azt fejtegette nyomós érvekkel, hogy a katasztrófát meg lehetett volna előzni. A harmincas években neve lekerült a Reggeli Újság fejlécéről, de Herceg János megfogalmazása szerint, „a céhen belül mindenki tudta, hogy Tomán Sándor nélkül a Reggeli Újság nem lett volna az, ami volt”. 1945 után, hosszú életének második felében visszavonultan élt, a változásokkal nem tudott közösséget vállalni, újabb harcokra pedig már sem ereje, sem lehetősége nem volt.

TOMORI PÁL (? , 1475 körül–Mohács, 1526. augusztus 29.) – Az Abaúj megyei Tomorból való köznemesi családból származik, innen a neve is. „Föemberszolga” lett, azaz Bornemisza Jánosnak, a király bizalmasának, a kincstári jövedelem kezelőjének familiárisa, s ilyen minőségben az erdélyi sókamarára ispánjának és a fogarasi fellegvár várnagyának tisztét töltötte be. Később a király szolgálatába lépett, 1519-ben budai várkapitány lett. Fegyverforgatásban jártas ember volt, fényes katonai pályát jósoltak neki, bár kétes értékű hadi dicsőségét a jobbagyok elleni küzdelmekben szerezte: 1506-ban letörte a

székely mozgalmakat, részt vett az 1514-es parasztlázadás leverésében, 1519-ben nádorválasztáskor a közne-mesi választókra lövettet.

Részben azért, mert szolgálataiért nem kapta meg a várt jutalmat, részben pedig azért is, mert egymás után két jegyese elhalt, 1520-ban az újlaki (iloki) Ferenc-rendi kolostorba vonult, amely Kapisztrán János sírját és emlékét őrizte. Az obszervánsok közé tartozott, akik helyreállították a rend eredeti szegénységét, azaz cseribaráttá lett, az önsanyargató mezítlábasok tagja.

1521-ben török kézre került Nándorfehérvár, amelyet 70 évvel korábban Hunyadi János még meg tudott védeni. II. Lajos és köre megrémült a hír hallatán, s kieszközölte a pápánál, hogy a jó katonai hírében álló Tomori barátot hatalmi szóval mozdítsa ki a kolostorból, s tegye meg kalocsai érsekké, amellyel a bácsi főispáni szék is járt. Ő pedig országos főkapitánnyá nevezte ki, s megbízta a déli végek védelmével, majd, mint aki jól végezte dolgát, tovább folytatta léha életét.

Tomori, közelről ismerve a helyzetet – a középkori feudális Magyarország ekkor már fejletlen, gazdátlan állam volt! –, kelletlenül tett eleget a parancsnak, s 1522-ben elfoglalta helyét az érseki székhelyen, az „aranyos és selymes” bácsi várban. A következő évben azonban már áttette székhelyét Péterváradra, amely akkor már a déli határ egyetlen védhető erődjé volt. Kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy megerősítse falait, feltöltse helyőrségét, közben az elővéd szerepével felruházott Titelről és Újlakról sem feledkezett meg. Ennek érdekében, s általában a török veszély tudatosítása végett gyakran személyesen utazott „könnyű kocsi-szekérre ülve” Budára, hogy a királyt személyesen tájékoztassa

a Magyarország ellen indult török had nagyságáról, felkészültségéről, két útja között pedig segélykérő levelekkel bombázta. „Talán még mindig azoknak hisz, felség, akik fejüket tették rá, hogy a császár nem támad? Döntse el szent felség, hogy így, asszonyomód akarja-e elveszíteni az országot” – fakadt ki 1526. július elején, alig két hónappal a mohácsi csata előtt. Jelentéktelen erejű katonaság – alig pár száz fő – állt parancsnoksága alatt, de még ezt a keveset is képtelen fizetni, ellátni. Ennek folytán többször is lemond a főkapitányi tisztről. Antonio Giovanni de Burgio pápai nuncius így tájékoztatta 1526. július 10-én a római egyházfőt: „Annyi marad ebből az országból, amennyit a töröknek méltóztatik meghagyni . . . Nincsenek hadvezéreink, nincsen pénzünk, nincs haditervünk, nincsenek hajóink, és nincsen nálunk semmi rend.”

Közben az események feltartóztathatatlanul peregtek: július 27-én Pétervárad török kézre került, augusztus 8-án Újlak vára is elesett, augusztus 19-én a török sereg Eszéknel már megkezdte az átkelést a Dráván.

1526. augusztus 29-én, Mohácsnál, a szedett-vedett magyar had másfél-két óra leforgása alatt katasztrofális vereséget szenvedett a szultáni seregtől.

Tomori ellenezte az ütközetet, és az útban levő bandériumok bevarását javasolta, de a haditanács leszavazta, az azonnali összecsapás mellett döntött. Ő ezt a rendelkezést végrehajtotta, a csatában vitézül harcolva esett el. „Timur Pauli” holttestét – a török források így nevezték őt – megtalálták, a magyar foglyok segítségével azonosították, majd levágták a fejét, karóba húzták, és diadaljelként körülhordozták a török táborban.

TONCS GUSZTÁV (Szegvár, 1859. november 28.–Budapest, 1938. november 26.) – A XIX. és a XX. század fordulóján működő híres szabadkai magyartanárnak pályaképét, mint a város megannyi más nagyságát is, Dér Zoltán rajzolta meg egy alapos, a részletkérdéseket is gazdagon tárgyaló munkájában (Három tudós tanár, 1975). A monográfus Iványi István és a filozófus Loósz István mellett ő az egyik tudós tanár. Már ezzel is találóan jelezte, hogy Töncs Gusztáv a tanári hivatást a maga teljességében fogta fel, az alkotó munkát is részének tekintette. Az irodalmi lexikonok ennek folytán irodalomtörténészként jegyzik, felsorolják tanulmányait, szövegválogatásait, könyvei közül az 1897-ben megjelent Zágonyi Mikos Kelemen címűt emelik ki.

Töncs Gusztáv azonban mégse önálló kutatásaival érdemelte ki a kortársak és részben az utókor elismerést, hanem a már ismert és az újabb tudományos eredmények összegezésével, értelmezésével, népszerűsítésével. Dér Zoltán is a „tudós tanár” szókapcsolatban a tanárra tette a hangsúlyt. „A tudós jelző az ő esetében elsősorban azt jelenti – írja –, hogy éber figyelemmel követte az irodalomtudomány eredményeit, s a legmeggyőzőbbeket az adott alkalom, iskolai óra vagy más előadás témájának, közönségének az érdekei szerint tudta sajátos rendbe csoportosítani.”

Töncs Gusztáv csaknem három évtizeden át – 1881-től 1909-ig – volt a szabadkai gimnázium megbecsült magyartanára, pályáját ezután is helyben, az ottani Felső Kereskedelmi Iskola megalapítójaként és első igazgatójaként folytatta.

Őt azonban nemcsak mint kiváló pedagógust tisztelték a városban, hanem közéleti emberként, a művelődési élet

szervezőjeként is. A helyi lapok állandó külső munkatársaként igen sok népszerűsítő cikket írt, a szabadkai Szabad Líceumnak pedig egyik irányítója és gyakori előadója is volt.

A legnagyobb rajongással azonban diákjai vették körül. Egyrészt élvezték atyai bánásmódját, együttérzését, másrészt pedig ösztönösen ráéreztek arra, hogy az anyagot kitűnően ismeri, s azt élményszerűen át is tudja adni. Előadásai egy életre szóló benyomásokkal gazdagították nemcsak jeles tanulóit.

„Mióta elhagytam az iskola padját – írta neki egy 1926-ban keletkezett levelében Kosztolányi Dezső –, nem múlt el egy hónap, hogy Ön ne jutott volna eszembe. Szavait állandóan hallom, mozdulatait állandóan látom. Írói pályámra Ön adta az útravalót. A fényt osztotta szét tanítványai között.”

Egy másik volt diákja úgy fogalmazott, hogy Töncs Gusztáv „a tanári rend ékessége volt”.

TORDY ANTAL (Baja, 1795. ?–?) – Egy csaknem művek és életrajzi adatok nélküli festő a XIX. század legelejéről. Abból a korból tehát, amikor Petrovics Eleknek, a budapesti Szépművészeti Múzeum egykori nagy tudású igazgatójának szavai szerint „a művészet a nemzet szellemi életének szerves alkotórészévé vált . . . A XIX. század első felének az volt a hivatása, hogy újra megindítsa a szunnyadó művészeti életet . . . második felének az a feladat jutott, hogy a magyar művészetet kiszabadítsa a provincializmusból, és európai magaslatokra emelje fel”.

Ez a szinte teljesen ismeretlen vidéki mester a mi tájainkon ébresztgette a szunnyadó művészeti életet egyházi tárgyú vásznaival meg hát feltehetően portréival, templomfestészetével, cégé-

reivel is. Piktorkunk nevét nem találhatjuk meg a lexikonokban és a művészeti könyvekben, csupán a jól értesült Lyka Károly mondja róla egyik munkájában, hogy a XIX. században „a húszas években még egy festő munkálkodik Dél-Magyarországon, ez Tordy Antal, aki Apatinban telepedett le. Történeti festőnek mondták kortársai” (A táblabíró világ művészete, 1922).

Apatini évei után, a nagyobb megrendelések reményében, a megyeszékhelyre, Zomborba költözött. Pavle Vasić kutatásaiból tudjuk (Umetnička topografija Sombora, 1984), hogy 1829-ben neve szerepel a zombori kézműves polgárok névsorában. A festők (pictores) jegyzékében, Antonius Tordy mellett még három templom- és címfestő neve olvasható: Henricus Löblé, Elias Lontsarevitsé és Joannes Nedeljkovitsé. A két utóbbit, Ilija Lončarevićet és Jovan Nedeljkovićot számon tartja a szerb művészettörténet, viszont Löblről, a Csehországból ideköltözött zsidó mesterről az égvilágon semmilyen információnk nincs, s egyetlen képe sem került elő.

Tordy Antaltól sem tudunk sokkal többet, de legalább két festménye fennmaradt: egy belgrádi műgyűjtő kollekciójában található. Az egyik a Lázár, jöjj ki! címet viseli, s azt a bibliai jelenetet örökíti meg, amikor Jézus a címben feltüntetett felkiáltással feltámasztotta barlangsirjából a három napja halott hívét, Lázárt, azaz azt az embert, „akit az Isten megsegített”. A festmény hátlapján a művész kézjegye található: Pinxit Anton Tordy 1815. A másik tárgya és címe: Levétel a keresztről. Ez is 1815-ből való, a polgárosodás éveiből, amikor már az egyházi tartalmak profánabb formákban jelentkeztek, s nem ritkaság az érzelmekre ható ábrázolás. A mester

ezen a vásznan a pillanat drámaiságát ragadta meg: az anya találkozását a halott fiával. A festmény azt a villanásnyi helyzetet ábrázolja, amikor Szent János, a szeretett tanítvány, az egyház későbbi oszlopos tagja és Nikodémusz, a jeruzsálemi írástudó, a zsidó főtanács tagja levette Krisztust a keresztről, és Szűz Mária ölébe helyezte, de ő az anyai fájdalomtól elvesztette eszméletét, s csak Mária Magdolna segítségével tud úgy-ahogy egyensúlyállapotban maradni. Csupa dinamikus mozgás, csupa expresszivitás a kép: a két barát riadtan tartja az alélt anya ölébe helyezett élettelen testet, Mária Magdolna pedig ugyancsak meglepetten karolja át ájult névrokonát.

El kell ismerni, a mester nem volt híján a kifejezőerőnek, a kissé elnyúlt alakjai pedig egészen haloványan a nagy görög–spanyol mesterre, El Grecóra emlékeztetnek.

TORMÁSY GÁBOR (Dusnok, 1846. május 5.–Katymár, 1901. április 13.) – A Kalocsához közel fekvő Dusnokon született, ahol apja kántortanító volt. Négyéves korában árván maradt, mire szabadkai származású édesanyja hazaköltözött, s a gyászévek letelte után újra férjhez ment egy bunyevác tanítóhoz. Fia a szabadkai, bajai és pécsi tanulóévei után a kalocsai papnevelő intézetbe lépett, s 1866 szeptemberében pappá szentelték. A bácskai plébániákon segédlelkészkedett (Csonoplya, 1868; Katymár, 1870), majd ugyanilyen minőségben a szabadkai belvárosi plébániára került. Itt az egyházmegye megbízásából hozzáfogott a helyi egyháztörténeti kutatásokhoz, s a kalocsai meg a helyi levéltár anyaga alapján megírta munkáját, amely csakhamar könyv alakban is megjelent Pertits Simon nyomdájában

(A szabadkai római kath. főplébánia története, 1883). A szerző a könyv tiszta jóvedelmét két épülő külteleki templom javára ajánlotta fel.

Tormásy Gábor még ugyanebben az évben, azaz 1883-ban megkapta első plébániáját Gádonon (Gákova), lehet, hogy éppen a könyv sikerének is köszönhetően. Ebben az esztendőben még egy elismerés jutott osztályrészül: a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat zombori alakuló közgyűlésén a választmány tagja lett, más ismert vidéki helytörténészekkel együtt – a pacséri Dudás Ödönnel, az adai Fridrik Istvánnal, a kiszácsi Steltzer Frigyessel, a bácsszentiváni (prigrevicai) Rónay Istvánnal és másokkal. Nyilván ezt a megtiszteltetést is egyháztörténetével érdemelte ki, de a szabadkai lapokban (Bácska, Szabadka, Bácskai Ellenőr, Szabadkai Ellenőr, Szabadka és Vidéke) szorgalmasan közölt ismeretterjesztő cikkeivel is, amelyeket olykor Flórián Mátyás néven jelentetett meg. Ezt a tisztséget 1897-ig látta el, azaz csaknem másfél évtizedig. A társulati évkönyv második évfolyamában (1886) tette közzé egyik helytörténeti tanulmányát (Gákova története, Az első említéstől a XVIII. századig). Betegsége sajnos meggátolta őt abban, hogy teljes mértékben kibontakoztassa tehetségét, a múlt század kilencvenes éveitől kezdve már nem publikált. Munkássága nagyrészt feledésbe merült, csupán az 1896. évi kiadású Dudás-féle megyei monográfia sorolja őt azok közé a szerzők közé, akik „a szakirodalom terén működnek”, s persze még a Szinyeyi-féle lexikon is jegyzi nevét.

Betegsége kihatott egyházi pályájára is. 1887-ben újra Katymárra került plébánosnak, s ott is ragadt. 1889-ben egyházkerületi jegyző, 1893-ban pedig alesperes lett. Közben adatokat gyűjtött

az 1526 előtt működő, a török hódoltság idején elenyészett, majd a XVIII. században újraalapított bácskai plébániákról. Szolgálati helyei szinte kivétel nélkül ezek sorából kerültek ki, így utolsó állomáshelyének, Katymárnak a helyén Félegyháza néven állt még plébánia a török kivonulása után. 1733-ban egy vesszőből font imaházat emeltek, 1742-ben vályogfalú, fatornyos templomot, 1807-ben pedig téglafalú istenházát emeltek.

TÓTH ANTAL (Apatin, 1893. január 25.–Újvidék, 1978. február 13.) – Egy életre szóló döntésnek bizonyult, amikor a bajai tanítóképzőben a gordonkát választotta hangszerének. Tanulmányait mint az iskola legjobb csellistája fejezte be, de tehetségének nem sok hasznát vette első állomáshelyén, Indián (Indija), ahová 1912-ben az első kinevezését kapta. Csakhamar azonban nagy fordulat állt be életében: 1914-ben az elsők között vonult be, s az orosz fronton az elsők között került hadifogságba. A szibériai Omszkba került, ahol Oroszország egyik legnagyobb hadifogolytábora volt. Hét esztendőt töltött rabságban, bár ezeket inkább tanulóéveknek lehetne nevezni, egy művészi pálya kezdetének. Bekeült ugyanis az ottani opera zenekarába, ahol aztán, sokat gyakorolva, jó zenekari muzsikussá képezte magát. Tokba zárt gordonkájával a kezében csakhamar olyan jellegzetes alakja lett a távoli egyetemi városnak, mint később Belgrádnak és Újvidéknek. Nem beszélve arról, hogy a zene mennyire megszépítette rabságának hosszú éveit, megszabadította a nehéz bányamunkától meg a táborélettől is, ahol Kun Béla szervezte a hadifoglyok forradalmi mozgalmát.

Hazatérése után az Eszéki Operaházban kapott állást, majd 1927-ben a belgrádiban. Itt beiratkozott a Zeneművészeti Főiskola gordonka és zeneelméleti szakára, s Juro Tkalčić professzornál sikeresen diplomázott is. A Mokranjac Zeneiskola tanára lett, ahol Petar Konjović, a neves zeneszerző volt az igazgató.

1941-ben, Belgrád bombázásakor „hazafutott a Bácskába”, s Újvidéken telepedett le. Előbb az Újvidékre költözött belgrádi magyar tanítóképzőben tanított, majd az Újvidéki Konzervatórium tanára lett. Ennek igazgatói posztját egy másik belgrádi menekült töltötte be: Kiss Lajos, az ismert népzenekutató és zenepedagógus, aki 1939 és 1941 között a Jugoszláviai Akadémiai Énekar karnagya volt. Együtt muzsikáltak egy frissen alakított vonósnégyesben is, a Délvidéki Kamaraegyüttesben (Szedi Sándor első hegedű, Kiss Lajos második hegedű, Jarosláv Vojtjehovszky brácsa, Tóth Antal gordonka). A háború vége felé, közvetlenül a német és magyar csapatok kivonulása után, az újvidéki katonai városparancsnok utasítására Kaszovitz Ila, a szabadkai származású, bécsi tanultságú zongoraművésznővel hangversenyeket adott a szerémségi fronton, majd kinevezték az újonnan induló Újvidéki Konzervatórium tanárává. A pedagógiai munka teljesen lekötötte, önálló hangversenyeket csak olykor-olykor rendezett. Ha erre mégis sor került, akkor Schumann, Csajkovszkij, Dvorák, Brahms, R. Strauss és Penderecki műveit tolmácsolta. 1947-ben ott bábáskodott az Újvidéki Opera indulásánál, 1949-től az Újvidéki Rádióban Király Ernővel együtt a Magyar Kórust vezette. A Magyar Kultúrtaács megbízásából a művelődési egyesületek dalárdái számára

egy énekeskönyvet is szerkesztett (Dalskönyv. Összeállította és útmutatásokkal ellátta T. A., 1954).

Tóth Antal az ötvenes évek derekán vonult nyugdíjba. Búcsúfélépése 1960-ban volt, amikor a városháza dísztermében megemlékeztek művészi munkásságának 40. évfordulójára is.

TÓTH BAGI ISTVÁN (Csantavér, 1911. december 4.–Karlóca, 1941. április 13.) – A két világháború közötti jugoszláviai magyar újságírás egyik sokat ígérő, de korán és tragikus körülmények között elhunyt alakja volt. A szabadkai gimnázium befejezése után a Bródy Mihály szerkesztésében megjelenő szabadkai napilapban, a Jugoszláviai Magyar Újságnál kezdett el dolgozni. Ezt megelőzően, 1931-ben, két osztálytársával, Kis Józseffel és Kovács Sztrikó Zoltánnal elindította az Örtűz című, rövid életű ifjúsági irodalmi folyóiratot. Irodalmi próbálkozásait 1932-ben a Szenteleky Kornél szerkesztésében készülő A Mi Irodalmunkban folytatta, ebben az évben négy novellája jelent meg. Szenteleky az induló Tóth Bagit az ugyancsak kezdő Herczeg Jánossal és Dudás Kálmánnal együtt emlegette, egyik levelében úgy fogalmazott, hogy „azon a csapáson indultak el, amelyet én jelöltem meg”.

1934-ben Tóth Bagi állás nélkül maradt, de napjai nem múltak tétlenül: bedolgozott az induló Hétről Hétre című vasárnapi magazinba, s az akkor rajtoló ifjúsági Híd szerkesztőbizottsági tagjaként részt vett a folyóirat megalapításában. Egyik legszorgalmasabb munkatársa is volt, 1934 derekától 1936 elejéig csaknem minden számban jelent meg írása (A fiatalok helyzete; Örizzük meg iskoláinkat; Értelmiségi vagy ipari pálya; A bácskai kisbirtok fejlődése és

mai feladatai, öt közlemény stb.), de amikor a Híd még jobban balra tolódott, elpártolt tőle.

Időközben fontos változás is történt életében: 1935-ben az újvidéki napilap, a Reggeli Újság belső munkatársa lett (jóllehet az egyik vezető politikus ellenezte alkalmazását, mert „rózsaszínűnek” tartotta), és Újvidékre költözött. Már az első cikksorozatával nagy figyelmet keltett: Johann Wüsch kutatásai alapján megrendítő helyzetképet festett a vajdasági magyarság egészségügyi és demográfiai helyzetéről. Egyik megállapítása volt, húsz bácskai magyarlakta község adatai alapján, hogy a népesség egy emberöltő alatt 14 százalékkal csökkent. A cikksorozatot Pusztulunk, veszünk . . . címmel átvette a Kalangya 1935. évi 6. száma, amely a magyarság sorskérdéseivel foglalkozott, s amelyet a hatóság betiltott. Ebben a számban Szervezőkre várva! címmel egy cikket is megjelentetett, amelynek megállapítása szerint „a vajdasági magyarság a teljes szervezetlenség, szétagtagoltság állapotában él”, de a kiutat vázolva leszögezi, hogy „a politika csak arra legyen jó, hogy általa is segítsük érvényre juttatni a magyarságnak a gazdasági és kulturális fejlődésére való jogát”.

A Reggeli Újságban eltöltött öt év során a vajdasági magyar közírás egyik vezető alakjává nőtte ki magát. Fiatalos tettvágy feszült benne, az időszerűség, a népi szolgálat igénye hatotta át. Irodalmi ténykedését is folytatta. Lapjában jelent meg regénye, amelynek szedését megőrizték, s így 1937-ben Valamit tenni kell címmel könyv alakban is megjelenhetett.

Utolsó sorozatát a Riportok a hétszáz év előtti tatárjárásról felcímmel közölte, egyik része lapjának 1941. évi hús-

véti számában jelent meg. Ekkor ő már a lebombázott Belgrád utcáit járta, hogy riportokban számoljon be a tragikus eseményről. Szerkesztői próbálták lebeszélni a veszélyes vállalkozásról – a rövid áprilisi háború ekkor még nagyban dült –, de ő nem tárgított, hajtotta a tettvágy. Április 10-én ment Belgrádba, s vasárnap, április 13-án, útban hazafelé, Karlócán rekedt. Véletlen útitársaival, Vadász Béla újvidéki kereskedővel és Vámos Béla zentai egyetemi hallgatóval, rövid tanakodás után, csónakot szereztek, s a Duna túlsó oldalára eveztek, hogy Tóth Bagi elérje még az aznapi lapzártát. Félúton mindkét partról leadott géppisztolysorozatok keresztútjába kerültek: Vámos élettelenül a vízbe fordult, Tóth Bagi pedig elvérzett a karlócai Duna-parton, még aznap, ott helyben eltemették.

Egy hét múlva Újvidékre szállították, s az újvidéki Futaki úti temetőben helyezték örök nyugalomra.

TÓTH FERENC (Topolya, 1940. július 25.–Bács, 1980. november 9.) – Tóth Ferenc folklorista a hetvenes években szinte az egyetlen jugoszláviai magyar tudományos kutató volt, aki hivatásszerűen foglalkozott a néphagyományok gyűjtésével és feldolgozásával az újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársaként. Ő volt az első a mi tájunkon, aki ezt a munkát képesítéssel, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajzi szakán nyert diplomával végezte. Hirtelen halála már ezért is érzékeny vesztesége volt a hazai magyar tudományosságnak: Bács mellett autószerencsétlenség áldozata lett.

Tóth Ferenc magyartanárnak, költőnek indult. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tan-

székén szerzett oklevele után szülővárosában tanított 1965 és 1970 között, majd a tanári pályát felváltotta a tudományos munkássággal.

A költészethez mindvégig hű maradt. A diákévek és a tanárévek során egymás után jelentek meg verseskötetei (Őszől tavaszig, 1961; Vörös madár, 1966; Halál a síkban, 1970). Ez az alkotói periódusa verses drámájának előadásával és kiadásával zárult (Jób, 1971). Nemzedéktársaitól eltérően, magányosan és különállóan, a hagyományos versformákkal kísérletezett, kritikusai szerint „nem egy versében rég tudott, már jól ismert (és elhasznált) hangok szólaltak meg”. Vajda Gábor szerint „a humánium toronyörének hitte magát, nagyjából olyan áhítattal, mint egy-két évtizeddel korábban Thurzó Lajos”. Később költészetében a népi örökségre építkezett, formai kísérletei a népköltészet irányában tolódtak el, verseiben kimutatható a ballada és a ráolvasás hatása (Csontomiglan-csontodiglan, 1980). Utolsó kötetéért, Tolnai Ottó Világporával megosztottan, posztumusz megkapta a Híd-díjat.

A tudomány, a néprajz felé hajló Tóth Ferenc szűkebb kutatási területe a jugoszláviai magyar népköltészet volt. A hetvenes évek elején, Katona Imrével együtt, felkereste azokat az észak-bánati falvakat, ahol az egykori Kálmány Lajos is gyűjtött. A főleg Szajánban és Egyházaskéren, továbbá Jázován, Padén, Oroszlámoson, Tiszaszentmiklóson és Csókán lejegyzett 125 ballada Kálmány Lajos nyomában címmel, 1975-ben jelent meg, s e jellegzetes epikai-lírai műfaj utóéletének sajátosságait tükrözi. Topolya és környéke népballadáit című kötete (1981) már halála után jelent meg, Jung Károly gondozásában.

TÓTH ISTVÁN (Zenta, 1912. november 1.–Los Angeles, 2002. október 18.) – Anyja mosónő volt, apja napszámos, kilencen voltak testvérek – ennyi talán elég is, hogy érzékeltessük: az emberi lét mélyéről küzdötte fel magát a nemzetközi művészi pályára . . .

Halász János zentai orvos figyelt fel a 16 éves, szobrászkodó östehetségre, aki már gyermekkorában emberi és állati alakokat mintázott, saját készítésű számaival alakította ki Napóleon, Wagner és Beethoven képmását. Felhívta rá a befolyásos emberek figyelmét, megpróbálta elintézni iskoláztatását. Állhatatos igyekezetét végül is siker koronázta: 1937-ben, a fiatal szobrász huszonöt éves korában, felkerült a pesti Képzőművészeti Főiskolára, miután magánúton, rekordidő alatt, befejezte a középiskolát, és érettségizett. Ezt megelőzően Stipben leszolgált katonaidét, s sablonkészítőként is dolgozott egy zentai kézimunka-szaküzletben. (Csaknem ötven évvel később elkészítette New Yorkban élő jótevőjének mellszobrát, amelyet a torontói Magyar Kultúrközpontban lepleztek le abból az alkalmából, hogy Halász 24 000 kötetes könyvtára is az intézménybe került.) Az Akadémiát 1943-ban kitüntetéssel fejezte be, és tanárának, Pátzay Pálnak asszisztense lett. Ebben az évben több műve is elkészült: Szent Borbála, Munkácsy Mihály és Horthy István kormányzóhelyettes szobra. Ennek az utóbbinak arcma, egy évvel halála után, 1943-ban, a zentai Stevan Sremac térre került, de 1944-ben eltűnt, állítólag a Tiszába vetették.

A negyvenes években ösztöndíjas a római Collegium Hungaricum-ban, 1948-ban emigrált. Bejárta Európa több országát, majd 1949-ben Dél-Amerikába hajózott, s bebarangolta az Antillákat,

Mexikót, Perut, Bolíviát, 1951-ben Venezuelában telepedett le. Ács munkákkal, szobafestéssel kereste kenyerét, farmerkodott, de közben szobrászkodott is. Ujjongva fedezte fel a közeli őserdőkben a nemes faanyagot: az erős kötésű, szépen erezett trópusi fákat. Felfedezőútjai során gazdagította néprajzi gyűjteményét is.

Csakhamar Venezuela egyik legfoglalkoztatottabb szobrásza lett, köztéri szobrai Caracason kívül a vidéki városokban is megtalálhatóak (Maracaióban egy jaguárszobra őrzi a városkaput). Sorra rendezte kiállításait is, művei a dél-amerikai múzeumok, galériák gyűjteményeibe és a magánkollekcióba kerültek.

1968-ban Los Angelesben telepedett le: tanári állást vállalt az egyik kaliforniai főiskolán, a hollywoodi dombok egyikén házat épített magának, saját keze munkájával kiképzett teraszos kerttel, gyümölcsössel. Fokozatosan beépül az ottani felső középosztályba, bár ennek ára is volt: művészete, tanársága nem mindig elegendő a megélhetés megkívánt formáihoz.

A holdutazás emlékére 1975-ben, Los Angelesben, leleplezték hét méter magas, alakos, Asztronauta című szobrát, amelyet a konzervatív-nemzeti érzelmű magyar emigráció 1965-ben létrehozott Árpád Akadémiája aranyéremmel tüntetett ki. Néhány más, fontosabb munkája: Próféta, Anya gyermekével, Szerelem, Madonna, Torzó, Bagoly. Ezek zömmel már realista jegyeket is őrző absztrakt alkotások. Kaliforniában öt gyűjteményes kiállítása volt.

A művészettörténet, a lexikonirodalom sajnos alig jegyzi nevét, még az amerikai magyar szakkiadványok sem említik. Amerikában is, nálunk is újságcikkek méltatják munkásságát. A háború előtt a Reggeli Újság emlékezett meg

róla, a háború után viszont, Ivan Meštrović ösztönzésére, Hegedűs Béla adta róla az első híradást a Magyar Szóban (1963. augusztus 20.), majd Ács József (1973), Fehér Ferenc (1971, 1977) és újabban, három folytatásban, Fodor István (2002) írt róla.

Mint minden zentai, ő is nagy lokálpatrióta volt. Háromszor látogatott el szülővárosába, részt vett az 1973. évi művésztelep munkájában. A helyi múzeum nyolc munkáját őrzi, a budapesti Nemzeti Galériában kettő található (Dományné Kiss Katalin dokumentációja alapján).

TÓTH ISTVÁN (Mitrovica, 1913. június 19.–Pécs, 1992. július 11.) – Jogtudósna indult, évekig a pécsi jogi kar tanársegéde volt (1934–1940), majd egy fordulattal – ekkor már középiskolai tanárként, tanügyigazgatási tisztviselőként – az irodalomtörténet felé tájékozódott: 1948-ban Szegeden bölcsészettudományi oklevelet szerzett, 1963 és 1975 között a Pécsi Tanárképző Főiskola irodalmi tanszékének tanára lett. A magyar reneszánsz irodalom (XV. század közepe–XVII. század eleje) kutatójaként tűnt fel, munkásságának zömét szigorúan a forráskutatásokra támaszkodó résztanulmányok képezik, amelyeket a filológiai aprómunka jellemez. Így mintaszerű kutatási módszerrel megállapította, hol született Janus Pannonius, mi volt valódi neve (Janus Pannonius származása, Irodalomtörténeti Közlemények, 1965). Úgy is mondhatnánk, hogy rendet teremtett a korábbi névcserék és elírások, rossz olvasatok bozótjában, eloszlatta a félreértéseket. Okmányyszerűen igazolta, hogy a nagy költő igazi neve Joannes de Cesinge, azaz Kesincei János, szülőfaluja pedig a Dráva menti, középkorban elenyészett Kесе, Kesince,

Diákovártól (Đakovótól) keletre, Valkó (Vukovár) megyében volt, azaz ott, ahol a költő négy versében is meghatározta: a Dráva torkolatánál, ahol a Dráva „régí nevét a Dunába veszíteni készül”.

Bár Janus Pannonius munkásságának és életének legjobb ismerői is elfogadták kutatásának eredményeit (Kardos Tibor Janus Pannonius válogatott verseinek három kiadásában is közli Tóth István adatait), legújabb irodalmi lexikonunk – az 1994. évi – mégis, továbbra is a csezmicei szülőhelyet valószínűsíti, igaz, kérdőjellel.

A szerémségi születésű Tóth Istvánt az első világháborút követő forgószelel sodorta el tájainkról, azaz még gyermekkorában elkerült innen, de részben a tematika megválasztásával, részben személyes kapcsolatai révén később nem szakadt meg kötődése. Ehhez a vidékhez fűződnek néprajzi tanulmányai (A délvidéki szerbek élete és szokása, 1942; A délszláv dodola és koleda, 1948). Vendéglőadója volt az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanészékének, időnként közreműködött az itteni tudományos publikációkban. Így a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek 14. számában Ki volt a szigeti küzdelem első horvát nyelvű történésze? címmel, a több oldalról is feltárt indokok alapján, a keresett szerzőt Alapy Gáspárban (Gašpar Alapić), Zrínyi Miklós helyettesében valószínűsíti, aki egyike volt a szigeti vár elestének négy túlélője közül. A Magyar Tanészék évkönyvében, a Tanulmányokban Balassi Bálint költői formajátékának egy sajátos fajtáját elemzi: azokat a „bókoló” verseket veszi számba, amelyekben a versszakok vagy a verssorok kezdőbetűinek összeolvasása egy-egy női nevet ad (Balassi Bálint akrosztikhonjai, 1973).

Balassi Bálint költészetéhez többször is visszatért (Balassi Bálint és az Árgirus-széphistória . . . , Filológiai Közöny, 1978), akárcsak Janus Pannonius munkásságához is (A magyar humanizmus, 1955; Ki volt Janus Pannonius?, 1961; Die Genealogie von Janus Pannonius, Acta Litteraria . . . , 1972, magyarul: 1975). Eredményeit ezekben is nagy részletező kedvvel közli, ezért „jeles pécsi helytörténészként” is emlegetik. Kezdeményezésére alakult újjá 1987-ben a pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság, amely 1931 és 1944 között működött.

TÓTH JÁNOS (Magyarkanizsa, 1875. május 26.–Budapest, 1944. december 14.) – A bácskai Stradivari – így nevezték kortársai – egy földműves családban született, de a jó, megmunkálásra alkalmas fa ismeretét és megbecsülését mégis otthon szívta magába. Apja ugyanis fűrő-faragó ezermester volt. Tóth János ott helyben, Kanizsán fejezte be az elemi iskolát, majd Szegedre vezetett az útja, ahol Braun János hegedűépítőnél tanulta ki a szakmát. A fiatal segédek vándorlása akkor szinte kötelező volt, de ezen túl Tóth Jánost még a megismerés átlagosnál nagyobb vágya is hajtotta a külszörök felé. Párizsban, Londonban és Bécsben képezte ki magát osztályon felüli művészhegedűépítővé, 1910-ben Pesten önálló műtermet nyitott, s a korábbi neves hegedűépítők, Johan Sweitzer és Nemessányi Sámuel nyomdokain haladva egymás után alkototta meg a jobbnál jobb szárazfákat, ha szabad így nevezni vonós hangszereit. Több mint száznyolcvan opusos hangversenyhegedűt készített. Vásárlói a kor legjobb hegedűművészei voltak. 1912 januárjában Bronislaw Huberman lengyel muzsikás, aki már tizenegy éves

kora óta a hangversenypódiumok ünne-
pelt titánja volt, a saját tulajdonában le-
vő Stradivari-hegedűn és a részére ké-
szített Tóth János-hegedűn versenyzett,
s a zsűritagok egyhangúlag a Tóth-féle
hangszert részesítették előnyben.

Az ehhez hasonló sikereit később több-
ször is megismételte. Hegedűi 1922-
ben Budapesten, 1931-ben Rómában,
majd Párizsban, Brüsszelben, Antwer-
penben és Velencében nyertek díjakat.
Tóth János hangszereit, úgy is mond-
hatnánk, műalkotásait, gyakran hason-
lították azokhoz, amelyek a cremonai
dinasztiák műhelyeiből kerültek ki. He-
gedűi, a rendeléstől függően, hol erő-
sen, férfias komolysággal, tömören
csendültek fel, mint a Stradivarik, hol
édesen, fátyolozottan, női gyengédség-
gel szólaltak meg, mint az Amati-féle
hegedűk. Az egyedüli különbség talán
csak az volt, hogy Tóth János hegedűi
sem a készítés pillanatában, sem ké-
sőbb nem értek el olyan arát, mint az
olasz mestereké. Feljegyezték, hogy a
Stradivari-hegedűnek a XVIII. század-
ban négy louis d'or, azaz négy Lajos-
arany volt az ára, ma pedig mesébe illő
összegeket adnak értük.

Tóth János szakirodalmi munkássága is
igen jelentős. Több tanulmányban fej-
tette ki véleményét a Stradivari-
hegedűkről, s általában a hegedűépítés-
ről (A hegedű, 1919; A hegedűkészítés
művészete, 1920 körül; A modern és a
régí olasz hegedű problémái, 1926;
Volt-e Stradivariusnak titka, é. n.; A
hangversenyhegedű-építés problémája,
é. n.). Közzétett egy verseskötetet is
(Nyomor és bőség, é. n.).

Úgy tartotta, hogy a hegedűépítést csak
részben lehet megtanulni, a többi pedig
adottság, tehetség kérdése.

A mester halála után leánya, Teréz
folytatta hegedűépítő munkásságát, de

ő már nem tudott apjának, a bácskai
Stradivarinak a nyomdokaiba lépni.

TÓTH JÓZSEF (Keményegerszeg,
1809. január 19.–Kütahya, 1850. má-
jus 24.) – Vagyontalan, kisnemesi
származású, 1826-ban, azaz tizenhét
éves korában jelentkezett katonának:
közvitézként vonult be a császári had-
seregbe. 1848 tavaszán főhadnagy a
spalatói (Split) helyőrségben. Itt érte a
magyarországi márciusi események
híre, s a Batthyány-kormánynak a má-
jus 21-én, a Pesti Hírlapban közzétett
felhívása is a hadseregben szolgáló ak-
tív, valamint kilépett és nyugalmazott
tisztokhoz, csatlakozzanak a megala-
kulás előtt álló honvédséghez. A felhí-
vás ugyan kimondottan az országban
állomásozó csapatok tisztjeire vonat-
kozott, de a birodalom minden zugá-
ban visszhangra talált a magyar tiszték
között.

Tóth József még két tisztársával együtt
– Kálmány Lajos főhadnaggal és Tóth
András alhadnaggal – az Adria partjá-
ról keresték fel átlépési kérelmükkel az
Országos Nemzetőri Bizottmányt, s
meghallgatásra is találtak. Hamar meg-
kapták új beosztásukat, s így ők hárman
is részt vettek az alakuló honvédsereg
első 14 (tíz magyarországi, négy erdélyi)
zászlóaljának kiképzésében. Nem tudni
pontosan, hogy jelentkezésüknél mi
esett nagyobb súllyal a latba: az új táv-
latok, a gyorsabb előmenetel, a karrier
lehetősége vagy a hazafias érzés, annak
a tudata, hogy nem egyszerű átlépésről
van szó, hanem a magyar nemzeti tö-
rekvések szolgálatáról. Későbbi maga-
tartásuk mintha ezt az utóbbit igazolná:
az új hadsereg törzstisztjei lettek, vé-
gigharcolták a forradalmat, a bukás
után pedig súlyos várfogságot szenved-
tek, vagy emigráltak. Tóth Józsefet

1848 júniusában századosként nevezték ki a Verbászon állomásozó 5. honvéd zászlóaljba, amelynek október 9-én őrnagyi kinevezésével élére is került, csaknem egy időben.

1849 januárjában, a hadihelyzet rosszabbodása után, a honvédség kiürítette Bácska nagyobbik részét, így elhagyta a verbászi tábornokot is, és visszavonult Szegedre. A szerb felkelők elfoglalták a védelem nélkül maradt területeket, bevették a verbászi tábornokot is, miután Szabadka is vészhelyzetbe került. A város felkészült a védelemre, de segítséget kért Szegedtől is. Onnan, többek közt, a Tóth József parancsnoksága alatt álló 5. zászlóaljat rendelték ki a védelemre. Az egységek március 5-ére virradó reggel, előfogatokkal, 7-8 órai kocsizás után megérkeztek a város főterére, s tizenöt percnyi pihenő után a frontra vonultak. Még aznap a kaponyai mezőn döntő vereséget mértek a lázadókra, s így Szabadka megmenekült a közvetlen veszélytől.

Nem sokkal ezután, miután Csuha Antal tábornok, a péterváradai erőd parancsnoka aláírta a kapitulációt, Tóth Józsefet átvezényelték az erődbe, és ki nevezték Pétervárad térparancsnokává. Ezt a tisztséget megtartotta Kiss Pál tábornok alatt is, aki június 4-én vette át Pétervárad parancsnokságát. Ő nyújtotta át Tóth Józsefnek az alezredesi kinevezést is.

A bukás után, a mintegy négyezer menekülttel együtt, Törökországba emigrált. A sumeni (Bulgária) internálótáborban súlyosan megbetegedett, majd amikor a török kormány a kis-ázsiai Kütahyába irányította az emigránsokat, helyzete tovább romlott, és az ottani kaszárnnyában, az emigránsok ideiglenes szálláshelyén halt meg.

TÓTH JÓZSEF (Zenta, 1916. február 26.–Zenta, 1935. június 10.) – A bácskai mezőváros pereméről indult el, a szociális lét mélyéről, a Kukucska nevű halász-, napszámos- és földművesgyedből, mint hadiárva. A négy elemi után asztalosmesterséget tanult, s közben mindent, amit maga körül látott, fába faragott, gipszbe öntött. Az östehetség jelentkezésének híre csakhamar eljutott a belvárosba is. Schwarczner Gyula, a szabadkai Napló tudósítója (később Bács Gyula néven utazási könyveivel vált ismertté) a lap hasábjain „felfedezte”, s mozgalmat indított felkarolásáért. Ő egyúttal az induló Híd folyóirat szerkesztőbizottságának is tagja, kezdeményezésére a folyóirat saját ügyének tekinteti támogatását, s 1934 augusztusában a zentai Royal Szálló különtermében megrendezi a fiatal képzőművészek tárlatát. Szabados Gábor, Bálint István, Majlend Ferenc és Tóth István festményei mellett a kiállításon bemutatásra került Tóth József munkája is (Akt, Mózes, Munkás, Birkózók, Gitáros, Munka, Stúdium, Bánat, Hajóhúzó, Halász . . .).

Még a kiállítás megnyitása előtt megérkezett a hír Zágrábról, hogy a világhírű Ivan Meštrović szobrász, Tóth József néhány hozzá eljuttatott faragványa alapján, nagyon tehetségesnek minősíti a zentai asztalossegéd próbálkozásait, s kifejezi készségét, hogy támogatni fogja felvételét a zágrábi Képzőművészeti Akadémiára. Ennek tudatában a közönség már azzal a szándékkal is tömegesen látogatta a kiállítást, hogy fillérjeivel járuljon hozzá a fiatal tehetség zágrábi indulásához. A belépőjegyből származó jövedelmet ugyanis Tóth Józsefnek szánták, s ezt a célt szolgálta hallgatólagosan műveinek megvásárlása is. Így aztán Tóth József 1934 őszén, ha nem is

gazdagon ellátva, már ismerkedhetett a nagyváros fényeivel, az Akadémia hangulatával, ugyanakkor az egyetemi hallgatók szűkös életével is. Évfolyamtársai Gömbösnek csúfolták, olykor Tatárnak is, de professzorainak kitüntető figyelmére minden sérelmét kárpótolta.

Gyenge fizikuma, sajnos, nem tudott megbirkózni a kihívásokkal, a fűtetlen szoba, a nyáriás öltözet, a gyenge koszt megtette a magáét: vese-, ízületi és szívburokgyulladás leveszi lábáról, két hónapig nyomja az ágyat. Felépülése után, 1935 első hónapjaiban, az Akadémia legjobbjai közé tornázza fel magát. A siker tartja benne a lelket, de nem sokáig, mert a betegsége májusban kiújult. Otthon keres gyógyulást – reménytelenül. A helyi lap csakhamar gyászjelentésben tudatta a kisváros lakóival, hogy „folyó év június 10-én este 10 órakor, életének 19. évében, a halotti szentségek felvétele után visszaadta lelkét Teremtőjének”.

„Van-e/lehet-e »életrajza« és művészi pályaképe egy ifjú szobrásznak, aki betöltetlen tizenkilencedik esztendejében távozik közülünk? Összegezhető-e ez az alig megkezdett út, mely megszüntekor sem volt sokkal több biztató ígértnél, a gyermekember naiv, merész álma terveinél és nagy-nagy ambícióinál?” – így fogalmazta meg a Tóth József képzőművészeti szerepe kapcsán felmerülő gondolatokat Szeli István a róla megjelent monográfia előszavában (Tóth József, válogatta Ács József, 1970).

TÓTH ZOLTÁN, I. (Versec, 1911. augusztus 11.–Budapest, 1956. október 25.) – A történelmi, törökök által elpusztított Temesköz területére betelepített jázsági familiák egyikéből származik, a családtagok élete évtizedeken át ebben a térségben, azaz Temes megyé-

ben játszódtott. Az apa, Tóth Benjamin, Végváron született (románul Tormac, németül Rittberg), aki az inokai előnevet, amit az I betű takar, a többi Tóth családtól megkülönböztető, származási helyére, Tiszainokára utaló ragadványnévként használta. Szülőfaluja egyébként olyan nevezetes magyar község a más népek bántási tengerében (Temes megye nemzetiségileg a történelmi Magyarország egyik legtarkább vidéke volt), mint Szaján, Debelyácsa, Csóka, Ürményháza a jugoszláviai Bánátban. Versecre pénzügyörként került.

Fia elemi iskoláit Csákován kezdte (Csák, Csakóvár, ma: Ciacova), majd 1919-től Temesváron folytatta, ahol a piarista gimnáziumban magyarul tanult, de 1929-ben már románul érettségizett. A Királyhágó melléki református egyházkerület ösztöndíjasaként a Kolozsvári Egyetemen történelmet és földrajzot hallgatott. Az egyetemmel párhuzamosan elvégezte a református teológiát is. 1933-ban szentelték lelkésszé, 1934-ben kapott bölcsészdiplomát. Első segédtanári kinevezése a szatmárnémeti Református Főgimnáziumba szolt.

Itt már gyakran publikált is a kisépek egymásrautaltságát hirdető keresztény ideálok és a transzszilvanizmus eszméinek jegyében. Közben elmélyítette francia tudását, és 1937 végén egy ösztöndíj elnyerésével párizsi tanulmányútra indult. A Sorbonne-on érte a második világháború kitörése, bejegyzett, védelem előtt álló doktori disszertációját hátrahagyva, hazautazott. Ezt követően írta meg első nagyobb lélegzetű, a későbbi tanulmányainak részben tudományos programját is előrevetítő cikkét Az erdélyi románok a XIX. században címmel. Ez idő tájt az Inotai nevet olykor írói névként használta.

A szatmári gimnáziumi tanárságából 1941-ben a kolozsvári Egyetemi Könyvtárba került, 1942-ben pedig meghívták az Erdélyi Tudományos Intézetbe a tervezett nemzetiségi bibliográfia megszervezésének feladatával. A háború közeledő viharának árnyékában viszonylag kedvező feltételek között dolgozott kartársaival együtt; a bibliográfia gyorsan készült, fontos monográfiák öltöttek testet, köztük az övé is, amely egyben doktori értekezése volt (Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697–1792). Ez már Budapesten jelent meg 1946-ban (újabb magyar kiadása: Csíkszereda, 1998; román nyelvű kiadása Bukarest, 2001). A román nacionalizmussal párhuzamosan folytatta székelységkutatását is, ennek koronája A parasztmozgalmak az erdélyi Érchegeységben 1848-ig, amelyet 1952-ben Kossuth-díjjal tüntettek ki. A nemzetiségi bibliográfia munkálataiból kinőtt Magyar Történeti Bibliográfia, 1825–1867 címmel három kötetben jelent meg 1950–52-ben.

A magyar történelemtudomány egyik legtehetségesebb kutatójaként tartották számon, akitől épp úgy idegenek voltak a román nacionalista történelemszemlélet túlkapásai, mint a hagyományos magyar sovinizmus. Akadémikus is lett, s a Magyar Történelmi Társulat alelnöke.

Egyetemi pályafutása is felfelé ívelt. 1949-től az Eötvös Loránd Tudományegyetemen újkori egyetemes történetet adott elő, 1953-tól – tiltakozása ellenére – az ELTE-n tanszékvezetői rangban a Népi Demokratikus Országos Tanszék megszervezésére kapott megbízatást, s megtették a Történelemtudományi Kar dékánjává is, ezt a tisztséget haláláig viselte. Az adott körülmények között törekedett az ideológiai dogma-

tizmus semlegesítésére, az egyetem és a tanszékek tudományos rangjának visszaszerzésére, 1956 nyarától pedig kiállt az egyetemi autonómiaért.

A szemtanútól, Hanák Pétertől származó leírás szerint 1956. október 25-én délelőtt az egyetem központi épületéből indultak többek közt a diákság követeléseivel a Pártközpont Akadémia utcai épületébe tárgyalásra. A Pártközpont kapuja előtt, részleteiben tisztázatlan körülmények között érte a halálos lövés, alkotó erejének teljében, tudományos munkájának újabb emelkedői előtt. (Ifj. Tóth Zoltán életrajzi vázlata alapján.)

TÓKE FERENC (XVI. század) – Az alsólendvai evangélikus lelkésznek, egyházi lantosnak és két históriás ének szerzőjének életrajzáról csak annyit tudunk, amennyit műveiben elárult magáról. Az egyháztörténeti tárgyú, Az istennek rettenetes haragjáról című hírversének utolsó strófájában például ezeket írja: „Ezeröttszáz után, ötvenháromban / Tőke Ferenc szerzé ezt Lindván versekben / Visszavonó néppel való vesződésében.” Ebben Spira Ferenc páduai katolikus jogtudós esetét meséli el, aki 1542-ben evangélikus lett, de öt év múlva megtagadta új hitét, visszatért a régihez, mire csúfos kór kezdte emészteni, s pokoli kínok közt múlt ki. Az intő példázatú históriás énekben nemcsak a szerzőről, a mű keletkezésének színhelyéről és időpontjáról szerzünk tudomást, hanem papi működéséről is informál bennünket. Egyik előbbi strófájából megtudjuk még azt is, hogy „mind prédikációval, mind hegedű szóval, és az énekléssel” inti megtérésre a tévelygőket, nagyobb áhítatra a hívőket. Még 1556-ban is Lendván van, ekkor keltezte ugyanis a másik, a világi jelle-

gű újságoló énekét. Ebben Szigetvár első, még sikeres az évi védelmét írta le 628 versszakban, Tinódi Lantos Sebestyén modorában. Verselése valamivel gördülékenyebb, mint példamutató elődjéé, s tömörebb is. „A sok szóval, hogy embert ne untassunk” – így magyarázza mondanivalójának sűrítését. Ez azonban nincs a mű kárára, amit mond, az pontos, forrásértékű, a költő Zrínyi is haszonnal forgatta.

Tőke Ferenc későbbi sorsáról sem tudunk semmit. Talán 1565-ben hagyta el a Bánffyak irodalom- és művészetpártolásáról híres udvarát, esetleg az élők sorát is. Ettől az esztendőtől kezdve ugyanis már Beyte István, a lendvai lelkész, aki egyházi íróként és természet-tudósként növelte, a későbbi Hoffhalter Rudolf nyomdással és Kultsár György prédikátorral együtt, e muraközi művelődési kör fényét.

TŐKE ISTVÁN (Topolya, 1921. január 1.–Zenta, 1983. február 2.) – A Krivaja partjáról indult, s a Tisza mentén Vajdaság egyik legismertebb pedagógusaként fejezte be pályáját. „Szep-tember tájt – írta a kezdetekről egy készülő olvasmánygyűjteményhez – valahányszor szegény szagú kültelki vagy tanyai kisdiákot vet osztályomba a sorsa, mindig hajdanvolt magamat látom benne. Ilyen lehettem én is valamikor, ilyen ágrólszakadt és ijedt kis vidéki, amikor tizenhárom-tizenégy éves koromban először tévedtem be a szabadkai gimnázium szárnyas vaskapuján. A Szőlősről indultam el, Topolya egyik szegénynegyedéből, hogy – mint a mesék legkisebb hőse – én is elnyerjem a királykisasszony kezét, azaz diplomát szerezzek. Mindegy, hogy milyet, csak diploma legyen; csak hogy ne ragadjak a szőlősi sárba,

honnan a magamfajta szegény ivadék jobbadán csak cselédnek, ritkán inasnak szegődhetett.”

A faluszél, a csordajárás, az alvág öröksége, a gyermekkor emléke egy életen át elkísérte.

A hön óhajtott diplomához elég körülményesen jutott hozzá. A szabadkai iskolaévek után 1938-ban beiratkozott a belgrádi Magyar Tanítóképzőbe. Ott fejezte be az első három osztályt, a két utolsót pedig – 1941 és 1943 között – már Újvidéken, ahová a preaparandia átköltözött a háború miatt. Első kinevezése is Újvidékre szólt, majd Topolyán is tanítószkodott. 1946-ban, az újvidéki Pedagógiai Főiskola befejezése után, a zentai gimnázium magyartanára lett. Született pedagógus volt, igazi népét szolgáló „népi származék”. Diákjai csüngtek rajta, szerették, kezei közül az évtizedek során orvosok, gyógyszerészek, vezető tisztségviselők, pedagógusok, újságírók, egyetemi tanárok, mérnökök kerültek ki, mintegy igazolva, hogy munkáját, a többi tanárral együtt, jól végezte.

Pedagógiai tapasztalatát a Magyar Szó hasábjain tette közkinccsé. Nem száraz szakcikk volt ez, hanem beszélgetések a szülőkkel a nevelésről, vallo-mások a hivatásról, a társadalmilag alig elismert szakma keserűségeiről és értelméről.

A pedagógus és a közíró Tőke István mellett a gyűjtő is figyelmet érdemel: egy életen át jegyezte, majd kévébe is kötötte Zentának és környékének (Ada, Mohol, Péterréve, Kanizsa, Martonos, Adorján, Oromhegyes, Tornynos, Kevi, Bogaras, Felsőhegy, Kispiac, Csóka, Jázova, Szentmiklós) anekdota-kincsét. Ezeknek java részében a béresek, a részes aratók szolgálatnak ma-guknak igazságot: pirítanak rá, állítják

falhoz, teszik nevetségessé az őket megrövidíteni akaró nagygazdákat. Tőke István rendkívül gazdag gyűjteményének nagy részét a Magyar Szó Tiszavidék című heti mellékletében jelentette meg, de helyet kapott a folyóiratok hasábjain is (Híd, 1970. 1., Üznet, 1972. 11., Létünk, 1975. 3–4. szám). Legvégül, de már csak halála után, könyv alakban is az olvasók elé került (Mosolygó Tisza mente. Zentai, Zenta környéki élcek, népi anekdoták, Újvidék, 1983). Szeli István szerint Tőke István könyve „valóságos tárháza a rendkívül jellemző mozdulatokkal, tettekkel, kiszólásokkal felvillantott és rögzített alakoknak. Emberileg, szociológiailag, történetileg hiteles anyagból megformált mintái egy világnak, amelynek valóságát, ízeit, napi realitáseit e minták gyakran érzékelhetőbbé teszik, mint sok nagy apparátussal megírt szociográfiai tanulmány.” S e népi adomák még egy másik fontos hozadéka is felhívta a figyelmet: „A »tiszai beszéd« oly gazdag televényét tárják fel, amire íróink közül csak Móra István vagy Csépe Imre szolgáltatott példát.”

TÖREFI PÉTER, azaz **PETÚR BÁN** (1170 körül–1213. szeptember legvégén vagy október elején) – Érdúj helyi Menyhért kutatásaiból tudjuk (Újvidék története, 1894), hogy a főúr a mai Újvidék területének második, okmányokkal is igazolható birtokosa volt. Az első apja, Töre volt, akinek nevét alighanem egy elenyészett település őrizte meg, amely Csánky Dezső szerint (Magyarország történelmi földrajza . . ., 1894) Bács megyében feküdt, „valahol a Duna mentén”.

Töre fia Péter, azaz Tőrefi Péter Petúr bán néven vonult be a magyar történe-

lembe. Ő volt az, aki a Bánk bán-féle összeesküvés során, Bánk bán vezével, Simonnal együtt, 1213. szeptember 28-án behatolt a pilisi erdőben felállított uralkodói sátorba, s kardjával felkoncolta II. Endre feleségét, Gertrúd királynét.

II. Endre németbarát politikát folytatott, udvarát ellepték az idegenek, s őket sokfajta kiváltságokkal ruházták fel, gazdag birtokadományokkal látta el. Gertrúd királyné az idegenek nagy pártfogója volt, úgyhogy az udvar magyar részének haragja leginkább ellene irányult. Ő volt az, aki hatalmas birtoktesteket járt ki a királyi udvart elárasztó német nemeseknek, így saját családjá tagjainak is. A merénylet után azt is híresztelték róla, hogy kiskorú öccsének kerítője lett.

A hatalmukat féltő, elégedetlenkedő főurakat Bánk bán, az akkori nádor is támogatta a háttérből, s találkoztak a főpapok, így János esztergomi és Bertold kalocsai érsek rokonszenvével is. Ez az utóbbi egy kétértelmű levélben adta támogatását a merényletnek. Az egyik olvasat szerint támogatta azt („A királynét megölni nem kell félnetek, jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem ellenzem”), a másik szerint pedig ellenzte („A királynét megölni nem kell, félnetek jó lesz, és ha mindenki beleegyezik, én magam nem, ellenzem.”). Érdúj helyi még úgy tudta, hogy Petúr bánt „a merényletet követő dulakodás közben a cselédség megölte”, de az újabb ismeretek szerint a Halics felé vezető útvjáról gyorsan visszatérő II. Endre húzatta karóba. A többi összeesküvő viszonylag kevés következménnyel úszta meg az ügyet: Bánk bán elvesztette nádorságát, Bertold érseket száműzték, s még Simon is bántatlan maradt, jószágait csak később vesztette el.

Petúr bánról, akitől II. Endre birtokait is elkobozta, nem sokat tudunk. 1194 és 1213 között, felváltva, Pozsony, Bihar, Sopron, Csanád és Bács főispánja volt, egy időben a királyné udvarbírájának tisztét is betöltötte.

Az elkobzott birtokokat II. Endre utóda, IV. Béla király az újonnan alapított bélakúti apátságnak adományozta. Az 1237-ben kiadott oklevélben pontosan felsorolta az adomány tárgyát képező helységeket, ebből tudjuk, hogy a mai Újvidék helyén és közelében a következő telepek voltak: Peturwarad (Pétervár), Baksafalva (a mai Kamenicával átellenben), Zoyl (a mai Sajlovo városrész), Bywalos, azaz Bivalyospuszta (Sajlovótól északra, Újvidék határában), Cheney (Csenej), Pyros (Piros, azaz Rumenka), s még néhány elenyészett falu.

Sok vitát váltott ki, hogy az oklevél a mai Péterváradot az újvidéki oldalon tüntette fel (Dudás Gyula: Petúr bán és Petúrváradja, Századok, 1906). A középkorban nem volt ritkaság, hogy a fontos révek mindkét oldalán azonos nevű települések jöttek létre (Magyar Kanizsa – Törökkanizsa, Óbecse – Törökbecse), sőt előfordult az is, hogy a változó korokban hol az egyik, hol a másik parton tűnt fel és állandósult. Ez történt Péterváraddal is, amely végül is az évszázadok hosszú során megőrizte első ismert „gazdájának” emlékét.

TÖRLEY JÓZSEF (Csantavér, 1858. január 10.–Ostende, 1907. július 28.) – A szabadkai iskolaévek, a Bécsben befejezett kereskedelmi akadémia után az észak-bácskai földbirtokos család tizenkilenc éves sarja Franciaországban találta magát: Reimsban, a champagne-i dombvidék neves városában, a világhírű francia „gyöngyöző” borok őshazá-

jában. Életrajzírói szerint azért is ment ki az egykori gallok hazájába – az urasági csemeték életvitelétől eltérő módon –, hogy ott megismerkedjen a pezsgőgyártás titkaival. Négyévi franciaországi tartózkodásának idején ezt alaposan meg is tette.

Törley gyors – úgy is mondhatnánk: tünneményes – üzleti felemelkedése hazatérése után, 1881-ben kezdődött, amikor Budafokon néhány munkást foglalkoztató pincészetet hozott létre. A pezsgőgyártás ekkor már nem volt ismeretlen Magyarországon, az első gyárat Pozsonyban, 1825-ben indították be, s utána is még néhány keletkezett, de Törley volt az első, aki igazi, hosszadalmas kezelést igénylő, francia módon érlelt pezsgőt hozott forgalomba egy gazdagodó társadalomban, amely mind jobban igényelte a márkás élvezeti cikkeket. Kellő időben a legjobb minőségű áruval jelentkezett – ez volt a Törley-cég villámgyors fellendülésének titka.

A Törley-üzem 1885-ben 150 000, 1890-ben 300 000 palack pezsgőt állított elő, hogy 1900-ban elérje az egymilliót, 1939-ben a kétmilliót. A budafoki gyárban 1895-ben hatvan munkás dolgozott, a század végén több mint kétszáz. Ekkorra, 1898–99-ben elkészült az új üzem is, amelynek során a föld mélyében tizenötezer négyzetméter alapterületű, háromszintes pincerendszert alakítottak ki.

A szédületes gyorsasággal fejlődő üzem csakhamar családi vállalkozássá alakult át: a család szabadkai tagjai a csantavéri birtok, a zobnaticai méntelep betáblázásával kapott bankhitelekkel társultak be a század végére elkészült új üzembe. A vállalkozás olyan jól jövedelmezett, hogy a pezsgőgyár telkén egy pazar kastélyt építettek, faintarziás,

vitrázsdíszítésű, selyemtapétás, szecessziós belső berendezésű szalonokkal, dohányzókkal, társalgókkal, ebédlővel, hálószobákkal, a ház körül pedig francia kerttel, sportpályákkal, uszodával, pálmakerttel.

Az uralkodó 1896-ban magyar nemesiséget adományozott a sikeres üzletbernek és családjának. Megpróbálkozott a politikával is: 1905-ben jelöltette magát Szabadkán, de nem jutott be a parlamentbe, mert későn döbbsent rá, hogy nem elegendő a pénz és „a Törley-párt” támogatása, nélkülözhetetlen a bunyevácok szavazata is.

Az „amerikás” pályát befutott „businessman”-t viszonylag fiatalon, 49 éves korában érte utol a halál az európai arisztokrácia és az üzleti világ mondén találkozóhelyén, Ostendében, amelyet a franciák, a flamandoktól eltérően, Ostendének írnak.

A Törley Pezsgőgyár, tulajdonosának halála után is, zavartalanul fejlődött, ma is az ország legnagyobb pezsgőgyára: termelési kapacitása évi 25 millió palack. A Törley család bácskai ága az új határok meghúzása után is Szabadkán élt, Törley Bálint földbirtokos, aki később magyar államtitkárként halt meg, az 1922-ben, Zentán megalakult Magyar Párt vezetőségi tagja volt, s megindította sajtóorgánumát, a Hírlap című napilapot.

TÖRÖK BÁLINT (? , 1502. szeptember 25. és 1503. február 24. között–Istanbul, 1550. július vagy augusztus, ?) – A Mohács utáni feudális anarchia egyik vezető alakja, kíméletlenül hatalmaskodó, telhetetlenül kapzsi főura. A két részre szakadt országban hol az egyik, hol a másik királyt szolgálta – I. Ferdinándot (Habsburg) és I. Jánost (Szapolyai) –, miközben tüneményes

gyorsasággal növelte vagyonát, ország-részeket vett birtokba. Egyedül az oszmánliakkal nem paktált, törökverő Török Bálintként tartották számon. Leginkább a zsákmánnyal megrakott karavánokat támadta meg, emiatt a szultán nagyon fente rá a fogát. Takáts Sándor szerint „bátor, rettenhetetlen vitéz, nyájas, leereszkedő, nyílt szívű férfi volt”, s még hozzáfűzi azt is, hogy „korának legnépszerűbb magyarja” (Bajvívó magyarok, 1979). Tinódi azt írja, hogy „szebben termett embert sehol sem lelének”. A történészek már sokkal kedvezőtlenebb képet festenek róla, így a Hóman–Szekfű-féle Magyar történet szenvedélyes, mindenre kész fiatalembert lát benne, „feltűnően zabolátlan úr”-nak mondja.

Életútja dicstelenül kezdődött: az apjától örökölt nándorfehérvári (belgrádi) kapitányságot „ifjú könnyelműséggel elhagyá”, úgyhogy a védelmi szempontból oly fontos vár 1521-ben török kézre került. Emiatt a király jószágvesztésre és száműzetésre ítélte, de néhány év múlva kegyelemben részesült. A mohácsi csatában, 1526-ban, a király testőre volt, majd I. Ferdinánd király Dunántúl főkapitányává tette, sok birtokot adományozott neki, így övé lett Sziget vára is. Szabadkát is magáénak mondhatta. Ezt a mezővárost tette központjává a kalandor Cserni Jovan (Nenad cár). Czibak Imre váradi püspök verte szét hadait. A bujdosó, súlyosan sebesült Cserni Jovanra Török Bálint talált rá Tornyoson 1527-ben, és lefejeztette.

1536-ban, cserbenhagyva Ferdinándot, I. Jánoshoz pártolt, s jutalmul megkapta Hunyad várát, és bérbe vehette a királytól Debrecént. Az elkövetkező egy-két évben elfoglalta a Ferdinándhoz tartozó Győr megyét. Pannonhalmát is hatalmá-

ba kerítette, ezzel az ősi bencés kolostor református kézre került, Török Bálint ugyanis már az új vallás híve volt. A később kálvinista Rómának nevezett Debrecen is az ő idejében tért meg.

A hatalom legfelső csúcsára 1540-ben jutott, Szapolyai János király halála után, amikor fiának, a csecsemő János Zsigmondnak gyámja lett Izabella királynéval, Fráter Györggyel (Utješenović) és Petrovics Péterrel együtt. A két utóbbi szláv származású főember, névlegesen vagy ténylegesen, hajlott a törökkel való szövetség felé, Török Bálint viszont mindvégig törökellenes maradt, de ugyanakkor Budavárát a Habsburgok ellenében is megvédte. A két részre szakadt Magyarország torzalkodásából a harmadik húzta a hasznát: II. Szolimán szultán 1541-ben csellel bevette Budát, s a budai vilajet megalapításával végképp befészkelte magát Magyarország kellős közepébe, megkezdődött a hódoltság kora.

Izabella királyné a csecsemő János Zsigmonddal hódoló látogatást tett a török császár táborában. A kíséretében levő nagyurak közül a szultán egyedül Török Bálintot fogatta le (Arany János szerint ezekkel a szavakkal: „Kutya voltál, az maradsz, de vason: / Láncot neki, hogy ne haraphasson!”), az isztambuli Héttoronyba záratta, s haláláig ki sem engedte. Felesége, a „keserves asszony”, mindent megtett kiszabadításáért, európai uralkodók közbenjárását is kieszközlötte, de semmit sem segített, úgyhogy Török Bálintot végül is az „Urísten ez világból kivette . . .”

TRISCHLER KÁROLY (Hódság, 1860. szeptember 7.–Zombor, 1904. június 4.) – Az újvidéki és bajai középiskolás évek után jogot végzett a budapesti egyetemen. Már akkor nagy remé-

nyeket táplált egy fővárosi újságírói, illetve írói – e két foglalkozás között akkoriban eléggé elmosódott volt a határvonal – pályafutás sikerében. Több újságnál próbálkozott, így a Vadnay Károly szerkesztette Fővárosi Lapoknál is, de gyökeret eresztetni nem tudott. Utóbb közigazgatási pályán próbált érvényesülni – újoncként számtisztai állást kapott a pénzügyminisztériumban –, de az erős konkurencia miatt itt sem tudta megőrizni helyét. Mást nem tehetett, minthogy visszatért szülőföldjére, s Zomborban árvaházi ülnökként megyei szolgálatba lépett.

Irodalmi ambícióiról itt sem mondott le: a Bácskának évekig főmunkatársa volt, verseket publikált, Don Carlos néven pedig tárcákat. Első kötetét még joghallgató korában, Budapesten adta ki (Hulló levelek, költemények, értekezések, útirajzok, 1879). Nyilván ennek alapján sorolta a Dudás-féle megyei monográfia (1896) azok közé, akik „a szépirodalom terén működnek”. A későbbi megyei monográfia, a Borovszky-féle (1909) már nevét sem említi. Második verseskötetét Zomborban tette közzé (Ifjúságom, 1896). Bácskai geográfia címmel egy bökverskoszorút is közzétett, a 24 strófa közül az egyik így szól: „Vilován a krumpliból / Szilvalekvárt főznek, / Adán vakot, süketet / Tesznek dinnyecsősznek.”

Trischler Károly színpadi szerzőként is bemutatkozott: a Kerítés című parasztvígjátékának 1901-ben, A kurucok csilaga című történeti színművének pedig 1903-ban volt a zombori ősbemutatója. A helyi lapok még a Március Idusa című színpadi összeállításáról is hírt adtak.

Amikor Gozsdu Elek (1901-ben) a helyi Szabad Líceum elnökeként „szellemi forradalmat csinált Zomborban”, munkatársai között volt Trischler Ká-

roly is. 1901-től 1903-ig három előadást tartott Madách Évjáról, Szerellem a magyar költészetben és II. Rákóczi Ferenc címmel. Ezeket sorra megjelentette a Bácska hasábjain is.

Szerzőnk részt vett a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának (1883–1918) munkálataiban, 1904-ben korai halálának évében a társulat másodtitkári posztját töltötte be.

Trischler Károly 1902-ben, a Történelmi Társulat Évkönyvében hosszabb tanulmányt írt Schweidel Józsefről, Zombor szülöttéről, a pákozdi csata hősről, az aradi vértanúk egyikéről.

„Csodálatos a hazaszeretetnek az az önzetlen, tiszta és mély érzése – írja –, amely a Schweidel családot jellemzi.

A Schweidel-szoborbizottság tagjaként sokat tett a szabadsághős emlékének megőrzéséért, ennek eredményeként 1902-ben emléktáblát helyeztek szülőházának falára, 1905-ben pedig már Trischler halála után – a kegyelet ércszobrát helyezték el a megyeháza előtti téren.

TROSZT SÁNDOR (Várdaróc, 1932. szeptember 6.–Eszék, 1997. december 19.) – A baranyai magyar művelődési élet menedzsereként tartották számon már azokban az esztendőkből is, amikor ez a fogalom a mi tájainkon nem volt közkeletű, ha netalán mégis felmerült, idegen hatásnak, nyugati befolyásnak minősült. Úgy is mondhatnánk, hogy szocialista menedzser volt ő – mi csoda képtelen párosítás! –, hiszen a liberalizmus, az általános nyitás éveiben ő szervezte és irányította a Dráva és Duna közti térség művelődési életét, a hazai és külföldi színházak, táncsoportok és más együttesek fellépését, az írók, művészek, muzeológusok, levéltárosok szereplését, a diákok ösztöndí-

jazását, a pedagógusok továbbképzését, az induló könyvkiadást.

Vasutas családból származott, így aztán apja munkahelyei szabták meg iskoláztatását. Tanulmányait először a híres, 1796-ban alapított csurgói gimnáziumban kezdte (egy rövid ideig tanára volt Csokonai Vitéz Mihály is), majd amikor édesapját kinevezték doroszlói állomásfőnöknek, a zombori algimnázium növendéke lett. Tanítói oklevelét a Szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképzőben szerezte meg 1952-ben. Intézeti diákként harmincágyas hálóteremben morzsolgatta napjait, ette a kollégiumi menza bőjti eledeleit, jegyzetelt szorgalmasan az órákon, mivelhogy magyar tankönyv nem volt, s fogcsikorgatva tett eleget annak az igazgatói rendeletnek, mely szerint tilos volt a csónadrág, a Tarzán-frizura és a magas sarkú cipő viselete, mivelhogy ez a módi a Nyugat majmolásának minősült.

Első tanítói kinevezése Kopácsra szolt, az ősi halászfaluba, amelyet egy 1836-ból származó feljegyzés így jellemzett: „Halászatjuk leggazdagabb az egész megyében, különösen Nagy tó nevű halastava olly szerfelett bővölködik halakkal, hogy némelykor egy háló megvetésekor 100 mázsát is kifognak.”

1955-ig egy csaknem száz diákból álló összevont tagozatot vezetett (az elsőtől a nyolcadikig), amikor segítséget kapott, akivel aztán megoszthatta a munkát: délelőtt a felső tagozatok diákjai jártak, délután pedig az alsósok. Évekig élte a falusi tanító életét, miközben gyarapította egyre értékesebbé váló pénzgyűjteményét, kialakította Baranya numizmatikai térképét.

1971-ben gyökeres változás állt be életében: a Horvátországi Magyar Szövetség titkári posztjára került, azaz a viszonylag nyugodt és kiszámítható falu-

si életet felváltotta az örökös készenlét és az állandó nyüzsgést követelő vezetői állás.

A hetvenes–nyolcvanas években volt a baranyai művelődési élet aranykora. Rendszeressé váltak a szabadkai Nép-színház és a Pécsi Nemzeti Színház vendégszereplései, új alapokra helyezték a művelődési egyesületek munkáját, megalakult a HMSZ központi tánc-csoportja. 1980-ban a vajdasági és a magyarországi írók tizenegy, 1986-ban tizenöt irodalmi estet tartottak. 1987-ben összesen 87 rendezvénye volt a HMSZ-nek.

Troszt Sándor munkásságának emlékét alighanem a Horvátországi Magyar Szövetség Évkönyvei őrzik a legjobban, amelyek 1977 és 1988 között szerkesztésében rendszeresen megjelentek, később csak időszakosan, 1992-től pedig végképp megszűntek.

Gyakori szívzavarai miatt 1988-ban rokkantsági nyugdíjba vonult, nyugdíjas éveit vörösmarti szőlejében, a Deák-szurdok löszhátaiba beásott pincéjében, a római és középkori solidusai között töltötte. Átélt a szerb–horvát háború borzalmait, látnia kellett a romba dőlt falvakat – házeit, templomait, iskoláit –, népének hontalanná válását, szeme előtt ment tönkre minden, amit ő is évekig ébresztgetett, óvott, építgetett.

TUBERO LAJOS (Raguza, 1459. december 11.–Raguza, 1527. június ?) – A középkori városállam egyik híres patrícuscsaládjának, a Cervinusoknak sarja volt, úgyhogy a valódi neve Ludovicus Cervinus (más források szerint Cervarius, Cervio). Társadalmi helyzetéből kifolyólag a lehető legjobb nevelésben részesült: középiskolai tanulmányait szülővárosában, a bencések gimnáziumában fejezte be, majd a fi-

renzei egyetemen tanult, a párizsin diplomázott. Itt vette fel a Tubero nevet, mintegy jelezve ezzel testi foggyatékosságát, a púposságot.

1484-ben tért vissza az ódon város falai közé, ahol származásánál és tanultságánál fogva minden ajtó nyitva állt előtte. Fényes pálya várta, megnősült, de házassága csakhamar zátonyra futott: hitvestársa apáca lett, ő pedig belépett a bencés rendbe. 1502-ben a Meledaszigeti (Mljet) Szent Jakabról elnevezett zárda apátja lett. A hatalmas gazdasági épületekkel, nagy pincékkel ellátott, később az erős falakkal megerősített kolostori teret egy kétemeletes, reneszánsz stílusban épített épülettel egészítették ki, amelynek nagy színházterme és könyvtárszobája is volt.

Ludovicus Tubero azok közé a dalmát humanisták és történetírók közé tartozott, akik Velence hatalmától félve tartós szálakkal kötődtek a középkori Magyarországhoz, mivelhogy az Adriának ez a Dubrovniktól Zadarig terjedő része formálisan is, több-kevesebb ideig a magyar birodalomhoz tartozott. A magyar történelemtudomány Tubero Lajos néven ismeri. Bél Mátyás még azt tartotta, hogy „a magyar történetírók közt senki sincs, aki külön lenne nálánál”, később azonban már kritikusabban ítélték meg munkásságát.

Könyvei csak halála után jelentek meg Firenzében, Frankfurtban, Bécsben és Raguzában. Ezekben a közvetlen török veszélyt írta le, a magyarországi helyzetről adott fontos értesítéseket az ottani forrásokra támaszkodva, így a kalocsai érsekség és a bácsi főesperesség irattárára. Személyes összeköttetésben állt Frangepán Gergely érsekkel, Bánffy Bernát bácsi főesperessel, Beriszló Péter kalocsai kanonokkal. Fontos tényeket örökített meg a Dózsa-

féle parasztlázadásról, nem titkolt felháborodással festette le az akkori egyházi és világi állapotokat. Így az ő feljegyzésében maradt fenn a híres „ceglédi beszéd”, amelyet Dózsa Györgynek tulajdonítanak, bár valószínűbb, hogy egy olyan írott dokumentumról van szó, amelyben Lőrinc pap, a mozgalom eszmei vezére fogalmazta meg a parasztforradalom indítékait és célkitűzéseit. „Nem is a természet, de igaztalan szerencse és emberi kapzsiság teremtette a szolgaságot, nincs is nagyobb emberi bűn, mintha emberek, hatalmukkal visszaélve, kegyetlenül, durván szolgaságban tartják önnön nemzetük tagjait” – ez áll egyebek közt a Tubero által feljegyzett „ceglédi beszédben”. Munkáiban rengeteg adat található Dalmáciáról, Raguza múltjáról és jelenéről, de munkásságának van még egy jellegzetes vonása: nála jelentkezik elsőnek az a felfogás, hogy a délszlávok egy nemzetet alkotnak. Így lett a középkori történész a múlt századi illirizmus, a pánszlávizmus egyik ágának előfutára.

TÜRR ISTVÁN (Baja, 1825. augusztus 15.–Budapest, 1905. május 3.) – Még ma is mintha a legendák világából lépne elő. Kackiásan pödrött bajuszával, piemonti köpenyével, kitüntetésekkel gazdagon dekorált mentéjével romantikus hősként sejlik fel a múlt ködéből. Híres írók festettek ilyen képet róla. Dumas a szabadság bajnokának tekintette, s azt írta róla, hogy „szíve félig az angyalé, félig az oroszlané”. Jókai képzeletét nagyszabású csatornázási tervei gyújtották fel, Mikszáth pedig népmesei alakot látott benne, a szegény ember kisebbik fiát, aki az Óperencián innen is, onnan is megvív a rosszal, és elnyeri a fél királyságot.

Az írók mentségére legyen mondva, hogy Türr István életútja valóban nem mindennapi, katonai pályája tüneményes, hiszen a bajai kőművesinas gyorsan haladt a ranglétra legalsó fokától a legfelsőig, a közlegénytől a tábornoki posztig. Volt osztrák hadnagy, angol ezredes, olasz tábornok. Eleinte a forradalom, a népszabadság ügyét szolgálta, neve ott ragyogott Garibaldi és Kossuth neve mellett, s velük együtt bekerült a népdalokba is. Később, tábornok korában, már úgy intézte sorát, hogy mindenkor a hatalom oldalán maradjon. Hátat fordított a republikánus Garibaldinak, s eggyel több tábornoki csillaggal a vállán az olasz király szárnysegéde lett. Kossuthot is otthagytá, s a ki-egyezés után Deák Ferenc oldalára állt. Tudomásul vette, hogy Európában más szelek fújnak, ezekhez alkalmazkodott, jórészt a haszonelvűséget követve, mivel addigra már belekóstolt a nagyvonalú életvitelbe. Párizsban, Rómában és Budapesten volt villája, díszes úrilaka, illetve lakása. Felesége után, aki III. Napóleon unokatestvére volt, nagy kegydíjat élvezett a francia udvartól. Családi kapcsolatai megnyitották előtte a többi európai királyi palota kapuit is, de otthonosan mozgott a politikai hatalmasságok, a pénzemberek között is. Bismarck vette igénybe szolgálatait, Ferenc József többször is fogadta, jóllehet nevében kétszer is kimondták rá annak idején a halálos ítéletet. Ebben a korszakában a liberális polgári eszmék hangos szószólója volt, egy kozmopolita világfi modorában szervezte a nagy kapitalista vállalkozásokat. A Panama-csatorna építését a részvénytársaság alelnökeként készítette elő, a Korinthuszi-csatorna építését viszont el is indította, de mindkettő csődbe jutott, illetve mások fejezték be. Ha-

zájában is számtalan tervet vetett fel a csatornahálózat bővítésére, így egy Duna–Adria-nagycsatorna építésének lehetőségét, de itt sem tudott számottevő eredményt elérni. Egyetlen nagyobb sikerét Bácskában mutatta fel. Bérbe vette, és jelentékeny állami támogatással felújította az eliszaposodott Ferencsatornát, a hajózáshoz szükséges víz-

mélység biztosítása végett elkészítette a baja–bezdáni tápcsatornát, az öntözésses gazdálkodás meghonosítására pedig a Kis-csatornát, Kisztapártól Újvidékig. Bácska mezőgazdasága és vízgazdálkodása sokat köszönhet az ellentmondásos, romantikus máztól megkoppott Türr Istvánnak.

U, Ú

ÚJLAKI MIKLÓS (? 1417.–? 1477. április 16-a és november 23-a között) – Talán éppen az ősi családi fészeken, a felvidéki bányavárosok gazdasági erejével vetekedő, csaknem azonos önkormányzati jogokkal felruházott szerémségi Újlakon született a középkor alkonyán, a XV. században az akkori magyar állam egyik leghatalmasabb embere. A feljegyzések szerint 1458-ban, negyvenegy éves korában, 16 vár, 20 mezőváros és 400 falu teljhatalmú ura volt. Jövedelmező hivatalainak, díszes méltóságainak se szeri, se száma: három bánság (szlavóniai, macsói, ozorai) tartozott kormánya alá, országos főkapitány, erdélyi vajda, Bosznia királyi címmel felruházott kormányzója volt. Fénykorában névleges hatalma Kolozsvártól Dubrovnikig terjedt, azaz érezhető volt az Erdélytől az Adriai-tengerig terjedő térségben. Ennek a „birodalomnak” a szíve a bortermelésről híres, dúsgazdag Szerémség volt, amelyet aztán ez a feudális főúr valóban szőröstül-bőröstül magáénak mondhatott. Erejére jellemző, hogy 7000–8000 főnyi magánhadsereget tudott kiállítani, ebből 3000 fő könnyű és nehéz lovasság volt. (Mátyás király híres fekete seregének állandó létszáma 8000–10 000 fő volt, s csak a háborúk idején duzzasztotta fel ennek háromszorosára.)

Ilyen óriási vagyon, hatalmas haderő és királyinak mondható hatalom birtoká-

ban nagy szava volt a középkori Magyarország ügyeinek intézésében. Ha befolyását veszélyeztetve látta, akkor bizony a többi báróval szövetkezve, ujját húzotta a központi hatalommal, szembeszállt a mindenkori királlyal is. Mátyás királyra szintén berzenkedett, de a ravasz uralkodó túljárt az eszén. Kitüntette bizalmával (fiát ő tartotta a keresztvíz alá), elhalmozta hangzatos címekkel, még királlyá is koronáztatta. A török 1463-ban megdöntötte és elfoglalta az önálló bosnyák államot, nem sokkal később azonban Mátyás visszafoglalta területének egy részét, megalapította határőr jelleggel a jajcai és a szreberniki bánságot. Újlakit pedig e részek uralkodójává ültette. A bosnyák történelemírás Nikola Iločki néven tartja számon, de királyi mivoltát csak idézőjelben említi, annyira jelentéktelen volt.

Mátyás király viszont elérte célját: Újlaki nem az ő hatalma ellen tört, hanem „királyságával” bibelődött, bosnyák uralkodóként páváskodott a királyi udvarban. Így Mátyás és Beatrix koronázással egybekötött esküvőjén ő vitte az országalmát és a jogart. Feljegyezték, hogy „gyöngyökkel vegyített és aranyszálakkal szőtt palástján 500 gyémánt ragyogott”, a nyakán pedig egy 3200 grammos aranylánc függött. Hivalkodása, tékozlással határos bőkezősége növelte az európai hírű reneszánsz pa-

lota fényét, de az ottani humanisták nem sokra becsülték, a külső máz mögött csak a dölyfös, nyers, műveletlen lovagot látták. Amikor pedig mégis dinasztikus álmokat próbált szövögetni – a szlavóniai és a macsói bánság, valamint Bosznia egyesítésével önálló királyságot akart létrehozni –, Mátyás egyszerűen leváltotta a szlavón bán tisztjéből, s a kártyavár összeomlott.

Újlaki Miklós domborműves síremléke ma is látható az iloki Ferenc-rendiek Boldogságos Szűzről elnevezett templomában. Még e márványnál is jobban őrzi azonban emlékét az az 1460-ból származó jegyzőkönyv, amely „szerencsés uralma és oltalma alatt” készült a Kapisztrán János sirjánál történt 188 csodáról. Ez az elsőrendű, latin nyelvű kortörténeti dokumentum. Újlak város jogkönyvével együtt, 1983-ban jelent meg az újvidéki Forum kiadásában, Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon címmel Hegedűs Antal fordításában és kíséző szövegével.

URBÁN JÁNOS (Ada, 1921. április 30.–Szabadka, 1993. június 5.) – Az ismert költő, író, újságíró és helytörténész – az életmű ismeretében alighanem a fordított sorrend találóbb lenne – ifjúkorát a Tisza-parti mezővárosban töltötte, a szabómesterséget Szabadkán tanulta, a tényleges katonai idejét pedig Kanizsán szolgálta a honvédség folyamórsági alakulatánál. A háború viharát szerencsésen elkerülte, de azért még a Jugoszláv Néphadseregben is katonáskodott egy ideig.

A fiatal szabósegéd tehát részben kényszerből, részben pedig az 1945 utáni szerepvállalásából kifolyólag (az adai földműves-szövetkezetben viselt tisztséget) nem tért vissza szakmájába, 1947-től pedig végképp hátat fordított

neki, mert újságíróként a Magyar Szó kötelékébe lépett. Tudósítóként kezdte, majd a lap szabadkai szerkesztőségébe került, s csaknem negyvenévi szolgálat után onnan ment „örökös szerkesztőként” nyugállományba.

A jugoszláviai magyar irodalomba versesköteteivel kért bebocsátást (Életjel, 1953; Álmodok a Tiszánál, 1955; Fölszakadnak a felhők, 1958; Fanyar szüret, 1962). A költészethez élete végéig hű maradt, de a későbbi termést majd csak hús (Látomás a fennsíkon, 1981), illetve harminc év után gyűjtötte egybe (Rianás, 1990). Időközben a prózai műfajok felé tájékozódott: elbeszéléseit, tárcáit, életképeit szintén több kötetben tette közzé (Koldusjáték, 1960; Átkelés, 1966; Ajándék, 1972; Kőposta, 1977; Sziromfészek, 1979; Holdudvar, 1981; Örömhalm, 1986). Juhász Géza megállapítása szerint tehetsége „a kisprózában teljesedett ki legautentikusabban . . . Olyan egyszerű, tiszta lelkű emberekről ír, akik épp ilyen természetük miatt gyakran boldogtalanok. Hozzájuk igazítja nyelvi, stílusi eszközeit is: keresetlen egyszerűséggel, már-már színtelen nyelven beszélgeti hőseit”. Urbán János egyik sajátos műfaja a munkásmozgalmi krónika: írói szemmel járta be a közelmúlt dokumentum- és emlékvilágát. Tűzsziget címmel, két kötetben (I. 1967; II. 1980), magyarul és szerbül jelentette meg, hathatós társadalmi támogatással, szülővárosának mozgalmi történetét, némi szociográfiai tényközléssel és szépírói beavatkozással. Tevékenyen részt vett a 900 éves Kanizsa monográfiájának rész munkálataiban, így megírta mozgalmi-gazdaságtörténeti részét (Parázsföld, 1988), továbbá a tűzoltótestület, az író-tábor történetét, a téglagyár krónikáját. Emléket állított két Tisza menti moz-

galmi embernek, Bakos Kálmánnak (Haláltépett élet, 1972) és Cseh Károlynak (Fáklyafényben, 1973), de a költőtársnak is, Csépe Imrének (Östehetség, 1977).

Több mint húsz kötete jelent meg, elhalmozták elismerésekkel, kitüntetésekkel és díjakkal, bár ehhez hozzá kell tenni, hogy irodalmi rangját, a megjelenés lehetőségét a politikának, a politika szolgálatának köszönhetette. Urbán János a művelődési élet korifeusaként egy életen át költéltáncot járt a közélet és az irodalmi élet mezsgyéjén: közvetített, kezdeményezett, segített. Ha valamilyen ügyet az adott körülmények között kivihetőnek talált, megkezdte a kilincselést, a telefonálást. Ha az egyik ajtón hiába kopogtatott, a másikon nyitott be. Volt egy szállóige Szabadkán: ha valamit nem tudsz elintézni, szólj az Urbánnak. Segítőkész, senkit sem utasított el, ha tehette, jó szívvel könnyített más baján.

Közösségi ember lévén felkarolta, támogatatta a szabadkai irodalmi élet intézményes kereteinek megteremtését. Ott bábáskodott az Írók Klubja, később az Íróközösség megalakulásánál, a 45 éve működő Életjel irodalmi élőújság elindításánál, a több mint 30 éves Üzenet megalapításánál (a folyóiratot 1978-tól 1985-ig fő- és felelős szerkesztőként jegyezte), de ott találjuk a Kanizsai Író-tábor, az adai Szarvas Gábor Napok és a kishegyesi Csépe Imre Emléknap szervezői között is.

A hűrt sohasem feszítette túl, különösen a politikában volt elővigyázatos. A fordulatok idején, a kártyások műszavával élve, fal mellett játszott, de szörmentében bánt azokkal is, akiket a direktíva szerint derékba kellett volna törnie. A politikában a szófogadó író és újságíró, az irodalomban pedig a

politikust látták benne. Persze nem egyszer találta magát a senki földjén: sem itt nem kellett, sem ott. A politika hálátlanságát, a kartársak ignorálását nehéz szívvel viselte el . . .

URHÁZY GYÖRGY (Tokaj, 1823. december 15.–Budapest, 1873. április 21.) – Zsibói református lelkész fiaként jött a világra. Zilahon volt kollégiumban, századosként szolgált Bem tábornok erdélyi hadában („akkor volt ifjú, midőn a nemzet vére pezsgett” – írja életrajzírója), Marosvásárhelyen tett ügyvédi vizsgát, a kolozsvári Erdélyi Híradóban kezdte újságírói pályáját, a Pesti Naplóban mutatta meg oroszlan-körmeit, 1863-ban Jókaitól vette át az „újságírói nagyüzem”, a Hon szerkesztését, amikor ő a budai József-laktanyában megkezdte a sajtóvétségért kirótt fogházbüntetésének letöltését.

Ez a dióhéjba foglalt életrajz mintha kizárná őt rovatunkból, amelynek egyik legfőbb ismérve a helyi jelleg, a „vajdasági”, a „jugoszláviai magyar” honosság. A látszat azonban csal, életének egyik fontos epizódjával ugyanis kötődik tágabb értelemben vett vidékünkhez: ő volt a XIX. század derekán, tehát a szabadságharc után a szerb–magyar kapcsolatok egyik úttörője. Török János, a Pesti Napló kiváló szerkesztője 1853-ban Urházyt szemelte ki, hogy a krími, illetve a keleti háború egyik felvonulási területéről, a Balkán-félszigetről tudósítsa az újságot. Ez egymagában is fontos sajtótörténeti tény: Urházy volt egy magyar lap első kiküldött helyszíni tudósítója. Később ez mindennapos gyakorlattá vált, akkor azonban nagy újdonság volt.

Úti élményeiről azon melegében egy könyvben is beszámolt (Keleti képek, 1854). Ez egy eleven, színes riport-

könyv, amelyből a magyar olvasókö-zönség nem is annyira a háborús készü-lődésekről, eseményekről tájékozódha-tott, hanem a szerb nép életével ismer-kedhet egy olyan korban, amikor a köl-csönös 48-as sebek még nem gyógyultak be. A riporter török basákkal (a vá-rosookban ekkor még török helyőrségek tanyáztak) és szerb tábornokokkal, po-litikusokkal beszélgetett, így Ilija Garašaninnal, a Nagy-Szerbia program szülőatyjával, akit „kemény šumadijai tölgy”-nek nevez. Képet fest a szerbek életéről – Európa arabjainak nevezi őket –, a belgrádi török kávéházakról és a szerb kafanákról, a vidéki népszoká-sokról, lakodalmakról, s persze a ma-gyar hagyományok szellemében elra-gadtatással ír a szerb hősdalköltészet-ről, ezekből néhányat le is fordít. 1855-ben a Hölgyfutárban négy szerb népdalt és tíz közmondást publikál. Később is a szerb–magyar közeledést szolgálja, így 1861-ben részt vesz az újvidéki Sava Tekelija-ünnepségen. A Magyar Tudo-mányos Akadémiát Jókai, Toldy Ferenc és Podmaniczky Ferenc képviselte, ő elsősorban újságíróként van jelen, bár ez idő tájt már őt is – „mint journa-listát” – levelező taggá választottak. Ké-sőbb, 1865-ben, most már mint ország-gyűlési képviselő, Svetozar Miletić programjáról próbálta tájékoztatni a közvéleményt. Mihailo Obrenović feje-delem „nagy értékű gyűrűvel” jutal-mazta a két nép közeledésének szolgál-atában álló újságírókat. III. Napóleon ko-rának bemutatása és magyarázása ugyancsak az egyik szakterülete volt, erről is könyve jelent meg (III. Napóleon, 1854).

Urházy György a modern magyar sajtó korai korszakának egyik első szakosí-tott külpolitikai hírmagyarázója volt. Jókai így jellemezte a kávéházi már-

ványasztal mellett külföldi lapokat ol-vasgató redaktort: „Mikor még más em-ber a bál utáni krapuláját alussza ki, ő már hajnalcsillaggal (Morning Star) éb-red . . . Ő ismeri és meg tudja becsülni az időt (Times) . . . Délelőtt kihallgatja a külső hatalmasságok hírnökeit (Wan-derer, Herald, Botschafter), délután a hazaiakat (Hírnök, Idők Tanúja) . . . , s midőn mások már rég alunni mentek, az ő láthatárán még akkor is fenn van a nap (The Sun).”

UTASI MÁRIA (Vörösmart, 1943. november 11.–Újvidék, 1985. február 20.) – Élete szinte észrevétlenül, magá-ba zárkózottan, olykor kitaszítottan pergett le, költészetét is csak kevesen ismerték meg. Korai halála azonban együttérző döbbenetet váltott ki, a kor-társakat mintha büntudat emésztette volna. „Egy őszinte emberi hanggal let-tünk szegényebbek” – búcsúzott tőle Gerold László. A pátria- és a fiatal köl-tőtárs, Kontra Ferenc viszont arról írt a Magyar Szóban, hogy homályba ve-szett „a gyöngyházfényű drávaszögi ra-gyogás”.

Baranyából indult el ő is, s szülőfalujá-ban, Baranyi-Schneider Júlia magyar-tanárnő keze alatt kezdte megismerni, szeretni és tisztelni a gazdag művelődé-si múltra visszatekintő tájegységet és a még élő népi hagyományokat. Ez a Ba-ranya-élmény lesz majd költészetének is az egyik fő ismérve.

A szabadkai tanítóképző befejezése után, 1963-ban, visszatért szülőföldjére, Ko-pácson és Laskón tanítóskodott, később magyartanárnő lett a vörösmarti általános iskolában. Időközben ugyanis megkez-dte tanulmányait az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén, amit a budapesti EL-TE-n folytatott, s ott szerezte meg ma-gyartanári oklevelét is 1975-ben.

Nem sokkal később hátat fordított a pedagógiai pályának, némi keserőséggel és kiábrándultsággal a szívében Újvidékre költözött, és fordítói állást vállalt a Magyar Szóban. A Vajdasági Képviselőház havi közlönyének lett az egy személyes magyarítója, a törvények és a törvényjavaslatok, a képviselőházi elemzések és határozatok átültetője. Lélekölő munka volt, s jórészt meddő is, mivel hogy a kiadvány felhasználtsága és olvasottsága minimális volt, a nemzeti jogok formális gyakorlásának lát- szateredményei közé tartozott, akárcsak az ország Hivatalos Lapjának intézményesített magyar nyelvű kiadása.

Egészen leegyszerűsítve úgy festett a dolog, hogy délelőtt „favágással” foglalkozott, délután pedig költészetének élt.

Első versei még képzős korában jelentek meg a szabadkai 7 Napban. Nem volt termékeny költő, életében két kötetet jelent meg (Hajnali ravatal, 1970; Égő ezüstben, 1979). A harmadikat már korai halála után adták ki, hátrahagyott írásából (Vízmosta jel, 1987).

Első kötetét „váratlan ünnepként” köszöntötte a kritika, a 29 éves költőnő

eredményes indulását a sikeres kezdőknek járó Sinkó Ervin Irodalmi Díj is jelezte.

Második kötetében, Bence Erika szavai szerint, „a játékdal könnyedsége, a balladai titok komolysága, a nagy és megválaszthatatlan kérdésekbe merítkező gondolati vers súlyossága váltakozik egymással”. Egyik versében így felesel mindennapjainak: „A világ nem változik értem / én sem leszek a kedvére.”

A harmadik, posztumusz kötete létverseit foglalja magába. Ezekben szembe- sül az „aki bírja, marja” világgal, miközben sok rém csontosodik köréje, szaporodnak a skarlátvörös szenvedései. Egy helyütt így panaszkodik: „Úgy száradok füre-fára, / mint alvadt vér a világra.”

Baranya-élményére mind a három kötetben rábukkanhatunk. Ezt a költői világot talán legjobban a Csúzai csutora című verse tükrözi: „Van egy kis csutorám / Hasas kedves jószág / Virágvasárnapján / Gőzölt kecskerágó fából / Faragta Végh Illés / Igaz jószántából.”

Ü, Ű

ÜRMÉNYI FERENC (Bécs, 1780. november 18.–Pest, 1858. február 11.) – Az egykori alibunári mocsár kiszárított medencéjének síkján fekvő Ürményháza „névadó gazdája”. Fehér Lajos, a falu krónikása erről így emlékezik: „A mai Dél-Bánát területének betelepítésére Ürményi Ferenc temesvári kincstári jószágigazgató kapott megbízatást. 1817 márciusában a Mária Terézia-csatorna (ma Duna–Tisza–Duna-csatorna) jobb partján elterülő kincstári birtokra Kiskunmajsáról, Apátfalváról és Rákospusztáról 62 római katolikus magyar családot telepített ide . . . Alapítója tiszteletére az új település az Ürményháza nevet kapta” (Ürményháza-Jermenovci múltjának és jelenének rövid vázlata, 1984). A helységnév szerb változata a jermeni (örmények) népnévhez való hozzáigazodással keletkezett 1922-ben, s téves értelmezés következménye, mivelhogy a szerb nyelvben az ü beszédhang képzése, ejtése és írása ismeretlen.

Nincs tudomásunk arról, hogy a kincstári főhivatalnok a továbbiakban gondját viselte volna a róla elnevezett településnek. Az ottani telepéseknek a vízzel volt a legnagyobb bajuk. Lecsapolására Fremaut vallon mérnök még a XVIII. században kísérletet tett, de csak részleges eredményt ért el, mert a környék hat patakja állandóan táplálta a mocsarat. A végleges megoldást csak

az 1871-ben alakult Temes–Begavölgyi Vízsabályozó Társulat mérnökei adták, akik a patakok vizét a már szabályozott folyókba és csatornába terelték. A falu lakossága azonban még 1880-ban is megkísérelt áttelepülni Bánát mai romániai részébe. A telepítés második hulláma 1840-ben volt, ekkor Ürményi Ferenc már Pesten tartózkodott. Mintegy száz szegedi gyökérzetű dohánykertész család szállta meg ekkor a telepet, s hozzáfogott a jól jövedelmező ipari növény termesztéséhez.

Ürményi Ferenc egyébként egy régi nemesi család sarja. A família hírét, nevét apja, Ürményi József alapozta meg, aki hosszú élete során kincstári elnök, Galícia kormányzója, országbíró, a Pesti Egyetem elnöke is volt. Részben az ő nevéhez is fűződik a híres iskolareform, a Ratio Educationis kidolgozása. Fia, Ürményi Ferenc a temesvári igazgatói tisztet 1824-ben a fiumei kormányzói székkal cserélte fel, 1839-től pedig a magyar fővárosban telepedett le véglegesen, s a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megalakítása körüli teendőket intézte, amikor pedig 1842-ben működni kezdett, ő töltötte be az elnöki posztot. Jól fizetett állás volt, de csak reprezentatív jellegű, mintegy jelképezte az arisztokrácia és a tőkepénzesek összefonódását. A vállalkozás mögött Ullman Móric – ő volt az alelnök – meg a zsidó és német pénzemberek csoportja állt. Ull-

man hatalmas vagyonát dohány-, gyapjú- és nyersbőr-kereskedelemmel szerezte. Már a bankalapítás előtt vasútépítéssel is foglalkozott: ő építette a Bécs–Pest vonalat, amit aztán, Pesten át, Debrecenig meghosszabbított.

Időközben Ürményi Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági

tagja lett, 1843-tól pedig koronaőr. Ezek a kinevezések természetesen kedvező hatással voltak azokra az üzleti vállalkozásokra, amelyeket az ő neve fémjelzett, s amelyek mögött a pesti pénzvilág „névtelen” hatalmasai álltak.

VAKARCS KÁLMÁN (Szatmárnémeti, 1872. október 2.–Csór, 1952. március 3.) – Iskoláit szülővárosában végezte, egyetemi tanulmányait Kolozsváron fejezte be, s a latin–magyar szakos tanári diploma megszerzése után, 1897-ben, első kinevezését a Nagykikindai Állami Főgimnáziumba kapta. Pályája Vas megyében, életútja Fejér megyében zárult. Tanárunk tehát nem hazánkfia, de csaknem negyedszázadot töltött vidékünkön, néprajzi és pedagógiai munkásságának nagy része Észak-Bánáthoz kötődik.

Dömötör Sándor, a szombathelyi múzeum igazgatója, hagyatékának összegyűjtője és rendezője azt írta róla, hogy „minden szabad percét történeti és néprajzi kutatásokkal töltötte. Ahol megtelepedett, addig nem volt nyugalma, amíg annak a vidéknek táji jellegzetességeit, különleges szokásait fel nem derítette, és papíron meg nem örököltette minden feltűnő részletében”.

Ezt tette valójában Kikindán is a pályakezdés éveiben. A szerb és a német népeletből merített tanulmányait a Néprajzi Értesítőben meg a lapokban tette közzé. Írt többek között a bánáti németek búcsúszokásairól, keresztelőről, továbbá a szerbek búcsújárásáról, a karácsonyi szokásairól, a dodolajárásról. Ezt az utóbbi írását is a Néprajzi Múzeum időszakos kiadványában jelentette meg. Ebben részletesen lejegyezte azokat a dalokat és táncokat,

amelyek a dodolajárás idején elhangzanak, miközben a falu lakói a zöld lombba öltözött személyt bőségesen megöntözték, abban a reményben, hogy az eső utánzásával majd az annyira óhajtott csapadékhoz jutnak.

„Vidékek szerint változik az anyag, amelyből a dodola ruhája készült – írja tanulmányában Vakarcs Kálmán. – Így például Mokrinban általában lapuból, bürökleveleből, Nagybecskereken bodzafagallyból és levélből szövögetik össze. Nagykikindán leginkább réti virágokból és fűből alkotott koszorú pótolja a lombruhát, meg az ilyennemű növényekből kötött csokor, amelyet kezében tart a dodola, a koszorút pedig a fejére teszi.” Elmondja még a szerző, hogy a XX. század eleji ifjabb nemzedék a dodolát már csúfságnak tekintette, gúnynévként használta, s ennek alapján le is szögezte, hogy „az ilyen értelmi elváltozások után az érdekes szokás végleges megszűnése nem késhet sokáig”.

Érdemes lenne egyszer Vakarcs Kálmán negyedszázados néprajzi gyűjtését újra, alaposabban áttekinteni, hagyatékát is átvizsgálni, hátha munkáiból ma is meríthetne a helytörténet, a tudomány. Az ötkötetes Magyar Néprajzi Lexikon sajnos nem jegyzi nevét.

VÁLI BÉLA (Szabadka, 1858. június 5.–Budapest, 1896. június 7.) – Váli Béla alighanem az anyatejjel, meg hát ké-

sőbb is, a gyermekkor fogékony éveiben a család termékeny légkörében szívta magába a színház szeretetét. Ugyanis akkor már állt szülővárosában, Szabadkán a színház jellegzetes, oszlopos épülete, a vidék első kőszínháza, a művelt birtokos családban pedig szinte mindnaposak voltak a beszélgetések a teátrumról, amelynek felépítéséhez, fenntartásához maguk is hozzájárultak. Apjának, id. Váli Bélának fontos helytörténeti feljegyzései is vannak (Elmúlt idők, kézirat, Szentgyörgyi István tulajdona). Váli Béla 1880-ban szerezte meg a tanári és bölcsészdoktori oklevelet – három öccse is diplomás ember lett, kettő orvosként, egy pedig ügyvédként dolgozott –, s eleinte nevelői állást, minisztériumi hivatalt vállalt, de csakhamar teljesen a színháztörténeti tanulmányok felé fordult, rövid életének utolsó másfél évtizedét ennek szentelte.

Szinnyei József biztatására írta meg, és 1887-ben publikálta is *A magyar színesztörténete* című összefoglaló művét, amely azonban már a megjelenés pillanatában elavult. Az történt ugyanis, hogy ugyanebben az évben hagyta el a sajtót Bayer József gimnáziumi tanár *A nemzeti játékszín története* című munkája, amely megbízhatóságát, széles anyagismeretét, eredeti kútforrás tekintve alapvető forrásmunkának bizonyult, s az is maradt mindmáig. Szerzőjére ma is úgy tekintenek, mint a színháztörténet első tudományos rendszerezőjére. Váli munkája nem alapozódik az adatgyűjtésre, inkább anekdotikus részletekben bővelkedik. Érzékletesen ír például a szabadkai színházi élet kezdeteiről is. A Kisfaludy Társaság mindkét munkát méltányolta: Váli könyvét száz, Bayer Józsefét kétszáz arannyal jutalmazta. Váli Béla még sok szakcikket, színháztörténeti tanulmányt írt, ő a szerzője a

Pallas Lexikon színészportréinak. Könyve jelent meg Kelemen Lászlóról, az első magyar színigazgatóról (Arad, 1888), Az aradi színesztörténetéről (Arad, 1889), a haldokló vidéki színeszetről (Arad, 1889), a magyar színesztörténet műkincseiről (Arad, 1890).

Korunk nagy történelmi, irodalmi és sajtótörténeti összefoglalói főleg azt tartják számon, hogy megírta Vas Gereben, családi nevén Radákovics József életrajzát, felkutatta, megmentette bécsi hagyatékát, és Sziklay Józseffel együtt 12 kötetben megjelentette összes munkáit.

Váli Béla fiatalon, 38 éves korában Budapesten halt meg, de a szabadkai családi sírboltban temették el. A korabeli Színeszeti Közlöny írja nekrológiájában, hogy a temetésen „a színi világból, fájdalom, igen kevesen jelentek meg.”

VÁRADI PÉTER (Nagyvárad, 1450 körül–Bács, 1501 júniusa előtt) – Vitéz János váradi püspök, főkancellár, a későbbi esztergomi érsek volt a mentora. A nagy humanista pártfogoltjaként jutott el tizenöt éves korában, 1465-ben, a bolognai egyetemre, ahol kánonjogi doktorátust szerzett. Hazatérése után, korának egyik legműveltebb embereként, gyorsan haladt a papi pályán, de a közéletben is: kancelláriai titkárként közvetlenül a király környezetébe került. Vitéz János ekkor már kegyvesztett volt, Mátyás király mellőzte bölcs tanácsadóját, majd félre is állította, mire ő, humanista társaival, köztük Janus Pannoniusszal, sikertelen összeesküvést szervezett ellene, ezért a király Visegrádba záratta.

Néhány évvel később Váradi Péter már egyik legbizalmasabb embere Mátyásnak: 1479-ben titkos kancellár, 1480-ban kalocsai érsek. Felemelke-

dését Bonfini így magyarázta: „Erényeivel, szorgalmával és becsületességével hamarosan elérte, hogy a király belső emberei és tanácsosai közt első helyen állt.”

Akárcsak nagy tehetségű humanista támogatója és előde, ő is hullócsillag gyorsaságával tűnt el a királyi udvar egéről. „A nyílt beszédű és éles elméjű” Váradi nem rejtette véka alá véleményét az uralkodó belpolitikai (a túlmeretezett adókivetésekről) és a külpolitikai (főlösképes háborúzások) lépéseiről. Mátyást, hatalmának teljében, idegesítették a bírálatok, s nem is tűrt maga mellett olyanokat, akik kétségbe vonták döntéseit. Így aztán ezúttal is beigazolódtott, hogy egy korlátlan hatalmú királyt nem lehet szolgálni önálló meggyőződéssel és véleménynel, büntetlenül semmiképpen. Mátyás 1484-ben várfogságra vetette másként gondolkodó tanácsadóját: előbb Árva, majd Visegrád várában őriztette.

Corvin János bocsátotta szabadon apjának halála után, 1490-ben. Ettől kezdve visszavonultan élt Bács várában, és kalocsai-bácsi érsekként egyházmegújításának ügyeit intézte, így többek között visszaperelte joghatósága alá a pétervárad apátságot, amelynek jövedelmét a pápák jogtalanul élvezték.

Kiterjedt levelezést folytatott korának ismert alakjaival: pápákkal, bíborosokkal, püspökökkel, kancellárokkal, várnagyokkal. „Én itt a Mosztongánál tengődöm, amelyből a tűző nap heve meg a nagy szárazság teljesen elpárologtatják a vizet, s ahol a békák is rég megszűntek kuruttyolni” – írta 1495-ben az ugyancsak neves humanistának, Kálmáncsehi Domonkosnak. Két év múlva diadalmasan jelentette egy másik közeli humanista barátjának, Báthori Miklós váci püspöknek, Cicero olvasójának és

tisztelőjének, hogy „bevezettem Bácsba a Dunát”, és hogy ennek folytán „megszabadultunk minden régi szennytől és százados piszoktól, a legtisztább Duna-vizet élvezhetjük, mely bővelkedik halban”. Az történt ugyanis, hogy nagyszabású közmunkákkal a mosztongai mocsarat két helyen összekötötte a folyóval, s így az állóvíz helyett hajózható folyóvíz vette körül félkör alakban a bácsi várat. Egészen páratlan vízgazdálkodási vállalkozása ez a kornak.

A török veszélyt világosan látta, erre többször is figyelmeztette II. Ulászló királyt: „Meg ne feledkezzék Belgrádról és erről a határvidékről”, írta, de a várat maga is hadászati megerősítette, s lakályossá is tette. Nem nagy képzelőerő kell hozzá, hogy szemünk elé varázsoljuk azt a gazdagságot, ami festmények, szobrok, antik faragott kövek, nehéz bútorok, csillogó vérték és fegyverek, díszes edények és gyertyatartók, prêmes, brokátos öltönyök formájában ott felhalmozódott. Váradinak nagy bibliotékája is volt, egy korabeli feljegyzés szerint gyűjteménye „a tudományok minden nemét felölelő könyvekkel igen gazdagon el van látva”. Ma három kötete ismert, az egyik el van látva kézzelírtjával is. Alighanem éppen könyvtárszobájában írhatta pompás leveleit, amelyek a kor műveltségének fontos dokumentumai.

Váradi Péter 1490 és 1498 közti levelezését Wágner Károly jezsuita szerzetes adta ki 1776-ban (Petri de Varda Epistolae), a leveleskönyv mintegy kilencven darabját pedig, magyar fordításban, Boronkai Iván tette közzé (Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század, 1971).

VÁRADY IMRE (Katalinfalva, 1867. március 1.–Nagybecskerek, 1959. március 6.) – Budapesten végezte a jogot, s a Torontál 1893. november 15-i hírdetése szerint „ügyvédi irodáját Nagybecskereken, a Korona szállodával szemben fekvő Hubert-féle házban megnyitotta”. Ezzel valójában egy intézményszerű ügyvéddinasztiát alapított a Bega-parti városban, amely több mint száz éve, három nemzedéken át tart, s olyan jelképe a városnak, mint a megyeháza.

Korán vállalta a közéleti szereplést is. A XX. század első évtizedében előbb független politikai tényezőként meg alapításokkal kívánt hatni a közvéleményre (Nagybecskereki Híradó, 1901–1908; Torontaler Volksblatt, 1905; Unser Blatt, 1906–1915; Délvidéki Újság, 1906–1910; Torontáli Híradó, 1911–1912), s egyengetni útját a haladás felé. 1905-ben azonban bekapcsolódott az ellenzéki Függetlenségi Párt munkájába, s e liberális polgári szervezet listáján megválasztják országgyűlési képviselővé. Mint politikus kereste a kapcsolatot a nemzetiségekkel, külön a szerbséggel, szembeszállva azzal a hivatalos áramlattal, amely, igen szűk látókörűen, a Délvidéket nem is tartotta igazán nemzetiégi vidéknek. A barátság, az együttélés szellemében 1914-ben önként elvállalta a letartóztatott és internált szerb politikusok és közéleti emberek védelmét.

Várady Imre politikai, de emberi magatartását is magyarázza az a tény, hogy 1911-ben csatlakozott a kozmopolita polgári-értelmiségi szervezethez, a szabadkőművességhez. A szegedi Árpád páholy mestertagja volt, Nagybecskereken pedig irányította a Világ nevű szabadkőműveskört, amelynek tagjai a szegedi, szabadkai, aradi és temesvári

páholyokhoz tartoztak. Egyik vezető tagja volt az 1921-ben megalakult nagybecskereki Vojvodina (Vajdaság) páholynak, amelyben csaknem 50 „testvér” működött, s Jugoszlávia egyik legtekintélyesebb szervezete volt.

A trianoni békeparancs teljesen új helyzetbe taszította az itteni magyarságot; gyámoltalanul és bénultan próbált tájékozódni, megmaradásának és távlatának esélyeit latolgatni. Ebben az útkeresésben volt segítségére a szabadelvű becskereki ügyvéd, az itteni vékony, a háború után még meg is tizedelt értelmiségi réteg kimagasló tagjaként. „A délvidéki magyarság politikai és kulturális megszervezésének gondolata Nagybecskerekről indult ki – írja Csuka János. – Ott élt dr. Várady Imre, régi magyar úri família sarja . . . nagyszerű szerb nyelvtudása és a torontáli szerb intelligenciához való régi kapcsolata mind alkalmassá tették arra, hogy megkezdje a politikai munkát” (A délvidéki magyarság története, 1918–1941, Budapest, 1995).

Személyes közbenjárására 1921 júliusában megalakulhatott a Torontál-megyei Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület, amely a korábbi nyelvtérjesztő és közművelődési egylet hagyományait folytatta. Egy évvel később, 1922. szeptember 17-én, Zentán megalakult a jugoszláviai Magyar Párt, amelynek Várady Imre társelnöke lett. Ő volt a 16 pontból álló program, illetve a követelések egyik megfogalmazója is, s ehhez az elkövetkező húsz évben, a párt betiltása után is, szigorúan ragaszkodott. A magyar deputációk tagjaként gyakran kilincselte Belgrádban, az egyenrangúság pozíciójáról kereste a dialógust a kormányzó körökkel, elvetve közben a talpnyaló behódolást (Szántó Gábor), meg a rideg el-

lenzékieskedést is (Nagy Iván). Sajnos, sokszor bizalmatlanság vette körül, beleütközött a nagyszerb centralizmus bástyaiba, az elnyomatás és az erőszakos elnemzetlenítés eszközeivel élő politikai akarat sziklafalába. Engedményeket ott tudott elérni, ahol szerb liberális politikusok vagy szabadkőműves társai is támogatták. Belgrádi kísérleteit nem mindig kísérte bizalom, ellenfelei „politikai stréber”-nek tartották, de ettől függetlenül a jugoszláviai magyar politikai történelem egyik legnagyobb és legtekintélyesebb alakjává nőtte ki magát. Pályafutásának monografikus feldolgozása igen sok tanulságot hozhatna.

Az 1927. évi választásokon Sztrelitzky Dénessel együtt bekerült a jugoszláv parlamentbe, 1939 januárjában pedig, a jugoszláv–magyar kapcsolatok javulásának időszakában, kinevezték a szenátus (felsőház) tagjává, amelynek egyedüli magyar szenátora volt. Az esemény osztatlan örömet keltett, mert Csuka János idézett könyvének szavai szerint Várady Imre „köztiszteletben álló, igen becsült, puritán és higgadt politikájában következetes magyar volt”. Várady a II. világháború idején visszavonult a politikából, s csak a befejezése után vállalt tisztséget a Népfront vezetőségében, ahol azonban csakhamar megköszönte a bizalmat, részben előrehaladott korára is hivatkozva.

VÁRADY IMRE (Nagybecskerek, 1892. július 3.–Róma, 1974. augusztus 24.) – Két Várady Imrét ismer az utókor. Az egyik, a nálunk ismertebb, ügyvéd és politikus volt a két háború között, a királyi Jugoszlávia parlamentjének egyetlen magyar szenátora, a másik pedig – a nála jóval fiatalabb, azonos nevű unokatestvér – irodalomtörténész

és egyetemi tanár. Ő messze elsodródott a szülőföldtől, úgyhogy ma már kevesen ismerik, a családban is csak „bolognai professzorként” emlegetik, Emerico Varadyként. Az előbbi volt tulajdonképpen a vidéki születésű, s csak munkásságával azonosult szinte teljes mértékben Nagybecskerekkel, az utóbbi viszont a Bega-parti városban jött a világra, ott fejezte be a gimnáziumot is, de később, már az országhatárok változása miatt is, „anyaországi” lett, majd olaszországi.

Német szakos tanári oklevelével a szombathelyi főreáliskolában tanított 1919 és 1927 között, de már ekkor érdeklődéssel fordult az olasz nyelvi és irodalmi tanulmányok felé, ami szorosan egybeesett az akkori kurzussal, a jobbra tolódó Magyarország és a faszálódó Olaszország közeledésével. Csakhamar megjelent első ilyen jellegű könyve is (A legújabb olasz irodalom, 1925). Ennek és természetesen a közügyek iránti érdeklődésének, tehetségének is köszönhetően kinevezték a római Collegium Hungaricum főtitkárának. Ez az intézet, meg a hasonló jellegű bécsi, berlini és párizsi is, termékeny góca volt a két országot érintő kapcsolatoknak, mivel rendezvényekkel, kiadványokkal, ösztöndíjakkal járultak hozzá a kölcsönös megismeréshez. A politikát természetesen Klebelsberg Kunó kultuszminisztériuma szabta meg, egyik fontos feladat volt kulturális oldalról megtámogatni az európai közvélemény előtt az örökösen napirenden levő revíziós gondolatokat.

Hazatérése után a szegedi egyetemen az olasz filológiai tanszék vezetője lett (1936–1940), majd a kolozsvári egyetem professzora (1940–1944). A háború végén Olaszországba emigrált, s nem sokkal azután, hogy 1944 elején

megválasztották a Bolognai Tudományos Akadémia tagjává, ugyanebben a városban katedrát kapott a világ egyik legrégebbi egyetemén. Nyugdíjba vonulása után Rómában telepedett le (1967), s ott is halt meg. Művei jórészt olaszul jelentek meg. A két háború között tanácskönyveket, irodalomtörténeti munkákat jelentetett meg (*Grammatica della lingua ungherese*, Roma, 1930, Firenze, 1949; *Az olasz irodalom tükre*, 1931; *L'Ungheria nella letteratura italiana*, Roma, 1931; *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, I–II., Roma, 1933–1934), a háború után pedig könyvet írt a bolognai egyetem magyar tanáraitól és hallgatóitól (*Docenti e scolari ungheresi nell'antico studio bolognese*, Bologna, 1951) és több színháztörténeti munkát publikált (*Teatro ungherese*, Milano, 1956; *I drammi storici di László Németh*, Bologna, 1960).

VARGA ISTVÁN (Szabadka, 1920. július 28.–Újvidék, 1997. május 2.) – A kovácsmester fia, az egykori rádióműszerész-inas, majd a magánúton letett érettségi után a zágrábi matematikai kar hallgatója 1950-ben, azaz 30 éves korában, egy nagy fordulattal jelentkezett a zágrábi Színművészeti Akadémia akkor megnyíló rendezői szakára. Ekkor már túl volt egy súlyos betegségen is, amelyből egy életre szólóan mozgássérülten került ki. Nagy merészség volt ez részéről, mert a megkövetelt két feltételből egyiket sem teljesítette: nem volt sem egyetemi diplomája, sem színházi gyakorlata, hacsak nem vesszük annak, hogy fiatalabb korában ott settenkedett a Népkör táján.

Bátraké a szerencse, a csoda megtörtént: a 66 jelentkező közül négyet vettek fel, közöttük Varga Istvánt is. Branko Gavellának, a horvát színház-

művészet nagy alakjának, a Krleža-darabok első rendezőjének tanítványa lett. Hogy születőben van a jugoszláviai magyar színházas első diplomás rendezője, arról Herceg János már 1952-ben hírt adott, amikor beszámolt a zágrábi magyar kultúregyesület működéséről. „Rokonszenves arcélú fiú az elnök, szabadkai, s most Gavellánál színpadi rendezést tanul” – írta. „Vesse az emlékezetébe, hogy a rendező a színház lelke és vezére” – Branko Gavella ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára Varga Istvánt. Ehhez a tanácshoz ő tartotta is magát pályafutása során, jóllehet ettől nemegyszer elütő gyakorlatba is ütközött.

1952-ben került a szabadkai Népszínházhoz, mély nyomokat hagyva maga után az ott eltöltött hat esztendő során. A színháznak egy külön szakaszát nyitotta meg: a szakmai elmélyültség, a művészi alkotófolyamat teljes tiszteletének korszakát. Sikeres előadások hosszú sora dicséri munkáját (Shaw: *Candida*; Móricz Zs.: *Úri muri*; Shakespeare: *Szentivánéji álom*; Gogol: *A revizor*; A. Miller: *Salemi boszorkányok*; Gorkij: *Éjjeli menedékhely*; Sterija: *A felfuvalkodott tökfej*).

Varga István 1958-ban az Újvidéki Rádió művészeti vezetője és főrendezője lett. Több mint húsz évet töltött ezen a poszton, ez idő alatt alakult ki a magyar Rádiószínház, amelynek mintegy harminctagú együttese tiszteletre méltó teljesítményt nyújtott, a Nemecsek nevű gyermekegyüttessel együtt. Ez a népes trupp évente 15–20 rádiódramát, 25 ifjúsági hangjátékot, 5 mesejátékot mutatott be, továbbá részt vett a rádióiskola, a vidám estek, az irodalmi műsorok napi és heti előállításában. Varga István ennek a „nagyüzem”-nek volt „lelke és vezére”, Szimin Magda mellett, szemé-

lyes hozzájárulása is számottevő: több mint kétszáz rádiódramát, csaknem háromszáz gyermek- és ifjúsági hangjátékot rendezett. Az Újvidéki Rádiószínház együttese több mint harminc díjat kapott az országos versenyeken. Varga István kétszer érdemelte ki a legjobb előadásért járó díjat (Miroslav Antić: A tét: Európa; Svetislav Ruškuc: Tehén a tizenkettedik emeleten), s kétszer a rendezésért járó díjat (Fehér Ferenc: A csilagok nappal is fénylenek; Foky István: Az utolsó rossz gyerek vakációja). Sikeres rendezései voltak a pesti rádióban is (Đorđe Lebović: Behavazott lejtő; Aleksandar Obrenović: Don Juan viszszer; Ivo Andrić: A vezír elefántja). Állandó vendégrendezője volt a becskerekeli Madách Amatőrszínháznak: tizenöt év alatt tíz előadást állított színpadra. Az 1963-ban színrehozott Musatescu Titanic keringő című darabbal aranyérmet nyert a hvari fesztiválon. Részt vett még a muzslyai és a verbászi műkedvelők vállalkozásaiban is. Ezek a megbízatások módot nyújtottak arra, hogy kitörjön a rádióhullámokról, a láthatatlan színház zártágából. A Rádiószínházzal is éveken át próbálkozott, hogy a világot jelentő deszkákon élő kapcsolatot teremtsen a közönséggel. Ennek több lépcsőfoka volt: a nyilvános adások és felvételek, a kamaraszínpad megteremtése, fellépések a Ben Akiba termében és az M Stúdióban. Az Újvidéki Színház megalapítása (1973) előtt több „rádiós” előadással is igazolta ennek létjogosultságát (Ladislav Smoček: Dr. Burke különös délutánja, 1970; Majtényi Mihály: A száműzött, 1971; Deák Ferenc: Tor, 1972). De emellett az évekig elhúzódó alapítási tevékenységnek is részese volt. Végül azonban nem ő lett a színház „lelke és vezére”, mint remélte, a politikai szem-

pontok más megoldást hoztak. A személyes sérelem ellenére nézőként és átristaként ott volt minden bemutatón, méltányolta a színház nagy sikereit, de rendezőként távol maradt tőle: az Újvidéki Színháznak húsz év alatt csaknem ötven vendégrendezője volt, Varga István neve nincs a névsorban!

1980-ban ment nyugdíjba, de teljes visszavonultságában is szemtanúja lehetett az újvidéki magyar Rádiószínház szándékos szétzüllesztésének.

VARGA ZOLTÁN (Nagykikinda, 1936. július 4.–Zenta, 2000. április 24.) – „Halmozottan hátrányos helyzetben” élte le életét – írta róla barátja, segítő- és küzdőtársa. Hároméves korában gyermekbénulás áldozata lett, és mozgássérülten, tolokocsiba kényszerülve, mások segítségére szorulva morzsolta le napjait, éveit. Az általános iskolát szülővárosában fejezte be magánúton, egy kikindai tanítónő áldozatos közreműködésével, zentai éveit pedig anyai nagyapja, a gimnáziumi tanár igazította el az ismeretek világában, amelyben aztán önerőből, szívós kitartással tájékozódott, mesteri fokra emelve az önképzést: egy alapos műveltségű értelmiségi gondolkodóvá érlelte magát.

Az irodalomban az ötvenes években jelentkezett, pályakezdő regénye a hatvanas évek elején jelent meg. „Pályája egyenletes – írja róla Bori Imre (A jugoszláviai magyar irodalom története, 1998) –, s mintha mentesült volna a kezdő írókra oly jellemző tétova kísérletezések kényszerétől, hiszen amikor megszólalt, írósága érettségével, kiforrottságával, autentikus írói világával és megformált elbeszélő stílusával keltett feltűnést.”

Gerold László irodalmi lexikonában így összegezi életművét: „a magányról,

a kiszolgáltatottságról szóló szorongás-novellákkal kezdte pályáját. A későbbiekben a magánember lelki motívumokat általános politikai, társadalmi indítékokkal cserélte fel. A zsarnokság természetrajzát, a hatalom és a tudomány kapcsolatát ábrázolta tudományos-fantasztikus regényében, és a látszólag más időkben, máshol játszódó, de félreismerhetetlenül ide vonatkozó parabolanovellákban”.

A csaknem negyven évig tartó irodalmi és közéleti jelenlét során folyamatosan publikált, tekintélyes életművet teremtett (A kötéltáncos, elbeszélések, 1963; Kirándulás, kistr. és elb., 1965; A méregkeverő, regény, 1966; Városzoba, elb., 1968; Életveszély, regény, 1970; Eláll az eső, elb., 1971; Periszkóp, esszék, kritikák, 1975; Búcsú az utópiától, esszék, tan., 1984; A tanítvány, drámák, 1985; Leszámolás, elb., 1987; Későn okosan?, tan., esszék, 1990; Szökés, kistr., elb., 1991; Farkasok és filozófusok, esszék, tan., 1994; Indiánregény, 1992; Bábel árnyékában, önéletrajz, 1999).

Egy ilyen tekintélyes, kereknek is mondható pályakép majdhogynem lehetetlen körülmények között jött létre. Feljegyzéseit iskolafüzetbe írta mozgékony baljával, majd javítgatta, kiegészítette, végül gépbe diktálta. Ezt a munkát eleinte édesanyja végezte, majd halála után (öccsét, Varga Géza humoristát is korán elvesztette), zentai gépíróknak vették át a stafétát, amikor azonban kevéske nyugdíjából és rendszertelenül érkező tiszteletdíjából erre már nem futotta, barátai siettek segítségére, vállalva díjmentesen a másolást. „Nem kis megelégedettséggel tölt el az a tudat, hogy a Bábel árnyékában c. önéletrajzi regényt az elsőtől az utolsó betűig magam gépeltem le” – írta halála után

Szloboda János. Egy másik barát, Vicei Károly, nem egészen egy héttel a halála előtt még Szegedre vitte a két Renault 4-esből összehegesztett rokkantkocsival, a „papomobil”-l, ahogy tréfásan nevezték.

Fizikailag csaknem nulla volt, szellemileg azonban a legnagyobbak közé küzdötte fel magát: a kisebbségi lét értő és érző elemzője volt. A zsarnokságról és a „bársonyos” diktatúráról cikkezett, az értelmiségi elitizmust, az írástudók felelősségét, sőt árulását tette szóvá. A végeredményt abban látta, hogy „Miközben »fent« bővül és dagodik az intézményrendszer, »lent« az alapok olvadnak el és válnak, lassan elvékonyodva, egyre ingatagabbá.”

Az akkori rendszer gyanakodva kísérte munkásságát, neheztelt rá, amikor védelmébe vette az üldözötteket, amikor keményen bírálta a kisebbségi és az emberi jogok semmibe vételét, a képmutatást. Feketelistára azonban nem tették, engedményeket követeltek tőle. Mert ugyan mit is lehetett volna tenni egy rokkant emberrel, akit a sors már úgylis megvert. A rendszer örei semmi újat, ennél hatékonyabbat nem tudtak kitalálni . . .

VÁRKONYI JÓZSEF (Csák, 1880. ?–Nagybecskerek, 1938. október 2.) – Falusi nótáriusból városi beamter – ezt a hivatali utat járta meg az apa, id. Várkonyi József, miközben telepről telepre haladt keletről nyugat felé: kisközségből (a Temesvár melletti Csákról) járási székhelyre (Torontálszécsány), onnan pedig a megyeközpontba (Nagybecskerek). Fia, ifj. Várkonyi József már városi gyerekként nevelkedett, befejezte a becskerekői gimnáziumot, ahol Streitmánn Antal volt a tanára, s egyúttal mentora is. Az ő javaslatára,

megyei ösztöndíjjal, beiratkozott az Országos M. Kir. Mintarajztanodába és Rajztanárképezdébe. Meghívásra kétszer is kiállított a pesti Nemzeti Szalonban. Münchenben továbbtanulással kísérletezett, Párizsban kétszer is járt tanulmányúton.

Művésznek készült tehát, esetleg rajztanár lehetett volna belőle, de hazatérése után mégis a biztosat választotta: apja nyomdokain haladva, felcsapott megyei hivatalnoknak. Ettől kezdve már csak szabad idejében kacérkodott a festészettel. Ameddig tartott a hév és a buzgóság, eljárógatott Nagybányára, az ottani művésztelepre, egyik alapítója lett 1912-ben a becskerei impresszionista körnek (Streitmann Antallal, Zsénár Emillel, Wälder Jenővel). A családi örökség folytán anyagilag nem állt rosszul, ez abból is látszik, hogy mutató, tágas házat épített a Bega-parton (ma a Sotirović család tulajdona), mégpedig nagy és szellős műteremmel, amely majd, az egész házzal – Várkonyi-villa néven – a képzőművészeti élet fontos központja lesz Nagybecskereken a XX. század húszas-harmincas éveiben.

Amikor még dolgozott benne az alkotói kedv, tetszetős impresszionista akvarelleket és olajképeket festett. Több műve megtalálható a becskerei Városi Múzeumban és magángyűjtőknél. Három-három munkájával szerepelt a szabadkai Városi Múzeum 1973. évi kiállításán (Magyar képzőművészek alkotásai Vajdaságban, 1830–1930) és egy 1991. évi újvidéki gyűjteményes tárlaton (Slikarstvo u Vojvodini, 1900–1944).

Egy sikertelen bácskai kísérlet után (Topolya, 1923) ő próbálkozott egy bánáti/vajdasági magyar művésztelep megalapításával, állítólag Juhász Ferencnek, a bánáti Magyar Közművelő-

dési Egyesület agilis titkárának ösztönzésére. 1933 nyarán sikerült is összehoznia a művészeket (Bodnár Imrét, Csincsák Elemért, Oláh Sándort Szabadkáról, Bicskei Pétert Topolyáról, Husvéth Lajost Zomborból, Szemenyei Ferencet Mokrinból, Schneider Pétert Becskerekéről).

A festőkolónia történetét Németh Ferenc írta meg A becskerei művésztelep 60. éve című cikkében (Magyar Szó, 1991. július 31., augusztus 1.). „Csak a művészek naiv és megható lelkesedése hozhatott létre művésztelepet Nagybecskereken a harmincas években” – írta B. Szabó György, utalva arra, hogy az idő tájt már elhatalmasodott a dilettantizmus, és elmélyült a gazdasági válság is. Herceg János egy másik szempontot említ: „A megértés szelleme hiányzott már akkor a Várkonyi József által összehívott művészekből; az egyéni érdek fölébe kerekedett a közösségi érdeknek, a hiúság pedig nem engedte lebontani a művészek között álló válaszfalakat.”

A lényegre alighanem Bela Duranci művészettörténész tapintott rá: „Semmilyen esély nem volt a sikerre . . . a művészek teljesen elzárkóztak az európai áramlatok elől, a vidéki betokosodás vett erőt rajtuk . . . Nem volt semmilyen mozgósító programjuk, s nem is képeztek azonos nézeteket valló csoportot.”

A kísérletinek mondott becskerei művésztelep kísérlet is maradt: csak egy nyáron át élt . . .

VÁROSSY GYULA (Zombor, 1846. augusztus 13.–Kalocsa, 1910. október 28.) – Egy zombori főtisztviselő családban született, amelynek ősei Veszprémből jöttek és telepedtek le a megyeszékhelyen. Apja pénzügyminiszteri

számtanácsos volt, fivérei közül az egyik kincstári jószágigazgató, a másik megyei főszámvevő, a harmadik tanke-
rületi főigazgató. Ő vitte azonban a leg-
többre: a püspöki ornátus viselője és
kalocsai érsek lett. Pályája egyenes ívű,
töretlen, úgy is mondhatnánk, hogy fő-
papnak született. Az egyház gondos
szárnyai alatt lett azzá, a kiemeltek, a
dajkáltak közé tartozott: neki „csak” az
volt a dolga, hogy képezze magát, s
minden más tekintetben is eleget te-
gyen az elvárásoknak. Hűséges, odaadó
fiúnak bizonyult, beváltotta a hozzá fű-
zött reményeket.

A budapesti Királyi Központi Papneve-
lő Intézetben kezdte meg tanulmányait,
s a Szent Ágostonról elnevezett bécsi
felső papképző intézetben (Augusti-
neum) fejezte be kitűnő eredménnyel.
1870-ben csonoplyai segédlelkészé
nevezték ki, de öt év múltán már beren-
delték az érseki hivatalba, s ettől kezd-
ve közvetlenül a magas klérus felügye-
lete alatt folytatja tevékenységét. Érse-
ki levéltárosként kezdte 1875-ben, s lé-
pésről lépésre haladt előre a hierarchia
létrafokán: szentszéki jegyző, az érseki
könyvtár igazgatója, a pápa tiszteletbe-
li kamarása, szentszéki ülnök, címze-
tes, majd apátkanonok lett.

Egyre nagyobb szerepet kapott a pap-
nevelésben is. 1880-tól az érseki
liceum tanára, 1887-től a kalocsai pap-
nevelde kormányzója, 1898-tól pedig a
budapesti Központi Papnevelő Intézet
igazgatója. Időközben a tanári és a papi
vizsgáztatóbizottságok tagja, elnöke
volt. Egyházigazgatási megbízásai is
egyre szaporodnak. 1891-ben, miután
Haynald Lajos kalocsai érsek csaknem
negyedszázados kormányzás után el-
hunyt, néhány hónapra ő töltötte be az
érseki helynöki tiszteletet, majd Császka
György kinevezése után, mint a tiszai

kerület főesperese, az új főpap egyik
legközvetlenebb munkatársa lett. Az,
amire egy életen át felkészítették,
1901-ben be is következett: kinevezték
püspökké, a székesfehérvári egyházme-
gye élére állították, néhány év után pe-
dig a megüresedett kalocsai érseki szé-
ket foglalta el. Öt évig kormányzott,
különösen a hitélet fejlesztésén fárado-
zott. Felkarolta a katolikus társulati és
egyesületi életet, így Zomborban az ot-
tani Iparos Legényegylet számára 40
ezer koronás költséggel otthont és in-
ternátust alapított. Szabadkán katolikus
nyomdát és lapokat hozott létre.

Várossy Gyula szorgalmas egyházi író
is volt. Egyik tanulmányában kimutat-
ta, hogy a kalocsai érseki egyházmegye
megalapítása óta egységes szervezet
volt, csupán az adottságok folytán volt
két székhelye, két székesegyháza, két
káptalanja: egy Kalocsán és egy Bács-
ban. Fő műve egy kétkötetes iskolatör-
ténét (A katolikus iskolaügy Magyar-
országon, Kalocsa, 1882–84).

VARRÓ ALADÁR BÉLA (Nagyki-
kinda, 1881. március 24.–Budapest,
1946. szeptember 16.) – A vadon termő
gyógynövény-kitermelés egyik úttörő-
jének apja a Nagyikindai Gőzmalom
Rt. hivatalnoka volt, úgyhogy a hato-
dik, s egyben az utolsó fia, Aladár Bé-
la, már az 1885-ben megnyílt elemibe,
a Gőzmalmi Magán-népiskolába járt,
amelyet a jól menő üzem alapított és
tartott fenn a nála alkalmazásban levő
munkások és alkalmazottak gyermekei
részére, azzal, hogy az oktatás teljesen
ingyenes volt, a diákok tanszert, köny-
vet, ruhát is kaptak.

A középiskolát is helyben végezte el,
másodikos gimnazista korában tanára,
Erődi Dániel két írását is lekötözte a
Kikindai Közlönyben, amelynek alapí-

tója és egyúttal kiadó-tulajdonosa is volt. A gyümölcsözönek indult együttműködés a költő-tanár és szerkesztő hirtelen halálával megszakadt.

Egy másfajta, de ugyancsak nagy hatás, édesanyja részéről érte. „Bennünket odahaza csak ártalmatlan gyógynövényekkel gyógyított édesanyám, orvosra alig volt szükség” – írta később egyik könyvében. A mama egy illatos szekrényben tartotta gyógyfüveit: tintaceruzával jelzett vászonzacskóban, dobozokban, cserépedényekben. Készletét gyógyszertárban vagy drogériában vásárolt teákkal egészítette ki, de kapcsolatban volt a környék füvesasszonyaival is, akiktől a különlegességeket, a ritkaságokat szerezte be. Minden évben felkereste az egyik, kuruzslás hírében álló szajáni asszonyt, akinek a varázseréje azonban csak a gyógyfüveknek az ismeretében volt. Az egyik ilyen kiruccanás alkalmával a kis Varró Aladár Béla emlékezetébe mélyen bevésődött a szajáni nők és férfiak hosszú láncá, ahogy a szikes földön fésűlapáttal gyűjtik, egyenletes mozdulatokkal, a kamilavirágot.

Az anyai befolyás, a gyermekkori élmények hatására gyógyszerészeti pályára lépett, diplomálás után Németországban és Olaszországban folytatott gyakorlatot, különös figyelmet fordítva a gyógynövénygyűjtés, -feldolgozás és -forgalmazás tapasztalatainak elsajátítására. Amikor hazajött, gyógyszertárat, majd gyógynövény-nagykereskedést nyitott Budapesten. Munkássága főleg az első világháború után bontakozott ki. Az országot kerületekre osztotta be, mindegyikben megszervezte a gyűjtést, az átvételt, a szállítást. Beállított mesterséges vándorszárító berendezéseket, megszervezte a mák, a menta és más drognövény termesztését, fel-

dolgozását, kibővítette és ellátta a hazai piacot, külföldre szállított – mintegy tíz országba, méghozzá vagontételekben.

Közben sorra jelentette meg a gyógynövények gyűjtését és használatát népszerűsítő füzetait (Gyógynövénygyűjtők kiskatéja, 1923; A gyógynövénytermelés kézikönyve, ?; A vadon termő gyógynövények begyűjtése, ?; Gyógynövények mint háziszer, 1926), folyóiratot adott ki Vissza a természetbe címmel. Ezekben gyakorlati tanácsokkal látta el főleg a gyűjtőket, így külön felhívta a figyelmüket, mikor kell begyűjteni a kereskedelmi árucikket képező növényt, illetve részeit: „a rügyeket (gemma) kifejlődésük előtt, a leveleket (folia) a növény virágzása előtt, az egész fűvet (herba) a magfejlődés befejeződése előtt, a virágokat (flores) teljes kinyíláskor, a gyümölcsöket (fructus) beérésükkor, a gyöktörzseket (radix, rhizoma) rügyfakadás előtt, vagy a levelek hullatása közben ősszel, amikor hatóanyagban a legértelmesebbek”.

Ezek a kiadványok az üzleti vállalkozás szolgálatában álltak, a szerző becsületére legyen azonban mondván, hogy ezt a feladatot mértékkel, nagy ügybuzgalommal és szakértelemmel végezte el.

VASZKÓ ERZSÉBET (Nagykikinda, 1902. április 27.–Budapest, 1986. április 1.) – Apja, Vaskó György, a Budapesti Tanítóképző Intézet keretében működő hároméves polgári iskolai tanárképző befejezése után az első kinevezését a Pancsovai Állami Polgári Leányiskolába kapta, ahol természetrajzot és fizikát tanított. A következő állomáshelye Nagyikinda volt, az ottani polgári iskola. Ezek a tanintézetek a múlt század vége felé és századunk elején terjednek el, azzal a szándékkal, hogy a középrétegekből származó gyer-

mekek részére biztosítsa az általános képzést, esetleg a további felemelkedés esélyét is. Bánátban a két említett mellett még a következő öt városban volt polgári fiú- és leányiskola: Nagybecskereken, Zombolyán, Nagyszentmiklóson, Perjámoson és Törökbecsén. Vaszkó György századunk első évtizedében Budapestre került, s az egyik ottani polgári iskola igazgatója lett. Ezzel két gyermekének – a Pancsován született Ödönnek és a Nagyikindán született Erzsébetnek – a további iskoláztatása megnyugtatóan rendeződött. Mind a ketten művészi pályára léptek, az egyik is, a másik is elismert festő lett. Vaszkó Erzsébet 1929-ben, Vaszary János tanítványaként fejezte be a Képzőművészeti Főiskolát. 1931-től kiállító művész, de nem a festészetből élt: középiskolai rajztanárként dolgozott egy életen át, pedagógusként ment nyugdíjba is. „Nem azért festek, hogy eladjak – nyilatkozta egy ízben –, hanem mert örömet találok benne, semmi mással össze nem hasonlítható érzést.” De mégis, fűzi tovább „vásárolják képeimet, a gyűjtők is, az állam is, pedig sohasem kínáltam egyetlen munkámat sem eladásra”.

Talán éppen szerénységének, visszavonultságának következményeként a két háború között nem is volt önálló tárlata, csak csoportos kiállításokon vett részt konstruktív szellemű, lírai hangvételű vásznaival. 1940-ben kiállított a Velencei Biennálén is. Önálló kiállítást csak a második világháború utolsó évében és a háború befejezése után rendezett: 1944-ben az Alkotás Művészházban, 1947-ben az Ernst Múzeumban, 1964-ben a Csók Galériában.

Művészi felfogásához Kmetty János munkássága állt legközelebb, aki a kubizmus festői irányának egyik első ma-

gyarországi képviselője volt. Ő is a konstruktív, kubisztikus formálás elemeit alkalmazta „sem absztrakt, sem realista” képein. „A teljes absztrakció magasabb rendű dolog lehet – magyarázta egy ízben –, de én földön járó ember vagyok. Megeshet, hogy valaki annyira szellemivé válik, hogy el tudja hagyni a dolgok szerkezetét . . . Nekem mint embernek egyensúlyi állapot kell, hogy el ne pusztuljak.” Nyaranta Szentendrén, a festők városában dolgozott. Az ott működő művészek népes táborának nem volt közös programja, leginkább az jellemezte őket, hogy a konstruktív szellemű piktúra és a nagybányai tradíció ötvözetét keresték. A szabad formaasszociációkkal élő Vaszkó Erzsébet ehhez a tágabb értelemben vett szentendrei festészethez tartozott.

„A magyar festészet érett, finom hangú mestere, akit a szakma nagyra becsül, a közönség alig ismer” – így mutatta be Csapó György 1975-ben a már idős művésznőt egy vele folytatott beszélgetés bevezetőjében. Egy évvel halála előtt, 1985-ben kapta meg az érdemes művész címet.

VÉBEL LAJOS (Zenta, 1921. május 18.–Újvidék, 2001. szeptember 7.) – Fiatalság bolondság – így szól a százados tapasztalat! A fiatal Vébel Lajost is úgy ismerték Zentán, mint mezővárosi világfűt, gondtalan aranyifjút, a tenispályák dendijét, sőt, még szalonkommunistaként is számon tartották. A viszonylagos polgári jólét, amelyben élt, végül is oda torkollt, hogy sem a középiskolát (harmincon túl volt, amikor vizsgázgatott), sem a szűcsmesterséget (apja szakmáját) nem fejezte be időben, bár nem volt idegen számára a kikészített szőrmék, prémek feldolgozása, a népi írók könyveinek olvasása.

A könnyen élő ifjút a háború megkomolyította: öt évig viselt „angyalbőrt” magyar katonaként, majd jugoszláv partizánként. A Petőfi brigád tagjaként vett részt a háború befejező küzdelmeiben. A magyar költő nevében, a piros-fehérszöld zászló alatt népünk bizalmát próbálta megnyerni az új rendszernek, ami nem volt könnyű feladat, még egy olyan vérbeli propagandistának sem, mint amilyen Vébel Lajos, mert a véres megtorlás emléke még túl közeli volt.

A bizalomkeltés jegyében írta meg később, Baki Ferencsel együtt, a magyarok részvételének történetét (A Petőfi-brigád, 1968), ami nyilván nem az utolsó szó ebben a témakörben. S ebben a szellemben, azaz a bizalomébresztés, a szavahihetőség ápolásának jegyében működött a sajtóban is, évtizedes főszerkesztői gyakorlata során.

1947-ben lett a Magyar Szó zentai tudósítója. Kiderült róla, hogy jó szemee van, jól forgatja a tollat, úgyhogy 1948-ban már a lap belső munkatársa, majd szerkesztői megbízatást is kapott (belpolitikai szerkesztő, főszerkesztő-helyettes), végül elérte a szakmai csúcst is: a Magyar Szó főszerkesztője lett (1957–1964).

Már az első lépcsőfokon, belpolitikai redaktorként, a szerkesztőség hajtóereje lett, valóságos kovásza, s az maradt főszerkesztő korában is. Új rovatokat, mellékleteket vezetett be, új tehetségeket vont be a szerkesztőség munkájába, a meglévő erőket átcsoportosította. Ő, az autodidakta, nagyszerű érzékkel tudott összhangot teremteni az olvasói igények, a politikai elvárások és a szerkesztőségi törekvések között. Az ő nevéhez kötődik a lap szakmai nagykorúsodása, sőt aranykora is: az ő idejében alakult át a szürke közlőny olvasmányos napilappá. A fénykor sem volt

persze felhőtlen. Vébel Lajos ugyanis óvatos szerkesztő volt, tudta meddig mehet el, de addig aztán el is ment, legtöbbször még egy lépéssel, vagy kettővel tovább is. Egy időben többször is pert indítottak ellene a magyar helységnevek (Szabadka, Zombor, Újvidék) használata miatt.

Munkásságának egészen kitapintható, kézzelfogható eredményei voltak. A lap, főszerkesztői mandátumának végén, 1964-ben érte el a legnagyobb átlagos példányszámot: 36 700-at. Ebben az évben a vasárnapi újság átlagos példányszáma megközelítette a 66 000-et, azaz minden második vajdasági magyar család asztalára került (olykor többre is), hétköznaponként pedig minden harmadikra.

Vébel Lajos kitűnő közíró is volt: vasárnapi vezércikkeit várták az olvasók. Ha valaki hétköznap nem értette meg a sokszor bükkfanyelven fogalmazott sajtóügynökségi tudósításokat, akkor ő ezt vasárnap érthető nyelven elmondta. Publicisztikai munkásságából igen jellemző címmel adott válogatást 1984-ben a Forum kiadásában: Írta és hitte Vébel Lajos . . .

Zsurnalisztikai pályafutását csaknem negyedszázadon át az Újvidéki Rádióban folytatta (1963–1986). Ott is csakhamar a főszerkesztői posztra került, mintha csak előfizetett volna erre a hivatalra, s ott sem tartotta a szerkesztői tiszttel összeférhetetlennek a rendszeres írást: író-szerkesztő maradt, amíg csak szellemi erejéből futotta.

Az írás mellett a szerkesztés, a lapkészítés, a műsorsugárzás volt életeleme, s alighanem nagyobb szenvedélye is a reggeli teniszpartinál, a nappali pipálásnál, a nyári adriai szélhajózásnál . . .

VERANCICS ANTAL (Sebenico, 1504. május 29.–Eperjes, 1573. június 15.) – A humanista történetíró, diplomata és főpap azok közé a délszláv, főleg szlavóniai, boszniai és dalmáciai származású vezető emberek, főhivatalnokok közé tartozott, akik a XV–XVI. században családi kapcsolataik révén beolvadtak a középkori Magyarország államszervezetébe. Verancsics šibeniki polgári családban született. Az ugyan-csak dalmát származású nagybátyjának, Statileo erdélyi püspöknek, Szapolyai János diplomatájának volt a véndence: maga mellé vette, kitaníttatta, s amikor meggyőződött tehetségéről, szilárd, latinus alapú műveltségéről, lehetővé tette neki, hogy tanulmányait Páduában, Európa akkori legjobb egyetemén fejezze be.

Mint korának egyik legműveltebb embere és Erdély püspökének pártfogoltja, Szapolyai János udvarában helyezkedett el titkárként, diplomataként. Szapolyai ekkor az ország legnagyobb földbirtokosa – „elképesztően nagy” földterületeket, országrészeket mondhatott magáénak, ahogy azt egy történész megfogalmazta –, I. Jánusként pedig Magyarország királya is, illetve egyik királya, mert a másikat, Habsburg Ferdinándot, csaknem vele egy időben koronázták meg. A Mohács utáni idők ezek, a két ellenkirály kora, amikor az ország tehetetlenül őrlődött a Habsburg és a török birodalom között, s kétfelé, valamivel később pedig háromfelé szakadt. Ezekben a zord időkben Verancsics Antal először János királyt, később feleségét, Izabella királynét szolgálta, majd átpártolt I. Ferdinánd táborába, ahonnan az egyesítést, a feudális anarchia megszüntetését remélte, s a török elleni hatékonyabb védelmet is. Verancsicsnak lesújtó véle-

ménye volt a magyar rendiségről, persze nem a jobbágyok elnyomása miatt – urala, Szapolyai János a Dózsa-féle parasztfelkelés kegyetlen elfojtója volt –, hanem azért, mert felforgatták a „jó rendet”, ahogy írja egy helyütt. Úgy ítélte meg, hogy kétszínűek, a hatalmi és birtoklási vágy teljesen elvakította őket, ennek folytán nem tudtak megállapodni az ország közös védelmében, képtelenek voltak a nyugati és keleti befolyás között eligazodni, önálló út helyett hol a császár, hol a szultán szolgálatába szegődtek.

Verancsics I. Ferdinánd félországában magas egyházi méltóságokat töltött be – pécsi püspök lett, majd esztergomi érsek, bíboros –, de fontos diplomáciai megbízatásai is voltak, így több évig tartózkodott Konstantinápolyban, azaz a Habsburgok portai követe volt. Úgy tartották számon, mint a török viszonyok egyik legpontosabb ismerőjét, az ő nevéhez fűződik a drinápolyi béke előkészítése, melynek során rögzítették Magyarországnak a török hódoltság, a Habsburg Monarchia és az erdélyi fejedelemség közötti felosztását.

Verancsics a XVI. századi magas szintű kertkultúra egyik jeles képviselője is volt, így aztán külföldi követjárásait arra is felhasználta, hogy beszerezze a ritka oltványokat, dugványokat, hagymákat és magokat. Ezeket később nagy gonddal nevelgette kertjében.

Verancsics a humanisták köréhez tartozott, a Vitéz Mihály, Janus Pannonius, Váradi Péter, Brodarics István, Oláh Miklós veretű írók, művelt férfiak hosszú sorát zárta. Latin verseket írt, az egyikben a „tünde aranykorról”, a „Nagy Mátyásnak szép koráról” énekelt nosztalgikusan. Nagyszabású történeti művet tervezett írni koráról, de ez befejezetlen maradt. Rendkívül gazdag

dokumentációja azonban fennmaradt, úgyhogy ezzel együtt összes műveinek gyűjteménye tizenkét kötetet tesz ki. Életműve fontos kútfője a történelmi kutatásoknak, de sokrétűségével is felhívja magára a figyelmet. A Budától Konstantinápolyig vezetett naplója kitűnő útirajz, alighanem éppen ebben a műfajban teremtette a legmaradandóbbat. Életrajzíróként megfestette az ugyancsak dalmáciai származású, trogiri születésű Beriszló Péternek, azaz Petar Berisavljevićnek, a veszprémi püspöknek, a horvát bánnak, a zengi kapitánynak, illetve a török háborúk hőséne arcképét. Műveit latinul írta, így költeményeit is, de egy fennmaradt horvát nyelvű imája azt igazolja, hogy anyanyelvét nem felejtette el.

VERANCSICS FAUSTUS (Sebenico, 1551–Velence, 1617. január 3.) – A kései reneszánsz kor egyik ismert polihisztorát három latinos műveltségű középkori ország mondhatta magáénak, úgymint Horvátország (az ősi Sebenicóból származott, egy Boszniából elvándorolt, Vrančić nevű híres dalmát család sarja volt), Magyarország (ahol világi és egyházi méltóságokat viselt) és Olaszország (itt tanult, itt ért be tudósként, s adta ki könyveit).

A nála sokkal ismertebb nagybátyja, Verancsics Antal, az esztergomi érsek és a humanista történetíró taníttatta ki, pozsonyi és páduai diák volt. Az itáliai egyetemen a kor legnagyobb tudósai oktatták, köztük Andreas Vesalius, a tudományos anatómia megteremtője és Galileo Galilei, a csillagász. Húszéves korában tért vissza, s befolyásos nagybátyja révén különféle hivatalokat töltött be a megtépázott és sanyargatott magyar középkori államban: veszprémi várkapitány, udvari tanácsos, Ru-

dolf császár és király titkára lett. A több mint két évtizedes közéleti pályájának vége felé szinte reménytelennek tűnő helyzetekbe került. Egyrészt „kenyéradó gazdája”, a prágai Hradzsínba zárkózó, különc és beteg Rudolf császár szinte megközelíthetetlen lett, 1593-ban megkezdődött a kegyetlen tizenöt éves háború, s mindjárt az elején Veszprém újra török kézre került, másrészt pedig magánéletében is súlyos csapás érte, közvetlenül az egybekelés előtt, meghalt jegyese. Ezek közül az okok közül egy is elegendő lett volna, hogy a tudós alkatú, békés alkotó munkára vágyakozó Verancsics Faustus elhagyja a nyugtalan tájat. Ez 1594-ben következett be, pálos szerzetesként Itáliában telepedett le, s a tudományok művelésében keresett megnyugvást. A következő évben már sajtó alá rendezte és kiadta a régóta készülő ötnyelvű szótárát, a *Dictionarium pentaglotumot*, amelyet a latin, német és az olasz mellett magyar és horvát értelmezéssel is ellátott. Négy év után, 1598-ban, enged a hívásnak, és visszatér Magyarországra, ahol a török alatt levő csanádi egyházmegye élére állítják. Valójában püspökség nélküli püspök lett. Nyolc évig próbálkozott a „pogány dajkaságra” jutott plébániák, egyházi javak kormányzásával, majd 1606-ban leköszönt tisztségéről, s újra a békés Itáliában keresett boldogulást. Most már élete végéig a tudományoknak élt. Megírta unokabátyjának, Verancsics Antalnak életrajzát, logikai szakkönyvet publikált, majd 1616-ban, most már Európa egyik leghíresebb technikusaként, szárnyaló képzeletű mérnökeként kiadta főművét, az építészeti, gépészeti és haditechnikai tárgyú *Machinae Novae* című kötetét. Ebben 49 rajz is megjelent, egy-egy műszaki

ötlet, találmány, új megoldás képi ábrázolása. Különféle kotróhajókat, sajtoló- és zúzógépeket, fém ívhidakat, lánc- és kábelhidakat, vízfolyással szemben haladó úszó járműveket, hadimasinákat, hengerszékes malmokat tervezett, a szélturbina ősenek szerkezetét ábrázolta. Akkoriban jelentek meg az üvegablakos hintók, az ő képezetét azonban az önjáró kocsik foglalkoztatták. Nagy és utolérhetetlen előde, Leonardo da Vinci száz évvel korábban lerajzolta az ejtőernyő őst, Verancsics Faustus az ejtőernyőst jelenítette meg, amint egy középkori vár faláról leugorva, csendesen ereszkedik. Egyik forrásunk szerint ő volt az, aki elkészítette és kipróbálta az ejtőernyő őst.

A *Machinae Novae* az innováció, a technikai lelemények, az új rendszerű gépek, műszerek, szerkezetek gazdag tára. Sajnos, nagyobb hatása nem volt, különösen ezen a mi tájainkon, ahol a műszaki érdeklődés egyébként is elenyésző volt, a háborús viharok pedig egyre távolabb sodorták e részeket a világgazdaság központjaitól, a műszaki centrumoktól. Verancsics Faustus könyve – az újkori latin műszaki nyelv megteremtésének dokumentuma – magyarul először 1985-ben jelent meg *Machinae Novae* és más művei címmel.

VERÉB ZOLTÁN (Apátfalva, 1909. április 14.–Belgrád, 1941. július 5-e és 16-a között) – Harminckét évet élt, ebből is nyolcat a királyi Jugoszlávia börtöneiben sínylődött. Büntetéseit az utolsó napig letöltötte, mert a kommunisták egyrészt nem részesülhettek amnesztiában, másrészt pedig nem is fogadták volna el, ha valamilyen csoda folytán megkapják, illetve csak akkor éltek volna vele, ha a párt ezt jóváhagyja.

Élete végéig üldözött, megbélyegzett ember volt. A becskerekai ipartestületi kartonok szerint 304 napot volt munkaviszonyban. Ha ehhez hozzáadjuk az egy-két belgrádi munkaévet, akkor is csak azt mondhatjuk, hogy többet volt munka nélkül, mint munkában. Vidéken javítgatta az ócska székeket, asztalokat, kőműveskedett, napszámoskodott – így tengette életét.

Az asztaloság kitanulása után, azaz egészen fiatalon bekapcsolódott a számottevő társadalmi erőt képező becskerekai munkásmozgalom munkájába. Nem tudni, mikor vették fel az illegális pártba, de az tény, hogy először 1929-ben, húszéves korában, tényleges katonai idejének letöltésekor ítélték el öt évre kommunista szervezkedés vádjával. A harmincas évek derekán szabadult, s 1935 szeptemberében már részt vett a Becskereken megtartott vajdasági pártértekezleten, s ott a tartományi pártbizottság háromtagú titkárságába választották. Az új vezetőség sokat tett a széttűzött pártszervezetek felélesztése érdekében. Veréb Zoltán Szabadkán vette fel a kapcsolatot az illegális szervezet tagjaival, elkísérte Lazar Milankov vajdasági párttitkárt észak- és dél-bánáti útjára. Versecen találkoztak a börtönből szabadult Žarko Zrenjaninnal, megbízták, hogy újra vegye át a dél-bánáti kerületi pártbizottság titkári tisztét, s egyúttal kooptálták a tartományi vezetőségbe.

Veréb Zoltánt 1936 végén újra bebörtönözték. Ez idő tájt a 3350 vajdasági párttag közül 122-t vettek őrizetbe, 56-ot az Államvédelmi Bíróság elé állítottak, köztük Veréb Zoltánt is, aki ezúttal három évet kapott. Kizúr Istvánnal együtt raboskodott, s együtt is szabadultak 1939 novemberében.

Életének hátralevő másfél évét Belgrádban töltötte. Egy asztalosműhelyben

dolgozott, amelynek munkásai, egy korabeli dokumentum meghatározása szerint, „Belgrád egyik legerősebb párt-szervezetét teremtették meg”.

A megszállás után a pártszervezet tagjai részt vettek a német teherautók gyűjtogatásában, a katonai járőrök lefegyverzésében, quislingek likvidálásában. Valamennyien lebuktak, köztük Veréb Zoltán is. 1941 júliusában került puska-cső elé a jajinci gyűjtőtáborban. A kivégzésről kiadott július 19-i közleményt beolvasták a rádióban, a lapok is közzétették. „Illetékes helyről közölték, hogy az elkövetett szabotázsakciók és más erőszakos cselekmények miatt a következő személyeket végezték ki . . .” – így kezdődött a közlemény, és folytatódott huszonnyolc név felsorolásával, foglalkozásuk és illetőségi helyük feltüntetésével. Ez volt az első tömeges kivégzés Belgrádban.

A főváros felszabadulása után az ellenállás áldozatait a belgrádi emléktetőben helyezték el egy emlékmű alatt. Az ehhez vezető ösvények mellett névvel jelzett márványlapok sorakoznak, az egyik Veréb Zoltán emlékét őrzi.

VEREDY GYULA (Kúla, 1897. május 5.–Budapest, 1976. szeptember 7.) – Apja adótisztként került a Ferenc-csatorna melletti, vegyes lakta nagyközségbe, az áthelyezés „a szolgálat érdekében” történt, így aztán nem is igen lehetett apelláta. Váratlanul sem érte, mert gyakran rendelték más-más munkahelyre: húszévi pályafutása során ez volt a hetedik állomáshelye. A XIX. század vége felé telepedett le ideiglenes lakóhelyén, s viszonylag gyorsan alkalmazkodott új környezetéhez, így a Telecska című hetilap külső munkatársa lesz, egyik cikkében az adómorálról értekezett. A századforduló táján újra

szedte sátorfáját, ezúttal azonban kétszeresen is avanzsált: egyrészt Pestre helyezték át, másrészt pedig adóellenőr lett. Ettől kezdve ott, ahová kiküldték, ő bírálta felül az adóbevallások helyességét, az adónemekre vonatkozó törvényes rendelkezések betartását . . .

Külát, mint ahogyan ez máskor is előfordult, megszorodva hagyta el a családot: Veredy Gyulával, aki sok tekintetben örökölte apja módszerességét, pontosságát, mivelhogy nála az adóívek rovatkáinak mindenkor stimmelniük kellett. Ő irányította fiát a jogi tanulmányok felé, mondván, hogy ennek elsajátításával megnyílik az út mind a közigazgatási, mind a szabad pályák felé.

Veredy Gyula, jogi diplomával a zsebében, egy harmadikat választott: a könyvtárosi pályát. 1922-ben lépett a Fővárosi Könyvtár kötelékébe, akkor tehát, amikor az ellenforradalom vihára már elsöpörte a Szabó Ervin köré csoportosuló nagy könyvtárosi nemzedéket, amely a politikában is aktív szerepet játszott: bebörtönözték őket, emigráltak, vagy kényszerből pályát változtatnak. Ők nemcsak európai szintre emelték a fővárosi közművelődési könyvtárat, hanem a radikális polgári mozgalmak vezető egyéniségei voltak, némelyikük a szociáldemokrácia, a szocializmus irányában tájékozódott (Dienes László, Braun Róbert, Köhalmi Béla, Pikler Blanka, Madzsar József).

Veredy Gyula, látva elődeinek sorsát, de nyilván alkati okok miatt is, nem vállalt közéleti szerepet, megmaradt szigorúan a szakma keretében, ő „csak” könyvtáros lett és maradt. Ezen a téren azonban maradandót alkotott: tevékenységének központjában a tizedes osztályozás elterjesztése állt. A két háború között irányításával nyolckötetnyi terjedelemben elkészültek a Fővárosi

Könyvtár osztályozási táblázatai, amelyek a tizedes osztályozásra rátérő könyvtárakban az osztályozás gyakorlati alapjául szolgáltak. A Széchényi Könyvtár is e táblázatok alapján vezette be 1936-ban a tizedes osztályozást.

A Szabó Ervin köré csoportosuló nagy könyvtáros nemzedék élő tagjai 1945 után újra szerepet vállaltak a közéletben – Dienes László a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatójaként, Köhalmi Béla egyetemi tanárként és könyvtártudományi közíróként –, Veredy Gyula viszont továbbra is megmaradt a szakma keretein belül, azzal, hogy 1947-től az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lett, 1959-től annak Bibliográfiai Osztályát vezette. Erre az időszakra esik az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) általános alkalmazása is. Az Országos Osztályozó Bizottság elnökeként a fő irányítója volt ennek a szakmunkának, s szerkesztője, szerzője az ezzel kapcsolatos szakmunkáknak. Életműve nem hivalkodó, de a szakmában nagy tisztelettel ejtik ki nevét, emlékét pedig, ha névtelenül is, az áttekinthető, jól működő könyvtárak őrzik.

VERMES LAJOS (Szabadka, 1860. november 27.–Szabadka, 1945. május 22.) – A szabadkai sportélet, a versenysport és a tömeges testnevelés korai út-törője, első szervezője, alig ismert sportágak meghonosítója és sikeres művelője, többszörös országos bajnok is volt, majd gimnáziumi és egyetemi tornatanár lett, egy rövid ideig sport-szerkesztő is. Gazdag család sarjaként megengedhette magának a testi erő, az ügyesség fejlesztését, a versenyszerű összecsapásokon való bemutatkozást és vetélkedést. A korabeli fényképekről egy izmos atléta tekint ránk, aki olyan tornamutatóványokra volt képes, ame-

lyek ma is beillenének komoly cirkuszi produkciónak. Helyzeténél fogva 16 éves korában elmehetett Nápolyba, hogy ott a régi görög szobrokról lemásolja a diszkoszt, és az egyik vasgyárban elkészíttesse a ma is használatos vasperemű fakorong bronzváltozatát. 1878-ban, azaz 18 évesen a család kertvárosi telkén Szabadkán megrendezte az első atlétikai versenyt, 1880-tól pedig, a Szabadkai Torna Egylet megalakításával (testvéreivel, Vermes Bélával és Nándorral együtt) rendszeresítette azokat palicsi sporttelepén. Nyári atlétikai, úszó- és kerékpárversenyei való-ságos ünnepnapok voltak, téli rendezvényei viszont jégünnepélyek – korcsolyázással, hokival, jégvitorlával. 1890-től bővíti sporttelepét, fedett lelátókat épít, az országban elsőként egy 500 méter hosszú, 4 méter széles, ellipszis alakú aszfaltos kerékpárpályát (1892) létesít. Az első kerékpárt is ő hozta Szabadkára: 1879-ben jelent meg vele a korzón, 1884-ben pedig ő nyerte meg a Szabadka és Palics közti első kerékpárversenyt. Hogy a közönség gyorsan elérhesse sporttelepét, beszállt a palicsi villanyvasút építésébe, de ez veszét okozta.

Kiváló sportoló, híres versenyző is. „A kerékpározásban és súlyemelésben jeleskedik – írja Petkovics Kálmán a szabadkai sportéletet feldolgozó könyvében. – A százkilós vaskörtét állítólag bal kezével is ötször egymás után fel tudta emelni. Nyert bajnokságot magasugrásban, kötélhúzásban, rúdugrásban, birkózásban. Versenyzett és bajnoki koszorút szerzett Avignonban, Dijonban, Genfben, Breslauban, Bécsben, Prágában, Grazban” (Régi szabadkai játékok, 1983). A budapesti Orczy-kertnek, azaz a Magyar Athletikai Club sporttelepének rendszeres vendége, az ottani ver-

senyeken országos bajnokságokat nyert (magasugrás, távugrás, súlyemelés). Nem hivatalos adatok szerint – akkor még nem vették szigorú nyilvántartásba az eredményeket – 1883-ban 175, 1884-ben 177, 1885-ben pedig 197 cm-t ugrott magasba – dobantódeszkáról. Ha hinni lehet a nyilvántartásnak, 16 serleget, 250 érmet, 120 oklevelet és 140 babérkoszorút nyert.

A sokoldalú sporttevékenység teljesen lekötötte idejét, úgyhogy a megkezdett orvosi és bölcséleti tanulmányait nem fejezte be. Elvégezte viszont a budapesti Nemzeti Torna Egylet Tornatanítói Tanfolyamát, amely 1871-től állami érvénnyel bíró okleveleket adott ki, ezzel tornatanítói és tanári állást lehetett kapni. A kilencvenes évek legelején ő is gimnáziumi tornatanár lett, 1896-ban pedig meghívták a kolozsvári egyetemre a sport magántanárának. Ekkor már szinte minden vagyona elúszott, ráment a palicsi sporttelep és palicsi villanyvasút építésére. A várostól nem kapott segítséget, úgyhogy a kolozsvári meghívás kapóra jött, s eléggé dicstelelenül hagyta el Szabadkát. 1897-ben bajnokmesteri oklevelet állítottak ki neki Kolozsváron, s ezzel hitelesítették az ott elért eredményeit, amelyek olyan kiválóak voltak, hogy még a harmadik olimpián is több versenyszámban aranyérmet nyerhetett volna.

Az első világháború előtt vívásra tanította a szerb királyi család tagjait, a világháború után pedig visszatért Szabadkára. Teljesen visszavonultan élt, a Napló „fedezte fel” 1935 decemberében. „A hetvenhat éves sportoktató minden pénzét a sportba és a palicsi villamosvasút építésébe fektette – közli az újság –, most nincs más vagyona, mint egészsége és a villamos-szabadjegye.”

VÉRTES ÁRPÁD (Brassó, 1900. február 28.–Szabadka, 1986. november 29.) – Gyermekfejjel került Észak-Bácskába – a regényes Cenk alól a romantikus Palicsi-tó mellé –, egy szabadkai szatócsüzletbe, akinek a tulajdonosa, rokon kapcsolatai révén, kötelességének tartotta, hogy a távoli, sokgyermekes, kötélgyári munkásszülők helyzetén úgy is segítsen, hogy egyik gyermeküket kitaníttassa, kenyeret adjon a kezébe. A tizenéves Vértés Árpád reggelenként csomagszállító triciklin szállította a péksüteményt, napközben pedig a gyarmatárut.

Már inaséveiben kapcsolatba került a munkásmozgalommal. Kalmár Jenő, a szabadkai Kerületi Munkásbiztosító igazgatója, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt városi vezetőségének elnöke figyelt föl az érdeklődő ifjúra, s szárnyai alá vette.

A szocialista ifjú munkásmozgalomban az idő tájt a nyolcórás munkaidő, a kétévi tanoncidő, a nappali tanoncoktatás bevezetése (az esti helyett), meg a vásárnapi munka és az iskoláztatás eltörlése volt a fő célkitűzés, ebből a rokon munkaadó csak annyit tudott teljesíteni, hogy a vásárnapi kihordás időpontját 7 és 10 óra közé korlátozta.

A háborús években valamelyest csökkent a könyvkiadás, de a Népszava, a Huszadik Század és az egyéb kiadványok révén sok olvasmány jutott a boltossegéd kezébe. Különösen Szabó Ervin cikkei, tanulmányai voltak rá nagy hatással, meg hát Lassalle, Rosa Luxemburg munkái.

Vértés Árpád a Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben szolgált, a bukás után pedig visszatért az akkor megalakult Jugoszláviába, ahol bebörtönözték a hírhedt belgrádi Glavnjačában, majd Magyarországra toloncolták.

Ott 1921 és 1923 között az ugyancsak cégéres zalaegerszegi internálótáborban egy belügyminiszteri rendelet értelmében tartották fogva, amely ki-mondta, hogy „örizetbe veendőik mind-azok, akik az állam biztonságára vagy a közrendre és a közbiztonságra veszélyesek, aggályosok és gyanúsak, valamint gazdasági okokból károsak”.

Hazatérése után Újvidéken telepedett le, és a Telepen vegyeskereskedést nyitott. Politikai tevékenységét a húszas–harmincas években a Vajdasági Szocialista Párt tagjaként folytatta, egy időben a párt szócsövének, az Újvidéken megjelenő Munkás Újságnak a szerkesztője is volt. A munkásegység-politika híveként a húszas–harmincas években részt vett az Egységes Munkáspárt, majd a Dolgozó Nép Pártjának, később pedig a Népfront megalakításában, de szembe-szállt az illegális Kommunista Párt azon törekvésével, hogy ezeket a szerve-zeteket kizárólag az ő forradalmi po-litikájuk gócpontjaivá tegyék. Vértes Árpád a parlamentarizmus, a reformok embere volt, baloldali centrista. Ilyen minőségben internálta 1940-ben a királyi hatóság, a kommunistákkal együtt, a bilecai koncentrációs táborba.

1941 és 1944 között, munkásmozgalmi tevékenységéért, többször letartóztat-ták, 1944 októberében egyévi börtön-büntetésre ítélték, majd egy kései zsi-dócsoporttal a dachau haláltáborba toloncolták, de a legrosszabbat elkerülte. 1945 júniusában tért haza, és bekapcsolo-dott a politikai életbe. Beválasztották a Népfront vajdasági bizottságába, a Népfront újvidéki szervezetének elnö-ke volt, meg tartományi képviselő. Társutasként, kirakatemberként kezel-ték, amit ő, a küzdő aktivista, a mun-kásérdekek védelmezője nehezen viselt el, s így gyakran szembetalálta magát a

hatalom diktatorikus, ellentmondást nem tűrő jellegével. Újvidéken a mozi-vállalat igazgatója volt, majd Szabad-kára való költözése után a Metal Vas-kereskedelmi Vállalat igazgatója lett. Leváltása után a Pátia Szálló építését vezette.

1969-ben ment nyugdíjba. Egy életen át hű maradt szociáldemokrata eszméi-hez, a munkásság helyzetét a munkás-államban is javítani kívánta. A politikai hatalom kérdését a demokratikus esz-közöktől, az általános választójog sza-bad alkalmazásától tette függővé. A Kommunista Pártba, illetve a Kommu-nista Szövetségbe nem lépett be, még akkor sem, amikor ez előnyöket bizto-sított volna számára. A másságot, a de-mokratikus sokszólamúságot képvisel-te egy korban, amely az egyöntetűsé-get, a teljes politikai homogenizálást tűzte zászlajára.

VÉRTESEI KÁROLY (Zombor, 1843. október 23.–Budapest, 1917. február 22.) – Vértesit tekinthetjük az első is-mertebb vajdasági turistának, a XX. században olyannyira elszaporodott or-szág- és világjárók elődjének. Az uta-zás nála is egy kicsit menekülés volt a szürke hétköznapioktól, ő is szeretett, mint mondja is, „elvonulni az önző vi-lág zajától”, s elmenni messze tájakra, ismeretlen vidékekre. Ez a „program” a jól szituált úri középosztály számára akkoriban, a XIX. század vége felé már megvalósítható volt. Vértesi maga is mondja, hogy „az idő és a pénzkérdés az utazásban már nem játszik többé oly nagymérvű szerepet”.

Vértesi tehát turista, félig-meddig hiva-tásos turista is, de tegyük gyorsan hoz-zá: a legjobb fajtából való. Kíváncsi, olvasott utazó ő, művelt kisvárosi ügy-véd, aki gondosan készült minden útjá-

ra. Az utazás szenvedélyévé vált, ám ehhez még írói kedv párosult, úgyhogy nem is lehet pontosan megállapítani, melyik volt a nagyobb hobbi: az idegen országok, népek megismerése vagy az ezekről írt könyvek publikálása (gyakran saját kiadásában). Harmincegynéhány év alatt bejárta Európa minden országát, körutat tett Közel-Keleten és Észak-Amerikában, s útjairól könyveiben számolt be. Műveit két műfaj közötti senkiföldjére, az irodalmi igényű útirajz és a gyakorlati célokat szolgáló kézikönyv közé helyezhetjük. Olvasóit azonban nemcsak a nagyvilágba csábította, hanem a hazai tájakra is elkalauzolta, így a Monarchia fürdőhelyeire, az Al-Dunára, a szomszédos megyékbe, szülővárosának, Zombornak parkjaiban pedig botanikus sétákat tett. 1888-ban a Venac csúcsán állva így látta Újvidéket: „Mélyen alant a Duna, Pétervárad magas sziklapartja, és Újvidék is a sok vallásfelekezet templomtornyai. Milyen rohamosan terjed ez a város! Száz évvel ezelőtt igénytelen városka volt, alig számlált egy pár ezer lelket. Most húszezer is van benne.”

A jogot Pesten végezte, s közben nyelveket tanult. Életrajzírójának megfogalmazása szerint „szorgalmasan tanulta” a keleti nyelveket, „olvasta” a latin klasszikusokat, „megtanulta” az olaszt, a németet, a franciát, a szerbet, horvátot. A köz- és váltóügyvédet környezete íróként tartotta számon. 1905-ben az ő kezdeményezésére alakult meg a Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társasága, amelynek évekig elnöke volt. Több esztendőn át betöltötte a zombori ügyvédi egyesület elnöki tisztét is, azaz korának ismert közéleti férfinak volt. Vértesi azonban mindenekelőtt utazó volt, 12 útirajz szerzője. Tiszteletre méltó telje-

sítmény ez még ma is, azóta sem szármalyta túl senki ezen a tájon, csak Székely Tibor közelítette meg.

VIDACS ISTVÁN (Kalocsa, 1802. december 19.–Budapest, 1883. június 17.) – A XIX. század első felében nem egy uradalmi kovács és más mesterember, szövetkező a helyi bognárral, házilag fabrikált félvasekéket és egyéb talajművelő eszközöket. Közülük a legnagyobb hírnévre Vidacs István, több bányai kincstári birtok gépésze tette szert, aki később Pesten megalakította az első nagyobb mezőgazdasági gépgyárat. Nem mindennapi szakértelmére vall, hogy 1842-ben saját készítésű cséplőgéppel is próbálkozott, üzemeltetéséből Bartók János, a kor egyik legképzettebb mezőgazdásza, a zeneszerző nagyapja tudósította a Magyar Gazda című lap olvasóközönségét.

Egy kalocsai szabómester fia volt. A lakatosmesterséget Szegeden tanulta, a segédvizsga utáni vándorévekben, főleg Bécsben, a mezőgazdasági gépgyártást tanulmányozta. Visszatérése után a Torontál megyei Bánátkomlósra, a ma Romániához tartozó Comlosul Maréban telepedett le. Eleinte uradalmi gépészként működött, de csakhamar önállósult, s műhelyéből különféle mintájú ekék kerültek ki. Legnagyobb sikere a saját szerkesztésű félvasekéjével volt, mert eredményesen alkalmazta a helyi körülményekhez. A közudatba Vidacs-éke néven került be, fogalommal vált, s csakhamar minden félvasekének, illetve fagerendelyes ekének általános elnevezése lett.

Pesti gépműhelyét, az ipari úttörő Röck Istvánnal társulva, 1842-ben nyitotta meg, 1851-ben pedig már bérbe vette a Schlick-féle vasöntödét, s gyárilag állította elő termékeit. A jól induló üzem-

ből 1850-ben 600 eke került ki, 1855-ben már több mint 3500 az eladott mennyiség. 1860-ban öt-hat féle ekét gyárt, és csak az egyik típusból több mint 3000 jutott a piacra. Ebben az évben ő maga is írta: „Munkásságunk fő tényezője az elmúlt évben is az eke volt, s Vidacs-ekéink még most is a közönség kedvencei, ugyanannyira, hogy alig bírunk eleget készíteni”, majd valamivel lejjebb örömmel nyugtázta, „hogy az utóbbi időkben vásárlóinknak nevezetes része a parasztgazdákból állott, bizonyoságul szolgálván arra, hogy a mezei gazdaságat okszerű kezelése már az alsó rétegekben is meghonosulni kezd”. Az eszközcsere valóban az idő tájt indult el nagyobb ütemben, a vas- és félvaseke fokozatosan kiszorította a használatból a faekét. Ez persze nem volt látványos fordulat, hiszen még 1871–72-ben is a faekék aránya Torontál megyében 20 százalék, Bács-Bodroiban 51, Szerémségben pedig 74 százalék.

Vidacs István egyik ekéjével 1867-ben aranyérmet nyert a párizsi világiállításán, de akkor már az olcsóbb külföldi termékek nagyfokú beáramlása miatt az értékesítés évek óta akadozott. A mesterből lett gyáros sok mindennel próbálkozott, hogy felvegye a versenyt a fejlettebbekkel, így a mezőgazdasági gépek mellett kísérletet tett az élelmiszeripari gépek meg varrógépek gyártására is, sőt új gépgyárat is alapított a romániai Craiovában, hogy közelebb kerüljön az orosz és török piacokhoz. Vállalkozása közül egy sem vált be, az 1873-as gazdasági válság pedig alapjaiban ingatta meg, csődbe juttatta. Az idős Vidacs 1883-ban pénztelenül tért vissza Craiovából Budapestre, s még abban az évben távozott az élők sorából.

VIDÉKY KÁROLY (Újvidék, 1800. január 3.–Budapest, 1882. május ?) – Réz- és acélmetszőnk három munkája jelent meg a pesti Regélő című irodalmi divatlapban. Carl Kohlmannként vagy csak egyszerűen Kohlmannként jelzi munkáját. Még egy ideig így írta alá magát, majd nevét szülővárosa után Vidékyre változtatta. Kohlmann 24 éves korában hagyta el végleg Újvidéket, s a pesti Terézvárosban telepedett le. A jó képességű mester csakhamar felküzdötte magát a legtöbbet foglalkoztatott acél- és rézmetszők élvonalába. Főleg a Regélő szerkesztősége meg társalapja, a Honművész foglalkoztatta. Csak az utóbbi számára nyolc év alatt mintegy 350 divatképet metszett. Az ikerlap később Regélő Pesti Divat, majd csak Pesti Divat címmel futott. Ennek egy évig Petőfi Sándor volt a „divatlapai segédszerkesztője”. Mesterünk ezeknek a lapoknak is szorgalmasan dolgozott.

Vidéky Károly grafikai műhelyének fő terméke tehát a kor igényeinek megfelelően a divatmetszet volt. A képeslapok akkoriban indultak, a Regélő, illetve a Honművész hetente kétszer jelent meg 700 példányban, ami azt jelentette, hogy hetente legalább három-négy divatképet kellett metszeni és 700-700 példányban sokszorosítani, esetleg színezní is. Ezt a követelményt elégítette ki Vidéky műhelye. A metszetek először párizsi minták alapján készültek, majd a pesti műhelyekből kerültek ki a modellek. Ezekről olykor Barabás Miklós is rajzolt divatképeket, amelyeket Vidéky metszett acélba.

A divatképek mellett még színházi képeket is metszett. Az egyik szerepképe Fügedi Mihályt ábrázolja Sobri Jóska szerepében, Szigligeti Ede egyik színművében. Egy másikon Laborfalvi Ró-

za látható mint Bornemissza Anna Jósika Miklós egyik drámájában. Ezeket a metszeteket a Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában őrzik.

Az újvidéki Vidéky munkássága ma már természetesen nem vonható minden esetben művészi szempont alá, művelődéstörténeti jelentősége azonban számottevő. A viselettörténet és a színháztörténet bőven meríthet belőle. De sajtótörténeti szerepe sem kicsi, hiszen mesterünk, Vidéky Károly a reformkori sajtó első számú illusztrátora volt.

VILT VILMOS (Bánréve, 1875. szeptember 26.–Újvidék, 1939. március 30.) – Orvosi diplomáját 1901-ben szerezte a budapesti egyetemen, praxisát pedig a Dunántúlon kezdte. Ott csatlakozott a klérus által támogatott katolikus Néppárthoz, amely az Országgyűlésben a keresztény és konzervatív eszméket képviselte, később pedig nemzeti irányt vett. Nem sokkal később, a múlt század első évtizedében, Újvidék felé tájékozódott, mivelhogy nagy üzletet látott az 1898-ban, az artézi kút fúrása közben feltárt, mintegy kétszáz méter mélységből előtörő melegvizű gyógyforrás kiaknázásában, amelynek jódos tartalma szinte egyedülálló volt. Felhasználására még abban az évben részvénytársaság alakult, ebben később Viltnek nagy érdekeltségei lettek. 1906-ban ő kezdeményezte az újvidéki jódos fürdő ma is álló, szecessziós épületének felépítését, amely 1907 és 1909 között el is készült Francsek Imre tervei szerint a hozzá tartozó húszhektáros Futaki úti parkkal és az épület előtt levő angolkerttel együtt.

A vállalkozás igen sikeresnek bizonyult: a húszas évek vége felé már napi 1500 vendég volt, eredményesen gyógyították a reumatikus betegségeket, a

női bajokat, a gyomorbántalmakat. Közben állandóan bővítette tevékenységét: sárfürdőzésleggel nagyobbították (a gyógyasarat Melencéről hozatták), nyilvános fürdőt nyitottak, palackozott ásványvizet hoztak forgalomba, 1930-ban pedig, Đorđe Tabaković tervei alapján a fürdő mellett felépült a kétemeletes Park Szálló. A jódfürdő fejlődése az államosítással derékba tört, úgy is mondhatnánk, hogy a sorozatos átszervezések áldozata lett, az 1968-ban műemlékké nyilvánított épülete pedig siralmas állapotba került. A városi jódos fürdő eredményes működtetése mellett Vilt kimagasló közéleti szereplést is vállalt, a kisebbségi és egyházi szervezetek bőkezű mecénásaként tartották számon. „Őszintén segíteni és tenni akaró embernek ismerem” – írta egyik levelében Szenteleky Kornél is. Az újvidéki katolikus hitközség felügyelőjeként, Fáth Ferenc apátplébánossal együtt, a nehéz idők ellenére is, sikeresen bővítette az egyház tevékenységi keretét. Így aztán az ő nevéhez is fűződik a telepi templom építése, a zárda kibővítése és egy nagy hitközségi bérpalota építése. A hitközség szervezésében és erőteljes támogatásával jött létre 1920-ban egy katolikus irányultságú napilap, a Délbácska, a Reggeli Újság előde. Az, hogy fenn is maradt, nem kis mértékben köszönhető Vilt Vilmos anyagi támogatásának. Az ő anyagi közreműködésével indult meg a lap egyik ismert melléklete is, A Mi Irodalmunk (1930–1933).

Amikor Zentán 1922 szeptemberében megalakult a Magyar Párt, annak egyik kimagasló vezetője lett. Ilyen minőségben kezdeményezte 1924-ben a zágrábi egyetemi hallgatók szervezetének megalakítását, amely jórészt az ő befolyása révén is katolikus irányultságú lett. Ha-

sonló módon járt el később Belgrádban, úgyhogy mind a két szervezet díszelnökül választotta. Újvidéken a Magyar Párt színeiben bejutott a városi képviselő-testületbe (1927–1929), de a diktatúra, a pártpolitikai élet betiltása után visszavonult a politikából. Ezt megelőzően azonban a Magyar Párt elnöki tanácsához eljuttatott 1928. évi felterjesztésében sürgette a magyarság gazdasági szerveződését. „Ha már a földreform kirekesztette a magyar nincstelenek legnagyobb részét a föld élvezetének áldásaiból – írja –, meg kell segíteni a földnélkülieket, hogy vehessenek földet, és az árát a föld jövedelméből lassan lefizethessék.” Ennek érdekében gyakorlati lépéseket is tett: a tönk szélére jutott Újvidéki Hitelszövetkezetet feltámasztotta, és működőképes hitelintézeté tette.

1929 után Vilt Vilmos az újvidéki magyar szervezetekben működött, mindig a politikai katolicizmus, a nemzeti irányultság szellemében. Köztisztviselő volt, amit bőkezű adományaival is megerősített. A Belvárosi Katolikus Kör, a NAK (Noviszádi Atlétikai Klub) és a Magyar Polgári Kaszinó díszelnökévé választotta. Az újvidéki Nikola Tesla utca egy időben az ő nevét viselte (1941–1944).

VINCE MIHÁLY (Szabadka, 1887. február 16.–Miami, 1965. ?) – Még pelyhes állú ifjú korában megszökött a Halasi úti szülői házból – ahol apjának jól menő bognárműhelye volt –, csak-hogy színész lehessen. Pesten csatlakozott Egri Kálmán erdélyi útra induló, eléggé szedett-vedett társulatához, úgyhogy alkalma volt gyorsan megismerni a vándorkomédiások kóborló, koplaló életmódját, a kezdők kiszolgáltatottságát. Eleinte statiszta volt meg kellékes,

színlaposztó és -kihordó, sűgő, ügyelő, s ki tudja még, mi minden. Sorsát azonban könnyen viselte, fiatal volt és bohó. Első nagyobb szerepét 1903-ban kapta, ekkor már a nagyváradai társulat tagjaként: ifj. Alexandre Dumas A törvénytelen fiú című darabjának címszerepét tolmácsolta. Az érzelmes szerep megalapozta Vince Mihály színészi pályafutását: Nagyvárad után Kassa következett, majd sorra a többi vidéki nagyváros. 1910-ben Krémer Sándor igazgató szabadkai vendégszereplésre hívta, amit ő örömmel fogadott, madarat lehetett volna vele fogatni. Az első útja, mint a bibliai tékozló fiúé, a szülői házhoz vezetett, de apja hallani sem akart róla, elkerülte a találkozást.

Vince Mihálynak nagy sikere volt szülővárosában, az úri házak megnyíltak előtte, mindenütt szívesen fogadott vendég volt. Végre az apa szíve is megpuhult, s üzent érte a színházba. „Ó, fiam, fiam – állítólag így szólt a hazatérő fiának az apa (Vince Mihály életrajz-írójának, Garay Bélának a feljegyzése szerint: Színészarcképek, 1971) –, felfordult a világ! Te komédiás, országcsavargó vagy, és a polgármester úr meg a főkapitány úr karonfogva sétálnak veled. Én negyven éve adófizető polgár vagyok, elismert iparos, de még egyszer sem ültek le velem egy asztalhoz! Hogy lehet ez?”

Színészünk pályája az elkövetkező években is váltakozó eredménnyel alakult. Az első világháború után Felek Károly meghívására kihajózott az Egyesült Államokba, s annak együttesével járta a „Magyar Amerikát”, azaz könnyebb fajsúlyú darabokkal keresték fel a magyar kivándorlók telepeit. Tagja lett az 1922-ben alakult Amerikai Magyar Színész Uniónak, amely a hivatásos színészek érdekvédelmét látta

el. Feleky halála után munka nélkül maradt, s a harmincas években hazajött. A szabadkai Népkör (akkoriban Magyar Olvasókör néven működött) „harmadik színházában”, azaz a félhivatalos színháztársulatban lépett fel, amely ekkor élte első aranykorát.

A második világháború után újra az USA-ba vándorolt. Eleinte Los Angelesben próbált szerencsét, majd 1955-ben, 1956-ban a floridai Miami-ban Sárossy Szüle Mihály együttesében játszott, a Magyar Napsugár Színházban. Országos körutakon mutatták be Géczy István Mátyás diák, Muray Károly Huszárszerelem és Csepreghy Ferenc Szép asszony kocsisa című darabját (Jávor Pállal a főszerepben). Az együttes szétszéledése után a 69 éves Vince Mihály a napsugaras Floridában maradt, Miami-ban, s onnan ment szavalni, jeleneteket előadni, ha olykor meghívták valahová. Egyébként főleg abból a segélyből élt, amelyet az Amerikai Magyar Színész Unió (1951-től Új Független Magyar Színész és Artista Egylet) a beteg és idős, szerződés nélküli tagoknak folyósított a jótékonyasági estek jóvedelméből.

VINKLER IMRE (Szabadka, 1928. május 5.–Szabadka, 1967. november 21.) – Idős szülők kései gyermeke volt, szigorú regulák szabták meg életkeretét a gyermekévektől a férfikorig. Egyik osztálytársának megfigyelése szerint otthona még az érettségi előtt is inkább zárdafogságra hasonlított, mintsem békés családi körre. A félénk, zárkózott, vézna ifjú abba a nevezetes, háború utáni szabadkai gimnáziumi osztályba járt, a VIII. b-be, amelyben a vajdasági irodalmi, művészi és közélet későbbi számos ismert alakja tanult. Ő már a két utolsó középiskolai évében szenved-

délyesen rajzolt és festett – diáktársait elbűvölte légies, leheletfinom vázlataival –, szorgalmasan eljárta Hangya András vezette képzőművészeti tanfolyamra, majd beiratkozott a Belgrádi Képzőművészeti Akadémiára. Talán éppen a gyermekkorában beplántált vak engedelmesség segítette abban, hogy az akadémiai minden nehézség nélkül befejezze, s matrózként is eltűrje a tényleges katonai idő viszontagságait. Mellhártyagyulladás miatt valamivel előbb szabadult, de a betegség következménye, a kissé ferde testtartás, csak növelte gátlásainak egyébként is nagy számát.

Előbb a mlakai általános iskola rajztanára lett, majd a szabadkai gimnáziumban vette át a képzőművészeti oktatást. Mint pedagógus azon fáradozott, hogy diákjainak figyelmét felhívja a klasszikus mesterek nagy műveire, rendhagyó mesterségbeli tudására. Ő maga is végtelenül gondos, pedáns alkotó volt (ha nem kapott megfelelő festéket, maga készítette el). Égnek állt a haja, ha valamelyik kartárs vásznán a hiányzó technikai ismeret áruló jelét látta, az improvizáció és az esetlegesség, mint alkotói módszer, teljesen idegen volt tőle.

Kicsit irigylte azokat a festőtársakat, akiknek volt bátorságuk a szabad művészek sorsát vállalni, ő azonban nem ilyen alkat volt, mindvégig megmaradt a pedagógiai pályán. A napi munka után, de leginkább a hét végén tájképeket festett a Sétaerdőben, a Zentai úti temető vidékén, a városi szeméttelen, a Makkhetes csárda mögött húzó-dó erdőben, az ottani árterületen, ahol zsombékról zsombékra lépve közelítette meg a megfestésre leginkább érdekesnek vélt tájat. Portrékat is festett barátairól, futó női ismerőseiről, önmagáról, meg városképeket is: a mlakai külvárosi utcákról, Párizs tetőiről és

hídjairól, mivelhogy a nyári hónapokban többször is felkereste a világvárost. Közben folytatta szélmalomharcát önmagával, a „szutykos világgal”, amely egyre jobban szűkült körülötte, s mintha taszította is volna a szakadék felé. 1953-ban elégette képeit, mert elutasították felvételi kérelmét a képzőművészek egyesületébe. 1956-ban még talált magában annyi erőt, hogy megrendezze első és egyetlen önálló tárlatát. A várt siker itt is elmaradt, ő legalábbis így érezte. Vásárlója alig akadt, Önarcképét a szabadkai Városi Múzeum vette meg. Magányából egy-egy művésztelepi meghívás emelte ki, de nem tudott, képtelen volt beilleszkedni a résztvevők bohém, szakmai csipkelődésektől sem mentes világába. Magánélete sem rendeződött: hét barátjával ütötte-verte a napokat, de sorba elmaradtak mellőle, családot alapítottak. Csak ő maradt élettárs nélkül, egy szál maga. „Egy-egy csalódás, valóságos vagy vélt sérelem után – írja Sáfrány Imre, a barát és a pályatárs – néhány téglasorral magasabbra vonta maga körül a bástyát, ideget és erőt nem kímélve.”

Életének vége felé, ugyancsak Sáfrány szavai szerint, levetette a tárgyi piktúra látványos gúnyját, s belevetette magát az absztrakt festészet mélységeibe. Száraz virágok, őszi gallyak, sakkfigurák, kagylók voltak a motívumai. Mini-atürciklusán dolgoztatott, az volt a szándéka, hogy cigarettadoboz és gyufáskatulya nagyságú festményeivel, kisplasztikáival és apró szobrocskáival lép a közönség elé, de a fojtogató közöny miatt elállt tervétől. Nincs tovább, nincs már mit festenie, ez lehetett végkövetkeztetése és – felakasztotta magát. Előbb azonban még kivezette gimnáziumi generációját, amely aztán őt kísérte ki utolsó útjára, nagy-nagy

döbbenettel. Születésének 50. évfordulóján így emlékezett rá a költő és az osztálytárs, Ács Károly: „Fekete alól sejteni a sárgát, / Sárga fölött túrni a feketét.”

VIRÁG MIHÁLY (Ürményháza, 1919. június 20.–Szabadka, 1999. április 7.) – Korán elkerült Dél-Bánátból: szülei 1927-ben Szabadkára költöztek, Virág Mihály ott fejezte be az általános iskolát, ott érettségizett 1939-ben. Bölcsőhelyére azonban mindig szívesen emlékezett: „szülőfalum szépségét, szelidségét, tiszta magyarságát . . . hoztam magammal” – vallotta Móricz Rózsa helytörténeti kiadványában, amelyet a település 180. évfordulója alkalmából jelentetett meg (Itt születtem . . ., 1997).

Az, ami a középiskola után következett, arról úgy beszélhetünk mint a pályakezdés nehézségeiről, de úgy is, mint a háborús korosztály egyik egyedének viszontagságáról. 1940-ben beiratkozott a Belgrádi Egyetem Orvosi Karára, de a főváros 1941. évi áprilisi bombázása és az ország széthullása után a Szegedi Egyetemen folytatta tanulmányait. 1944–45-ben katonai szolgálatot teljesített a jugoszláv hadseregben, majd 1946-ban ismét a belgrádi orvosi karon találjuk. A már nem túl fiatal medikust egyre kevésbé vonzza a választott pálya, s a színészet felé tájékozódik. A belgrádi Egyetemi Színházban eljár a Raša Plaović által vezetett tanfolyamra, majd beiratkozott a Sztaniszlavszkij Színészképző Tanfolyamra, amelyet Soja Jovanović rendező és Rade Marković színész irányított. Ennek elvégzése után, 1949-ben, harmincéves korában, a szabadkai Népszínházba szerződött. Laták István igazgató és Garay Béla rendező 1951-ben egyszerre két színdarab rendezését is rábízta, az

egyik az Aladár nem számár című gyermekoperett volt. 1954-ben beiratkozott a zágrábi Színművészeti Akadémia rendezői szakára, Branko Gavella osztályába. Vizsgaelőadása 1956-ban volt: a szabadkai társulat rendezésében előadta Federico Garcia Lorca Véres menyegző című drámáját, abban az évben, 35 éves korában, megkapta diplomáját is. Művészi kibontakozása a hatvanas években kezdődött. 1960-ban került a színház élére Dévics Imre, akinek keze alatt beért a társulat: modern stílusú, korszerű műsort játszó együttesé formálódott. Ezt a váltást – a kiváló színészek, díszlettervezők, kosztümtervezők stb. mellett – legfőképpen Virág Mihály fémjelezte a korszerű színművek egész sorának rendezésével (Max Frisch: Biedermann és a gyújtogatók, 1961; Pavel Kohout: Ilyen nagy szerelem, 1962; Jevgenyij Svarc: A király meztelen, 1965; Slawomir Mrozek: Hekusok, 1966; Brendan Behan: A tús, 1966). E meghatározó sorozat mellett munkásságának még néhány jelentős vonulata volt, amely aztán minősítette a színház felemelkedésének időszakát, úgy is mondhatnánk, aranykorát. Nevéhez fűződnek a klasszikus magyar drámák bemutatói (Madách Imre: Az ember tragédiája, 1965; Katona József: Bánk bán, 1968), a Brecht-darabok színrevitele (Koldusopera, 1963; Kurácsi mama, 1969; A kaukázusi krétakör, 1974; Koldusopera, felújítás, 1983), Háy Gyula két darabjának magyar nyelvű ősbemutatója (Isten, császár, paraszt, 1967; Mohács, 1970), több vajdasági magyar szerző premierje (Deák Ferenc: Áfonyák, 1969; Deák Ferenc: Légszomj, 1971; Gobby Fehér Gyula: A szabadság pillanata, 1974), valamint több Krleža- és Shakespeare-színmű rendezése.

A „befutott” Virág Mihályt tíz alkalommal díjazták a vajdasági színházak évi találkozóin, kétszer pedig megkapta a Színművészek Szerbiai Szövetségének Májusi Díját (1962, 1976). Ezeken kívül még számos más kitüntetést és elismerést is kapott.

1978-ban megvált a szabadkai Népszínházról, és az Újvidéki Művészeti Akadémia Színművészeti Tanszékének tanára lett. Valamivel korábban beindult több mint tízévi együttműködése az 1973-ban alapított Újvidéki Színházzal, de ezek az esztendők már nem voltak olyan gyümölcsözőek, mint a szabadkaiak. Ott példamutató Virág–Deák partnerség, író-rendező kapcsolat alakult ki. Valami hasonló kínálkozott Újvidéken is, ahol Tolnai Ottó két darabját (Végeladás, 1979; Briliáns, 1985) vitte színre.

1989-ben ment nyugdíjba, s Barácius Zoltán szavaival élve, Színházország díszpolgáraként élte le utolsó évtizedét.

VIRÁGH BÉLA (Esztergom, 1872. március 25.–Zombor, 1931. április 5.) – Világcsavargó volt, vagabundusként élt. Eleinte az érvényesülés, a siker után vágy hajtott, később, az álmok szeretefoszlása után, már csak a megélhetés után futott.

Korán szülők nélkül maradt, nagybátyja iskoláztatta. Fiatalkori éveit főleg Budapesten töltötte, ahol a millennium előtti években minden rendű és rangú művésznek volt bőven munkája, így az aranykezü iparművészeknek, a kő- és fafaragáshoz értő mestereknek is, mint amilyen Virágh Béla volt. Ő azonban többre vágyott, festőművész akart lenni, freskómunkákat vállalt, s amikor úgy gondolta, hogy elképzeléseit valóra válthatja, nyakába vette a világot.

A XIX. század végén, 1898-ban faszobrokat faragott Nápolyban és Geno-

vában, s amikor pénzből már hajójegyre is futotta, kivándorolt Amerikába. Három évet töltött New Yorkban, portrékat festegetve, majd betelve az örökös nyomorgással, hazahajózott. Hamburgban és Kölnben próbált gyökeret eresztetni, de a szerencse ott sem szolgált.

Több évi kóborlás után, 1906-ban Zomborban telepedett le. Állítólag állandó megyei festőként kívánták alkalmazni, de ő ezt nem fogadta el, mert szabad művészként kívánt élni. Eleinte jól ment a sora, a Kalap utcai (ma Birčaninova) háza előtt gyakran megállt Falcione Lajos földbirtokos négylovas hintója, hogy a művész urat kivigye a monostorszegi birtokra lefesteni az úrilakot és lakóit. Sok zombori polgári család is rendelt nála portrékat. Később azonban egyre többet járt vidékre, részben hajtotta a vére, részben kényszerből. Eszéken és Debrecenben dolgozott hosszabb ideig. 1913-ban a zombori zárda kápolnáját festette ki, ahol a kis angyalkákat gyermekeiről mintázta meg: modellben nem volt hiány, hét leánya volt. A háborús éveket hadifestőként töltötte, részt vett a pozsonyi katonai kerület képzőművészeinek 1916. évi kiállításán.

A háború után főleg Boszniában dolgozott: Zavidovičin, Tuzlán és Brčkóban festette a templomképeket, a színházi mennyezeteket, a szállodai faliképeket. Eszéken a Grünhut bútorgyárban a királyi pár számára készülő garnitúra faragványait, Pašić miniszterelnök dolgozószoba-bútorának barokk díszítését faragta, a becskereki Bence bútorgyár részére pedig stílbútort tervezett.

1923-ban, utolsó fellobbanásként, újra úton van: Dél-Afrikába indult, de anyagiak híján csak Hamburgig jutott, onnan mások segítségével jutott haza. Az áb-

rándozó, fellegekben járó embert most már végképp magához rántotta az anyaföld, ettől kezdve nem hagyta el Zombort, s élete végéig portrékat festegetett, igen rossz anyagi körülmények között élve. Ezekből a képmásokból és néhány csendéletből – összesen 36 munkájából – 1983-ban kiállítást rendezett a zombori Városi Múzeum, amely az első tár-lata volt, s alighanem az utolsó is.

VIRTER FERENC (Hódság, 1875. február 19.–Budapest, 1924. március 6.) – A XIX. századi sajtófejlődés igényei hozták létre „a világjáró riporter”, „az utazó irodalmár” újságíró típusát, akinek az volt a dolga, hogy a nyájias olvasót ellássa a messzi, egzotikus vidékek érdekes leírásával, a mindennapi olvasmányainak egyikével. Nos, egy ilyen újfajta zszurnaliszta volt a hódsági születésű Virter Ferenc is, aki a századforduló táján szorgalmasan küldözgette az újságoknak – e feneketlen zsákoknak – a külhoni tudósításokat.

A Mosztonga melletti híres kendertermesztő városkában, egy jegyzőcsalád gyermekeként jött a világra. Az elemi szülővárosában, a gimnáziumot Temesváron és Budapesten fejezte be, az utóbbiban még jogot is hallgatott, de nem fejezte be, beállt újságírónak. A kor fogalmai szerint azért mégis érettségizett „úriember” volt, s mint ilyen, kalandvágytól is fűtötte, nekivágott a nagyvilágnak. Az USA-ba vette az irányt, ahonnan csakhamar serényen küldözgette cikkei-t a vezető pesti lapoknak. Leginkább azt küldte az újságoknak, amit elvártak tőle: a kedélyes csevegést, a szórakoztató apróságokat, azaz az „is-teni semmit”.

Az 1901-ben megjelent Atlanti történe-tek című könyvének egyik fejezetében egybegyűjtötte azokat az írásokat, ame-

lyek a New York-i magyar kolónia életéről szóltak. A kivándorlók világáról vajmi keveset tudunk meg belőlük. Írásainak színhelye legtöbbször a „gulyás-avenue”, azaz a magyar kisvendéglők és kocsmák füzére az egyik New York-i utcában, ahol a reményvesztett emberek busonganak egy-egy „hungarian gipsy band” muzsikája mellett, s ahol az számít gazdag embernek, aki házbérét pontosan fizeti.

Ebben a könyvében több elbeszélését is megjelentette. Ezeknek színhelye már jóval délebbre van, ott valahol Florida partjain, a mai Palm Beach vidékén, valamint Kuba vizein tett kóborlásai idején születtek. Leírja a gyöngy- és szivacshalászok nehéz életét.

Virter barangolásai közben ismerkedett meg Andrew Carnegie skót származású amerikai multimilliomossal, a pittsburghi acélművek és szénbányák tulajdonosával, meghívására csatlakozik sleppjéhez, s több hónapos hajútat tesz az Antillák között, a Mexikói-öbölben. Írói, újságírói munkájában ez a néhány hónap nem hagyott nyomot, az édes élet eldugaszolta az alkotói véna egyébként sem buzgó forrását.

1898-ban, a spanyol–amerikai háború kitörésekor, az amerikai haditengerészet szolgálatába lépett, s a hadműveletek alakulásáról cikksorozatban számolt be a Vasárnapi Újság hasábjain. Betegen szerelt le, s visszatért Budapestre, ahol századunk első éveiben több lapnál vállalt állást, így a Pesti Naplónál, a Budapesti Hírlapnál, de megjelentek tárcái A Hétben, az Új Időkben is. 1902-ben újra külföldön találjuk, csak hogy ezúttal már nem „szabadúszó”, hanem több hírlap kiküldött levelezője: Londonból számol be az angol–búr háború fejleményeiről, az ottani, majd a párizsi színház- és klubéletéről küld írásokat.

1906-tól az Országos Monográfia Társaság segédszerkesztője, 1907-től pedig igazgatója lett, s ezt a tisztelet máris élete végéig betöltötte. Ez a társaság adta ki a Magyarország vármegyéi és városai című sorozatot, amelyben 21 vármegye története jelent meg 24 vastkos kötetben. A tényleges szerkesztés Borovszky Samu akadémikus kezében összpontosult, Virter Ferenc a nagy vállalkozás adminisztratív ügyeit intézte.

VISNOVSKY SÁNDOR (Nagykikinda, 1860. február 22.–Budapest, 1917. ?) – Sokoldalú, az újra mindig fogékony, alkotó szellemű műszaki szakember volt: vízépítő-, vasút- és villamosmérnök, korának egyik vezető szaktekintélye. A müncheni műegyetem elvégzése után hosszabb ideig a mohácsi folyammérnökségnél működött, az ő tervei alapján építették meg Kecskemét vízvezeték-hálózatát.

Kortársával, Zielinski Szilárdal, az út- és vasútépítéstan egyetemi tanárával együtt a vasbetonépítkezés úttörője volt a Kárpát-medence térségében. Emellett ipari és erdei vasutakat tervezett Magyarországon, Ausztriában, Csehországban, Oroszországban és Kis-Ázsiában.

1910-ben, svájci tapasztalatok alapján, megtervezte az ugyanabban az évben megkezdett és 1911-ben befejezett Szarajevó–Ilidzsafürdő 12 km hosszú villamosvasutat. A felsővezetékű, méteres nyomtávú vasút annak idején nagy újdonság volt, híre messzire eljutott. Később széles nyomtávúra alakították át, s a városi hálózat része lett, mivelhogy az építkezések folytán a római korból ismert meleg források körül létrejött kiránduló- és üdülőhely Szarajevó külvárosa lett. Még ennél is híresebb alkotása a tátrai, keskeny vágányú villamosvonal, amely Poprád, Tátra-

lomnic és a Csorba-tó érintésével egybefűzi a magas-tátrai klimatikus gyógyhelyeket, a turista- és sportközpontokat. Ő tervezte és építette az 1 km hosszú siklóvasutat is az Ung megyei Turjasebesen.

Jeleskedett még az alagutak építésében is. Nevéhez fűződik a víz alatti alagút készítése fagyasztási és gereblyecső rendszerrel, ezt az eljárást szabadalmaztatta is. Ennek lényege az, hogy alacsony hőmérsékleten tömbfagyasztást alkalmazott, és a körforgást végző gereblyecsővel fejtette, mozgatta, illetve továbbította a fagyasztott anyagot. Költséges, nehéz és veszélyes munka volt, de hát ez vonatkozik minden alagútfró rendszerre.

Visnovsky Sándor elkészítette még a budapesti föld alatti villamosvasútnak, a Duna alatti alagútnak és általában a városi közlekedés modernizálásának átfogó tervét is, de ezeknek megvalósítását az első világháború kitörése elodázta.

VITÉZ JÁNOS (Zredna, 1408 körül–Esztergom, 1472. augusztus 9.) – Köznemesi családból származott, egyik forrásunk „Körös megyei elszegényedett nemesi családból származó egyháznagynak” mondja. Latinul Joannes de Zredna néven írta alá magát, amiből következik, hogy egy Zredna nevű település a szülőhelye. Ez a helység azonban a századok során elenyészett, írott nyom sem maradt fenn róla, úgyhogy csak találgathatjuk, hogy a középkorban is többször átszervezett, nagy kiterjedésű Körös megye (1886-ban végleg felosztották Bjelovár és Varasd megye között), melyik részén lehetett. A Pallas Lexikon a horvátországi Szrednja (Srednja?) helységgel azonosítja, de ilyen lakott hely Horvátországban nem

volt, hacsak a Bjelovár-Körös megyébe tartozó Sredskát nem tekintjük annak. Ezt a feltevést azonban a horvát források nem erősítik meg.

Vitéz Jánosnak, a XV. század egyik legnagyobb magyar és európai humanistájának szülőhelyét tehát homály fedi, de életpályájának további alakulása már többé-kevésbé ismert, akárcsak életműve is. Tanulmányait a zágrábi káptalani iskolában kezdte, és a Bécsi Egyetemen folytatta, amelyet, egyes források szerint, nem fejezett be. 1433-ban a budai királyi kancellária kötelékébe lépett. A hivatali és az egyházi pályán egyforma gyorsasággal haladt a legmagasabb csúcsok felé: 1438-ban zágrábi örkanonok, 1443-ban váradi prépost, majd püspök, 1465-ben esztergomi érsek, haláláig fő- és titkos kancellár. Közben állandóan továbbképezte magát, a kor vezető értelmiségijévé vált. Váradon humanista központot hozott létre, közvetlen kapcsolatban állt Európa vezető humanistáival. Nagy könyvtára volt, az országban a legnagyobb. Könyveit szorgalmasan tanulmányozta, saját kezű javításaival, jegyzeteivel látta el.

A Hunyadi-család lelkes híve és támogatója volt, Hunyadi János és Mátyás király (nagy szerepe volt trónra juttatásában) nevében ő fogalmazta meg az ország törökellenes politikáját. Nemegyszer azonban összeütközésbe került az egyikkel is, meg a másikkal is, ha eltértek a proklamált céloktól. Hunyadi János, aki pedig gyermekeinek nevelését is rábízta, egyszer így fenyegette meg: „Én emeltelek püspökké, de káplánná teszlek.” Mátyás királlyal az értelmetlen cseh háború miatt tűzött össze, mondván, hogy az ország nem fecserélheti erejét hódító hadjáratokra, amikor a török elleni védelmi harcra kellene felkészülnie.

Vitéz éppen a török ügyben folytatott kiterjedt levelezést a pápákkal, bíborosokkal, humanista barátjaival, a vezető nyugati országok fejedelmeivel. Ezeket a leveleket, „a szemlátomást épeket és jobbakat” a császári Ivanich Pál gyűjtötte egybe, részben követendő mintaként, részben becses történelmi dokumentumként az utókor számára. Vitéz János Leveleskönyve azóta is a XV. századi humanista műveltség egyik szellemi csúcsa. Kapcsolatban állt a kor legjobb csillagászaival is, mivel maga is foglalkozott asztronómiával és asztrológiával. A humanista civilizáció terjesztéséhez a Pozsonyi Egyetem 1465. évi megalapításával is hozzájárult. Saját költségén hozta létre, a kor legjobb elméit gyűjtötte össze. Közben, egy életen át, lehetővé tette, hogy a legjobbak, a kiválasztottak elkerüljenek Olaszhonba, az ottani kiváló egyetemekre (Ferrara, Padova stb.), így felismerte unokaöccsének, Janus Pannoniusnak a tehetségét is, aki aztán a latin nyelvű magyar költészet európai rangú képviselője lett, Vitézzel, Ivanichsal és a többiekkel a humanista kultúra „szlavóniai körét” alkotta.

A püspök-költő Vitéz János legkitartóbb híve volt a Mátyás király elleni összeesküvésben, amikor azonban az uralkodó gyakorlott politikusként felszámolta a lázadást, Janus Pannonius a zágrábi Medvevárban keresett menedéket, Vitézre pedig esztergomi várfogság várt, később pedig szobafogság. Ilyen körülmények között érte utol a halál.

VITKAY GYULA (Debelyácsa, 1895. június 20.–Újvidék, 1973. március 21.) – A vajdasági magyar nótaköltés utolsó ismertebb alakja, a bácskai Dankó Pista, a bánáti Fráter Lóránt, ahogy baráti körben olykor nevezték őt. Valójában

egy életen át várta nagynevű elődeinek kirobbanó sikerét, azt a pillanatot, amikor minden inasfiú az ő nótáját dúdolja. Olykor közel jutott ehhez a bűvös állapothoz, de végül is az igazi, nagy elismerés elkerülte, olykor a szakma hajótöröttjének látszatát is keltette.

A híres dél-bánáti vásároshelyen jött a világra, apja bognár volt, majd jól menő kocsmát tartott. Vitkay Gyula Becskereken járt a polgáriba, a középiskolának megfelelő felső kereskedelmibe, közben magánúton megtanult cimbalmozni, hegedülni, zongorázni. 1910-ben, azaz 15 éves korában adták elő nyilvánosan egyik dalát a nagybecskereki megyeházán rendezett matinén. Zenetanárai megpróbálták kieszközölni neki egy megyei ösztöndíjat a zenei tanulmányok folytatására, de a kísérlet nem járt sikerrel, a zenei továbbképzés elmaradt.

Tényleges katonai idejét Temesváron töltötte, ott, egy novemberi éjszakán, a várbeli lőportorony őrhelyén állva patant ki belőle a Fölmegyek a hegyre, lenézek a völgybe című dal, amely első nagyobb sikere volt. Ekkor az első világháború törte derékba a pályáját: 1915-től 1918-ig megjárta Doberdó poklát, Albánia hegyeiben megsebesült. Háborús élményeit két noteszban sűrített naplójában örököltette meg.

A két háború között, a kisebbségi sorban nehezen bontakozott ki pályája. Előbb Belgrádban volt banktisztviselő, majd 1927-től a debelyácsai református gyülekezet kántori állását töltötte be, 1929-ben pedig Debrecenben, püspöki engedéllyel, az ottani református tanítóképző intézetben organista-kántori oklevelet szerzett. Közben szorgalmasan komponált, Vajdaság műkedvelő színpadain nagy sikerrel adták elő a Megfordítom kocsim rúdját, Szeretnék én is még egy-

szer hazamenni, Árván nevelkedtem, Szép virágos akácsor című dalait. Több-ször vett részt a budapesti nótapályáza-tonon, így a budapesti Rádió Újság 1933. évi pályázatán a több mint 3500 pályá-zó közül az ő Félredobom józanságo-mat című csárdásának ítelték oda a II. aranyérmet. Ez volt életének egyik leg-nagyobb sikere. Később is nyert okleve-leket, érmeket, karmesteri ezüstpálcákat, de ezek már valószínűleg nem elégítet-ték ki becsvágyát.

A második világháború után újabb for-dulat állt be életében: a gyorsan szapo-rodó magyar iskolákban nagy volt a ze-nepedagógus-hiány, s nem is volt idő a rendszeres tanárképzésre. Ennek a sür-gető igénynek tett eleget Vitkay Gyula: előbb Debelyácsán tanított, 1949-ben, ötvenévesen áthelyezték az újvidéki Magyar Tanítóképzőbe, 1954-től pedig az újvidéki Papp Pál nevét viselő ma-gyar főgimnázium zenetanára volt.

Mintegy 350–400 dalt, nótát, indulót, ke-ringőt, gyermekdalt, kórusművet, egyhá-zi éneket hagyott maga után, ebből 150-et az Újvidéki Rádió szalagjai őriz-nek, mintegy 30 füzetben jelent meg, a lemezre került Megfordítom kocsim rúd-ját című dala pedig 15 000 példányban kelt el. Műveit Vajdaság legismertebb énekesei adták elő: Petz Mária, Németh Rudolf, Gubik Mira, Vitkayné Kovács Vera és sokan mások. 1931-től tagja a Ju-goszláv Zeneszerzők Szövetségének.

Egyik legteljesebb pályaképét Fehér Ferenc rajzolta meg ötrészes tárcasoro-zatban (Magyar Szó, 1976. április 6-ától 10-éig). Ezekben, korábbi beszélgetései alapján, a hetvenen túl járó mestert szó-laltatta meg, aki önérzetesen utasította el kollégáinak minősítését („debelyácsi dalárdista”, „vidéki zenei aktivista”, „bánáti nótafa”), bár elismerte, hogy „az sem vagyok, aki lehettem volna”.

VLAJ LAJOS (Alsólendva, 1904. március 4.–Alsólendva, 1967. novem-ber 7.) – A muraközi szórványmagyar-ság első költője csak a második világ-háború előtt kezdett publikálni, amikor is a Kalangya közvetlenül a világégés előtt meg a háborús években közölni kezdte költeményeit Bodóhegyi írói ál-néven, a háború után pedig a Híd. Két verseskönyve századunk hatvanas éve-iben jelent meg, az első még életében (Versek, 1961), a második pedig már posztumusz kötetként (Szelíd intés, 1968). Apja cipész volt, foltozóvarga, ő is kitanulta apja szakmáját, miután be-fejezte a polgárit, majd vándormunkás-ként kereste kenyerét.

Férfikora sem volt felhőtlen, Angyal Endre irodalomtörténész így foglalta össze hányatott sorsát: „A jugoszláv ki-rályság nagyszerb sovínisztái magyar-sága miatt, Horthy Magyarországnak álszent nacionalistái pedig kommunista meggyőződése miatt üldözték Vljajt. Megjárta a muraszombati, szombathe-lyi, győri, pécsi, nagykanizsai börtönö-ket és fasiszta gyűjtőtáborokat.” A há-borúból betegen tért haza („veséjét szétrugdosták” – írta egyik írótársa), de nem sok köszönet volt benne, mert az új rendszer nem tartotta eléggé forra-dalmi alkatnak, elvtársai szemére ve-tették, hogy kimaradt a népfelszabadító háborúból. Ő ettől függetlenül igyeke-zett hasznosítani magát, bekapcsoló-dott a politikai életbe, húzta az igát. A költő azonban elhallgatott, kifagyott belőle a lélek. Saját elvbarátainak kí-méletlenségét már nem tudta elviselni. Már azért is jóleső érzéssel, majdhogy-nem kitörő lelkesedéssel fogadta Her-ceg Jánosnak 1945-ben közölt, baráti törődéssel írt cikkét a Magyar Szóban, amelynek címe is csupa biztatás volt: Szólalj meg, költő . . . Az élet megpró-

bálatásai, a sorscsapások faragtak költőt Vljaj Lajosból.

„Van költő, akit elnémit a szenvedés – írta Szeli István első kötetéről (Magyar Szó, 1962. július 1.) –, és van szenvedő, akit a szenvedés tesz költővé, »legfelsőbb pontján fájdalmanak«, mint Vljaj Lajost. Őt is a fájdalom termékenyítette meg . . . Vljaj költészete eleven cáfolata annak a közhelynek, hogy a háborúban hallgatnak a műzsák: harminchat verse közül harminckettő élete mélypontján, 1939 és 1944 között, fogházban, internálótáborban, rabkórházakban, a háborús sors mélységeiben született.” Vljaj Lajos költészetének megítélése igen egységes. Bori Imre szerint „hibátlan, teljes értékű verset alig írt”. Szeli István megállapítása szerint költészetének „nincsenek nyelvi eredményei . . . hiányzanak belőle azok a nyelvi-stiláris eszközökkel sugalmazott mozzanatok, felhangok, érzelmi velejárók, amelyek nélkül a verssor szabatosan szerkesztett nyelvtani konstrukcióvá apad, s nem képes kioldani magából az élmény bennrekedt erejét”. Mirko Kranjec, a költő és elvtárs valamivel tapintatosabban fogalmazott első kötetének előszavában: „költeményei azt a benyomást keltik az olvasóban, mintha már mindent hallotta volna valamikor”.

A muraközi magyarság ápolja a harminc évvel ezelőtt elhunyt Vljaj Lajos emlékét. Róla nevezték el a göntérházi általános iskolát, a csentei művelődési egyesületet. A Lendvai Füzetek 10. számát is jórészt emlékének szentelték. A mai szlovéniai magyar „tanár-költők”, „iskolázott költők” – Bence Lajos, Szúnyogh Sándor, Varga József, a „behozatali” Bati Zsuzsa – elődüként tisztelik az autodidakta Vljaj Lajost.

VOJNICH OSZKÁR (Szabadka, 1864. május 18.–Port Said, 1914. május 20.) – A dúsgazdag bácskai nábob több mint húsz éven át szakadatlanul járta a nagyvilágot: időöltésből, úri passzióból, szinte foglalkozásszerűen. Kortársai elsősorban vadászként tartották számon, leveleiben izgalmas vadásztörténeteket mesélt el, írt le. Ezek aztán, a család jóvoltából, rendre meg is jelentek a lapokban. Más alkalmakkor is írtak róla az újságok, ezekből a cikkekből a biztos kezű oroszánvadász, az egzotikus vidékeket bejáró utazó férfias képe rajzolódik ki.

Vojnich Oszkárban e tulajdonságok mind megvoltak – már anyagi helyzete is megengedte neki ezt a szerepkört –, de csak látszólag volt irigylésre méltó helyzetben, mert társtalanul futott az egyik kontinensről a másikra, egy életen át kereste önmagát. „Valami tépelődő nyugtalanság hajtotta a távoli óceánok és őserdők felé. Lehet, hogy a trópusi éjszakák csillag hieroglifáit betűzve a saját életrejtélyének megoldását kereste” – írta róla Herczeg Ferenc is.

Első nagyobb útjának 1893-ban vágott neki: egy luxushajón az USA-ba utazott. A következő években Közép- és Nyugat-Európát cserkészte be, 1898-ban skandináviai országokban járt, miközben eljutott a sarkvidéki Spitzbergáig. 1903-ban Olaszországba ment, ahol a Vezúv kitörését figyelte meg, 1908-ban pedig Óceánia tűzhányóit tanulmányozta. Ezeket le is írta, de a vulkanológia iránt nem sokáig érdeklődött, az egyre sűrűbben megjelenő könyveiben figyelme már inkább a geográfia, az etnológia felé fordult. Kilenc kötete jelent meg, ami azt is mutatja, hogy az utazás kényszere mellett a legtovább élt benne a közlési vágy. Könyveiből a

földrajzi érdeklődésű világjáró szöveg színesen, érdekesen (Budapesttől Sitkáig, 1894; Oroszországban a 40–62 szélességi fok között, 1904; A Vesuvion, 1906; Utazások Óceánia tűzhányói között, Föld, Közl., 1907; A Csendes-óceán szigetvilága, 1908; A kelet-indiai szigettengerben, 1913; British India, Burma, a Maláj-félsziget és Siam, 1913; A Spitzbergák, é. n.).

Termékenysége a századelőn éri el tetőfokát, amikor a távol-keleti térségek és Óceánia felé tájékozódik, vagy a forró Afrika vadászterületeit járja.

Különös élete volt Vojnich Oszkárnak, különös módon is halt meg: visszatérve egy kelet-afrikai vadásatról, egy Port-Said-i szállóban, ötvenedik születésnapján szíven lőtte magát. Sokan úgy tartják, hogy egy életmód értelmetlensége felett mondott ezzel ítéletet, életrajzírója, Székely Tibor azonban úgy véli könyvében (A világjáró vadász, Vojnich Oszkár élete és munkássága, Szabadka, 1980), hogy a trópusi malária támadta meg agyát és idegeit, s egy beszámíthatatlan pillanatban emelt fegyvert magára. Akárhogy is történt, Vojnich Oszkárban a legnagyobb vajdasági világutazót kell tisztelnünk, a földrajzi és néprajzi érdeklődésű útikönyvek kitűnő szerzőjét.

Vojnich Oszkárt néprajzi gyűjtőként is számon tartják. Hagyatékát több múzeumban őrzik, így szülővárosában, Szabadkán is, ahol a Városi Múzeumban több mint háromszáz tőle származó, egzotikus használati tárgy és fegyver található.

A szabadkai Bajai úti temetőben a családi sírboltba temették el.

VOLLY ISTVÁN (Szabadka, 1845. június 1.–Szabadka, 1873. szeptember 6.) – Egy szépen induló tanári és tudósi pályát

lyát tört derékba a hirtelen halál: amikor tudomást szerzett arról, hogy anyja kolerában megbetegedett, Palicsról Szabadkára sietett, hogy segítségére legyen, de végül maga is az alattomos betegség áldozata lett. Az anyja még élt, amikor őt már felravatalozták, a kolera elleni védekezés szabályai ellenére . . . Felettesét, Magyar Gábort, a szegedi főgimnázium igazgatóját szeptember 3-án még levélben értesítette a fejleményekről: „Palicsot tegnap elhagytam, mert édesanyám hirtelen rosszul lett, s e körülmény következtében sietve kellett hozzámennem. Az Isten tudja, életben maradok-e. Míg állapota határozott fordulatot nem vesz, mellette maradok. Sokan halnak meg még most is, húszan, harmincan naponta. Mi lesz velem, nem tudom. Eddig még jól érzem magam, s vigyázok is magamra, amennyire lehet. Ha azonban le kell rónom, az utolsó emberi kötelességemet, abban is megnyugszom.”

Másnap, szeptember 4-én rosszul lett, s két nap múlva meghalt. „Még 29 sem volt, s már tudósi koszorú díszítette homlokát” – írta szeptember 10-én a Szegedi Híradó nekrológjában.

Volly István Szabadkáról indult el, a gimnáziumot a szomszédos Szegeden fejezte be a piaristáknál. Fiatalon maga is belépett a kegyes tanítórendbe, teológiai tanulmányait Vácon, Kecskeméten és Kolozsváron folytatta. Pappá 1864-ben szentelték fel. Két évet tanított Vácott és Pesten, majd újra egyetemi tanulmányokba kezdett: „világi” tantárgyakból, mennyiségtanból és természettudományból nyert középiskolai tanári képesítést. 1870-ben, azaz három évvel halála előtt nevezték ki a szegedi főgimnázium tanárává.

Csakhamar az iskola falain kívül is megismerték nevét: a modern termé-

szettudományi ismeretek népszerűsítésére, terjesztésére vállalkozott. Két ismert közéleti személyiség is egyengette útját. Az egyik Berecz Antal volt, a Természettudományi Társulat titkára, a természetföldrajzi tankönyvek ismert szerzője, aki egyúttal a Természet című szaklap (1868–1878) szerkesztője is volt, ilyen minőségben buzdította munkára a szegedi piarista tanárt. Volly István ebben a havonként kétszer megjelenő lapban tette közzé munkáit (A napról; A legközelebbi holdfogyatkozás és az úgynevezett fogyatkozásról általában; A távirás hajdan és most). Közreműködött még a rangosabb Természettudományi Közlönyben is. Itt a kor híres polihisztor, a későbbi akadémikus, Szily Kálmán biztosította számára a teret, sűrű buzdítások közben. A hosszú életű Szily már a Természettudományi Közlöny beindításával is nagy érdemeket szerzett magának, később ezt még növelte is az Akadémiai Értesítő és a Magyar Nyelvőr megalapításával, ennek az utóbbinak beindítását a Nyelvtudományi Társaság megalapítása előzte meg, amely szintén a nevéhez fűződik. Volly Istvánnak, a tudomány szorgalmas művelőjének és népszerűsítőjének életét, sajnos, fiatalon törte meg a XIX. század hetvenes éveinek kolerajárványa.

VONDRA GYULA (Nagyturány, 1908. július 26.–Temerin, 1966. szeptember 28.) – A horvátországi Đakovón (Diakovár) fejezte be a teológiát 1929 és 1933 között, Szabadkán szentelték pappá, Kishegyesen, Belgrádban és Újvidéken káplánkodott.

Amikor a harmincas évek derekán a belgrádi Krisztus Király-templomban került segédlelkésznek, nemcsak az egyházi teendők ellátásával bízták meg, hanem az 1933-ban megnyílt belgrádi

Magyar Tanítóképző mellett létesített internátus igazgatójává is kinevezték. Valójában szerb tannyelvű tanítóképző volt ez, ennek voltak párhuzamos magyar tagozatai.

A jugoszláv kormányzat a békeszerződésekben kötelezte ugyan magát az anyanyelvű oktatás tiszteletben tartására, de ezt a kötelezettségét nem vonatkoztatta a tanító képzésre. A magyar tanítókat viszont csak akkor véglegesítették, ha az államnyelvből három vizsgát tettek, így aztán mondani sem kell, számuk gyorsan megritkult, a magyar iskolákat tanítóhiány miatt is bezárták. Az utánpótlást az államnyelvű zombori tanítóképző „biztosította”, ahol 1920 és 1938 között csaknem kétszáz magyar fiatal diplomázott. A magyarság évekig küzdött az anyanyelvű tanítóképzésért, ennek eredménye volt 1933-ban az első belgrádi magyar tagozat megnyitása, Vámos János szakszerű vezetésével. Nem volt ideális megoldás, de az addigiaknál jobbnak mutatkozott.

Vondra Gyula a magyar tagozatok hitoktatója volt, az internátus igazgatójaként pedig az idegen környezetbe került diákok helyzetét próbálta könnyíteni, közben felkészítette őket azokra a feladatokra is, amelyek egy kisebbségi tanítóra vártak. Támogatta a Bolyai Farkas Művelődési Egyesületet, amely 1933-ban alakult, és a fővárosban tanuló egyetemi hallgatókat gyűjtötte maga köré. Belgrádban 1938-ban alakult meg a DMKSZ (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség) fiókszervezete, elnöke ugyancsak Vondra Gyula lett. 1941 áprilisának zavaros idejében hazaküldte diákjait, ő maga azonban átélte Belgrád bombázását: életeket mentett, romokat takarított. A tanítóképző 1941 és 1945 között Újvidéken működött. Vondra itt is hitoktató volt.

A tanítóképző megszűnése után, 1946 augusztusában kinevezték temerini plébánosnak. Buzgón végezte teendőit, jó kapcsolata volt a falu vezetőivel, úgyhogy a szószeréről közzétette a Népfőnt és a nőszervezet gyűlésének időpontját, a választási felhívásokat, sőt még a beszolgáltatási kötelezettségekre is figyelmeztette híveit. Az új rendszer megszilárdítása után azonban egyre több egyházellenes intézkedés történt. Vondra Gyula az üldöztetés éveiben is hatékonyan végezte papi teendőit, befolyása egyre nagyobb lett. A hatóság megelégedte tevékenységét, letartóztatta, s koholt vádak alapján három évre el is ítélte. Büntetését csatornaásással, erdőirtással, útépítéssel töltötte le.

1951 szeptemberében tért vissza hívei közé, s ott folytatta, ahol abbahagyta: közadakozásból bővítette a templomot, új harang került a toronyba, megnyílt az újtelepi kápolna. Az utóbbi miatt, formai okokból, a szabálysértési bíró harminc napra ítélte, de ezt később „tévedésnek” minősítették. 1964-ben az újvidéki kerület esperese lett. Az első magyar nyelvű misét 1965. március 7-én mutatta be, mivelhogy az egyházi zsinat a latin helyett az anyanyelvet tette az egyházi szertartás nyelvévé. Nagy elégtétel volt ez számára. Ő ugyanis többször is próbálkozott a magyar nyelv részleges alkalmazásával a miserendben, de a felső egyházi hatóságok ezt minden alkalommal megakadályozták.

VÖLGYI GUSZTÁV (Zombor, 1866. március 19.–Székesfehérvár, 1909. május 13.) – Rajongó romantikusnak, tehetségnek, irodalmilag és zeneileg műveltnak mutatta be rövid címszavakban Völgyi Gusztáv költőt, hírlapírót a Znameniti somborci (Ismert zomboriak) című, 1989-ben megjelent helytörténeti

munkájában Stevan Vasiljević tanár. Azok közé a zomboriak közé sorolta, akik ugyan „más környezetben működtek, de munkájukkal, nevükkel szülőföldjüket is lekötölezték”. Stevan Vasiljević alighanem az első szerző nálunk, aki hosszú évtizedek után először ébresztgette ennek az elfelejtett hazánkfiának az emlékét. Csak sajnálhatjuk azonban, hogy ezt vitatható módon tette, olykor felületesen is.

Zomborban érettségizett, újságrói pályáját pedig Egerben kezdte 1890-ben az ottani Eger és Vidékében, de csakhamar be kellett látnia a sorozatos lemaradások, késések után, hogy ez a szakma nem neki való, s hivatalnoki állást vállalt az állami pénzügyigazgatásban. Az újságírásról azonban nem mondott le, így több mint egy éven át ő írta a Bolond Istók című satirikus lap mindenki ellen nemzeti harcra buzdító vezérverseit. Bartók Lajos ellenzéki élc-lapja ugyanis antiszemizmusáról, a nemzetiségek kifigurázásáról volt ismert. Ehhez a lapálláshozhoz simult Völgyi Gusztáv is, főleg névtelenül, mert a lapot még a szerzői névtelenség is jellemezte, legfeljebb csak a főszerkesztő jelenthette meg saját neve alatt verseit és egyéb írásait. „Az összes többi, az álnevekből kideríthető szerző neve irodalom- és művelődéstörténeti szempontból semmitmondó” – közli A magyar sajtó története 1867–1892, miután számba vette a hetilap néhány munkatársát, ám ezek között nincs költőnk neve.

Irodalmi munkásságát valójában még korábban, a gimnáziumi padokban megkezdte, szinte öntötte magából az ódákat, de sem ezekkel, sem más kísérleteivel nem volt nagyobb sikere, bár ennek a megállapításnak ellentmond az a tény, hogy munkáit a különféle pályá-

zatokon gyakran díjazták, illetve dicséretben részesítették.

Az imént jelzett két ellentétes megítélés között nincs áthidalhatatlan űr: a korabeli zsűrik által figyelemre méltított alkalmi Völgyi-művek időközben elvesztették időszerűségüket, elévültek, csak az maradt meg, amit az aktuális alkalom eltakart – a művészi megmunkálás hitványsága.

Szinte törvényszerű, hogy Völgyi Gusztávot egy helytörténeti munka „fedezte fel” újra. Eddig minden rendben is lenne, a baj ott kezdődik, hogy kritikátlanul dicséri, újabb támpontok feltárása nélkül nagyobb jelentőséget tulajdonít neki a megérdemelnél. De nemcsak hogy nem ad újabb ismereteket, a régieket sem hasznosítja. „Zomborban réges-régen elfelejtették, így aztán még elhalálózásának dátumához sem juthatunk hozzá” – írja az Ismert zomboriak című könyv szerzője. Színyeit kellett volna fellapoznia, lexikonának 14. kötetében ő már közli, hogy Völgyi Gusztáv Székesfehérváron halt meg 43 éves korában.

VÖNÖCZKY-SCHENK JAKAB (Óverbász, 1876. június 2.–Kőszeg, 1945. február 22.) – Az ismert ornitológus és zoológus még gyermekkorában, a Bácskát átszelő Ferenc-csatorna nádasaiban ismerkedett a madárvilággal. Apjának, az óverbászi kőművesmesternek éppen a Kiss József építette vízi út mentén állt a háza, a parti nádas benyúlt kertjének végébe. A kanálisnak ez a félig-meddig elvadult része a vadludak és más vízi madarak tanyája volt, de a kis Vönöczky-Schenk Jakab pompás játszótère is. A sváb kőműves fia azonban sohasem madarászott itt, nem emelt fegyvert, hálót a szárnyasvadra, nem rabolta ki fészkeket, inkább csak nyitott

szemmel leste fészkelésüket, megfigyelte a kicsinyek költését, etetését.

Apja azt kívánta, hogy vegye át tőle a szakmát, de ő a továbbtanulás mellett döntött, amit igen körülményesen valósított meg. Elszökött otthonról, s a nagymama segítségével Szarvason fejezte be a középiskolát, majd matematikusnak készült a kolozsvári egyetemen. A gyermekkori szenvedély ott is lobbogott benne, így figyelt fel rá Herman Ottó, aki a Magyar Ornithológiai Központ vezetőjeként éppen egy matematikai képzettségű madártani szakemberjelölt után kutatott. Amikor rátalált, asszisztensként maga mellé vette, s ettől kezdve Vönöczky-Schenk Jakab neve összenőtt a központtal, illetve a későbbi Madártani Intézettel, amelynek évekig igazgatója is volt.

Tudományos munkássága hat vaskos kötetet tett ki. Főleg a madárvonulás kérdéseinek tanulmányozásával szerzett magának nemzetközileg is elismert nevet. Elsőnek figyelt fel egy-egy dán és német tudósra, akik fémgyűrűvel látták el a költöző madarakat. Ennek meghonosítását javasolta Herman Ottónak, aki felismerte a módszer jelentőségét, és támogatta kezdeményezését. A munka 1908-ban kezdődött, a fiatal tudós az ország több részén, főleg a gólyákra erősítette a fémkarikákat. Társai kinevették, haszontalanságnak tartották azt, amit olyan megszállottan művelt, s a bírálatok csak akkor maradtak el, amikor már az első év is eredményt hozott. Több afrikai visszajelzés érkezett, két Verbász környékén gyűrűzött gólyára például egy Nílus menti faluban bukkantak rá. Egyik tanulmányában, évekig tartó adatgyűjtés után, kimutatta, hogy milyen kapcsolat van a légköri depressziók és a szalonka vonulása között, egy másikban pedig a holdváltó-

zások és a madárvonulások összefüggéseivel foglalkozott.

Munkássága kiterjedt sok minden másra is. Így összeállította a magyar madártani irodalom jegyzékét, összefoglalta a Brehm-közetek alföldi vonatkozásait, kézikönyvet írt, madárnévjegyzéket állított össze.

Szülőföldjére is legtöbbször a munka hozta vissza. A szép emlékü csatornaparton és a kanizsai Kapitány-réten golyákat gyűrűz. A bellyei birtok vendégeként a Duna és a Dráva összeshöglésében, a baranyai Kopácsi-réten madártani alapkutatásokat végez. Szerém-ségben is többször járt: a Kupinovo melletti Száva-ág madárparadicsomában, az úgynevezett Obedska barában látta el jegyekkel a gémekeket, kócsagokat, kárókatonákat.

VÖRÖS MÁRTON (? , 1800 ?–Bocsár, 1906. március 26.) – Valójában nem is a szabadságharc egy „névtelen” hősről emlékezünk, hanem kettőről: a nevezett bocsári Vörös Mártonról, Hertelendy Miksa torontáli kormánybiztos inasáról és a nagyszentmiklósi (Sinnicolau Mare, Románia) Kovács Mihályról, Kiss Ernő altábornagy, aradi vértanú tisztiszolgájáról. Ők ketten „lopták el” ugyanis a vesztőhelyről Kiss Ernő holttestét, miután a család, pontosabban féltestvére, báró Loewen Júlia negyven arannyal megvesztegette a hóhért, hogy éjnek idején „adja ki” a sánc mellől a mártír földi maradványait.

Az esetről először Kovács Mihály tett említést a vértanúk aradi szobrának leplezése után, mégpedig egy Kossuth Lajosnak címzett, 1890. október 24-én keltezett levelében. „Az én jó gazdám az aradi várban lőtték agyon, én jó gazdám azután annyira megsajnáltam . . . , hogy még agyon lövés utáni éjjelen

Kiss Ernész tábornagy (Kiss Ernő altábornagy!) jó gazdám az aradi várból kiloptam, és az aradi temetőben eltemettem, ott a temetőben hat hétig hagytam.” A történet másik változatát a 96 éves Vörös Márton mesélte el a bocsári községházán, illetve mondta jegyzőkönyvébe két tanú előtt: „Kovács Mihály, Kiss Ernő huszára és én, alulírott, Hertelendy Miksa komornikja éjjel fél tizenkét órakor megjelentünk a sánc árkában, és kivettük (nem kiástuk, mert elásva nem volt) a felejthetetlen emlékü Kiss Ernő holttestét, azt onnan továbbcipelve, míg az öröktől tovább tartani nem kellett, taligára helyeztük, egyikünk a testet tartotta, másikunk a kétkerekű taligát húzta, így lassan haladtunk a hídon keresztül Arad város egy hátsó félreeső utcába, egy bérelt szobába. Ott a testet megmostuk, én a fejet, mely széjjel volt ronsolva, összeállítottam és összekötöttem (itt jegyzem, hogy a fej két lövést kapott, egy lövés a testbe ment). Ezután felöltöztettük a testet tiszta fehér alsóruhába . . . és lepedőbe csavarva egy mázolatlan koporsóba helyeztük. Most ismét taligára téve kivittük a temetőbe, hol a temetőcsőznek átadtuk, hogy gondoskodjék ezen halottáról.”

A nyilatkozat egyik lejegyzője Hegedűs János volt, Kiss Ernő életrajzírója. Ezt is, meg Kovács Mihály Kossuthnak írt levelét Katona Tamás tette közzé gyűjteményében (Az aradi vértanúk, 1979). A történethez még hozzátartozik, hogy Kovács Mihály hat hét múltán az aradi temetőben újra kihantolta Kiss Ernő temétét, és három éjszakai kocsizással Katalinfalvára, a mai Ravni Topolovacra szállította, ahol a család a helybeli templomban nagy titokban eltemette. Onnan majd csak két évtized múltán, 1872-ben került az alsóeleméri csa-

ládi sírboltba, az ottani katolikus templomba, amelyet Kiss Ernő építtetett 1846-ban. Kossuthot erről ekképpen tájékoztatta:

„Aradról elvittem Kátrányföldre (így!) . . . onnan átszállítottam az ő templomi kriptájába Elemérre, ahol most is nyugszik.”

Ma ez a vajdasági magyarság nagy tiszteletű kegyhelye. Az aradi tizenhárom közül tizenegy pihen az aradi közös sírban, egy Szlovákiában (Dessewffy Arisztid), egy pedig Jugoszláviában.

A bocsbári „szolgahős”-t még 105 éves korában is felkereste Hegedűs János, s nyilatkozatát bevette az 1906-ban megjelent Kiss Ernő-életrajzba. Vörös Márton az évben halt meg 106 éves korában.

VUCHETICH ENDRE (Csene, 1842. ?–Módos, 1893. március 30.) – Régi nemesi família sarja, horvátországi őseit már a XVI. században emlegették a korabeli dokumentumok. Torontálban 1820-ban telepedtek le, amikor az ogulini határőrvidéken katonai szolgálatot teljesítő Vuchetich család a Bega-csatorna melletti horvát, szerb, német és magyarlakta Csenét (Cenei, Románia) kapta kárpótlásul horvátországi birtokaiért. Ettől kezdve a családból járási szolgabírák, árvaszéki elnökök, huszárcapitányok, jogi doktorok és papi személyek kerültek ki.

Vuchetich Endre Pesten szerzett jogi diplomát, s minden jel arra mutatott, hogy a fővárosban fog gyökeret eresztene, a korabeli Torontál szerint „ott akart magának pályát törni, és egy szép-irodalmi lapot alapított”. Erről a lapalapításról nincsenek értesüléseink, ellenben azt tudjuk, hogy a mezőgazdasági lapok (Kertész Gazda, Gyakorlati Mezőgazda) munkatársa volt, s megjelentetett egy jogi szakkönyvet is (Az oszt-

rák polgári törvények rövid sommás kivonata, Pest, 1871).

Egy váratlan fordulat azonban beleszólt életébe. 1872-ben a kormány meg két déli vármegye, a torontáli és a temesi képviselői közös politikai döntésre jutottak, miszerint Nagybecskerekén és Temesváron magyar nyelvű lapot kell indítani Deák-párti programmal, részben a német lapok túlsúlyának enyhítésére, részben pedig az ellenzék felé hajló nemzetiségi vidék lakóinak nagyobb befolyásolására.

Tekintettel az ügy kiemelt fontosságára, a jövődöbéli lapok útját Rónay Móric torontáli és Ormós Zsigmond temesi főispán személyesen egyengette. Elindításukat két „szakmabelire”, Balás Frigyes íróra, a Hölgyfutár egykori szerkesztőjére, és Vuchetich Endrére bízták. Mivel az újságírásból vidéken nem lehetett megélni, gondoskodtak elhelyezésükről is a megyei adminisztrációban, így lett Vuchetich Torontál megye tiszteletbeli főügyésze.

A Torontál megjelenését a becskerekai Pest Szállodában készítették elő, s az újság első száma 1872. április 4-én hagyta el a Pleitz-nyomdát. Vuchetich a 3. szám után Temesvárra ment, s néhány hét után, 1872 májusában a Temesi Lapok is megjelentek. A 4–6 oldalas újság 500–600 példányban került ki Kukujai Gyula nyomdájából, vagyis nem volt életképes, rászorult a kormány és a megye szubvenciójára. „Vidéki állásunknál és helyzetünknel fogva – vallotta be őszintén 1872-ben a Temesi Lapok – válságos időkben az irányadó fővárosi sajtó nyilatkozataihoz kell alkalmazkodnunk.” És a megyei korifeusok véleményéhez és kívánságához is. Talán éppen ez a függő viszony, a vidéki újságírás kiszolgáltatottsága nem volt ínyére, mert csakha-

mar felhagyott a hírlapírással, s elment köz- és váltóügyvédnek Módosra (Jaša Tomić). Hogy miért éppen ebbe a szép, de mégis félreeső mezővárosba? Jól kereső jogtanácsosa lett az ottani uradalomnak is, amely a zágrábi káptalan tulajdona volt. Ehhez az egyházmegyei testülethez, a zágrábi püspökséghez általában a családot szoros szálak fűzték: bátyja zágrábi kanonok volt, meg császári prépost.

VUKOVICS SEBŐ (Fiume, 1811. július 20.–London, 1872. november 17.) – A negyvennyolcas nemzedék egyik legkiemelkedőbb tagjának, a Szemere-kormány igazságügyminiszterének életkerete az adriai kikötőváros és a Temze-parti metropolis közé záródott, de emberi tevékenységének legtermékenyebb szakasza a Pannon-síkságon bontakozott ki, annak is a déli részén, ahol Temes megye alispánjaként, a kisbecskereki kerület országgyűlési képviselőjeként a reformkor közéletének polgári-liberális szárnyához tartozott. A szabadságharc idején, Kossuth közvetlen munkatársaként, köztársaságpárti nézeteket vallott, temesközi királyi biztosként, később pedig a Délvidék főkormánybiztosaként a forradalom megfontolt, de feltétlen híve volt, a bácskai és a bánáti védelmi harcok legfőbb polgári szervezője.

Fejét a zavaros időkben, a fellángoló nemzetiségi harcok során sem veszítette el, kortársai a kényes ügyekben is határozottnak és elfogulatlannak tartották, „bozontos üstökű, sasorrú”, keménykötésű embernek írták le, aki azonban Deák Ferencsel együtt vallotta: „Temes, Torontál, Bács megyékben több szükség lenne most ágyúra és katonaságra, mint akasztófára.” A szabadságharc ügye mellett tehát mindig határozottan

kiállt, de nem volt híve az oktalan viszázsapásoknak, a vak bosszúnak. A megbékélést hirdette, a nemzetiségek kiengeszteléséért szállt síkra. Nem volt könnyű dolga, mert maga is szerb származású volt – a középiskolában tanult meg magyarul –, meg aztán szemtanúja is volt a vérlázító kegyetlenkedéseknek, a mérhetetlen pusztításnak. Észak-Bánátból Péterváradra tartva így írta le visszaemlékezéseiben a közbeeső településeket: „Zsombolyától Becskerekig a magyar helységek elégetett, kipusztított állapota borzasztó látvány volt. Magyarcerna, Torda, Szentmihály nemrég virágzó magyar helységek, most csak omladékok, s kormos falak színhelyei valának . . . A Tiszán átkelve még borzasztóbb jelét láttuk a szörnyű pusztításnak. Magyarbecse, mely népes, nagy és gazdag mezőváros vala, egészen elégve, lerombolva mint temetőhely terült el előttünk, midőn keresztülvontatánk üres utcáit. Keresztülmentünk a híres Szenttamáson is. Ez legfeldúltabb volt, még a házak előtti akácfák is elporzszólva setétlettek a fekete házfalak előtt” (Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re, 1982).

És mégis, a józanságot, az emberséget képviselte egy olyan korban, amikor elszabadult a pokol, az együttélés lehetőségeit, a megbékélés módzatait kereste. Minisztersége idején is megfontolt-ságával, józan ítélőképességével tűnt ki. Az elsők között értette meg a parasztkérdés rendezésének fontosságát, a még fennálló feudális kötelmek felszámolásának halaszthatatlanságát. A szabadságharc letörése után egy ideig Bereg megyében bujdosott – itt, vendéglátóinak jóvoltából, viszonylagos biztonságban megírhatta az azóta híressé vált visszaemlékezéseit –, majd 1850-ben „egy nevezetesebb összegért

vásárolt ál-útlevéllel” Angliába ment, s a Kossuth-emigráció egyik legbecsületesebb tagjává lett.

A kiegyezés után ő is hazajött, 1869-ben, ellenzéki programmal a bácsi választókerület küldte az Országházba. „Gyakran fel is szólal még mindig szépen zengő hangján – írja Katona Tamás a Vukovics-visszaemlékezés új kiadásának utószavában –, higgadtan,

tárgyilagosan, elveit soha meg nem tagadva . . . De neki is osztoznia kell a negyvennyolcas nemzedék oly sokakat érintő sorsában: bármilyen kiváló jogász volt is, bármilyen nagyszerű szervező, meggondolt törvényelőkészítő, világos értelmező, nem adódik rá lehetőség, hogy ezeket a képességeit 1867 után gyümölcsöztethesse.”

W

WAGNER JÁNOS (Temeskeresztes, 1870. április 20.–Budapest, 1955. május 23.) – A bánáti németsegből szakadt ki, ősei még a XVIII. század első felében telepedtek át a Rajna-vidéki Trierből a Temes mellékre. Szülei földművesek voltak, akárcsak telepes elődjeik. Az öregek a jófejű gyereket tanítói pályára szánták, az aradi reáliskolába íraták, itt azonban tanára, Simonkai Lajos botanikus, Borbás Vince mellett a XIX. század második felének legnagyobb magyar flórakutatója, egy életre szólóan beleoltotta a növénytan szeretetét.

A tanítói diplomát Aradon szerezte meg, de tovább tanult, s a budapesti Pedagógiumban 1893-ban megszerezte a tanítóképző intézeti tanári oklevelet is. Csáktornyan, Kiskunfélegyházán, Aradon tanított, 1911 januárjában Budapestre került, a VI. kerületi Felsőerdősori Tanítóképző igazgatója lett, 1914-ben szakfelügyelővé nevezték ki, az első világháború után pedig az országos tanítóképző intézeti főigazgató posztját töltötte be egészen 1928-ig, amikor nyugdíjba vonult.

Nem sokkal a tanári diploma megszerzése után, 1894-ben feleségül vette a verseci Zoffmann Annát, aki nagy megértést tanúsított botanikai érdeklődése iránt, s egy életen át segítette munkáját, kitartásra buzdította, ha erőt vett rajta a csüggedés, mintegy igazolva azt a régi tételt, hogy minden sikeres férfi mögött

egy nő áll. Hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie egy flórakutatónak, különösen kezdő korában, azt Wagner János példája is igazolja: ő már a Pedagógium 21 éves növendékeként megírta a csaknem ezer fajt felsorakoztató első flóraművét, a Turócz vármegye edényes növényei című szakmunkáját, de megjelenésére csak hét év múlva, 1901-ben került sor.

Wagner János becserkészte az egész országot, így gyűjtőútjai során járt az Al-Dunán és a Bánságban is, s persze nem kerülhette el a verseci hegyek jellegzetes flóravidékét, s a fűvészek egyik eldorádóját sem, a Delibláti-homokpusztát. Dégen Árpád megbízásából a Balkán-félszigeten is botanizált, főleg a bulgáriai hegyvidéken. Fő munkái azonban hazai jellegűek (Magyarország virágos növényei, 1903; Magyarország gyomnövényei, 1908; A magyarországi Centaurcák ismertetése, 1910; Magyarország hársai, Kertészeti Lapok 1941–45). Legtöbb könyvének illusztrációit maga készítette, szakszerű tollrajzai sok munkáját díszítik, némelyik színes tábláit is ő maga festette.

Wagner János négy hosszabb tanulmányt írt a Delibláti-homokpuszta sajtósága flórájáról. Ezek helyet kaptak a homokpuszta megkötésének és fásításának 150. évfordulója alkalmából kiadott bibliográfiában (Deliblatska peščara, 1818–1968). Munkái közül kettőt

említünk: A delibláti homokpuszta ibolyái, Magyar Botanikai Lapok, XII.; A delibláti kincstári homokpuszta növényvilága, Erdészeti Lapok, 1914).

A kitűnő botanikusnak nem volt egyetemi, csupán főiskolai képesítése, így aztán katedrát nem nyerhetett. A szege-di tudományegyetem azonban 1933-ban tiszteletbeli doktorává avatta, a magyarországi Tudományos Minősítő Bizottság pedig, megjelent munkái alapján – néhány évvel halála előtt –, a biológiai tudományok doktora fokozatot adományozta neki.

WALTER MAGISZTER (XI. század)

– Gellért nagyobb legendája arról tudósít, hogy a szent püspök egyházmegyéjének székhelyén, Csanádon (Cenad, Románia), 1030 körül, káptalani iskolát állított fel, hol grammatikára és muzsikára tanították a papnövendékeket. Ez a rész Szabó Flóris fordításában így hangzik: „Egy napon aztán harminc újonnan megtért ember jött a püspökhöz, és kérte, hogy vegye magához fiaikat, taníttassa őket tudományokra, és szentelje papokká. Befogadta és Walter mester kezére bízta őket, alkalmas házat adva nekik, hogy ott nyelvtan és zene tudományába bevezesse őket. Rövid idő alatt ezekben a tudományokban nem kis előmenetelt értek el. Ennek láttán a nemesek és országnagyok az említett Walterhez adták fiaikat nevelésre . . . igen nagy gonddal nevelte őket, minthogy nem voltak idegenek, hanem országbéliek.”

Mivel a diákok száma gyorsan szaporodott, Walter Magiszter így szólt Gellért püspökhöz: „Nem vagyok elegendő, hogy ekkora tömegnek ellássam mindkét feladatot . . . Küldj és hozass egy mestert akár az olvasáshoz, akár az énekléshez.”

Gellért eleget tett kérésének: megbízta Mór nevű papját, hogy dunántúli látogatása során gondoskodjon egy oktatóról. „Ez Fehérvárra ment – közli a legenda –, s miután a királlyal elintézve a rábízottakat, bement az iskolába is. Volt itt egy Henrik nevű német, ő volt a gyerekek helyettes tanítója. Tárgyalt vele, s ez késznek mutatkozott, vette könyveit, s a püspökhöz ment vele. A püspök szívesen fogadta, és tanuló mesterévé tette az olvasásban. Walter pedig az éneklésben maradt előjárójuk.”

A többszörösen átdolgozott legenda egyik XIV. századi változata egy „zenetörténeti epizódot” is említ Walter mesterrel kapcsolatban. Egy tanyán szálltak meg Gellért püspökkel, aki figyelte egy kézimalmot hajtó asszony énekére, s így szólt: „Hallod-e, Walter, a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik? És mindketten nevettek az éneken.”

Az itt előforduló szimfónia szót sokféleképpen magyarázták, ki éneket, ki zenekart, ki hangszert értett alatta. Győrffy György az István király és műve című 1977-ben kiadott könyvében így értelmezte: „a symphonia eredeti jelentése, összhang, összehangzó zene, de a XII. századtól forgólantot értettek rajta, a századunk elejéig fennmaradt »tekerő« vagy »nyerere« ösét. A magyarok szimfóniája megjegyzés nevetni való humora egyrészt abban rejlett, hogy a kézimalom a tekerő szerepét töltötte be, másrészt abban, hogy ennek az éneknek összhangja is szimfóniát adott, tehát humoros kétértelműség esete áll fenn”.

Ennél a magyarázatnál talán még fontosabb az a tény, hogy a művelt főpap figyelmét felkeltette a munkadal, s ezt a megfigyelését megosztotta a zene tudósával.

Walter Magisztert s társát, Henrik mestert a magyar pedagógiatörténet az első ismert tanítók között tartja számon, akik az egyházi oktatást a nyelvtanra és a zenére alapozták. Pálinkás József könyvében (Walter magisztertől a tudományegyetemig, 1984) még a következőket is leszögezi: „Európa-szerte az volt a szokás, hogy a püspökök saját egyházmegyéjükből nevelték fel a nép nyelvét beszélő alsó papság java részét. Ez a magyar egyházmegyéekben sem történt másként. Így a csanádi egyházmegye az egész középkorban Torontál, később már Szerém megyéből is toborozta káptalani iskolája tanulóit. Ennek alapján nyugodtan tekinthetjük a mai vajdasági iskolák első ismert elődjének.”

WANYEK TIVADAR (Kikinda, 1910. szeptember 17.–Nagybecskerek, 1981. május 29.) – A jugoszláviai magyar piktúra egészen sajátos alakja, magányosan álló figurája. Már kora ifjúságától kezdve foglalkoztatták a látvány elrendezésének és megörökítésének módjai, a későbbi évtizedekben pedig átlényegítésének lehetőségei is. Tízéves korától, a nyári vakációk idején, rendszeresen dolgozott Láng Károly fényképészeti műtermében, 1926 és 1928 között pedig ugyanott kitanulta a mesterséget is. Közben sokat rajzolt, díszleteket festett a már akkor Vajdaság-szerte ismert kikindai műkedvelőknek, a fotóüzlet, azaz atelier részére pedig vászon háttereket pingált, úgyhogy a matróruhában érkező csemeték lépeső hídról nézhettek a Begára, vagy akár a tengerre is, a városi kisasszonyok és a falusi menyecskék pedig kastélykert, illetve galambdúcok, muskátli udvar elé állhattak, s onnan nézhettek a nagyvilágba.

Csaknem harmincéves, amikor először mutatkozik be hivatalos tárlaton: 1938-ban, Szabadkán, a Híd emlékeztető kiállításán. Itt váltott belépőjegyet a képzőművészeti életbe, s ettől kezdve a fényképezőgépet egyre többször felváltja az ecsettel. A negyvenes években két pesti szabad festőiskolában tanult, de valójában autodidakta volt, ezt soha nem is tagadta. Ha az önképzés útját járva volt valami hátránya, akkor az csak az, hogy valamivel később találta meg igazi önmagát. Az ugyanis, amit ötvenéves koráig festett, egészen nyugodtan mellőzhető, legfeljebb Wanyek művészetének forrásaira adhat magyarázatot.

Az igazi, másokkal alig összehasonlítható Wanyek Tivadar a hatvanas években, azaz az „emberélet útjának felén” túl került érett, kiforrott festőként az ország-világ színe elé. A fordulat éveit 1956–58-ra tehetjük, s ez bizonyára nem véletlenül egybeesik az Écskai Művésztelep indulásával, amelyet egyébként Wanyek alapított, Zoran Petrovićtal együtt. Ekkor állt át a hagyományos kifejezési formákról a dekoratív, erősen stilizált, geometrizmusnak nevezett stílusra, s ehhez aztán tartotta magát egészen élete végéig. Új képzőművészeti irányvétele a hatvanas évek elején már általános elismerésben részesült: 1962-ben az első között kapta meg a Forum Képzőművészeti Díjat, s egymás után nyíltak külföldi tárlatai is: Brüsszelben, Velencében, Párizsban, a budapesti Fényes Adolf-teremben.

Wanyek Tivadar későn, de nem elkésztetlen felfedezett festői világában harmonikusan egyesítette az egykori díszlettervező és fényképész, a budapesti szabad festőiskolákban megismert konstruktivisták (Patkó Károly, Aba Novák Vilmos, Molnár C. Pál) meg a jugo-

szláv szürrealisták (Dragoslav Stojanović-Sip, Zoran Petrović) tapasztalatait. Ez a festői világ autentikus, egyedi, messziről felismerhető. Életének utolsó és legjelentősebb szakaszában a pannóniai – közelebbről: a bánáti – települések népi építészetének, a falusi használati (ma már népművészeti) tárgyaknak elemeit egyesítette vásznain, mégpedig úgy, hogy az olykor körzővel és vonalzóval is megszerkeszthető barokkos oromfalak és kapuívek, a tornácok, a gangok és kerítések, a zsuglúgáteres, függönyös ablakok a lakottságot is sejtetik, a szülőföld hangulatát idézik, a térben gondosan elhelyezett tárgyak pedig – faragott székek, rokkák, csíkos házivásznak, rongyszőnyegek, torontáli szőttesek – az emberi jelenlétet, a kezek melegét sugalmazzák. Bela Duranci, Wanyek munkásságának egyik legjobb ismerője írja, hogy festőnk „eljutott a falusi tisztaszobák csodálatos enteriőréig”. Valóban, a mozdulatlannak tetsző szobák, tárgyak körül ott leng a készülő ebéd meg a birsalma illata, hallani a tücsök ciripelését, a petróleumlámpa sercegését, s érezni az otthon melegét, a harmonikus csend ígézetét. Joggal mondta Wanyek Tivadar újvidéki retrospektív kiállításán Bori Imre, hogy végre tudomásul kell venni: „irodalmunkkal egyenrangú (ha még nem jelentősebb) autentikus és sajátos jugoszláviai magyar képzőművészetünk van”.

WARTHA VINCE (Fiume, 1844. július 17.–Budapest, 1914. július 20.) – Az adriai kikötővárosban született, ahol apja a kormányzói hivatal főtisztviselője volt. Amikor Jelačić tábornok 1848 augusztusában csapataival együtt bevonult Fiuméba, a kikötőt és környékét Horvátországhoz csatolta – a kiegyezé-

sig, 1867-ig tartott ez az állapot –, Nemeskéri Kiss Pált, cs. kir. tanácsost és kamarást, a Fiumei Szabadkikötő kormányzóját és a Magyar Tengerpart szerkesztőjét pedig elűzte. Ekkor távozott a Wartha család is, úgyhogy a kis Vince már Magyarországon nőtt fel. A középiskolát Pécsen, az egyetemi tanulmányokat a Budai Műegyetemen végezte, de Zürichben diplomált, Heidelbergben doktorált. 1867-ben meghívást kapott a Műegyetemre, ahol az akkor felállított Technológiai Tanszék vezetőjévé nevezték ki. Megszervezte a vegyészmérnöki képzést, többször a rektori tisztséget is betöltötte. 1873-tól akadémikus, századunk első évtizedében az MTA másodelnöke volt.

Nagy híve volt a tudomány s a gyakorlat közötti szoros kapcsolat kialakításának. Így nagy szerepet játszott a Fővárosi Vízművek létrehozásában, számos új eljárást dolgozott ki a technikai vízvizsgálatra. (Az ivóvíz keménységének meghatározása, 1877; Egyszerű mód a víz változó keménységének meghatározására, 1880).

A borászati kémia, a borvizsgálatok kiváló úttörője volt. Kezdetben csak a borok elemzése iránt érdeklődött (Festett veres bor megkülönböztetése, 1874; A veres borok hamisítása, 1880), majd a filoxéra megjelenése után ő mutatott rá először a homokos talaj előnyére, a homoki fehérborok jellegzetes tulajdonságairól több tanulmányt írt, kiváló szakönyvei (Borászati kémia, Borászati mikrobiológia, Borgazdaságtan) széles körű népszerűségnek örvendtek.

Elsőnek foglalkozott a magyarországi szénák elemzésével, s meghatározta a gáz gyártására hasznosítható szénfajtákat. Különösen jelentős volt hozzájárulása az agyagipar fejlesztéséhez, a már ismert Zsolnay-üzem további nemzet-

közi sikereihez. Zsolnay Miklós a pyrogránitot találta fel, Petrik Lajosnak döntő szerepe volt a fémmázak előállításában, Wartha Vince viszont a vörös és a vörösbe játszó fémlüsztér technológiai eljárásának titkára jött rá. Ezt még az arabok honosították meg Spanyolországban, az olaszok pedig tőlük sajátították el a XIII. században. „Az volt a vágyam – írja emlékezéseiben –, hogy ugyanazon ólmos mázon ugyanazokat a színhatárokat is létrehozzam, mint amikben a régi olasz majolikán gyönyörködünk. Törekvéseim sikerültek. Elhagytam az ezüst és réz vegyületek por alakban való alkalmazását, és használtam fémek oldatait, amelyeket szükséghez képest hígítani lehet. Használtam az ezüstnek és a réznek gyantasavas bórsavas sóit, valamint a chlőrezüstnek ammóniákban való oldatát is.”

Wartha Vince sokoldalúságáról vall az a körülmény, hogy többedmagával tudományos folyóiratokat szerkesztett, a Természettudományi Társulat vezetőségi tagja, majd elnöke lett. Érdeklődéssel fordult az idegenforgalom kérdései felé – talán azért is, mert a nyarakat szülővárosában töltötte –, ő lett Eötvös Loránd után 1899 és 1902 között a Magyar Turista Egyesület elnöke. Ugyancsak elnöki tiszteletet vállalt az 1899-ben megalakult budapesti Photo-Clubban, a századforduló táján maga is kezébe vette az akkor még nehézkes „kamarát”, azaz fényképeket készített.

Talán az az adat is mond róla valamit, hogy felesége, gróf Hugonnai Vilma, az első magyarországi orvosnő volt. Zürichben szerzett orvosi diplomát 1879-ben, de Magyarországon nem kaphatott orvosi állást. Miután megszerezte a hazai bábadiplomát, miniszteri engedéllyel gyógyíthatta a gyermekeket és a nőket, orvosi diplomáját, több különbö-

zeti vizsga után csak 1897-ben nosztifikálták. A nők emancipációja érdekében vívott harcaiban mindig számíthatott férjének támogatására.

WEIGAND JÓZSEF (Zombor, 1896. szeptember 4.–Zombor, 1963. október 6.) – Egy sokgyermekes földműves család 13. gyermekeként jött a világra, a testvérek közül heten maradtak életben. Őt, a legkisebb fiút papnak szánták, de mivel idegenkedett ettől a gondolattól, a kalocsai tanítóképzőbe íraták. Kitűnő tanuló volt, az egyházi iskola regulái azonban nem voltak ínyére, így a harmadik osztályt már a szabadabb szellemű selmecbányai képzőben fejezte be. Ott érte az első világháború kitörése. Fiatalos felbuzdulásában önként jelentkezett, de a fronton csakhamar rádöbrent a háborúság értelmetlenségére. Hadifogságba került, a szibériai és a kaukázusi fogolytáborokban sínylődött. 1919-ben tért haza, s még abban az évben Baján befejezte a tanítóképzőt.

1921-től Kerényen (Kljajićevo) tanított, ott kapta a meghívást, hogy vállalja a Bácskából kivándorolt szülők gyermekeinek oktatását az USA egyik városában. Feleségével, Kurucz Ilonával azon nyomban útra kelt Kubába, abban a reményben, hogy ott gyorsabban hozzájuthat a bevándorlási engedélyhez. Nem volt szerencséje, mert az USA határai akkortájt lezárultak a betelepülők előtt, úgyhogy a fiatal házaspár a szigetországban rekedt. Őt évig tengődtek Havannában és Union de Regesben, ahol Weigand gyári munkásként, zenei oktatóként, a némafilmek zenekíséretét ellátó hegedűsként tartotta el az időközben három gyermekkel megszaporodott családját. A nyomorból vezető kiutat a szakszervezeti mozgalomban találta

meg, az egyik munkásújság munkatársa is lett.

1927 legvégén tért haza, tanítói állásért folyamodott, kommunistabarát magatartása miatt azonban elutasították kérelmét. A Zombori Munkásbiztosítóban kapott pénztárnoki állást, de mivel keveset keresett (havi 400-at, miközben a szintén rosszul fizetett tanítók 800-at kaptak), minden más munkát is felvállalt: nyelvleckét adott, zenére oktatott, saját zenekara is volt. Közben a zombori filharmóniában játszott, zenekart alakított az Abrašević munkásotthonban, szakszervezeti tevékenységet folytatott. 1929-ben kapcsolatba került a diktatúra után megújuló kommunista mozgalommal: Hock Rezsővel, Gratz Andrással és Spasoje Pujićtyal került egy illegális pártsejtbe. Ez a kapocs a harmincas években is megvolt.

1941-ben tanítói álláshoz jutott, de ez 1945-ben majdhogynem árulásnak minősült. A mozgalom sohasem bocsátotta meg neki teljesen háborús passzivitását, szolgálatait azonban igénybe vette. Ő érzelmileg azonosult az új renddel, lelkesen vállalta, és nagy ügybuzgalommal teljesítette a rábízott feladatokat. Így az írástudatlanság elleni küzdelem egyik hordozója lett, tankönyvet is írt (ABC és olvasókönyv felnőttek számára, 1948, tízezer példány). Igazi népművelő volt, minden erejével népének felemelkedését szolgálta. Színműveket fordított a műkedvelők részére (Jovan Sterija Popović: Gonosz asszony; Pearl Buck: Kwei-lan vergődése; Kornyejcsuk: Platon Krecset), önálló egyfelvonásosa a Színpadunk sorozatban jelent meg (Építjük a szebb jövőt, 1946). Közben pedagógiai munkássága mellett előadásokat tartott, tankönyveket fordított, diákzenekarokat alapított, diaktikus ifjúsági jeleneteket írt.

1948 szeptemberében kinevezték a szabadkai Népszínház igazgatójává. Itt is ügybuzgóan, „lelkes tagként” szervezte az együttes munkáját, de a háború utáni magyar drámairodalom kezdete is az ő nevéhez fűződik. Két színdarabot írt (Kéz a kézben, 1949; Ördögűzők, 1950), mintegy teljesítve ezzel a rábízott feladatok egyikét. Mindkettőt Pataki László rendezte. A Kéz a kézben a Népszínház egyik legtöbbször előadott darabja lett – 97 alkalommal került színre. „Weigand két művét – írja Gerold László – drámatörténeti tényként kell szemlélni és értékelni . . . Csak mesterembere volt a drámának, nem művésze (Weigand József két színműve. Drámakalauz, 1998).

1951-ben visszatért a közoktatásba, előbb a gimnáziumban, majd az egyik általános iskolában volt nyelvtanár. Oktatásügyi tanácsosként ment nyugdíjba 1962-ben, egy évvel a halála előtt. A magyar művelődés ügyét mindvégig személyes ügyének tekintette, önzetlensége, segítőkészsége közmondásos volt. A Zombori Népszínházban, 1953 és 1955 között, a szerb együttes mellett működő önálló magyar társulat dramaturgia volt. Erőszakos megszüntetése megghiúsította az Évi szabadság című „eredeti vígjátékának” bemutatását is. (Az életrajz részben Weigand leányának, Čelapné Weigand Ilonának a feljegyzései alapján készült.)

WEIGAND VILMOS (Havanna, 1923. december 13.–Zimony, 1993. május 20.) – Közép-Amerikában, az Antillák legnagyobb szigetén jött a világra, s négyéves gyermekként tért haza tanító, később színházigazgató apjának szülőföldjére, Zomborba. Ott fejezte be iskoláit, és az 1942. évi érettségi vizsga után beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre,

ahol két évig a kémiai tanszék hallgatója volt. 1944 őszén mozgósították a jugoszláv hadseregbe, majd a leszerelés után a meginduló, de tanárhiányban szenvedő zombori gimnáziumban tanította a kémiát, fizikát és matematikát. Tanulmányait 1946 és 1950 között fejezte be a belgrádi Természettudományi Kar Kémiai Tanszékén, s a diplomálás után egy életem át a belgrádi egyetemen tanított. Tanítványai szerint kiváló pedagógus volt, aki a tanítást nem munkaként, netán teherként fogta fel, hanem hivatásként, élete értelmeként.

A „számárlétrán” azonban, talán éppen származása miatt, csak lassan haladt előre, neki mindig többet kellett tudnia, felmutatnia, mint azoknak, akiknek „megbízhatósági” cégérük volt, vagy esetleg nemzeti „pedigréjük”. Ennek folytán egy intézeti igazgatói szék, az akadémiai tagság elérhetetlen volt számára. Életem és pályám című írásában (Létünk, 1993) nem panaszkodott mellőzésére, csak egy helyütt közölte sóhajszzerűen: „1955-ben végre kineveztek asszisztensnek.” Előtte öt évig voltontör alapon látta el teendőit.

A munka, a tehetség, ha nehezen is, de utat tört: 1973-ban a belgrádi Természettudományi Kar Kémiai Tanszékének vezetője lett, 1974-ben pedig elnyerte a rendes egyetemi tanári címet. Ekkor már a határokon túl is ismert tudós, akinek az analitikai kémia tárgykörébe tartozó tudományos közleményeit a vezető nemzetközi szakfolyóiratok közölték, idézési indexük pedig megközelítette a 300-at. Munkásságának eredményeit az esetek többségében igen jól lehetett volna hasznosítani a gyógyszeriparban, a vízgazdaságban, a szennyvizek tisztításában és máshol is, de a hazai körülmények sajnos nehézségek voltak. „Míg tudományos mun-

káinknak különlenyomatait Kaliforniától Japánig és a Dél-afrikai Köztársaságig is kéri tőlünk – írja –, de főként az európai államokból, addig egyetlen hazai gyógyszerészeti összejövetelre sem kapunk meghívót.”

Fő érdeklődési területei mellett – a műszeres analízissel kiegészített kvantitatív analízis, a mérési adatok statisztikai feldolgozása, a technikában alkalmazott anyagok kémiai analízise – nagy figyelmet szentelt a kémia történetének tanulmányozására és a középiskolai kémiaoktatás módszertani kérdéseire.

A XIX. századi Szerbia kémiatörténetének számos, majdhogynem ismeretlen tényét tárta fel, továbbá a szerb kémiai szaknyelv több forrását is.

Nagy szolgálatoakat tett a tehetségkutatás, a középiskolai kémiai oktatás korszerűsítése terén. Korán felismerte, hogy a tudomány fejlődése a kutató szakemberek képzésére vezethető vissza, ez pedig az iskolarendszer függvénye. Az oktatás individualizmusát szorgalmazta, a tehetségek korai felkarolását. Ennek érdekében kapcsolódott be, majd lelke lett a Tudományt a fiataloknak elnevezésű mozgalomnak, amely az egész világon egyedülálló hazai és nemzetközi versenyeket szervezett a fiatal tehetségek részére. Az egykori Jugoszlávia vezető kémikusai ezeken a versenyeken tűntek fel először, s jórészt Weigand Vilmos szárnyai alatt nőttek fel. Alapozó ember volt tehát, munkájának eredményét azonban az ország zárata szinte lerombolta.

WEKERLE LÁSZLÓ (Módos, 1840. december 9.–Budapest, 1918. augusztus 13.) – Hivatalnoki családból való, a Szinnyi-féle lexikon szerint „atyja polgármester volt” Módoson. Hogy valaki tanácsfő lehessen, oda város is kel-

lett. Módos nem volt az, így aztán első tisztviselője sem lehetett „Bürgermeister” (Németmódos kisközséget és Szerbmódos nagyközséget csak 1896 elején egyesítették, belügyminiszteri rendelettel – Módos nagyközséggé). Viszont járási székhelyként tizennyolc falu közigazgatási központja volt, úgyhogy az apa valójában a szolgabírói hivatal vezetőjének tisztségét töltötte be. A valódi hatalmat azonban mégis a zágrábi káptalan gyakorolta, amely a két településnek és még néhánynak a földesura volt, s az 1795-ben épített kastélyból irányította a hatalmas latifundiumot, vagyonkezelői útján.

A főhivatalnoki tisztséget betöltő, némi földbirtokkal is rendelkező apa (az egyik határrészt ma is Wekerle-budzsáknak nevezik), rendes nevelést nyújtott fiának: Wekerle László Temesváron érettségizett, jogi tanulmányait pedig Budapesten fejezte be.

Nem sokkal doktori oklevelének elnyerése után, 1862-ben, Márki József tanár és pedagógiai író magához vette segéd-szerkesztőnek Wekerle Lászlót az akkor induló Népnevelők Lapjához, mégpedig a szintén módosi születésű Rill Józseffel együtt, aki később maga is neves szakíró lett.

A következő évben, a lap megszűnése után (1867-ben újraindult), magánzóként folytatta pályáját, a vagyoni helyzete ezt lehetővé is tette. Egykori szerkesztője, Márki József arról volt ismert, hogy szembeszállt a Bach-korszak germanizáló törekvésének, s emiatt 1856-ban, a tanári állást is elvesztette. Wekerle László viszont, a megváltozott körülmények folytán, már Lipcsében publikálta német nyelvű filozófiai munkáit. Ehhez a területhez élete végéig hű maradt, azzal, hogy később magyar nyelvű vallásbölcseleti tanulmányokkal jelent-

kezett (Isten az ő teljes valóságában, 1894; A szükségképpeniség bölcselete, 1897; Isten alapvalójában megismerése, 1904; Isten a jelenkor világításában, 1905; A világ eredése, kézirat).

Volt még egy kedvenc témája: Árpád vezér sírjának felkutatása. Ezzel is, 1885 és 1893 között, több stúdiumban foglalkozott, mégpedig Anonymus megbízhatatlan közlése nyomán, mely szerint Óbudán temették el, ahol utóbb a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére templomot építettek. A téves kiindulópont miatt az eredmény is elmaradt.

Ezt megelőzően, jó néhány évig az egyetemes lexikonok mintájára, ismeretárakat szerkesztett. Így átvette és 1879 és 1885 között kiadta a Magyar Lexikont, amely azonban befejezetlen maradt. (Simonyi Ede újságíró indította el 1878-ban, de csak a G betűig ért el, azaz a III. kötet után átadta a szerkesztést Wekerlének, aki a XV. kötetig jutott el, s elakadt.) Utána még a kétkötetes Kis Lexikont is megjelentette (1885–86). A két munkát a lexikográfiai szakemberek inkább csak érdekességgént tartják számon, mivelhogy már a megjelenésük pillanatában „nem mindenben álltak a kor színvonalán”.

A magánzóként kifejtett „irodalmi” és „tudományos” tevékenysége közben – minthogy elapadtak az otthoni források –, Wekerle László közpályán vállalt állást: 1884-ben kinevezték Máramaros vármegye tanfelügyelőjévé. Innen ment nyugdíjba is, 1911-ben, királyi tanácsosi címmel a tarsolyában.

WERNER IMRE (Kabol, 1915. augusztus 3.–Újvidék, 1982. június 30.) – A filatelista már százhatvan éve a gyűjtők gyöngye, ennek a szenvedélynek arisztokratája. Közülük is kiválnak néhányan, akiknek a gyűjtés már nemcsak

kedvtelés, hasznos időtöltés, passzió – divatszóval hobbinak is mondhatnánk –, hanem hivatás, elkötelezettség, speciális szaktudás.

Nos, egy ilyen mindentudó, nagy tekintélyű bélyeggyűjtő volt Werner Imre is a XX. század második felében: világklasszis!

Egy tanító családban jött a világra, még gyermekkorában Zentára került, ahol iskolába járt, érettségizett, s tizenkét-tizenhárom éves korában ismerkedett meg a postabélyegek világával. A zágrábi egyetemen mérnök-közgazdász-ként diplomázott (ez a szak később megszűnt), de talán még ennél is fontosabb volt, hogy bekapcsolódott a zágrábi bélyeggyűjtők egyesületének munkájába, amely a délszláv népek területén elsőként alakult meg (Hrvatsko filatelističko društvo, 1896). 1919 után ez az egyesület alosztályokat alapított az új állam egész területén – így Szabadkán 1920. október 16-án –, amelyek azonban csakhamar önállósultak, majd 1933-ban közösen megalapították a Jugoszláv Filatelista Szövetséget.

Werner Imre a második világháború után, az ötvenes évek legelején Zentáról Újvidékre költözött. Ekkor már országos híru gyűjtő volt, a nemzetközi bélyegvilágba pedig a régi szerbiai postabélyegek egészen egyedülálló gyűjteményével robbant be: többször is aranyéremmel tüntették ki. 1954-ben szerbiai leveleket és pecsétet állított ki Újvidéken a bélyeg megjelenése előtti időkből (Predfilatelistička pisma i žigovi Srbije, 1840–1846).

Ezek már a világ felé nyitás évei voltak. A Werner-féle sikeres emberek viszonylag könnyen útlevelhez jutottak, hogy ily módon is reprezentálják az országot, a nem egészen legális bélyegkereskedelem révén pedig devizához is

jutottak, úgyhogy ő hozta be az első Vespa motorkerékpár egyikét az országba, nagy feltűnést keltve vele Újvidék utcáin.

A hatvanas évek elejétől kezdve a Vajdasági Végrehajtó Tanács (akkor Főbizottság) tisztviselője, hivatali munkájáról, előmeneteléről azonban alig van adatunk, mintegy jelezve, hogy felettese, de ő maga is színekúraként tekintett állására, tevékenysége a bélyeggyűjtéssel kapcsolatos teendők köré csoportosult.

Ekkor már európai jelentőségű bélyegszakértő volt, a nemzetközi szövetség (Fédération Internationale de Philatélie) megbízásából a nemzetközi bélyegkiállítások állandó zsűritagja. Saját gyűjteményeit ettől kezdve már csak versenyen kívül állította ki, több más világhíru kollekció tulajdonosaival együtt. Ezek névsora rendszerint így alakult: az angol királynő, a monacói herceg, több amerikai milliárdos gyűjteménye . . . és Werner Imréé, a bélyeggyűjtés bácskai matadoráé.

Werner Imre indította el, s csaknem negyed századon át írta és szerkesztette a Magyar Szó Bélyeggyűjtő című rovatát (1953. március 2-ától 1977. október 17-éig). Hetente egyszer, a hétfői számban jelent meg, s sok hasznos információval, tanáccsal látta el gyűjtőtársait és az érdeklődő olvasókat. Lelkiismeretesen, kitartó rendszerességgel csinálta dolgát illő honorárium híján is. Ő azonban megtalálta számítását, sokan felkeresték útbaigazításért, a cserékkel, az adásvételekkel szép jövedelemre tett szert, meg aztán más téren is hasznosította nagy tudását: egy svájci furnírgyárosnak egy évig rendezte gyűjteményét.

Súlyos cukorbetegszenvedett, elfeledve halt meg. Hamvait Zentán helyezték örök nyugalomra.

WERTH HENRIK (Rezsőháza, 1881. december 26.–?, 1952. május 28.) – Régi bányász német telepes családból származik. Ősei 1802-ben, Temesvár környékéről, első telephelyükről érkeztek az écskai Lázár uradalomba, ahol a földesúrral több évtizedes haszonbérleti szerződést kötöttek. 1856-ban az uraság nem újította fel a lejárt kontraktust, mivelhogy saját kezelésébe vette birtokát. Werth Henrik öregapja az uradalmi halastóban vállalt munkát, apja viszont azok közé tartozott, akik továbbra is önállóan kívántak gazdálkodni, elvetették a cselédsorsot.

Tízévi elkeseredett küzdelem indult a földért, s ez végül is sikerrel zárult: a kincstár mintegy 7000 hold földet hasított ki részükre a Titellel átellenben fekvő perlaszi vízjárta rétből. Itt alapították meg 1866-ban Rudolfsgnade településüket, amely 45 évig viselte ezt a nevet (1866–1911), majd 13 évig Rezsőháza néven vezették (1911–1924), hogy most már 80 éve Knicaninként éljen tovább (1924–2003).

Az árterületen fekvő telep lakói kemény küzdelmet folytattak a vízzel, gátépítéssel, árvédelemmel teltek éveik, nemegyszer előtölte őket az ár. Werth Henrik gyermekevei ilyen rideg körülmények között múltak, az elemi iskolát is csak a szomszédos Titelen fejezhette be. Innen került a temesvári hadapródiskolába, amelynek elvégzése után zászlósként a békéscsabai gyalogezredbe osztották be. Felettesei, kiváló minősítéssel, a Bécsi Hadiiskolába irányították, amelyet császári kitüntetéssel fejezett be.

Az első világháborúba vezérkari századosként vonult be, s vezérkari ezredesként tért vissza. Egy rövid ideig a Vörös Hadsereg kötelékében volt (ez mutatkozott esélynek az ország területi ép-

ségének megőrzésére), de csakhamar átpártolt a fehérekhez. A kitűnő felkészültségű katona gyorsan halad a ranglétrán: 1926-tól tábornok, 1931-től altábornagy. A hitleri Németország iránti leplezetlen rokonszenve miatt 1936-ban nyugdíjazták, de a politikai helyzet változásával – Imrédy Béla lett a miniszterelnök – 1938-ban visszahívták tényleges szolgálatra, és a vezérkari főnök posztjára nevezték ki. Három évig, 1941 szeptemberéig töltötte be ezt a tisztséget, s befolyása, közmondásos németbarátsága folytán nagy szerepet játszott az ország fasizálódásában. Szentül meg volt győződve, hogy Magyarország helye a nagy és győzelmes Németország mellett van, a revíziós nemzeti érdekek érvényesítését is ettől a szövetségtől várta, ami eleinte előnyösnek is mutatkozott: az ország területileg többször is gyarapodott (Felvidék, Kárpátalja, Erdély északi része, Bácska, Baranya, Muravidék). Ő dolgozta ki a Jugoszlávia elleni támadás tervét is. Bácskában a szerbek tömeges kitelepítését és a magyarok betelepítését szorgalmazta.

A mérsékeltbb politikai erőkkben 1941-ben még volt annyi elszántság, hogy Werthet elmozdították a vezérkar éléről, de magát a folyamatot már nem tudták megállítani: az ország egyre jobban sodródott a háborúba, megállíthatatlanul rohant a vesztébe.

1945 februárjában a szovjet katonai elhárítás otthonában elfogta a nyugalmazott tábornokot, és hadifogságba (!) hurcolta. A szovjet katonai hatóságok egy idő után kiemelték a táborból, és tanulmányt írtattak vele katonai tapasztalatairól. Arra is kíváncsiak voltak, hogy mikor készítette el a Szovjetunió elleni támadás tervét. Háborús bűnökkel ugyan nem terhelték, de a hitleri ha-

digépezet feltétlen támogatása miatt hadi törvényszék elé állították, amely 25 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte az akkor 64 éves tábornokot (a magyar népbíróság 1945-ben, ismeretlen helyen tartózkodó háborús bűnösként, távollétében, halálra ítélte).

A sokasodó évek, a mostoha életviszonyok megtették a magukét: a szovjet gulágok egyike nyelte el az ötvenes évek elején.

WIENER SALAMON (Szeged, 1832. ?–Budapest, 1897. május 16.) – Az ország legnépesebb középiskolájába, a szegedi kegyesrendi főgimnáziumba járt. Tanulmányait a szabadságharc törte derékba, ő maga is, 1849-ben, 17 éves fejjel bevonult Dembinszky Henrik honvéd altábornagy táborába. 1851-ben folytatta tanulmányait a piaristáknál, ahol egyébként azért volt több száz hallgató, mert a délvidéki nemzetiségi településekről igen sok „cseregyerek” érkezett azzal a szándékkal, hogy egy korabeli megfogalmazás szerint – „rövid idő alatt elsajátítsák a magyar nyelvet, s egyúttal hazafias irányt is nyerjenek”. Wiener Salamonnak diákkorában literátori ambíciói voltak: osztálytársával, Lovászy Sándorral együtt és „a szegedi főtanodai ifjúság közreműködésével” egy irodalmi zsebkönyvet adott ki (Virágfüzér, 1851). Ebben az almanachszerű kiadványban Wiener elbeszéléssel (Vérfolt és nemes bosszú) meg versekkel szerepelt, de közöttük egy „eredeti szomorújátékot” is (Szerelem és méregpohár). Szerkesztőtársa, Lovászy, szintén színműírással próbálkozott, azaz, hogy az ő Remete című drámáját 1859-ben, Székesfehérváron be is mutatták, viszont Wiener darabjának bemutatásáról nincs tudomásunk.

A két szerkesztő további kiadványokat helyezett kilátásba, bejelentették, hogy ezek „láncolata leendő szépirodalmi nézeteinknek”, de végül is még csak egy közös zsebkönyvet adtak ki pesti egyetemi éveik során (Pesti Emlény, 1854). A két barát medikusként kacérkodott az irodalommal, de Lovászy végül is vidéki aljegyző lett, Wiener viszont Bécsben folytatta tanulmányait, s 1860-ban orvosdoktori oklevelet nyert. Még az évben Szabadkára került városi orvosnak és palicsi fürdőorvosnak.

Amikor oda került, Szabadka már felismerte a Palicsi-tó idegenforgalmi jelentőségét és gyógyhatását. Kovács Endre és Zomborcsévi Vince még 1837-ben javasolta, hogy a tó partjának egy részét jelöljék ki fürdőhelynek, és lássanak hozzá egy gyógyfürdő alapításához is. 1852-ben elkészült az alföldi építészeti jegyeit magán viselő Nádas Szálló, 1857-ben pedig döntést hoztak egy 32 szobás vendéglak építéséről is, Skultéty János tervei alapján. Wiener tehát egy megkezdett munkát folytatott, s több mint negyedszázados praxisa során regionális jellegű gyógy- és fürdőhelyé fejlesztette. A vendégek ezrei keresték fel, s találtak itt pihenésre, gyógyulásra. Ekkor a fürdőre már egészen ráillett Iványi István leírása, mely szerint „levegője az Alföld porától tiszta, és a körös-körül elterülő parkoktól és magánligetektől, a szőlőktől és kertektől egészen illatos”.

Wiener orvosként sem tette le a tollat, csakhogy most, a Természettudományi Társulat tagjaként, figyelme inkább a szakkérdések felé fordult. Az Orvosi Hetilapban, a Közegészségi és Törvényszéki Orvostanban és a Gyógyászatban publikált. (A Szinnyi-féle lexikon szerint a Hölgyfutárban 1864 februárjában két folytatásban leközölte

Szabadka történetét, de a jelzett évfolyamban nem találtuk meg.)

Ő írta az első igazán jó és alapos ismeretűt a Palicsi-tóról és gyógyerejéről (A palityi tófürdő. Magánrajz, Szabadka, 1869). A szikes, szódás, bikarbonátos tulajdonságai miatt az „égyvényes gyógyvizek” közé sorolta, azaz a lúgos, alkalikus gyógyvizek közé, amilyen a Fertő-tó is volt. Kimutatta, nemegy példával illusztrálva, hogy itt sokan gyógyították görvélyes (skrofulózis) eredetű bajaikat, meg az angolkór, a köszvény, az ízületi csúsz enyhítésében is sikereket könyveltek el. Megállapításait Sziklai Soma is átvette az 1882-ben kiadott palicsi monográfiájában. Wiener Salamon a nyolcvanas évek vége felé Budapestre költözött, s a Rózsák terén levő szegényházban fejezte be életét.

WILTSCHGO RUDOLF (Nagybecskerek, 1822. ?–Nagybecskerek, 1895. július 9.) – „Egy időben zenei életünk központja volt” – így emlékezett meg a becskerekai Torontál halála alkalmából az ismert zenetanárról, orgonistáról, a zenei események szervezőjéről, s még hozzáfűzte azt is, hogy a generációk hosszú sora „neki köszönheti azt, amit a zenéről tud”.

Nemcsak a nekrológból, hanem a korábbi sajtóközleményekből is egy köztisztelőben álló személy alakja sejlik fel. Jóllehet következetesen zenetanárnak mondják, ezt nem a mai értelemben, a főiskolai képesítésű szakoktatóként kell felfogni (a tanárképzés csak 1875-ben kezdődött az „országos konservatorium”, azaz a Zeneművészeti Főiskola megalapításával), hanem, hogy egyházi orgonistaként, pedagógusként szervezte a zenei életet. Valójában iskoláztatásáról nincsenek is pontos adatok, viszont elég megalapozott-

nak látszik az a feltevés, hogy kiemelkedőnek mondott zenei műveltségét részben magánúton, részben pedig a temesvári tanítóképző intézetben nyerte el, ahol egyébként kántortanítói oklevelet szerzett. Bizonyos adatok mutatnak arra is, hogy a múlt század negyvenes éveiben, vándorlásai során, egy-egy évet töltött az Aradi Színház és a bécsi Carl-Theater zenekarában.

A szabadságharc leverése után telepedett le szülővárosában, s a katolikus kántori állás elfoglalása mellett, 1851-ben, feleségével, Hopfer Carolina óvónővel, Brunszvik Teréz neveltjével együtt Leány Tan- és Nevelőintézetet nyitott, amelyet 1880-ig fenntartottak. A későbbi polgári iskolák előfutára volt ez a magánnevelde. A lányok a negyedik elemi után iratkoztak be, hogy valamelyest bővítsék általános, így zenei műveltségüket is, s elsajátítsák a varrás, a kézimunka, a háztartás alapismereteit, amely tantárgyként majd csak évtizedek múltán került a népiskolákba. Végtelenül hasznos intézmény volt, a szülőknek is előnyére vált, mert gyermekeiket nem kellett Temesvárra vagy Szegedre irányítani.

Wiltschgo az ötvenes, hatvanas években a becskerekai zenei élet összetartója volt. Kortársai szerint „segítség nélkül nem jöhetett létre sem hangverseny, sem zenei előadás. Száz meg száz gyermeket vezetett be a dallam és billentyű titokzatos világába”. Emlékezetesek maradtak az 1856 tavaszán megrendezett hangversenyek, amelyeket a piarista gimnázium templomi orgonájának beszerzése érdekében tartottak. Ezeken énekkarok, zenekarok, énekesek léptek fel, operaszíndarabok, kórusdalok, énekszámok hangzottak el. A lapok tanító-mesternek nevezték el, aki „meglepően jól bizonyított Mendelssohn Búcsú az

erdőtől című szép kórusdalában, amelyet 18 leánytanítványa adott elő. Az eredetileg férfikvartettre írt művet Wiltschgo úr szopránra és altra írta át zongorakísérettel, ami remekül sikerült neki”. A Bécsben megrendelt 1000 forintos orgonát még abban az évben felavatták.

Környezete képzett zenésznek, jó pedagógusnak s művelt embernek is tartotta, aki a város egyik legnagyobb magánkönyvtárát mondhatta magáénak. Iskolájának évi záróvizsgái fontos helyi események voltak. Jóllehet katolikus kántor volt, református zsoltárokat, középkori gregorián korálokat is betanított. Éveken át a zsidó hitközség orgonistája is volt. A XVIII. századtól a gazdag német nagyvárosok zeneigazgatókat neveztek ki, azzal a feladattal, hogy a település egyházi és világi zenei életének irányítói legyenek. Nos, Wiltschgo Rudolf, kinevezés nélkül is, egy ilyen director musices volt Nagybécskereken a XIX. század ötvenes éveitől kezdve.

WINKLER PÁL (Palánka, 1859. január 25.–Kalocsa, 1936. augusztus 25.) – Az egykori nagy, Duna menti német településről (1945 óta főleg szerb telepesek lakják), a Deutsch-Palánkáról indult egy sokgyermekes iparoscsaládból. Az egyház taníttatta ki: a kalocsai főgimnáziumba járt, s bennlakója volt a jezsuiták vezette konviktusnak, a Stephaneumnak. Az érettségi után az érseki papneveldebe került, s elvégzése után, 1884-ben, pappá szentelték. Pályafutását Szentfülöpön kezdte, azaz Filippovón, a mai Bački Gračacon, majd Palánkán (1890), Bácsordason, a mai Karavukovón (1891), Hódságon (1893) és Bácsalmáson (1897) káplánkodott. 1897-ben Kalocsára helyezték

át, a Főszékesegyházi Könyvtárba, s könyvtárosként, 1915-től pedig az Érseki Levéltár igazgatójaként dolgozott csaknem negyven éven át, egészen haláláig.

1901-től, részben népszerűsítő jellegű, egyháztörténeti munkákat kezdett írni és publikálni, ezeket eleinte a Kalocsai Néplapban tette közzé. Ezek közül külön figyelmet érdemel az Egy szerzetesnyomdász viszontagságai című írása 1909-ből, amelyben a pesti helytartótanács és a Kalocsai Érseki Levéltár iratainak felhasználásával megírta Takáts Rafael padéi kézi nyomdájának működését, a ferences barát hányattatását és üldöztetését. Ugyanebben az évben jelent meg a Borowszky-féle kétkötetes, Bács-Bodrog megyei monográfia, amelyben Winkler Pál 50 oldalon megírta a kalocsai–bácsi egyházmegye történetét a kezdetektől a XX. századig. Minden bácskai helytörténész számára ez megkerülhetetlen forrásmunka, amelynek ismerete után tovább lehet lépni.

Winkler munkásságának külön fejezete az Árpád Könyvek című sorozatban való közreműködése. A hangzatos cím egy jelentéktelennek mondható vállalkozást takar. A kis formátumú, narancsszín, sovány füzetecskékben főleg együgyű ifjúsági színműveket jelentettek meg. Az, ami értékes az Árpád Könyvekben, azt Winkler Pál nyújtotta a sorozat jellegétől teljesen elütő hat egyháztörténeti tanulmányával (A kalocsai és bácsi érsekség, 1926; Kalocsa története, 1927; A kalocsai érseki főszékesegyház 1010-től napjainkig, 1929; A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története, 1932; Monostorok a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében, 1933; A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében, 1934).

Winkler Pál munkái sok hasznos útbagazítást adhatnak a kezdő vajdasági egyház- és helytörténeti kutatóknak. Így a monostorok a mohácsi vész előtt . . . című munkája megbízható áttekintést ad a középkori bácskai és szerémségi kolostorokról, hiteles helyekről, amelyek a török vész idején elenyésztek, olykor még romjai sem maradtak. Csak néhány ismertebbet említünk közülük: társaskáptalan volt Titelen és Hájszentlőrincen (Bezdán közelében). A bencéseknek apátságuk volt Nagyolaszin (Mandelos), Dombón, Alsó- és Felsőadorjánon, Szentfülöpön, a cisztercitáknak Bélakúton (Pétevár), Tárnokon (ismeretlen helyen), a Szent Ágoston-rendnek Bátmonostoron (Magyarország), a dominkánusoknak Nagyolaszin, Coborszentmihályon (Zombor táján), Szegeden, a pálosoknak Bodrog-szigeten, a ferenceseknek Bácsan, Baján, Szabadkán, Szegeden, a templomos lovagrendnek Bácsan, a máltai lovagrendnek Bánmonostoron (Banoštor). Több ismeretlen eredetű kolostort is számon tartanak. Egyik fő munkája, A kalocsai és a bácsi főkáptalan története, egy évvel a halála előtt, 1935-ben jelent meg.

WLISLOCKI HENRIK (Brassó, 1856. július 9.–Bethlenszentmiklós, 1907. február 19.) – Rozsnyón volt tanár, de a századvégen, harmincéves korában, állását feladva, csatlakozott a cigánykaravánokhoz, s azokkal együtt élve, kóborolva gyűjtötte a cigány népköltészet gyöngyszemeit, megfigyelte és leírta szokásaikat, hiedelmeiket, életmódjukat. Terepjárásban mindvégig veretlen maradt tudóstársai között, talán csak Györffy István és Kálmány Lajos közelítette meg, ők kerültek ugyanis még teljes emberközelségbe a népi kultúra hordozóihoz, a parasztsághoz.

A romológia, illetve a ciganisztika egyik legjobb korabeli művelője 1885 és 1897 között keresztül-kasul bejárta Erdélyt és Bukovinát, de elkerült vidékünkre, Bácskára, s bizonyos jelek szerint, egy nyáron, Szerbiába és Boszniába is. Közben szorgalmasan publikált a fővárosi és a vidéki lapokban, tanulmányait az Ethnographiában közölte, szép számban megjelenő könyveit pedig, főleg német nyelven, Lipcsében, Berlinben, Hamburgban és Bécsben adta ki. Munkásságának elismerésül az angol néprajzi társaság tagjául választotta. Gyűjtésének hitelessége, a korabeli lejegyzési módszer pontatlansága miatt, ma már helyenként kétséges, de mégis neki és társainak köszönhető a cigány népköltészet első ismert darabjainak fennmaradása, a cigány folklór történeti vonatkozásait az általuk közreadott szövegek nélkül nem lehetne sem megközelíteni, sem tárgyalni.

A rendszertelen, olykor a zülöttséggel határos életmód megviselte szervezetét, s 1897-ben, egyik vándorútja során, elborult elméje. Vén cigányasszonyok próbálták kiűzni belőle a „rossz szellemet”, de a ráolvasás, a bűbájosság nem segített, mire a sátoros cigányok – a csak nálunk ismert tájszóval: a csergások – hazavitték Erdélybe. Ettől kezdve egészen haláláig nagy szegénységben és elhagyatottságban élt feleségével, aki tanítónő volt Bethlenszentmiklóson, s férje barangolásait vegyes érzelmekkel, de bizonyos fokú megértéssel is nézte, mert maga is néprajzos volt, az Ethnographia közölte írásait. Olykor-olykor a cigánykaravánok száralomból útba ejtették otthonát, de gyorsan továbbálltak.

Wlislocki Henrik 1890-ben és 1891-ben tartózkodott Nyugat-Bácskában. Tanulmányainak, cikkeinek hivatkozása-

sai szerint járt Bezdánban, Apatinban, Béregen (Bački Breg), Monostorszegen (Bački Monoštor) és Bácsszentivánon (Prigrevica). „Cigánytanulmányai közben”, ahogy egy helyütt megnevezi alaptevékenységét, itteni barátainak tanácsára, érdeklődéssel fordult egy „érdekes népszívet”, a horvát etnikai csoport, a sokácok népélete felé. Tanulmányának eredményét az Ethnographiában tette közzé (1896. 4. sz.) A sokácz néphit köréből címmel.

A zombori Bácskában 1890-ben, de főleg 1891-ben publikált. Főleg cigány népdalokat tett közzé, eredetiből fordítva, meg egy Bács megyei német népdalt is. Egy-egy irodalmi tanulmány, vitacikk és egy németből fordított elbeszélés (feleségének munkája) egészíti ki Wlislocki itteni közléseit.

Wlislocki bácskai tartózkodása egy országos botrányt kiváltó eseménnyel kezdődött. 1890 nyarán az apatini csendőrséghez feljelentés érkezett, mely szerint a község határában tartózkodó vándorcigányok között „egy szakállas, szemüveges úrféle” is látható, aki reggelente elhagyja a sátortáborát, s felkeresi a közeli falvak idős férfiai és nőit, „értelmetlen dolgokat kérdezget” tőlük, még éneklésre is felkéri őket. Az őrsparancsnok két szuronyos emberét küldte a helyszínre, akik aztán a gyanús férfiút megvasalva bekísérték, több napig fogva tartották. A tragikomikus eset részleteiről, Tudós csendőrségen címmel, Herceg János emlékezett meg a Dunatájban (1973. I. 10.). A szakkörökben jól ismert néprajzos bácskai viszontagságait annak idején megírták a pesti lapok is. A megszegényített megyei vezetők gyorsan intézkedtek, de azt már nem tudták megakadályozni, hogy a fél ország ne nevéssen heteken át a megyei rendőrség otrombaságán.

WODETZKY JÓZSEF (Versec, 1872. március 15.–Budapest, 1956. március 17.) – Kétéves korában vesztítette el apját, a tanárembert, a hatosztályos verseci főreáliskola igazgatóját, aki egyúttal sikeres, de szerencsétlen feltaláló is volt.

Versecen fejezte be az elemi, a középiskolát pedig Temesváron, mivel édesanyja visszaköltözött a szülői házba. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte, és Párizsban fejezte be, mint sorbonne-i diák. Henri Poincaré francia matematikusnak, az analízis és a valószínűségszámítás nagy ismerőjének előadásait is hallgatta, aki egyébként 1905-ben megkapta a Magyar Tudományos Akadémia 10 000 koronás Bolyai-díját. 1912-ben tért haza. Tanársegéd lett a budapesti Tudományegyetemen, 1923-ban meghívták a Debreceni Egyetem fizikai tanszékére (megalapította az ottani egyetemi csillagvizsgálót), 1934-ben pedig a budapesti Tudományegyetem csillagászati tanszékére, ahol 1942-ig, azaz nyugdíjazásáig tanított, s egyúttal betöltötte a Svábhegyi Csillagvizsgáló igazgatói posztját is. Ebben az időszakban már európai híré csillagász, úgy tekintenek rá, mint a magyar csillagászat nesztorára.

Főleg elméleti csillagászzal foglalkozott: a klasszikus égi mechanikával, az égitestek keletkezésével és fejlődésével, a csillagrendszerek vizsgálatával. Számos tanulmányában elmélyítette a relativitáselmélet kritikáját, kimutatta, hogy bizonyos csillagászati és fizikai jelenségek magyarázata nemcsak a relativitáselmélet, hanem a klasszikus égi mechanikát is foglalkoztatták, így az égitestek fizikai tulajdonsága, a világ-egyetem kialakulásának elmélete, a ballisztika. Egyik tanulmányában elméletileg kimutatta a rakétalövedékek pá-

lyájának pontos kiszámíthatóságát. Tanulmányai 1909 és 1942 között jelentek meg a Természettudományi Közönyben és több francia, német és olasz nyelvű szakfolyóiratokban. Két könyvet is hagyott maga után (Az üstökösök, 1910; A világegyetem szerkezete, 1926).

Ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő munkássága is jelentős. Munkatársa volt a Csillagászati Lapoknak, a Csillagok Világának, megalapította a Stella Csillagászati Egyesületet, ügyvezető titkára lett, s szerkesztette a Stella folyóiratot, az egyesületi almanachot. Nemcsak elismert tudós és tiszteletre méltó pedagógus volt, hanem kitűnő általános klasszikus műveltségével, kiváló nyelvtudásával – anyanyelvi szinten beszélt és írt franciául, németül és olaszul –, de irodalmi és zenei képzettsége is meghaladta az átlagot. Több hazai és külföldi tudományos társaság vette fel soraiba, így a két háború között Wodetzky tagja lett a Jugoszláv Csillagászati Társaságnak is.

WODETZKY LAJOS (Ober-Markovitz, 1821. április 19.–Versec, 1874. november 9.) – Lengyel család sarjadéka, ősei takácsmesterek voltak, apja azonban már császári hivatalnokként szolgált. A hétéves háború után felosztott Szilézia Ausztria fennhatósága alatt maradt kisebbik, déli részében született. A középiskolát Teschenben fejezte be, ahol apja is hivatalnokoskodott. Matematika-fizika szakos tanári oklevelét a bécsi egyetemen szerezte. Pályáját szülőföldjén, Teschenben kezdte, majd 1852-ben, a szolgálat érdekében, áthelyezték a Temes megye déli csücskében fekvő Versecre: az ottani főreáliskola professzora lett, később igazgatója is.

Tanári munkája mellett, szabad óráiban, műszaki kérdések foglalkoztatták. Így többek között tökéletesítette az osztrák hadseregben használatos Werndl-puskát (Josef Werndl fegyverkovács találmánya), s ennek folytán tüzelési gyorsasága elérte a percenkénti 14–17 lövést. Ez a henger alakú, zárókészülékkel működő, hátultöltő puská 1888-ig volt használatban, a Mannlicher-féle ismétlőfegyver váltotta fel. Tőle ered a cserépkályha folyamatos tüzelésének ötlete is: a tüzelőanyagot egy töltőaknában helyezte el, amelyből a súly következtében lecsúszó tüzelőanyag önműködően biztosította a folytonegést.

A legeredetibb találmánya a vonat elé szerelhető hóeke volt. Megfigyelte, hogy a nagy havazások megbénítják a közlekedést, az elakadt szerelvényeket pedig nemegyszer az utasoknak kellett kiásniuk a hótorlaszból. Otthoni kis műhelyében 1857–58 telén elkészítette a mozdony elé szerelhető, két szárnyból álló, hegyesen végződő, ekeszerű szerkezet modelljét, amely a vasúti pálya két oldalára tolta a havat. Találmányának híre kelt, a vállalkozó szellemű üzletemberek valósággal megostromolták. Akkoriban a vasút még újdonságszámba ment, minden vele kapcsolatos téma közügy is volt, így aztán erről a találmányról is szélteben-hosszában írtak az újságok. Még az uralkodó, Ferenc József is tudomást szerzett róla, és kihallgatáson fogadta. Közbenjárására 1858. április 23-án soron kívül megkapta rá a szabadalmi levelet. Közben több magáncéggel folytatott üzleti tárgyalást, a legnagyobb reményeket azonban az államvasutakhoz fűzte, de az, legnagyobb sajnálatára, nem adta meg a kért árat. Egy angol világceg bécsi képviselőjével is kapcsolatba lépett,

de végül is elszámította magát, s dolga végezetlenül tért vissza Versecre.

1859 decemberében a verseci állomáson várta a Temesvár felé induló vonat, s ekkor, a legnagyobb megdöbbenésére, a begördülő szerelvény előtt megpillantotta a hóékét. Az történt, hogy az államvasút műszaki szakemberei titokban megszerezték Wodetzky tervrajzát, illetéktelenül lemásolták, s megkezdték a hóéke tömeges gyártását. A verseci tanár-feltaláló hoppon maradt. A kijátsozott Wodetzkyt annyira elkésérítette az ügy, hogy búskomorságba esett, egyéb találmányait sem hozta soha nyilvánosságra. Megtörtén, elfeledve, nagy-nagy névtelenségben halt meg ötvenhárom éves korában.

Fia, Wodetzky József, az ismert csillagász, egyetemi tanár, aki két éves korában veszítette el apját, csak jóval később, a családi iratok között lapozva döbbsent rá, hogy apját anyagilag is, erkölcsileg is mennyire megrövidítették. Nyomozott az ügyben, ügyvédje útján pert kívánt indítani az államvasutak ellen, de az első világháború kitörése megakadályozta ebben.

Wodetzky Lajos emlékét az ismert technikatörténész, Vajda Pál ébresztette (Nagy magyar feltalálók, 1952, 1958), de neve még ma sem szerepel az általános és szaklexikonokban, s a technikatörténet is csak elvétve jegyzi munkásságát.

WODIANER FÜLÖP (Veprőd, 1759. május 22.–Szeged, 1820 körül) – A „szögedi világ” kitűnő ismerője, Bálint Sándor, több helyen is „szegedi származásának” mondja a Wodianer családot. Szűkebb értelemben így is van, a Wodianer név valóban ebben a városban „született”, a család is itt vált ismertté és gazdaggá, innen indult a magyarországi

pénzvilág csúcsai felé, a zsidóság általános reformkori felemelkedése során. Tágabb értelemben azonban a Tiszaparti város a família számára csak egy fontos, közbeeső állomáshely volt.

A családalapító Wodianer Fülöp öse Morvaországból telepedett le a Bácskában, mégpedig 1726 után, amikor III. Károly császár elrendelte, hogy az osztrák tartományok területén minden zsidó családból csak egy férfi nősülhet. Ekkor sok zsidó fiatalember Magyarországra távozott családalapítás végett. Ennek következtében az 1735 és 1738 között tartott összeírás szerint az országban a 2531 magyar zsidó mellett már 961 morva zsidó is élt. Ezek között találjuk Wodianer Fülöp apját, aki a Kúla közelében fekvő Veprődön talált otthonra. Akkoriban városi letelepedésüket erősen korlátozták, ingatlannal nem rendelkezhetek, hivatalnoki állást sem kaphattak, így aztán tömegesen fordultak a kereskedelem felé. Ők lettek a házalók (tollasok, bőrszöcsk), a kocsmai bérlők, a sarki szatócok, a pénzkölcsönzők. Általában lenézett foglalkozások voltak ezek, de hasznót hajtóak, sőt fontosak is. „Nem száradna-e sokaknak minden produktuma, ha azt házában nem keresné a zsidó?” – kérdezte honfitársaitól Széchenyi István (Hitel, 1830). Wodianer apja is terményfelvevásárlással és -értékesítéssel foglalkozott, s tetemes vagyonra tett szert.

Wodianer Fülöp már úgy találta, hogy szűk neki a falusi keret, s népes családjával – gyermekei Veprovácon jöttek a világra – a XVIII. század végén a liberális szellemű Szegedre költözött, és megalapította dohánykereskedelmi vállalatát, az évek múltán híressé vált Wodianer-céget. Itt változtatta meg nevét a morvaországi Wodian falu után, mivel korábbi neve – Feiwes Ehprevitz

– nehezen volt megjegyezhető a kereskedelmi világban. Vállalkozásai sorra beváltak, gazdag ember lett, megbecsült polgár. 1793 és 1807 között a városi tanács esküdtje volt, 1808-tól pedig városhíró. Egyik vezető embere a helyi izraelita hitközségnek, az emlékezet a Talmud jó ismerőjeként őrizte meg, de emberbaráti, jótékonykodó szerepéről is szólnak a régi írások.

Fiai, Sámuel és Rudolf Pestre helyezték a Wodianer-cég székhelyét. Ők többedmagukkal, mai szemmel nézve, a menedzsertípus első képviselői ezen a tájon. 1840-ben bérbe vettek egy ötezer hold nagyságú kincstári birtokot, s mintegy 3000 holdon a Torontálból visszatelepített dohánykertészekkel – egyházaskérierékkel, szajániakkal, tóbaiakkal, jázovaiakkal – megszervezték a termelést. 1839-ben 30 000, 1841-ben 28 000 tonna dohányt exportáltak Franciaországba.

Amikor az 1860-as években a kereskedő-vállalkozó nagytőke az iparosítás felé tájékozódott, ebben a folyamatban ott találjuk a Wodianer családot is, a Deutschok, Weissek, Herczogok, Fellnerek, Kohnerek, Brüllök mellett. Számmottevő érdekelttségük volt a pesti malomiparban, a pénzintézetekben, a nyomdaiparban. Az utóbbiban könyvkiadóként, laptulajdonosként működtek, egy időben az egész tankönyvkiadás a kezükben volt. A család kevésbé mozgékony tagjai földbirtokba, bérházakba fektették pénzüket, de mind az egyik, mind a másik részből bárók, főrendiházi tagok, képviselők kerültek ki, meg mutatóban egy teológus is, a vevprováci születésű Jahosua, aki mintegy örökölve a családalapító Wodianer Fülöp hajlamát, a zsidó hagyományok ápolásának szentelte életét.

WOLF VILMOS (Törökkanizsa, 1853. március 21.–Budapest, 1925. október 3.) – A XIX. század utolsó harmadában, a liberális korszakban, a földbirtoklásból és hivatalviselésből kizárt zsidóság tehetséges képviselői a kereskedelem, az ipar, a bankszakma meg néhány nem elzárt értelmiségi pálya felé fordultak, s körükből sok ügyvéd, orvos, újságíró került ki.

Ezek az utóbbiak közé tartozott Wolf Vilmos is, aki, sajátos módon, egyidejűleg két értelmiségi pályán is futott, ami persze nem volt ritkaság – a századvég ismert alakja a lapalapító, újságszerkesztő ügyvéd –, bár ez csak a legjobbak kiváltsága volt. A gimnáziumot Szabadkán és Szegeden végezte, az utóbbiban már diákként bontogatta szárnyát a Szegedi Híradó hasábjain. Ezt a gyakorlatot joghallgató korában Pesten is folytatta, sőt huszonéves jurátusként két sajtótörténeti szempontból is fontos vállalkozásban vett részt.

1878-ban indult a Pesti Hírlap, amely mutatószámában azt ígérte, hogy „egy jól és fürgén szerkesztett, minden hírt gyorsan közlő, olcsó napilapot” nyújtanak át az olvasónak. A lapvállalkozó Légrády Károly nyomdatulajdonos, aki Tisza István szűkebb köréhez tartozott, a kor legjobb újságíróit szerződtette – a törvénytörő rovatot Wolf Vilmos vezette –, akik aztán valóban eleget is tettek a beharangozott ígéretnek.

A kialakult sajtógyakorlat szerint a lap szellemi részéért az azt aláíró szerkesztő felel. Amikor egy alkalommal a kiadó Légrády megakadályozta egy véleményével ellentétben álló cikk közlését, a szerkesztőség Csukási József főszerkesztővel az élen, kivált a lapból, s 1881. június 16-án megalapította a Budapesti Hírlapot, amely „közel állt az

ellenzékhez, bár pártokhoz nem kötődött”, később pedig, főleg Rákosi Jenő szellemi befolyására, a nacionalizmus lett a „vezérlő csillaga”.

Wolf újságírói tevékenysége ebben a két lapban bontakozott ki, különösen a Don Diego álnéven megjelent humorisztikus törvényszékirásaival tűnt ki. Időközben azonban, különösen diplomálása után, egyre jobban tájékozódott tényleges szakmája felé.

1880-ban nyitotta meg ügyvédi irodáját, amely majd a kilencvenes években válik ismertté: ekkor néhány nagy perben elsőrendű bűnügyi védőként szerzett magának országos hírnevet. 1881-ben, csaknem 500 taggal megalapította a jogászok legnagyobb országos testületét, a Budapesti Ügyvédi Kört.

Szakmai téren is megtartotta azonban a kettős vágányt: nemcsak híres gyakorló ügyvéd lett, hanem szaklapot szerkesztett, jogi íróként is jeleskedett. 1884-ben megalapította és 1920-ig szerkesztette a hetente megjelenő Ügyvédek Lapját. Sorban jelentette meg szakmunkáit (A magyar csődtörvény, 1880, 1890; A magyar ügyvédi rendtartás, 1886), a jelentősebb bűnperekben elhangzott beszédeit (Gyilkossági kísérlettel vádolt Schreiber Mór védőjének a budapesti kir. törvényszék esküdtszéki termében 1891. aug. 31-én tartott védbeszéde) és a gyakorlat alkotta jogszabályok gyűjteményeit (A m. kir. kúria ügyvédi tanácsának elvi jelentőségű határozatai, 12. füzet, 1909–1910).

WOLLÁK GYULA (Darány, 1887. április 2.–Belgrád, 1941 végén) – „Somogyország” déli, később már a jugoszláv határhoz közel eső részéből származik, így aztán inkább Barcshoz, a drávai hajózás végpontja felé tájékozódott, legjobban pedig Baranya központ-

jához, Pécshez, s nem a somogyi megyeszékhely, Kaposvár felé, ami aztán meghatározta pályáját is, életútját is.

A pécsi gimnázium tanáraként tagja lett a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának, amelynek elnöke Doktor Sándor orvos, a Nemzeti Tanács későbbi vezetője volt. Ott adta ki ismeretlen könyvét is, amely a műveltségfilozófia köréből merítette témáját, és Műveltség és álműveltség volt a címe; elég távol állott a marxista dialéktikától és materializmustól, idealista volt és maradt.

Az „ismeretlen” könyvet Szabadkán jelentette meg 1929-ben az ottani Krausz és Fischer nyomdában. A több mint 200 oldalas, alapvetően filozófiai műnek első részében a műveltségről vallott nézeteit fejtegette és foglalta egybe, a másodikban pedig a műveltség történelmi kialakulásáról és a közműveltségről írt, miközben bőven hivatkozott Schopenhauer, Keynes, Montaigne, Rousseau, Kant, Leonardo da Vinci, Merezkovszkij, Wels, Spengler, Tolsztoj, Plinius stb. műveire, idézte Kosztolányit, Jászi Oszkárt, Brassai Sámuel, Kempelen Farkast, Alexander Bernátot, merített Jovan Dučić költészetéből meg a hasonló érdeklődésű Farkas Geiza tanulmányaiból (ő írta a könyv előszavát is).

A két háború között ez volt az egyetlen filozófiai munka a jugoszláviai magyar könyvkiadásban. A kortársak néhány jó szót mondtak róla, ám igazi értékelésre és értelmezésre alighanem még továbbra is várni kell. Lőrinc Péter minősítése sem segített eloszlatni körülötte a feledés homályát, pedig ő nemcsak a dogmatikus, hanem olykor a liberális nézetek hordozója is volt. Tény az, hogy nemcsak Wollák könyve és életműve merült feledésbe, hanem személye is: nem sorolják fel a fasizmus áldo-

zatai között, és nem emlegetik nevét a pécsi emigránsok között sem.

Egyébként Majtényi Mihály „különös vératömlesztésnek” nevezi a pécsi menekültek vajdasági szereplését. Wollák Gyula ugyan nem tartozott a nagy „vér-adók” közé, mint mondjuk egy Csuka Zoltán, de mégis hozzájárulása jelentős a vajdasági szellemi élet fellendítéséhez. Az 1922 januárjában induló becskereki Fáklya folyóirat munkatársa volt, s szervezője a Fáklya-mozgalom rendezvényeinek, amelyeken későbbi felesége, a módosi Tauszig Magda is fellépett megzenésített Ady-versekkel, Schubert- és Schumann-dalokkal. Utóbb közreműködött a Vajdasági Írásban, a Kalangyában, a Jugoszláviai Magyar Újságban, a Hétről-Hétre hetilapban. 1933-ban nyugdíjazták, s ettől kezdve ritkábban publikált, majd teljesen elhallgatott.

Életét tragikusan fejezte be: 1941 nyarán zsidóként a pancsovai (jabukai) internálótáborba zárták, onnan pedig túszként Belgrádba szállították, ahol a falakat már ellepték a vészjósló plakátok: egy megölt német katonáért száz kezest végeznek ki. Egy ilyen százas létszámú csoporttal állították puskacső elé (Németh Ferenc kutatásai alapján).

WOLNY ANDRÁS (Selmezbánya, 1759. ?–Nagymuzsaly, 1827. október 17.) – Kiforrott pedagógusként, ismert természettudósként került 1794-ben tanárnak a Karlócai Görögkeleti Gimnáziumba. Előzőleg tíz évig piarista professzor volt, de elhagyta a rendet, Szerémségbe már világi személyként jött. Az iskolában ekkor még zömmel latinul folyt az oktatás, úgyhogy nyelvi nehézségei sem voltak, de közben szerbül is megtanult. 1798-tól az igazgatói posztot is ellátta, egészen távozásáig, 1815-ig.

A több mint húszévi karlócai tartózkodása során sok tekintetben forradalmasította az oktatást. A tantárgyak közé felvette az embertant, a tanításban kötelezővé tette a szemléltetőeszközöket, megnyitotta a természetrajzi szaktantermeket. Kétévi munkával 800 darab-ból álló ásványgyűjteményt hozott létre, messze földön híres herbáriumait pedig állandóan gyarapította. Ezek közül kettő ma is megtalálható a gimnáziumi szertárában, további kettő pedig a budapesti Nemzeti Múzeumban.

Az egyházi hatóságok, beleértve Strati-mirović mitropolitát is, módfelett elégedettek voltak Wolny munkásságával. Tanítványai közül nem egy híres ember lett, ők mindig szívesen emlékeztek rá, így Josip Rajačić, a későbbi pátriárka is. Szakmai elismerésben sem volt hiány: 1800-ban a Jénai Ásványtani Társaság, 1803-ban pedig a Regensburgi Botanikai Társaság dísztagjává választotta. 1805-ben jelent meg Budán a *Historia naturalis elementa* című könyve.

Sajnos az erkölcsi elismerést nem követte a kellő anyagi méltányolás, az „eklezsia” szegény volt: Karlócán a tanárok 500 forint évi fizetést kaptak, az állami gimnáziumokban pedig 1000-et. Bár Wolny magánemberként is viszonylag rendezett körülmények közé került – megnősült az régi selyemgom-bolyító igazgatójának leányával –, házat épített a magisztrátustól kapott telken, másfél hold szőlőt vett a Fruška gora lankáin, de mégis örökös anyagi gondjai voltak, a hiányzó pótlására 6-7 diákot tartott kosztón, kvártélyon. Így aztán, amikor felkínálták neki, hogy igen előnyös feltételekkel foglalja el a nagymuzsalyi timsógyár igazgatói székét, elhagyta Karlócát. „A körülmények diáktálják, hogy távozzak Karlócáról, s biztosítsam családomnak a na-

gyobb darab kenyeret és a jövőt” – írta a gimnázium patronátusához írt búcsúlevelében.

Amikor utóda, Romy Károly 1821-ben szintén távozott Karlócáról, Wolnyt visszahívták, s ő szívesen ment is volna a számára is kedves városkába, ha ugyanolyan feltételeket tudnak neki biztosítani, mint a timsógyárban. (1500 forint évi fizetés, halála esetén 500 forint nyugdíj feleségének.) Az egyházi alapok ezt képtelenek voltak megfizetni, így aztán Wolny András Nagymuzsalyon maradt, s ott érte utol a halál is 68 éves korában.

WORONIECKI MIECZYSLAW

(Skuruwa, 1825. március 7.–Pest, 1849. október 20.) – A császári seregben a galíciai lengyeleket általában az ulánusokhoz osztották be, ez volt az ő hagyományos fegyvernemük, akárcsak a magyaroknak a huszárság, de ez a hercegi származású lengyel arisztokrata kivétel volt. Őt 1847-ben először a 39. eszéki gyalogezredbe, majd kérésére az 1. dragonyos ezredbe sorolták, amely ugyancsak Eszéken székelt. A karabéllyal, forgópisztollyal felszerelt és a gyalogságtól függetlenített lovas vadászok a francia hadseregben díszes sisakot viseltek, amelynek fémtaraja orosz lánál küzdő sárkányt ábrázolt, innen kapták elnevezésüket (dragon=sárkány). A fiatal alhadnagy délceg alakjával, hosszú, hullámos fűrtű gesztenyehajával, ápolt bajuszával és lovas-tiszti egyenruhájával festői jelenség volt, így aztán az eszéki bálak és szalonok ünnepelt és kedvelt hőse lett.

1848-ban ezredét átvezényelték a forrongó Bácskába, Szabadkára. Ő ott kilépett a császári hadból, és csatlakozott a magyar forradalomhoz. A Pesten gyülekező lengyel emigránsokból két-

századnyi önkéntes vadászcsapatot szervezett, s visszatért Szabadkára.

1848 júliusában a csaknem 250 szabadkai nemzetőrt a futaki dunai átkelő védelmére rendelték, mivel mindennapok lettek a szerb önkéntesek, a szerviánok beszivárgásai. Woroniecki herceg egy lovasosztag élén hozzájuk csatlakozott, és sikeresen szétvert egy, a Dunán átkelő önkéntes egységet. A kétéltű szolgálat után a hazatérő szabadkai nemzetőrök diadalmenetben vonultak fel a város utcáin, az ünneplő tömeg Woronieckit vállon hordozta körül. Városmonográfiájában Iványi István is jegyzi ezt az eseményt, s hozzáteszi, hogy a lakosság már azért is körülrajongta a daliás tisztet, mert jegyben járt egy helybeli földbirtokosnak, Vermes Fábiánnak a leányával. A következő hónapban, 1848 augusztusának vége felé vadászegységeivel Torontálba ment, a Perlasz ostromára készülő honvéd alakulatokhoz csatlakozott. Szeptember 2-án, a kora hajnali órákban ő is a tábor felé nyomult, a feljegyzések szerint lováról leszállva állt katonáinak élére, és kivont karddal vezette a rohamot a sáncok ellen.

Ősszel, őrnagyi rangban, a szegedi lovas nemzetőrség parancsnoka lett, majd 1848 tavaszán, most már alezredesként a József Wysocky tábornok vezetése alatt megalakult Lengyel Légiónak 1. ulánus ezredének parancsnoka lett, amelyet még dzsidásoknak neveztek a hosszú nyelvű, hegyes végű szűrőfegyverük után. Ennek élén is kitűnt személyes bátorságával, így a szabadságharc befejező küzdelmei során, a Szeged felé előrenyomuló osztrák csapatokra mért érzékeny csapást, amiért kitüntették a 3. osztályú érdemjellel. Két napra rá Szőregnél Haynau tábornok nagy csapatai súlyos vereséget mértek a vissza-

vonuló honvédségre, Woroniecki pedig, friss kitüntetéssel a mellén, Csatád táján, augusztus 8-án fogságba esett. Az osztrákok hamar kiderítették, ki is került a kezükbe, a pesti tüézrlaktanyába, az ún. Újépületbe záratták, ahol aztán a császári haditörvényszék halálra ítélte, és október 20-án a bitófa alá állította, Peter Gironnal, a Német Légió szervezőparancsnokával és a francia származású Abancourt Károllyal, aki a szabadságharc kitörésekor húszévi várfog-

ságát töltötte Temesváron, mert császári őrmesterként kapcsolatban állt az olasz szabadságharcosokkal.

A Lengyel Légió szervezésének idején jóvágású hősünk feleségül vett egy csodaszép özvegyet, Schneighoffer Annát, aki majd 1867-ben elszállítja tetemét a józsefvárosi sírkertből a Kerepesi temetőbe. Itt a magyar ifjúság 1877-ben síremléket állított a szabadságharc lengyel mártírjának.

ZABOSNÉ GELETA PIROSKA (Horgos, 1910. május 14.–Horgos, 1989. augusztus 5.) – A parasztnéleltrajzokat eddig főleg a néprajztudomány tartotta számon a paraszti írásbeliség egyik legfrissebb hajtásaként. Újabban azonban, akár a naiv festőket a művészeti irodalom, ezeket a szerzőket és műveiket besorolják az irodalmi lexikonokba, az irodalom historikusai pedig irodalomtörténeti tényként kezelik, mintegy jelezve, hogy egy szellemi termék értékét, szépségét nem a keletkezés módja, színhelye vagy műfaji sajátja szabja meg, hanem az irodalmi alkotás törvényszerűségei. Ezt teszi legújabb lexikonunk is (Új Magyar Irodalmi Lexikon, 1994), hiszen Tamási Gáspárról (Vadon nőtt gyöngyvirág, 1968) emlékiróként, Veszelkáné Gémes Eszterről (Történetek Rózsa Sándorról, 1981) pedig parasztíróként emlékezik meg, viszont Győri Kláráról (Kiszáradt az én örömöm zöld fája, 1975) „csak” mint mesemondóról szól, holott emlékiróként, parasztíróként is a legnagyobbak közé tartozik.

Sajnos, a horgosi Zabosné Geleta Piroska munkájáról (Így zajlott az életem, Forum, 1983) nem történt említés, akárcsak sok más jeles önéletrajzíróról sem (Kardos János hajdúböszörményi csikósszámadó, Orosz István jászladányi szentember, Hoó Bernát kanadai kivándorló könyvéről). Horgosi szerzőnknek több szerencséje volt ide-

haza. Bori Imre irodalomtörténetében (A jugoszláviai magyar irodalom története, 1998) külön fejezetet szentel a „népi önéletírók”-nak, ennek keretében állapítja meg, hogy „a jugoszláviai magyar irodalomban” Zabosné Geleta Piroska munkája az első parasztnéleltrajz, bár „szerzője nem a hagyományos paraszti sorban élt Horgoson, de közemberi mivolta miatt mégis a naiv alkotók közé kell sorolni, hiszen ő is emlékezik még a szóbeli előadás törvényszerűségeire, de már nem annak búvkörében írja életének történetét”.

Valójában az első vajdasági népi önéletrajzíró kisiparos környezetben, falusi kispolgári közegben nevelkedett és élt – apja cipész és moztulajdonos, férje cséplőgép-gazda és kocsmáros volt –, de azért örökösen földközelsben volt, lánykorában „napszámba járt palántát hányni”, s egy életen át láthatta, minden kora ősszel, hogy „a fűszeres paprikát az eresz alatt himbálta a szél”. Félig-meddig polgárosult parasztasszony volt, köztes állapotban hanykódó, városiasodásra hajló falusi menyecske, akinek emellett még „a kultúra szolgálatában”, a „művészetet igéztében” teltek évei, mivelhogy évtizedeken át személyesítette meg a népszínművek hősnőit, később pedig rendezői, szervezői munkát vállalt.

Annak idején könyve nagy visszhangot keltett, az újdonság erejével hatott. Előtte is, de főleg utána a Híd folyóirat

számos hasonló jellegű parasztönélet-rajzot közölt, ezek közül némelyik a legjobb irodalmi alkotásokkal is felveszi a versenyt (Vass István, Szekics, illetve Lovćenac; Bálint József, Telecska). Ezek a munkák később könyv alakban is napvilágot láttak (Kánaáni történetek, Önéletrajzok, vallomások. Közreadja Németh István, 1994). Ennek kapcsán talán el kell mondani azt is, hogy szinte mindegyik parasztélet-rajz mögött egy-egy ismert ember áll, akik elsősorban a bennük élő közlésvágyat erősítették, biztató szóval ösztönözték őket, majd Németh István szavaival élve, „néminemű elmaradhatatlan beavatkozással” a szöveg megjelenésének útját egyengették, majd „kissé kisimítva” letették a szerkesztők asztalára. Tamási Gáspár kéziratát Kányádi Sándor, Győri Kláráját Nagy Olga, Gémes Eszterét Bálint Sándor gondozta, Zabosné Geleta Piroska mögött pedig Burány Béla segítő keze búj meg.

ZÁCH JÓZSEF (? , 1831 ?–Budapest, 1868. szeptember 29.) – Tizenhét évesen az iskolapadból állt be honvédnek, és végigharcolta a szabadságharcot. Hadnagyként esett fogságba, közlegényként besorozták az egyik Olaszországban állomásozó osztrák gyalogezredbe, ahonnan 1858-ban szabadult. Nincs adatunk arról, hogy hol folytatta és fejezte be tanulmányait, de 1862-ben reáliskolai tanárként tűnt fel Pesten, főmunkatársa a Néptanítók Lapjának, 1863-ban pedig szerkeszti a Népnevelők Lapját, az egyetemes magyar népnevelési hetilapot. Pedagógiai érdeklődését mutatja egyik tanulmánya is (Az elemi tanodák reformja Magyarországon, Pest, 1861).

1864-ben kinevezték tanárnak a zombori német nyelvű alreáliskolába,

amely 1850 körül alakult, és háromosztályos középiskola volt. A már gyakorlott újságszerkesztő itt is lapalapítást kezdeményezett. Silling István kutatásaiból tudjuk (Lapalapítások virágkora, Magyar Szó, 1989. szeptember 30.), hogy Bács-Bodrog vármegye királyi biztosa 1864. október 29-én értesítette Zombor polgármesterét: engedélyezte „Zách József itteni reáliskolai tanár által szerkesztendő nem politikai időszaki lap” kiadását Ipar címmel.

Az első zombori újság 1865. február 5-én jelent meg, alcímében hazafias szellemű, közérdekű magyar lapnak tünteti fel magát. Egyetlen példánya a zombori Városi Könyvtárban található, a következő rovatokkal: közlekedés, kereskedelem, ipar, gazdaság; intézetek, egyletek; egyház és iskolaügy; irodalom és művészet; hazai és külföldi tudósítások; újdonságok.

A jelek szerint már valamivel az első szám után, 1865. április 1-jén, átalakult a megye hivatalos közlönyévé Bács-Bodrog címmel, megjelenési helyként pedig Zombor mellett Baja is fel van tüntetve. Ez már valamivel hosszabb életű volt (1866 végéig 49 száma jelent meg), feltehetően azért, mert a város is, a megye is 100-100 forint szubvenciót folyósított a lapnak.

Busa Margit Magyar sajtóbibliográfiája, 1850–1867, közli ugyan, hogy „nem található”, egy példánya azonban ennek is fellelhető a zombori Városi Könyvtárban (a 17. szám, amely 1865. június 3-án jelent meg).

Fontos még nyomatékosítani, hogy az idő tájt, azaz az abszolutizmus bukása után, a provizórium idején, az Ipar és a Bács-Bodrog az egyetlen magyar újság az egész mai Vajdaság területén. Eddig csak német és szerb nyelvű újságok jelentek meg, így Becskereken, Versecen,

Fehértemplomon, Pancsován. Zimonyban 1850 és 1867 között öt szerb lap jelent meg. Újvidéken pedig 1856 és 1867 között 4 német és 25 szerb nyelvű. A fent említett bibliográfia említ ugyan Dunai Hattyú című újvidéki újságot, de ez a bolgár nyelvű Dunavszki Lebed mintapéldánya.

A mai értelemben vett vajdasági magyar sajtó majd csak a szabadkai Bácska hetilap 1871. évi megindításával veszi kezdetét. Az Ipar és a Bács-Bodrog, meg hát a negyvennyolcas szabadkai Honunk Állapota ennek a korszaknak az előzménye.

Az örökké lobogó, gyakran betegeskedő Zách József közben Budán folytatja változatos tanulmányainak publikálását (Az 1865-ki magyar országgyűlés és a magyar alkotmány, 1866; A pragmatica sanctio taglalása, vagy változtatott-e a pragmatica sanctio a magyar alkotmányon, 1866; A magyar birodalom státuszjogi állása az ausztriai trónöröklés által, 1866).

Minden jel szerint vissza is tért a fővárosba, s ott 1866-ban Ügynök címmel hirdetési lapot indított, mintegy folytatva eddigi kezdeményezéseit. A betegség azonban csakhamar erőt vett rajta: a tuberkulózis végzett vele 37 éves korában.

ZÁDOR ISTVÁN (Nagykikinda, 1882. január 15.–Budapest, 1963. május 24.) – A művészi hajlammal megáldott, Budapesten érettségiző Zádor István részben egzisztenciális okokból, részben a szülői akaratnak engedve, 1900-ban beállt banktisztviselőnek, de a szíve mélyén melengetett képzőművészeti pálya lehetőségéről sem mondott le: néhány hónappal munkába állása után Vajda Zsigmond pesti festészeti tanfolyamán találjuk. Első mestere a színpadias történelmi festmények, a szalonképek is-

mert művelője, freskói félezer négyzetméternyi teret töltenek be az új Országház falain, de mégsem ő hatott a fiatal kezdőre, hanem párizsi tanítója, Theophile Steilein, aki az alkalmazott grafika apostola, a kroki mestere, a könyvillusztrációk készítője, korának legjobb plakáttervezője.

Zádor nem idegenkedett sem az olajtól, sem a vízfestéktől – 1908-ban a Szolnoki Művésztelepen csendéleteket fest, kitűnő portrékat is készített –, de igazi eszköze mégis a ceruza, a szén, a toll, a tus, a kréta. Értően kezeli a síkokat és a foltokat, de a vonal az, amivel szinte mindent ki tud fejezni. Hangulatos, Lyka Károly szerint „költői zamatú” rézkarcokat készített, 1911-ben Mikszáth Két koldusdiák című könyvének illusztrálásával átütő sikert aratott. Nagy megrendeléseket, állami díjakat kapott, befutott művész lett. A „nagykikindai születésű festőművészt” már az 1912-ben megjelent Torontál megyei monográfia is számon tartja.

1914-ben csapattisztként bevonult, és első háborús rajzát Bosanski Brodban készítette töltőtollal, Montenegrói hadifoglyok a bosznabródi pályaudvaron címmel. Századával a nagy harcok színhelyére, a Drina-völgyébe vonult. „Nagyszerűen tartják magukat – írta a szerb katonákról Egy hadifestő emlékei című könyvében –, nekünk hihetetlenül nagy veszteségeket okoznak.” Ő is súlyosan megsebesült, felépülése után „hadifestői” státusba helyezték. Ilyen minőségben eljutott a lengyel, orosz és olasz harctérre, sima, fehér papírra, puha ceruzával, ujjnyi vastag grafitallal megörökítette a lövészárkokat ásó rutén parasztasszonyokat, a gázálarcos bakák rohamát, a török katonazenekarokat, a drótakadályokat átvágó rohamosztagokat, az isonzói hídepítést.

Örökösen mozgásban volt. „Mindent le akart rajzolni, amit lát” – mondta róla felesége. A Tanácsköztársaság idején forradalmi riportrajzokat készített, az emigráció éveiben a Leipziger Illustrierte Zeitung munkatársa volt, visszatérése után megalakította a Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesületét, művészi könyveket írt, kiállításokon vett részt, a második világháború után Budapest 1945 címmel rajzgyűjteményt adott ki, az első között kapott Kossuth-díjat. Pályájának zárószakaszában, 1958-ban megrendezték gyűjteményes kiállítását. Egy fél évszázad rajzokban című albuma pedig 1959-ben jelent meg.

ZÁGON ISTVÁN (Tiszaszőlős, 1893. október 30.–Budapest, 1975. január 10.) – Műszaki emberként indult, a budapesti műegyetemen szerzett mérnöki képesítéssel a zsebében, de színműíróként több teátrum, így a Vigszínház dramaturgjaként, az újságokban láb alatt megjelenő tárcáival, humoreszkjeivel meg a „Fekete Péter öcsém, te kis ügyefogyott” típusú dalszövegek szerzőjeként vált ismertté. A „pesti humor” jellegzetes képviselőjeként került a köztudatba, bár ennek mély zentai gyökerei is vannak. Apja ugyanis uradalmi intézőként dolgozott Léderer Artúr csókai birtokának macahalmi majorságán, s a későbbi népszerű színpadi auktor innen járt be naponta – néhány társával együtt – egy sárga homokfutón a zentai gimnáziumba. A hetedikes-nyolcadikos diák első írásai ugyan a helyi lapokban jelentek meg, de írói pályáját mégis Móra Ferenc indította el, akivel Csókán ismerkedett meg a baraaaljai népvándorlás kori temetkezési hely régészeti feltárása során, s akivel később is gyakran találkozott a Szegedi Napló szerkesztőségében.

„Nem tudom – írta vallomásszerű leveleiben Szeli Istvánnak –, hogy a zentai gimnázium humánus légköre és a Szegedi Napló füstös levegője nélkül válni mertem volna-e a mérnöki körző mellett még az írói toll forgatását is.”

Zágon István a „könnyű műfajok” mestereként mutatkozott be, s a húszas, harmincas években érte el legnagyobb sikereit. Színházi érvényesülése 1925-ben a Marika című vígjátékkal kezdődött, melyet szinte egy időben mutattak be Budapesten (Gál Franciskával és Somlay Artúrral) és Bécsben. Utána sorban következett a többi sikerdarab: Szegénylányt nem lehet elvenni, 1928; Hyppolit, a lakáj, 1930; Dzsimbi, 1933; Ígéret földje, 1933; Feltételes megállóhely, 1936; Tavaszi szél, 1938; Sakk-matt, 1941; Az asszony és a szerelem, 1946. Ezeket a vígjátékokat szépen kiegészítették a zenés-táncos darabok, a napjainkban is népszerű musical comedy ősei: Sárga liliom, 1933; XIV. René, 1940; Fekete Péter, 1943; Kis Katalin, 1946.

Nem egy darabjából, írásából film is készült: Hyppolit, a lakáj, 1931; Budai cukrászda, 1935; Marika, 1937. Ezek közül legértékesebb a Hyppolit, a lakáj, amely szelíden gúnyt űz az úrgazdagokból, a polgári úrhatnamságból. A magyar filmtörténet „el nem múló értéként” tartja számon.

Az újságokban (Pesti Hírlap) megjelent derűs tárcái, sziporkázó humoreszkjei, kacagtató kabarétréfái 1923 (Tavaszi meg egyéb emberi dolgok) és 1973 között (Egy kisöreg naplójából) több kötetben jelentek meg. „Zágon István humora – írja a szerzőről Szeli István (Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom, 1974) –, (s merjük állítani, hogy ez nem teutológia) a legderűsebb humor az újabb magyar irodalomban. Nem komi-

kum ez, amely büntet, lemeztelenít és értékektől foszt meg. Nem szatíra, amely bánt, megdöbbszent és rombol, nem irónia, amely fölényesen megveti a tárgyat, amiről szól. Zágon humora biztató, felszabadító, megértő, éppen ezért bölcs és humánus.”

ZÁKÁNY ANTAL (Bócsa, 1918. szeptember 8.–Szabadka, 1987. február 28.) – A mélyek legmélyéről, a társadalmi ranglétra legaljáról érkezett. Végzetlenül gyermekkora legboldogabb éveit, saját bevallása szerint, azok voltak, amelyeket egy parasztgazda tanyaán töltött, mert akkor „a szalonna és a tejfel bőségéből” neki is jutott. Később, ahogy mondja is, visszakerült „az otthoni parasztvilágba és a baj négy arcú évszakába”, s ez aztán végképp, egy életre szöloán lebéklözte.

Szülei a negyedik elemi után szakmára adták, hogy ne kelljen mások földjét tőrnia. Elöb kúkrásmesterséggel próbálkozott, majd a fémfestő szakmát tanultra ki, de ez a foglalkozás sem elégitette ki. Hol a kömüvesekhez szegödött, hol húsipari vagy pályamunkásként kereste kenyérét.

Álmodozó lélek volt, ég és föld között lebegett, így aztán nap mint nap beleütökött a kíméletlen realitásokba, érzékenyen érintették a tényleges vagy a vélt igazságtalanságok, ezek olykor mély sebeket ejtettek rajta. „Akiböl a jámborság kiég éjjel – az nappal nem jó szolgál” – írta egy helyütt.

Első versei a második világháború után, 1946-ban, huszonnyolc éves korában jelentek meg. A feltűnő költöt, az östehetséget, többen is felkarolták, előbb könyvtárosi, majd újságírói munkahellyel (1959 óta a Magyar Szó munkatársa) igyekeztek neki megteremteni az alkotó munka minimális feltételeit,

de az értelmiségi pályákon sem tudott gyökeret eresztetni. Szinte képtelen volt talpra állni, egy életen át tehetetlenül vergödött. „Engem önkezeim ütnek – csak magamat loptam” – énekelte, de ez a felismerés sem hozott változást, minden maradt a régiiben. Súlyos egzisztenciális gondokkal küzdött, csak ő tudhatta, hogyan tartotta el népes családját. A barát és a segitőtárs, Urbán János is így búcsúzott tőle: „nálád érezte / otthon igazán magát / az üres asztal, / a téli ruhátlanság, / a múlhatatlan, / szikár nyomorúság”.

Ez az élethelyzet mély pecsétet ütött költészetére. „Költői alkatát a komorság, a majdnem tragikusan sötét életérzés határozza meg, amely nemcsak a múlt, hanem a jelen képeit is festi. A gyermekkor és az ifjúság élményvilága szinte atavisztikus makacssággal él és hat benne” – így jellemzi egyik kritikus, Szeli István, s ebböl vonja le a következtetést, hogy „nem fejlődés-líra ez . . . költészetéböl egyféle végzettszerűen meghatározott, lezárt társadalmi és morális világkép bontakozik ki”. Ezért nevezték Zákányt „a mozdíthatatlan sors” költőjének.

Juhász Géza egy lépéssel még tovább megy, amikor leszögezi, hogy „csakis ebböl az élethelyzetből, ebböl az el-esettségéböl, s a dolgokhoz, tényekhez való ilyen emberi, lelki-érzelmi hozzáállásból sarjadhatott ki az a sajátos, senki mással össze nem hasonlítható és össze nem téveszthető zákányi költészet”.

Ez a szuverén költői világ hat önálló kötetben bontakozott ki (Fönt és alant, 1954; Napfény a sárban, 1959; Varázslat, 1961; Földindulás, 1965; A vas nem kenyér, 1974; Közel a nap arcához, összegyűjtött versek, 1978), s helyet kapott minden nálunk megjelent antológiában, kezdve a Tégylák, baráz-

dáktól az El nem taposható csillagokig, meg azokban is, amelyek a délszláv nyelveken jelentek meg.

ZÁKÓ ISTVÁN (Újvidék, 1810. ?–Bajsa, 1860. január 28.) – A Zákó család Dalmáciából származott, az ő, Zákó István, tiszai határőrvidéki kapitányként 1751-ben, az örökösödési háborúban (1740–1748) szerzett érdemeiért nemességet nyert, s adományként Bajsát kapta, s ezzel a bajsai előnevet is. Nyolc év múlva Bajsa felét eladta a Vojnitsoknak, de még így is több mint 5000 hold föld maradt tulajdonában, sőt uradalma, az újvidéki, kanizsai és becsei kisebb birtoktestekkel együtt meghaladta a 6000 holdat. A család, különösen a XIX. század első felében, fontos szerepet töltött be Bács-Bodrog vármegye közéletében: táblabírák, kamarai tisztségviselők, katonatisztek, alispánok, országgyűlési képviselők kerültek ki soraikból. A legtöbbre közülük Zákó István unokája vitte, aki a nagyapa nevét is viselte, ezért az iratok II. Zákó István néven emlegetik. Újvidéken fejezte be a gimnáziumot, Pesten pedig a jogot. 1835-ben lépett a megye szolgálatába, előbb főjegyzőként, majd 1842-től vármegyei főügyészként. Újvidéki lakos lévén (a Zákó család itteni, 300 holdas birtokán gazdálkodott, feleségével, Domokos Júliával), a városi magisztrátus munkálataiban is részt vett, ha a kötelesség nem szólította a megye székhelyére, Zomborba.

A XIX. század negyvenes éveiben, Kossuth Lajos lelkes híveként, a liberális ellenzék vezére lett, s egy rövid időre, híveivel együtt, többséget szerzett a megyei közgyűlésen. A konzervatív párt azonban csakhamar visszaszerezte a hatalmat, mire Zákó lemondott megyei tisztségeiről, visszavonult birtoká-

ra, de a megye politikai életében továbbra is részt vett a Kossuth-párt vezetőjeként. Amikor 1848. március 20-án hírül vette a pesti eseményeket, a 12 pont elfogadását hozta javaslatba a megyei közgyűlésen, amit azonban a megyei urak csak másnap tettek magukévá, amikor több információval rendelkeztek. A megyei közgyűlés ingadozása már előjele volt a későbbi eseményeknek. Március 27-én, Újvidéken, a szerbség képviselői 16 pontban foglalták össze követeléseiket. Ezeket április 8-án az országgyűlés elé terjesztették, de a megegyezés elmaradt. Az első nagyobb zavargásokra már április 26-án sor került: Becsén törtek ki, amikor is az elégedetlen szerbek megtámadták és elfoglalták a városházát, elégették az anyakönyveket, sőt gyújtogattak és fosztogattak is. Zákó István a tömeg lecsillapítására tett kísérletet, de veszélybe került, s csak meneküléssel mentette meg életét. A lázadók közül egyébként hetet felakasztottak, ami még inkább elmélyítette a már egyébként is növekvő szakadékot.

Zákó István, bár szerbnek vallotta magát, korábban a Matica srpska támogatásával is kitűnt, Kossuth oldalára állt, országgyűlési képviselő lett, 1848 októberében pedig őrnagyként a 34. honvéd zászlóalj parancsnokává nevezték ki. Részt vett a tavaszi hadjáratban, megkapta a III. osztályú katonai érdemrendet is. 1849 áprilisában, alezredesként, a Görgey-hadtest egyik dandárparancsnoka lett, majd a hadügyminisztériumba osztották be. Ekkor már hátat fordított Kossuthnak, s a békepárt tagjaként azon fáradozott, hogy az országgyűlés vonja vissza határozatát a Habsburgok trónfosztásáról.

A világosí fegyverletétel után a temesvári börtönbe került, megfosztották

rangjától, s közlegényként az osztrák hadseregbe sorozták, de ennek végrehajtásától betegsége és gyenge fizikuma miatt elálltak. 1850-ben Budapesten több bácskai képviselőtársával együtt hadbíróság elé állították, de az ítélet kihirdetése után kegyelemben részesítették őt is, vádlott-társait is. Kiábrándultan és összetörve előbb az újvidéki, majd a bajsai birtokra vonult vissza. A „tékozló fiú” halálhírét az újvidéki Srpski Dnevnik megbocsátó hangú nekrológban tette közzé. „Származásánál fogva, meg szívvel-lélekkel is igazi szerb volt” – írta.

ZALA GYÖRGY (Alsólendva, 1853. április 16.–Budapest, 1937. július 31.) – Azok közé az elszármazott ismert emberek közé tartozik, akiket később vajmi kevés szál fűzött a szülőföldhöz. Az ő esetében nincs is tudomásunk ilyen természetű kapcsolatokról, szinte semmilyen gyermekkori élményét nem kötötte a szülővel betelepített lendvai dombokhoz, a hegyekre épített nagy várkastélyhoz. Sem hűtlenségről, sem közönyről azonban nem beszélhetünk, inkább csak a körülmények közrejátszásáról. A kis Zala György ugyanis korán elveszítette szüleit, úgyhogy nyolcéves korától a dunántúli nagybácsiknál nevelkedett. A szülőföldhöz való ragaszkodás talán csak a művésznév megválasztásánál jutott némileg kifejezésre, amikor is a Mayer családi név helyett a Zalát vette fel.

Az anyátlan-apátlan Zala György keményen megküzdött a felemelkedésért, hazai és külföldi egyetemi éveit nélkülözések kísérték, de tanulmányainak befejezése után, már az önállósulás első évében, kirobbanó sikert aratott a Máriát és Magdalénát ábrázoló szoborcsoportjával. Münchenben az akadémia

elsőrendű aranyérmét kicsiny jutalomnak találta a tantestület, s ezért még egy külön elismeréssel is megtoldotta, a budapesti műcsarnokban pedig a képzőművészeti társulat 200 aranyas díját kapta érte. Zala üstökön ragadta a szerencsét, és ettől kezdve pályája felfelé ívelt, törés nélküli. Elhalmozzák állami megrendelésekkel, néhány tehetséges építésszel társulva az emlékművek specialistájává képezte magát, a fővárosban és a vidéken szinte egymás után állította fel köztéri szobrait.

Zala György kiváló tehetségű, nagy mintázókészségű szobrász volt, aki ördögösen forgatta kezében a szobrászgyűrűt, a mintázófát meg az egyéb szerszámokat. A gyors siker azonban megtette a magáét, ízlése egyre jobban igazodott a megrendelők ízléséhez, úgyhogy a művészettörténelemben végül is úgy vonult be, mint a Ferenc József-i kor hivatalos szobrásza. A szobrászat modern irányait nem vette észre, sőt, nagy befolyásával, ahol csak tehette, gátolta kibontakozását. Ő maga a bécsi újbarokk stílusban alkotott mindvégig, annak formakincséhez görcsösen ragaszkodott, s ez felelt meg tulajdonképpen a millenniumi közhangulatnak, az akkori szoborbizottságok kívánalmainak. Ehhez talán még hozzá kell tenni azt is, hogy a szobrászatban egyébként sem jött létre soha egy olyan újítómozgalom, mint a festészetben, a szobrászatnak nem volt Nagybanjája, amely új minőségi mércéket szabott volna.

Zala György egyik legnagyobb alkotása a budapesti Hősök terén emelt Ezredéves Emlékmű, amelyen csaknem 30 évig dolgozott. A szobrok sokaságával díszített klasszikus oszlopsor, az előtte magasló, 36 méter magas kőoszlop monumentális hatású. A mester tehetségét

talán az a szoborcsoport tükrözi leginkább, amely a Háború allegóriájaként egy ércsisakos, meztelen harcost ábrázol, aki kétkerekű római hadiszekeren állva tekergő kígyóval ostorozza a rémülten nekiiramodó paripákat.

ZANBAUER ÁGOSTON (Esztergom, 1847. április 25.–?, 1921 ?) – Az újvidéki magyar újságírás és lapszerkesztés hőskorának egyik legnagyobb alakja volt, a versenyt csak Mayer József vette fel vele, aki szintén évtizedekig dolgozott az itteni sajtóban a kezdetektől az első világháború végéig. Így többek közt több mint negyed századig – 1881-től 1907-ig – írta és szerkesztette a város első magyar újságát, az Újvidéket.

Zanbauer Ágoston 1870-ben szerezte meg latin, görög és német nyelvtanári diplomáját, s egy időben okleveles tornatanár is lett. Első kinevezését a szabadkai gimnáziumba kapta 1871-ben, a pedagógiai pályával azonmód belekóstolt a zsurnalisztikába is, mivelhogy a nem sokkal idősebb tanártársa, Radits György éppen az évben indította az első szabadkai hetilapot, a Bácskát, amely egyúttal a vajdasági magyar újságírás elsőszülöttje is, ha nem számítjuk az 1849-ben megjelent, rövid életű és magányos Honunk Állapotát.

Ifjú professzorunkat már 1872-ben áthelyezték a frissen megalakult Újvidéki M. Kir. Főgimnáziumba, amely 1873. január 26-án nyitotta meg kapuját. Latint, görögöt és magyart tanított, s amikor Frank István, a gimnázium igazgatója 1875 decemberében elindította Újvidék címmel a város első magyar lapját (a szerb lapoknak ekkor már csaknem három évtizedes hagyománya volt, Erdújhelyi Menyhért 1894-ben kiadott, három nyelven megjelent városmonográfiája közel negyven szerb nyelven

megjelenő lapról tesz említést), Zanbauer Ágoston mint „tapasztalt” hírlapíró ott bábáskodott körülötte, sőt, a lapkészítés gondja egyre jobban a vállaira nehezedett, mivel Frankl Istvánra a Polgári Leányiskola ideiglenes igazgató posztját is rábízták, majd a két igazgatóság teendői mellett még a tanfelügyelői tisztelet is ellátta.

Amikor 1881-ben Frankl Istvánt áthelyezték a szabadkai gimnázium élére, a lapot tulajdonosként és felelős szerkesztőként végképp a 34 éves Zanbauer Ágoston vette át, s ettől kezdve vezette is több mint 25 éven át, miközben áttért a heti kétszeri megjelenésre, az oldalszámot pedig négyről nyolcra növelte. Ez lett végül is a leghosszabb ideig fennálló magyar nyelvű politikai hetilap a déli részeken, amely mindvégig élvezte a belügyminisztérium szubvencióját.

Az Újvidék Tisza István Szabadelvű Pártjának ösztönzésére indult, s egyúttal a politikai szervezet szócsöve is lett. A lap 1908-ban beolvadt a Határőrbe, 1914-ben pedig Újvidéki Napló néven élt tovább, mindenkor Zanbauer Ágoston közreműködésével – hol szerkesztőként, főszerkesztőként, társszerkesztőként, felelős szerkesztőként, hol igazgatóként szerepelt –, s így valójában, ha más néven is, félszázados folytonosságról beszélhetünk, amelynek során a nevezett lapok híven tükrözték a város és megye életét a kiegyezés utáni időktől a Monarchia összeomlásáig. A lap történetét Simonyi Mária írta meg Újvidék első magyar nyelvű politikai lapja címmel (Hungarológiai Közlemények, 1982. 50. szám).

Zanbauer Ágoston, városi tanácsnokként, a helyi közéletben is szerepet vállalt. Egy időben az 1872-ben megalakított Újvidéki Önkéntes Polgári Tűzoltó

Egyesületben a főparancsnoki tisztelet is ellátta, a tüzoltói kar négy osztályát irányította: a mászókat, a szivattyúkat, a vízhordókat és a rendfenntartókat.

Gimnáziumi tanárként 1903-ban nyugdíjazták, újságíróként és szerkesztőként azonban élete végéig dolgozott.

Sajtótörténetünk (A magyar sajtó története, II/2., 1867–1892, Budapest, 1985) sajnos, nem tesz említést az Újvidék megjelenéséről (a becskerekai Torontál létéről sem vett tudomást), ennek folytán sem Frank István, sem Zanbauer Ágoston neve nem szerepel benne.

ZAY FERENC (? , 1505?–Zayugróc, 1570. október 10.) – A XVI. századi emlék- és történetíró, diplomata és katonatiszt dél-magyarországi nemesi család sarja. A források délvidéki, szerémségi vagy szlavóniai származásúnak mondják, valójában a középkori Valkó (Vukovár) vármegyéből való, amelynek területe egy időben felölelte a későbbi Szerém, Verőce (Virovitica) és Pozsega megyék egy-egy részét. Szülőhelyét azonban nem ismerjük, s születésének pontos dátumát sem. Némely feltevés szerint Padovában tanult. A fiatal, húszévesnél alig idősebb Zay Ferenc II. Lajos udvarnokaként részt vett a mohácsi csatában. Később, Ferdinándhoz csatlakozva, egy életen át folytatta a török elleni küzdelmet. Mivel Valkó megyei birtoka török kézre került, egy jó ideig a királytól kapott zsoldból élt, kardján kívül egyéb vagyona nem volt. A katonai ranglétrán azonban gyorsan emelkedett, úgyhogy néhány évtized múltán már a Ferdinánd teremtetette új magyar arisztokrácia sorában találjuk: abba a 65 családból álló mágnási rendbe tartozott, amelyből a Habsburgok alá tartozó országrész főhivatalnokai, tábornokai és főpapjai ke-

rültek ki. Vagyona is gyorsan gyarapodott a királyi adományok és a sikeres marhakereskedés révén, amikor pedig feleségül vette a Garai család utolsó sarját, akkor birtokai, a hozománnyal együtt, 23 vármegyére terjedtek ki.

Jóllehet több országrész és a végvár főkapitánya, meg a dunai flottilla parancsnoka volt, nevét nem haditettei őrizték meg, hanem irodalmi munkássága és egy diplomáciai küldetés körülményes volta. Ferdinánd császár megbízásából, Verancsics Antal történetíróval együtt 1553 és 1557 között Törökországban tartózkodott, s a portán mértéktelenül hosszú béketárgyalásokat folytatott. Erre egyébként minden adottsága megvolt, mert jól ismerte az országos helyzetet, a végvárok világát, a balkáni viszonyokat, s emellett beszélt törökül, szerbül, de a diplomácia akkori két fontos nyelvén is: latinul és olaszul.

Zay Ferenc korának egyik legműveltebb embere volt, a Mohács után megirítkult humanisták köréhez tartozott. Gazdag könyvtára volt, feljegyezték róla, hogy kortársának, Machiavellinek egy frissen, 1532-ben kiadott, A fejedelem című történetfilozófiai értekezését mindig magával vitte, ha a kötelesség útra szólította, talán azért, mert az az állameszme, amelyet a szerző az egységes Olaszországról vallott, közel állt hozzá, hiszen naponta látta, hogy hazája miként örlődik fel a két nagyhatalom között, s hogy a belső széthúzás, az önzésre visszavezethető érdekellentétek mennyire a nagyhatalmak malmára hajtja a vizet.

Mint reneszánsz műveltségű humanista maga is írt. Több történeti munka szerzőségét tulajdonítják neki, így Nándorfehérvár elestéről készített monográfiát, amely a szakmai értékelések szerint „oknyomozó módszerrel, céltudatos

történetírói műgonddal megszerkesztett” munka. Verancsics Antal hagyatékából került elő Az Landor fejírwär el wezessének oka e woth és így esewt (azaz: Az Landorfejírwär elvesztésének oka e wót és így esött) címmel jelent meg jóval a halála után.

Zay Ferenc már nem latinul írt, mint nagy híró humanista elődei, hanem magyarul, elveszett szülőföldjének vérbő nyelvezetén. Horváth János irodalomtörténész egyik másik, úgyszintén neki tulajdonított munkáját, a hatvani országgyűlés leírását lenyűgözőnek tartja, de műveit általában is „jeles irodalmi alkotásoknak” minősíti.

Bori Imre szerint Zay Ferenc prózája „erővel és a régi magyar nyelv vaskos szépségeivel teli, s a szülőföldnek a nyelvét örökíti meg”. Még azt is hozzáteszi, hogy „szerémségi lévén, a hozzá legközelebb álló történelmi események, Belgrád 1521-es ostromát és elestét akarja megörökíteni, hiszen éppen ez az esemény volt sorsdöntő családjá életében is: Belgrád elestével megnyílt az út a török hadak előtt Szerémség és Bácska felé”.

ZILAHY LAJOS (Nagyszalonta, 1891. március 27.–Újvidék, 1974. december 1.) – A két világháború közti korszak népszerű írója, a kapós regények, a színházi sikerdarabok, a közkedvelt filmek szerzője, a jól szerkesztett lapok és folyóiratok hatásos cikkírója. Ügyvédként, újságíróként kezdte pályafutását, de első regényének (Halálos tavasz, 1922) és két színművének (A hazajáró lélek, 1923; Süt a nap, 1924) átütő sikere után végképp az „első szerelme”, az irodalom mellett kötött ki, s egy életen át hű maradt hozzá. Szinte minden évben új regénnyel (Két fogoly, 1926; Valamit visz a víz, 1928; A lélek kialszik, 1932; A

fegyverek visszanéznek, 1936), vagy a Nemzeti Színház háziszerezőjeként új színművel jelentkezett (Zenebóhócok, 1925; A világbajnok, 1927; A tábornok, 1928; Leona, 1930; Tűzmadár, 1932; Az utolsó szerep, 1935; A szűz és a gödölye, 1937). Közben újságírói feladatokat is vállalt: 1927-től a Budapesti Hírlap belső munkatársa, a harmincas évek elején Az Est szerkesztőségében találjuk, 1934 és 1936 között a Magyarország szerkesztője.

Ebből a közel sem teljes felsorolásból is kitetszik, hogy Zilahy a Horthy-korszakban bontakozott ki, máskor persze nem is tehetette, mivel az embernek egy élete van. Ő azonban nem a rendszer írója volt, mint ahogy azt olykor feltűntették, nem került soha a jobboldali demagógiát hirdető írók közé. A Horthy-korszak egyes szakaszait a polgári humanista szemszögéből ítélte meg, s támogatta is, ha úgy találta jónak, bírálta is, ha lépéseivel nem értett egyet, azaz hol a kormányzat híve, hol a független vélemény elkötelezettje. A második világháború kitörése előtt az antifasiszta szellemű magatartás erősödött meg benne, ennek egyik jele az 1943 vége felé bemutatott színműve, a Fatornyok volt.

Nem fordult eleve szembe a háború utáni változásokkal sem – a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság első elnöke lett –, s csak akkor emigrált az országból, amikor a demokratikus fejlődés elé végképp elháríthatlan akadályok gördültek.

Regényeiben, színműveiben, akárcsak közéleti szereplésében, a liberális polgárság életszemléletének, életvitelének adott hangot, a középosztály szellemi igényeit elégítette ki. Olykor szentimentális, ritkábban banális alaphangot ütött meg, de ezeknek a kísérleteknek, különösen érettebb korszakában, ke-

vésbé vagy alig engedett, páratlan írásművészetével, áradó mesélőkedvével, az életből ellesett, szinte kifogyhatatlan megfigyeléseivel vetett gátat.

Zilahy nemcsak hogy megélt az írásból, hanem azok közé a ritka írók közé tartozott, akik ebből meg is gazdagodtak. Tizenhárom szobás villát építtetett magának Buda előkelő negyedében, az Áfonya utcában, pénzét pedig magánvállalkozásokba fektette, főleg a Pegasus nevű filmgyártó és -forgalmazási vállalatába.

Zilahy a filmművészetben is legalább olyan jelentős szerepet játszott, mint az irodalomban: forgatókönyveket írt, regényeit adaptálta filmre, rendezett, producerként is számottevő volt. Filmjei csak ritkán élvezték a hatalom támogatását, az 1939-ben megfilmesített Halálos tavaszt egyenesen üldözték. Az 1940-ben forgatott Hazajáró lélek és az 1943-ban készült Valamit visz a víz szintén a jelentősebb alkotásai közé tartozik. „Szerepe a magyar filmművészet megújításában jelentős és el nem évülő” – írja az említett filmek kapcsán Nemeskürty István A képpé varázslott idő című magyar filmtörténetében.

Zilahy az Egyesült Államokba emigrált, de ahogy öregedett, úgy intézte sorsát, hogy egyre közelebb kerüljön hazájához. Utolsó éveiben gyakran jött Jugoszláviába, azaz a Vajdaságba. A magyar arisztokrácia történelmi szerepváltásának freskóját, A Dukay család című háromkötetes regényét magyarul először Újvidéken a Forumnál jelentette meg 1967–68-ban.

Hazatérési szándékáról Siklós János könyvet írt 1986-ban Zilahy Lajos utolsó évei címmel. Túlzott óvatossággal, öreges aprólékossággal készült hazatérni. Egyszer busszal a határ menti Röske átkelőhelyig ment, s hosszasan

kémlelte a túloldalt, a hazát, amely eltasztította őt magától. Máskor, 1973-ban inkognitóban, társas busszal járt Magyarországon, ami persze nem maradhatott észrevétlen. Végleges visszatelepedését a halál akadályozta meg: Újvidéken halt meg, Belgrádban hamvasztották el, s végakarata szerint Budapesten temették el.

ZOMBORCSEVICS VINCE (Szabadka, 1810. január 22.–Szabadka, 1900. november 24.) – Az első szabadkai, aki orvosként szülővárosában működött, miután 1832-ben, a pesti és a bécsi tanulmányai után, ledoktorált, s orvosi értekezése is, a kor szokása szerint, nyomdafestéket látott. Csakhamar nagy tekintélyre tett szert Szabadkán és környékén, de szűkebb hazájának térségén kívül is: levelező tagja lett a korabeli hazai és külföldi orvosegyesületeknek, így a würzburgi filozófia-orvosi társaságnak is.

S mégis nem orvosként vagy politikusként (a Deák-párt helyi elnöke lett 1871-ben) maradt meg az emlékezetben, hanem könyvgyűjtőként, „a könyvek nagy szeretőjeként”, ahogy kortársai nevezték. Egyik méltatójának cikkéből tudjuk (Dévavári Zoltán, 7 Nap, 1986. október 31.), hogy a Bach-korszakban feladta orvosi praxisát, s jövedelmezőbb foglalkozás után nézett. Előbb szénkereskedőnek csapott fel, nagy vagyonra tett szert, úgyhogy 1872-ben, Vermes Gáborral, Szabadka leggazdagabb polgárával együtt megalapította a helyi Kereskedelmi és Iparbankot. Pénzemberként még jobban hódolhatott szenvedélyének, az antikvár könyvek gyűjtésének, de ezek olvasásának is. Feljegyezték róla, hogy a latin és a görög tudása kifogástalan volt, ám beszélt és olvasott németül, franciául és

horvátul is. Kortársai zsörtölődő, öszszeferhetetlen embernek ismerték, aki ellentmondást nem tűrő hangon méltatta vagy bírálta az elolvasott könyv szerzőjét. „Mindent kritikusan olvasott – írja róla Milkó Izidor (Napló, 1931. I. 25.) – csálthatatlannak tartotta magát, s ebből nem csinált titkot . . . a szenvedélyes debatter ritkán volt kíváncsi másnak a véleményére.”

A külön aggastyán lekötelezte szülővárosát azzal, hogy élete vége felé, 1897-ben, könyvtárát a szabadkai gimnáziumra testálta. A felajánlás híre, Toncs Gusztáv nekrológja szerint (Dr. Zomborcsevics Vincze és könyvtára, 1901) eljutott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba is. „Nemes elhatározását annak teljes értéke szerint méltányoltam – írta köszönőlevelében Wlassits Gyula miniszter –, és benne követésre méltó szép példáját látom kulturális törekvéseink támogatásának, pártfogásának.”

Zomborcsevics könyvtárában legtöbb volt a német, továbbá a latin és a görög, legkevesebb pedig a magyar nyelven írt mű: 15 könyv a XVI. században készült, 50-et a XVII., 140-et a XVIII. és 752-t a XIX. században nyomtattak, tehát az ajándékozáskor készült katalógus összesen 957 címszót tartalmazott, és 2081 kötetet tartott nyilván. Később, igen hiányosan, a Városi Könyvtár állományába került, s ma Milkó Izidor könyveivel együtt, a régi és ritka könyvek gyűjteményének magvát alkotja, többek között Cicero, Titus, Livius, Platón, Rotterdami Erazmus, Herodotosz, Ovidius, Petrarca műveivel, meg Werbőczy Tripartitumával, Bonfini Magyar krónikájával.

A szabadkai Városi Könyvtár 1990-ben a nagyközönség számára is bemutatta értékes gyűjteményének egy részét: a XVI. században készült munkák válogatását.

Ebből a korból több mint 150 könyvet tartanak nyilván: 58 került ki Milkó Izidor könyvtárából, 15 pedig a Zomborcsevics-féle könyvtárból.

Fóliánsai szerepelnek a szabadkai Városi Könyvtár 17. századi könyveinek 2002-ben kiadott katalógusában is.

Szabadkán az Egészségvédelmi Intézet parkjában elhelyezett Zomborcsevics-mellszobor őrzi a város érdemes szülötének emlékét, aki, Milkó Izidor szavai szerint „olyan korban, amikor e városban még rendes utcai világítás sem volt, s a szellemi világosságnak szinte teljes hiányát éreztük, ő világosságot árasztott”.

ZORKÓCZY LAJOS (Zorkóc, 1858. szeptember 24.–Újvidék, 1908. január 12.) – „Nem tartozott azok közé, kik szakismereteiket folyóiratokban vagy lapokban hirdetik a világnak” – így jellemezte az elhunyt tudós tanárt és igazgatót az Újvidéki M. Kir. Állami Polgári Főiskola 1908. évi értesítője, mintegy utalva arra, hogy szerény, kissé begubódzó ember volt, aki nem vágyott babérokra, egymaga, vagy legfeljebb egy-két társal botanizált, a mezőkön, a folyóparton, a hegyeken és a dombocon. Ennek némileg ellentmond a nekrológnak egy másik megállapítása: „a társadalom minden mozgalmaiban részt vett”, amit persze úgy is érthetünk, hogy iskolaigazgatóként nem kerülhette meg a közügyeket, hivatalánál fogva ennek részese volt.

Valójában nagyon keveset tudunk róla, éppen csak annyit, amennyit az iskolai értesítők évi példányai meg egyetlen kötete elárulnak róla. Még a Szinnyei-féle lexikon sem jegyzi. Homály fedi származását, bár a tények arra utalnak, hogy egy felvidéki szlovák család elmagyarosodott sarjáról van szó. Nem tudjuk azt sem, hogy hol fejezte be ta-

nulmányait, hol teljesített szolgálatot. Alighanem 1879 táján diplomázott, 1887-től kezdve pedig már Újvidéken találjuk az állami polgári és felső kereskedelmi iskola rendes tanáraként, ahol természetrajzot adott elő, a természetrajzi szertár őre volt. Valószínűleg a szükség diktálta, hogy számtant és mértant is tanított, sőt szépírást, óradíjas-ként pedig tornát is, „részben az intézeti tágas udvarban, részben a vasúti töltes mellett”, ahogy azt az egyik értesítő megfogalmazta.

1898-ban az iskola két részre oszlott, teljesen különvált: a felső kereskedelmi iskolára (a mai középiskolának felel meg) és a polgári iskolára. Zorkóczy ennek az utóbbinak a kötelékében maradt, előbb a polgári iskola helyettes igazgatója (1901), majd igazgatója (1902) lett.

A botanizálás élete végéig nagy passziója volt, a nyári hónapokban „részint gyalogszerrel, részint kerékpárral” bebarangolta „hazánk bérceit, völgyeit, hogy kikutassa, megtalálja azokat a növényeket, melyek csak egyes helyeken találhatók. Újság, szárítópapír és loupe (kézi nagyító, K. Z. megjegyzése) voltak mindig utazó felszerelésének legfontosabb részei”. Hatalmas növénygyűjteménye volt, amelyet az iskola szertárában őrzött.

Tudományos működésére egy kötettel tette fel a koronát, amelyet saját kiadásában, Újvidéken adott ki (Újvidék és környékének flórája, 1896). Munkájában leírta az utak, árkok és mezsgyék, a szántóföldek, a legelők, a homokos teretek és halmok, a száraz és nedves rétek, a szikesek, a mocsarak, a patakpartok, az árterek, a Duna-parti és Duna-szigeti füzesek, a szerémségi márgatelepek, a hegyi és síksági erdők, az erdőszélek, tisztások és irtások, a szilvasók, szőlő-

telepek és temetők, meg Pétervárad sziklafalának vegetációját. Főleg önálló gyűjtésének anyagát dolgozta fel, de felhasználta Kitaibel Pál, Buday András (Szerém megye fizikusa), Wolny András (a karlócai gimnázium igazgatója), Rochel Antal, Heuffel János, Kanitz Ágoston, Josip Pančić és Borbás Vince korábbi munkáit is. De nemcsak a tudós elődökre, hanem az érdemes amatőrök gyűjtésére is támaszkodott. Schneller István huszárkapitányra, Godra Bertalan főorvosra, Stoizner Károly cserevicsi tanítóra, Beohorszky újvidéki tanítóra és ifj. Grossinger Vilmos újvidéki gyógyszerészre. Talán azt is érdemes feljegyezni, hogy támogatói között volt German Andelíc pátriárka, aki kieszközölte számára, hogy a nyári cserkészések során élvezhesse a szerémségi görögkeleti kolostorok vendéglátását.

ZRÍNYI ÁDÁM (? , 1662. december 24.–Zalánkemén, 1691. augusztus 19.) – Zrínyi Miklós, a költő, a hadvezér és Löbl Mária Zsófia osztrák grófnő egyetlen gyermeke. Másfél éves volt, amikor apját egy csáktornyai vadászat alkalmával a vadkan halálosan megsebesítette. Neveltetéséről eleinte édesanyja gondoskodott, aki azzal is méltó kívánt lenni a Zrínyi névhez, hogy megtanult magyarul. A kis Zrínyi később Lipót császár parancsára gondnokság alá került, Prágában tanult. Iskoláztatása olyan módon folyt, mint Rákóczi Ferencé, azaz az osztrák érdekeknek megfelelően.

A Zrínyi család egyik ágának utolsó sarja, a családi hagyományok szellemében már húszéves korában, 1682-ben, hadi szolgálatba lépett, 1683-tól pedig szinte állandóan tábori életet élt. Ezredével állítólag részt vett Buda ostromá-

ban, azt azonban már biztosan tudjuk, hogy 1688-ban a három magyarországi főhadbiztos egyike. Ő Alsó-Magyarország kormányzója, a másik kettő pedig Felső-Magyarorszáé (Bercsényi Miklós) és a Dunántúlé (Nádasdy Ferenc). A Zrínyi név a XVII. században úgy csengett, mint a Hunyadiaké a XV-ben, ezért Lipót császár maga mellett kívánta őt tudni. Kinevezte m. kir. főlovászmesternek, kamarásnak, tanácsosnak. Egy időben, 1687–88 táján, azt is latolgatta, hogy kinevezi őt az osztrák zászló alatt harcoló magyar egységek főparancsnokává, de ettől a szándékától politikai okok miatt elállt. A birodalmi érdekre nézve túl veszélyesnek látszott egy önálló magyar hadsereg létesítése, s kockázatosnak tűnt az is, hogy a főparancsnoki posztot egy Zrínyire bízzák. Még akkor is, ha ez a mostani közép-szerű ember, átlagos katona és politikus, de hát nem éppen az apja volt az, aki egy nagy hatású politikai röpiratban (A török áfium ellen való orvosság, 1661–62) az állandó és önálló magyar hadsereg felállítását sürgette, s olyano- kat is leírt, hogy „méreg és veszedelem fekszik a bécsi ígéretek alatt”!

A rebellesektől való félelem ezúttal is erősebbnek bizonyult annál az igény-nél, hogy egy Zrínyi égisze alatt megpróbálják létrehozni a magyar nemesi társadalom összefogását, amelyre a törökellenes harcokban oly nagy szükség lett volna. Így aztán Zrínyi Ádám-ból csak a balkáni háborúk egyik résztvevője lett. 1689-ben Niš táján hadakozott, 1691-ben pedig már hősi halált halt a véres zalánkeméni csatában. Ő osztrák tiszteletbeli alezredes volt, de az ütközetben saját bandériumának élén magyar zászlósúrként vett részt.

A kamara emberei ennek alapján a Zrínyi családot férfiágon kihaltak nyilván-

nították, s rátették kezüket a még mindig jelentős családi vagyponra. A későbbi okmányok is az utolsó Zrínyinek mondták Zrínyi Ádámot, holott ekkor még élt egyik unokatestvére, a kivégzett Zrínyi Péter horvát bán egyetlen fia, Zrínyi János, Zrínyi Ilona édestestvére. Ő azonban koholt vádak és ítélet nélkül életfogytiglani rabságban sínylődött, s így a bécsi felfogás szerint nem is létezett. Húsz évet töltött sötét tömlőc-ben, emberhez nem méltó körülmények között, s végül a grazi „börtön penészában veszté esztét és életét 1704-ben”.

A zalánkeméni csatában elesett sok ezer katona, köztük Zrínyi Ádám emlé-két is egy nehéz gránitkockából emelt, négy lábú obeliszk őrzi a Duna menti falu határában, az egykori harctéren.

ZRÍNYI MIKLÓS (? , 1508 körül–1566. szeptember 8.) – A szigetvári hős azok közé tartozott, akik a mohácsi csata után a Habsburgokhoz csatlakoztak, s a császárt szolgálva emelkedtek fel a mohácsi csatában elesett zászlósúruk, a kiveszett vagy a másik oldalra pártolt történelmi családok helyébe. Ezek sorából kerültek ki a vezető világi és egyházi főméltóságok: a nádorok, országbírók, bánok, vajdák, tárnokmesterek, püspökök és érsekek. A Zrínyiek ugyan az ősi dalmát Šubićoktól származtak, de a család három országára – Horvátországra, Magyarországra, Ausztriára – kiterjedő hatalmát, s nemkülönben hatalmas vagyonát éppen Zrínyi Miklós alapozta meg. A török elleni küzdelmekben szerzett érdemeiért Ferdinándtól, királyi adományként, megkapta egész Muraközt Csáktornyával együtt. Emellett még gazdagon is nősült – első felesége Frangepán Katalin volt –, de birtokát, kincseit más módon, gátlástalan eszköz-
kökkel is gyarapította. A kortársi fel-

jegyzések szerint Zrínyi a harácsoló feudális úr mintaképe volt, mértéktelenül kapzsi, s nem egy erőszakosság, csalás, sőt gyilkosság is tapad nevéhez.

E nem túlságosan előnyös jellemvonások ellenére a Szigetvár védelmével és hősi halálával a történelem dicsőséges lapjaira jegyezte be nevét. Ennek az eseménynek jelentőségét a korabeli feljegyzések, de leginkább a horvát népdalok nagyították fel. Ezekben a bukás ellenére a védők hősiességét énekelték meg, mint ahogy ez Rigómező esetében is történt. A legendává vált történesekre a költő Zrínyi Miklós tette rá a koronát: a Szigeti veszedelem című nagy eposzával végképp megörökítette dédapjának emlékét.

A török szultán 1566 májusában indult Isztambulból magyarországi hadjáratára, vagyis akkor, amikor már levonult a tavaszi ár a folyókon, s a sár is felszikkadt az utakon. Augusztus 6-án a tengernyi török had körülvárta Szigetet, s megkezdte ostromát. A török források túlzásokban bővelkedve „erős és szilárd” erődítményként írják le, „amely négy egymással összefüggő erős várból és kerített erődből áll, amely ritkítja párját a föld kerekiségén, s amely telisded-tele volt alávaló gyaurokkal és jól megrakva halált hozó s az ítélet napját előidéző ágyúkkal”. Az erősség valójában az olasz Paolo Mirandola tervei szerint készült olaszbástya, vizesárok-kal övezett földvár volt, amelynek csak a löportornya épült szilárd anyagból. A várat, a szigeti lakossággal együtt, mintegy 2500 katona védte, főleg horvátok. Az ostrom egy hónapja alatt a törökök szinte teljesen szétlőtték a várat, az Almás patak vizével felduzzasztott vizesárkokat kiszárították, feltöltötték földdel, rőzsével, szeptember 5-én pedig a löportornyot is levegőbe

röpítették. A védők tíz rohamot vertek vissza, de végül minden ellenállás hiábavalónak bizonyult. A kirohanásra szeptember 8-án került sor. Zrínyi Miklós a reggeli órákban háromszáz vitézzel együtt a kartácsra töltött tarackjának füstje alatt rávetette magát a törökre. Néhány lépés után kilőtték a lovat alóla, s ő maga is halálos sebet kapott, mellette pedig sorra hullottak el hű lovashadnagyai is: Nikola Juranić, zászlóval a kezében, Vuk Papratović, Petar Patalić, Csáky György, Istvánfy Pál, s a többiek is, mind a háromszázan. A török nagyvezér levágatta Zrínyi fejét, és elküldte Niklas von Salm főkapitánynak, aki a császári hadak élén tétlenül szemlélte Szigetvár agóniáját, holttestét pedig ismeretlen helyen eltemettette. Szulejmán török császár nem érte meg a győzelmet, két nappal a vár bevételé előtt halt meg díszes tábori vezérsátrában.

ZRÍNYI PÉTER (Verbovac, 1621. június 6.–Bécsújhely, 1671. április 30.) – A nagy hírű, ragyogó nevű magyar-horvát Zrínyi, illetve Šubić-Zrinjski család egyik legismertebb tagja volt Zrínyi Péter, a szigetvári hős, Zrínyi Miklós unokája, a költő Zrínyi Miklós öccse. Életének első, úgy is mondhatnánk, jobbik fele bátyjának árnyékában, üdvös befolyása alatt telt el. Olykor nehezen viselte el a másodhegedűs szerepét, de elismerte a költő Zrínyi Miklós szellemi fölényét, a legtöbb esetben méltányolta tanácsait, tartotta magát sugallataihoz. Ebben az időben egyébként kardforgatásával tűnt ki, nagy sikerrel vitézkedett a boszniai végeken, több csatában győzte le a törököt. Amikor bátyja a magyar hadak főparancsnoka lett, őt nevezték ki helyette horvát bánnak. Ő adta ki horvátul – a dubrovniki

irodalmi nyelven – a Szigeti veszedelmet, de a fordítás nem ihletett átköltése a hőskölteménynek, hanem annak parafrázisa, „körülíró átdolgozása”. A Zrínyi fivérek közösen vettek részt a kialakulóban levő Habsburg-ellenes összeesküvésben, amelynek később Zrínyi Péter lett a tragikus hőse.

Az történt ugyanis, hogy a körülmények közrejátszása folytán éppen ő került a szervezkedés fősodrába. Bátyja halála után Wesselényi Ferenc nádorral ő írta alá a politikai szövetséglevelet, ehhez csatlakozott Nádasdy Ferenc országbíró, Frangepán Ferenc horvát főúr, Lippay György érsek és a korabeli magyar rendi állam többi vezető tisztségviselője. A főurakat naggyobbára egyéni sérelmek fűtötték, hatalmuk további növelését szorgalmazták. Mozgalmukat a magyar történelem Wesselényi-összeesküvés, a horvát történelem pedig Zrínyi-Frangepán-összeesküvés néven ismeri.

Wesselényi halála után Zrínyi Péter fogta össze az összeesküvés szálait, de ő nem volt vezetésre termett egyéniség. Benczédi László történész ezt aényt így fogalmazta meg a Magyarország története 1526–1686 című kétkötetes munkában: „a kiemelkedő katonai erények elkedvetlenítő emberi fogyatékoságokkal, az ítélőképesség hiányával, gyermeteg dicsekvési vágygal, erős befolyásolhatósággal és kiegyensúlyozatlansággal párosultak”. Az 1669-ben megtartott eperjesi főnemesi gyűlésen például azzal kérkedett, hogy mind a török, mind az osztrák császárt üstökön ragadta. Teleki Mihály, a bölcs erdélyi kancellár, egyik levelének tanúsága

szerint, ekkor így hűtötte le: „Az egyike kopasz szokott lenni, annak üstökét nem foghatja, a másiknak nagy a haja, nem fér a markába.”

Egy évre rá, 1670-ben, Lipót császár lecsapott az összeesküvőkre. Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc az „Austriai Ház véghetetlen kegyelmében” bízva Bécsbe ment, hogy ártatlanságukat bizonyítsák, de ott nyomban bebörtönözték őket. Nádasdy Ferencet szintén letartóztatták. A három rebbelis főúr sorsa 1671. április 30-án teljesedett be: Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc feje Bécsűjhelyen, Nádasdy Ferencé Bécsben hullott a porba. Még tizenhárom halálos ítéletet mondtak ki ekkor, de csak Bonis Ferencen hajtották végre a pozsonyi piactéren.

A főurak hatalmas vagyonát konfiskálták, így Zrínyi Péter az Adriától a Muraközig terjedő uradalmait – beleértve azokat is, amelyeket bátyjának gyermekeitől tulajdonított el –, továbbá a tenger felé – Trieszt és Velence irányába – vezető kereskedelmi utak, a kincstár kezelésébe kerültek. Családjával is kíméletlenül leszámoltak, még írmagja sem maradt. Leányai közül Zrínyi Aurora a klagenfurti Orsolyák kolostori énekkarának vezetőjeként, Zrínyi Petronella a zágrábi apácakolostor főnökasszonyaként, a híres Zrínyi Ilona pedig törökországi számkivetésben halt meg. Legcsúfosabban az utolsó egyenes ági Zrínyi-ivadékkal, Jánossal bántak el: hitvány vád alapján, ítélet nélkül várfogságba vetették, s húsz év után ott, a börtönben halt meg gyászos körülmények között.

ZS

ZSÁKI JÓZSEF (Moravica, 1911. január 12.–Újvidék, 1973. május 18.) – Népünk mélyrétegeiből bukkant elő Zsáki Ferenc 50 éves csizmadiamester, utóbb foltozóvarga és a 36 éves Vilhelm Magdolna kilencedik, kései, már nem várt gyermekeként egy faluszéli „kis nádasházban”. Toldi Miklós erejű szegénylegénnyé cseperedett, aki a félmázsás búzászsákokat kettesével vitte fel a padlásra, virtusból olykor hármásával is. Előbb földmunkásként, utóbb téglagyári munkásként kereste kenyerét. Ebben az izmos, tagbaszakadt óriásban azonban gyengéd érzelmek hullámozottak: 1937-ben a Híd két versét is közölte. „Hej, ha minden könnyet le tudnék törölni, / Mit elsírtak hideg éjszakákon / szegény gyerekek a nyomortanyákon!” – énekelte az egyikben.

Amilyen természetességgel fogadták a középkori szerémségi településeken az eretnek huszita tanokat, vagy amilyen buzgalommal álltak a bácskai parasztok Dózsa György és Mészáros Lőrinc zászlaja alá, úgy csatlakozott Zsáki József is a munkásmozgalomhoz. 1936-ban, 25 éves korában, a földmunkás szakszervezet helyi elnökeként már ő vezette a moravicaiak sikerrel zárult, nagy visszhangot keltett májusi kapás sztrájkját. Ettől kezdve a 10–15 dináros napszám helyett 20–25 dinár járt, tizedért arattak, kilencedért törték a kukoricát, s rövidült a munkaidő is. Zsáki Jó-

zsefet, néptribunként, később is az első sorokban találjuk, olykor mint a munkásújságok tudósítója küzdött a dolgozók jogaiért. A magyar csapatok bevonulása után átesett a sárgaházi vallatásokon, sőt hazaárulás vádjával a Honvéd Vezérkari Főnökség Bírósága elé került 1942 márciusában, de bizonyíték híján nyolc moravicai társával együtt felmentették.

1944. október 5-én a népfelszabadító mozgalom mintegy negyven híve gyűlt össze a moravicai községházán, s megalakították az első népi önkormányzati szervet, a népfelszabadító bizottságot. Ennek szellemi létrehozója a korán elhunyt Gallós László volt, az első elnöke pedig Zsáki József lett. Munkájukat a visszatérő honvédség, majd a falut bombázó Vörös Hadsereg zavarta meg, végül a frissen megalakult katonai közigazgatás feloszlatta a testületet. Zsáki Józsefnek ettől függetlenül volt annyi tekintélye és bátorsága, hogy Moravicán megakadályozza a készülők megtorlást. Mintegy 200–300 embert tereltek össze a Juhász-féle vendéglőben, naggyobbára a nyilasokhoz közel álló, reakciós Turáni Szövetség tagjait, akiknek azonban a legnagyobb bűnük az volt, hogy vasárnaponként, a mise után, zöld egyenruhájukban parádéztek a faluban. „Nem likvidálni kell a megtévesztetteket, hanem meggyerni!” – mondta Zsáki József, s a nagyobb nyomaték

kedvéért revolverét is maga elé tette. Az ő fellépésének köszönhető, hogy Moravicát 1944-ben elkerülték az atrocitások.

A felszabadulás után munkáskáderként kiemelték, s szakszervezeti vezetőt, képviselőt faragtak belőle, sőt a nemzetiségi „kulcsot” alkalmazva a vajdasági parlament egyik tanácsának elnökévé választották. Az új szerepkörben, a bürokratizálódó politikai életben nem találta fel magát a legjobban. Eleinte fegyelemből viselte sorsát, majd egyre jobban eltávolodott a struktúráktól. Legjobban otthon, Moravicán érezte magát, meg az újvidéki magyar újságírókörökben, a közben megszűnt Dolgozók táján, miközben a sajtó embereit arra intette, hogy jobban figyeljenek fel a dolgozók érdekeire, s ne szegődjenek a bürokratikus politikai és államhatalmi szervek kizárólagos szolgálatába.

ZSÍROS ISTVÁN (Újvidék, 1873. június 29.–Budapest, 1943. ?) – Jól szituált környezetben nőtt fel, apja hentesként szép vagyona tett szert. Vágóhidját, továbbá házait, üzleteit, raktárait később eladta, s Pestre költözött, pénzéből két hatalmas bérházat építtetett. Ezeknek egyikében – egy ízlése szerint kialakított ötszobás lakosztályban – teremtetett otthont családjának azzal, hogy a nyári hónapokat egy rózsadombi gyümölcsös, kertes villában töltötték.

Zsíros István az V. kerületi főgimnáziumba járt (1884–1890), majd az érettségi után a bécsi cs. és kir. tüzérhadapród-főiskolára került. 1895-ben avatták hadnaggyá, 1900-ban főhadnaggyá, 1910-ben pedig századossá léptették elő. A színház világával még kadétkorában megismerkedett, tisztként pedig minden estéjét a nézőtéren, a színházi társalkodóban töltötte. Könyvtárában

szinte minden klasszikus szerző műve elérhető volt, az újabb, a divatos szerzők darabjait pedig a színházakban közkezen forgó szövegpéldányokból szerezte be. Titokban maga is próbálkozott drámaírással.

A nyilvánosság elé harmincéves korában lépett a Fátum című színművével. Első darabját a Nemzeti Színházba nyújtotta be, 1907. május 30-án be is mutatták. A következő évben könyv alakban is megjelent.

A bácskai származású szerző darabjáról két bácskai eredetű kritikus írt bírálatot. A becsei Palugyai Lajos a Vasárnapi Újságban (1907, 24. szám) az idény végi előadást „általában eléggé jó”-nak tartotta. Úgy találta, hogy a szerző „előkelő hangon tudja alakjait beszéltetni”. A darab szerint „kíméletlen vádirat” a „lovagiasság ferde felfogása ellen”, bár észreveszi azt is, hogy az alakok magatartása „romantikus pose belső igazság nélkül”.

A szabadkai Kosztolányi Dezső már nem volt ennyire kíméletes. A szerzőt a kor sekélyes, de ünnepezt drámaírójának, Hermann Sudermann-nak epigonjaként ismeri fel. „Dadogó magyar Sudermann” – írja róla. Ennélfogva darabjában megtalálható „a konvencionális katonaszerelem, garzonromantika, egypár honvédruha, egy hamiskártyás, párbajsegédek, közjegyző, kegyelmes tábornok mint édesapa, elcsábított lány, grófok . . . orvosok, s végül az öreg banális halál”. Kosztolányi „komikus és fontoskodó félműveltség” szüleményének tartja a Zsíros-darabot (Színházi esték, 1–2., kritikák, 1978).

A színművét több vidéki színház is bemutatta, így Újvidéken is játszották. A szerző szülővárosában Makó Lajos együttese tűzte műsorára 1908. május 1-jén. „Makó Lajos az újvidéki száрма-

zású, budapesti tűzérőhadnagynak, Zsíros Istvánnak Fátum című színművével nyitotta meg az új szezont. A bemutatón a szerző is megjelent, és babékoszorút meg ezüstszelencét kapott” – írja Káich Katalin az újvidéki lapok tudósításai nyomán (Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertóriuma, 1836–1919, Újvidék, 1983).

Zsíros István az elkövetkező években sem adta fel drámaírói ambícióit. Délibáb című drámáját „vidéki premier”-ként Losoncon mutatták be. A Grál lovag című háromfelvonásos darabját ismét a Nemzeti Színházhoz nyújtotta be, de nem mutatták be: eltűnt a süllyesztőben, mint ahogy magát a szerzőt is elnyelte a teljes feledés.

Az első világháborúból ezredesként került ki, az 1914-ben felújított Mária Terézia-lovagrenddel a mellén. Ezzel jogot nyert az örökös bárói méltóságra, de a Monarchia széthullása után már nem volt hová folyamodnia jogának érvényesítésére. Horthy Vitézi Rendjét viszont elutasította, mivelhogy legitimistaként nem ismerte el uralmát. Darabjainak házának falain függő jelmeztervei között élte le életének utolsó éveit.

ZSITKOVSKY BÉLA (Zsitkóc, 1867. ?–?, 1930. szeptember 16.) – Zala megye alsólendvai járásának egy csöppnyi falujában született (1918 után a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták). Alsólendván járt iskolába, majd ismeretlen helyen (Szombathelyen, majd Pesten?) kitanulta a fényképészetet. Szakmai előrehaladásának első biztos adata a XIX. század utolsó évtizedéből való: 1892 és 1899 között mesterként önálló fényképészeti műterme volt Szolnokon. Innen került, megalkulásától kezdve, a pesti Uránia Tudományos Színház laboratóriumának

élére. Egyúttal a Magyar Fotóművészek Országos Szövetségének egyik szervezője, hivatalos lapjának, A Fénynek társszerkesztője.

Korán felismerte a film világraszóló jelentőségét, és a némafilm kezdeti korszakában hatalmas úttörő munkát végzett.

Ő forgatta A tánc című első magyar filmet 1901-ben saját készítésű filmfelvevőgéppel az Uránia Színház tetőteraszán. Valójában Pekár Gyula A tánc című előadását illusztrálta 27 „kinematogrammal”, azzal 27 fél- vagy egyperces filmmel. A szereposztás pazar volt: a rövid táncos jelenetekben Blaha Lujza, Fedák Sári, Márkus Emília, Pálmay Ilka, Hegedűs Gyula, Kiss Mihály és mások léptek fel a M. Kir. Állami Operaház tánckarával együtt. A „bemutató” 1901. április 30-án volt, de mivel az Uránia Színháznak az egész ország területén voltak képviselői, filmjeit országszerte bemutatták, előadásait felolvasták.

A mozgókép egészen sajátos találkozása volt ez az irodalommal és a színművészettel.

Zsitkovszky 1901 nyarától folytatta az ilyen temrészeti, egészen jól bevált, filmvetítéssel egybekötött előadások előkészítését és bemutatását. 1902-ben Dalmáciában filmezett. Dejan Kosanović jugoszláv filmtörténete is jegyzi (Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije, 1896–1918, Beograd, 1985), hogy A Quamerói-öböl vizein és Dalmácia címmel két filmet forgatott, amelyet Budapesten 1903-ban mutattak be, majd az ország többi részén, így Versecen is 1904-ben. 1902-ben és 1903-ban Bosznia-Hercegovinában és Crna Gorában (az osztrákok által megszállt részben) is készített egy-egy filmet. Az Uránia Színház előadásainak illusztrálására Olaszországban, Svájcban, Török-

országban és Szerbiában szintén előállított filmeket.

Legtöbbet persze Magyarországon forgatott. Többször örökítette meg Budapestet és a Balatont, számos híradót és dokumentumfilmet készített. Nevéhez fűződik a II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak 1906. évi hazaszállításáról, valamint az 1909-ben, Blériot francia pilóta budapesti repüléséről készített riportfilm. Közben szórakoztató mozidarabokat is gyártott. A betyárvilágról 1906-ban forgatott filmet, 1909-ben pedig, azon frissiben, megfilmesítette Hverda Mária országos vihart kavart családi tragédiáját *A szabadkai dráma* címmel. A férfi főszerepet Bárdi

Ödön alakította (1877–1958), a későbbi neves epizodista, a „tökéletes komornyik” filmbeli megszemélyesítője.

1913-ban kivált az Urániából, s a Pedagógiai Filmgyár egyik alapítója lett. Itt haláláig oktatófilmeket készített, az ottani laboratóriumot pedig saját szerkesztésű gépeivel rendezte be.

Ismeretterjesztő filmjeit elsősorban az iskoláknak szánta, de a mozik is bemutatták kísérőműsorként. A Pedagógiai Filmgyárnak „felmérhetetlen kultúrtörténeti szerepe volt – írja Nemeskürty István (*A képpé varázsolt idő*, 1983) –, amely e nemből a világon talán az első és sokáig egyetlen”.

A MUTATÓK ELÉ

Két mutatóval kívánjuk segíteni az olvasót elsősorban a tájékozódásban, de annak a hatalmas adathalmaznak áttekintésében, esetleg felhasználásában is, amely a szócikkekben lappang: a helynevek és az intézmények, szervezetek stb. indexével.

A helységnevek esetében mindenkor a magyar változatot tüntettük fel. A szerbiai, illetve a vajdasági települések kapcsán külön jegyezzük azoknak hivatalos, azaz szerb variánsát, azzal, hogy mindig utalunk a nyelvünkben használatos alakra, s az oldalszámokat is ott tüntetjük fel. A szomszédos vagy az utódállamok, továbbá Ausztria és Ukrajna, meg a volt jugoszláv tagköztársaságok helyneveinek esetében a magyart használjuk, ha ilyen van, azzal, hogy zárójelben a hazai változatot is jegyezzük. A történelmi helynevek esetében a ma élő elnevezésekre utalunk, a még nem honosodott helynevek esetében is a mai nyelvhasználatot tartjuk mérvadónak (Bácskertes helyett Kupuszina, Torontálvásárhely helyett Debelyácsa). A XX. századi gyakori helynévváltoztatás és az elbizonytalankodó nyelvhasználat sok gonddal járt, de a magyar helységnévhez való ragaszkodás megbízható támpontnak bizonyult.

Az azonos intézmények, szervezetek többféle elnevezése, továbbá a gyakori névváltoztatás megnehezítette dolgunkat. Valamennyit felsoroltuk, azzal, hogy az oldalszámokat az általunk legtalálóbbnak ítélt változatnál tüntetjük fel. Így a magyar gimnáziumok esetében a városnév feltüntetésével teszünk említést róluk, tekintet nélkül arra, hogy időközben többször is változott nevük (Nagybecskereki Kegyesrendi Gimnázium, Szabadkai magyar gimnázium, Újvidéki magyar gimnázium). A vajdasági múzeumokat, levéltárakat stb. egy helyen, jellegük kidomborításával vettük lajstromba (Városi Múzeum, Szabadka; Városi Levéltár, Zombor).

A mutatókban használt rövidítések feloldása: A – Ausztria; Ang – Anglia; B – Belgium; Blg – Bulgária; B-H – Bosznia-Hercegovina; CG – Crna Gora (Montenegró); Cs – Csehország; F – Franciaország; H – Horvátország; L – Lengyelország; M – Magyarország; Mac – Macedónia; N – Németország; O – Oroszország; Ol – Olaszország; R – Románia; S – Spanyolország; Sv – Svájc; Szlk – Szlovákia; Szln – Szlovénia; T – Törökország; U – Ukrajna; USA – Egyesült Amerikai Államok.

Bg – Belgrád; Bp – Budapest; Nb – Nagybecskerek; Sza – Szabadka; Új – Újvidék.

Végezetül az előző két kötetbe becsúszott sajtó- és tárgyi hibák jegyzékét tesszük közlé: 33. oldal, 2. hasáb, 11. sor – Hehenheimi helyett hohenheimi; 34. o., 1. h., 34. sor – Múlt század végi helyett XIX. század végi; 37. o., 1. h., 29. sor – Múlt század végén, századunk elején helyett XIX. század végén, XX. század elején; 37. o., 2. h., 22. sor – Napi-lap helyett képeslap; 51. o., 2. h., 23. sor – 1871 helyett 1781; 60. o., 2. h., 36. sor – Szá-zadunk helyett XX. század; 132. o., 2. h., 33. sor – 1919 helyett 1910; 155. o., 1. h., 9. sor – Bácskai Soport helyett Bácskai Sport; 159. o., 1. h., 16. sor – Pesti Frigyes helyett Pesty F.; 159. o., 1. h., 18. sor – November 4. helyett november 9.; 159. o., 1. h., 39. sor – 1934 helyett 1933; 160. o., 1. h., 6. sor – Átdolgozott változata helyett második kötet; 203. o., 1. h., 35. sor – Karlovci helyett Karlovac (Károlyváros); 209. o., 2. h., 26. sor – Múlt század helyett XIX. század; 214. o., 1. h., 1. sor – Staža helyett Staza; 214. o., 2. h., 40. sor – Straža helyett Staza; 226. o., 2. h., 29. sor – Nugat helyett Nyugat; 238. o., 2. h., 44. sor – Omoravica helyett Omoravica; 242. o., 2. h., 23. sor – Újvidék Rádió helyett Újvidéki Rá-dió; 245. o., 1. h., 43. sor – Karlova (Török Becse) helyett Karlova (Novo Miloševo); 270. o., 2. h., 3. sor – múlt századbeli helyett XIX. század beli; 270. o., 2. h., 6. sor – száz év-vel ezelőtt helyett százhusz évvel ezelőtt; 292. o., 1. h., 1. sor – Torics helyett Toncs G.; 300. o., 1. h., 10. sor – Verbeni helyett Berveni; 329. o., 2. h., 28. sor – Kabol, 1912 he-lyett Kabol, 1902; 362. o., 2. h., 1. sor – a Pontatlanságok helyett pontatlanságok; 389. o., 2. h., 45. sor – Corino helyett Corinto; 426. o., 2. h., 37. sor – Pozsonyivánda helyett Pozsonyivánka; 455. o., 2. h., 42. sor – „ecsetkezdők” helyett „ecsetkezelők”; 456. o., 1. h., 1. sor – Múlt század helyett XIX. század; 457. o., 1. h., 4. sor – Újvidéken helyett az Újvidékben; 461. o., 1. h., 25. sor – Negyedszázaddal helyett csaknem négy évtizeddel; 461. o., 2. h., 27. sor – Pazmanacum helyett Pazmanaeum; 474. o., 1. h., 15. sor – Hakics helyett Halics; 488. o., 2. h., 20. sor – Fehérmegyei Diósjenő helyett Nógrád megyei Diósjenő; 494. o., 1. h., 36. sor – Egyházi író lett helyett egyházi író mellett; 538. o., 2. h., 43. sor – Napkeltében helyett Napkeletben; 552. o., 2. h., 13. sor – pannsylvaniai helyett pennsylvaniai; 555. o., 2. h., 25. sor – Budapest, 1920 helyett Herkulesfürdő, 1932; 558. o., 2. h., 28. sor – múlt századi helyett XIX. századi; 571. o., 1. h., 9. sor – Kulincics he-lyett Kuluncics; 580. o., 1. h., 23. sor – Pergamói helyett pergamoni; 589. o., 2. h., 34. sor – Világképek helyett Világkép; 620. o., 1. h., 42. sor – Századunk helyett a XX. század; 620. o., 2. h., 44. sor – vasárnapi Újság helyett Vasárnapi Újság; 623. o., 1. h., 28. sor – a Zentai Friss Újság helyett a zentai Friss Újság; 644. o., 1. h., 1. sor – Szentklárai helyett Szentkláray; 650. o., 1. h., 42. sor – Múlt századi helyett XIX. századi; 665. o., 2. h., 17. sor – Bahuhaus helyett Bauhaus; 668. o., 1. h., 3. sor – múlt századi helyett XIX. századi; 672. o., 1. h., 14. sor – A független Magyarországba helyett a Független Magyarországba; 678. o., 1. h., 43. sor – Múlt század helyett XIX. század; 679. o., 1. h., 5. sor – Múlt szá-zadi helyett XIX. századi; 709. o., 1. h., 27. sor – a napló helyett a Napló; 719. o., 1. h., 19. sor – A Bányai helyett a Baranyai.

HELYNÉVMUTATÓ

- Aachen (N) 502
 Abbázia (Opatija, H) 82, 267, 483, 678
 Ácsteszer (M) 946
 Ada 153, 156, 188, 189, 229, 253, 269,
 297, 316, 368, 371, 372, 378, 408,
 440, 525, 589, 665, 680, 724, 730,
 749, 882, 886, 888, 893, 969, 979,
 983, 989
 Ádánd (M) 844
 Adorján 468, 678, 979, 1049
 Akacspusztá 147
 Aladárpusztá 147
 Albana (B-H) 936
 Albertfalva (M) 778
 Alcsut (M) 762
 Aleksa Šantić = Bábpusztá
 Algír (Algéria) 645
 Alibunár 352, 385, 461, 544, 666, 822
 Allentown (Pennsylvania, USA) 269
 Almás (Aljmaš, H) 49, 107
 Almás = Bácsalmás
 Alsóadorján = Adorján
 Alsódomború (Donja Dubrava, H) 848
 Alsóelemér = Elemér
 Alsóittabé = Magyarittabé
 Alsókálós (Nižna Kaloša, Szlk) 752
 Alsókubin (Dolný Kubin, Szlk) 562
 Alsólakos (Dolný Lakoš, Szlk) 938
 Alsólendva (Lendava, Szln) 233, 378,
 416, 569, 740, 762, 938, 978, 979,
 1026, 1064, 1076
 Alsóolcsvár (Košické Olšany, Szlk) 716
 Alvinc (Vintu de Jos, R) 312
 Amszterdam (Hollandia) 173, 393, 494
 Andrásfalva (Măneuti, R) 377, 955
 Ankara (T) 393, 957
 Antalfalva 326, 327, 607, 702
 Antwerpen (B) 307, 389, 975
 Apátfalva (M) 993, 1010
 Apáti (Apatovac, H) 647
 Apatin 13, 175, 176, 191, 195, 314,
 406, 418, 419, 440, 464, 465, 498,
 499, 515, 525, 537, 552, 595, 599,
 653, 736, 782, 802, 842, 910, 911,
 953, 968, 969, 1050
 Aracs = Törökbecse
 Arad (Arad, R) 12, 53, 56, 110, 113,
 125, 127, 148, 158, 177, 213, 214,
 216, 217, 237, 256, 365, 461, 462,
 477, 511, 522, 523, 544, 562, 586,
 592, 593, 595, 596, 603, 628, 650,
 697, 714, 763, 775, 792, 835, 836,
 837, 916, 919, 996, 998, 1032,
 1033, 1036
 Aradác 453, 673, 892, 893
 Arbury (Kanada) 269
 Arco (Ol) 465, 466
 Árkod 595, 745
 Athén (Görögország) 246, 498, 933
 Augsburg (N) 199, 616
 Auschwitz (L) 224, 266, 527, 528, 781,
 782, 923, 931
 Avignon (F) 1012
 Bábpusztá 782, 783
 Bač = Bács
 Bačka Palanka = Palánka
 Bačka Topola = Topolya
 Bački Breg = Béreg
 Bački Brestovac = Szilberek

Bački Gračac = Szentfülöp	Balatonlelle (M) 830
Bački Jarek = Járek	Balázsfalva (Blaj, R) 137
Bački Monoštor = Monostorszeg	Baltimore 818
Bački Petrovac = Petrőc	Bánátkomlós = Nagykomlós
Bačko Dobro Polje = Kiskér	Banatska Dubica = Kismargita
Bačko Gradište = Bácsföldvár	Banatska Palanka = Palánk
Bačko Petrovo Selo = Péterréve	Banatska Topola = Töröktopolya
Bács 43, 96, 102, 109, 171, 174, 181, 182, 230, 231, 263, 432, 438, 468, 482, 564, 587, 591, 630, 804, 922, 961, 971, 985, 996, 997, 1004, 1035, 1049	Banatski Dušanovac = Szőlősudvarnok
Bácsalmás (M) 18, 193, 194, 395, 503, 648, 910, 1048	Banatsko Arandelovo = Oroszlámos
Bácsbokod (M) 420	Banatsko Novo Selo = Révaújfalú
Bácsborsód (M) 664, 665	Banatsko Veliko Selo = Károlyliget (Charleville)
Bácsfeketehegy = Feketics	Bánáttopolya = Töröktopolya
Bácsföldvár 46, 70, 98, 99, 100, 189, 201, 314, 369, 513, 555, 605, 851, 882	Bánfalva (M) 778
Bácskertes = Kupuszina	Bánlak (Banloc, R) 486
Bácskossuthfalva = Moravica	Bánmonostor = Banoštor
Bácsordas 56, 149, 1048	Banoštor 96, 433, 468, 585, 655, 1049
Bácsszentiván 253, 464, 525, 800, 828, 842, 969, 1050	Banovac (H) 659
Bácsszőlős 393, 869	Bánréve (M) 1017
Bácstóváros 254, 854	Bántornya (Turnišče, Szln) 587, 814
Badacsonytomaj (M) 741	Banja Luka (B-H) 101, 933
Bagdad (Irak) 38, 561	Baracska (M) 41
Baja (M) 28, 75, 92, 97, 102, 105, 181, 182, 187, 188, 195, 198, 199, 206, 207, 230, 243, 248, 269, 280, 298, 316, 358, 362, 441, 523, 524, 537, 538, 553, 564, 570, 579, 581, 590, 609, 612, 633, 648, 663, 685, 686, 727, 743, 772, 784, 785, 793, 855, 867, 881, 886, 937, 947, 967, 983, 986, 1049	Baranyabán (Popovac, H) 217
Bajmok 102, 161, 176, 256, 280, 442, 449, 528, 529, 553, 556, 648, 654, 727, 792, 793, 794	Baranyavár (Baranjin Vrh, H) 960
Bajsa 106, 193, 554, 693, 939, 1063, 1064	Barcs (M) 1054
Balassagyarmat (M) 818	Barskapronca (Kopernica, Szlk) 382
Balatonalmádi (M) 84, 804	Basahíd 131, 245, 708, 948
	Bátmonostor (M) 1049
	Bazel (Sv) 123, 944
	Bazin (Pezinok, Szlk) 361
	Bečej = Becse
	Bécs (A) 18, 24, 26, 27, 30, 32, 33, 38, 44, 46, 61, 67, 75, 76, 81, 83, 84, 90, 105, 111, 112, 113, 114, 122, 124, 126, 127, 155, 156, 158, 175, 178, 185, 211, 213, 217, 221, 228, 230, 231, 232, 241, 246, 265, 266, 269, 273, 281, 282, 288, 295, 297, 298, 305, 306, 310, 317, 336, 340, 347, 348, 350, 353, 354, 362, 373, 380, 389, 391, 397, 402, 408, 417, 420, 422, 423, 424, 426, 429, 430, 442, 452, 457, 462, 478, 480, 486, 494, 498, 499, 516, 525, 533, 553, 554, 573, 576, 581, 584, 590, 597, 603,

- 607, 610, 613, 615, 616, 633, 644,
653, 659, 663, 665, 669, 697, 699,
707, 714, 731, 738, 743, 752, 756,
758, 759, 761, 768, 778, 785, 798,
804, 806, 809, 822, 824, 826, 831,
833, 834, 835, 837, 842, 850, 857,
860, 862, 880, 885, 890, 896, 901,
909, 914, 947, 948, 952, 974, 981,
985, 993, 996, 1012, 1015, 1048,
1049, 1061, 1064, 1068, 1073
- Becse 17, 28, 68, 70, 99, 170, 189, 207,
218, 249, 250, 265, 277, 334, 345,
353, 369, 374, 443, 509, 532, 548,
550, 606, 613, 666, 683, 684, 729,
792, 815, 850, 851, 852, 854, 869,
882, 888, 893, 909, 937, 951, 952,
953, 981, 1034, 1063
- Becskerek = Nagybecskerek
- Bécsújhely (Wiener Neustadt, A) 1072,
1073
- Begafő 823, 921
- Begaszentgyörgy 78, 81, 104, 122, 166,
299, 318, 497, 839, 912
- Begejci = Nagytárnok
- Békés (M) 446
- Békéscsaba (M) 176, 220, 493, 667,
893, 894, 1045
- Bela Crkva = Fehértemplom
- Belgrád 16, 29, 43, 46, 56, 59, 60, 69,
79, 82, 102, 109, 110, 117, 143, 152,
153, 176, 187, 210, 221, 224, 254,
259, 274, 275, 282, 305, 307, 317,
339, 354, 366, 372, 377, 385, 386,
388, 389, 391, 403, 423, 425, 429,
431, 432, 475, 484, 491, 493, 500,
507, 508, 509, 521, 526, 549, 565,
587, 603, 604, 608, 616, 622, 630,
638, 639, 645, 646, 654, 684, 685,
686, 702, 714, 718, 733, 756, 767,
768, 769, 799, 809, 812, 815, 819,
824, 825, 831, 845, 850, 852, 853,
856, 860, 863, 872, 879, 885, 887,
891, 910, 911, 922, 923, 929, 932,
942, 943, 944, 950, 963, 966, 969,
971, 982, 997, 998, 999, 1010,
1018, 1025, 1029, 1054, 1055,
1066, 1068
- Belica (H) 914, 915
- Belo Blato = Erzsébetlak
- Bellye (Bilje, H) 15, 112, 457, 576, 662
- Beočin = Beocsin
- Beocsin 195, 196, 520, 524
- Beodra 147, 215, 261, 463, 486, 487,
601, 682, 853, 880, 881
- Beograd = Belgrád
- Berane (CG) 869
- Bereg (Beregi, U) 53
- Béreg 1050
- Beregrákos (Rakošin, U) 243
- Beregszász (Beregovo, U) 399
- Berekző (Beregšau Mare, R) 213
- Berezóka (Brezovska, Szlk) 162
- Bergen (N) 307
- Bergen = Belsen (N) 738, 739
- Berlin (N) 13, 122, 143, 266, 305, 306,
314, 336, 343, 393, 407, 452, 453,
546, 578, 610, 658, 665, 688, 707,
759, 773, 779, 828, 837, 850, 893,
922, 933, 934, 935, 957, 1049
- Bern (Sv) 386, 401, 718
- Beška 494
- Besztercebánya (Banská Bystrica,
Szlk) 22, 618, 716, 954
- Betlenszentmiklós (Sînmiclăus, R)
144, 1049
- Bezdán 43, 134, 171, 175, 176, 363,
440, 509, 510, 512, 650, 666, 710,
771, 985, 937
- Bihács (Bihać, B-H) 174, 507
- Bihardiószeg (Diosig, R) 354, 518
- Bikity = Bácsbokod
- Billéd (Biled, R) 807
- Bitola (Bitolj, Mac) 330, 608
- Bjelovar (H) 378, 470, 522, 1024
- Bočar = Bocvár 1032, 1033
- Bócsa (M) 1062
- Bocvár 409, 424, 480, 551, 894
- Bodony (Vidin, Blg) 331
- Bodjani = Bogyán
- Bodrogonostor = Monostorszeg

Bódvaszilas (M) 771	Budapest (M) 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19,
Bogaras 979	20, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35,
Bogojevo = Gombos	37, 38, 39, 46, 48, 49, 53, 54, 55, 56,
Bogyán 358	58, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 73,
Bóka 351, 807	74, 75, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 89, 90,
Boksánbánya (Bocsa Montana, R) 155,	91, 92, 94, 98, 100, 101, 104, 105,
156, 793, 794	110, 111, 117, 121, 122, 123, 124,
Boldog (M) 103	125, 126, 128, 129, 130, 133, 134,
Bologna (Ol) 341, 366, 613, 999, 1000	137, 142, 143, 146, 148, 149, 150,
Bóly (M) 407	151, 152, 153, 155, 156, 161, 162,
Bombay (India) 787, 788	168, 169, 170, 171, 174, 175, 176,
Bonn (N) 212	177, 179, 185, 187, 188, 190, 197,
Bonyhád (M) 719	198, 199, 204, 205, 206, 207, 209,
Bor 318	211, 212, 213, 216, 217, 219, 221,
Borča = Borcsa	224, 225, 226, 228, 229, 230, 232,
Borcsa 778	235, 236, 238, 241, 243, 245, 249,
Bordeaux (F) 860	252, 255, 256, 257, 260, 261, 262,
Bordighera (Ol) 492, 907	263, 266, 267, 268, 269, 270, 280,
Borosberend (Berindia, R) 955	281, 282, 286, 287, 289, 290, 292,
Borosjenő (Inen, R) 127	293, 295, 296, 298, 300, 301, 302,
Borossebes (Sebis, R) 127	305, 307, 309, 310, 313, 314, 318,
Borovo (H) 20	319, 322, 325, 326, 333, 334, 335,
Boston (USA) 15, 222	336, 339, 341, 342, 345, 347, 348,
Bozítópuszta = Magyarcsernye	349, 350, 356, 358, 359, 364, 365,
Börvely (Berveni, R) 300	366, 370, 371, 372, 374, 378, 380,
Brač (H) 571	383, 384, 389, 390, 391, 392, 393,
Brassó (Brasov, R) 91, 148, 199, 298,	394, 396, 397, 400, 401, 402, 403,
399, 408, 497, 563, 603, 620, 792,	404, 405, 408, 409, 410, 412, 414,
840, 1013, 1049	418, 421, 423, 425, 427, 428, 429,
Braundschweig (N) 807	431, 433, 436, 440, 441, 442, 445,
Brela (H) 417	448, 450, 451, 452, 456, 457, 462,
Bréma (Bremen, N) 653	468, 470, 476, 477, 479, 480, 483,
Brescia (Ol) 366	486, 488, 489, 490, 492, 493, 494,
Breslau (Boroszló, Wroclaw, L) 1012	497, 499, 500, 505, 510, 515, 517,
Breznóbánya (Brezno, Szlk) 405	518, 519, 523, 524, 533, 534, 535,
Brioni (H) 303	536, 537, 538, 543, 546, 550, 551,
Brno (Brünn, Cs) 38, 669	555, 556, 558, 561, 562, 564, 566,
Bród (Bosanski Brod, B-H) 1060	567, 568, 569, 572, 573, 575, 578,
Bród (Slavonski Brod, H) 20, 156, 221,	580, 581, 582, 583, 590, 591, 593,
402, 554, 947	594, 600, 604, 606, 610, 615, 616,
Bruck (A) 717	618, 619, 620, 622, 627, 629, 632,
Brüsszel (Bel) 82, 397, 912, 975, 1038	633, 634, 644, 645, 647, 648, 650,
Buccari (Bakar, H) 947	651, 654, 656, 658, 660, 662, 664,
Buda = Budapest	666, 669, 670, 671, 672, 673, 674,
Budafok (M) 135, 981	677, 678, 679, 680, 683, 684, 686,

- 688, 691, 692, 696, 697, 699, 704,
705, 706, 707, 708, 710, 713, 717,
718, 719, 720, 722, 723, 727, 729,
731, 732, 735, 736, 737, 738, 749,
744, 747, 749, 753, 755, 756, 759,
760, 762, 763, 765, 769, 770, 771,
772, 773, 774, 777, 779, 782, 783,
787, 788, 790, 791, 792, 798, 802,
805, 807, 809, 810, 818, 821, 822,
823, 824, 825, 826, 828, 829, 830,
831, 833, 836, 837, 842, 846, 847,
848, 849, 855, 856, 864, 865, 867,
878, 880, 881, 882, 885, 886, 888,
892, 894, 895, 896, 897, 898, 899,
902, 904, 905, 909, 911, 912, 913,
921, 922, 924, 926, 927, 933, 934,
935, 937, 940, 943, 944, 946, 947,
950, 951, 953, 954, 962, 967, 974,
975, 977, 978, 983, 986, 990, 993,
995, 998, 1004, 1005, 1006, 1009,
1011, 1014, 1015, 1016, 1018,
1021, 1022, 1023, 1025, 1028,
1033, 1036, 1039, 1042, 1043,
1046, 1047, 1050, 1053, 1056,
1059, 1060, 1061, 1063, 1066,
1068, 1070, 1075, 1076, 1077
- Budatétény (M) 282
Budisava = Tiszakálmánfalva
Buenos Aires (Argentína) 53, 221, 741
Buhara (Üzbegisztán) 645
Bukarest (R) 298, 299, 336, 387, 398,
603, 842, 890, 955, 978
Busenje = Káptalanfalva
Buziásfürdő (Buzias, R) 27, 181, 355,
356, 682, 880, 881
- Čačak 475
Čajnice 475
Calcutta (India) 561
Cambridge (Ang) 73
Cambridge (USA) 222
Capestrano (Ol) 484
Caracas (Venezuela) 973
Casablanca (Marokkó) 879
Čazma (H) 438, 473, 636, 1025, 1034
- Cegléd (M) 489, 683, 811, 954
Čelarevo = Dunacséb
Celje (Szln) 268
Čerević = Cserevics
Čestereg = Csősztelek
Cetina (H) 42
Charlville = Károlyliget
Chicago (Illinois, USA) 37, 517, 664,
818
Cleveland (Ohio, USA) 419, 420
Cluny (F) 341
Coborszentmihály 1049
Čoka = Csóka
Colombo (Srí Lanka) 645
Čonoplja = Csonoplya
Corinto (Nicaragua) 389
Čortanovci 201
Craiova (R) 299, 566, 1016
Crkvenica (H) 620
Crna Bara = Feketető
Crvenka = Cservenka
Čurug = Csurog
Czinderybogárd (M) 391
- Csábrág (Čabradský Vrbovok, Szlk) 526
Csaca (Čadea, Szlk) 382, 383
Csák (Ciacova, R) 299, 837, 977, 1002
Csákány (M) 593
Csáktornya (Čakovec, H) 114, 117,
378, 848, 915, 1036, 1070, 1071
Csanád (Cenad, R) 24, 184, 434, 435,
1037
Csanádpalota (M) 462, 477
Csantavér 201, 280, 508, 544, 730,
754, 970, 981
Csánytelek (M) 283
Csatád (Lenauheim, R) 247, 248, 1057
Csávoly (M) 915
Csázma = Čazma
Cséb = Dunacséb
Cseke (M) 713
Csene (Cenei, R) 159, 1033
Csente = Csentevölgy
Csentevölgy (Čentiba, Szln) 1027
Csepreg (M) 307

Cserevics 176, 1070	Detroit (Michigan, USA) 516
Cservenka 105, 122, 494, 495, 559, 680, 904	Detta (Deta, R) 132, 920, 921
Csezmeice (Čezmice, H) 447	Deutschkreutz (N) 534
Csiklóbánya (Ciclova Montana, R) 720	Déva (Deva, R) 534, 880, 954
Csíkmindszent (Misentea, R) 685	Diakovár (Djakovo, H) 474, 636, 974, 1029
Csíkszereda (Miercurea-Ciuc, R) 978	Dijon (F) 1012
Csóka 146, 215, 283, 385, 476, 631, 632, 677, 722, 748, 807, 977, 979, 1061	Diósjenő (M) 488
Csomakőrös (Chiurus, R) 560	Doberdo (Isonzo, Soča, Szln) 1025, 1060
Csongrád (M) 803, 940	Dobsina (Dobšina, Szlk) 618
Csonoplya 968, 1004	Dombó 468, 655, 656, 1049
Csór (M) 995	Dombóvár (M) 960
Csösztelek 58, 191, 322	Donji Mihaljevac (H) 431
Csurog 105, 153, 154, 255	Dorog (M) 54, 55
Csúza (Suza, H) 15, 512	Doroslovo = Doroszló
	Doroszló 96, 164, 175, 176, 194, 406, 515, 518, 550, 691, 816, 984
Dachau (N) 266, 637, 1014	Dortmund (N) 208, 464
Darány (M) 1054	Drávasztára (M) 933
Dárda (Darda, H) 217, 221, 392	Drávavásárhely (Nedelišče, H) 416
Dardzsiling (India) 561	Drezda (Dresden, N) 54, 81, 126, 297, 350, 651, 768, 773, 909
Darmstadt (N) 306, 886	Drinápoly (Edirne, T) 1008
Daruvár (H) 239, 960	Drvar (B-H) 843, 879
Dautova = Dávod	Dubica (H) 109, 872
Davenport (Iowa, USA) 855	Dubrovnik (H) 39, 40, 202, 210, 356, 377, 386, 405, 493, 571, 619, 620, 642, 688, 922, 936, 943, 944, 947, 985, 986, 988
Dávidháza (M) 87	Dunabökény 182
Deáki (Diakovce, Szlk) 830	Dunacséb 428, 746, 930
Debelyácsa 21, 65, 105, 239, 326, 327, 450, 493, 565, 702, 703, 956, 957, 958, 977, 1025, 1026	Dunaföldvár (M) 113, 238
Debeljača = Debelyácsa	Dunagálos 122
Debrecen (M) 19, 37, 52, 56, 106, 118, 125, 134, 172, 211, 216, 221, 244, 245, 259, 307, 326, 365, 394, 398, 416, 456, 469, 479, 490, 506, 530, 593, 648, 670, 699, 711, 750, 763, 772, 775, 778, 779, 816, 856, 877, 908, 954, 956, 960, 982, 983, 1022, 1025	Dunaszekcső (M) 104, 431
Deliblát 201, 212, 225, 248, 352, 580	Durazzo (Durrës, Albánia) 218
Deliblato = Deliblát	Đurđevo = Sajkásgyörgye
Denta (Denta, R) 256	Đurđin = Györgyén
Derecske (M) 699	Dusnok (M) 928, 968
Derventa (B-H) 21, 495	
Dés (Dej, R) 343, 740	Ečka = Écska
	Écska 17, 201, 256, 350, 351, 460, 463, 645, 731, 791, 856, 892, 908, 921, 926
	Edelény (M) 197
	Egbell (Gbelj, Szlk) 278

- Eger (M) 58, 91, 108, 296, 303, 308, 382, 497, 564, 581, 730, 731, 764, 765, 960, 1030
 Egyházasdengeleg (M) 769
 Egyházaskér 65, 77, 147, 182, 283, 631, 720, 1053
 Elberfeld (N) 494
 Elemér 66, 141, 237, 281, 476, 477, 511, 557, 558, 693, 668, 734, 823, 873, 1032, 1033
 Elemir = Elemér
 Emánueltelep 71
 Endenich (N) 681
 Eperjes (Prešov, Szlk) 62, 142, 445, 513, 666, 830, 1008
 Ercsi (M) 352
 Érd (M) 141, 206, 681
 Erdőd (Erdut, H) 802
 Erdőgyarak (Ghiorak, R) 955
 Erdővég (Erdevik, H) 898
 Erfurt (N) 62
 Erlangen (N) 616
 Érsekcsanád (M) 238
 Érsekújvár (Nové Zámky, Szlk) 306, 728
 Erzsébetlak 210, 256, 520, 778
 Erzsébetváros (Dumbrăveni, R) 136
 Eszék (Osijek, H) 18, 20, 43, 52, 61, 71, 111, 112, 113, 114, 124, 143, 157, 199, 203, 217, 221, 230, 413, 494, 564, 604, 615, 652, 730, 751, 758, 802, 834, 874, 895, 922, 933, 949, 966, 984, 1022, 1056
 Esztergom (M) 48, 90, 101, 270, 273, 339, 349, 434, 503, 540, 624, 630, 635, 805, 806, 1008, 1009, 1021, 1024, 1025, 1065
 Eywood (Ang) 648
 Falubattyán (M) 417
 Farnos (M) 954
 Fehértemplom 12, 27, 28, 98, 100, 104, 155, 158, 215, 230, 248, 304, 328, 329, 352, 353, 357, 385, 408, 461, 520, 572, 573, 580, 581, 608, 617, 618, 657, 675, 710, 776, 798, 833, 904, 961, 1060
 Fehérvár = Székesfehérvár
 Feketető 136, 283, 477, 681
 Feketics 20, 21, 415, 480, 489, 495, 561, 599, 749, 751, 766, 811, 820, 863
 Felsőadorján = Adorján
 Felsőhegy 953, 979
 Felsőlendva (Grad, Szln) 30
 Felsőlövő (Oberschützen, A) 410
 Felsőpulya (Oberpullendorf, A) 171
 Fény (Foéni, R) 192, 330
 Ferrara (Ol) 202, 438, 1025
 Filippova = Szentfűlöp
 Firenze (Ol) 42, 220, 296, 297, 319, 366, 737, 985
 Fiume (Rijeka, H) 91, 104, 138, 145, 160, 235, 266, 267, 277, 296, 297, 305, 325, 347, 381, 396, 420, 501, 514, 519, 613, 614, 664, 681, 695, 717, 802, 822, 843, 849, 859, 899, 900, 939, 947, 993, 1034, 1039
 Flórenc = Firenze
 Fogaras (Făgăras, R) 583, 923, 965
 Foktő (M) 18, 564
 Frankfurt (N) 135, 144, 306, 351, 463, 707, 760, 788, 985
 Františkovi Lazne (Francesbad, Szlk) 40
 Franyova = Törökbecse
 Frauenstein (N) 509
 Futak 167, 194, 221, 258, 377, 389, 539, 554, 642, 796, 915, 1056
 Futog = Futak
 Füge (Figa, R) 321
 Füle (Filakovo, Szlk) 940
 Gádor 553, 969
 Gajdobra = Szépliget
 Gakovo = Gádor
 Galád = Nagykikinda
 Galagonyás 215, 904
 Gara (Gorjani, H) 636
 Gelénes (M) 238

Genf (Sv) 222, 775, 887, 909, 1012	Gyulafehérvár (Alba Julia, R) 426,
Genua (Ol) 202, 1021	691, 923
Gettysburg (Pennsylvania, USA) 552	Gyurgyevo = Sajkásgyörgye
Gilád (Ghilad, R) 331	
Glina (H) 823, 874	Hadikfalva (Dornești, R) 377
Glogonj = Galagonyás	Haifa (Izrael) 217, 218
Gložan = Dunagálos	Hajasd (Voloszánka, U) 485
Gombos 57, 518, 587, 802, 945, 959,	Hajdúböszörmény (M) 1058
960	Hajdučica = Istvánvölgy
Gombosszentgyörgy (Huboševce, Szlk)	Hajdújárás 310, 621
351	Hajdukovo = Hajdújárás
Gorizia (Ol) 449, 450, 885	Hajdúnánás (M) 118
Gornji Breg = Felsőhegy	Hajdúszoboszló (M) 763
Gornji Milanovac 608	Hájszentlőrinc 1049
Gornji Vakuf (B-H) 474	Halas = Kiskunhalas
Gödöllő (M) 356, 357, 410, 458, 563,	Halle (N) 453, 778
564, 602, 688, 689, 690, 795	Hamburg (N) 13, 81, 102, 492, 537,
Göntérháza (Genterovci, Szln) 1027	707, 760, 801, 855, 1022, 1049
Göttingen (N) 658, 778, 806, 839	Hamond (Louisiana, USA) 269
Grabova = Grabovci	Hanan (N) 338
Grabovci 655	Hangony 724
Gradac Mali (H) 874	Hannover (N) 426, 760
Graz (A) 30, 31, 76, 217, 232, 235,	Haraszi (Hrastin, H) 20, 494, 750, 957
522, 535, 669, 707, 785, 798, 799,	Harkány (M) 952
842, 914, 1012, 1071	Hátszeg (Hateg, R) 425
Grgurevci 517, 610, 655	Hatvan (M) 214, 357
Gunaras 680	Havanna (Cuba) 1040, 1041
Gutorfölde 233	Heidelberg (N) 492, 495, 951, 1039
	Hejőkeresztúr (M) 790
Gyála 477	Helesfa (M) 41
Gyarmata (Giarmata, R) 33	Helsinki (Finnország) 94
Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, R)	Herceg-Novi (CG) 619, 620
397	Hercegszántó (M) 269, 537, 538
Gyód (M) 369	Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi, H) 471
Gyoma (M) 958	Heresin (H) 165
Gyorok (Ghiorok, R) 919	Herkulesfürdő (Băile Herculane, R) 27,
Gyöngyös (M) 41, 101, 279, 370, 523,	176
940	Hertelendyfalva 410, 518, 778, 954,
Gyönk (M) 494	955, 956, 957
Győr (M) 90, 129, 270, 365, 552, 775,	Heufeld = Nagytószeg
814, 858, 893, 915, 928, 982	Hódegyháza = Jázova
Györgyén 102, 280	Hódmezővásárhely (M) 82, 127, 424,
Győrszemere (M) 207	723, 729, 921, 940, 958, 1022
Győrszentmárton (M) 392	Hódság 57, 123, 129, 442, 743, 925,
Gyula (M) 723, 880	983, 1048

Hollósvár = Nagykikinda	Jánoshalma (M) 18, 102, 383, 443, 600
Hollywood (Kalifornia, USA) 65, 83, 320, 321, 336, 428, 516, 689, 759, 945	Járek 305, 896
Homonna (Humenné, Szlk) 250, 251	Jarkovac = Árkod
Hopovo 305	Jaša Tomić = Módos
Horgos 442, 518, 677, 678, 841, 869, 950, 1058	Jászberény (M) 40, 233, 234, 261, 803
Hort (M) 795	Jászfényszaru (M) 92
Hvar (H) 202, 571, 1001	Jáskisér (M) 238, 573
Igal (M) 413	Jászládány (M) 1058
Igló (Spišska Nova Ves, Szlk) 806	Jászújfalu (Nováčany, Szlk) 578
Ilbenstadt (N) 595	Jázova 463, 477, 979, 1053
Ilok = Újlak	Jegenye (Leghia, R) 409
Imretelek 283, 632	Jéna (N) 62, 778, 829
Indija 969	Jeriko (Jordánia) 46
Ingolstadt (N) 660	Jermenovci = Ürményháza
Innsbruck (N) 539, 912	Jeruzsálem (Izrael) 200, 289, 622
Iowa (USA) 551	Jeszenő (Jasenov, Szlk) 451
Ipek (Peć, Kosovo) 193	Josefova = Törökkanizsa
Ipolyság (Sahy, Szlk) 796	Josefstadt (Josefov, Cs) 179, 257
Ireg 167, 340, 830	Józseffalva = Törökkanizsa
Irig = Ireg	Kabol 201, 255, 256, 329, 467, 1043
Isaszeg (M) 64, 214	Kabul (Afganisztán) 561
Istvándi (M) 64	Kacsfalva (Jagodnjak, H) 43
Istvánföldre 435	Kairó (Egyiptom) 40
Istvánölgy 121, 212, 213, 435	Kalocsa (M) 39, 44, 101, 104, 109, 124, 178, 181, 182, 189, 194, 207, 208, 217, 269, 277, 280, 368, 443, 468, 523, 800, 865, 883, 916, 928, 937, 951, 968, 985, 1003, 1004, 1015, 1048
Isztambul (T) 622, 628, 891, 957, 1008, 1072	Kamanc = Kamenica
Ittabé = Magyarittabé	Kamenica 72, 125, 246, 256, 298, 432, 458, 482, 483, 585, 613, 630, 916
Ivand (Ivanda, R) 429	Kamičac (H) 312
Izsák (M) 489	Kanak 210, 256
Jabuka = Torontálalmás	Kanizsa = Magyarkanizsa
Jagodina 521, 856	Kanizsamonostor 477, 631
Jajca = Jajce	Kanjiža = Magyarkanizsa
Jajce (B-H) 109, 110, 174, 200, 254, 412, 448, 507, 642, 769, 988	Kaplony (Čapleni, R) 940
Ják (M) 640, 830	Kápolna (M) 593
Jalkovac (H) 455	Kaponya 570, 596, 612, 727, 794, 855, 976
Jankahíd 921	Kaposvár (M) 49, 243, 710, 761, 849, 1054
Jankovac = Jánoshalma	Kapronca (Koprivnica, H) 165
Jankov Most = Jankahíd	
Jánosföldre (Iohanisfeld, R) 139	

Káptalanfalva 807	Kevevára = Kovin
Karácsonmező (Kračunovce, Szlk) 840	Kevi 979
Karád (M) 64	Kézdimarkosfalva (Marcusa, Szlk) 131
Karánsebes (Caransebeș, R) 352, 469, 923	Kézdivásárhely (Țirgu Secuies, R) 840
Karavukovo = Bácsordas	Kígyópuszta 176
Karcag (M) 181, 238	Kijev (U) 266
Karlobag (H) 138	Kikinda = Nagykikinda
Karlóca 80, 193, 246, 302, 304, 305, 362, 377, 432, 520, 527, 551, 561, 585, 595, 613, 618, 619, 666, 669, 717, 728, 729, 737, 749, 784, 806, 809, 825, 856, 942, 949, 970, 971, 1055, 1056	Kisasszonyfalva (M) 425
Karlova 245, 351	Kisazar (Malé Ozorovce, Szlk) 908
Karlsfeld (N) 492	Kisbajmok = Bajmok
Karlsruhe (N) 576	Kisbér (M) 90
Károlyliget 706	Kisbikács 147
Károlyváros (Karlovac, H) 203, 347, 513, 514, 695, 807, 947	Kisbuny (Prislop, R) 114
Karom = Karlóca	Kishegyes 176, 178, 191, 192, 197, 239, 252, 298, 338, 339, 363, 410, 443, 488, 520, 553, 613, 641, 650, 675, 751, 841, 844, 930, 953, 1029
Kassa (Košice, Szlk) 44, 69, 90, 127, 142, 199, 209, 211, 234, 235, 258, 262, 346, 390, 562, 578, 589, 603, 716, 717, 814, 899, 903, 960, 1018	Kisjenő (Chișineu-Criș, R) 697
Kassel (N) 620	Kiskinizs (M) 507
Katalinfalva 348, 998, 1032	Kiskér 122, 298, 362, 525, 526
Káty 256, 298, 519, 668	Kiskomlós (Comlosu Mic, R) 313, 424
Katymár (M) 590, 648, 968, 969	Kiskörös (M) 269
Kavilló 845	Kiskőszeg (Batina, H) 164, 403, 646
Kecskemét (M) 15, 17, 20, 32, 209, 245, 278, 280, 295, 296, 322, 390, 472, 473, 488, 489, 491, 559, 710, 817, 842, 940, 946, 947, 1023, 1028	Kiskundorozsma (M) 924
Kékkő (Modrý Kameň, Szlk) 67	Kiskunfélegyháza (M) 82, 677, 678, 1036
Keményegerszeg (M) 975	Kiskunhalas (M) 17, 71, 410, 488, 494, 578, 588
Kerektópuszta 147	Kiskunmajsa (M) 622, 993
Kerény 1040	Kiskunszállás (M) 82
Kerestinac (H) 26	Kismargita 312
Keresztúr = Ókeresztúr	Kisorosz 36, 464, 477, 702, 767
Kešinci = Kesince	Kispest (M) 82
Kesince 447, 973	Kispiac 979
Késmárk (Kežmarok, Szlk) 52, 127, 566, 618	Kisszeben (Sabinov, Szlk) 199, 322, 323
Keszthely (M) 53, 243, 244, 378, 779	Kisszerdahely (Središče, Szlk) 432
	Kissztapár 132, 314, 347, 663, 666
	Kisternye (M) 374, 375
	Kiszombor 801, 942
	Kiszács 122, 253, 525, 864, 969
	Kitid (Chitid, R) 23
	Kitzbühel (A) 350
	Kladovo 331
	Klagenfurt (N) 1073
	Klek = Begafő

Klissza (Klisa, H) 634	Königsdorf = Ópáva
Kljajićevo = Kerény	Körmöcbánya (Kremnica, Szlk) 579
Kloštar Ivanić (H) 437	Körös (Križevci, H) 142, 705
Kneževi Vinogradi = Hercegszőlős	Körtvélyes (Hrušov, Szlk) 304
Kničanin = Rezsőháza	Kőszeg (M) 814, 1031
Knin (H) 110	Krajišnik = Istvánföldre
Knjaževac 616	Krakkó (L) 165, 944
Kolozsmonostor (Cluj-Mănaştur, R) 656, 769	Krapina (H) 43, 174, 175, 313, 470, 785
Kolozsvár (Cluj-Napoca, R) 35, 66, 126, 142, 145, 148, 150, 170, 199, 209, 245, 259, 265, 299, 307, 328, 336, 344, 365, 387, 388, 390, 394, 408, 427, 483, 493, 524, 562, 573, 578, 583, 641, 648, 667, 670, 674, 676, 677, 686, 775, 799, 889, 890, 933, 960, 988, 995, 1013, 1028	Krasnojarszk (O) 369, 370, 433
Kolut = Küllöd	Krstur = Ókeresztúr
Komárom (Komarno, Szlk) 64, 77, 89, 158, 190, 214, 518, 523, 727, 739	Krušić = Veprőd
Kompolt (M) 303, 304	Kruševac 507
Konak = Kanak	Kúla 120, 122, 133, 148, 223, 268, 277, 340, 341, 441, 443, 504, 516, 549, 779, 794, 905, 929, 949, 1011, 1052
Konstantinápoly = Isztambul	Kumánd 245, 931
Kopács (Kopačevo, H) 201, 202, 276, 984, 991	Kumane = Kumánd
Koppenhága (Dánia) 397	Kupinovo = Kölpény
Korčula (H) 202, 574, 943	Kupres (B-H) 520, 879
Korenica (H) 108, 109	Kupuszina 310, 316, 869
Kórógy (Korog, H) 20, 494, 495, 750	Kutas 389
Kórógyvár (H) 541	Kutjevo (H) 303
Kosančić = Pusztapékla	Kübekháza (M) 461, 462
Kótaj (M) 561	Küllöd 102, 175, 201, 311, 440, 937
Kotor (CG) 485, 486, 591, 608	Kütahya (T) 552, 975, 976
Kotoriba (H) 914	
Kovačica = Antalfalva	Ladak (Kasmir) 561
Kovilj = Kabol	Lahor (Pakisztán) 561
Kovin 331, 332, 385, 425, 778, 943	Lakipusztá 826
Kő = Banoštor	Lalić = Liliomos
Kő (Kamenac, H) 97, 115	Lapad (H) 40
Kőbánya (M) 594	Laskó (Lug, H) 15, 17, 18, 276, 471, 583, 584, 933, 934, 991
Kölesd (M) 255	Lazarevo = Lázárföld
Köln (N) 11, 435, 462, 581, 1022	Lázárföld 921
Kölpény 427, 1032	Leányfalu (M) 888
Kölpényvára = Kupinovo	Lednicróna (Lednické Rovne, Szlk) 798
Kömlöd (M) 713	Leithmeritz (Cs) 826
	Lemberg (Lvov, U) 12, 669, 829
	Lepoglava (H) 175, 183, 272, 785, 786
	Léva (Levice, Szlk) 209
	Ležimir 305
	Leyden (Leiden, Hollandia) 62
	Likér (Likier, Szlk) 146
	Liliomos 148

-
- Linz (A) 603
Lipce (Leipzig, N) 11, 13, 31, 32, 48, 54, 126, 140, 145, 158, 185, 235, 266, 314, 333, 397, 581, 651, 772, 801, 829, 837, 901, 1043, 1049
Lipik (H) 648
Lipótváros = Budapest
Lippa (Lipova, R) 299, 313, 322, 797, 853
Liptószentmiklós (Liptovsky Mikuláš, Szlk) 699
Lisszabon (Portugália) 915
Ljubljana (Szln) 115, 295, 651
London (Ang) 20, 40, 50, 114, 145, 196, 222, 260, 266, 275, 308, 335, 336, 341, 385, 386, 459, 499, 505, 597, 604, 620, 644, 645, 707, 855, 910, 933, 974, 1023, 1034
Loretto (Ol) 43
Los Angeles (Kalifornia, USA) 740, 741, 972, 1019
Losonc (Lučenec, Szlk) 343, 488, 489, 1076
Lovasberény (M) 488
Lovćenac = Szeghegy
Lovran (H) 297
Löcs (Luč, H) 74
Lőcse (Levoča, Szlk) 52, 156, 316, 399, 618, 830
Lőrincfalva = Terján
Ludas, 176, 201, 246, 247, 280, 523, 609, 681
Lugano (Sv) 788
Lugos (Lugoj, R) 156, 411, 438, 439, 440, 543, 610, 613, 706, 716, 775, 778, 883, 884
Lukácsfalva 70, 892, 921, 926
Lukićevo = Zsigmondfalva
Lukino Selo = Lukácsfalva
Lusaka (Zambia) 645
Lyon (F) 386, 583, 773

Macedónia (Macedonia, R) 615
Mácsa (Macea, R) 192, 193
Madaras (M) 238

Maglaj (B-H) 520
Magyarbánhegyes (M) 904
Magyarbecse = Becse
Magyarcséke (Ceica, R) 714
Magyarcernye 58, 88, 191, 385, 691, 701, 1034
Magyarittabé 415, 511, 512, 822
Magyarkanizsa 113, 114, 229, 242, 244, 287, 290, 331, 369, 372, 405, 408, 475, 483, 536, 554, 555, 622, 721, 722, 732, 807, 812, 882, 883, 909, 974, 979, 981, 989, 1063
Magyaróvár (M) 33, 49, 640, 723
Magyarszentmárton (Sinmartinu Maghiar, R) 283
Magyarszentmihály 477, 660, 1034
Magyarürög (M) 56
Mainz (N) 569
Majdán 185
Majdanpek 317, 318
Majna-Frankfurt = Frankfurt
Makarska (H) 417
Makó (M) 74, 78, 79, 82, 249, 283, 381, 450, 462, 734, 958
Mala Subotica (H) 625
Male Pijace = Kispiac
Mali Iđoš = Kishegyes
Mali Stapar = Kissztapár
Mantova (Ol) 202, 566
Maradék 305, 494
Maradék = Maradék
Máragyulafalva (Giuleşti, R) 481
Máramarossziget (Sigethu Marmatiei, R) 359, 481, 492
Marczibányi Dombegyháza (Dombegyháza, M) 632
Margitta (Marghita, R) 387
Marillavölgy (Marila, R) 409
Marinci (H) 647
Maroshévíz (Toplița, R) 282
Marosvásárhely (Tîrgu Mureș, R) 148, 199, 235, 387, 388, 534, 583, 676, 717, 772, 800, 948, 990
Marót 638, 639
Marseille (F) 620

- Martonos 102, 295, 396, 417, 468, 504, 738, 754, 882, 979
Máslak (Maşloc, R) 859
Mátészalka (M) 35
Meda = Párdány
Medvevár (Medvedgrad, H) 27, 447, 448, 1025
Melbourne (Ausztrália) 389
Melence 77, 139, 141, 201, 1017
Melenci = Melence
Meljine (CG) 620
Meppen (N) 426
Merano (Ol) 231, 795
Mesić 304
Mezőhegyes (M) 190, 948
Mezőszentgyörgy (M) 490
Mezőtúr (M) 398
Miami (Florida, USA) 1018, 1019
Mihajlovo = Magyarszentmihály
Mikola (Micula, R) 326
Milánó (Ol) 85, 275, 305, 366, 566, 669, 922
Militics = Nemesmilitics
Miskolc (M) 78, 197, 199, 233, 259, 365, 470, 521, 562, 581, 588, 589, 763, 891
Mitrovica 435, 573, 587, 634, 655, 755, 756, 846, 973
Mladenovo = Dunabökény
Modor (Modra, Szlk) 383, 411
Módos 27, 104, 110, 210, 256, 385, 461, 645, 666, 796, 797, 807, 1033, 1034, 1042, 1043, 1055
Mohács (M) 42, 43, 98, 109, 110, 115, 165, 166, 217, 312, 426, 433, 540, 541, 615, 616, 642, 683, 698, 965, 966
Mohol 290, 369, 391, 665, 680, 749, 882, 979
Mokrin 77, 240, 245, 666, 786, 948, 995
Mol = Mohol
Monor (M) 151
Monostor (Mănăştur, R) 283
Monostor = Kanizsamonostor
Monostorszeg 1050
Montebrandone (Ol) 630
Monte Cassino (Ol) 656
Montecelli (New York, USA) 47
Montreal (Kanada) 818
Moravica 21, 49, 176, 203, 238, 311, 385, 480, 489, 553, 735, 754, 947, 1074, 1075
Morotva 283, 477, 631
Morović = Marót
Moson = Mosonmagyaróvár
Mosonmagyaróvár (M) 353
Mošorin = Mozsor
Moszkopolisz (Albánia) 695
Moszkva 20, 246, 394, 492, 582, 583, 692, 842, 850, 930
Mosztár (Mostar, B-H) 56, 200, 210, 686, 806, 881, 926
Mozsor 613, 668
Munkács (Munkacsevo, U) 681, 717
Muraszombat (Murska Sobota, Szln) 875
Mužla = Muzsla
Muzsla 463, 487, 488, 710, 801, 926, 1001
München (N) 14, 65, 119, 122, 155, 166, 230, 231, 260, 264, 297, 336, 343, 350, 423, 462, 470, 476, 492, 581, 626, 651, 665, 671, 686, 715, 747, 759, 760, 809, 821, 831, 847, 912, 925, 1003, 1023, 1064
Nagyabony (Nemesabony, M) 18
Nagyatád (M) 761
Nagybánya (Baia Mare, R) 772, 775, 847, 1064
Nagybecskerek 22, 27, 38, 45, 47, 50, 54, 55, 64, 66, 68, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 88, 89, 91, 98, 100, 104, 110, 120, 122, 128, 131, 140, 141, 144, 150, 160, 162, 173, 174, 183, 187, 194, 198, 209, 212, 216, 219, 227, 234, 245, 260, 288, 299, 301, 302, 306, 307, 308, 312, 313, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 331, 332, 348, 349, 350, 351, 358, 374, 375, 383,

385, 386, 391, 392, 397, 398, 399,
 401, 402, 406, 407, 409, 412, 414,
 424, 429, 430, 435, 454, 455, 460,
 462, 463, 477, 486, 487, 488, 493,
 496, 497, 498, 499, 505, 509, 520,
 521, 522, 523, 529, 530, 532, 541,
 542, 549, 556, 563, 565, 586, 591,
 592, 593, 594, 595, 598, 599, 608,
 610, 623, 628, 629, 640, 644, 645,
 654, 660, 661, 668, 671, 673, 679,
 690, 691, 699, 702, 706, 707, 708,
 710, 711, 712, 713, 717, 718, 731,
 732, 734, 736, 758, 764, 765, 767,
 771, 772, 778, 779, 803, 804, 818,
 819, 837, 838, 839, 847, 848, 853,
 856, 859, 866, 867, 873, 875, 890,
 891, 892, 893, 896, 897, 908, 913,
 919, 930, 941, 948, 951, 957, 961,
 995, 998, 999, 1002, 1006, 1010,
 1022, 1025, 1033, 1034, 1038,
 1047, 1048, 1059
 Nagyfény 280, 284
 Nagyfűged (M) 321
 Nagyjécsa (Jecsa Mare, R) 11, 36, 299
 Nagykálló (M) 390
 Nagykanizsa (M) 322, 848
 Nagykároly (Carei, R) 35, 866
 Nagykikinda 27, 31, 36, 37, 76, 77, 88,
 89, 144, 151, 152, 204, 215, 235,
 236, 240, 241, 245, 265, 269, 270,
 274, 288, 295, 331, 339, 383, 399,
 406, 409, 419, 425, 429, 451, 453,
 454, 455, 530, 567, 624, 666, 671,
 679, 697, 767, 779, 786, 859, 876,
 877, 901, 948, 961, 995, 1001,
 1004, 1005, 1006, 1023, 1038, 1060
 Nagykömlös (Comlosu Mare, R) 401,
 409, 1015
 Nagykörös (M) 17, 18, 352, 711
 Nákófalva 235
 Nakovo = Nákófalva
 Nagymarton (Mattersburg, A) 519
 Nagymuzsaly (Muzsijevo, U) 1055
 Nagynezsény 219
 Nagyócsa (Očova, Szlk) 95
 Nagyolaszi 468, 655, 1049
 Nagypiszanica (Velika Pisanica, H) 647
 Nagysalló (Tekovske Lužany, Szlk) 64,
 214, 518
 Nagyszalonta (Salonta, R) 173, 398,
 752, 1067
 Nagyszeben (Sibiu, R) 837, 951
 Nagyszentmiklós (Sinnicolau Mare, R)
 87, 88, 89, 121, 130, 131, 291, 401,
 462, 468, 558, 695, 839, 890, 908,
 909, 1006
 Nagyszentpéter (Sînpetru Mare, R)
 461, 615
 Nagyszombat (Trnava, Szlk) 61, 272,
 351, 960
 Nagytábor (Veliki Tabor, H) 785
 Nagytárnok 351
 Nagyteremi (Tirimia, R) 407
 Nagyteremia (Teremia Mare, R) 695
 Nagytószeg 215, 629
 Nagyturány (Turany, Szlk) 1029
 Nagyvárad 14, 19, 20, 69, 86, 102, 137,
 139, 148, 166, 171, 172, 181, 211,
 216, 259, 299, 300, 313, 335, 362,
 365, 390, 401, 424, 431, 437, 447,
 503, 518, 534, 544, 545, 616, 630,
 650, 670, 707, 717, 744, 751, 849,
 856, 925, 1018, 1024
 Nagyvázsony (M) 507
 Nagyzsám (Jamu Mare, R) 598
 Nándorfehérvár = Belgrád
 Nápoly (Ol) 272, 630, 770, 778, 1012,
 1021
 Našice (H) 698
 Nekkse = Našice
 Nemescsó (M) 52
 Nemesmilitics 50, 57, 351, 401, 647,
 714, 727, 794, 915
 Nemesnádudvar (M) 915
 Németbánya (M) 688
 Németcsernye 45, 58, 162, 215
 Németelemér = Elemér
 Németpalánka = Palánka
 Németújvár (Güssing, A) 115, 116, 832
 Neradin 167

Neštin 305	Olmütz (Olomouc, Cs) 526, 752
Neukirchen (A) 798	Ómoravica, Omoravicza = Moravica
New York (USA) 13, 15, 45, 46, 48, 49, 88, 166, 167, 222, 275, 320, 321, 354, 468, 562, 573, 597, 598, 653, 665, 681, 818, 972, 1022, 1023	Omszk (O) 794, 795, 969
Nick (M) 705	Ópáva 759, 778
Nikšić (CG) 901	Ópázova 167, 470, 696
Niš 100, 221, 243, 457, 611, 1071	Opovo = Ópáva
Nova (M) 117	Ópusztaszer (M) 298
Nova Crnja = Magyarcsernye	Orahovica (H) 155
Nove Šove = Újsóvé	Oranienburg (N) 407
Novi Banovci = Újbánovce	Oravicabánya (Oravita Montana, R) 617, 831
Novi Bečej = Törökbecse	Orlód = Orlovát
Novi Itabej = Magyarittabé	Orlovát 65, 219
Novi Kneževac = Törökkanizsa	Orom 275, 554, 678
Novi Kozarci = Nagytószeg	Oromhegyes 979
Novi Rakovac = Dombó	Orosháza (M) 502, 667
Novi Sad = Újvidék	Oroszlámos 77, 184, 185, 462, 477
Novo Miloševo = Beodra, Karlova	Orsova (Orsova, R) 24, 54, 55, 144, 145, 608, 756, 856
Novoszellő = Töröktopolya	Ósóvé 469
Novska (H) 874	Ostende (Oostende, B) 981, 982
Nussdorf (N) 476	Ostojićevo = Tiszaszentmiklós
Nuštar (H) 421	Ótátrafüred (Sary Smokovec, Szlk) 761
	Ótelek (Otelec, R) 139, 477
	Otočac (H) 874
	Óverbász = Verbász
Nyírbátor (M) 960	
Nyíregyháza (M) 618	Öcs (M) 238
Nyírmihálydi (M) 855	Öregfalu (Pustinis, R) 393
Nyitra (Nitra, Szlk) 32, 245, 307, 322, 635, 640	Őrszállás 440, 442, 800
Oakland (Kalifornia, USA) 431, 432	Pačir = Pacsér
Óbéb (Beba Veche, R) 36	Pacsér 176, 253, 389, 415, 480, 525, 553, 648, 649, 754, 864, 894, 969
Óbecse = Becse	Padé 126, 171, 229, 407, 408, 462, 477, 500, 504, 567, 718, 807, 892, 940
Ober-Markovitz (L) 1051	Padej = Padé
Óbesenyő (Dudeştii Vechi, R) 256	Pádua (Padova, Ol) 42, 933, 934, 1008, 1009, 1025, 1066
Obilićevo = Józseffalva	Paks (M) 443
Óbuda = Budapest	Palánk 158, 330, 856
Odžaci = Hódság	Palánka 149, 207, 264, 287, 288, 333, 435, 442, 746, 747, 1048
Ógyalla (Hurbanovo, Szlk) 297	Palics 16, 38, 69, 82, 198, 366, 401, 642, 681, 720, 761, 762, 782, 841,
Ohrid (Mac) 429	
Ókanizsa = Magyarkanizsa	
Ókér 25, 121, 442, 520, 812	
Ókeresztúr 77, 245, 444, 489, 568	
Óléc 216	

- 849, 858, 920, 921, 932, 1012, 1013, 1028, 1046, 1047
- Palona = Plávna
- Pančevo = Pancsova
- Pancsova 110, 150, 183, 220, 221, 300, 301, 302, 304, 314, 318, 326, 354, 385, 392, 405, 408, 429, 492, 494, 520, 565, 577, 608, 618, 644, 645, 666, 699, 701, 710, 737, 759, 761, 782, 798, 805, 821, 822, 827, 828, 856, 891, 931, 955, 956, 967, 1006, 1055, 1060
- Pankota (Pîncota, R) 955
- Pannonhalma (M) 105, 392, 656, 982
- Pápa (M) 77, 522, 933
- Paraćin 549
- Parage = Parrag
- Párdány 139, 237, 854
- Paripás 263, 440, 915
- Párizs 13, 19, 20, 27, 31, 32, 37, 41, 44, 46, 76, 81, 109, 114, 116, 119, 155, 156, 166, 185, 196, 200, 235, 275, 286, 305, 308, 319, 343, 347, 348, 362, 389, 390, 397, 423, 424, 443, 446, 452, 459, 497, 498, 499, 502, 505, 527, 580, 581, 597, 603, 604, 620, 658, 671, 686, 687, 688, 689, 747, 759, 773, 789, 805, 824, 842, 847, 867, 884, 885, 886, 922, 925, 933, 944, 951, 952, 957, 974, 975, 977, 986, 1003, 1016, 1019, 1023, 1038, 1050, 1060
- Parma (Ol) 202, 385, 645, 646
- Parrag 738
- Pavliš = Temespaulis
- Peć = Ipek
- Pécel (M) 18, 781
- Pécs (M) 28, 41, 43, 56, 79, 99, 101, 111, 113, 124, 125, 164, 179, 194, 199, 206, 208, 217, 220, 221, 243, 276, 289, 301, 311, 320, 342, 356, 380, 391, 392, 414, 417, 431, 441, 448, 482, 497, 500, 548, 566, 577, 579, 584, 604, 605, 608, 610, 615, 642, 648, 699, 710, 717, 723, 728, 761, 833, 849, 850, 884, 911, 922, 944, 973, 1008, 1039, 1054, 1055
- Pécsvárad (M) 584, 944
- Pélmonostor (Beli Manastir, H) 79, 99, 647
- Pergamon (Bergama, T) 580
- Peričanci, (H) 651
- Perjámos (Periam, R) 84, 615, 837, 897, 1006
- Perlasz 201, 733, 822, 908, 930, 1056
- Perlek 683, 684
- Perlez = Perlasz
- Pest = Budapest
- Pestújhely (M) 343, 453
- Péterréve 105, 189, 247, 368, 369, 514, 522, 673, 674, 680, 748, 749, 815, 851, 856, 882, 887, 922, 979
- Petersburg (USA) 628
- Pétervárad 38, 43, 103, 138, 157, 158, 221, 228, 247, 248, 258, 269, 371, 432, 468, 481, 519, 520, 526, 527, 584, 585, 596, 616, 638, 642, 645, 655, 668, 669, 723, 749, 772, 804, 809, 810, 824, 825, 826, 949, 950, 966, 976, 981, 997, 1015, 1034, 1049, 1070
- Péterváradai sánc = Pétervárad
- Petrovaradin = Pétervárad
- Petrovgrad = Nagybecskerek
- Petrőc 122, 305, 346, 382, 557
- Pfarrkirchen (N) 215
- Philadelphia (USA) 951
- Pietra de Corvo (Ol) 425
- Pilsen (Cs) 100
- Pincéd 148
- Piros 298, 440, 981
- Pirot 475
- Pisa (Ol) 296
- Piskinc (Pişchintî, R) 691
- Pistoia (Ol) 256, 257
- Piteşti (R) 955
- Pittsburgh (USA) 1023
- Pivnice = Pincéd
- Plandište = Zichyfalva
- Plávna 201, 865

Pócsmegyer (M) 489, 888	Rakovác 691
Póla (Pula, H) 100, 342, 732, 814	Ratkovo = Paripás
Pompeji (Ol) 680	Ravenna (Ol) 305
Pongrácfalva (Pongrácovce, Szlk) 769	Ravni Topolovac = Katalinfalva
Poroszló (M) 326	Ravno Selo = Újsóvé
Portoré (Kraljevica, H) 947	Rédics (M) 97
Port Said (Egyiptom) 1027, 1028	Rednik 248, 809
Požarevac = Pozsarevác	Regensburg (N) 765
Pozsarevác 259, 645, 825, 887, 957	Regőce 61, 187, 795, 796
Pozsega (Slavonska Požega, H) 101, 174, 221, 415, 475, 564, 637, 638, 703, 896	Resicabánya (Rešita, R) 156, 299, 913
Pozsony (Bratislava, Szlk) 11, 28, 31, 62, 86, 90, 95, 157, 165, 171, 175, 207, 220, 225, 246, 272, 307, 308, 322, 352, 359, 361, 396, 423, 426, 433, 453, 493, 498, 515, 534, 675, 699, 721, 743, 758, 770, 792, 825, 827, 832, 835, 837, 856, 881, 885, 893, 896, 962, 981, 1009, 1022, 1073	Rétfalva (Retfala, H) 20, 494, 651
Pozsonyivánka (Ivanka pri Dunaji, Szlk) 426	Retteg (Reteag, R) 304
Prága (Praha, Cs) 82, 127, 156, 380, 397, 482, 521, 533, 537, 806, 809, 826, 850, 885, 909, 1070	Rév (Vadu Crișului, R) 440
Prigrevica = Bácsszentiván	Rezsőháza 1045
Příbram (Cs) 146	Ridica = Regőce
Prilep (Mac) 566	Rijeka = Fiume
Princeton (New Jersey, USA) 241	Rimaszombat (Rimavská Sobota, Szlk) 66, 128
Prishtinë 221	Rimini (Ol) 296
Priština = Prishtinë	Rochester (USA) 653
Prozor (B-H) 474	Róma (Ol) 101, 109, 137, 199, 272, 296, 305, 450, 686, 689, 692, 952, 975, 986, 999, 1000
Przemysl (L) 12, 307, 370	Rostock (N) 315
Puhó (Púchov, Szlk) 631	Rotterdam (Hollandia) 492
Pusztasócskó (M) 505	Roveretto (Ol) 540
Pusztapáti (M) 336	Rozsnyó (Rožňava, Szlk) 62, 111, 113, 262, 618, 940, 1049
Pusztaszelecska (M) 950	Rudnik 318
Pusztapékla 132, 745	Ruma 303, 304, 773, 830
Rábé 477	Rumenka = Piroos
Ráczmilitics = Srpski Miletic	Ruscsuk (Blg) 307
Raguza = Dubrovnik	Rusko Selo = Kisorosz
Raholca (Orahovica, H) 18	Šabac (Szabács) 110, 507, 616, 642
Rákospalota (M) 818	Sachsenhausen (N) 189, 190
Rákospuszta 993	Saint Louis (USA) 498
	Sajan = Szaján
	Šajkaš = Sajkásszentiván
	Sajkásszentiván 686
	Sajkásgyörgye 778
	Sajógömrő (Gemer, Szlk) 618
	Sajólad (M) 313
	Sajólaszlófalva (M) 262
	Sakule = Torontálsziget

Salgótarján (M) 147
 Salona (Solin, H) 200
 Salzburg (A) 657, 658, 756, 912
 Šamac (B-H) 242, 347
 Sanad = Szanád
 Sándoregyháza 210, 256, 318, 955
 San Francisco (Kalifornia, USA) 389, 431, 944
 Santiago de Chile (Chile) 389, 741
 Sao Paulo (Brazília) 844, 845
 Sarasota (Florida, USA) 906
 Sarkad (M) 778
 Sáromberke (Dumbravioara, R) 948
 Sárospatak (M) 398, 618, 778, 814, 840, 933
 Sárvár (M) 126, 960
 Sátoraljaújhely (M) 209, 245, 322, 323, 821, 863
 Savino Selo = Torzsa
 Sebenico (Šibenik, H) 738, 936, 1008, 1009
 Sebesicspuszta 250
 Sefkerin = Szekerény
 Segesvár (Sighișoara, R) 800
 Sellye (M) 112
 Selmezbánya (Banská Štiavnica, Szlk) 19, 146, 317, 322, 698, 711, 893, 1055
 Semse (Šemša, Szlk) 838
 Senta = Zenta
 Sepsiszentgyörgy (Sfintu Georghe, R) 103, 104, 229
 Šibenik (H) 200, 584
 Šid 305, 898
 Simánd (Simand, R) 904
 Šimuđ = Simogy
 Sirig = Szőreg
 Sirmium = Mitrovica
 Sisak = Sziget
 Sivac = Szivác
 Skorenovac = Székelykeve
 Skradin (H) 733
 Skurowa (L) 1056
 Smederevo 101, 176, 507, 508, 872
 Smederevska Palanka 140

Somberek (M) 431
 Sombor = Zombor
 Sonta = Szonta
 Sopron (M) 116, 121, 156, 258, 270, 272, 349, 369, 527, 663, 719, 814, 862, 892, 934
 Soultour 706
 Södertälja (Svédország) 620
 Spalato (Split, H) 200, 634, 843, 936, 975
 Srbobran = Szenttamás
 Srebrenica (B-H) 507, 943, 988
 Sremska Kamenica = Kamenica
 Sremski Karlovci = Karlóca
 Srpska Crnja = Szerbcsernye
 Srpska Neuzina = Nagynezsény
 Srpski Miletic 915
 Stanišić = Őrszállás
 Stara Moravica = Moravica
 Stara Pazova = Ópázova
 Starčevo = Tárcsó
 Stari Lec = Óléc
 Stari Slankamen 432, 585, 587, 638, 1070, 1071
 Staza (H) 214
 St. Louis (USA) 653, 933, 948
 Stubičke Toplice (H) 26
 Strasbourg (F) 235, 495, 863, 957
 Straža = Temesőr
 Stip (Mac) 566
 Stuttgart (N) 11, 497, 788, 789, 837
 Šumarak = Emanueltelep
 Subotica = Szabadka
 Sušak (H) 423
 Sveti Petar u šumi (Szln) 814
 Svetozar Miletic = Nemesmilitics
 Svilojevo = Szilágyi
 Szabadka 14, 15, 28, 29, 30, 35, 38, 48, 49, 51, 52, 60, 68, 69, 74, 76, 78, 86, 87, 88, 96, 98, 101, 118, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 134, 136, 139, 140, 142, 143, 148, 150, 152, 153, 161, 164, 168, 169, 175, 179, 183, 186, 187, 189, 197, 198, 199, 200, 204, 205, 208, 211, 224,

226, 229, 234, 236, 237, 239, 251,
 252, 253, 259, 260, 262, 263, 264,
 266, 267, 269, 271, 275, 276, 277,
 278, 279, 280, 282, 288, 289, 291,
 294, 298, 302, 305, 308, 309, 310,
 311, 316, 320, 324, 325, 327, 330,
 331, 337, 342, 343, 358, 364, 365,
 366, 369, 370, 372, 373, 374, 383,
 386, 388, 391, 394, 395, 397, 398,
 400, 401, 402, 403, 406, 412, 414,
 417, 418, 422, 423, 428, 444, 446,
 448, 449, 450, 458, 468, 472, 473,
 477, 479, 481, 482, 483, 494, 495,
 499, 501, 506, 507, 508, 509, 520,
 525, 528, 531, 532, 534, 537, 538,
 544, 545, 546, 547, 549, 552, 554,
 555, 556, 567, 568, 569, 570, 572,
 573, 575, 576, 578, 579, 581, 582,
 583, 588, 589, 590, 595, 596, 597,
 599, 600, 601, 602, 603, 605, 608,
 609, 610, 611, 612, 625, 626, 627,
 636, 637, 642, 647, 648, 654, 656,
 661, 671, 672, 678, 680, 681, 684,
 685, 686, 687, 688, 689, 693, 694,
 699, 703, 710, 713, 714, 715, 717,
 719, 720, 721, 724, 727, 728, 729,
 730, 731, 733, 736, 738, 739, 743,
 748, 754, 755, 756, 758, 761, 763,
 764, 769, 770, 776, 779, 780, 782,
 783, 784, 785, 786, 789, 790, 792,
 793, 794, 802, 803, 804, 811, 812,
 815, 816, 817, 818, 819, 834, 840,
 841, 842, 849, 850, 854, 855, 858,
 860, 861, 863, 865, 867, 870, 876,
 877, 881, 882, 883, 884, 885, 897,
 900, 901, 902, 903, 915, 916, 918,
 920, 921, 923, 924, 925, 928, 929,
 931, 932, 933, 935, 936, 937, 939,
 940, 947, 948, 950, 951, 953, 959,
 962, 968, 976, 981, 982, 989, 995,
 996, 998, 1000, 1004, 1007, 1010,
 1012, 1013, 1014, 1018, 1019,
 1020, 1027, 1028, 1029, 1038,
 1044, 1046, 1049, 1053, 1054,
 1056, 1062, 1068, 1075, 1077

Szabács = Šabac
 Szabadszállás (M) 398
 Szabás (M) 941
 Szaján 239, 407, 408, 417, 435, 487,
 977, 1005, 1053
 Szalánkemen = Stari Slankamen
 Szalonta (Salonta, R) 149
 Szamosújvár (Gherla, R) 215, 266,
 344, 486, 667, 803, 804, 900
 Szanád 229, 399, 892
 Szántova = Hercegszántó
 Szapárfalva (Íipari, R) 398, 399, 778
 Szarajevó (B-H) 56, 280, 518, 603,
 620, 842, 843, 1023
 Szarvas (M) 525, 618, 881, 954, 1031
 Szatmárnémeti (Satu Mare, R) 148,
 259, 300, 326, 995
 Száva-szentdemeter = Mitrovica
 Szeben = Nagyszeben
 Szécsány 385, 797, 1002
 Szécsény (M) 940
 Szeged 19, 22, 28, 44, 48, 53, 59, 68,
 69, 71, 75, 80, 90, 91, 102, 124, 125,
 134, 138, 140, 144, 147, 166, 169,
 173, 174, 188, 189, 191, 197, 198,
 204, 205, 209, 216, 236, 241, 243,
 244, 251, 253, 262, 265, 270, 277,
 279, 283, 291, 296, 298, 310, 311,
 314, 316, 322, 394, 399, 400, 407,
 409, 417, 424, 440, 444, 456, 461,
 464, 476, 477, 479, 483, 487, 490,
 491, 507, 512, 537, 551, 563, 570,
 600, 603, 606, 609, 612, 613, 620,
 624, 650, 652, 657, 660, 665, 677,
 678, 680, 691, 717, 718, 720, 743,
 775, 783, 792, 794, 798, 801, 802,
 803, 829, 834, 836, 838, 849, 853,
 855, 857, 873, 897, 903, 904, 911,
 913, 915, 919, 921, 925, 931, 933,
 940, 941, 942, 950, 973, 974, 976,
 993, 998, 1002, 1015, 1046, 1047,
 1049, 1052, 1053, 1056
 Szeghegy 200, 201, 298, 339, 751,
 1059
 Szegvár (M) 967

Székelyhida (Sacueni, R) 431
Székelykeresztúr (Cristuru Secuiese, R) 328
Székelykeve 435, 463, 518, 955
Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiese, R) 691
Szekerény 778
Székesfehérvár (M) 44, 62, 116, 129, 141, 142, 199, 259, 291, 433, 581, 582, 587, 645, 648, 710, 770, 814, 1004, 1030, 1031, 1037, 1046
Szekszárd (M) 116, 328, 329
Székudvar (Socodor, R) 36
Szenc (Senec, Szlk) 93, 630, 792, 895
Szendrő = Smederevo
Szentborbála 220
Szentendre (M) 783, 888, 1006
Szentés (M) 392, 958
Szentfűlöp 148, 171, 175, 442, 800, 915, 1048, 1049
Szentgerice (Gălăteni, R) 322
Szentgergely = Grgurevci
Szentgergeteg 468
Szentgyörgy (Svat Jur pri Bratislave, Szlk) 322
Szentkelemen 507, 508
Szentkirályszabadja 510, 511
Szentlászló (Laslovo, H) 20, 494, 750, 790
Szentmihály = Magyarszentmihály
Szentmiklós = Tizzaszentmiklós
Szentpétervár (O) 772
Szenttamás 201, 256, 296, 369, 389, 428, 475, 851, 855, 882, 908, 910, 953, 1034
Szepesolaszi (Spišské Vlachy, Szlk) 340
Szepesszombat (Spišská Sobota, Szlk) 901
Szépliget 176, 553
Szerbcsernye 58
Szerémvár = Mitrovica
Szigetvár (M) 26, 553, 761, 960, 979, 982, 1071, 1072
Szikics = Szeghely
Szilágyi 435, 465, 509, 948

Szilberek 539
Sziszek (Sisak, H) 573
Szivác 201, 442, 464, 512, 516, 911
Szkacsány (Skačany, Szlk) 324
Szkopje (Mac) 808
Szófia (Blg) 393
Szolnok (M) 64, 91, 93, 100, 101, 214, 429, 811, 812, 825, 925, 951, 1076
Szombathely (M) 567, 742, 743, 995
Szonta 517
Szőlősudvarnok 58, 529
Szőreg 287
Szőreg (M) 36, 298, 488, 613, 1056
Szrebenik = Srebrenica
Sztána (Stana, R) 299
Sztapár 465, 515, 809

Taksony (M) 51
Tápé (M) 71
Tápióbicske (M) 214, 518, 523
Tápiószentmárton (M) 954
Taraš = Tiszatarros
Tárcsó 65
Tata (M) 322, 429, 855
Tavankút 448, 794
Teherán (Irán) 485, 486, 561
Tejfalu (Mliečno, Szlk)
Telecska 135, 176, 512, 516, 553, 599, 796, 1059
Temerin 82, 96, 105, 207, 208, 253, 286, 287, 420, 433, 434, 550, 558, 601, 613, 649, 650, 734, 803, 896, 915, 917, 925, 1029
Temesbökény (Butin, R) 237
Temesfüves (Fibiş, R) 453
Temesgyarmati (Giarmata, R) 36
Temeskeresztés (Cruceni, R) 1036
Temeskubin = Kovin
Temesőr 214
Temespaulis 285, 745
Temesrékás (Recaş, R) 355
Temesújfalú (Neudorf, R) 821
Temesvár (Timisoara, R) 11, 12, 15, 22, 27, 33, 44, 45, 55, 56, 61, 84, 85, 104, 107, 108, 110, 137, 144, 148,

156, 179, 181, 182, 189, 194, 209, 210, 212, 213, 248, 253, 258, 259, 265, 299, 302, 312, 313, 322, 347, 348, 352, 357, 365, 374, 399, 401, 424, 431, 440, 450, 461, 486, 502, 511, 549, 558, 561, 642, 644, 645, 646, 652, 666, 683, 706, 707, 721, 745, 753, 765, 775, 797, 798, 822, 823, 825, 827, 828, 837, 853, 856, 873, 903, 912, 913, 916, 961, 977, 998, 1022, 1025, 1033, 1043, 1047, 1050, 1052, 1057, 1063	Torno (Tîrnova, R) 737
Tenerife (S) 731	Tornya (Turnu, R) 632
Terján 477, 487, 622	Tornyos 412, 678, 982
Teschen (N) 1051	Torontálalmás 392
Thurnfeld (N) 141	Torontálkeresztes (Cruceni, R) 137
Tihany (M) 596, 652	Torontálszécsány = Szécsány
Tinód (Tinăud, R) 960	Torontálsziget 65
Tiszahegyes 477	Torontáltorda = Torda
Tiszainoka (M) 977	Torontálvásárhely = Debelyácsa
Tiszaistvánfalva = Járek	Torrigia (Ol) 613
Tizsakálmánfalva 69, 477, 876, 939	Torzsa 122, 132, 288, 382, 489, 525, 585, 718
Tiszaszentmiklós 453, 477, 767, 979	Tóthfalu 29, 474, 475
Tiszaszőlős (M) 1061	Tótkomlós (M) 480, 894
Tiszatarros 245	Totovo Selo = Tóthfalu
Tiszolc (Tisovec, Szlk) 954	Tovariševo = Bácsstóváros
Titel 96, 228, 253, 432, 445, 447, 467, 468, 606, 668, 778, 853, 953, 966, 1045, 1049	Törökbecse 47, 105, 198, 201, 217, 241, 245, 285, 286, 313, 321, 322, 344, 393, 476, 477, 502, 645, 690, 792, 853, 854, 892, 896, 897, 913, 949, 961, 981, 1006
Titov Vrbas = Verbász	Törökkanizsa 117, 229, 245, 314, 345, 399, 462, 490, 507, 523, 533, 799, 831, 839, 892, 913, 941, 942, 948, 953, 981, 1053
Tóba 215, 286, 342, 731, 1053	Töröktopolya 105, 215, 393, 708
Tokaj (M) 990	Törzsudvarnok = Szőlösudvarnok
Tolentino (Ol) 492	Tövis (Teiuş, R) 770
Tomaševac 65, 659, 660	Trau (Trogir, H) 108, 200, 634, 636, 872, 936, 1009
Tomor (M) 965	Trencsén (Trenčín, Szlk) 32, 49, 61, 322, 323, 535
Topánfalva (Cîmpeni, R) 566	Trencsénrákó (Raková, Szlk) 798
Topolya 16, 17, 40, 41, 119, 120, 164, 165, 190, 198, 236, 241, 252, 275, 284, 367, 372, 379, 394, 410, 442, 459, 478, 510, 544, 545, 555, 566, 567, 595, 643, 644, 686, 692, 693, 749, 782, 863, 889, 937, 939, 944, 948, 971, 979, 1003	Trešnjevac = Oromhegyes
Torda 139, 141, 351, 542, 652, 730, 897	Trier (N) 1036
Torino (Ol) 116, 510, 867, 948	Trieszt (Ol) 235, 510, 516, 603, 643, 644, 664, 950, 952, 1073
	Trsat (Rijeka, H) 138
	Tulln (A) 669
	Turia 369, 851, 882
	Turin = Torino
	Turja = Turia
	Turjasebes (Turja Bisztraja, U) 1023
	Túrkeve (M) 382
	Turócszentmárton (Martin, Szlk) 354

Tuzla (B-H) 203, 1022	772, 776, 784, 785, 789, 798, 799,
Tübingen (N) 107	808, 809, 810, 814, 815, 816, 818,
Tündéres 613, 983	820, 827, 830, 834, 841, 843, 850,
	851, 858, 863, 867, 870, 878, 885,
Újarad (Aradu Nou, R) 827	887, 899, 904, 909, 915, 916, 917,
Újbánovce 494	918, 924, 925, 927, 928, 929, 930,
Újbesenyő (Budeștii Noi, R) 836	931, 932, 933, 939, 949, 953, 957,
Újlak (Ilok, H) 146, 303, 483, 484, 485,	958, 963, 964, 965, 969, 971, 979,
585, 630, 666, 698, 787, 943, 966,	980, 983, 991, 1000, 1003, 1006,
988, 989	1007, 1014, 1015, 1016, 1025, 1029,
Újnémet (Unimăt, R) 289	1043, 1044, 1060, 1063, 1064, 1065,
Újpalánka = Palánk	1067, 1068, 1069, 1070, 1074, 1075
Újpécs (Peciu Nou, R) 44, 839	Utrecht (Hollandia) 494
Újpest (M) 440, 593	Užice 888
Újsóvé 293, 410, 494	
Újszász 472	Ürmény (Mojmirovce, Szlk) 356, 426
Újszeged (M) 12, 491	Ürményháza 219, 601, 767, 803, 977,
Újszentanna (Sintana, R) 36, 299	993, 1020
Újvár (Uivar, R) 904	
Újverbász = Verbász	Vác (M) 64, 104, 147, 165, 214, 273,
Újvidék 15, 16, 25, 32, 33, 38, 41, 46,	322, 438, 477, 623, 756, 940, 1028
50, 56, 60, 63, 69, 70, 73, 74, 80, 81,	Vágújhely (Nové Mesto nad Vahom,
82, 83, 85, 86, 91, 93, 94, 96, 100,	Szlk) 272
116, 120, 121, 122, 125, 131, 132,	Vajdahunyad (Hunedoara, R) 313, 425
142, 143, 153, 157, 159, 162, 163,	Vajszka 358
168, 169, 170, 171, 177, 183, 184,	Valkóvár = Vukovár
192, 199, 203, 204, 207, 208, 219,	Valona (Vlorë, Albánia) 218
221, 222, 223, 230, 231, 232, 245,	Valpovo (H) 174, 933
246, 250, 253, 255, 260, 261, 269,	Várad = Nagyvárad
278, 280, 282, 284, 285, 286, 288,	Varasd (Varaždin, H) 58, 83, 84, 92, 93,
289, 293, 295, 296, 298, 302, 306,	174, 522, 814, 869, 947, 1024
307, 309, 318, 329, 330, 333, 335,	Varázsliget 12, 617
340, 341, 346, 347, 360, 367, 371,	Várdaróc (Vardarac, H) 415, 489, 984
372, 386, 388, 403, 415, 417, 427,	Várna (Blg) 307, 943, 944
428, 488, 489, 495, 497, 504, 510,	Varsó (L) 59, 109
512, 518, 519, 520, 524, 525, 527,	Vashidegkút (Cankova, Szlk) 742
530, 539, 540, 542, 549, 550, 554,	Vasto (Ol) 492
559, 561, 562, 568, 573, 576, 579,	Vasvár (M) 829
587, 589, 596, 597, 599, 603, 605,	Vatikán 50, 692
606, 607, 623, 641, 649, 654, 661,	Vatin = Versecvát
668, 669, 670, 673, 675, 683, 684,	Vázsony = Nagyvázsony
686, 687, 690, 693, 699, 701, 703,	Végvár (Tormac, R) 977
713, 715, 716, 718, 721, 722, 723,	Velence (Ol) 109, 202, 220, 341, 342,
731, 733, 734, 739, 747, 748, 749,	353, 366, 397, 571, 636, 644, 880,
750, 758, 759, 760, 763, 766, 468,	975, 985, 1009, 1038, 1073

- Velika Gorica (H) 455, 456
 Veliki Bečkerek = Nagybecskerek
 Veliki Grđevac (H) 522
 Veliki Torák = Nagytárnok
 Veprovac = Vepřod
 Vepřod 175, 435, 489, 1052, 1053
 Verbász 80, 96, 122, 288, 304, 383, 410, 441, 488, 489, 516, 520, 525, 559, 560, 612, 666, 667, 676, 679, 686, 719, 727, 745, 746, 747, 766, 811, 881, 887, 925, 930, 949, 976, 1001, 1031
 Verbovac (H) 785, 1072
 Vercelli (Ol) 492
 Veresegyház (M) 940
 Verőce (Virovitica, H) 112, 136, 138, 474, 494, 541, 698
 Versec 27, 28, 98, 110, 111, 136, 155, 156, 158, 159, 183, 213, 215, 230, 248, 286, 304, 305, 342, 350, 351, 355, 385, 404, 405, 483, 520, 541, 542, 544, 598, 599, 643, 644, 657, 658, 666, 704, 710, 752, 753, 788, 798, 821, 823, 825, 831, 925, 934, 977, 1010, 1036, 1050, 1051, 1052, 1059, 1076
 Versecvát 658
 Verusics 541
 Veszprém (M) 77, 95, 109, 151, 209, 273, 353, 537, 635, 689, 767, 819, 845, 872, 925, 1003, 1009
 Vetastiwín (Kanada) 276
 Vidin (Blg) 628
 Viduševac (H) 832
 Vígvár (Veselé, Szlk) 798
 Világos (Širia, R) 125, 158, 179, 213, 443, 519, 595, 671, 836, 1063
 Vilova = Tündéres
 Vinga (R) 256, 797
 Vinica (H) 425
 Vinkovce (Vinkovci, H) 20, 232, 402, 421, 802, 832
 Višegrad (B-H) 910
 Visegrád (M) 996, 997
 Visoko (B-H) 950
 Vitka (M) 591
 Vojlovica = Hertelendyfalva
 Voloszánska = Hajasd
 Vörösegyháza = Verusics
 Vörösmart (Zmajevó, H) 79, 512, 646, 934, 985, 991
 Vračev Gaj = Varázsliget
 Vrbas = Verbász
 Vrdnik = Rednek
 Vrpólje (H) 20
 Vršac = Versec
 Vucsiják (B-H) 21
 Vukovár (H) 167, 203, 272, 333, 384, 406, 421, 474, 564, 639, 738, 830, 853, 933, 974, 1066
 Vukovina (H) 26
 Warren (USA) 620
 Washington (USA) 581, 623, 665
 Whitemonth (Kanada) 276
 Wichita (USA) 629
 Wittenberg (N) 719, 778, 806
 Worms (N) 705
 Würzburg (N) 1068
 Zágráb (H) 22, 26, 29, 42, 43, 56, 59, 61, 67, 94, 111, 117, 138, 140, 143, 187, 196, 201, 203, 208, 221, 233, 246, 252, 268, 273, 275, 286, 318, 380, 384, 385, 386, 397, 414, 437, 448, 456, 460, 461, 462, 463, 464, 467, 470, 473, 491, 493, 516, 543, 554, 561, 593, 594, 603, 627, 639, 642, 652, 654, 669, 685, 714, 731, 733, 739, 741, 767, 785, 786, 814, 833, 838, 842, 843, 863, 869, 874, 895, 896, 901, 927, 929, 947, 976, 1017, 1024, 1034, 1073
 Zagyvaróna (M) 878
 Zaječar 616
 Zalaegerszeg (M) 792
 Zalánkemén = Stari Slankamen
 Zalaszentiván (M) 791
 Zára (Zadar, H) 200, 342, 486, 636, 767, 936, 985

Zayugróc (Uhrovec, Szlk) 1066	359, 363, 371, 374, 378, 383, 414,
Žednik = Nagyfény	428, 429, 435, 436, 440, 442, 448,
Zelenika (CG) 619, 620, 621	452, 457, 458, 460, 476, 480, 489,
Zemlénmátyás (Ondavske Matiašovce, Szlk) 855	494, 495, 506, 509, 512, 515, 516,
Zemun = Zimony	517, 518, 523, 524, 525, 527, 528,
Zengg (Senj, H) 943, 1009	553, 559, 560, 564, 565, 570, 581,
Zengővárkony (M) 319	591, 593, 595, 596, 597, 604, 610,
Zenica (B-H) 494	626, 633, 634, 637, 638, 647, 651,
Zenta 16, 17, 28, 29, 59, 96, 98, 125,	672, 675, 685, 689, 710, 713, 727,
153, 154, 170, 181, 182, 185, 186,	737, 743, 744, 749, 771, 774, 775,
199, 201, 204, 207, 223, 229, 250,	776, 777, 779, 780, 783, 784, 795,
251, 252, 253, 258, 265, 267, 268,	796, 800, 802, 809, 819, 828, 835,
269, 280, 282, 289, 294, 298, 354,	862, 865, 869, 881, 927, 928, 939,
369, 435, 452, 475, 477, 491, 492,	953, 961, 962, 968, 983, 1003,
506, 562, 565, 606, 612, 613, 622,	1004, 1007, 1014, 1015, 1021,
677, 678, 679, 680, 684, 686, 708,	1022, 1030, 1040, 1041, 1063
709, 715, 724, 730, 735, 758, 776,	Zorkóc (Zorkovce, Szlk) 1069
789, 793, 794, 824, 837, 841, 847,	Zmajevo = Ókér
854, 868, 882, 883, 889, 892, 893,	Znaim (Cs) 828
906, 909, 958, 962, 972, 976, 979,	Zredna (H) 1024
982, 998, 1001, 1006, 1017, 1044,	Zrenjanin = Nagybescskerek
1061	Zvornik (B-H) 448, 642, 910
Zichyfalva 205, 216, 385, 601	Županja (H) 20, 738
Zilah (Zaláu, R) 990	Zürich (Sv) 221, 266, 297, 306, 416,
Zimony 138, 245, 246, 425, 426, 520,	529, 779, 894, 912, 1039, 1040
542, 585, 587, 756, 760, 770, 852,	Zsablya 201, 255, 476, 613, 672, 673,
853, 902, 903, 949, 1041, 1060	686, 892, 929
Žitište = Begaszentgyörgy	Zséna (Jena, R) 384
Zobnatica 280, 981	Zsibó (Jibou, R) 840
Zombor 15, 27, 28, 34, 35, 49, 50, 52,	Zsigmondfalva 921
53, 65, 76, 78, 89, 90, 94, 96, 97,	Zsitkóc (Žitkovci, Szln) 1076
102, 108, 120, 121, 123, 134, 154,	Zsombolya (Jimbolia, R) 11, 19, 20,
166, 187, 188, 194, 195, 197, 198,	27, 58, 89, 104, 191, 193, 194, 314,
199, 206, 207, 223, 248, 251, 253,	322, 617, 618, 691, 948, 949, 1006,
259, 269, 275, 277, 288, 305, 311,	1034
314, 315, 341, 352, 353, 357, 358,	

INTÉZMÉNYEK, SZERVEZETEK STB. MUTATÓJA

- Abrašević Munkásotthon (Zombor) 1041
 Abrašević Művelődési Egyesület (Versec) 588
 Adai algimnázium 372
 Ady Társaság (Nb) 460, 710
 A Fény 1076
 Agitprop (Agitációs-propaganda Központ, Új) 86
 A Hét (Bp) 35, 37, 150, 217, 319, 369, 492, 906, 911, 1023
 A Hét (Becse) 532
 A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei = Hungarológiai Közlemények
 Akadémiai Értesítő (Bp) 580, 1029
 Akadémiai Kiadó (Bp) 379, 392
 Albert Einstein Matematikai Intézet (Jeruzsálem) 290
 Alföld (Arad) 145
 Alföld (Sza) 574, 835
 Alföldi Nemzeti Színház Társaság 506
 Alföldi Szlovák Kollégium (Szarvas) 954
 Alkotás Művészház (Bp) 1006
 Alkotmány (Bp) 57
 Állam Nélkül (Bp) 697, 829
 Állami Javak Igazgatósága 334
 Állami Magyar Nyelvművelő Vegyes Gimnázium = Szabadkai magyar gimnázium
 Állami Magyar Színház (Kolozsvár) = Nemzeti Színház
 Állami Polgári Fiúiskola (Új) 1069
 Állami Térképészeti Intézet (Bp) 433
 Állami Tisztviselők Közlönye (Bp) 672
 Államtudományi Intézet (Bp) 957
 Államvédelmi Bíróság (Bg) 521, 542, 702, 733, 887, 911, 931, 1010
 Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 444
 Állatorvosi Akadémia = Állatorvostudományi Egyetem
 Állatorvosi Főiskola (Gödöllő) 410
 Állatorvosi Tanintézet (Bécs) 751
 Állatorvostudományi Egyetem (Bp) 170, 410, 774, 793
 Általános Benniszülött Könyvtár (Bombay) 788
 Általános Forgalmi és Hiteltudósító Iroda (Sza) 625
 Általános Munkásegylet 946
 A Magyar Történelmi Társaság Babics József Könyvtára 59
 Amerika Hangja 50
 Amerikai Magyar Kertészlap 269
 Amerikai Magyar Nemzeti Színház (Minneapolis) 83
 Amerikai Magyar Népszava 320, 845
 Amerikai Magyar Színész Unió 1018, 1019
 A Mi Irodalmunk 42, 98, 130, 178, 208, 218, 278, 540, 734, 878, 911, 964, 965, 970, 1017
 A Mi Világunk (Zenta) 185
 Anna-társulat 311
 A Nemzet (Bp) 465
 A Nép (Új) 209
 Angolkisasszonyok Apácarend 141
 Antifasiszta Nők Szervezete (AFŽ) 739
 Apollo (Bp) 374
 Április 20. Általános Iskola (Topolya) 693

- Aquincumi Múzeum 572
 Aracsi Pusztatemplom 344, 345, 690
 Aradi Gimnázium 227
 Aradi Hírlap 699
 Aradi Színház 24, 1047
 Arany János Társaság (Temesvár) 108, 160, 312
 Arany Trombita (Bp) 946
 Archeológiai Értesítő (Bp) 119, 185, 315, 385, 658
 Archeológiai Közlöny 364
 Árpád Akadémia (Cleveland, USA) 973
 Árpád Könyvek 1048
 Árpád Páholy (Szeged) 998
 Asztalos Segéd munkások Szakegylete 768
 Asztalosok Szaklapja 768
 A Tett (Bp) 373, 842
 Atheneum Irodalmi és Nyomdaipari Rt. 266
 Augustineum (Bécs) 182, 1004
 Aurora (1822–37) 78, 86, 644, 804
 Az Ember (Bp) 354
 Az Est (Bp) 500, 1067
 Az Ucca (Sza) 204
- Bábolnai Méntelep 190
 Bács-Bodrog (Bajsa) 253, 389, 800, 864
 Bács-Bodrog (Zenta) 253
 Bács-Bodrog (Zombor–Baja) 1059, 1060
 Bács-Bodrogher Presse (Új) 457
 Bács-Bodrogher Zeitung (Zombor) 418
 Bács-Bodrog megye Archívuma = Városi Levéltár (Zombor)
 Bács-Bodrog megye Gazdasági Egyesülete 779
 Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság 351, 672, 737, 774
 Bács-Bodrog megyei Monográfia (Borovszky) 57, 149, 360, 364, 550, 559, 590, 675, 983, 1048
 Bács-Bodrog megyei Monográfia (Dudás) 63, 309, 360, 374, 550, 634, 675, 953, 969, 983
- Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat 92, 97, 249, 251, 253, 277, 315, 349, 360, 364, 382, 438, 525, 526, 550, 560, 591, 672, 675, 800, 864, 883, 928, 953, 969, 984
 Bácska (Sza) 49, 66, 67, 418, 780, 781, 969, 1060, 1065
 Bácska (Zombor) 76, 108, 251, 316, 360, 382, 591, 627, 675, 737, 774, 780, 781, 829, 863, 864, 953, 983, 984, 1050
 Bácskai Ellenőr (Sza) 49, 199, 343, 840, 866, 969
 Bácskai Gazdasági Közlöny 779
 Bácskai Hadtest, IV, 139
 Bácskai Híradó (Sza) 49, 316
 Bácskai Hírlap (Sza) 76, 119, 161, 186, 196, 292, 320, 369, 394, 395, 396, 450, 468, 482, 484, 575, 582, 605, 672, 681, 699, 793, 840, 849, 932
 Bácskai Közlöny 779
 Bácskai Mozi (Zombor) 155
 Bácskai Múzeum (Milekic-gyűjtemény) 120
 Bácskai Napló (Sza) 118, 119, 197, 627, 793
 Bácskai Sport (Zombor) 155
 Bácskai Szemle (Sza) 198
 Bács-Kulai Hírlap 382
 Bács megye (Zombor) 559
 Bács megyei Függelék (Zombor) 65, 517
 Bács megyei Munkás Takarékszövetkezet 737
 Bács megyei Napló (Sza) 35, 42, 51, 52, 69, 99, 130, 133, 150, 154, 161, 178, 185, 209, 224, 236, 271, 292, 293, 320, 330, 339, 345, 354, 366, 370, 374, 391, 393, 395, 396, 448, 493, 500, 527, 528, 531, 557, 565, 567, 574, 582, 599, 623, 654, 656, 678, 688, 722, 734, 781, 782, 793, 794, 795, 842, 850, 870, 897, 898, 911, 944, 959, 965, 976, 1013, 1069
 Bács megyei Tanítószövetség 353

- Bácsország (Sza) 14, 15, 37, 118, 197, 621, 672, 737, 903
- Bácsország-könyvek 621
- Bács-Szerémi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye 121, 122
- Bajai Gimnázium 510, 714
- Bajai tanítóképző 69, 119, 188, 464, 969, 1040
- Bajai úti temető (Sza) 389, 444, 582, 840, 1028
- Balaton-féle tankönyvek 68
- Balogh Ádám Múzeum (Szekszárd) 337
- Banater Büchherei (Bánáti Könyvtár) 658
- Banater Post (Pancsova) 408
- Bánáti Apostoli Kormányzóság = Nagybecskereki Püspökség
- Bánáti Határőrvidék Erdőigazgatósága 23
- Bánáti Híradó (Új=Nb) 488
- Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület 460, 508, 542, 629, 640, 710, 1003
- Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség 150, 956
- Bánáti Méhészeti Társulat 961
- Bánáti Mezőgazdasági Egyesület 722
- Bánáti Múzeum (Temesvár) 682
- Bánáti Püspökség = Nagybecskereki Püspökség
- Banatszki Balgarszki Glasznik (Vinga, R) 256
- Báni Hivatal (Új) 769
- Báni Tábla (Zágráb) 896
- Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola (Sopron) 339, 340
- Bányászati és Erdészeti Akadémia (Selmezbánya) 23, 32, 93, 156, 317, 372, 711
- Bányászati és Erdészeti Lapok 712
- Bányászati és Kohászati Lapok 147
- Baranyai Júlia Múzeumi Gyűjtemény (Vörösmart) 80
- Baranyai Károly és Zlata Gyűjtemény (Temerin) 82
- Baranyai Magyar Újság 392, 608
- Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság 243, 276, 289, 849
- Barázda (az Újvidéki Televízió műsora) 94
- Barlangkutatás (Bp) 470
- Barlangvilág (Bp) 470
- Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola (Bp) 728
- Bartók-iskola = Nagyszentmiklósi Gazdasági Iskola
- Bauhaus (Weimar) 665
- Bazsalikom Díj 133
- Becsei Helikon 250
- Becsei Májusi Játékok 701
- Becsei Múzeum 47
- Becsei Takarékpénztár 334
- Bécsi Állatorvosi Tanintézet Gyógykövacs Tanfolyama 572
- Bécsi Egyetem 107, 249, 360, 537, 615, 705, 916, 951, 1024, 1051
- Bécsi Filharmonikusok 731
- Bécsi Hadiiskola (Kriegsschule) 928, 1045
- Bécsi Konzervatórium 28, 568, 760
- Bécsi Levéltár 485, 913
- Bécsi Magyar Újság 54
- Bécsi Műegyetem 196, 347, 502
- Bécsi Operaház 712, 731, 740
- Bécsi Orvostudományi Egyetem 829
- Becskereki Katolikus Árvaház 641
- Becskereki Mezőgazdasági Gépgyár 100
- Becskereki Munkásdalárda 123
- Becskereki Művésztelep 120, 429
- Becskereki Sakk-klub 707
- Becskereki Villanytelep 308
- Bega-csatorna 666
- Békéscsabai Evangélikus Gimnázium 220
- Bélakúti Apátság (Pétervárad) 981
- Belgrádi Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke 219
- Belgrádi Egyetem 134, 135, 282, 372, 445, 501, 532, 536, 556, 608, 660, 661, 716, 738, 851, 910, 939, 957, 1020
- Belgrádi Filmarchívum 154

- Belgrádi Hírek 906
Belgrádi jezsuita gimnázium 926
Belgrádi Magyar Színház 819
Belgrádi Magyar Tanítóképző = Magyar Tanítóképző
Belgrádi Püspökség (a törököktől megszállt Alsó-Magyarország apostoli helynöksége) 101
Belgrádi Rádió 568
Belgrádi Színművészeti Akadémia 877
Belgrádi Televízió (magyar szerkesztőség) 94, 918
Belvárosi Katolikus Kör (Új) 540, 909, 1018
Belvárosi Színház (Bp) 241
Belvedere Galéria 306
Bélyegmúzeum (Bp) 771
Bélyegmúzeumi Szemle (Bp) 771
Bencések = Szent Benedek Rendje
Bengáli Ázsiai Társaság 561
Beregszászi gimnázium 238
Berlini Egyetem 121, 162
Berlini Építészeti Akadémia 736
Besztercebányai Evangélikus Gimnázium 618
Betánia magánszanatórium (Új) 46
Bethlen Kollégium (Nagyenyed) 560
Bilecai gyűjtőtábor 769, 861, 1014
BITEF (Bg) 25
Bittermann-nyomda (Sza) 127, 279, 915, 916, 918
Bittermann-nyomda (Zombor) 127
Blagovijest (Bg) 922, 923
Blaha Lujza Színház (Újpest) 280
Bodrogszigeti Pálos Kolostor 1068
BOER-Film (Bosnyák Ernő filmstúdiója Zomborban) 154
Bogotai Egyetem 731
Bolognai Egyetem 380, 996
Bolognai másológyműhely 698
Bolognai Tudományos Akadémia 1000
Bolond Istók (Bp) 198, 1030
Bolyai Farkas Művelődési Egyesület (Bg) 16, 152, 509, 532, 556
Bonni Mezőgazdasági Akadémia 212
Borászati Füzetek (Bp) 585
Borászati Lapok (Bp) 431, 585, 805
Borászati Naptár (Bp) 711
Borba (Bg) 86, 888, 907
Borbély-sebész Céh (Új) 33, 39
Borkereskedelmi Részvénytársaság (Új) 318
Borsszem Jankó (Bp) 19, 37, 292, 336
Bosnyák ferences tartomány 101, 102
Boszniai Naptár 21
Botanikai Közlemények 226, 551
Botanikus Kert (Bp) 798
Bölcsész tudományi Kar Régészeti Tan-
széke (Ljubljana) 902
Branik (Új) 607
Branko Bajić Fotóklub (Új) 163
Brazíliai Magyar Hírlap 845
Brčko-banovići Ifjúsági Vasútvonal
549, 684
Brezovszky-szanatórium (Új) 162
Budai Egyetem = Eötvös Loránd Tudomá-
nyegyetem
Budai Egyetemi Csillagvizsgáló 537, 538
Budai Főreáliskola = Toldy Ferenc
Gimnázium
Budai Műegyetem = Budapesti Műsza-
ki Egyetem
Budai Orvosi Kar = Semmelweis Or-
vostudományi Egyetem
Budai Paedagogium = Budapest Peda-
gógiai Főiskola
Budai pénzverde 698
Budai Színház 28, 670
Budapest 429
Budapest Főváros Levéltára 623
Budapesti Egyetem = Eötvös Loránd
Tudományegyetem
Budapesti Egyetem Szerb-Horvát Tan-
széke 899
Budapesti Filharmonikusok = Buda-
pesti Szimfonikus Zenekar
Budapesti Híradó 151, 152, 892
Budapesti Hírlap 254, 296, 430, 501,
672, 840, 857, 905, 1053, 1067
Budapesti Királyi Ítéltábla 180, 217

- Budapesti leánygimnázium = Veres Pálné Gimnázium
 Budapesti Mintagimnázium = Trefolt Ágoston Gimnázium
 Budapesti Műszaki Egyetem 177, 217, 222, 267, 282, 306, 309, 381, 411, 433, 434, 534, 716, 736, 759, 762, 773, 802, 866, 950, 1039, 1061
 Budapesti Napló 281, 292, 1023
 Budapesti Operaház = Magyar Állami Operaház
 Budapesti Sakkújság 705
 Budapesti Szemle 390, 921
 Budapesti Szimfonikus Zenekar 422
 Budapesti Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziuma 343
 Budapesti Tanítóképző Intézet 837, 1005, 1036
 Budapesti Történeti Múzeum 572
 Budapesti Újságíró Egyesület 906
 Budapesti Ügyvédi Kör 1054
 Budapesti Visszhang 921
 Budapesti Zeneakadémia = Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola
 Buenos Aires-i Egyetem 731
 Bukaresti Magyar Képes Naptár 299
 Buxi (Új) 421
 Búvár (Bp) 578
- Californiai Magyar Farmer 432
 Cambridge-i Egyetem 73
 Carl-Theater (Bécs) 1047
 Ceglédi börtön 811
 Charivari-Dongó (Bp) 591
 Chevra Kadisa 782
 Columbia Egyetem (USA) 222
 Collegium Hungaricum (Bécs) 953, 999
 Collegium Hungaricum (Berlin) 436, 999
 Collegium Hungaricum (Párizs) 999
 Collegium Hungaricum (Róma) 450, 972, 999
 Collegium Oeconomicum (Szenc) 93, 758, 825, 961
 Corvina 499
 Crisuneum (Zágráb) 767
- Crna Gora-i Tudományos és Művészeti Akadémia 144, 485
 Cvijeta Zuzurić Képtár 366
- Csajkás (Titel) 445
 Családi Kör (Bp) 900
 Családi Kör (Új) 732
 Csanádi püspökség 341, 355
 Császári és Kir. Szabadalmazott Déli Vaspálya Társaság 802
 Csazmai főesperesség 438
 Csépe Imre Emléknepok (Kishegyes) 990
 Csepeli Vas- és Fémművek 339
 Csillag (Bp) 192
 Csillagászati Lapok (Bp) 1051
 Csillagbörtön (Szeged) 164, 244, 327, 513, 586
 Csillagok Világa (Bp) 1051
 Csillagvizsgáló Intézet (Bg) 950
 Csók Galéria (Bp) 1006
 Csokonai Kör (Debrecen) 892
 Csongrádi Megyei Levéltár 919
 Csontváry Múzeum (Pécs) 200
 Csornai Richárd Ökológiai Egyesület (Sza) 201
 Csurgói gimnázium 984
- Damjanich János Gimnázium (Nagykát, M) 214
 Dante Társaság (Firenze) 194
 Debreceni Egyetem = Kossuth Lajos Tudományegyetem
 Debreceni Nagyújság 893
 Debreceni Nyári Egyetem 658
 Debreceni Református Kollégium 381, 489, 763
 Debreceni Református Teológiai Akadémia 416
 Dél (Temesvár) 312
 Délbácska (Új) 41, 162, 178, 289, 540, 559, 964, 965, 1017
 Delejtű (Temesvár) 754
 Délibáb (Bp) 18, 423
 Déli Csillag (Szeged) 206

- Délmagyarország (Sza) 76, 204, 483
 Délmagyarország (Szeged) 69, 237, 517
 Délmagyarországi Közlöny (Kikinda) 399
 Délmagyarországi Közlöny (Temesvár) 329, 708
 Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (DMKE) 329
 Délmagyarországi Méhész Egyesület 34, 355
 Délmagyarországi Mercur (Sza) 49
 Délmagyarországi Tanító Egylet 77, 424, 797
 Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat (Temesvár) 110, 721
 Délszláv Antifasiszta Front 444
 Délvidék (Versec) 752
 Délvidék (Zombor) 680, 779
 Délvidéki Gazdasági Egyesület 865
 Délvidéki Kamaraegyüttes 970
 Délvidéki Lapok (Pancsova) 354, 699
 Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (DMKE) 15, 329, 560, 838
 Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (DMKSZ) 130, 209, 326, 327, 421, 540, 876, 1029
 Délvidéki Magyarság (Sza) 140, 204, 209, 509, 959
 Délvidéki Revíziós Liga 882
 Délvidéki Szemle (Szeged) 72
 Délvidéki Szépműves Céh 16, 81, 117, 366, 810
 Délvidéki Tanítóegylet 77, 104
 Délvidéki Tanügy (Nb) 77, 104, 521, 860
 Délvidéki Újság (Nb) 354, 699, 998
 Déri Múzeum (Debrecen) 230, 231
 Divatcsarnok (Bp) 233, 429
 Dnevník (Új) 25, 86, 530, 817, 820
 Dolgozó Nép Pártja 1014
 Dolgozók (Új) 136, 164, 549, 754, 875, 1075
 Dombói monostor 690, 691
 Drámai Stúdió (Sza) 240
 Drezdai Egyetem 162
 Drezdai Opera 168, 740
 Dubrovnik Nyári Játékok 25
 Dudás Gyula Múzeum és Levéltárbarátok Köre (Zenta) 963
 Dugonics Társaság (Szeged) 838, 892
 Dunabánsági Dohánytermelők Egyesülete 722
 Dunagőzhajózási Társaság 112
 Dunatáj (Zombor) 1050
 Dunántúli Színjátékszó Társaság 234
 Duna-Tiszavidéki Mezőgazdasági Egyesület 722
 Écskai Művésztelep 1038
 Eger és Vidéke 1030
 Egészség (Sza) 602
 Egészségvédelmi Intézet (Sza) 602, 1069
 Egri Kórházi Líceum 32
 Egri Vörös Újság 848
 Egyesült Függelenségi és Negyvennyolcas Párt 74
 Egyetemes Philológiai Közlöny = Filológiai Közlöny
 Egyetemi Csillagvizsgáló (Bécs) 138
 Egyetemi Csillagvizsgáló (Buda) 137, 138
 Egyetemi Fűvészkert = Botanikus Kert
 Egyetemi Könyvtár (Bp) 105
 Egyetemi Könyvtár (Szeged) 105
 Egyetemi Sebészeti Klinika (Bp) 773
 Egyetemi Színház (Bg) 1020
 Egyetemi Tanárok Egyesülete 368
 Egyetértés (Bp) 37
 Egységes Munkáspárt 1014
 Elektro-Bioscop (első magyar sátor-mozi) 603
 Elektrotechniker (Bécs) 711, 712
 Eleméri Szövőműhely 558, 690
 Életjel Irodalmi Élőújság 278, 295, 600, 861, 990
 Életjel Könyvek 68, 237, 284, 395, 439, 502, 521, 532, 581, 583, 600, 680, 730, 801, 849, 850, 869, 900, 926
 Életjel Miniaturák 532, 600, 835
 Életképek (Bp) 49, 548

- Ellenzék (Nagyvárad) 559
 Elme- és Idegkórtani Klinika Agyszövet-tani Osztálya (Bp) 818
 Előre (Sza) 186, 292
 Első Állami Tanítóképző (Buda) 797
 Első Budai Reáltanoda 537
 Első Dunai Gőzhajózási Társaság 220
 Első Magyar Általános Biztosító Társaság 600, 601
 Első Magyar Iparbank 753
 Első Magyar Országos Bélyegkiállítás 770
 Első Magyar Viszontbiztosító 601
 Emléktemető (Bg) 911, 1011
 Enciklopedija Novog Sada (Újvidék Enciklopédiája) 256
 Eötvös József Collegium 378
 Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat 290
 Eötvös Loránd Tudományegyetem (Bp) 57, 83, 84, 92, 107, 135, 138, 160, 170, 179, 195, 222, 223, 227, 251, 290, 296, 301, 302, 315, 334, 349, 378, 383, 390, 396, 398, 399, 401, 402, 429, 434, 436, 456, 471, 497, 517, 523, 527, 537, 538, 550, 559, 577, 580, 608, 641, 656, 663, 674, 675, 704, 843, 857, 859, 882, 951, 952, 971, 978, 983, 991, 1050
 Építőipari Munkások Szövetsége 274
 Erdélyi és Bánsági Magyar Színészegyesület 148
 Erdélyi Gazda 88
 Erdélyi Helikon 149, 218, 532, 924
 Erdélyi Híradó (Kolozsvár) 990
 Erdélyi Protestáns Közlöny 122
 Erdélyi Tudományos Intézet 978
 Erdélyországi Énekes Társaság (Kassa) 234
 Erdészeti Lapok (Bp) 23, 1037
 Erdészettudományi Közlemények (Sopron) 157
 Erdőmérnöki Főiskola (Sopron) 156
 Erkel Színház (Bp) 909
 Erlangeni Egyetem 361
 Ernst Múzeum (Bp) 306, 1006
 Erőszaknélküliség (Bp) 829
 Értesítő (Bp) 916
 Értesítő (Temesvár) 721
 Eszéki Képtár 953
 Eszéki Magyar Újság 21
 Eszéki Operaház 703, 970
 Eszéki Pedagógiai Intézet 646
 Eszéki Pedagógiai Kar 219
 Eszéki Sínhivatal 112
 Eszperantó Írószövetség 902
 Ethnographia (Bp) 98, 383, 899, 1049, 1050
 Etnológiai Közlemények (Bp) 409
 Etnográfiai Múzeum (Bg) 891
 Európa Könyvkiadó (Bp) 133
 Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem (Bern) 719
 Evangélikus Egyház és Iskola 122
 Evangélikus Teológiai Akadémia (Pozsony) 220, 369
 Ex Symposion (Veszprém) 537
 Fáklya (Nagybecskerek) 392, 393, 848, 1055
 Fáklya (Zenta) 677
 Falugimnázium (Bajszentistván-Sükösd) 97
 Falusi Gazda (Bp) 238, 796
 Falusi Könyvtár (Bp) 711
 Farkas utcai Színház (Kolozsvár) 398
 Fehértemplomi Főgimnázium 110, 156, 328, 329, 357, 358, 580, 675, 903
 Fehértemplomi Társaskör 329
 Fehértemplom és Vidéke 329
 Fekete Vadászok 552
 Felirati Párt 49
 Felsőerdősori Tanítóképző (Bp) 1036
 Felső Ipariskola (Új) 957
 Felső Kereskedelmi Iskola (Nb) 1025
 Felső Kereskedelmi Iskola (Sza) 967
 Felső Kereskedelmi Iskola (Új) 963, 1070
 Felső Kereskedelmi Iskola (Zombor) 251
 Felső Népiskola (Kikinda) 860

- Felsőbb Nép- és Polgári Iskolai Tanítóképző (Bp) 700
- Felsőtorontáli Ármentesítő és Belvíz-szabályozó Társulat 410, 490, 491, 624, 641, 801
- Feministák Egyesülete (Bp) 700
- Fényes Adolf Terem (Bp) 1038
- Ferenc-csatorna Társaság 89, 90, 93, 120, 513, 515, 516, 526, 544, 551, 638, 650, 666, 667, 676, 949
- Ferenc József Öntöző és Hajózó Csatorna 53, 132, 526, 663, 718, 745, 987
- Ferenc József Tudományegyetem = József Attila Tudományegyetem (Szeged)
- Ferencsek = Szent Ferenc Rendje
- Ferenc-rend (Sza) 280, 609
- Festetics-uradalom 53
- Fészek Művészklub 906
- Figyelő (Bp) 11, 390
- Filmvilág (Magyar Szó, Új) 576
- Filológiai Közöny 75, 108, 358, 580, 605, 974
- Filozófiai Társaság (Berlin) 828
- Firenzei Egyetem 985
- Fischer-nyomda (Sza) 817
- Fiume 664
- Fiumei Állami Biológiai Állomás 235
- Fiumei Állami Főgimnázium 296, 844
- Fiumei Estilap 160, 844
- Fiumei Napló 335
- Fiumei Szabadkikötő 382, 1039
- Forradalom (Omszk) 795
- Forradalmi Múzeum = Történelmi Múzeum (Új)
- Forum Képzőművészeti Díj 69, 153, 275, 386, 1038
- Forum Kiadói Tanácsa 687
- Forum Könyvkiadó 69, 100, 133, 148, 202, 219, 275, 278, 379, 386, 415, 421, 485, 488, 489, 491, 500, 576, 591, 600, 641, 656, 701, 730, 744, 749, 838, 863, 867, 875, 887, 889, 902, 907, 912, 917, 989, 1007, 1058, 1068
- Forum Lap-, Könyv- és Nyomdaipari Vállalat 133, 136, 283, 497, 549, 660, 687, 755, 758, 786, 853, 863
- Forum Nyomda 143, 817
- Fotó (Bp) 898
- Földmérő és Vízépítő Mérnöki Intézet = Mérnöki Intézet
- Földmunkás Szövetség 768
- Földművelődési Minisztérium (Bp) 34, 451
- Földművelődési Minisztérium Vízügyi Főosztálya (Bp) 791
- Föld Népe (a Magyar Szó melléklete) 94
- Föld Népe (önálló lap) 133
- Földrajzi Intézet (Debrecen) 469, 658
- Földrajzi Intézet (Új) 372
- Földrajzi Közlemények (Bp) 98, 296, 309, 397, 591
- Földrajzi Társaság (Bp) 591
- Földtani Intézet = Magyar Állami Földtani Intézet
- Földtani Közöny (Bp) 385, 470, 574
- Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya 470
- Fővárosi Közmunkák Tanácsa (Bp) 359
- Fővárosi Központi Munkástanács (Bp) 842
- Fővárosi Lapok 18, 31, 37, 63, 801, 920, 983
- Fővárosi Nyári Színház 325
- Fővárosi Operettszínház 13
- Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 674, 1011, 1012
- Fővárosi Vízművek 1039
- Friss Újság (Nb) 496
- Friss Újság (Zenta) 59, 623, 709
- Friss Újság (Zombor) 223, 371
- Fröbel-óvoda (Bukarest) 299
- Futaki úti temető (Új) 701
- Független Belgrádi Képzőművészeti Csoportosulás 152, 812
- Független Magyarország (Bp) 672
- Független Magyarországiért Mozgalom (USA) 222

- Független Polgár 797
 Függetlenségi Párt 76, 353, 354, 378, 606, 699, 737, 998
 Független Szakszervezet 768, 815
 Független Színpad 227
- Galilei Kör 339
 Ganz Villamossági Gyár 231
 Gazdakör (Nagykikinda)
 Gazdasági Egyesület (Bécs) 827
 Gazdasági Egyesület (Bp) 827
 Gazdasági Értesítő 132
 Gazdasági Lapok 431, 640, 796, 864
 Gazdasági Mérnök 625, 640, 745
 Gazdasági Szövetség (Zombor) 591
 Gazdasági Társaság (Brünn) 827
 Gazdasági Társaság (Graz) 827
 Gazdasági Társaság (Prága) 827
 Gazdasági Társaság (Szentpétervár) 827
 Gazdaságtörténeti Szemle 296
 Gazdaújság (Nb) 722
 Gellért-hegyi Csillagvizsgáló = Budai Egyetemi Csillagvizsgáló
 Geológiai Intézet (Bg) 617
 Georgikon = Keszthelyi Agrártudományi Egyetem
 Glasnik Učenog Društva (Bg) 616
 Globusz Könyvkereskedés (Új) 497
 Gojdu Intézet (Szatmár) 137
 Goli otok (Kényszermunkatábor) 165, 414, 495, 600
 Gombászati Kísérleti Állomás (Bp) 111
 Gödöllői Művésztelep 458
 Göttingeni Egyetem 52, 290, 560
 Gözmalmi Magán-népiskola (Kikinda) 1004
 Grafikai Akadémia (Lipce) 333
 Grafikai Főiskola (Zágráb) 817
 Grazi Egyetem 953
 Grimasz (Sza) 330, 414, 556, 878
 Grimasz (Magyar Szó) 330
 Grossbecskereker Wochenblatt 66, 160, 351, 424, 629, 765
 Gross Kikindaer Zeitung 454
 Gyakorlati Gazda 88
 Gyakorlati Mezőgazda 1033
- Gyáriparosok Országos Szövetsége (Gyosz) 294
 Gyermeksegélyző Egyesület (Topolya) 380
 Gyermekvilág (Kikinda) 215
 Gyógyászat 1046
 Gyógyszerészeti Hetilap (Bp) 360, 361
 Gyöngyösbokréta 42
 Győrffy István Népi Kollégium 469, 716
 Győri Hírlap 893
 Gyulafehérvári Katolikus Főgimnázium 691
 Gyulai Várszínház 387
 Gyümölcsészet 805
- Habostorta (a szabadkai Napló melléklete) 51, 557
 Habsburg Nagyhercegség (Bánság) 706
 Hadilevéltár = A Hadtörténeti Intézet Levéltára
 Hadmérnöki Akadémia (Bécs) 67, 515, 543, 659, 663, 758, 825
 Hadtörténeti Intézet, Levéltár és Múzeum (Bp) 697, 717, 836
 Hadtörténeti Közlemények 593
 Hadzsi János-féle topolyai gyógyház 379
 Hagyományaink (Forum-könyvsorozat) 148, 679
 Hajózási Igazgatóság (Bécs) 853
 Halászat (Bp) 791
 Hallei Egyetem 667
 Harvard Egyetem (USA) 222
 Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet = Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
 Határőr (Pancsova) 354
 Határőr (Új) 74, 309, 1065
 Havas Boldogasszony (Tekija, Új) 527
 Havi Krónika (Sza) 49
 Hazai Tudósítások (Bp) 75
 Hazánk (Bp) 157
 Héber Hajnal (Bp) 292
 Hebrei Egyetem (Jeruzsálem) 290
 Heidelbergi Egyetem 951, 1039

- Herder-díj 312
 Hétfői Hírlap 484
 Hétfői Magyar Szó 809
 Hétfői Magyar Újság 881
 Hétfői Újság (Új) 965
 7 Nap (Új, Sza) 163, 165, 178, 217,
 247, 332, 414, 492, 531, 544, 549,
 574, 600, 684, 720, 735, 755, 766,
 863, 932, 992, 1068
 Hétről-Hétre (Sza) 36, 186, 209, 370,
 393, 510, 529, 531, 565, 835, 585,
 898, 924, 931, 970, 1055
 Hétszemélyes Tábla 840
 Híd (Bp) 535
 Híd (Sza, Új) 29, 59, 94, 99, 139, 152,
 154, 159, 164, 178, 186, 190, 198,
 244, 247, 276, 285, 294, 312, 371,
 373, 378, 404, 414, 459, 495, 509,
 512, 515, 526, 529, 531, 532, 536,
 556, 589, 590, 599, 607, 608, 611,
 612, 625, 626, 629, 637, 643, 650,
 685, 690, 694, 724, 733, 735, 747,
 749, 766, 767, 768, 820, 835, 841,
 858, 861, 863, 898, 924, 931, 958,
 960, 970, 971, 976, 980, 1026,
 1038, 1059, 1074
 Hídfő (Cleveland) 420
 Híd Irodalmi Díj 262, 537, 687, 972
 Híradó = Torontál
 Hírlap (Topolya) 692
 Hírlap (Sza) 197, 204, 223, 370, 374,
 397, 546, 599, 654, 775, 841, 868,
 870, 881, 882, 898, 982
 Hírnök 420, 991
 Hittudományi Akadémia = Pázmány
 Péter Római Katolikus Hittudomá-
 nyi Egyetem
 Hivatalos Lap (országos) 992
 Hivatalos Lap (vajdasági) 415
 Hohenheimi Mezőgazdasági Akadémia
 33, 409
 Hon 990
 Honderű (Bp) 443
 Honművész (Bp) 259, 262, 1016
 Honunk Állapota (Sza) 49, 127, 570,
 780, 915, 1060, 1065
 Honvéd Tiszti Vívó Klub 393
 Honvéd Vezérkar 393
 Honvéd Vezérkari Főnökség Bírósága
 724, 835, 1074
 Horvát Egyetem = Zágrábi Egyetem
 Horvát Szábor 833
 Horvátországi Magyar Szövetség 646,
 984
 Hölgyfutár (Bp) 18, 66, 67, 429, 479,
 589, 723, 807, 899, 991, 1033, 1046
 Humboldt Egyesület (Zenta) 883
 Hungarológiai Intézet = Magyar Nyelv,
 Irodalom és Hungarológiai Kutatá-
 sok Intézete
 Hungarológiai Közlemények 54, 72,
 124, 139, 148, 372, 413, 416, 626,
 699, 727, 801, 828, 887, 974, 1065
 Hunyadi SS Páncélgránátos Hadosztály
 106
 Huszadik Század 20, 76, 244, 281, 499,
 1013
 Huszita Biblia 379
 IBUSZ (Idegenforgalmi, Beszerzési,
 Utazási és Szállítmányozási Rt.) 446
 Ideggyógyászati Szemle 818
 Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés 818
 Időjárás (Bp) 314, 823
 Időjárási Jelentések Magyarországról 314
 Idők Tanúja 991
 Ifjúkommunista Szövetség 164, 288,
 733, 739, 930
 Ifjúság = Képes Ifjúság
 Ifjúság (Sza) 944
 Ifjúsági Mozgalom (OMPOK) 733
 Ifjúsági Tribün (Sza) 125
 Ifjúság Szava = Képes Ifjúság
 Igazság (Zombor-Bp) 478, 738
 Igazoló Bizottság (Új, 1942) 540
 Illyr Kancellária 68
 Impresszionisták Köre (Nb) 867, 1003
 Institutum Geometricum = Mérnöki In-
 tézet
 Ipar (Zombor) 1059, 1060

- Ipari-Pedagógiai Főiskola (Rijeka) 939
 Iparművészeti Főiskola (Bp) 14, 166, 715, 809, 847, 912
 Iparművészeti Középiskola (Új) 243
 Iparművészeti Múzeum (Bp) 14, 166, 594
 Iparművészeti Tanoda = Iparművészeti Főiskola
 Iparos Legényegylet (Zombor) 1004
 Irgalmas Kórház (Bp) 162
 Irodalmi Értesítő (Zombor) 737, 774
 Irodalmi Színház = Radnóti Miklós Színház
 Irodalmi Újság (Párizs) 50
 Irodalomtörténeti Közlemények 548, 973
 Isidor Bajić Zeneiskola (Új) 568
 Iskolarádió (Új) 542
 Istraživanje (Új) 661
 István téri Színház (Bp) 763, 764
- Janus Pannonius Irodalmi Társaság (Pécs) 606, 974
 Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs) 301, 510, 578, 866, 973
 Járasi Magyar Népszínház (Topolya) 242, 463, 694, 740
 Jegyzőképző Tanfolyam (Nb) 398
 Jelenkor (Bp) 87
 Jénai Ásványtani Társaság 806, 948, 1055
 Jénai Egyetem 618
 Jénai Latin Társaság 95, 361
 Jézus Társaság 102, 124, 178, 463, 691, 692, 839, 914, 923, 927
 Jézus Társasági Érseki Gimnázium = Kalocsai Jezsuita Gimnázium
 Jezsuiták = Jézus Társaság
 Jogakadémia (Győr) 83, 233, 632, 741
 Jogakadémia (Nagyszombat) 32
 Jogakadémia (Nagyvárad) 19
 Jogakadémia (Pest) 854
 Jogakadémia (Pozsony) 486, 553, 721, 801, 941
 Jogakadémia (Zágráb) 874
- Jogélet (Sza) 793
 Jogi Kar (Sza) 125, 367, 959, 962
 Jogtudományi Hetilap (Bp) 217
 Jogtudományi Közlöny (Bp) 217
 Jókai Színház (Bp) 291
 Jó Pajtás (Új) 543, 557, 680, 820
 Josephinum (katonai állatorvosi tanintézet, Bécs) 402
 Józsefszédság Könyvtára (Érd) 206
 József Attila Tudományegyetem (Szeged) 71, 177, 267, 514, 606, 959, 999, 1020, 1037
 József Ipartanoda = Budapesti Műszaki Egyetem
 József Műegyetem = Budapesti Műszaki Egyetem
 József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem = Budapesti Műszaki Egyetem
 Jövő (Bécs) 607, 523
 Jugoszláv Akadémiai Énekhar 518
 Jugoszláv Államvasutak 100
 Jugoszláv Csillagászati Társaság 1051
 Jugoszláv Enciklopédia 111
 Jugoszláv Filatelista Szövetség 1044
 Jugoszláv Filmkritikusok Egyesülete 577
 Jugoszláv Filmszövetség 94
 Jugoszláv Filmtár 603
 Jugoszláv Fotószerzők Szövetsége 86
 Jugoszláv Humorfesztivál (Budva) 907
 Jugoszláv Kommunista Párt = Jugoszláv Kommunista Szövetség
 Jugoszláv Kommunista Szövetség 123, 189, 204, 274, 282, 283, 495, 512, 549, 554, 598, 733, 748, 815, 852, 888, 1014
 Jugoszláv Labdarúgó-szövetség 550
 Jugoszláv Levéltár 923
 Jugoszláv–Magyar Baráti Társaság (Bp) 392
 Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetsége 183
 Jugoszláv Szakszövetség 268
 Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt 100, 183, 768

- Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia (Zágráb) 379, 653, 843
- Jugoszláv Zeneszerzők Szövetsége 1026
- Jugoszláviai Akadémiai Énekkar (Bg) 518, 970
- Jugoszláviai Magyar Írás 51, 1055
- Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon 186
- Jugoszláviai Magyar Könyvtár 500, 680, 868
- Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség 224, 540
- Jugoszláviai Magyar Műhely 429
- Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (JMMT) 816
- Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár (Nb) 496
- Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület 543, 555
- Jugoszláviai Magyar Regénytár 681
- Jugoszláviai Magyar Újság (Sza) 36, 209, 531, 643, 721, 835, 970
- Jugoszláviai Méhészet 945, 946
- Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház 21, 415
- Jugoslovenski Klobučar (Sza) 51
- Jugoton (Zágráb) 731
- Julián Akadémia (Párizs) 260
- Julián Egyesület 21, 494, 895
- Kalangya 72, 98, 99, 120, 130, 150, 154, 159, 168, 169, 204, 205, 206, 209, 224, 250, 252, 281, 282, 315, 345, 371, 395, 396, 404, 428, 492, 496, 500, 510, 528, 531, 556, 567, 589, 599, 540, 641, 735, 775, 781, 782, 858, 861, 878, 898, 911, 924, 925, 926, 959, 964, 965, 971, 1026, 1055
- Kalangya Könyvtár 281, 500
- Kalauz (Bp) 937
- Kalocsai Érseki Levéltár 368, 369, 730, 915, 1004, 1048
- Kalocsai Érseki Papnevelde (Hitoktatóképző Intézet) 57, 368, 551, 784, 800, 915, 1004, 1048
- Kalocsai Érseki Tanítóképző 178, 189, 277, 353, 559, 1040
- Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 1004, 1048
- Kalocsai Jezsuita Gimnázium 130, 223, 368, 503, 510, 523, 539, 550, 773, 1048
- Kalocsai Néplap 558, 1048
- KALOT-mozgalom (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) 691, 692
- Kamara- és Kísérleti Színházak Fesztiválja (Szarajevó) 25
- Kamarai Mérnöki Hivatal 138, 826
- Kamerális Főiskola (Varasd) 83
- Kanizsai Írótábor 990
- Karikatúrabienále (Vasto) 492
- Karikatúrabienále (Vercelli) 492
- Karikatúrabienále (Zenica) 492
- Karlócai Egyházi Levéltár 913
- Karlócai Görögkeleti Gimnázium 361, 618, 619, 728, 806, 1055, 1070
- Karlócai kertészeti középiskola 94
- Karlócai Levéltár = Vajdasági Levéltár
- Karmelita Nővérek Kongregációja 141
- Károly Egyetem (Prága) 72, 482
- Kassai Gazdasági Tanintézet 640
- Kassai Jezsuita Kollégium 839
- Kassai Munkás 448
- Kassai Tankerületi Főigazgatóság 57
- Katolikus Egyházi Zeneközlöny 504
- Katolikus Főgimnázium (Gyulafehérvár) 691
- Katolikus Kórház (Új) 39
- Katolikus Néppárt 57
- Katolikus Olvasókör (Új) 1018
- Katona József Színház (Kecskemét) 562
- Katonai Orvostudományi Akadémia (Bg) 221
- Katonai Rögtönítélő Bíróság (Sza) 811
- Katonai Térképészeti Intézet (Bp) 434
- Kecskeméti Piarista Gimnázium 20, 678
- Kecskeméti Református Kollégium 17,

- 20, 249, 676
 Kecskeméti Színház = Katona József Színház
 Kegyes Tanítórend (piaristák) 45, 140, 299, 529, 629
 Kec = Buksi
 Kelet Népe 532
 Keleti Kereskedelmi Akadémia (Bp) 469
 Keleti Kereskedelmi Akadémia (Új) 469
 Keleti Kereskedelmi Tanfolyam (Bp) 469
 Képes Családi Lap (Bp) 454, 546
 Képes Ifjúság 178, 243, 284, 417, 602, 766, 926
 Képes Sportújság 808
 Képes Vasárnap (Új, Sza) 206, 414, 496, 565, 897, 964
 Képes Világ (Bp) 723
 Képes Világlap (New York) 321
 Képzőművészeti Akadémia (Bécs) 442, 534, 834
 Képzőművészeti Akadémia (Bg) 6, 16, 29, 152, 153, 690, 757, 907, 1019
 Képzőművészeti Akadémia (Karlsruhe) 576
 Képzőművészeti Akadémia (München) 746, 747
 Képzőművészeti Akadémia (Prága) 69
 Képzőművészeti Akadémia (Zágráb) 117, 976
 Képzőművészeti Főiskola (Bp) 14, 69, 198, 260, 261, 336, 366, 450, 457, 626, 686, 708, 752, 792, 821, 847, 925, 972, 1003, 1006
 Képzőművészeti Főiskola (Firenze) 366
 Képzőművészeti Levelező Iskola (Magyar Szó) 16
 Képzőművészeti Találkozó (Sza) 198, 239, 782
 Kerámiai Triennálé (Sza) 239
 Kerepesi temető (Bp) 1057
 Kereskedelmi Akadémia (Bécs) 981
 Kereskedelmi Akadémia (Bp) 13, 293
 Kereskedelmi Akadémia (Új) 420
 Kereskedelmi és Iparbank (Sza) 1068
 Kereskedelmi Tengerészeti Akadémia (Fiume) 335
 Keresztény Magyarország (Bp) 57
 Keresztény Nemzeti Párt 39
 Keresztény Sajtószövetkezet (Sza) 140
 Keresztény Szó (Kolozsvár) 137
 Keresztény Ifjúsági Egylet (KIE) 495, 876, 956
 Kert (Bp) 431
 Kertész és Vincellériskola = Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
 Kertész Gazda 1033
 Kertészet (Bp) 451
 Kertészeti Akadémia = Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
 Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 94, 451, 805
 Kertészeti Középiskola (Kamenica) 94
 Kertészeti Lapok (Bp) 1036
 Kertészeti Tanintézet (Bp) 451, 805
 Kertészeti és Szőlészeti Főiskola = Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
 Kertészeti Társulat Közlönye (Bp) 796
 Kerti Gazdaság 796
 Kerületi Munkásbiztosító (Sza) 827, 1013
 Keszthelyi Agrártudományi Egyetem 33, 52, 276, 431, 640, 806, 950
 Kéve (Sza) 35
 Kikindai Districtus (Koronakerület) = Nagyikindai Kiváltságos Szerb Koronakerület
 Kikindai Közöny = Nagyikindai Közöny
 Kilátó (a Magyar Szó művelődési magazinja) 97, 136, 177, 284, 617, 621, 687, 740
 Királyhágó-melléki Református Egyház 977
 Királyi Katolikus Gimnázium (Pozsony) 349
 Királyi Katolikus Magyar Főgimnázium = Újvidéki Magyar Gimnázium
 Királyi Kincstári Jóságok (Bácska) 53
 Királyi Kuria 125, 180, 857
 Királyi Művészeti Iskola (Bg) 16

- Királyi Privilegizált Hajókázó Társaság
= Ferenc-csatorna Társaság
- Király Színház (Bp) 143, 575, 699
- Kis-csatorna = Ferenc József Öntöző és
Hajózó Csatorna
- Kisebbségi Könyvtár (Zombor) 680
- Kisfaludy Színház (Győr) 387
- Kisfaludy Társaság 11, 18, 92, 170,
744, 892, 893, 996
- Kishegyesi Kerámiatábor 239
- Kis Lap (Bp) 19
- Kis Magyarok Könyvtára (Nb) 496, 497
- Kiss Lajos Néprajzi Társaság (Sza) 816
- Klasszikus Regénytár 37
- Klimatológiai Évkönyv (Bp) 314
- Klingspor Múzeum (Offenbach) 144
- Književnost (Zágráb) 608
- Kókai Imre Általános Iskola (Temerin)
287
- Kolozsvári Egyetem 19, 118, 236, 249,
301, 315, 364, 390, 409, 523, 524,
525, 642, 668, 977, 978, 999, 1031
- Kolozsvári Gazdasági Akadémia 87
- Kolozsvári Konzervatórium 674
- Kolozsvári Operaegyüttes 211
- Kolozsvári Református Kollégium 890
- Kolozsvári Színház = Nemzeti Színház
- Kolozsvári Színházi Közlöny 398
- Kolozsvári Teológiai Egyetem 415
- Kommunista (Új) 930
- Kommunista Ifjúsági Szövetség (SKOJ)
549
- Kommunista- és Munkáspártok Tájé-
koztató Irodája (Kominform) 165,
242, 328, 444, 495, 637, 691, 786
- Kommunisták Magyarországi Pártja
842, 879
- Kongresszusi Könyvtár (Washington) 699
- Kordaviselők Társulata (Szent Anna
nevét viselő szekta) 311
- Korinthoszi Csatornaépítő Vállalat 349,
986
- Kornelije Stanković Zeneiskola (Bg)
518, 568
- Korunk (Kolozsvár) 244, 265, 392,
608, 626, 732, 842
- Korunk Szava (Bp) 50
- Kossuth-díj 818, 978, 1061
- Kossuth Lajos Tudományegyetem
(Debrecen) 469, 470, 580, 658, 818,
939, 1050
- Koszorú (Bp) 18, 182
- Kovács József Alapítvány 554
- Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
(KGST) 550
- Kövek (Forum-sorozat) 691
- Közakarat (Nb) 100, 123, 349, 608
- Közegészségügyi és Törvényszéki Or-
vostan (Bp) 1046
- Középiskolai Matematikai Lapok (Bp)
704
- Közgazdaság (Sza) 625
- Közgazdasági Kar (Sza) 787, 851
- Közgazdasági Középiskola (Pécs) 276
- Közgazdasági Szemle (Bp) 276, 281
- Közgazdaságtudományi Egyetem (Bp)
469, 642
- Közigazgatási Intézet (Új) 415
- Közlöny (Bp) 12, 855
- Közlöny Kivonata (Sza) 916
- Közművelődési Közösség (Kulturna
Prosvetna Zajednica) 840
- Központi Hitelszövetkezet (Nb) 630
- Központi Mezőgazdasági Egyesület
(Nb) 722
- Központi Papnevelő Intézet (Bp) 137,
182, 368, 1004
- Községi Közlöny (Nb) 399
- Köztársasági Párt 479
- Köztelek (Bp) 237, 276, 304, 640, 951
- Kristóf Intézet = Nagyszentmiklósi
Gazdasági Intézet
- Kriterion Könyvkiadó (Bukarest) 61,
859
- Krónika (Pécs) 608
- Kulisa (Zágráb) 61
- Kultura (Zágráb) 608
- Kultúra (Sza) 835
- Kulturbund 956, 964

- Kultúregyesületek Szövetsége (Sza) 858
 Kultúrpalota (Marosvásárhely) 534, 689
 Külső Katolikus Kör (Új) 540
- Látóhatár (Bp) 206
 Leány Tan- és Nevelőintézet (Nb) 1047
 Legfelső Bíróság (Bg) 224
 Legfelső Bíróság (Bp) 719, 929
 Legfelső Honvédelmi Tanács (Bp) 696
 Leipziger Illustrierte Zeitung 1061
 Lendvai Füzetek 1027
 Léner-kvartett 597
 Lengyel Légió 1056, 1057
 Lepoglavai Akadémia 272
 Letopis Matice srpske (Új) 218, 899
 Létünk (Sza) 372, 520, 787, 869, 980, 1042
 Levente Egyesület 42
 Lifka-mozi (Sza) 320
 Lipcsei Egyetem 33
 Liszt Ferenc Kör (Bp) 422
 Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 13, 47, 89, 168, 263, 324, 422, 518, 581, 596, 651, 674, 731, 909, 1047
 Literária Könyv- és Lapterjesztő Vállalat 499, 500, 868, 878
 Literatura (Bp) 226
 Londoni Szimfonikusok 731
 Losonci Tanítóképző 382
 Lőcsei Evangélikus Gimnázium 618
 Ludovika Akadémia (Bp) 106, 696, 517, 928
 Ludovika Akadémia Közlönye 497
 Lumina (Versec) 178
 Luteránus Világszövetség 719
- Ma (Bp) 373, 842
 Madách Színház (Bp) 83, 291
 Madách Színpad (Nb) 242, 460, 462, 463, 711, 1001
 Magvető (Kishegyes) 21
 Magvető Könyvkiadó (Bp) 133, 326, 845
 Magyar Adorján Baráti Kör (Bp) 620
 Magyar Adorján Magyarságtudományi Társaság (USA) 620
- Magyar Alduna (Fehértemplom) 329
 Magyar Állami Földtani Intézet 385, 433, 470, 471, 523, 577, 597
 Magyar Állami Operaház 29, 38, 169, 278, 325, 581, 597, 651, 712, 714, 740, 741, 760, 761, 925, 1076
 Magyar Államvasutak 696
 Magyar Atletikai Club (Bp) 1012
 Magyar Bányászújság (New York) 320
 Magyar Barlangkutató Társulat 471
 Magyar Botanikai Lapok 225, 1037
 Magyar Család (Cleveland) 420
 Magyar Cserkész Szövetség 573
 Magyar Egyházi Kórus (Új) 540
 Magyar Élet (Óbecse) 99, 209
 Magyar Élet Pártja 540
 Magyar Fotóművészek Országos Szövetsége 898, 1076
 Magyar Figaró (Bp) 465
 Magyar Fotó (Bp) 898
 Magyar Fotóművészek Szövetségének Fotótörténeti Gyűjteménye 718
 Magyar Föld (Bp) 431
 Magyar Földhitelintézet 37, 633
 Magyar Földrajzi Könyvtár 397
 Magyar Földrajzi Társaság 397, 470
 Magyar Gazda (Bp) 89, 1015
 Magyar Gazdasági Egyesület 649
 Magyar Gyümölcs (Bp) 451
 Magyar Hírlap (Bp) 37, 276, 363
 Magyarhoni Tanítóegyletek Szövetség 797
 Magyar Írók Segélyegylete 723
 Magyar Írószövetség 192, 938
 Magyar Jogászegylet 793
 Magyar–Jugoszláv Baráti Társaság 206
 Magyar–Jugoszláv Tankönyvi Bizottság 821
 Magyar Kamara = Magyar Királyi Kamara
 Magyar Kaszinó (Új) 540
 Magyar Katolikus Főgimnázium = Újvidéki magyar gimnázium
 Magyar Képes Újság (Zágráb, Eszék) 178, 203, 463, 626

- Magyar Képtár (Sza) 429
 Magyar Kertészet 796
 Magyar Kertészeti Egyesület 267
 Magyar Királyi Helytartótanács 302, 579, 706, 839, 896
 Magyar Királyi Katolikus Gimnázium (Gödöllő) 564
 Magyar Királyi Kamara 175, 176, 357, 840, 896
 Magyar Királyi Kamara Tanulmányi Alapja 928
 Magyar Királyi Operaház = Magyar Állami Operaház
 Magyar Kisebbség (Lugos) 775, 955, 957
 Magyar Kórus (Új) 970
 Magyar Könyvszemle 351, 584
 Magyar Közművelődési Egyesület = Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület
 Magyar Köztársaság (Bp) 478
 Magyar Köztisztviselő (Bp) 672
 Magyar Kultúrközpont (Toronto) 972
 Magyar Kultúrtanács 853, 970
 Magyar Kurir 75, 499
 Magyar Labdarúgók Szövetsége (MLSZ) 627
 Magyar Madártani Intézet 47, 201, 577, 1031
 Magyar Méh 34, 356
 Magyar Mérnök 34, 625, 807
 Magyar Mérnök Egylet (Temesvár) 745
 Magyar Mérnök- és Építészegylet (Bp) 34, 808
 Magyar Mezőgazdasági Múzeum 276
 Magyar Munkás (Bp) 865
 Magyar Művészet 306
 Magyar Napsugár Színház (Florida) 1019
 Magyar Nemzet (Bp) 674
 Magyar Nemzeti Bank 74
 Magyar Nemzeti Galéria 505, 644, 682
 Magyar Népkör (Becse) 250
 Magyar Néplap (Bp) 650
 Magyar Néptanító 797
 Magyar Népzene Tára 518, 778
 Magyar Nők (Cleveland) 420
 Magyar Numizmatikai Társulat 250
 Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete (Új) 202, 379, 518, 551, 555, 605, 641, 687, 875, 889, 912, 971
 Magyar Nyelvőr 188, 887, 1029
 Magyar Nyelvterjesztő Egylet (Versec) 752
 Magyar Nyelvű Vegyes Gimnázium = Szabadkai magyar gimnázium
 Magyar Olvasókör (Sza) 690
 Magyar Olvasókör (Zombor) 223, 627
 Magyar Ornitológiai Központ = Magyar Madártani Intézet
 Magyarország (Bp) 19, 607, 674, 679, 723, 744, 1067
 Magyarország Bortermesztését s' Készítését Tárgyazó Folyóírás 585, 827
 Magyarországi Evangélikus Egyház 718
 Magyarországi Szociáldemokrata Párt 123, 183, 348, 370, 481, 732, 842, 931, 1013
 Magyarországi Szocialista Munkáspárt 134, 732
 Magyarországi Vasutasok Szövetsége 817
 Magyar Országos Levéltár 49, 64, 127, 436, 666, 730, 742, 758, 823, 913, 940
 Magyaróvári Gazdasági Tanintézet = Keszthelyi Agrártudományi Egyetem
 Magyar Párt (Sz) 151, 162, 204, 223, 354, 355, 394, 774, 867, 881, 922, 998, 1017, 1018
 Magyar Pedagógiai Szemle 797
 Magyar Polgári Kaszinó (Új) 162, 1018
 Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata 416
 Magyar Református Világszövetség 416
 Magyar Rézhengerművek 339
 Magyar Rézkarcoló Művészek Egyesülete 1061
 Magyarság 771
 Magyarságtudó Társaság

- ság (Sza) 787
 Magyar Sajtó 538
 Magyar Sajtókamara 957
 Magyar Sakkélet 269
 Magyar Sakkfeladványszerzők Szövetsége 705
 Magyar Sakklap 704
 Magyar Sakkszövetség 56, 707
 Magyar Sakkvilág 705
 Magyar Szemle (Bp) 319, 775
 Magyar Szentföld (Bp) 622
 Magyar Színház (Bp) 13, 336, 710
 Magyar Színházi Lap (Bp) 262
 Magyar Szó (Új) 16, 40, 66, 86, 91, 94, 97, 105, 133, 136, 140, 144, 163, 164, 177, 192, 218, 225, 247, 284, 330, 332, 341, 367, 386, 388, 415, 421, 487, 491, 492, 494, 495, 501, 511, 522, 530, 531, 533, 543, 549, 557, 576, 590, 599, 612, 620, 621, 623, 645, 660, 679, 680, 687, 711, 722, 735, 740, 746, 754, 786, 800, 801, 803, 809, 810, 811, 817, 819, 861, 862, 863, 864, 870, 874, 889, 907, 915, 917, 918, 932, 949, 958, 973, 979, 980, 989, 991, 992, 1003, 1007, 1026, 1044, 1059, 1062
 Magyar–Szovjet Művelődési Társaság 1067
 Magyar Tanítóképző (Bp) 686, 917, 970, 979, 1029
 Magyar Tanítóképző (Eszék) 730
 Magyar Tanítóképző (Sza) 135, 372, 482, 557, 582, 730, 869, 939, 984, 991
 Magyar Tanítóképző (Új) 268, 939, 970, 1026, 1029
 Magyar Tanszék = Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Tan-széke
 Magyar Tanügy 837
 Magyar Távirati Iroda (MTI) 696
 Magyar Tengerpart (Fiume) 296, 664, 844, 849, 1039
 Magyar Testnevelési Egyetem 173
 Magyar Történelmi Társulat 59, 679, 754, 978
 Magyar Tudomány 469, 777
 Magyar Tudományos Akadémia 63, 77, 78, 92, 93, 114, 128, 149, 170, 226, 232, 340, 343, 379, 383, 434, 452, 471, 522, 523, 524, 537, 580, 584, 618, 649, 713, 720, 741, 774, 777, 804, 818, 820, 833, 866, 880, 894, 895, 913, 914, 941, 947, 952, 954, 978, 991, 994, 1039, 1050
 Magyar Tudományos Akadémia Népezenekutató Csoportja 518, 777
 Magyar Tudós Társaság = Magyar Tudományos Akadémia
 Magyar Turán-Sumir Szemle (Cleveland) 420
 Magyar Turista Egyesület 1040
 Magyar Újság 922
 Magyar Újságíró-szövetség 392
 Magyar Ünnepi Játékok (Palics) 118, 283, 549, 716, 810
 Magyar Vadász Újság 734
 Magyar Vízügyi Múzeum (Esztergom) 90
 Magyar Vöröskereszt-kórház 46, 457
 Makói Friss Újság 792
 Marczibányi-gyűjtemény 632
 Margit-körúti Fegyház (Bp) 190, 327, 611
 Mária Dorottya Egyesület (Új) 700
 Mária Kongregáció 141
 Mária Terézia-rend 377
 Maribori Pedagógiai Akadémia 938
 Marko Nešić Eszperantó Egyesület 555
 Marosvásárhelyi Református Kollégium 675
 Matematikai és Fizikai Lapok (Bp) 290, 546
 Matematikai és Természettudományi Értesítő (Bp) 290
 Matematikai és Természettudományi Közlemények (Bp) 145
 Matica slovenska (Pozsony) 956
 Matica srpska (Új) 91, 130, 609, 661, 753, 837, 914, 1063

- Matica srpska Antikváriuma 852
 Matica srpska Galéria 17, 953
 Medicina Könyvkiadó 59
 Megyei Levéltár (Nb) = Városi Levéltár
 Méhészet (Sza) 946
 Méhészeti Főiskola (Bécs) 961
 Mérnöki Intézet (Bp) 89, 93, 240, 241, 490, 502, 650, 666, 758, 771, 802, 822, 824, 866, 892
 Messinger Intézet (Nb) 81
 Metodista Egyház (USA) 46
 Metropolitan Opera (New York) 760
 Mezőgazdasági Akadémia (Hohenheim) 409
 Mezőgazdasági Főiskola (Bécs) 303, 304
 Mezőgazdasági Kísérleti Intézet (Keszthely) 451
 Mezőgazdasági Munkások Szövetsége 748, 749
 Mezőgazdasági Múzeum (Bp) 286, 824
 Mezőhegyesi Méntelep 190
 Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek (Nb) 141, 182
 Mikroszkóp Színház (Bp) 878
 Milánói Opera (Scala) 740
 Minerva (Felső Magyar Országai Minerva, Kassa) 78
 Minerva Könyvkiadó (Sza) 421, 817
 Mintarajziskola és Rajztanárképző = Képzőművészeti Főiskola
 Mitrovicai Fegyház 512, 521, 702, 733, 815, 860, 897, 957
 Mladost-Ifjúság 198
 Modern Könyvtár (Bp) 483
 Modern Művészetek Képtára (Új) 17, 821
 Mokranjac Zeneiskola (Bg) 970
 Monográfia Füzetek (Zenta) 268
 Móra Ferenc Múzeum (Szeged) 16, 677
 Móra Könyvkiadó (Bp) 133
 Moša Pijade Gimnázium = Szabadkai magyar gimnázium
 Moša Pijade Gimnázium = Újvidéki magyar gimnázium
 M Stúdió (Új) 1001
 Munkánk (Sz) 285, 509
 Munkásbiztosító (Bp) 370
 Munkásbiztosító (Sz) 481
 Munkásbiztosító Pénztár (Zombor) 370
 Munkásegylet (Új) 183
 Munkásképző Egylet (Nb) 348
 Munkásotthon (Kikinda) 274
 Munkásotthon (Nb) 123
 Munkásotthon (Új) 512
 Munkásotthon (Zenta) 958
 Munkás Újság (Új) 1014
 Munkásügyi Szemle (Bp) 281
 Muratáj (Alsólendva, Szln) 938
 Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 364
 Múcsarnok (Bp) 230, 261, 505, 627, 747, 948
 Műegyetem = Budapesti Műszaki Egyetem
 Műegyetemi Athletikai és Football Club 759
 Műemlékek Országos Bizottsága = Országos Műemlékvédelmi Hivatal
 Műemlékvédelmi Intézet (Sza) 816
 Műszaki Könyvkiadó (Bp) 59
 Művelődési Otthon (Topolya) 242
 Művelődési Otthon (Verbász) 748
 Művészet (Bp) 306, 686
 Művészeti Akadémia (Új) 740, 846
 Művészeti Akadémia Színművészeti Tanszéke (Új) 740, 1021
 Művészfényképészek Nemzetközi Szervezete (FIAP) 86
 Naftagas (Új) 549
 Nagypáti Kukac Péter Képzőművészeti Díj 693
 Nagybányai Festőtelep 626, 747, 1003
 Nagybecskereki Dalárda 503
 Nagybecskereki Futár 586
 Nagybecskereki gimnázium 926
 Nagybecskereki Híradó 998
 Nagybecskereki Honvédegylet 64
 Nagybecskereki Izraelita Népiskola 77, 78

- Nagybecskerekai Kegyesrendi Algimnázium = Nagybecskerekai Piarista Főgimnázium
- Nagybecskerekai Művésztelep 1003
- Nagybecskerekai Népbank Rt. 424
- Nagybecskerekai Piarista Főgimnázium 11, 50, 121, 137, 140, 150, 160, 173, 213, 245, 261, 299, 307, 314, 319, 323, 328, 357, 358, 390, 415, 460, 499, 503, 529, 530, 546, 563, 629, 706, 711, 823, 899, 912, 1002, 1047
- Nagybecskerekai (zrenjanini) Püspökség 341, 362, 463, 464, 563
- Nagybecskerekai Szövőtanműhely 557, 690
- Nagybecskerekai Takarékpénztár 630
- Nagyhevesi Tiszaszabályozási Társulat 857
- Nagykikindai Állami Főgimnázium 170, 235, 245, 288, 328, 358, 399, 451, 889, 913, 995
- Nagykikindai Gőzmalom Rt. 1004
- Nagykikindai Híradó 399, 455
- Nagykikindai Kiváltságos Szerb Koronakerület 410, 839
- Nagykikindai Közlöny 245, 270, 399, 455, 697, 1004
- Nagykikindai Lapok 455
- Nagykikindai Levéltár 408
- Nagyköröszi Főgimnázium 18
- Nagyszentmiklósi Gazdasági Iskola 87, 88, 89, 156, 695, 696
- Nagyszentmiklósi Zene- és Dalegylet 88
- Nagyszombati Egyetem 272, 773
- Nagyvilág (Bp) 19, 723, 744
- Napkelet (Bp) 538, 723, 925
- Napló = Bács megyei Napló
- Napló (Új) 504, 505, 537, 586
- Napsugár (a Magyar Szó melléklete) 557
- Narodni Glas (Zágráb) 76, 861
- Narodno Zdravlje (Bg) 616
- Naša Pošta (Új) 140
- Nazarenus Gyülekezet 480
- Negyvennyolcas Párt 699
- Nehézipari Mérnöki Egyetem (Miskolc) 340
- Német Légió 1057
- Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) 223
- Nemzeti Casino (Baja) 727
- Nemzeti Galéria (Bp) 156, 231, 834, 881, 952, 973
- Nemzeti Könyvtár (Bg) 852
- Nemzeti Munkapárt 500
- Nemzeti Múzeum (Bg) 891, 953
- Nemzeti Múzeum (Bp) 11, 30, 98, 111, 265, 412, 481, 572, 577, 632, 721, 948, 952, 1055
- Nemzeti Múzeum Éremtára 349
- Nemzeti Múzeum (Tokió) 433
- Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat (Sza) 528
- Nemzeti Parasztpárt 177
- Nemzeti Sport 627, 809
- Nemzeti Szalon (Bp) 15, 156, 187, 261, 447, 476, 699, 708, 1003
- Nemzeti Színház (Bp) 18, 28, 29, 55, 211, 212, 231, 262, 365, 387, 429, 430, 442, 578, 610, 671, 672, 713, 714, 729, 1067, 1075, 1076
- Nemzeti Színház (Kolozsvár) 142, 148, 149, 581
- Nemzeti Színház (Pécs) 83, 562, 985
- Nemzeti Színház (Szeged) 610
- Nemzeti Színház (Zágráb) 424
- Nemzeti Tanács (Nagyvárad) 20
- Nemzeti Tanács (Nb) 123, 865
- Nemzeti Tanács (Pécs) 244, 1054
- Nemzeti Tanács (Sza) 481
- Nemzeti Torna Egylet Tornatanítói Tanfolyama 1013
- Nemzeti Újság (Bp) 49, 67
- Nemzeti Zenede 29, 674
- Nemzetközi Állandó Bíróság 222
- Nemzetközi Csillagászati Szövetség 950
- Nemzetközi Feladványszerzők Szövetsége 705
- Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kong-

-
- resszus 85
- Nemzetközi Humorbiennále (Tolentino) 492
- Nemzetközi Karikatúrafesztivál (Bp) 492
- Nemzetközi Karikatúra Szalon (Bordighera) 492
- Nemzetközi Oktatásügyi Intézet (Aachen) 502
- Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) 497, 498, 933
- Nemzetközi Sakkszövetség 56
- Nemzetközi Szüfrazsett Szövetség 700
- Nép (Új) 957
- Népbarát (Becse) 207, 353
- Népbírószágok Országos Tanácsa 929
- Népfront 521, 869, 999, 1014, 1030
- Népkör (Sza) 16, 247, 294, 338, 509, 599, 637, 703, 710, 739, 818, 819, 868, 1000, 1019
- Népkör (Zenta) 883
- Népliget Színkör (Bp) 60
- Népnevelők Lapja 1043, 1059
- Népoktatás = Oktatás és Nevelés
- Népoktatás (1895–97) 104, 797
- Néppárt 1017
- Néprajzi Értesítő 98, 337, 995
- Néprajzi Múzeum (Bp) 337, 995
- Néprajzi Társaság (Bp) 409, 751
- Népszabadság (Bp) 392, 842
- Népszava (Bp) 20, 134, 319, 354, 542, 732, 848, 1013
- Népszava (Sza) 76, 190, 521, 542, 611, 643, 724, 841, 850, 861, 924
- Népszínház (Bp) 142, 401, 573, 672
- Népszövetségi Ligák Uniója (Genf) 223, 775
- Néptanítók Lapja 798, 864, 1059
- Népújság 938
- New York-i Filharmónia 760
- Notre Dame apácák (Temesvár) 299
- Nova Posoniensia 95
- Noviszádi Atlétikai Klub (NAK) 909, 1018
- Novi Sad Labdarugóklub 550, 808
- Novo Pokolenje Könyvkiadó (Bg)
- 932
- Novosadska Enciklopedija = Enciklopedija Novog Sada
- Növényteni Intézet (Bp) 98
- Nővilág (Bp) 538
- Numizmatikai Közöny 315, 350
- Nutriatényésztők Országos Szövetsége 59
- Nyelvművelő (a Magyar Szó melléklete) 543, 555
- Nyelvművelő Egyesület (Új) 716
- Nyelvtudományi Társaság 1029
- Nyilaskeresztes Párt 106
- Nyitrai Piarista Gimnázium 308
- Nyugat 35, 36, 37, 55, 186, 226, 289, 306, 319, 372, 373, 390, 392, 427, 448, 492, 499, 560, 582, 657, 732, 743, 791, 792, 842, 849
- Óbecse és Vidéke 178, 277, 334, 335, 888
- Óbecsei Hírlap 888
- Óbecsei Hírmondó 550
- Óbecsei Közöny 207, 353, 888
- Óbecsei Polgári Lövészegylet 277
- Óbecsei Polgári Magyar Dalkör 277
- Óbecsei Újság 353, 888
- Oktatás és Nevelés (Sza) 135, 939
- Olajtermelők Szövetkezete 722
- Olcso Könyvtár (Bp) 18, 889
- Olimpiai Játékok 498
- Ónodi Kiskorú Javítóintézet 811
- Opéra-Qomique (Párizs) 731
- Ornitológiai Intézet = Magyar Madártani Intézet
- Oroszlámosi Szent György Monostor 184, 185
- Országos Halászati Felügyelőség 791
- Országos Honvédelmi Bizottmány 103
- Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiái Központ 306
- Országos Közegészségügyi Tanács 454
- Országos Közoktatási Tanács 68
- Országos Levéltár = Magyar Országos

- Levéltár
 Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) 276
 Országos Magyar Iskolaegyesület 170
 Országos Magyar Képzőművészeti Tanács 447
 Országos Magyar Méhészeti Egyesület 34
 Országos Magyar Régészeti Társaság 572
 Országos Meteorológiai Szolgálat 314
 Országos Monográfiai Társaság 1023
 Országos Műemlékvédelmi Hivatal 105, 344
 Országos Nemzetőri Bizottmány 975
 Országos Orvosszövetség 162
 Országos Pázmány Egyesület 57
 Országos Rabbiképző Intézet 522
 Országos Radikális Párt 339
 Országos Rákbizottság 162
 Országos Selyemtenyészési Felügye-
 lőség (Szekszárd) 116
 Országos Széchényi Könyvtár 16, 53,
 68, 296, 416, 501, 511, 569, 754,
 779, 951, 1012, 1017
 Országos Színészegyesület Színész-
 képző Iskolája 226, 280, 337, 710
 Országos Színész- és Nyugdíjintézet 271
 Országos Szőlőiskola (Bp) 826
 Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) 606
 Országos Venyige Oskola = Országos Szőlőiskola
 Ország Tükre (Bp) 723
 Ország-Világ (Bp) 37, 351, 920
 Orvosi Hetilap 1046
 Orvostudományi Egyetem (Bg) 601
 Orvostudományi Egyetem (Bp) = Sem-
 melweis Orvostudományi Egyetem
 Osztrák–Magyar Bank 572
 Osztrák Nemzeti Bank 76
 OZNA (Népvédelmi Biztonsági Szol-
 gálat) 540
 Önkéntes Polgári Tűzoltó Egyesület (Új) 1065
 Örtűz (Sza) 209, 508, 531, 556, 970
 Őshonosság (Bp) 620
 Őszi Szalon (Párizs) 156, 166
 Palički Glasnik-Palicsi Újság 858
 Pancsovai Állami Főgimnázium 56,
 220, 300, 329, 358, 821, 889
 Pancsovai Állami Polgári Leányiskola 821, 1005
 Pancsovai Selyemgombolyító 117
 Pancsova és Vidéke 300
 Panoráma Könyvkiadó 59
 Pannónia Filmstúdió 878
 Pannónia Magyar Viszontbiztosító In-
 tézet 601
 Pannónia Nyomda (Sza) 328
 Pap Pál Gimnázium = Újvidéki Magyar
 Gimnázium
 Párizsi Egyetem 957, 977, 985, 1050
 Parlandó (Bp) 674
 Partizán (Bg) 388, 808
 Passaui Római Katolikus Püspökség 697
 Pasteur Intézet és Kórház (Bp) 457
 Pásztortűz (Pozsony) 559
 Pazmaneum (Bécs) 48, 349, 461, 559
 Pázmány Péter Római Katolikus Hittu-
 dományi Egyetem 137, 194, 368, 957
 Pázmány Péter Tudományegyetem 1041
 Pčesa Művelődéstörténeti Egyesület 514
 Pécsi Egyetem = Janus Pannonius
 Egyetem
 Pécsi Főreáliskola 361, 762, 898, 1054
 Pécsi Honvéd Hadapródiskola 696,
 740, 928, 934
 Pécsi Tanárképző Főiskola 973
 Pedagógiai Filmgyár (Bp) 1077
 Pedagógiai Főiskola (Bg) 372, 576
 Pedagógiai Főiskola (Nb) 219
 Pedagógiai Főiskola (Sza) 134, 219,
 372, 730
 Pedagógiai Főiskola (Új) 25, 268, 284,
 487, 555, 557, 608, 750, 820, 875,
 979
 Pedagógiai Intézet (Eszék) 646

- Pedagógiai Intézet (Sza) 135
 Pedagógiai Intézet (Új) 135
 Pedagógium (budai) = Budapesti Tanítóképző Intézet
 Pedagoška stvarnost 869
 Pelagić-szövetség 183, 768
 Pester Lloyd 737, 857
 Pesti Állatgyógyintézet 402
 Pest-budai Hangászegyesület = Nemzeti Zenede
 Pesti Divat 1016
 Pesti Hírlap 56, 97, 122, 151, 261, 319, 329, 353, 430, 500, 505, 509, 672, 781, 905, 906, 957, 975, 1053, 1061
 Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Fiúgimnáziuma 290
 Pesti Királyi Egyetem Szülészeti Tan széke = Semmelweis Orvostudományi Egyetem
 Pesti Magyar Játászó Társaság 578
 Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 293, 294, 993
 Pesti Merilin Színház 846
 Pesti Napló 34, 37, 66, 88, 169, 226, 369, 392, 408, 465, 480, 538, 596, 664, 672, 745, 857, 908, 921, 990, 1023
 Pesti Sakk-kör 268, 706
 Pesti Szabadalmazott Kereskedők Testülete 293
 Pesti Szálloda (Nb) 66
 Pesti Versenyző Társaság és Lótenyésztő Egylet 191
 Petőfi Brigád 820, 1007
 Petőfi Sándor Általános Iskola (Topolya) 645
 Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület (Új) 716
 Petőfi-század (Franciaország) 732
 Petőfi Színház (Bp) 291
 Petőfi Színpad (New York) 83
 Petőfi Társaság 11, 730, 892
 Philharmonia Hungarica (Bécs) 731
 Piarista Gimnázium (Collegium Pestinense, Bp) 349, 362, 479
 Piarista Gimnázium (Debrecen) 307
 Pikáns Lapok (Bp) 465, 466
 Pilvax Kávéház 591
 Pionírújság = Jó Pajtás
 Pleitz F. Pál nyomda (Nb) 160, 629, 630, 837, 873, 894, 1033
 Pódium Kabaré (Bp) 83, 227
 Polgári Demokrata Párt 227
 Polgári Kaszinó (Sza) 125
 Polgári Kaszinó (Zombor) 627
 Polgári Leányiskola (Székesfehérvár) 700
 Polgári Leányiskola (Új) 1065
 Polgári Magyar Daloskör (Új) 346
 Polgári Magyar Kaszinó (Új) 957
 Polgári Olvasókör (Sza) 49
 Politika (Bg) 86, 809
 Poljoprivrednik (Nb) 722
 Porond 964
 Pozsonyi Egyetem 1025
 Pozsonyi Gimnázium 675
 Pozsonyi Líceum 362, 806
 Pozsonyi Országgyűlés 34, 456
 Pozsonyi Tankerület 675
 Pregled (Szarajevó) 608
 Premontrei Gimnázium (Nagyvárad) 401
 Priština-i Egyetem 642
 Privát Zeneiskola (Sza) 52
 Progres Kiadványlalat 549, 808
 Prosveta Diákotthon = Szent Gellért Konviktus
 Prosvetni Glasnik (Bg) 616
 Protestáns Egyházi és Iskolalap 122, 489
 Protestáns Hetilap 122
 Protestáns Teológiai Fakultás (Bécs) 877
 Protestáns Teológiai Kar (Párizs) 957
 Protestáns Teológiai Kar (Strasbourg, F) 957
 Pusztapéklai Kincstári Mintaöntözötelep 132, 745
 Püski Könyvkiadó (Bp) 205
 Radical Kör 125
 Rádió Alföld 51

- Rádió Hírek (Sza) 509
 Rádióiskola (Új) 730, 820
 Rádiószínház (Új) 542, 1000, 1001
 Rádió Újság (Bp) 1026
 Radio vesti (Sza) 509
 Radnički Sportegyesület (Versec) 598
 Radnóti Miklós Színház (Bp) 227
 Rajzolatok a Társas Élet- és Divatvilágából 151
 Rákosi Szidi Színészképző Iskolája 280, 575
 Ranolder Intézet (Bp) 137
 Ratio Educationis 67, 124, 993
 Református Főgimnázium (Szatmárnémeti) 977
 Református Ifjúsági Egyesület (Bp) 563
 Reformátusok Lapja (Cleveland) 420
 Református Olvasókör (Új) 16, 445, 733
 Református Teológiai Akadémia (Bp) 20, 121, 957
 Regélő (Bp) 259, 1016
 Regélő Pest Divatlap = Regélő
 Reggeli Újság (Sza) 394, 835
 Reggeli Újság (Új) 42, 98, 99, 130, 140, 162, 178, 218, 224, 445, 530, 532, 540, 559, 567, 701, 722, 878, 924, 957, 964, 965, 971, 973, 1017
 Regensburgi Botanikai Társaság 1055
 Renaissance (Nb) 301, 460
 Repüléstörténeti Múzeum (Zimony) 885
 Révai Miklós Népművelő Kör 890
 Revü (Sza) 51, 370, 396, 897
 Rijekai Labdarugóklub (H) 808
 Rimamurányi Vasművek 146
 Ring Színház (Bécs) 581
 Robert Koch Intézet (Berlin) 602
 Rochester Egyetem (New York) 48
 Rókus Kórház (Bp) 379, 398
 Rókus-templom (Szeged) 22
 Római Katolikus Egyházmegyei Hittudományi Főiskola (Szeged) 461
 Román Vöröskereszt 299
 Rovartani Lapok (Bp) 12
 Royál Orfeum 280
 Royal Philharmonic Orchestra (London) 731
 Royál Revü Varieté 83
 Röder Zenekiadó (Lipce) 568
 Rubicon Kiadó (Becse) 179, 269
 Rukovet (Sza) 247
 Sajógömöri Evangélikus Gimnázium 618
 Sajtó- és Rádióintézet (Muraszombat) 938
 Sakkélet (Bp) 56
 Salgótarjáni Vasfinomító Társulat 146
 Salzburgi Ünnepi Játékok 741
 Šamac–szarajevói Ifjúsági Vasútvonal 549
 Sárga Ház (Sza) 164, 643, 716
 Sárkány Társaság 639
 Sárospataki Faluszeminárium 97
 Sárospataki Kollégium 489, 618
 Sárvízi Csatorna Társulat 823
 Schulpe György-telep 832
 Selmezbányai Gyógyászati és Természettudományi Társulat 711
 Selmezbányai Tanítóképző 1040
 Selyemgyári Internálótábor (Új) 964
 Semmelweis Orvostudományi Egyetem 124, 127, 130, 167, 181, 457, 616, 773, 818
 Serbske Novine 891
 Sinkó Ervin Irodalmi Díj 992
 Slobodna Bačka (Sza) 509
 Slobodna Vojvodina = Dnevnik
 Sombori Újság 155, 371
 Somogyi Írás 850
 Soproni Evangélikus Líceum 618
 Soproni Napló 161
 Sorbonne = Párizsi Egyetem
 Spartacus (Sza) 388
 Spliti Magyar Egylet 417
 Sportújság (Új) 549, 808
 Srpska čitaonica (Zombor) 360
 Srpske Novine (Bg) 616
 Srpski Arhiv (Bg) 616, 617
 Srpski Dnevnik 1064
 Srpsko kraljevsko učeno društvo (Szerb Királyi Tudós Társaság) =

Szerb Tudományos Akadémia	1041
Staatoper (Bécs) 760	Szabadkai Októberi Díj 602, 869
Stella Csillagászati Egyesület 1051	Szabadkai Opera 703
Stephaneum (Kalocsa) 1048	Szabadkai Rádió 501
Sterija Játékok (Új) 25, 701	Szabadkai Sport Egylet 932
Stozer (Bg) 608	Szabadkai Tanítóképző = Magyar Tanítóképző (Sza)
Studio Slavica (Bp) 379	Szabadkai Torna Egylet 1012
Svábhegyi Csillagvizsgáló 1050	Szabadkai Városháza 534, 689, 692
Svábnémet Kultúrszövetség = Kulturbund	Szabadkai Városi Zeneiskola 142, 309, 568, 581
Svetozar Marković Gimnázium = Szabadkai magyar gimnázium	Szabad Líceum (Fehértemplom) 329
Symposion = Új Symposion	Szabad Líceum (Nb) 563
Szabadalmi Hivatal (Bg) 415	Szabad Líceum (Sza) 119, 967
Szabadelvű Párt 216, 360, 423, 801, 1065	Szabad Líceum (Zombor) 315, 353, 527, 560, 774, 983
Szabadgondolkodók Pécsi Társasága 244, 1054	Szabad Nép (Bp) 898
Szabad Hét Nap = 7 Nap	Szabadság (Bp) 329, 898
Szabadka 546, 918, 969	Szabadság (Cleveland) 321
Szabadka és Vidéke 779, 840, 900, 918, 969	Szabadság-Egyenlőség Társaság 384
Szabadkai Atlétikai és Torna Klub 388	Szabad Szó 496
Szabadkai C Tanítótanfolyam 646	Szabad Vajdaság = Magyar Szó
Szabadkai Ellenőr 49, 374, 866, 969	Szabó Ervin Könyvtár = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Szabadkai Ferences Gimnázium = Szabadkai magyar gimnázium	Szarvas Gábor Díj 496, 543, 555, 886
Szabadkai Filharmonikus Zenekar 581	Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok (Ada) 543, 886, 990
Szabadkai Hírlap 900, 901, 920	Szarvasi Evangélikus Gimnázium 618, 1031
Szabadkai Ifjúsági Club 388	Századok 158, 218, 296, 383, 392, 437, 507, 698, 717, 837, 916, 981
Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum-egylet 118	Századunk (1926–1939) 872
Szabadkai Közlöny 374, 573, 900, 918	Széchenyi Könyvtár = Országos Széchenyi Könyvtár
Szabadkai Latin Algimnázium 579	Szegedi Egyetem = József Attila Tudományegyetem
Szabadkai magyar gimnázium 105, 118, 132, 179, 247, 284, 305, 349, 367, 438, 510, 546, 574, 605, 610, 641, 649, 656, 661, 672, 715, 728, 746, 750, 828, 869, 917, 918, 931, 967, 970, 979, 1019, 1065, 1069	Szegedi Híradó 1028, 1053
Szabadkai Népszínház 136, 148, 192, 239, 240, 242, 294, 338, 387, 414, 462, 463, 574, 694, 703, 711, 740, 757, 762, 789, 790, 799, 819, 846, 876, 877, 985, 1000, 1020, 1021,	Szegedi Hírlap 664
	Szegedi Középfiskolai Főigazgatóság 837
	Szegedi Levéltár = Csongrád Megyei Levéltár
	Szegedi Múzeum = Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
	Szegedi Napló 35, 236, 672, 678, 919,

- 1061
 Szegedi Piarista Gimnázium 158, 244, 307, 314, 399, 465, 723, 756, 801, 807, 919, 941, 1028, 1046
 Szegedi Tanítóképző 119, 678
 Székely Színház (Marosvásárhely) 149
 Székesfehérvári Színtársulat 92
 Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskola 777
 Székesfővárosi Községi Ipariskola 862
 Székesfővárosi Múzeum = Budapesti Történeti Múzeum
 Szellem (Bp) 319
 Szemle (Sza) 599
 Szenci (Szempci) Kamerális Iskola 632
 Szendrői (smederevói) Püspökség 101
 Szent Benedek Rendje 105, 349, 655, 656, 697, 985
 Szenteleky Kornél Irodalmi Díj 285, 403, 755
 Szenteleky Társaság 218, 250, 775
 Szentendrei Művésztelep 450, 1006
 Szent Ferenc Rendje 101, 102, 124, 356, 530, 966, 989
 Szent Gellért Konviktus (Sza) 140, 549
 Szent István Akadémia 57, 461
 Szent István Társulat 904
 Szent Rókus-templom (Új) 540
 Szenttamási általános iskola 25
 Szent Teréz-templom Énekkara (Sza) 324
 Szépirodalmi Kiadó (Bp) 219, 417
 Szépirodalmi Közlöny (Bp) 233, 538
 Szépművészeti Kiállítások (Bp) 306
 Szépművészeti Múzeum (Bg) 748
 Szépművészeti Múzeum (Bp) 198, 306, 967
 Szerb Képzőművészeti és Iparművészeti Egyesület 82
 Szerb Nemzeti Színház (Új) 71, 562, 703, 713
 Szerb Orvosegyesület 602, 612, 617
 Szerb Orvosegyesület Múzeuma 617
 Szerb Radikális Párt 74
 Szerb Régészegyesület 902
 Szerb Tudományos Akadémia 616, 913, 914, 950, 954
 Szerb Vajdaság és Temesi Bánság 103, 179, 193, 486, 551, 650, 669
 Szerbia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsa 702
 Szerbia Képviselőháza 475
 Szerbiai Tankönyvkiadó Vállalat (Bg) 379
 Szerémségi Püspökség 615
 Szervezett Munkás (Sza) 164, 244, 391, 414, 589, 608, 611, 654, 768, 850
 Színészek Szabad Szakszervezete 291
 Színészeti Közlöny 996
 Színház (Miskolc) 270
 Színház- és Filmművészeti Főiskola (Bp) 148, 291, 846
 Színházi Élet (Bp) 154, 271, 575
 Színházi Újság (Sza) 370, 448
 Színitanoda (Pest) 775
 Színjátszó Társaság (Killényi Dávid) 92
 Színművészek Szerbiai Szövetségének Májusí Díja 1021
 Színművészeti Akadémia (Bg) 877
 Színművészeti Akadémia = Színház és Filmművészeti Főiskola
 Színművészeti Akadémia (Zágráb) 1000, 1021
 Színpadunk 1041
 Szirmai Károly Irodalmi Díj 926
 Sziváci Élet 464
 Szivárvány (a Magyar Szó melléklete) 949
 Szlavóniai Agrár Takarékpénztár (Eszék) 895
 Szlavóniai Magyar Újság 61
 Szlavóniai Naptár 21, 895
 Szlovén Televízió Lendvai Magyar Szerkesztősége 938
 Szociáldemokrata Párt = Magyarországi Szociáldemokrata Párt
 Szociális Védelmi Központ (Moravica) 203
 Szocialista Szövetség 204, 687
 Szocializmus (Bp) 20
 Szolnoki Művésztelep 1060

- Szolnoki Szigligeti Színház 846
Szombat (Sza) 36
Szombathelyi Tanárképző Főiskola 938, 999
Szótárbizottság (Új) 555
Szőlészeti Kísérleti Állomás (Bp) 111
Szöveges Színházi Hét (Sza) 51
Szövetkezeti Szövetség 684
Szövetséges Ellenőrző Bizottság (Bp) 444
Sztaniszlavszkij Színészképző Tanfolyam (Bg) 1020
- Tájékoztató Iroda = Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája
Táj- és Népkutató Intézet (Bp) 469
Takarékpénztár (Bp) 594
Tamás Galéria (Bp) 306
Tanítók Lapja 316
Tanulmányok (Új) 974
Tanulók Közlönye (Sza) 118
Tanügyi Lapok (Sza) 900
Tanyaszínház 25, 846
Tapolcai Gazdasági és Borászati Iskola 805
Társadalmi Múzeum (Bp) 305
Társadalmi Szemle (Bp) 392
Társadalomtudományi Társaság 281
Társalkodó (Bp) 87, 413, 513, 827
Tartományi Asztalitenisz Szövetség 550
Tartományi Képviselőház 687, 704, 992
Tartományi Közoktatási Tanács 661
Tartományi Műemlékvédelmi Intézet 930
Tartományi Pedagógiai Intézet 820
Tartományi Tankönyvkiadó Intézet 219, 421, 820, 821
Tartományi Tankönyvkiadó Osztály 820
Tartományi Végrehajtó Tanács 283, 549, 660, 684, 1040
Technikai Főiskola (Zürich) 529, 555
Telecska 382, 1011
Teleki Pál Tudományos Intézet 957
Teleki Téka 948
Temerini Újság 434, 558, 559, 734
- Temes-Begavölgyi Vízszabályozó Társulat 993
Temesi Bánság 85, 139, 385, 473, 499, 706
Temesvár 61
Temesvári Hadapródiskola = Temesvári Katonai Nevelőintézet
Temesvári Hittani Főiskola (papnevelde) 45, 299, 823
Temesvári Katonai Nevelőintézet 214, 821, 828, 1045
Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara 753
Temesvári Kerület 554
Temesvári Kincstári Hivatal 961
Temesvári Lapok 145, 606, 697, 1033
Temesvári Múzeum 110, 880
Temesvári Piarista Főgimnázium 108, 110, 121, 913, 977
Temesvári Tanítóképző 1047
Temeswarer Zeitung 61, 302
Tengerészeti Akadémia (Fiume) 266, 664
Teréz-templom (Sza) 51, 52, 915, 916
Térképészeti Közlöny (Bp) 433
Természet (Bp) 1029
Természetrajzi Füzetek 146
Természetrajzi Múzeum (Új) 46, 47
Természettudományi Füzetek (Temesvár) 209
Természettudományi Kar Kémiai Tan-széke (Bg) 1042
Természettudományi Közlemények 470
Természettudományi Közlöny (Bp) 546, 577, 1029, 1050
Természettudományi Múzeum (Bp) 520
Természettudományi Társaság (Temesvár) 209
Természettudományi Társulat (Bp) 235, 577, 711, 866, 1029, 1040, 1046
Testnevelési Főiskola (Bg) 907
Testnevelési Főiskola = Magyar Test-nevelési Egyetem
Testvér (Bécs) 842
Testvériség (Új) 957
Testvériség-Egység Könyvkiadó 133,

- 284, 414, 421, 542, 555, 600, 716, 932
- Textilipari Középiskola (Leskovac) 542
- Thalia (Új) 562
- Thalia Színház (Bp) 291
- Theodor Storm Társaság 502
- Theresianum (Teréz-akadémia) = Hadmérnöki Akadémia
- Tiszai Ármentesítő Társulat 486
- Tiszai Kiváltságos Koronakerület 181, 369, 490, 882, 883, 951, 952
- Tiszai Regatta Szövetség 801
- Tiszavidék (Zenta–Újvidék) 250, 277, 980
- Tiszavölgyi Társulat 487, 892
- Titeli társaskáptalan 447, 467, 587
- Titeli Sajkaskerület 228
- Tizek Társasága (Pilvax kávéház) 591
- Tizes Bizottság (1941) 540
- Toldy Ferenc Gimnázium (Bp) 821
- Topolyai Gimnázium 239, 846
- Topolyai Honvédegylet 139
- Topolyai Művészet 946
- Topolyai Művésztelep (1924) 120, 429, 757
- Topolyai Művésztelep (1953) 239
- Topolyai Népiskola 119
- Topolyai Népszínház = Járási Magyar Népszínház
- Topolyai Polgári Iskola 692
- Topolyai tábor (Magyar Királyi Rendőrség Topolyai Toloncháza 237, 528, 636, 716, 739
- Topolya és Vidéke 40
- Tornász és Vívó Egylet (Nb) 173
- Torontál (Nb) 36, 45, 66, 67, 88, 129, 160, 173, 210, 213, 227, 261, 282, 286, 320, 354, 355, 357, 392, 399, 425, 454, 460, 466, 496, 505, 522, 530, 563, 592, 629, 679, 707, 712, 734, 765, 766, 779, 801, 838, 844, 848, 859, 860, 867, 881, 890, 913, 919, 942, 965, 998, 1047, 1066
- Torontaler Volksblatt 998
- Torontáli Atlétikai Klub (Nb) 318
- Torontáli Ellenzék 859
- Torontáli Híradó (Nb) 998
- Torontáli Korcsolyázó és Hajós Egylet (Nb) 801
- Torontáli Központi Hitelszövetkezet 640
- Torontálmegyei Gazdasági Egyesület 640
- Torontálmegyei Iránytű 455
- Torontálmegyei Magyar Közművelődési Egyesület 160, 711, 848, 860, 998
- Torontálmegyei Monográfia (Borovszky) 97, 149, 210, 640, 942, 1060
- Torontálmegyei Tanügy = Délvidéki Tanügy
- Tóth Kálmán Kör 249, 737, 774
- Tovább (Sza) 509
- Tökölyanum (szerb fiatalok pesti neve-lőintézete) 743
- Törökbecse 586
- Törökbecsei Takarékpénztár 502
- Törökkanizsai Selyemgombolyító 117
- Történelemtudományi Intézet (Új) 639
- Történelmi Adattár Csanád Egyházmegye Hajdanához és Jelenéhez 721
- Történelmi Emlékhely (Ópusztaszer) 298
- Történelmi Ereklye Múzeum-egylet (Kolozsvár) 840
- Történelmi Múzeum (Új) 851, 852
- Történelmi, Nép- és Földrajzi Könyvtár (Nb) 209, 873, 954
- Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 85, 110, 145, 158
- Történelmi és Régészeti Társulat (Temesvár) 158
- Történelmi Tár (Bp) 166
- Törvénykezési Lapok 921
- Trefolt Ágoston Gimnázium (Bp) 527
- Tudományos Akadémia (Bécs) 317
- Tudományos Akadémia (Berlin) 95
- Tudományos Akadémia (London) 95
- Tudományos Akadémia (Szentpétervár) 95
- Tudományos Akadémia (Varsó) 340

- Tudományos Gyűjtemény 112, 254, 271, 413, 756
 Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (Bp) 602
 Tudományos Minősítő Bizottság (Bp) 1037
 Tudományos Társaság (Olmütz) 95
 Tudományt a fiataloknak (tehetségkutató mozgalom) 1042
 Tudománytár (Bp) 413
 Turáni Szövetség 1074
 Túrmezei Nemesek Szabad Kerülete 456
 Tükör (Nb) 332, 586
 Tűz (Pozsony–Bécs) 492
 Tűzharcos Szövetség 42

 Udvari Haditanács (Bécs) 855
 UFA Filmgyár (Berlin) 55
 Új Előre (New York) 850
 Újépület (Neugebäude) 596
 Új Falu (Új) 94, 100, 811
 Új Független Magyar Színész és Artista Egylet (USA) 1019
 Új Hírek (Zombor) 371, 528, 623, 680
 Új Idők (Bp) 35, 56, 150, 337, 351, 369, 1023
 Új Magyarország (Bp) 154
 Új Nép (Új) 510
 Újság (Bp) 39
 Újság (Sza) 841
 Új Symposion (Új) 240, 243, 459, 536, 687, 766, 926
 Újtemető (Bg) 687
 Újvidék 63, 122, 145, 169, 309, 316, 382, 457, 734, 1065
 Újvidék város Októberi Díja 555
 Újvidéki Állami Polgári Leányiskola 700
 Újvidéki Atletikai Club (UAC) 808
 Újvidéki Bridzs-klub 685
 Újvidéki Egyetem 367, 372, 415, 557, 641, 649, 661
 Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Lektorátusa 750
 Újvidéki Egyetem Bölcsészeti Karának Magyar Tanszéke 135, 219, 283, 458, 504, 555, 608, 641, 649, 687, 750, 843, 875, 974, 991
 Újvidéki Gyermekrádió 100
 Újvidéki Hírlap 573, 699
 Újvidéki Hitelszövetkezet 1018
 Újvidéki Iparművészeti Középiskola 82, 143
 Újvidéki Királyi Főgimnázium = Újvidéki magyar gimnázium
 Újvidéki Konzervatórium = Újvidéki Zeneakadémia
 Újvidéki magyar gimnázium 63, 169, 170, 171, 296, 309, 456, 579, 675, 696, 700, 734, 773, 785, 863, 898, 1026
 Újvidéki Napló 1065
 Újvidéki Olvasókör 875
 Újvidéki Opera 703, 910, 970
 Újvidéki Rádió 70, 94, 100, 133, 136, 225, 242, 283, 284, 332, 346, 421, 542, 557, 600, 623, 661, 694, 701, 704, 716, 799, 811, 819, 846, 870, 871, 917, 949, 970, 1000, 1007, 1026
 Újvidéki Rádió és Televízió 25, 94, 661, 701
 Újvidéki Sakk-klub 707
 Újvidéki Selyemgombolyító 117
 Újvidéki szerb gimnázium 738, 739
 Újvidéki Színház 25, 154, 346, 347, 387, 388, 424, 694, 701, 790, 799, 819, 846, 1001, 1021
 Újvidéki Színházi Újság 562
 Újvidéki Takarékpénztár 670
 Újvidéki Tanárképző = Pedagógiai Főiskola
 Újvidéki Televízió 190, 504, 645, 811, 846, 907, 918
 Újvidéki Zeneakadémia 568, 970
 UNESCO (Egyesült Nemzetek Szervezete Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezete) 731
 Unser Blatt 998
 Urak Könyvtára (Bp) 456

- Uránia (1794–95) 488, 489
 Uránia Nyomda (Új) 497, 817
 Uránia Tudományos Színház (Bp) 1076
 Uruguayi Magyar Kurir 845
 Út (Új) 204, 206, 608
 Utunk (Kolozsvar) 61
- Ügynök 1060
 Ügyvédek Lapja 1054
 Ügyvédi Egylet (Zombor) 737
 Ügyvédi Kamara (Sza) 793
 Ünnepe (Bp) 224, 944
 Üstökös (Bp) 446, 546, 921
 Üzenet (Sza) 105, 135, 221, 321, 339, 372, 449, 544, 545, 600, 681, 720, 730, 752, 903, 980, 990
- Váci fegyház 190, 244, 446, 611, 724, 851
 Váci Katonai Akadémia 756
 Vadászkürt Szálló (Zombor) 234, 259, 959
 Vagyunk (München) 492
 Vajda János Társaság (Bp) 226, 227
 Vajdaság (Új) 50, 393, 508
 Vajdaság Legfelső Bírósága 367, 555, 574
 Vajdasági Enciklopédia (Új) 143
 Vajdasági Fotó- és Filmszövetség 94
 Vajdasági Főbizottság 702, 722
 Vajdasági Független Képzőművészeti Társaság 120
 Vajdasági Hírnök (Temerin) 517, 707
 Vajdasági Informatikai Tanács 851
 Vajdasági Iparművészek Egyesülete 810
 Vajdasági Írás 150, 185, 206, 208, 224, 250, 281, 289, 345, 391, 510, 528, 850, 881, 911, 924, 1055
 Vajdasági Játékvezetői Testület 368
 Vajdasági Képviselőház = Tartományi Képviselőház
 Vajdasági Képzőművészek Egyesülete 198
- Vajdasági Kultúra (Kanizsa) 858
 Vajdasági Levéltár (Karlóca, Új) 344, 730
 Vajdasági Magyar Demokratikus Község (VMDK) 204, 716, 787, 903
 Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 283, 555, 875
 Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) 204, 787, 903
 Vajdasági Múzeum (Új) 46, 691, 718
 Vajdasági Reklám Újság 51
 Vajdasági Sportszövetség 808
 Vajdasági Színházak Találkozója 819
 Vajdasági Szocialista Párt 1014
 Vajdasági Tanügyi Titkárság 820
 Vajdasági Történelmi Társaság 609
 Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia 379, 661
 Vajdasági Végrehajtó Tanács = Tartományi Végrehajtó Tanács
 Vakok Intézete (Bp) 422
 Válasz (Bp) 319
 Választójogi Blokk (Sza) 481
 Vállalkozók Lapja (Bp) 534
 Vándorút (Sza) 50, 881
 Városi Kaszinó (Nb) 764
 Városi Kaszinó (Zombor) 154
 Városi Kávéház (Sza) 51
 Városi Kertészet (Új) 94
 Városi Könyvtár (Sza) 105, 118, 133, 438, 599, 782, 858, 1069
 Városi Könyvtár (Versec) 657, 704
 Városi Könyvtár (Zombor) 34, 121, 1059
 Városi Levéltár (Fiume) 297
 Városi Levéltár (Nb) 730
 Városi Levéltár (Sza) 49, 129, 637, 730
 Városi Levéltár (Zenta) 973
 Városi Levéltár (Zombor) 440, 928
 Városi Múzeum (Nb) 16, 350, 690, 765, 813, 940, 942, 1003, 1020
 Városi Múzeum (Sza) 15, 253, 366, 429, 442, 447, 902, 942, 947, 1028
 Városi Múzeum (Új) 184
 Városi Múzeum (Versec) 111, 657, 659, 704, 821, 822

- Városi Múzeum (Zenta) 253, 518, 758
 Városi Múzeum (Zombor) 315, 364, 816, 1022
 Városi Színház (Bp) = Erkel Színház
 Városi Színház (Nb) 711
 Vasárnapi Újság (Bp) 63, 193, 233, 235, 296, 298, 337, 347, 351, 406, 446, 489, 546, 561, 620, 741, 744, 793, 888, 893, 921, 1023, 1075
 Vasúti Hírlap 905
 Vatikáni Levéltár 101
 Vegytani Lapok (Bp) 525
 Velencei Biennále 366, 1006
 Verbászi Algimnázium 105, 284, 658, 746
 Verbászi Főgimnázium 201
 Veres Pálné Gimnázium (Bp) 551
 Verseci Állami Főgimnázium 78, 821, 823, 1050
 Verseci Magyar Közművelődési Egyesület 752
 Verseci Tanítóképző 797, 836, 860
 Veszprémi Petőfi Színház 819, 846
 Vetőmagvizsgáló Állomás (később intézet, Bp) 225
 Vidám Színpad (Bp) 83, 227
 Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége 160, 629, 737, 893
 Vidovdan (Bg) 616
 Vigilia (Bp) 50
 Vígszínház (Bp) 83, 143, 271, 291, 387, 1061
 Világ (Bp) 151, 392
 Világkép (Sza) 589
 Világosság (Máramarossziget) 481
 Világ Szabadkőműveskör (Nb) 998
 Világtörténet (Bp) 85
 Vingai Néplap 256
 Vitézi Rend 928, 1076
 Vízi és Építészeti Főigazgatóság 544, 853
 Vízitációs Növények Rendje (Érd) 141
 Vljaj Lajos Általános Iskola (Göntérháza) 1027
 Vojvodina Labdarúgóklub 808
 Vojvodina Páholy (Nb) 998
 Vörös Hadsereg 106, 879, 1013, 1045, 1074
 Vörösmarti Algimnázium 646
 Vörös Parancsnoki Tanfolyam 696
 Vörös Segély 748, 835, 841, 850, 887, 931
 Vöröstengerész Dandár 100
 Vreme (Bg) 69
 Weimari Egyetem 361
 Weininger-féle Színésziskola (Temesvár) 270
 Wiener Zeitung 75
 Wilson-college (Bombay) 787
 Wittenbergi Egyetem 806
 Wochenblatt = Grossbecskereker Wochenblatt
 Zadruga srpskih zanatlija (Új) 670
 Zágrábi Egyetem 133, 268, 420, 653, 739, 874, 910, 931, 1000, 1044
 Zágrábi káptalani iskola 1024
 Zágrábi Kereskedelmi Akadémia 770
 Zágrábi Krónika 467
 Zágrábi Püspökség 587
 Zágrábi Rádió 568
 Zala (M) 848
 Zalaegerszegi internálótábor 1014
 Zastava (Új) 607
 Zene (Bp) 674
 Zeneművészeti Főiskola = Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola
 Zene- és Dalegylet (Nagyszentmiklós) 88
 Zene- és Szépművészeti Lapok (Bp) 108
 Zeneművészeti Főiskola (Bg) 970
 Zentai Algimnázium 372
 Zentai Figyelő 253, 316
 Zentai Füzetek 268
 Zentai Közlöny 289
 Zentai Magyar Főgimnázium 251, 267, 268, 290, 491, 504, 536, 546, 735, 962, 979, 1061
 Zentai Művésztelep 17, 757, 973

Zentai Polgári Leányiskola 847	Főgimnázium
Zlatno Oko 86	Zombori Takarékpénztár 120
Zombor és Vidéke 560, 672	Zvezda Nyomda (Új) 817
Zombori Algimnázium 984, 1059	Župančič-díj 133
Zombori Főgimnázium 78, 92, 108, 166, 358, 383, 517, 527, 539, 675, 735, 910, 959, 1042	Zsáki József Sakk-klub (Moravica) 203
Zombori Hírlap 195, 560, 737	Zsidó Kórház (Sza) 35
Zombori Kaszinó 108	Zsidó Szeretetház Egyesület 782
Zombori Kereskedelmi Középiskola 421	Zsidótemető (Új) 699
Zombori Kör (irodalmi csoportosulás) 744	
Zombori Magyar Olvasókör 360	
Zombori Munkásbiztosító 1041	
Zombori Népszínház 242, 248, 463, 740, 1041	
Zombori Szerb Gimnázium = Zombori	

Kalapis Zoltán

Életrajzi kalauz
III.

Forum Könyvkiadó
Újvidék
2003

A kiadásért felel Bordás Győző főszerkesztő

Recenzensek: Bori Imre és Németh Ferenc

Szerkesztő: Bordás Győző

Szakvéleményező: Csehák Kálmán

Számítógépes szedés: Konksek Rózsa

Tördelőszerkesztő: Csernik Előd

A fedőlapot Csernik Előd tervezte

Korrektor: Buzás Márta

Példányszám: 1000

Készült az Agapé Nyomdában Újvidéken, 2003-ban